

Журнал основан в 1918 г.

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАВРИЧЕСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА им. В. И. ВЕРНАДСКОГО

Научный журнал

Серия «Юридические науки»

Том 26 (65). № 1

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского
Симферополь, 2013

Печатается по решению Ученого совета Таврического национального университета
им. В. И. Вернадского, протокол № 5 от 23.05.2013 г.

**Редакционный совет журнала
«Ученые записки Таврического национального университета
имени В. И. Вернадского»:**

1. Багров Н. В. – д-р географ. наук, проф., академик НАНУ (главный редактор)
2. Шульгин В. Ф. – д-р хим. наук, проф. (зам. главного редактора)
3. Дзедолик И. В. – д-р физ.-мат. наук, доц. (секретарь)

Члены Совета (редакторы серий и разделов серий):

4. Бержанский В. Н. – д-р физ.-мат. наук, проф.
5. Богданович Г. Ю. – д-р филол. наук, проф.
6. Вахрушев Б. А. – д-р геогр. наук, проф.
7. Гришковеч В. И. – д-р хим. наук, проф.
8. Казарин В. П. – д-р филол. наук, проф.
9. Климчук С. В. – д-р филол. наук, проф.
7. Копачевский Н. Д. – д-р физ.-мат. наук, проф.
8. Подсолонко В. А. – д-р экон. наук, проф.
9. Ротань В. Г. – д-р юрид. наук, проф.
10. Темуриянц Н. А. – д-р биолог. наук, проф.
11. Шоркин А. Д. – д-р филос. наук, проф.
12. Юрченко С. В. – д-р полит. наук, проф.

Редакционная коллегия серии «Юридические науки»

- Ротань В. Г., д-р юрид. наук, проф. (редактор серии)
Даниленко В. М., д-р истор. наук, проф., член-корр. НАНУ
Носик В. В., д-р юрид. наук, проф., член-корр. АПРНУ
Скакун О. Ф., д-р юрид. наук, проф., член-корр. АПРНУ
Бахин В. П., д-р юрид. наук, проф.
Карпов Н. С., д-р юрид. наук, проф.
Рыскельдиева Л. Т., д-р филос. наук, проф.
Донская Л. Д., канд. юрид. наук.
Бугаев В. А., канд. юрид. наук, доц.
Михайлов М. А., канд. юрид. наук, доц.
Змерзлый Б.В., докт. ист. наук, проф. (секретарь)

**Постановлением Президиума ВАК Украины № 1-05/2 от 10.03.2010 г. журнал внесен в список
специализированных изданий (юридические науки)**

Подписано в печать 27.06.2013. Формат 70x100 1/16

30 усл. п. л. Тираж 500. Заказ № 27/6-УЗ.

Отпечатано в информационно-издательском отделе ТНУ.

пр. Академика Вернадского, 4, г. Симферополь, 95007

«Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського»

Науковий журнал. Серія «Юридичні науки». Том 26 (65). № 1.

Сімферополь, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2012

Журнал заснований у 1918 р.

Адреса редакції: пр. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007

Надруковано в інформаційно-видавничому відділі Таврійського національного університету

ім. В. І. Вернадського. Пр. Академіка Вернадського, 4, м. Сімферополь, 95007

© Таврический национальный университет, 2013 г.

ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

УДК 349.2

ТРУДОВА МІГРАЦІЯ: ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Адельсеітова А. Б., Алімова Г. Л.

*Кримський економічний інститут ДВНЗ «КНЕУ» ім. В. Гетьмана, Сімферополь
Україна*

У статті досліджується сучасний стан законодавчої бази України у сфері трудової міграції громадян за кордон, виявлені проблеми в законодавстві та механізмі забезпечення дотримання прав трудових мігрантів, розроблені рекомендації по їх вдосконаленню.

Ключові слова: трудова міграція, міжнародна угода, національне законодавство, колізія, права та свободи громадян, трудові мігранти.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день питання трудової міграції для України є проблемою державного рівня. Тема українських трудових мігрантів та умови їх перебування за кордоном активно обговорюються в пресі, привертаючи увагу всього суспільства. Більшість працівників перебувають за кордоном у статусі нелегальних трудових мігрантів, що призводить до їх дискримінації та незахищеності. Тому держава, розробляючи механізми правового забезпечення трудової діяльності за кордоном, здійснює захист своїх громадян. Питання працевлаштування громадян України за кордоном регулюються національним законодавством – в основному загальними актами законодавства про працю, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У галузі міжнародного приватного права досліджувана тема неодноразово була предметом вивчення, й вагомий внесок у розробку проблем трудової міграції з України та правового статусу українських трудових мігрантів та стану дотримання їх прав і свобод внесли такі вчені, як Гайдук А., Грібіденко І., Довгерт А., Зінченко Н., Карпачова Н., Кисельов І., Лунц Л., Малиновська Є., Пархоменко Н., Петрова Т. та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є розгляд сучасного стану законодавчої бази в сфері трудової міграції громадян України за кордон, виявлення проблем в законодавстві та розробка рекомендацій щодо його вдосконалення.

Право на працю та основні права робітників прийнято розглядати як принцип трудового права. Однак, слід зазначити, що чинний КЗпП України від 12.10.1971 р. містить лише загальні положення щодо трудової діяльності громадян України за кордоном. У ст. 8 закріплена норма про те, що трудові відносини громадян України,

які працюють за її межами регулюються відповідно до Закону України «Про міжнародне приватне право». Також у чинному КЗпП міститься положення щодо співвідношення міжнародних договорів про працю і законодавства України. Так, якщо міжнародним договором або міжнародною угодою, в яких бере участь Україна, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться в законодавстві України про працю, то застосовуються правила міжнародного договору або міжнародної угоди[1]. Тобто встановлено пріоритет норм міжнародного права над національними. Важливим документом, на нашу думку є Проект Трудового Кодексу України № 1108 від 04.12.2007 р., а саме Текст законопроекту до другого читання 02.04.2012 р., який містить важливі норми щодо регулювання трудових відносин громадян України, працюючих за кордоном. Зокрема, ст. 7 проекту Трудового Кодексу (ТК) закріплює право громадян України здійснювати трудову діяльність у період тимчасового перебування за кордоном, якщо це не суперечить законодавству України і законодавству країни перебування. При цьому національним трудовим законодавством регулюються трудові відносини громадян України, які працюють за кордоному разі, якщо: громадяни є співробітниками дипломатичної служби України; громадяни уклали з роботодавцями, які є резидентами України, трудові договори про виконання роботи за кордоном, у тому числі і в структурних підрозділах резидентів, за умови, що це не суперечить законодавству країни, на території якої виконується робота; це передбачено законами чи міжнародними договорами України. А трудові відносини громадян України, які уклали трудові договори про виконання роботи за кордоном з іноземними роботодавцями, регулюються законодавством країни, в якій виконується робота, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, та укладеним трудовим договором. Також в даній статті проекту закріплена норма про те, що права і законні інтереси громадян України, які тимчасово працюють за кордоном, захищаються угодами, що укладаються між Україною та іншими державами. Це положення конкретизовано у ст. 15 проекту ТК: міжнародний договір, що регулює трудові відносини, згода, на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, є частиною національного трудового законодавства. Якщо міжнародний договір України містить інші правила, ніж ті, які встановлені відповідним актом трудового законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору, за винятком випадків, коли нормативно-правовими актами України, колективними договорами, трудовими договорами для працівників встановлені більш сприятливі умови або більш високий рівень захисту їх прав. Таким чином, можна зробити висновок, що проект Трудового Кодексу України № 1108 від 04.12.2007 р. більш детально регламентує питання, що стосуються трудової діяльності громадян України за кордоном порівняно з чинним КЗпП України від 10.12.1971 р. Це обумовлено тим, що зростає чисельність українських громадян, здійснюючих трудову діяльність за кордоном. І ці громадяни потребують захисту своєї держави, яка може ефективно здійснюватися лише за умови детальної регламентації питань, що стосуються зовнішньої трудової міграції та механізмів захисту прав і свобод громадян України при здійсненні ними трудової діяльності за кордоном. На нашу думку, закріплені в проекті ТК норми, необхідно конкретизувати в спеціальних законах і передбачити реально діючий механізм реалізації положень цих нормативних актів, оскільки самі по собі норми проекту ТК, якщо він буде прийнятий не здатні здійснити ці завдання, оскільки в ньому передбачені лише загальні принципи працевлаштування гро-

мадян за кордоном, і право застосовне до конкретних трудових правовідносин. Тому, для визначення правового статусу громадян України за кордоном, слід розглянути такий нормативно-правовий акт національного законодавства як Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. Цим законом закріплено право громадян займатися трудовою діяльністю за кордоном, якщо така діяльність не заборонена законодавством України та держави перебування. Права громадян України, які працюють за кордоном, захищаються законодавством України та держави перебування, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України[2]. Ст. 38 Закону регулює порядок здійснення діяльності суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном. Слід зауважити, що подібна діяльність підлягає ліцензуванню. Значення даної статті для механізму захисту прав українських трудових мігрантів полягає в тому, що суб'єкт господарювання, який надає послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном, сприяє громадянам, яким надані такі послуги, у вирішенні питань правового та соціального захисту. Важлива норма і про те, що громадяни в період трудової діяльності за кордоном мають право брати участь у загальнообов'язковому державному соціальному страхуванні, зокрема пенсійному, згідно із законодавством України, що дає їм право на соціальний захист у разі настання відповідних страхових випадків. Слід зазначити, що Кабінет Міністрів України 12 жовтня 2011 р. видав розпорядження № 1058-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції державної міграційної політики». Таким чином, слід вказати: що норми розглянутих законодавчих актів у сфері працевлаштування громадян України за кордоном закріплюють право громадян України здійснювати трудову діяльність за кордоном; до подібних трудових правовідносин застосовується право України та держави перебування, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; в кожному з цих нормативних актів встановлюється пріоритет міжнародних угод України у сфері працевлаштування за кордоном над нормами національного законодавства, що в принципі не відповідає положенням ст. 9 Конституції України, яка проголошує, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. У той же час у ч. 2 цієї статті вказується, що «укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України», тобто цим положенням визнається верховенство Конституції над міжнародними договорами. Пленум Верховного Суду України в постанові від 01.11.1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» здійснив тлумачення цієї статті таким чином: «суд не може застосовувати закон, що регулює правовідносини, інакше, ніж міжнародний договір. У той же час міжнародні договори застосовуються, якщо вони не суперечать Конституції України». Важливим моментом є й те, що зміст ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р., де встановлено пріоритет норм міжнародного договору над нормами національного закону, не відповідає вимогам ст. 9 Конституції України. Тому вітчизняні вчені неодноразово висловлювали критичні зауваження до змісту ст. 9 Основного Закону. Зазначалося, що в ній не вирішено питання про співвідношення національного законодавства з нормами міжнародного звичаєвого права, загальновизнаними принципами і норма-

ми міжнародного права, рішеннями міжнародних організацій та міжнародних судових установ[3]. Захист прав українських трудових мігрантів здійснюється не тільки на національному, але й на міжнародному рівні. На сьогоднішній день Україною підписані двосторонні міждержавні та міжурядові угоди про працевлаштування з Азербайджаном, Білоруссією, Вірменією, В'єтнамом, Латвією, Литвою, Лівією, Молдовою, Росією, Словаччиною; щодо соціального забезпечення - з Болгарією, Естонією, Іспанією, Латвією, Литвою, Словаччиною, Чехією, Монголією, Румунією та Угорською Республікою. Крім того, Україна є учасницею Угоди про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту працівників-мігрантів країн-учасниць СНД від 15.04.1994 р., яка вступила в силу для України 22.08.1995 р. Угода регулює основні напрями співробітництва держав-учасниць в області трудової діяльності та соціального захисту працівників і членів їх сімей, які постійно проживають на території однієї з держав Сторін і здійснюють свою трудову діяльність на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності на території іншої держави Сторін відповідно до законодавства Сторони працевлаштування. Слід зазначити також, що правовий захист за кордоном громадянина України може бути забезпечений консульською установою України, але тільки в межах законодавства країни перебування. Крім цього, Україна є учасницею 11 багатосторонніх міждержавних договорів у сфері працевлаштування та соціального захисту громадян України в рамках СНД, а також 18 двосторонніх та багатосторонніх міжнародних документів у сфері пенсійного забезпечення (з Азербайджаном, Грузією, Республікою Білорусь, Російською Федерацією, Республікою Казахстан, Республікою Молдова, Литвою, Республікою Польща, в рамках СНД та ООН). Реалізації даних угод сприяють центральні органи з питань праці договірних держав. Вони, зокрема, обмінюються інформацією про національне законодавство та інші нормативні акти в сфері праці, зайнятості, еміграції та імміграції, в тому числі про умови проживання працівників, стан національних ринків праці та зміну ситуації на них, причинах обмеження прийняття на роботу працівників іншої держави. Слід зазначити, що вищевказані двосторонні угоди у сфері працевлаштування містять аналогічні положення, які конкретизуються з урахуванням особливостей політичної та соціальної системи держави, з якою укладено угоду. У відповідності з цими положеннями кожна особа, яка проживає на території однієї держави, може звернутися безпосередньо або через компетентний орган за місцем проживання в компетентний орган іншої держави за допомогою у вирішенні питань, що виникають з трудових правовідносин. Компетентні органи однієї договірної держави надають компетентним органам іншої держави за їх запитом документи та архівні матеріали, необхідні для призначення та виплати допомог.

Згідно із зазначеними угодами працівники можуть здійснювати трудову діяльність на території іноземної держави на підставі: трудового договору (контракту), укладеного між роботодавцем та робітником на визначений термін; договору, укладеного між суб'єктами господарської діяльності двох держав, метою якого є виконання визначеного об'єму робіт або послуг на території держави працевлаштування. За загальним правилом для одержання роботи особі необхідний дозвіл на працевлаштування, виданий компетентним органом держави працевлаштування, у порядку та на умовах, встановлених законодавством цієї держави. Дозвіл видається на час роботи у визначеного роботодавця.

У міжнародних договорах про трудову діяльність і соціальний захист громадян передбачаються й колізійні норми, зокрема з прив'язкою до законодавства держави місця працевлаштування. Так, згідно з цим законодавством регулюється: порядок оформлення трудового договору; об'єм прав та обов'язків сторін згідно договору; соціальне, в тому числі пенсійне, забезпечення. У той же час, наприклад, в Угоді про трудову діяльність та соціальний захист громадян, укладеною з Республікою Білорусь, вказано, що всі види допомог і виплат, які надаються працівникам за рахунок коштів соціального страхування, здійснюються на основі законодавства і за рахунок держави, до якої вносяться страхові внески, незалежно від місця проживання одержувача допомоги[4]; оподаткування трудових доходів осіб, працюючих за трудовим договором та ін. Так, наприклад, у зв'язку зі значною кількістю українських громадян, працюючих у Португалії доцільно більш детально розглянути Угоду між Україною та Португальською Республікою про тимчасову міграцію громадян України для роботи в Португальській Республіці від 13 лютого 2003 р. Угода застосовується до громадян України, які, маючи заздалегідь укладені трудові договори і відповідним чином зареєстровані в Міністерстві соціального забезпечення та праці Португальської Республіки, прибувають тимчасово з метою здійснення професійної діяльності як співробітники за наймом. У відповідності з цією угодою до громадян України, мігруючих в Португалію, на її території застосовуються такі ж умови винагороди та праці, якими користуються португальські громадяни, а також соціальні гарантії, передбачені португальським законодавством. Вони також користуються такими ж правами і захистом, які отримують громадяни Португальської республіки відповідно до чинного законодавства про охорону здоров'я та безпеки праці. Португальські органи стежать за дотриманням прав українських трудових мігрантів.

Тим не менш, існують певні проблеми у сфері механізмів захисту прав українських трудових мігрантів. Перш за все, це стосується зарахування трудового стажу українців з метою їх належного пенсійного забезпечення. Невирішеність цього питання не дає можливості включити трудовий стаж, отриманий в Португалії, при нарахуванні пенсії після повернення трудових мігрантів в Україну. Не менш важливим питанням є збереження українськими трудовими мігрантами зв'язків з батьківщиною. Це можливість для дітей мігрантів навчатися в національних школах та долучатися до культурної спадщини України. Дуже важливо і підписання між Україною та Португальською Республікою угоди про взаємне визнання документів про середню освіту. Є просування стосовно визнання українських дипломів про вищу освіту в Португалії.

Враховуючи необхідність врегулювання питання соціального захисту в разі отримання ушкоджень у зв'язку з виконанням трудових обов'язків у відносинах з «іноземним елементом», Україна стала учасницею Угоди про взаємне визнання прав на відшкодування шкоди, заподіяної працівникам каліцтвом, професійним захворюванням або іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаними з виконанням ними трудових обов'язків від 09.09.1994 р. У контексті розгляду механізмів правового забезпечення додержання прав і свобод трудових мігрантів, необхідно відзначити, що нелегальне працевлаштування за кордоном є правопорушенням, яке карається законом і передбачає адміністративну, а в деяких країнах і кримінальну відповідальність, з подальшою депортацією з країни та заборонаю в'їзду до неї на визначений

термін. Отримання ж туристичних віз передбачає саме туристичний характер поїздки, а не виїзд за кордон з метою подальшого працевлаштування. Іноземці, які не отримали дозвіл на роботу у встановленому законодавством країни перебування порядку, вважаються нелегальними іммігрантами.

Таким чином, найбільш захищеними є ті громадяни України, які постійно або тимчасово перебувають на законних підставах на території іноземної держави та мають відповідний дозвіл на працевлаштування. Це громадяни України, працевлаштовані на основі двосторонніх договорів і угод про працевлаштування, укладених між Україною та іншими державами, а також громадяни України, працевлаштовані через посередників у таких країнах, як США, Німеччина, Лівія, Ємен, Мексика. Такі особи мають можливість максимально реалізувати свої права на належні умови та пристойну винагороду за працю, право на медичне обслуговування. Адже, як правило, вони укладають письмовий контракт з роботодавцем і захищені чинним трудовим законодавством країни перебування. У разі порушення своїх прав вони можуть використовувати весь арсенал правових механізмів захисту, включаючи звернення до суду. Разом з тим і в цієї категорії громадян України виникають проблеми з відстоюванням своїх прав.

Таким чином, існують проблеми і в міжнародному регулюванні питань трудової міграції, в основному пов'язаних з реалізацією норм відповідних міжнародних угод, але ми бачимо шляхи їх вирішення в проведенні наступних заходів: розробити ефективний механізм щодо забезпечення реалізації норм укладених угод у сфері регулювання питань працевлаштування громадян за кордоном; встановлення більш широкого кола гарантій щодо захисту прав та свобод українських трудових мігрантів; забезпечити легальні форми виїзду працівників за кордон та можливість їх вільного повернення до дому; здійснення контролю за суб'єктами господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні за кордоном.

Розглянуті акти національного законодавства у сфері трудової діяльності громадян за кордоном свідчать про те, що існують певні прогалини та колізії в її регулюванні. Як відомо, саме наявність колізій та прогалин стимулює удосконалення законодавства. Прикладом тому є Проект Трудового Кодексу, який більш детально регламентує питання працевлаштування за кордоном в порівнянні з чинним КЗпП; Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р., чинний з 01.01.2013 р. Тим не менш, необхідно прийняття закону, повністю присвяченого регулюванню питань зовнішньої трудової міграції. Прийняття Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» буде важливою подією у вирішенні проблемних питань трудових мігрантів.

Список літератури

1. Ст. 81 КЗпП України від 10.12.1971 р. - [Електроний ресурс].– Режим доступу: / <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/322-08>
2. Ст. 10 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. - [Електроний ресурс]: /Режим доступу:<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5067-17>
3. Вісьтак М. /Співвідношення норм національного і міжнародного трудового права. //Підприємництво, господарство і право. Співвідношення норм національного і міжнародного трудового права – 2011 – №9 – 47-51 с.
4. Ст. 10 Угоди між Урядом України та Урядом Республіки Білорусь про трудову діяльність та соціальний захист громадян України та Республіки Білорусь, які працюють за межами своїх держав від 17.07.1995 р. . - [Електроний ресурс].– Режим доступу: / http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/112_005

Адельсеитова А.Б., Алімова Г.Л. Трудовая миграция: вопросы совершенствования законодательства Украины / А.Б. Адельсеитова, Г.Л. Алімова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 3-9.

В статье рассмотрено современное состояние законодательной базы Украины в сфере трудовой миграции граждан за границу, выявлены проблемы в законодательстве и механизме обеспечения соблюдения прав трудовых мигрантов, разработаны рекомендации по их совершенствованию.

Ключевые слова: трудовая миграция, международное соглашение, национальное законодательство, коллизия, права и свободы граждан, трудовые мигранты.

Adelseitova A., Alimova G. Labour migration: questions of improving the legislation of Ukraine / A. Adelseitova, G. Alimova // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 3-9.

In the work is considered the modern state of the legislative base of Ukraine in the field of labour migration of citizens abroad, expose problems in the legislation and mechanism of providing observance of the labourmigrants rights and develop recommendations on their improvement and also determine features of legal status of Ukrainian labour migrants and state of observance of their rights and freedoms.

Key words: labour migration, international agreement, national legislation, collision, rights and freedoms of citizens, labour migrants.

УДК 342.9+324

АДМІНІСТРАТИВНІ АСПЕКТИ ПРОВЕДЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ В УКРАЇНІ

Алексєєва О. Є.

Міжнародний університет фінансів, м. Київ, Україна

У статті досліджено законодавство, що регулює порядок проведення всеукраїнського референдуму в Україні, досліджено нові аспекти процедури всеукраїнських референдумів згідно з новим прийнятим Законом у порівнянні з Конституцією України та законом, що регламентував питання всеукраїнських референдумів та втратив чинність. Акцентовано увагу на тому, що прийняття нового Закону буде позитивним явищем для проведення всеукраїнських референдумів, як форми виявлення безпосередньої демократії у державі, незважаючи на те, що в останнє десятиріччя в Україні не було проведено жодного всеукраїнського референдуму і тому неможливо аргументувати, що Закон прийнятий з урахуванням накопиченого досвіду його проведення.

Ключові слова: референдум, всеукраїнський референдум, Верховна Рада України, Президент України, ініціативна група, спостерігачі, народна ініціатива, округи, дільниці, список учасників, агітація референдуму.

В основному законі України, що має найвищу юридичну силу – Конституції України [1], передбачено, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.

Право голосу на виборах і референдумах мають громадяни України, які досягли на день їх проведення вісімнадцяти років. Не мають права голосу громадяни, яких визнано судом недієздатними.

Всеукраїнський референдум призначається Верховною Радою України або Президентом України відповідно до їхніх повноважень, встановлених Конституцією, у тому числі за народною ініціативою, як і передбачено в Конституції України [1] та Рішенні Конституційного суду України № 23-рп/2008 від 15 жовтня 2008 р. [2].

Всеукраїнський референдум проголошується за народною ініціативою на вимогу не менш як трьох мільйонів громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

Виключно всеукраїнським референдумом вирішуються питання про зміну території України [1].

Відповідно до Конституції України [1] та Рішення Конституційного суду України № 6-рп/2008 від 16 квітня 2008 р. [3] народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні може реалізувати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою своє виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України у порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України. Народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, здійснюючи своє волевиявлення через всеукраїнський ре-

ферендум за народною ініціативою, може в порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України, приймати закони України (вносити до них зміни), крім законів, прийняття яких на референдумі не допускається згідно з Конституцією України [3].

Так, референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії. Призначення всеукраїнського референдуму із вказаних питань належить до повноважень Верховної Ради України.

Тим часом, Президент України призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 цієї Конституції, де вказано, що законопроект про внесення змін до розділу III "Вибори. Референдум" подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України; проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою [1].

Також у ст. 92 Конституції України передбачено, що виключно законами України визначається організація і порядок проведення виборів і референдумів.

28 грудня 2012 року втратив чинність Закон України "Про всеукраїнський та місцевий референдуми" від 3 липня 1991 року № 1286-ХІІ [4] у зв'язку із набранням чинності нового Закону України "Про всеукраїнський референдум" від 6 листопада 2012 року № 5475-VI [5] (далі – новий Закон).

Проте старий закон регламентував проведення всеукраїнського та місцевих референдумів, а новий – лише всеукраїнських.

Без сумніву новий Закон буде об'єктом детального аналізу та основою багатьох досліджень. Тому в цій статті розглянемо ті його норми, що є найбільш цікавими та, на мій погляд, соціально значущими.

У новому Законі присутні такі нововведення:

1. Поділено всеукраїнські референдуми на:

1) конституційний референдум – про схвалення нової редакції Конституції України, внесення змін до Конституції України, скасування, втрату чинності чи визнання не чинним закону про внесення змін до Конституції України;

2) ратифікаційний референдум – про зміну території України;

3) законодавчий референдум – щодо прийняття чи скасування закону України або внесення змін до чинного закону України;

4) загальний референдум – з будь-якого питання за винятком тих, щодо яких референдум не допускається згідно з Конституцією України.

2. Визначено, що суб'єктами відповідного виду процесу всеукраїнського референдуму у випадках, передбачених Законом, є:

1) громадяни України (учасники всеукраїнського референдуму);

2) Президент України як суб'єкт призначення (проголошення) всеукраїнського референдуму;

3) Верховна Рада України як суб'єкт ініціювання та призначення всеукраїнського референдуму;

4) комісія з всеукраїнського референдуму, утворена відповідно до Закону або Закону України "Про Центральну виборчу комісію";

5) ініціативна група з проведення всеукраїнського референдуму, утворена відповідно до Закону;

6) офіційні спостерігачі від ініціативної групи з проведення всеукраїнського референдуму, зареєстровані відповідно до вимог цього Закону;

7) міжнародні спостерігачі, зареєстровані відповідно до вимог цього Закону.

3. Прописано чіткий порядок призначення всеукраїнського референдуму про внесення змін до Конституції України, всеукраїнського референдуму про зміну території України, проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

Президент України протягом п'яти днів після отримання від Голови Верховної Ради України закону про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України видає указ про призначення всеукраїнського референдуму про внесення змін до Конституції України із зазначенням дати його проведення, якою є остання неділя п'ятдесятиденного строку від дня видання указу.

У разі прийняття закону про ратифікацію міжнародного договору про зміну території України, укладеного Президентом України, Верховна Рада України приймає рішення про призначення всеукраїнського референдуму про зміну території України. Дата проведення відповідного всеукраїнського референдуму призначається на останню неділю п'ятдесятиденного строку від дня прийняття Верховною Радою України постанови про його призначення.

Народна ініціатива щодо проведення всеукраїнського референдуму здійснюється учасниками всеукраїнського референдуму шляхом збирання їх підписів під вимогою про проведення референдуму.

Президент України зобов'язаний проголосити всеукраїнський референдум за народною ініціативою, якщо його питання не порушують вимог Конституції України, законів України та якщо під вимогою про його проведення підписалося не менше ніж три мільйони громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи під цією вимогою зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

Збір підписів під вимогою щодо проведення всеукраїнського референдуму організовує і здійснює ініціативна група всеукраїнського референдуму, що утворюється і діє відповідно до Закону та проводиться протягом сорока днів з дня реєстрації ініціативної групи всеукраїнського референдуму, яка пропонує винести відповідне питання на всеукраїнський референдум.

Президент України після отримання рішення Центральної виборчої комісії про загальні підсумки збирання підписів видає указ про проголошення референдуму із зазначенням дати його проведення та сформульованими питаннями або проектом закону, що виносяться на всеукраїнський референдум. Датою його проведення є остання неділя п'ятдесятиденного строку від дня видання указу.

Оголошення про початок процесу всеукраїнського референдуму здійснює Центральна виборча комісія на своєму засіданні, про що зазначається у протоколі засідання комісії, що здійснюється на наступний день після дня опублікування постанови Верховної Ради України про призначення всеукраїнського референдуму чи указу Президента України про призначення (проголошення) всеукраїнського референдуму.

4. Введено поняття "округи з всеукраїнського референдуму".

Всеукраїнський референдум проводиться в єдиному загальнодержавному окрузі референдуму, який включає в себе всю територію України та закордонний округ.

Для проведення всеукраїнського референдуму Центральна виборча комісія утворює в єдиному загальнодержавному окрузі референдуму 225 територіальних округів. Кількість таких округів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі встановлюється Центральною виборчою комісією. Територіальні округи для проведення всеукраїнського референдуму утворюються з приблизно рівною кількістю громадян, які мають право голосу на всеукраїнському референдумі.

Рішення про утворення територіальних округів для проведення всеукраїнського референдуму приймається Центральною виборчою комісією не пізніше як на п'ятий день з дня опублікування відповідного указу Президента України чи постанови Верховної Ради України про призначення (проголошення) всеукраїнського референдуму.

5. Перейменовано "дільниці для голосування", що утворювались не пізніше як за півтора місяця до всеукраїнського референдуму, на "дільниці з референдуму", що по новому Закону повинні бути утворені не пізніше як за тридцять п'ять днів до дня голосування на всеукраїнському референдумі та поділяються на звичайні, спеціальні або закордонні та за розміром на малі (з орієнтовною кількістю учасників референдуму від 20 до 500 осіб), середні (з орієнтовною кількістю учасників референдуму від 500 до 1500 осіб) та великі (з орієнтовною кількістю учасників референдуму від 1500 до 2500 осіб).

6. Більш конкретизовано:

- процедуру складання попередніх списків учасників всеукраїнського референдуму;
- порядок ознайомлення учасників всеукраїнського референдуму із попереднім списком учасників всеукраїнського референдуму на звичайній дільниці референдуму та оскарження неправильностей у списку учасників всеукраїнського референдуму;
- порядок уточнення попереднього списку учасників всеукраїнського референдуму на звичайній дільниці референдуму;
- порядок внесення змін до уточненого списку учасників всеукраїнського референдуму на звичайній дільниці референдуму;
- порядок складання та уточнення списків учасників всеукраїнського референдуму на спеціальних та закордонних дільницях референдуму.

7. Доповнено нормами щодо фінансового і матеріально-технічного забезпечення підготовки та проведення всеукраїнського референдуму.

Так, витрати на проведення всеукраїнського референдуму, крім витрат на збирання підписів під вимогою проведення всеукраїнського референдуму, здійснюються за рахунок коштів Державного бюджету України, Центральною виборчою комісією, яка є головним розпорядником цих коштів.

Кошти на підготовку та проведення всеукраїнського референдуму, передбачені Державним бюджетом України, перераховуються Центральній виборчій комісії у триденний строк з дня оголошення початку процесу всеукраїнського референдуму.

Центральна виборча комісія затверджує середні норми видатків окружної комісії референдуму, а також середні норми видатків для потреб дільничних комісій

референдуму, які повинні включати в себе, зокрема, витрати на майновий найм (оренду) приміщень комісій та оплату за використання матеріально-технічних засобів, а також оплату праці членів комісій.

Окружна комісія референдуму у п'ятиденний строк з дня її утворення на основі середніх норм видатків складає єдиний кошторис видатків для підготовки і проведення всеукраїнського референдуму із включенням до нього власних видатків та видатків для потреб дільничних комісій референдуму територіального округу. Єдиний кошторис видатків затверджується Центральною виборчою комісією.

Окружна комісія референдуму зобов'язана не пізніше як у п'ятиденний строк з дня офіційного оголошення результатів всеукраїнського референдуму повернути не використані нею на підготовку та проведення всеукраїнського референдуму кошти Державного бюджету України на рахунок Центральної виборчої комісії. Державне казначейство України у триденний строк інформує Центральну виборчу комісію про повернення цих коштів на її рахунок.

Окружна комісія референдуму в десятиденний строк з дня офіційного оголошення результатів всеукраїнського референдуму складає та подає до Центральної виборчої комісії фінансовий звіт про надходження та використання коштів Державного бюджету України на підготовку і проведення всеукраїнського референдуму.

Контроль за правильним та цільовим використанням коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку та проведення всеукраїнського референдуму, здійснюється Центральною виборчою комісією та відповідними органами державної контрольно-ревізійної служби.

Закупівля товарів, оплата робіт, послуг для підготовки і проведення всеукраїнського референдуму під час процесу всеукраїнського референдуму здійснюються комісіями референдуму за рахунок коштів Державного бюджету України без застосування тендерних (конкурсних) процедур в порядку, встановленому Центральною виборчою комісією.

Робота члена комісії референдуму, який виконує свої повноваження у комісії референдуму на платній основі, оплачується у розмірі та в порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України за поданням Центральної виборчої комісії, за рахунок коштів Державного бюджету України, що виділяються на підготовку і проведення всеукраїнського референдуму.

Розмір заробітної плати члена комісії всеукраїнського референдуму, звільненого від виконання виробничих або службових обов'язків за основним місцем роботи, не може бути нижчим від його середньої заробітної плати за основним місцем роботи.

8. Доповнено нормами стосовно гарантії діяльності суб'єктів процесу референдуму, офіційних спостерігачів.

Центральна виборча комісія реєструє відповідних суб'єктів процесу референдуму у порядку, визначеному Законом та рішенням Центральної виборчої комісії.

Ініціативна група референдуму реєструється відповідно до вимог Закону і є суб'єктом процесу референдуму за народною ініціативою.

Офіційні спостерігачі від ініціативної групи з проведення всеукраїнського референдуму та міжнародні спостерігачі є суб'єктами процесу всеукраїнського референдуму, якщо вони зареєстровані відповідно до вимог Закону.

Президент України є суб'єктом всеукраїнського референдуму як суб'єкт призначення (проголошення) всеукраїнського референдуму, а Верховна Рада України – як суб'єкт ініціювання та призначення всеукраїнського референдуму.

Ініціативна група з проведення всеукраїнського референдуму, зареєстрована Центральною виборчою комісією референдуму, має право делегувати одного представника до Центральної виборчої комісії, який уповноважений представляти інтереси цього суб'єкта в Центральній виборчій комісії і не є самостійним суб'єктом процесу референдуму.

Ініціативна група з проведення всеукраїнського референдуму може мати не більше п'яти уповноважених осіб у загальнодержавному окрузі референдуму та не більше двох уповноважених осіб у кожному територіальному окрузі референдуму. Уповноважена особа суб'єкта процесу референдуму представляє відповідного суб'єкта і не є самостійним суб'єктом процесу референдуму. Повноваження уповноважених осіб у загальнодержавному окрузі референдуму поширюються також на закордонний округ референдуму.

У процесі референдуму можуть брати участь офіційні спостерігачі від ініціативної групи з проведення всеукраїнського референдуму, яка зареєстрована Центральною виборчою комісією. Повноваження офіційних спостерігачів починаються з дня їх реєстрації відповідною комісією референдуму і припиняються після оголошення Центральною виборчою комісією результатів всеукраїнського референдуму.

Спостереження за перебігом процесу референдуму можуть вести офіційні спостерігачі від іноземних держав та міжнародних організацій – міжнародні спостерігачі, акредитовані Центральною виборчою комісією. Пропозиції щодо акредитації міжнародних спостерігачів подаються іноземними державами, міжнародними міжурядовими організаціями безпосередньо або через Міністерство закордонних справ України до Центральної виборчої комісії не раніше ніж через три дні з дня опублікування указу Президента України чи постанови Верховної Ради України про призначення (проголошення) всеукраїнського референдуму та не пізніше як за десять днів до дня голосування.

Рішення про акредитацію міжнародних спостерігачів приймається Центральною виборчою комісією не пізніше як за п'ять днів до дня голосування.

9. Доповнено нормами щодо поняття та процедури проведення агітації референдуму.

Агітація референдуму – це здійснення будь-якої діяльності, яка спонукає учасників всеукраїнського референдуму голосувати на підтримку чи проти питання референдуму, у тому числі будь-які не заборонені законами України друковані, усні, звукові та аудіовізуальні види і форми ідейного впливу на людей, що прямо або опосередковано привертають увагу до питання референдуму, сформувати у суспільстві та у свідомості громадян позитивне або негативне ставлення до питання референдуму або спрямувати політичну поведінку громадян і соціальних груп у їх ставленні до суб'єктів процесу референдуму, у тому числі інформаційні повідомлення про заходи, що проводяться або підтримуються із зазначеною метою.

Агітація референдуму може проводитися у таких формах:

- 1) проведення зборів громадян, інших зустрічей з учасниками референдуму;
- 2) проведення мітингів, походів, демонстрацій, пікетів;

3) проведення публічних дебатів, дискусій, "круглих столів", прес-конференцій стосовно змісту питання референдуму, положень офіційних інформаційних матеріалів референдуму;

4) оприлюднення в друкованих та аудіовізуальних (електронних) засобах масової інформації виступів, інтерв'ю, нарисів, відеофільмів, аудіо- та відеокліпів, інших публікацій та повідомлень стосовно питання референдуму;

5) розповсюдження листівок, плакатів та інших друкованих агітаційних матеріалів чи друкованих видань, в яких розміщено матеріали агітації референдуму;

6) розміщення друкованих агітаційних матеріалів на носіях зовнішньої реклами;

7) публічні заклики голосувати за чи проти питання референдуму або публічні оцінки змісту питання референдуму;

8) в інших формах, що не суперечать Конституції України та законам України.

Право розпочати агітацію всеукраїнського референдуму виникає з наступного дня після опублікування постанови Верховної Ради України чи указу Президента України про призначення (проголошення) всеукраїнського референдуму.

Агітація референдуму закінчується о 24 годині останньої п'ятниці перед днем голосування. Агітація напередодні дня голосування та в день голосування забороняється. У цей же час забороняються проведення масових акцій (зборів, мітингів, походів, демонстрацій, пікетів) у зв'язку з проведенням референдуму чи його питанням, розповсюдження агітаційних матеріалів, обговорення питання референдуму у засобах масової інформації чи на публічних заходах.

10. Змінено час проведення голосування на референдумі. Під час референдуму голосування проводиться в день референдуму з 8 до 20 години без перерви (у законі, що втратив чинність, було визначено з 7 до 20 години).

11. Детально встановлено правові наслідки всеукраїнського референдуму.

Результати народного волевиявлення на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою є остаточними та не потребують затвердження або схвалення будь-якими органами державної влади і є обов'язковими для виконання громадянами України, органами державної влади України, яких воно стосується та до повноважень яких віднесено.

Нова редакція Конституції України набирає чинності з дня оголошення Центральною виборчою комісією результатів всеукраїнського референдуму про схвалення нової редакції на всеукраїнському референдумі.

Закон України, схвалений на всеукраїнському референдумі, набирає чинності з дня оголошення Центральною виборчою комісією результатів всеукраїнського референдуму, окрім випадків, коли дата набрання чинності таким Законом прямо передбачена положенням цього Закону.

Закон чи окремі положення закону, рішення щодо їх скасування (втрати чинності чи визнання не чинним), схвалене на всеукраїнському референдумі, втрачають дію з дня оголошення Центральною виборчою комісією відповідних результатів всеукраїнського референдуму.

Положення Конституції та законів України, які були змінені законом України, що втратив чинність або скасований (визнаний таким, що втратив чинність, чи визнаний не чинним) відповідно до схваленого на всеукраїнському референдумі рішення, поновлюють свою дію з дня оголошення Центральною виборчою комісією відповідних результатів всеукраїнського референдуму.

Закон про внесення змін до Конституції України, прийнятий Верховною Радою України в порядку, встановленому статтею 156 Конституції України, та затверджений всеукраїнським референдумом, набирає чинності з дня офіційного оголошення результатів відповідного всеукраїнського референдуму, окрім випадків, коли дата набрання чинності таким Законом прямо передбачена положенням цього Закону.

Закон про ратифікацію міжнародного договору про зміну території України у разі його затвердження на всеукраїнському референдумі набирає чинності з дня оголошення результатів відповідного всеукраїнського референдуму.

У разі проведення конституційного, законодавчого референдуму Центральна виборча комісія протягом п'яти днів після оголошення результатів всеукраїнського референдуму оприлюднює в газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" акт, схвалений (затверджений) всеукраїнським референдумом, або акт в редакції із врахуванням рішень, схвалених (затверджених) на всеукраїнському референдумі, у разі проведення ратифікаційного референдуму оприлюднює текст відповідного міжнародного договору України. При цьому у прикінцевих положеннях акта вказується, що він схвалений (затверджений) всеукраїнським референдумом, та зазначається дата проведення референдуму [5].

Тим часом, залишилися у новому Законі незмінними норми стосовно наступного:

1. У всеукраїнському референдумі мають право брати участь громадяни України, які на день проведення референдуму досягли 18 років.

2. Суб'єктами ініціювання всеукраїнського референдуму є Український народ, Верховна Рада України у випадках та порядку, встановлених Конституцією України та Законом. Суб'єктом призначення (проголошення) є Президент України та Верховна Рада України.

3. Систему комісій референдуму, що здійснюють підготовку та проведення всеукраїнського референдуму, становлять: 1) Центральна виборча комісія як центральна комісія референдуму; 2) окружні комісії референдуму; 3) дільничні комісії референдуму.

4. Залишена без змін процедура організації та проведення голосування, порядку підрахунку голосів учасників референдуму на дільниці референдуму, встановлення підсумків голосування та результатів всеукраїнського референдуму.

Зокрема, Центральна виборча комісія на своєму засіданні на підставі протоколів окружних комісій референдуму про підсумки голосування в межах відповідних територіальних округів референдуму та протоколу Центральної виборчої комісії про підсумки голосування у закордонному окрузі референдуму не пізніше як на десятий день з дня голосування встановлює результати всеукраїнського референдуму, про що складає протокол.

Оприлюднення результатів всеукраїнського референдуму здійснюється Центральною виборчою комісією не пізніше ніж на третій день з дня офіційного оголошення Центральною виборчою комісією результатів всеукраїнського референдуму шляхом опублікування в газетах "Голос України" та "Урядовий кур'єр" та оприлюднюються в інших засобах масової інформації [4,5].

Підсумовуючи викладене, прийняття нового Закону України "Про всеукраїнський референдум" від 6 листопада 2012 р. № 5475-VI [5] буде позитивним явищем для проведення всеукраїнських референдумів, як форми виявлення безпосередньої демократії у державі, незважаючи на те, що в останнє десятиріччя в Україні не було

проведено жодного всеукраїнського референдуму і тому неможливо аргументувати, що Закон прийнятий з урахуванням накопиченого досвіду його проведення.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-вр : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. (зі змінами, внесеними згідно із Законом від 1 лют. 2011 р. № 2952-VI) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 10. – Ст. 68. – 11 бер.

2. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення пункту 6 частини першої статті 106 Конституції України (справа про проголошення Президентом України всеукраїнського референдуму за народною ініціативою) від 15 жовтня 2008 р. № 23-рп/2008 : Офіційний вісник України. – 2008. – № 80. – Ст. 2701. – 31 жовт.

3. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) від 16 квіт. 2008 р. №6-рп/2008 : Офіційний вісник України. – 2008. – № 32. – Ст. 1056. – 8 трав.

4. Про всеукраїнський та місцевий референдуми : Закон України від 3 лип. 1991 р. № 1286-XII : станом на 6 листоп. 2012 р. // Голос України. – 2012. – № 226 – 28 листоп.

5. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 6 листоп. 2012 р. № 5475-VI // Голос України. – 2012. – № 226 – 28 листоп.

Алексеева Е.Е. Административные аспекты проведения всеукраинского референдума в Украине / **Е. Е. Алексеева** // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 10-18.

В статье исследовано законодательство, которое регулирует порядок проведения всеукраинского референдума в Украине, исследованы новые аспекты процедуры всеукраинских референдумов согласно нового принятого закона в сравнении с Конституцией Украины и законом, который регламентировал вопрос всеукраинских референдумов и потерял действие. Акцентировано внимание на том, что принятие нового Закона будет позитивным явлением для проведения всеукраинских референдумов, как формы выявления непосредственной демократии в государстве, невзирая на то, что в последнее десятилетие в Украине не было проведено ни одного всеукраинского референдума и потому невозможно аргументировать, что Закон принят с учетом накопленного опыта его проведения.

Ключевые слова: референдум, всеукраинский референдум, Верховная Рада Украины, Президент Украины, инициативная группа, наблюдатели, народная инициатива, округа, участки, список участников, агитация референдума.

Aleksieieva O.Y. Administrative aspects of holding All-Ukrainian referendum in Ukraine / **O.Y. Aleksieieva** // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 10-18.

The article comprises research of the law that governs the procedure for All-Ukrainian referendum in Ukraine, as well as new aspects of the procedure for All-Ukrainian referendums, according to the new passed law in comparison to the Constitution and the law, that regulated issues of All-Ukrainian referendums and lost its effect. The article emphasizes the fact that adoption of the new law will have positive effect on All-Ukrainian referendums as a form of identification of direct democracy in the country, despite the fact that none All-Ukrainian referendum has been hold in Ukraine during the last decade, and therefore it is impossible to argue that the law was adopted on the basis of experience gained in holding such referendums.

Key words: referendum, All-Ukrainian referendum, the Verkhovna Rada of Ukraine, President of Ukraine, initiative group, observers, popular initiative, districts, sites, list of participants, campaigning on referendum issues.

УДК 340.12(075.8)

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В РЕТРОСПЕКТИВІ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ

Андреев Д. В.

Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна

В статті розглядається динамічний процес розвитку правосуддя, починаючи зі стародавнього «ефекту залякування» до області абстрактної свідомості, коли ефективність покарання полягає не в його видовищності, а перш за все у розумінні його невідворотності. Крім того в роботі досліджуються засоби здійснення правосуддя. Особлива увага приділяється здійсненню правосуддя в ретроспективі формування громадської думки, яка виникає, формується та функціонує як сукупність оціночних суджень.

Ключові слова: злочин, система правосуддя, санкція, покарання, амністія, помилування, громадська думка.

Постановка проблеми. Питання співвідношення злочину та покарання виникли одночасно з моментом народження перших проявів правових стосунків. Дискусії з цього приводу древніх правників та філософів точилася не лише навколо відповідності міри покарання ступеню провини, а в більшій мірі проблематиці вдосконалення механізму здійснення правосуддя. При чому дискурс з цього приводу виходив інколи на дивовижні висновки, зокрема, що є більшим злом – сам злочин, чи здійснення покарання за його вчинення? Не дають відповідь на це питання і сучасні представники наукових філософсько-правових шкіл, зокрема щодо відображення шляхів здійснення правосуддя у громадській думці.

Стан дослідження. Науковий розгляд питань здійснення правосуддя в історичній ретроспективі, ролі громадської думки у цьому процесі відбувається вже тривалий час. Плідними в цьому напрямку є праці як зарубіжних, так і вітчизняних науковців та мислителів П. Баранова, Л. Буєвої, В. Вовк, В. Грищука, О. Данильяна, С. Максимова, В. Моїсєєва, О. Мироненка, У. Палея, М. Панова, П. Рабіновича, О. Рапінова, Ж.-Ж.Руссо, І. Усенка, М.Фуко, Й. Хейзинга, М. Цимбалюка.

В той же час, **мета і завдання статті полягає у тому**, що незважаючи на розмаїття концептуальних підходів щодо шляхів і способів здійснення правосуддя та їх вплив на формування громадської думки, сьогодні залишається недостатнім філософське-правове узагальнення і осмислення цього процесу в сучасних розробках нової моделі українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. В цьому контексті досить цікавими є доробки У. Палея – видатного представника епохи Просвітництва, присвячені дослідженню застосування основних принципів філософії покарання. У своїй праці «Принципи моральної і політичної філософії» (1785 р.) У. Палей відстоює утилітаристське

вчення про моральність. З цих позицій він трактував покарання не як кару за скоєний злочин, а як попередження злочину.

Справжньою причиною і метою покарання проголошується мірило жорстокості відплати, але ця причина полягає не у винуватості злочинця, а у потребі попередження злочинів, що плануються. Покарання злочинця державою залежить не від ступеню його провини, а від ступеню складності і необхідності превенції злочину. Покарання не повинно бути жорстоким в тому випадку, якщо злочину можна запобігти іншим способом. Покарання є зло, яке застосовує суд з необхідності запобігання більшому злу.

Покарання, на думку У. Палея, повинно мати на меті дві цілі – *виправлення та демонстрацію*. При цьому виправлення є більш практичною метою, але менш ефективною. З усіх покарань, як вважав У. Палея, для досягнення мети виправлення найбільш дієвим є тюремне ув'язнення. Тому що ці заходи посилюють ефект залякування покаранням, здатні відображати в громадській думці всі зміни в поведінці засудженого та сам процес ізолювання злочинця від суспільства [1, с. 168].

Палей одним із перших обґрунтував думку про доцільність використання фізичної праці засуджених з метою досягнення виправного ефекту. Адже антипатія до праці є причиною більшості людських вад.

Ефект залякування покаранням повинен бути пропорційним загрози суспільству від шкоди злочину. Смертна кара має застосовуватися як один з найбільш ефективних засобів залякування і запобігання злочинам, зокрема:

- каральний ефект смертної кари зберігається до того часу, поки умовно взята частина злочинців відчуватиме вплив цього феномену, а їх протиправну поведінку стримуватиме страх перед покаранням;
- випадки застосування смертної кари повинні принципово залежати від точного і всебічного встановлення обставин злочинів;
- недопустимість присутності однозначного зв'язку між присудженням смертної кари і фактом попереднього осудження особи за якийсь злочин.

М. Фуко (видатний мислитель ХХ століття) проаналізував механізм європейського правосуддя в його традиційних і сучасних формах. Для нього істинними причинами правових реформ ХVIII століття були не жорстокість каральних заходів, тортур, страт, які вразили просвітників, а те, що зазначені заходи були занадто дорогими й неефективними [2, с. 12]. Так з'явився новий девіз судових реформ в Європі: карати не слабше і менше, а краще, тобто раціональніше.

М. Фуко з'ясував юридичний парадокс, пов'язаний зі стратою: фігура ката дискредитує саму ідею справедливого покарання, адже за його безпосередньої участі на ешафоті вчиняється новий злочин, коли одна людина «законно» вбиває іншу [2, с.118].

Тому недосконалість системи правосуддя полягає в тому, що її мета – не виправлення злочинця і не запобігання злочинам, а як можна точніша класифікація правопорушення за шкалою каральних мір. Працівники такої системи прагнуть точно виконувати покарання – відплату, при цьому вважається, що збільшується ступінь невразливості закону.

Але означене є великою юридичною утопією, оскільки закон з початку вже вразливий у його нормативній функції, тобто вже в самому призначенні нормалізації життя, гармонізації соціальних відносин.

М. Фуко у праці «Наглядати і карати. Народження в'язниці» акцентує увагу на зміні прояву влади. Влада суверена – це влада окремої людини, яка карає за злочин як за дію проти корони. Але право карати із помсти суверена перетворюється в право захисту суспільства. Владна сила окремої людини трансформується у силу всіх, у ту силу, яка бере початок у Законах, Праві, Нормі і має справу з людиною як представником загального типу, а не з конкретною особистістю.

Філософ-правник детально розглядає взаємозв'язок між покаранням і тілом, який уже проявляється через засоби публічного насилля як у часи публічної страти, де тортури розглядалися не тільки як судовий, але і політичний ритуал, церемонія. Покарання поступово перестає бути театром: зникнення публічних страт і тортур означає зникнення видовища, а також послаблення влади над тілом. Віднині фізичне страждання, власне тілесний біль не є складником покарання. Основною метою покарання стає «душа», оскільки відбувається позбавлення індивіда свободи, яка вважається його правом і власністю [2, с. 190].

Зміщуються точки виконання покарання – з тіла на душу, що має кілька наслідків. Покарання залишає сферу повсякденного сприйняття і входить в область абстрактної свідомості. Ефективність покарання полягає не в його видовищному дійстві, а у його невідворотності. Тим самим правосуддя більше не бере на себе публічної відповідальності за насилля, а покарання з мистецтва завдання неймовірних страждань трансформується в економію «призупинених» прав. У зв'язку з гуманізацією права в системі покарання використовується уже не тіло, а уявлення про покарання.

Й. Хейзинга – нідерландський культуролог, особливу увагу приділив дослідженню ролі ігрового начала в правосудді (праця «Homo ludens»).

Хейзинга доводить, що в багатьох древніх культурах судочинство підкорялось тріадному принципу класифікації:

- суд як змагання;
- суд як азартна гра, що обіцяє або виграти, або програти;
- суд як словесний поєдинок [3, с. 212].

Дослідник виявляє глибоку архаїчну основу уявлень про агонально-ігрові першоджерела правосвідомості. У Середньовіччі та Новий час ці уявлення зберігаються в практиці поєдинків і дуелей, що замінюють судові розправи як такі. Громадська думка визнавала доцільність і законність зазначених форм вирішення конфліктів. Результат дуелі, як ритуальної ігрової форми, що велась без порушень, прирівнювався до справедливого судового рішення і позбавляв права кровної помсти з боку родичів убитого.

З точки зору співвідношення злочину та покарання можна виділити **засоби здійснення карного правосуддя**. *Юридична система*, тобто система численних законів та їх функціонування. *Дебати* дозволяють встановити так звану справедливу дистанцію між потерпілим і звинуваченим (скеровують розгляд справи від стану непевності до стану впевненості). Реальна жертва і звинувачений трансформуються в позивача і того, хто захищається. Пасивний суб'єкт (той, кого судять) перетворюється у діяча.

Безпристрасна третя сторона, яка не бере участі в обговоренні та наділена повноваженням для відкриття дискусії: держава, яка має легітимну форму насилля; недержавні об'єднання, громадянське суспільство; юридичний персонал – суддя.

Вирок, завдяки якому обвинувачений змінює свій юридичний статус: із презумпційно невинного перетворюється після виголошення вироку на винного [4, с. 11-17].

Важливими елементами здійснення карного правосуддя виступають: санкція – реабілітація – помилування.

Санкція характеризує вирок як завершальний акт процесу. Покарання набирає свого законного характеру після закінчення мовної церемонії, під час якої завершується розрив із практикою відомщення, й насильство перемагається на рівні промови.

Чи зумовлена санкція громадською думкою? Так, оскільки громадська думка – носій, поширювач, основний спікер бажаної помсти. Тому публічність санкції – своєрідна перемога справедливості [5, с. 76-77].

Наслідками санкції стають: фізичне і географічне вилучення з місця проживання, втрата громадської поваги та правоздатності.

Реабілітація вважається логічним продовженням санкції. Термін «реабілітація» походить від лат. «rehabilitatio» – придатність, здатність. Він з'явився та закріпився у правовій сфері у часи Середньовіччя. Реабілітація є сукупністю заходів, щодо поновлення особи в її правах, здатності, юридичному статусі, який вона втратила [6, с. 103]. *Амністія* – різновид реабілітації, який походить не від юридичної інстанції, а від політичної. *Помилування* – привілей, звільнення від покарання як вдячність за колись зроблене добро.

Всі ці елементи правосуддя, перш за все направленні на публічне віддзеркалення в громадській думці. В свою чергу громадська думка виникає, формується і функціонує, як сукупність оціночних суджень, що виражаються у ставленні суспільства до факту злочину в цілому та до процесу здійснення правосуддя зокрема.

Свого часу Гегель досить широко висвітлює питання щодо сутності громадської думки. Громадська думка, за Гегелем, породжується публічною свідомістю як емпіричною спільністю багатьох поглядів і думок. У громадській думці, вважає він, міститься все помилкове і шире, вона є багатоманітною, оскільки містить всі елементи і спектри думок величезних мас людей. Гегель чітко виділяє те, що є спільним в сукупності індивідуальних думок: «Формальна, суб'єктивна свобода, яка полягає в тому, що окремі особистості які мають і висловлюють власну думку, судження про спільні справи і дають поради щодо них, проявляються в тій сумісності, що називається громадською думкою» [7, с. 332].

А до Гегеля досить цікаву трактовку громадські думки зробив Ж.-Ж.Руссо, розробивши концепцію трьох типів законів, на яких заснована держава (суспільне право, карне право, цивільне право). «До цих трьох видів законів необхідно додати четвертий, найбільш важливий з усіх: закони цього виду не викарбувані у мarmorі і міді, а відбиті в серцях громадян; вони складають щирі конституції держави; їх сила відновлюється щодня; вони заповнюють і повертають до життя інші закони, що старіють чи згасають, зберігають у народі дух державних установ і непомітною силою замінюють силу влади. Я говорю про вдачі і звичаї, а особливу про громадську думку. Ця частина законів невідома нашим політикам, але від неї залежить успіх всіх інших законів...» [8, с. 257-258].

Громадська думка є духовно-практичним утворенням, вона має значний пізнавальний потенціал та здатність адекватно відбивати сутність дійсності. Колективна думка, як правило, точно фіксує ті чи інші явища, процеси дійсності. Тому дослі-

дження громадської думки стосовно тієї чи іншої проблеми є дослідженням реальної соціальної ситуації.

В зв'язку з цим, на думку автора, маємо можливість зробити певні **висновки**. При дослідженні основних складових здійснення правосуддя (санкція – реабілітація – помилування) слід враховувати, що вони можуть досягти максимальної профілактичної (з точки зору попередження злочину), та соціальної (відновлення справедливості) дієвості лише при адекватному відображенні у проявах громадської думки. Оскільки громадська думка виступає носієм, особливим «спікером» бажаної пошти, тому публічність у здійсненні правосуддя сприймається суспільством як своєрідна перемога добра над злом, закріплення домінанти принципу верховенства права.

Однак найбільшого значення віддзеркаленні елементи забезпечення правосуддя у громадській думці набувають тоді, коли громадська думка, перебравши є на себе і соціальну, і профілактичну ознаку, сама стає виховним та попереджувальним елементом здійснення правосуддя.

Список використаної літератури

1. Популярна юридична енциклопедія / [кол. авт. : В. К. Гіжевський, В. В. Головченко та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 538 с.
2. Фуко М. Наглядати і карати. Народження в'язниці / М. Фуко // Бібліограф. – К. : Основи, 2011. – 220 с.
3. Хейзинга Й. Человек играющий: ст. по истории культуры / Йохан Хейзинга. – М. : Айрис пресс, 2003. – 486 с.
4. Горшенков А. Г. Преступность как социальный феномен / А. Г. Горшенков, Г. Г. Горшенков, Г. Н. Горшенков // Философия права. – 2004. – № 2.
5. Рікер П. Право і справедливість / П. Рікер. – К. : Дух і літера, 2003. – 114 с.
6. Миролюбов Н. И. Реабилитация, как специальный правовой институт / Н. И. Миролюбов // Журнал Министерства Юстиции. – 1902. – № 4. – С. 103.
7. Гегель Г. Философия права: Пер. с немецкого / Г. Гегель. – М. : Мысль, 1990. – 524 с.
8. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре или принципы политического права / Ж.-Ж. Руссо. – X. : Право, – 2005. – С. 257–258.

Андреев Д. В. Свершение правосудия в ретроспективе формирования общественного мнения / Д. В. Андреев // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 19-23.

В статье рассматривается динамичный процесс развития правосудия, начиная от древнего «эффекта запугивания» до сферы абстрактного сознания, когда эффективность наказания заключается не в зрелищности, а прежде всего в осознании его неотвратимости. Кроме того в работе исследуются способы свершения правосудия. Особое внимание уделяется свершению правосудия в ретроспективе формирования общественного мнения, которое возникает, формируется и функционирует как совокупность оценочных суждений.

Ключевые слова: преступление, система правосудия, санкция, наказание, амнистия, помилование, общественное мнение.

Andreev D. V. Machinery of justice in retrospective review of forming of public opinion / D. V. Andreev // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 19-23.

This article investigates the dynamic process of justice, starting with the ancient "deterrence effect" in the abstract consciousness field when the effectiveness of a penalty is not in its visual appeal, but above all in the sense of its unavoidability. In addition, the article investigates methods of enforcement of criminal justice. Particular attention is given to the machinery of justice in retrospective review of forming of public opinion that arises, forms and operates as a set of value judges.

Key words: crime, justice system, penalty (sanction), punishment, amnesty, free pardon, public opinion.

УДК 340. 111

О ПОНИМАНИИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ КАК ОСОБОЙ ФОРМЫ УПРАВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВОМ

Анохин А. Н.

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

В статье рассматриваются проблемы социального управления как сложного системного образования. Правовое регулирование исследуется в качестве самостоятельной формы управления обществом, воплощающей в себе сущностные управленческие характеристики и сочетающей его структурно-статистические и функционально-динамические параметры.

Ключевые слова: управление обществом, правовое регулирование, процесс правового регулирования.

В юридической науке повышенную актуальность имеют исследования права и явлений правовой действительности не только с позиций системно–статического подхода (в виде правовой системы), но и в функционально–динамическом аспекте, основанном на инструментальном подходе к пониманию права, ориентированном главным образом на практико–прикладные характеристики права как нормативного регулятора общественных отношений [1, 2, 3]. Данное направление нашло своё развитие в решении проблем социального действия права. В рамках рассмотрения права как сложной социальной системы, ученые выходили на общую проблематику социологии права [4], изучали социальный механизм действия права [5], рассматривали право как инструмент социального управления [6]. Подчеркивалась необходимость исследования правового регулирования в контексте общего управленческого воздействия [7, с. 9–21], но эта проблематика получила лишь фрагментарное разрешение в науке. Поэтому цель данной статьи состоит в том, чтобы показать правовое регулирование как самостоятельную организационную форму управления обществом.

Так, управление понимается в качестве свойства, внутренне присущего обществу на любой ступени его развития; оно, это свойство, имеет всеобщий характер и вытекает из системной природы общества. Научное управление обществом есть не что иное, как целесообразное воздействие на общественную систему, приведение системы в соответствие с присущими ей закономерностями [9, с. 34, 42]. В несколько ином варианте управлением называется процесс целенаправленного воздействия на систему, обеспечивающий повышение её организованности, достижения того или иного полезного эффекта [10, с. 37].

Следовательно, каждая общественная система носит объективный, исторически обусловленный характер и относительную самостоятельность в отношении воли и сознания людей, основывается на собственных законах и закономерностях развития,

которые человек способен познавать и использовать в своих творческих целях для повышения организации и эффективности функционирования систем. С учетом этого в теории управления подчёркивается, что в структурном отношении всякая самоуправляющаяся система, в том числе и общество, представляет собой единство двух подсистем: объекта управления (в применении к обществу общество в целом или отдельные его сферы, звенья) и субъекта управления, осуществляющего сознательное воздействие на объект с целью достижения поставленной цели. Между объектом и субъектом управления, существует тесное диалектическое взаимодействие, осуществляемое вследствие наличия прямых (от субъекта к объекту) и обратных (от объекта к субъекту) связей [9, с. 158].

Важно указать, что структура социальной системы (общество в целом) имеет иерархический, дифференцированный характер, включает в себя подсистемы различной степени сложности и уровня. Поэтому производные подсистемы «объект управления» и «субъект управления» также внутренне дифференцированы, структурированы (внутрисистемные статические и динамические связи между элементами) и функционально взаимозависимы. Акцентирование внимания на элементном составе и структурном аспекте системы социального управления позволяет комплексно исследовать организацию и степень упорядоченности данной системы как целостного образования. Однако, следующая задача познания, состоит в изучении системы (подсистем) в действии, то есть в рассмотрении её функционального аспекта.

И здесь речь должна идти о понимании управления обществом в качестве комплексной, непрерывной деятельности, в основе организации которой содержится процессуальная конструкция – «управленческий цикл». Это связано с тем, отмечается в теории управления, что процесс управления носит циклический, относительно замкнутый характер. Данный процесс, взятый в его единичном виде, начинается с постановки целей, задач и заканчивается выполнением этих задач, достижением определенного результата. Затем на основе информации о результатах (достижении или не достижении цели) ставятся новые задачи, выдвигается новая цель и цикл начинается сначала [9, с. 205].

В процессе осуществления каждого отдельного цикла, независимо от того, в какой области общественной жизни он реализуется, какой объект управления, субъект управления совершает ряд определенных, последовательно сменяющих друг друга операций. Эта последовательность операций, совершаемых субъектом, связана с тем, что будучи циклическим, всякий конкретный процесс управления расчленяется на определенные этапы, стадии, с необходимостью следующие друг за другом: выработка и принятие управленческого решения; организация; регулирование; корректирование; учет и контроль [9; с.207].

Таким образом, процесс социального управления (система общих закономерностей управления) может быть представлен, с одной стороны, во всеобщем масштабе как единый управленческий акт (акт самоорганизации) социальной системы, с присущими ему общими стадиями: 1) постановка цели (идеального) – установление идеальных параметров и направлений развития (воспроизводства) общественного порядка; определение возможностей перевода упорядоченных социальных систем в более качественные состояния; 2) конкретизация в форме задач перечня практических мероприятий связанных с установлением и воспроизводством общественного

порядка; 3) создание соционормативной системы (должного) – фиксация в нормативной форме сути положений сформулированных в задачах; 4) организация перевода идеального (цель – задачи), воплощённого в соционормативной системе (в должном), в сущее, в практический, реальный общественный порядок (упорядочение и воспроизведение через соединение идеального – должного – сущего).

С другой стороны, процесс социального управления представляется в виде последовательно сменяющихся друг друга конкретных циклов, также построенных на процессуальной основе, состоящих из логических связанных стадий: 1) постановка цели; 2) формулирование конкретизирующих задач; 3) выработка и принятие управленческого решения; 4) организационные (подготовительные) мероприятия по практической реализации управленческого решения; 5) регулирование и корректировка процесса реализации управленческого решения; 6) учёт и контроль результатов (итогов) реализации управленческого решения.

На основании изложенного можно утверждать, что управление обществом представляет собой глобальный процесс самоорганизации социальной системы, где в структурно – статистическом измерении указанная система дифференцируется «на объект управления» и «субъект управления», а в функционально–динамическом аспекте отмеченные подсистемы взаимодействуют в параметрах управленческого процесса. Исходя из такого понимания социального управления, ученые – правоведы подчеркивали, что методологически вполне оправдано рассматривать процесс правового воздействия на поведение людей как специфическую форму управленческого воздействия, которая хотя и имеет свои специфические черты, подчиняется общим закономерностям управления. И для того чтобы раскрыть формы проявления таких закономерностей, мало уже рассматривать право лишь как самостоятельную систему, а необходимо исследовать его в качестве подсистемы более широкой системы–социального управления [7, с. 10,12].

В общей теории права правовое регулирование (основная часть общего правового воздействия) характеризовалось как один из видов общественного регулирования. Под ним следует понимать осуществляемое при помощи права и всей совокупности правовых средств юридическое воздействие на общественные отношения [1, с. 5,6]. Несколько в иной формулировке правовое регулирование определяется как осуществляемое гражданским обществом и государством при помощи правовых средств упорядочение общественных отношений, их закрепление, охрана и развитие [11, с.276].

Из данных формулировок необходимо выделить структуру правового регулирования, в которую входят «субъекты правового регулирования» и «объекты (предметы) правового регулирования», с присущими им системными связями. Так, субъектный состав включает государственные и негосударственные элементы (субъектов) осуществляющих регулятивное воздействие. Субъекты, входящие в перечень государственных, составляют первый (основной) иерархический уровень соответствующей регулятивной системы. Именно воля (правосознание) данных субъектов, воплощенная в нормативной основе публичного права, определяет (выстраивает) производную, вторичную систему – негосударственных субъектов, чьи возможности и действия (статус) обусловлены точно установленными для них параметрами. В целом иерархическая система субъектов правового регулирования (их ряды) построена на субординационных и координационных отношениях, с присущими “обратно –

возвратными” и ”субъектно – объективными” связями, поскольку каждый нижестоящий системный ряд субъектов правового регулирования выступает объектом регулятивного воздействия вышестоящего системного ряда и т.д, оказывая в итоге комплексные регулирования наиболее важной части сложившейся общественной системы.

Проблема конкретизации параметров объекта регулятивного воздействия – части, фрагмента общественной системы, до настоящего времени не получила однозначного разрешения и носит дискуссионный характер. Если рассматривать правовое регулирование с точки зрения его возможностей, то обнаруживаются его объективные пределы. Право достигает своих целей и действительно регулирует общественные отношения лишь постольку, поскольку требуемые нормами права поведение людей объективно возможно, отвечает созревшим условиям [1, с. 8]. В наиболее общем виде под, объектом правового регулирования, понимается совокупность общественных соотношений, которые возможно и необходимо упорядочить при помощи правовых средств. Составить сферу правового регулирования могут лишь те соотношения, которые поддаются правовому регулированию. Право регулирует конкретные, наиболее существенные, глобальные отношения, проходящие через волю и сознание людей. При установлении сферы правового регулирования следует исходить не столько из классификации общественных соотношений (экономические, политические и др.), сколько из материи самого права как нормативного регулятора [11, с.279].

Поэтому, правильное решение проблемы формализации параметров предмета правового регулирования – соответствующих социальных систем и их фрагментов, имеет не только собственно правовые, но и общеуправленческое значение, поскольку позволит наиболее четко, эффективно и дифференцированно осуществлять регулятивное воздействие на все управляемые системы. И главным основанием (критерием) для возможной формализации соответствующих социальных систем и их фрагментов способны выступить прикладные, инструментальные характеристики, свойства права как особого нормативного регулятора в системе социального управления.

В общей теории права правовое регулирование рассматривается как длящийся процесс, состоящий из ряда этапов, стадий: 1) стадия формирования и действия юридических норм, характеризующаяся тем, что введенные в правовую систему нормы общим образом регламентируют, направляют поведение участников общественных отношений, устанавливают для них тот или иной правовой режим; 2) стадия возникновения прав и обязанностей (правоотношений), характеризующая тем, что на основе юридических норм, при наличии предусмотренных обстоятельств (юридических факторов) у конкретных субъектов возникают права и обязанности; 3) стадия реализации прав и обязанностей, характеризующаяся тем, что программы поведения, которые заложены в юридических нормах и затем выражены в конкретных мерах поведения для данных субъектов, воплощаются в жизнь, осуществляются в фактическом поведении участников общественных отношений. Кроме того, нередко возникает необходимость в дополнительной, факультативной, четвертой стадии, которая либо предшествует возникновению правоотношений, либо призвана обеспечивать их реализацию. Эта стадия применения права [12, с.26].

Таким образом, предложенная конструкция процесса правового регулирования концентрирует внимание на стадиях, непосредственно связанных с созданием права и его действием (в том числе переводом в практическое поведение субъектов), оставляя за регулятивно–процессуальными рамками этапы предшествующие правотворчеству и итогово–аналитического характера. Поэтому, в более широком, управленческом понимании процесс правового регулирования должен включать в себя: 1) указание на непрерывные регулятивные циклы, построенные на процессуальной основе – регулятивно – правовой режим; 2) выделение первой стадии – постановку регулятивной цели – необходимость достижения понимания правопорядка как идеала – установленной степени упорядоченности и развития (воспроизводства) общественной системы, в соответствии с закономерностями её функционирования – правосознание; 3) формулирование конкретизирующей цель (идеальное) задач – достижение понимания конкретных параметров и содержания правопорядка в подсистемах единой общественной системы составляющей предмет правового регулирования; 4) разработку стратегии и порядка выработки (принятия) нормативно – правовых решений (должного) – правотворчество; 5) организацию ввода в действие принятых нормативно–правовых решений и обеспечение их действия в обществе; 6) выделение стадий перевода нормативно – правовых решений в практическую плоскость – стадия возникновения прав и обязанностей – правоотношения, стадия реализации прав и обязанностей – акты реализации права стадия применения права; 7) исследование эффективности правового регулирования – установление соответствия достигнутых итоговых результатов практического, реального правопорядка – сущего, предполагаемой необходимой степени упорядочения и развития (воспроизводства) общественной системы – правопорядку как цели (идеальному).

В теорико – прикладном аспекте учет приведенных характеристик в конструкции процесса правового регулирования будет способствовать более углубленному и комплексному пониманию его параметров и содержания, сконцентрирует внимание на необходимости рассмотрения данного процесса как циклического, последовательного движения и перехода цели –идеального через ряд формообразований (должного) в новое состояние – сущее.

Итак, изложенное позволяет сделать вывод, что уровень управления обществом выступает показателем степени его развития, мобильности и способности к самоорганизации в пределах всех составляющих систем. Правовое регулирование, являясь основной формой социального управления, несет в себе все его фундаментальные характеристики, оказывая решающее воздействие на общество в целом. Исходя из этого, правовое регулирование в структурно–статическом отношении подразделяется на “субъекта правового регулирования” – иерархическую систему государственных и негосударственных субъектов и “объект (предмет) правового регулирования”, включающий социальные системы, реально охватываемые возможностями действия права.

Функционально–динамическая сторона правового регулирования представляет собой процесс указанного “субъектно – объектного” воздействия в форме непрерывно воспроизводимых в установленном режиме регулятивных циклов, состоящих из ряда взаимосвязанных и переходящих друг в друга стадий. Смысл и назначение правового регулирования (с общеуправленческих позиций) заключается в том, чтобы, с одной стороны, в параметрах общественного порядка (цели и итога управле-

ния обществом) выделить базовые, фундаментальные отношения, требующие особого упорядочения, с другой стороны, в пределах данных отношений создать специальный режим (состояние) постоянного воспроизводства и развития подобной высокой степени их упорядоченности, именуемой правопорядком. При таком понимании “правовое регулирование” как подсистема получает свою логическую завершенность в иерархических структурных связях общей системы управления обществом.

Список использованных источников и литература:

1. Алексеев С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве / С. С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1966. – 183 с.
2. Абрамова А. А. Эффективность механизма правового регулирования : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Абрамова Анна Александровна. – Красноярск, 2006. – 206 с.
3. Нарыкова С. П. Системный подход к исследованию механизма правового регулирования: дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нарыкова Светлана Петровна. – М., 2006. – 202 с.
4. Кудрявцев В. Н. Современная социология права / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М. : Юрист, 1995. – 297 с.
5. Казимирчук В. П. Социальный механизм действия права // Советское государство и право. – 1970. – № 10. – С. 37-44.
6. Солдатов А. С. Право как инструмент социального управления (информационный аспект) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Солдатов Андрей Сергеевич. – М., 2002. – 20 с.
7. Эффективность правовых норм / В. Н. Кудрявцев, В. И. Никитинский, С. И. Самощенко, В. В. Глазырин. – М. : юридическая литература, 1980. – 280 с.
8. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом (Опыт системного исследования) / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1973. – 390 с.
9. Мухин В. И. Исследование систем управления : учебник / В. И. Мухин. – М. : Экзамен, 2002. – 384 с.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2009. – 752 с.
11. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юридическая литература, 1982. – Т. 2 : Общая теория права. – 360 с.

Анохін О. М. Про розуміння правового регулювання як особливої форми управління суспільством / О. М. Анохін // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 24-29.

У статті розглядаються проблеми соціального управління як складного системного утворення. Правове регулювання досліджується в якості самостійної форми управління суспільством, що втілює в собі сутнісні управлінські характеристики і поєднує його структурно-статистичні і функціонально-динамічні параметри.

Ключові слова: управління суспільством, правове регулювання, процес правового регулювання.

Anokhin A.N. About Understanding of a legal regulation as a special form of societal control / A.N. Anokhin // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 24-29.

Problems of social control as a complex systematic formation are considered in the article. Legal regulation is researched as an separate form of societal control, which embodies essential controlling features and which combines its structural-statistically and functional-dynamically parameters.

Key words: societal control, legal regulation, the process of legal regulation.

УДК 340.12(560):348.97

ИСЛАМСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ГОСУДАРСТВА И ОБРАЗОВАНИЕ ОСМАНСКОГО (ТУРЕЦКОГО) ЭМИРАТА

Залозний Н. Ю.

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, Симферополь, Украина

В статье рассматриваются проблемы, связанные с возникновением Османского (Турецкого) эмирата и развития газавата, который в конце XIII – начале XIV вв. вели в Малой Азии мусульманские полукочевые туркменские племена против христианской Византии. Показано, что решающее влияние на процесс формирования государственности оказала исламская концепция государства.

Ключевые слова: султанат, эмират, шариат, бей, бейлик, удж, газават, туркмены, племя, законы, обычное право, мусульманин, «неверный».

Вопрос о происхождении Османского (Турецкого) государства в историко-правовой литературе трактуется неоднозначно. Чаще всего используют две теории.

Первая, возникшая вскоре после захвата турками в 1453 г. Константинополя, исходила из того, что это государство явилось возрождением Византийской империи в результате принятия ислама и объединения мусульманского и греческого населения. Данная концепция получила широкое распространение. Однако в наше время её мало кто поддерживает, особенно за пределами Турции.

Сейчас господствующей является точка зрения о том, что истоки Османского государства следует искать в политическом, культурном и демографическом развитии Малой Азии XIII – XV вв. На это, в частности, указывает англичанин Н. Gibb [1, p. 42].

Обе эти теории имеют рациональное зерно, но они не являются исчерпывающими. Истоки возникновения Османского (Турецкого) государства коренятся, прежде всего, в той «священной войне» (газавате), которую в XIII – XV вв. вели за распространение ислама последователи учения пророка Мухаммеда из числа туркменов. «Приложили свою руку» к созданию Османии и те западноевропейские христианские крестоносцы, которые в течение длительного времени воевали с мусульманами за освобождение от них «святых земель» в Палестине.

Как известно, участники четвёртого крестового похода в апреле 1204 г. «перепутали» Иерусалим с Константинополем и разгромили христианскую Византию. После этого она перестала существовать, а на её территории возникли Латинская (с центром в Константинополе), Никейская и Трапезундская империи, Эпидское государство, Фессалоникское королевство, Афинская сеньория, Медейское княжество, Латинская, Венецианская и Генуэзская Романии и еще более мелкие государства.

В 1261 г. никейскому императору Михаилу удалось отвоевать у крестоносцев Константинополь, после чего правитель объявил о восстановлении Византии. Однако эта Византия была лишь подобием прежней. В её состав входили только небольшие территории на северо-западе Малой Азии и часть Македонии на Балканском полуострове, острова в Эгейском море и ряд крепостей на Пелопонесе [2, с. 386].

После этого «священная война» мусульман (туркменов, турок) против христианской Византии носила в основном односторонний характер – у византийцев не было ни сил, ни средств, чтобы оказать им должное сопротивление.

Название «Турция» было впервые замечено в начале XIII в. в одной из хроник крестоносцев для обозначения тех земель, которые к тому времени были захвачены туркменскими племенами в Малой Азии. У раздираемой внутренними противоречиями малой Византии. При этом власть султанов над этими племенами была номинальной, а территории входили в состав Сельджукского государства.

Тогда среди них возникло несколько небольших эмиратов, ожесточенно борющихся за господство в Малой Азии. Победителем стал Иконийский эмират (затем султанат), которому удалось подчинить себе большую часть этой территории.

Иконийские султаны давали на своих, пограничных с византийцами территориях, уджибеям (вождям отдельных туркменских племён) уджи – земли. При этом уджибеи получали право управления этими землями, взимания с их населения налогов и передачи уджей по наследству. За это иконийские султаны возлагали на уджибеев две обязанности: нести в случае необходимости пограничную сторожевую службу и вести «священную войну» за распространение ислама на христианских территориях против «неверных». В результате уджи стали увеличиваться и сдвигаться на запад.

Итогом этого организационно-правового процесса, стало возникновение нескольких полунезависимых от иконийских султанов туркменских бейликов – владений уджибеев.

Газават, который они вели, обосновывался догматами ислама и шариатом (мусульманским правом), согласно чему все страны разделялись на три вида:

- 1) «страны ислама» (дар аль-ислам), то есть страны, возглавляемые мусульманскими правителями с проживающим на их территории мусульманским населением;
- 2) «страны войны» (дар аль-харб) – земли, на которых проживали «неверные» (немусульмане), находившиеся под управлением «неверных» правителей;
- 3) «страны мира» (дар аль-суль) – их население не являлось мусульманским, но оно выплачивало дань (налог) исламскому государству.

Догматы ислама и шариата требовали, чтобы мусульмане постоянно находились в состоянии войны за веру со «странами войны» и распространяли учение пророка Мухаммеда среди немусульман.

Шариат устанавливал и некоторые правила ведения такой войны. В частности, он рекомендовал перед началом боевых действий предложить «неверным» добровольно отказаться от своей веры и принять ислам. При отказе предусматривались два возможных варианта дальнейших действий: или добиться от «неверных» мирного согласия на уплату дани за покровительство со стороны мусульман, либо завоевать их, включить в состав исламского государства.

Естественно, византийцы не соглашались ни принять ислам, ни выплачивать дань. Поэтому «священная война» против них велась туркменами почти постоянно. В ней принимали участие все мужчины пограничных туркменских племён и «гази» – выходцы из других регионов Малой Азии, которые охотно вливались в ряды «воинов за веру» [3, с. 74].

Среди пограничных с византийцами бейликов постепенно выделился один, возглавлявшийся уджибеем Османом (1258-1326 гг.). Тогда правитель получил про-

звище Гази (борец за веру), так как весьма успешно вел «священную войну» и включил в состав своего бейлика ряд византийских земель, населенных христианами. Этому способствовала неразумная политика византийских правителей, заселявших свои пограничные территории туркменами, доверяя им охрану своих границ [4, с. 39].

Первоначально бейлик Османа представлял собой родоплеменную организацию только его племени (кайе). Затем ему удалось подчинить и ряд соседних туркменских бейликов и их уджибеев [5, с. 213-229]. После этого Осман стал всё меньше считаться с иконийским султаном и его бейлик стал почти независимым, выплачивавшим ему лишь небольшую дань.

В 1299 г. Осман провозгласил себя эмиром, а свой бейлик независимым эмиратом. Началась история современной Турции. О ней как о государстве следует говорить условно, поскольку эмират представлял собой лишь военный союз полукочевых туркменских племён, объединённых идеей газавата.

Сам Осман продолжал оставаться избранным на совете знати военачальником, возглавляя набеги газиев на византийские земли. Основными его функциями были организация таких набегов, распределение захваченной при этом добычи, включение в состав эмирата земель, населённых христианами.

На тот момент в эмирате не было специального организационно-правового аппарата управления. В его осуществлении Осману помогали сыновья, братья и другие родственники, которым он предоставлял временные полномочия на осуществление некоторых управленческих функций.

Поскольку османский эмират представлял собой государственное образование, важнейшей задачей которого было распространение ислама, мусульманское духовенство, в первую очередь дервиши, оказало определяющее влияние не только на само возникновение эмирата, но и на характер складывающейся в нем государственности.

Выше упомянутое духовенство в значительной степени перенесло в эмират уже апробированную в ближневосточных и среднеазиатских мусульманских странах исламскую концепцию государства. Исходным пунктом этой концепции была теологическая теория происхождения государства и права, трактующая, божественную волю, как решающую силу возникновения и развития данных явлений [6, с. 49]. Согласно этой теории основными задачами мусульманского государства должны являться защита и распространение ислама, надзор за соблюдением населения его догматов, обрядов и религиозно-правовых предписаний шариата.

Турецкий автор XV в. по имени Турсун Бег так обосновал необходимость образования мусульманского, в том числе османского эмирата, при этом обозначил роль аллаха и задачи, которые тот поставил перед правителем: «Правление, которое опирается только на разум, – писал он, – называется султанским ясаком; правление, которое основывается на принципах, обеспечивающих счастье на этом и на том свете называется политикой аллаха или шариатом. Пророк проповедовал шариат. Однако только власть суверена может осуществить эти курсы. Без суверена люди не могут жить в гармонии и могут вместе погибнуть. Аллах наделил такой властью одно лицо и это лицо для продолжительности и добра требует абсолютного повиновения». Турсун Бегу также принадлежит утверждение о том, что исламское государство должно строиться и функционировать только на законах справедливости, на соблюдении «умеренности и недопущения угнетения населения» (только мусульман) [7, с. 78].

Исламская концепция государства включала в себя и положение о том, как должен организовать свою деятельность его правитель, которую охарактеризовал в 1069 г. Кутадгу Билирим, один из исламских авторитетов, в своём наставлении туркменскому правителю из династии Караханидов в Центральной Азии: «Чтобы контролировать государство, необходима большая армия, чтобы содержать войска, необходимо большое богатство. Чтобы достичь богатства, народ должен процветать. Чтобы люди процветали, законы должны быть справедливыми. А если одним из этих условий пренебречь, государство разрушится» [7, с. 76].

Среди окружения Османа был дервиш Сари Султак, которому принадлежат слова, адресованные эмиру: «Будь справедливым и непредубеждённым, не провоцируй возмущение у бедного, уважай своих подданных..., следи за своими кадиями и правителями. Действуй справедливо, чтобы ты мог сохранить власть и удержать своих подданных в послушании» [7, с. 76].

Ортодоксальные мусульмане-сунниты полагают, что Осман Гази и его преемники при образовании и становлении Османии действительно руководствовались тезисом исламской концепции государства о том, что справедливость является неизменным элементом возникновения и существования государства. А сама справедливость трактовалась ими как постоянное государственное покровительство населению, недопущение в отношении него несправедливости, в том числе налогового характера. В понятие справедливости суннитами включалось положение об обязательном непредвзятом и равном отношении правителей государства к своим подданным.

Исламская концепция государства полагала, что достижение справедливости возможно только на основе использования религиозных, религиозно-правовых и правовых предписаний, установленных исламом и шариатом [7, с. 78].

Неслучайно уже упоминавшийся Кутадгу Билирим давал в связи с этим правителю исламского государства такой совет: «Открой свою казну и раздай своё добро. Дай радость своим подданным. Когда ты имеешь много сторонников, пойдешь на священную войну и наполни казну, потому что настроения простых людей всегда находятся в их желудках. Не забирай у них еду и питье» [5, с. 77].

При создании Османского эмирата имело место нарушение одного из основных положений современной теории государства и права о том, что возникновение этих двух явлений (государства и права) происходит одновременно, вызывается одними и теми же причинами и при их взаимном влиянии друг на друга [8, с. 171]. Поскольку воспринятый туркменами шариат сформировался задолго до появления османского эмирата и с первых шагов его существования стал основным источником регулирования общественных отношений.

Считалось, что законы ислама могут справедливо регулировать все виды общественных отношений правоверных с правоверными, а также между ними и главой эмирата. Однако источником их регулирования было не только мусульманское право. Использовались для этого, но в меньшей степени, обычаи и традиции туркменских племен, вошедших в состав эмирата. Еще ранее они стали для туркменов привычным правилом поведения вследствие их постоянного повторения в течение длительного времени.

Обычаи и традиции применялись для регулирования отношений в хозяйственной, бытовой, семейной сфере, а также отношений с лицами, имевшими те или иные

властные полномочия. Они содержали в себе запреты на совершение определённых действий, негативных поступков, причинение вреда другим, но эти нормы действовали только по отношению к своим соплеменникам. Имелись в них также дозволения и позитивные обязывания, которые следовало применять в области общественных отношений.

Совокупность запретов, дозволений и позитивных обязываний составляла применявшееся в эмирате обычное право (аль-урф или торе). Его особенность заключалась в том, что оно не имело письменного закрепления и устно передавалось от поколения к поколению.

Предписания аль-урфа в основном выполнялись добровольно, а при их игнорировании реализация осуществлялась воздействием на нарушителей общественного мнения – одобрения, неодобрения, осуждения. Использовалось словесное или другое воздействие наиболее авторитетных лиц (вождей, старейшин, уджей, религиозных служителей).

В определенных случаях к нарушителям обычаев или традиций применялись также некоторые меры принуждения (например, изгнание из рода или племени). До возникновения Османского эмирата эти меры, осуществлялись от имени наиболее авторитетных людей, от всего рода или племени, а после его создания – от имени эмира или уполномоченных им на то лиц.

Есть в исламской концепции государства и положение о том, что его правитель для осуществления своих функций должен постоянно иметь в распоряжении вооруженные силы. Первоначально их не было, а для нападений на христианские земли использовались акынджи – кавалеристы-ополченцы из туркменского племени кайе, главой которого вначале был Осман. Затем в набегах стали принимать участие и гази из других племён.

Эмир стал использовать акынджи и для несения караульной службы на границах, и для осуществления некоторых полицейских функций. Однако ополчение акынджи было малобоеспособным и малоуправляемым, поскольку оно существовало за счёт собственных средств и трофеев.

Учитывая это, Осман приступил к созданию вооруженных сил иного рода, отношения с которыми строились на началах материальной зависимости, что способствовало укреплению власти эмира. Понятно, что для содержания армии требовались немалые средства, которых у эмира не было. Недоставало и военной добычи, полученной во время набегов.

Источником пополнения средств могло стать налогообложение населения, но Осман использовал данный метод очень осторожно, памятуя о необходимости справедливости государственной власти, предусматривавшейся исламской концепцией государства. Поэтому было решено использовать иной способ формирования вооружённых сил в государстве, уже применявшийся в Византии. В ней с XI в. использовался особый вид государственных пожалований отдельным лицам – проний, то есть права взимания ими в свою пользу налогов с населения определенной земельной территории и управления ею в качестве возмещения за государственную службу. Широкое распространение пронии получили с середины XII в. Они давались главным образом с правом наследования за пожизненную военную службу [2, с. 135, 177].

Подобная практика имела место и в Сельджукском султанате, где также воинам раздавались государственные земли с их населением «в кормление». Воины, которые теперь оказались на территории эмирата, по распоряжению Османа сохранили земли в своём пользовании при условии участия в газавате. Некоторым захваченным у византийцев землям Осман присвоил статус государственных и стал использовать их в качестве награды отдельным военачальникам за усердие и уджибеям за повиновение. Для этого им выделялись тимары – земельные участки.

Эмир определил и правовой статус обладателей таких участков: «Тимары, выданные мной, – говорится в одной из грамот, – не отнимаются у их владельцев без надлежащих на то причин. В случае смерти владельца тимар переходит к его сыну. Если сын умершего является несовершеннолетним, то до момента годности его к военной службе в походе участвуют его слуги. Эту установленную мною систему тимаров никто из моих преемников не имеет права нарушить» [9, с. 44].

При Османе не существовало правовой регламентации отношений между сипахами (обладателями тимаров) и населением, проживавшим на территории предоставленных им земель (райатами). Отношения регулировались самими участниками [9, с. 22-23].

В газавате участвовали со своими дружинами и уджибеи, и беи других туркменских племён. За это Осман предоставлял им, кроме части добычи, кусок захваченных у византийцев земель и включал их бейлики в свой эмират с сохранением для местных беев их руководящего положения по отношению к своим соплеменникам.

Во время правления Османа тимарная система землепользования не получила значительного распространения. Объяснялось это различными причинами, в частности недостатком государственной земли и полукочевым образом жизни туркменов в это время. Государственная земля использовалась эмиром не только для поощрения военачальников и уджибеев. Использовалась она и для других целей. Осман решил создать специальные, только ему подчиняющиеся отряды, которые бы являлись надёжной опорой его власти и давали ему возможность более успешно отстаивать властный статус.

Для этого были сформированы два отряда – мюселлемов (кавалеристов) и яя (пехотинцев), которые включали по тысяче человек, набранных из числа добровольцев [3, с. 75]. Этим иррегулярным воинским соединениям предоставлялись определённые льготы в землепользовании. Мюселлемы и яя частично содержались за счет предоставленных им во временное пользование чифтликков – небольших земельных участков, которые обрабатывались в мирное время [9, с. 60-61].

Мусульманские авторитеты внушали Осману, что в мусульманском праве всегда можно найти необходимые для урегулирования различных видов общественных отношений законы и иные религиозные нормативные предписания.

Вскоре выяснилось, что норм шариата недостаточно, особенно в сфере регулирования складывающихся властных отношений. Появилась и необходимость внесения некоторых изменений и дополнений в урф, отмены ряда обычаев и традиций и придания юридического значения другим. Это привело к тому, что Осман стал заниматься и нормативно-правовой деятельностью. Но его повеления имели форму устных высказываний, в связи с этим, до нас почти не дошли. Отрывочные сведения о них можно почерпнуть лишь из сочинений современников-хронистов и из более поздних турецких источников.

Нормативно-правовая деятельность эмира строилась по принципу: все сказанное является законом, но сказанное часто забывалось или передавалось в изменённом виде. Нормативно-правовые акты Османом издавались по случаю возникновения определенных (конкретных) обстоятельств в сфере общественных, прежде всего, властных отношений, которые требовали правового урегулирования. Цель такого регулирования состояла во внесении организованности, обеспечения нормального и справедливого функционирования государственного аппарата.

Управленческие функции в эмирате в первую очередь выполнял сам Осман. Но практическое осуществление некоторых он стал поручать своим ближайшим родственникам. Привлекались для этого также отдельные лица из мусульманского духовенства (дервиши), а это приводило к тому, что под их влиянием управление в эмирате всё больше походило на форму правления ближневосточных и среднеазиатских исламских государств.

В частности при этом стало использоваться положение, получившее практическое осуществление исламской концепции государства: справедливость и порядок в нем станут господствующими при условии, что каждый житель государства будет иметь определённый правовой статус, устанавливающий его принадлежность к определённой группе населения (сословию). Арабский юрист начала XIII в. включил данное положение в качестве неперменной нормы мусульманского права [7, с. 79].

Уже при Османе начался раздел населения на два неравных сословия, различавшихся своими правами и обязанностями по отношению к формирующемуся государству и друг к другу. Первое сословие составляли те, кто находился на военной и гражданской службе у эмира, а также исламское духовенство. Это была привилегированная часть населения, которая не занималась хозяйственной деятельностью и торговлей, не производила материальных ценностей и была избавлена от налогообложения. Второе сословие начало формироваться на основе остального населения, обязанного за счёт взимаемых с него натуральных и денежных сборов содержать и государство, и первое сословие.

Можно говорить о том, что влияние исламской концепции государства проявилось и при решении вопроса о преемственности власти эмира после его смерти: новый правитель не должен наследовать власть по воле предшественника. Право на трон имеет не назначенное им лицо, а все члены мужского пола семьи. Только семья имеет право решать, кто из близких родственников займёт освободившийся престол. Также на семейном совете с участием улемов решался вопрос досрочной смены правителя [10, с. 270].

При Османе не только возник эмират, начавший историю Турции. Он также приобрёл некоторые характерные для государства признаки. Сложилась определённая его территория, произошло объединение населения по признаку подданства. Стали появляться и первые, установленные эмиром обязательные для исполнения нормативно-правовые акты (например, о правилах базарной торговли и размере торговых пошлин), обеспечивалось их исполнение. Появились и иррегулярные вооружённые силы, находящиеся в распоряжении эмира.

В Турции государственно-правовая деятельность Османа оценивалась и оценивается высоко. По определению пророка Мухаммеда данного правителя следует отнести к разряду лучших руководителей государства.

Основные особенности такого определения были в назидание потомкам охарактеризованы в Сунне: «Лучшими из ваших правителей, – внушал пророк своим последователям, – станут те, которых будете любить вы и которые будут любить вас, за которых вы будете обращаться к аллаху с мольбами и которые будут обращаться к аллаху с мольбами о вас, а худшими – те, которых будете ненавидеть вы и которые будут ненавидеть вас, которых вы будете проклипать и которые будут проклипать вас» [11, с. 285].

Осман не назначил преемника. После его смерти им стал Орхан, один из его сыновей, избранный родственниками эмира с участием улемов. Он к тому времени положительно себя зарекомендовал и как управленец, и как военачальник.

Несмотря на то, что Осман создал и возглавлял эмират, он всё ещё оставался первым среди уджибеев, которые имели собственные вооружённые силы. Процесс

образования Турецкой государственности при нём только начал свой путь, а сам он в глазах населения эмирата представлялся не столько владыкой, сколько главой объединения туркменских племён, защитником ислама, организатором и руководителем «священной войны» за распространение ислама.

Список использованной литературы:

1. Gibb H. A. The trevels of ibn Baayuta / H. A. Gibb. / Vol. 1. – London, 1958. – 311 p.
2. История средних веков. – Ч. 1. – Москва: Высшая школа, 1990. – 459 с.
3. История стран Азии и Африки в средние века. – Ч. 2. – Москва: Издательство МГУ, 1987. – 287 с.
4. Кепрюлю М. Ф. Происхождение Османской империи. – Перевод с французского: М. Ф. Кепрюлю. – Москва, 1939. – 276 с.
5. Гусейнов Р. А. Уджи – военно-феодальный институт в Малой Азии в XI – XV вв. – Р. А. Гусейнов // Тюркологический сборник. – 1974. – Москва: Наука, 1978. – с. 213-229.
6. Теория государства и права. – Учебник для юридических вузов и факультетов. – Москва : Норма, 1998. – 559 с.
7. Іналжик Л. О. Османська імперія. Класична доба. – переклад з англійської / Л. О. Іналжик. – Київ : Часопис. Критика; 1998. – 284 с.
8. Хропонюк В. Н. Теория государства и права. – В. Н. Хропонюк. – Москва, 1996. – 378 с.
9. Нешри М. Огледало на света. – История на османския двор. – Съест. и перевод. М. Калицип / М. Нешри. – София, 1984. – 261 с.
10. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / В. Е. Чиркин. – Москва : Юрист, 1997. – 467 с.
11. Сады праведных. – Сборник хадисов. – Хадис № 661.

Залозный М. Ю. Исламська концепція держави та виникнення Османського (Турецького) емірату / М. Ю. Залозний // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 30-37.

У статті розглядаються проблеми пов'язані з виникненням Османського (Турецького) емірату та розвитку газавату, який в кінці XIII – початку XIV ст. вели в Малій Азії мусульманські напівкочові туркменські племена проти християнської Візантії. Показано що вирішальний вплив на процес формування державності надала ісламська концепція держави.

Ключеві слова: Султанат, емірат, шариат, бей, бейлік, удж, газават, туркмени, плем'я, закони, звичаєве право, мусульманин, «невірний».

Zalozny N. U. The Islamic concept of a state and the formation of the Ottoman (Turkish) Emirate / N. U. Zalozny // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 30-37.

Problems that have been examined in the article are connected with the formation of the Ottoman (Turkish) Emirate during gazavat which in late XIII - beginning of XIV century the Islamic semi nomad Turkmenian tribes waged against Christian Byzantium. It is shown that the Islamic concept of a state made a crucial impact on the process of formation of the nation-building.

Key words: sultanate, Emirate, sharia, bey, beylik, udj, gazavat, Turkman, tribe, laws, common law, Moslem, Kafirun.

УДК 94(477)“192/193”:369.03

**ОСОБИСТЕ СТРАХУВАННЯ РЯДУ КАТЕГОРІЙ РАДЯНСЬКИХ
СЛУЖБОВЦІВ ТА РОБІТНИКІВ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УРСР В
20-30 РР. ХХ СТОЛІТТЯ**

Латишева О. В.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Сімферополь, Україна

Актуальність даної наукової роботи полягає в аналізі процесу складання системи особистого страхування ряду категорій радянських службовців та інтелігенції, робітників промислових підприємств України, а також пасажирів та військовослужбовців. Радянська система страхування життя, що формувалася, свідчила про суперечливість розвитку цього виду страхування, незалежно від форми страхування (персональної чи групової) воно мало ознаки обов'язкового стягнення страхових внесків, хоча належало до добровільного. Страхування життя було зрозумілим, однак воно не було пріоритетним, тому в 20-і роки минулого століття не знайшло масової підтримки у цих категорій населення, а в 30-і рр. зазнала радикальних змін структура самих установ.

Ключові слова: «народне страхування», поліс, страхове забезпечення, «нетрудові елементи».

Особисте страхування або страхування життя від нещасних випадків та смерті існувало до революції 1917 р., і цими проблемами переймалися акціонерні товариства, кредитна кооперація. На їх заклики відгукнулися службовці, окремі заможні верстви суспільства, деяка частина інтелігенції [1]. Тоді лише формувалися, судячи з праць О. В. Чаянова [2], організаційні основи кооперативного страхування, яке стосувалося майна, а не особистого життя господаря чи членів його родини.

Формування радянської системи страхування життя розпочалося 6 липня 1922 р. після декрету про запровадження добровільного страхування життя від нещасних випадків [3], але за відсутності твердої валюти його становлення відбувалося повільно. Матеріально-фінансове забезпечення радянської валюти, якою став «червонець», зрушило справу з місця, відтак 1 березня 1924 р. з'явилися перші страхові поліси (угоди, договори). До 1 жовтня 1924 р. їх видавало Головне Правління Держстраху СРСР, а надалі Укрдержстрах виконував самостійні операції з правом прийому, відхилення та оформлення полісу [4]. Першими їх отримали жителі столичного Харкова, а за квітень–травень – Києва, Катеринослава, Чернігова, Житомира. За три місяці 1924 р. надійшло 160 заяв від «міської людності» із страховою сумою понад 132 тис. крб. Серед застрахованих чоловіки становили 94%, а пріоритетним було страхування без попереднього медичного огляду особи (розряд Б) – 84% заяв, решта дотримувалася традиційних принципів страхування життя з медичним оглядом та лікарським засвідченням стану здоров'я застрахованого (розряд А). Привертає увагу той факт, що страхова сума за розрядом Б, яка мала найбільшу кількість полісів, становила 57,1% , а за розрядом А – близько 43% [5], що свідчило про різні суми страхування та принципи відповідальності. Третина осіб за розрядом Б страхувалася на суму 500 крб., на 1000 крб. – 29%, а вище – лише 12%, хоча менше 500 крб. страхувався кожний четвертий. За розрядом А було подано 17% заяв, страхова

сума яких була від 1000 до 2000 крб. і більше, але не сягала 5000 крб. [6]. Середній вік застрахованих коливався в межах 33–36 років, а пересічна страхова сума для розряду Б становила 845 крб., для розряду А – 2231 крб., що у декілька разів менше в порівнянні з дореволюційними акціонерними страховими товариствами.

Страхованню підлягали родина, на випадок смерті застрахованого, а також він сам, якщо досяг певного терміну та старості. Встановлювався мінімальний термін страхування – 10 років, а максимальний – до 80-літнього віку застрахованого. Впроваджувалося так зване «народне страхування», розраховане на дрібні страхові суми без медичного огляду, однак термін страхового забезпечення становив два роки. Держстрах спочатку обмежив страхові суми: для страхування без медичного огляду мінімально 200 крб., максимального понад 1000 крб., а з медичним оглядом – найменша 500 крб., найбільша – 10000 крб. У травні 1924 р. започаткували «групове страхування» робітників та службовців, але не менше 10 осіб, з виплатою страхових внесків підприємством та установою з утриманням відповідної суми з фонду зарплати. Мінімальна страхова сума становила 100 крб., а максимальна – 1500 крб. [7]. Виплата страхового забезпечення відбувалася одразу після нещасного випадку та відповідно до полісу, а внески дозволялося сплачувати щомісячно. Середня страхова сума групи сягала 325-406 крб., а заяви на оформлення групового страхування подавали переважно службовці, поліси яких становили 96% від загальної кількості [8]. Страхувалися переважно службовці радянських установ, які мали також забезпечення за лінією соціального страхування. Органам державного страхування не вдалося тоді схилити до особистого страхування життя жодного робітника, а селян тим більше. Вважалося, що галузеві профспілки недостатньо наполегливо агітували серед індустріальних робітників, тому вони не подавали заяв до страхових органів. Страхували також і «нетрудових елементів», тобто непманів, пересічна страхова сума яких сягала 1380 крб., тобто на 500 крб. вища від «радянських службовців». Стягненням страхових платежів займалися інспектори-організатори та агенти страхових контор. Досвід страхування життя протягом першого року його фактичного запровадження показав, що основним соціальним контингентом страхових контор були службовці, а страхові суми зменшувалися. Внески сплачували у день зарплати. Страхове поле мало виразну тенденцію розвитку шляхом так званого «народного страхування», тобто мінімальної страхової суми та, відповідно, премії. Страхування відбувалося персонально та за груповим принципом, але спостерігалася тенденція до зростання питомої ваги саме останнього, до зменшення страхової суми на особу. Тоді виникла ідея радикального перегляду умов і норм групового страхування та заміни його колективним, залучивши профспілки, громадський актив, переглянувши тарифи.

1 лютого 1925 р. Держстрах СРСР дозволив страхувати життя громадян з правом медичного огляду без обмеження максимуму страхової суми, а також тимчасове страхування, розраховане на 10 років, але без виплати страхового забезпечення на випадок смерті після дії полісу, тобто понад десять років. 3 листопада 1925 р. запровадили окреме страхування лише від нещасних випадків (смерті, постійної інвалідності, тимчасової втрати працездатності). До страхування особистого життя належало також страхування пасажирів залізничного, паротеплохідного, автобусного та повітряного сполучення, яке почало діяти з червня 1926 р. Того ж самого року Держстрах видав правила страхування від нещасних випадків, які перевидавалися українською мовою [9]. Особливості функціонування радянської системи страху-

вання тоді відслідковував один із працівників Держстраху СРСР В. С. Гохман, фактологічні брошури якого виходили протягом другої половини 20-х років, але в контексті висвітлення переваг соціалістичної держави над капіталістичною [10]. Його колега С. М. Розеноєр також намагався переконати робітників у вигідності страхування життя, опублікувавши декілька агітаційних брошур у 1925-1926 рр. [11]. Незважаючи на їх ідеологічну складову, вони зафіксували важливу відомчу статистику з історії становлення радянської системи страхування життя, яка свідчила про суперечливість розвитку цього виду страхування, тому що воно мало ознаки обов'язкового стягнення страхових внесків, хоча належало до добровільного. У січні 1925 р. Всеукраїнська рада професійних спілок (ВУРПС) заборонила стягнення страхових внесків через посередництво апарату підприємств та установ, що одразу зменшило чисельність контингенту групового страхування життя, тому Держстрах УСРР запровадив у квітні 1925 р. новий порядок інкасо щодо страхування трудящих – через посередництво уповноважених [12].

Тарифи особистого страхування життя формувалися з урахуванням смертності протягом 1861–1910 рр., тобто були запозичені від колишніх акціонерних товариств, хоча в Україні 20-х рр. показники смертності суттєво вирізнялися, а головне, існувала відповідна статистика. Ставка премії залежала від віку особи, яка страхувалася, від терміну дії страховки та розміру страхової суми. Річні тарифні ставки зростали кожні десять років. Наприклад, 25-річна особа, яка застрахувалася на 20 років, платила щороку 53 крб. премії, а 55-річна – 77 крб. на 1000 крб. страхової суми [13]. Річні ставки страхування на випадок смерті та інвалідності коливалися в межах 5–20 крб. залежно від соціально-професійного складу застрахованих. Так, за березень–жовтень 1924 р. було видано 1788 страхових свідоцтв (полісів), у 1924/25 р. – 19870, у 1925/26 р. – 9869, у 1926/27 р. – 11084 поліси, а страхова сума за 1924–1925 рр. збільшилася в 10 разів [14], проте частково зменшилася після втручання ВУРПС стосовно збору страхових внесків. Кількість сплачених страхових полісів свідчила про оперативність роботи системи державного страхування. Якщо взяти за сто відсотків наявність страхових полісів, то за березень–жовтень 1924 р. питома вага сплачених полісів становила 28%, у 1924/25 р. – 62,4%, у 1925/26 р. – 85%, у 1926/27 р. – 98% [15]. Відсоткове зростання свідчило про посилення адміністративного ресурсу, тобто про відрахування страхових внесків із зарплати. Дуже «дисциплінованим» виглядало страхування від нещасних випадків, позаяк кількість оформлених страхових свідоцтв та сплачених за ними страхових внесків співпадала, а страхова сума сягала 20,6 млн. крб., хоча чиста премія становила 107793 крб. За 1924–1927 рр. органи державного страхування УСРР мали 864814 крб. премії, тобто своєрідного прибутку, а від страхування від нещасних випадків за 1925–1927 рр. – 125383 крб. [16]. Страхування пасажирів від нещасних випадків, якщо брати за показник страхову суму 1926/27 р., близько 10 млн. крб., а премію лише 5 тис. крб., не дало бажаного результату.

Зростання страхових сум, сплачених полісів, отриманих страхових премій, які спостерігалися протягом 1926/27 р., можна пояснити особливостями внутрішнього функціонування системи особистого страхування життя, впровадження окремих пільг, а не соціальною активністю робітників, інтелігенції та службовців, яких треба було переконувати. Страхування майна від вогню чи будь-якого іншого стихійного лиха вони сприймали набагато глибше, ніж страхування особистого життя.

Дивно, але застраховані у 1927 р. терміном на 10 років, мали б отримувати страхове забезпечення у рік «Великого терору», що припав на 1937 р. Держстрах зменшив тариф для вікових груп від 20 до 45 років на 10–13%, встановив подвійну виплату страхової суми, запровадив негайне страхове забезпечення на випадок смерті від грипу, переглянув терміни стягнення внесків для строкових військовослужбовців, дозволив страхування жінок на стадії вагітності, значно розширив коло відповідальності від нещасних випадків (замерзання, обмороження, сонячний удар). Він сподівався на зацікавлення населення новими умовами страхування життя, однак поглибив централізацію стягнення страхових платежів, які мали фіскальну функцію. Завершення адміністративно-територіальної реформи, яка розпочалася у липні 1926 р., означало збільшення навантаження на окружні страхові контори, які через апарат інспекторів та агентів-аквізиторів не могли охопити міське та особливо сільське населення. За три роки діяльності Держстраху в галузі особистого страхування життя сталося 120 випадків, а сума відшкодування становила 71651 крб., тобто 597 крб. на один випадок смерті застрахованої особи в Україні. Від нещасних випадків було сплачено 23671 крб., тому значна сума премії залишалася на рахунку страхових органів у вигляді доходу.

На початку 30-х рр. відбулася реорганізація системи страхування, зазнала радикальних змін структура самих установ. Основні принципи реформування системи страхування були зосереджені в «Положенні про Держстрах СРСР», проект якого з побажаннями та пропозиціями прийняв Укрдержстрах на нараді 29 липня 1930 р. [17].

Друга половина 30-х рр. вирізнялася абсолютизацією необмеженої влади партійних та радянських органів, масовим політичним терором, насаджуванням карально-репресивних методів управління суспільством, тому декларування принципу добровільності на початку його формування трансформувалося в окремий вид додаткового окладного страхування. Характеризуючи розвиток системи державного страхування у 1937 р., В. К. Райхер писав, що там було виявлено «заклятих ворогів народу», «реставраторів капіталізму», «агентів фашистських розвідок», які намагалися «...спотворити страхову політику партії і радянської влади», порушуючи «...принцип добровільності в галузі страхування» [18].

Дивним виглядало індивідуальне добровільне страхування життя трудящих на випадок смерті, особливо у 1938 р., тобто в апогей великого сталінського терору. Страхувач оформляв заяву та сплачував 15 крб. вступного внеску, вказуючи, кому необхідно було виплатити страхову суму у разі його смерті. «Держстрах сплачує повністю страхову суму у випадку смерті застрахованого від будь-якої причини, – зазначалося в правилах від 1 жовтня 1938 р., – а також у випадку повної та постійної втрати застрахованим працездатності від нещасних випадків, які сталися протягом дії страхування» [19]. Репресії позбавляли життя сотень тисяч радянських громадян, позбавляли їх працездатності після повернення з таборів, але жалюгідна страховка не могла повернути їх до повноцінного життя. Внески коливалися від одного року до десяти років терміну страхування в межах 17–37 крб. на тисячу страхової суми, від 15 до 25 років в межах 20–27 крб., а максимальна сума становила 50 крб., якщо особа досягла 59 років [20]. Страхувач мав право доручення на отримання страховки іншою особою, засвідчивши наявність страхового свідоцтва.

Затверджені Наркомфіном СРСР 1 жовтня 1938 р. «Правила добровільного страхування життя від нещасного випадку» нормативно дублювали попередні

«Правила» індивідуального страхування, але чітко виписували відповідальність Держстраху, умови виплати страхової суми. «Нещасним випадком» вважалася несподівана пригода, яка викликала смерть або каліцтво застрахованого: ушкодження частин тіла від опіку, замерзання, обмороження, утоплення, від нападу зловмисника або хижої тварини, удару блискавки та електричного струму, необережного поводження з машинами та механізмами, отруєння газами та іншими шкідливими речовинами. Страхуванню підлягали особи від 17 до 70 років, які оформляли страхове свідоцтво, сплачували перший та наступні страхові внески. Для отримання страхової суми необхідно було подати в Держстрах такі документи: страхове свідоцтво, копію акта про фіксацію нещасного випадку, а також довідку Загсу про смерть. Тарифні ставки, затверджені Наркомфіном СРСР 25 листопада 1939 р., становили протягом року від 2 крб. 50 коп. до 12 крб. на кожну тисячу страхової суми, тобто страхувач 4-го класу міг отримати наприкінці року 120 крб., якщо з ним сталася «нещасна пригода». Чим коротшим був термін страхування, тим вищою була тарифна ставка. До четвертого класу належали робітники, майстри та змінні інженери, які працювали на дуже небезпечних вибухових підприємствах, пов'язаних з динамітом тощо. На скалічених арештантів сталінських в'язниць подібні правила не поширювалися.

Діяла також «Інструкція з організації та оформлення добровільного колективного страхування життя трудящих» від 17 травня 1938 р. та «Правила добровільного колективного страхування життя трудящих» від 9 лютого 1939 р. Для укладання колективного страхування життя існувала низка необхідних документів: список осіб, що виявили бажання страхуватися, (форма №124), платіжний список (форма №125), особистий рахунок збиральника платежів (форма «126»), книги квитанцій з корінцями (форма №206) страхове свідоцтво для колективу (форма №207), страхові посвідчення для застрахованих (форма №208). Страхування відбувалося за місцем роботи. Наприклад, колгоспники та колгоспниці повинні були виробити не менше 80 трудоднів, а їх страхування відбувалося за виробничими бригадами та ланками. Страхова сума коливалася від 500 до 5000 крб. на кожну особу, а термін страхування становив один рік. Якщо особа страхувалася на тисячу карбованців, то вона сплачувала 12 крб. страхового внеску, але наступного року поновлювала страховку, відтак кошти потрапляли на банківський рахунок Держстраху. Він відповідав лише за втрату загальної непрацездатності, а не професійної. У випадку смерті страховку виплачували особі, яка була зазначена в заяві застрахованого, а за її відсутності – найближчим родичам.

Отже, історія формування та функціонування системи радянського страхування життя розпочалася у 1922 р., але фактичні страхові операції припадають на березень 1924 р. За соціальним складом застрахованих цей вид страхування стосувався переважно категорії радянських службовців та робітників промислових підприємств, тому що цьому сприяла постійна форма інкасо, тобто відрахування страхових внесків від заробітної плати. Він діяв незалежно від форми страхування (персональної чи групової), нагадуючи про внески до громадських чи партійних організацій, повнюючи державну казну.

Джерела та література:

1. Даревский А. Организация страхования жизни в прошлом и предстоящие задачи Госстраха в настоящем / А. Даревский // Вестник Государственного Страхования. – 1922. – №11–12. – С.12–15.
2. Чайнов А. В. Кооперативное страхование скота / А. В. Чайнов. – Харьков, 1912. – 79 с.
3. Звіт про діяльність Держстраху УСРР та план його робіт на 1927–28 рік. – Харків, 1928. – С. 225.

4. Звіт про діяльність Держстраху УСРР та план його робіт на 1927–28 рік. – С. 226.
5. Черневский Н. Государственное страхование жизни на Украине за 3 месяца // Вестник Государственного Страхования. – 1924. – № 14–16. – С. 83
6. Там само.
7. Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 226.
8. Черневский Н. Государственное страхование жизни на Украине за 3 месяца. – С. 84.
9. Правила страхування від нещасних випадків. – Харків : Головне Правління Державного Страхування, 1926. – 24 с.
10. Гохман В. С. Очерки по страхованию жизни / В. С. Гохман. – М. : Главное Правление Госстраха, 1924. – 62с.; Очерки по страхованию от несчастных случаев / В. С. Гохман. – М. : Госфиниздат, 1928. – 23 с.
11. Розеноер С. М. Крестьянка и советское страхование / С. М. Розеноер. – М; Л. : Госиздат, 1926. – 38 с.; Страховая агиткампания 1925 г. / Розеноер С. М. – М.: ГП Гостраха СССР, 1925. – 38 с.
12. Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 228.
13. Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 230.
14. Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 231.
15. Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 231.
16. Звіт про діяльність Держстраху УСРР... С. 231.
17. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 539. – Оп. 7. – Спр. 1037. – Арк. 251.
18. Райхер В. К. Государственное страхование в СССР / В. К. Райхер. – М; Л. : Госфиниздат, 1938. – С. 71.
19. Сборник важнейших постановлений и ведомственных распоряжений по государственному страхованию / состав. В. С. Давыдов, отв. ред. А. Н. Власов. – М. : Финиздат, 1940. – С. 196.
20. Там само. – С. 198.

Латышева Е. В. Личное страхование в ряде категорий советских служащих и рабочих промышленных предприятий в УССР в 20 – 30 гг. XX в. / Е. В. Латышева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 38-43.

Актуальность данной научной работы состоит в анализе процесса становления системы страхования жизни ряда категорий советских служащих и интеллигенции, рабочих промышленных предприятий Украины, а также пассажиров и военнослужащих. Формирующаяся советская система страхования жизни свидетельствовала о заложенных противоречиях в развитии данного вида страхования, независимо от формы страхования (персональной или групповой) оно носило признаки обязательного внесения страховых платежей, являясь добровольным. Страхование являлось понятным, хотя и оно не было приоритетным, поэтому в 20-е годы прошлого века не нашло массовой поддержки среди данных категорий населения, а в 30-е гг. происходят радикальные изменения в самой структуре организаций.

Ключевые слова: «народное страхование», полис, страховое обеспечение, «нетрудовые элементы».

Latysheva E. V. Personal insurance in a number of categories of soviet office workers and work-ings industrial enterprises in UKRAINE in 20 – 30 XX in. / E. V. Latysheva // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 38-43.

Topicality of this research is in analysis of the process of formation of life insurance system of a number of categories of Soviet officials and intellectuals, workers of industrial enterprises in Ukraine, as well as the passengers and the military personnel. The story of formation and functioning of Soviet system of life insurance began in 1922, insurance operations started in March 1924. Emerging Soviet system of life insurance indicated some inherent contradictions in the development of this type of insurance; regardless of insurance form (personal or group), it born signs of mandatory insurance payments, though being voluntary, as payments were charged from salaries and wages of office and industrial workers. Insurance was understandable, though it was not a priority, so in 1920s it did not find mass support among mentioned categories of the population. In the 1930s radical changes took place in the structure of insurance organizations as well as in conditions and types of insurance to involve more population in it, but it only led to centralization of insurance payments. New regulations of life insurance assigned responsibilities of State insurance company and conditions of redemption.

Keywords: “national insurance”, police insurance, insurance coverage, “non-labour elements”.

УДК 340.5:35.075(477+100)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМ ВИКОНАВЧОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ТА ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВАХ

Мальцева Є. В.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

В статті розглянута специфіка організації виконавчого провадження в Україні та зарубіжних державах. Виокремлені централізовані і децентралізовані системи виконавчого провадження. Визначені особливості функціональної спеціалізації органів примусового виконання і встановлено співвідношення централізації і децентралізації на структурно-функціональному рівні і на рівні правового регулювання виконавчого провадження.

Ключові слова: виконавче провадження, судовий виконавець, органи примусового виконання, приватний судовий пристав.

Досвід зарубіжних країн у сфері виконання судових актів та актів інших органів має значний вплив на формування підходів до удосконалення вітчизняної моделі виконавчого провадження і є актуальним при здійсненні правового регулювання виконавчого провадження в Україні.

Актуальні дослідження вітчизняного та зарубіжного досвіду виконавчого провадження містяться у наукових працях Ч.Н. Азімова, Ю.В. Бауліна, А.С. Васильєва, В.І. Євінтова, М.Й. Штефана, О.В. Ісаєнкової, І.В. Решетнікової, В.О. Селєзньова, В.В. Яркової та інших [1].

З метою порівняльного аналізу розглянемо специфіку організації виконавчого провадження в окремих державах та сформулюємо загальні критерії класифікації систем виконавчого провадження. В юридичній літературі здійснена класифікація систем виконавчого провадження, в основі якої є спосіб організації професії судового виконавця, можливості та межі участі недержавних організацій у виконавчому провадженні тобто у сучасній світовій практиці діє державна, приватна та змішана системи судових виконавців [2].

У поданій до друку статті розглянуті лише найбільш характерні системи виконавчого провадження низки зарубіжних держав, право яких відноситься до різних правових систем. Враховуючи характерні ознаки та форми перерозподілу власних повноважень у сфері примусового виконання, доцільно виокремити централізовані та децентралізовані системи виконавчого провадження. В.О. Селєзньов для централізованих систем виконавчого провадження виокремлює наступні елементи: наявність єдиного державного органу примусового виконання; наявність механізму правового регулювання процесу виконання судових актів та актів інших органів, встановленого федеральним законодавством [3, с. 112]. Централізовані системи виконавчого провадження сформувалися в Україні, Республіках Вірменія, Білорусь, Киргизстан, а також у Росії, Швеції, Фінляндії, Іспанії та інших. При цій моделі виконавчого провадження створюється організаційно самостійний орган, уповноваже-

ний у сфері примусового виконання, із вертикально-інтегрованою структурою управління, яка як правило відрізняється складністю та багаторівневістю.

Для децентралізованих систем виконавчого провадження характерне делегування державою частини повноважень у сфері цивільного виконавчого провадження недержавним організаціям та приватним особам. Такі системи функціонують, наприклад в США, Канаді, Франції та деяких інших державах. Децентралізована система виконавчого провадження має різну відомчу підпорядкованість органів та посадових осіб, які здійснюють примусове виконання, диференціацію відомств, що виконують ліцензійні, контрольні та наглядові функції. Окрім того, децентралізація проявляється також і в правовому регулюванні процесу примусового виконання. При цьому відсутній єдиний правовий механізм, а порядок та умови виконавчого провадження встановлюються актами делегованого законодавства.

Децентралізація вимагає формалізованого підходу до перерозподілу повноважень, що забезпечується відповідними нормативно-правовими актами. При цьому обмежується об'єм та зміст контролю діяльності децентралізованих структур з боку держави. Ефективність функціонування таких структур досягається за рахунок професіоналізму, високої відповідальності посадових осіб.

Дослідження та порівняльний аналіз системи виконавчого провадження у різних державах ми здійснюємо із урахуванням наступних структурно-функціональних та правових критеріїв систематизації: а) організація примусового виконання, б) рівень правового регулювання виконавчого провадження; в) сфера компетенції та повноваження органів примусового виконання; г) правовий статус судового виконавця; д) організація праці та інтеграція судових виконавців у професійні об'єднання; є) організація фінансування та матеріального стимулювання судових виконавців; відповідальність посадових осіб органів примусового виконання.

Наявність спільних ознак національних систем виконавчого провадження дозволяє виокремити їх із врахуванням централізації і децентралізації на основі запропонованого підходу. Розглянемо найбільш характерні системи виконавчого провадження зарубіжних держав на прикладі України, Республік Білорусь, Казахстан, а також Канади, Німеччини, Росії, США та Франції.

В Україні діє централізована система судового виконавчого провадження, для якої характерна наявність єдиного органу, що здійснює публічно-правові функції у названій сфері діяльності, в особі Департаменту державної виконавчої служби, державної виконавчої служби Автономної Республіки Крим, областей та міст Києва і Севастополя та державної виконавчої служби у районах і містах [4].

До складу органів державної виконавчої служби входять:

а) департамент державної виконавчої служби Міністерства юстиції України, до складу якого входить відділ примусового виконання рішень;

б) управління державної виконавчої служби Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, до складу яких входять відділи примусового виконання рішень;

в) районні, районні у містах, міжрайонні відділи виконавчої служби відповідних управлінь юстиції [4].

Виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження та примусове виконання рішень інших органів законодавчо розглядається як сукупність

дій органів і посадових осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень судів та інших органів, які провадяться на підставах, в межах повноважень та у спосіб, визначених законом України «Про виконавче провадження», іншими нормативно-правовими актами, та рішеннями, що підлягають примусовому виконанню [5].

Учасниками примусового виконавчого провадження є державний виконавець, сторони, представники сторін, прокурор, експерт, спеціалісти, перекладачі, суб'єкти оціночної діяльності. Але безпосередньо виконання рішень здійснюють державні виконавці, вимоги яких є обов'язкові для всіх органів, організацій, посадових осіб, фізичних и юридичних осіб на території України. Вони здійснюють заходи необхідні для своєчасного і в повному обсязі виконання рішень, зазначених в документі на примусове виконання рішень, у спосіб та в порядку, встановленому виконавчим документом [5].

Більшість правознавців вважає, що в Республіці Білорусь у систему примусового виконання входять дві самостійні структури: судові виконавці загальних судів та Служба судових виконавців господарських судів [6].

Судові виконавці загальних судів підпорядковуються керівникам судів та органам виконавчої влади в особі управління юстиції при виконкомах та Міністерстві юстиції. Служба судових виконавців господарських судів очолюється Головним судовим приставом – начальником управління організації виконавчого провадження і підпорядковується Голові Вищого Господарського Суду [3, с.114].

Тенденція децентралізації системи виконавчого провадження в Республіці Казахстан змінюється у напрямку формування змішаної моделі. У відповідності ухваленій новій концепції виконавчого провадження функції з виконання судових актів та актів інших органів можуть здійснювати державні та приватні судові виконавці. В жовтні 2010 року набрав чинності Закон Республіки Казахстан «Про виконавче провадження та статус судових виконавців», який запровадив поняття державного та приватного судових виконавців та визначив їх правове положення. [7]. Державним та приватним судовим виконавцям надаються рівні права та обов'язки за винятками, передбаченими цим законом.

У Росії також функціонує централізована система виконавчого провадження, для якої характерна наявність єдиного органу, що здійснює публічно-правові функції у цій сфері діяльності, в особі Федеральної служби судових приставів та її територіальних органів і єдиного механізму правового регулювання. Необхідно зазначити, що Російську систему примусового виконання можна віднести до змішаної моделі. В якій при публічно-правовому статусі судового пристава – виконавця допускається участь організацій іншої організаційно – правової форми [8, с. 22 - 45].

В Канаді відсутнє єдине законодавче регулювання виконавчого провадження. В компетенцію входить розробка правил цивільного судочинства і у відповідності з системою загального права суди можуть самостійно регулювати організацію діяльності судів та встановлювати процесуальні процедури в межах, що не суперечать діючому законодавству. Функції примусового виконання здійснюються державними службовцями (шерифами) або ліцензованими приватними приставами.

Модель виконавчого провадження в окремій провінції Квебек має схожість з французькою. Так як в цій провінції приватне право базується на романо-германській правовій системі, а не на загальному прецедентному праві, що характерно для решти провінцій Канади.

Форма регулювання та зміст виконавчого провадження, в країнах континентальної системи права мають подібні ознаки. Виконавче провадження регулюється законодавчими актами і здійснюється посадовими особами, що перебувають при органах судової або виконавчої влади, повноваження яких зв'язані з національними особливостями організації примусового виконання.

У Федеративній Республіці Німеччина примусове виконання судових або інших актів є державною функцією, яку у відповідності до законодавства реалізують державні службовці – судові виконавці. Їх призначає на посаду голова вищого регіонального суду та керівник окружного суду. Судовий виконавець здійснює свою професійну діяльність незалежно, за свій рахунок та під свою відповідальність, при цьому маючи державно – владні повноваження і статус державного службовця [9, с. 470 - 473].

У Франції виконавче провадження здійснюється судовими виконавцями, прокурорами, командирами та офіцерами поліції. Виконавче провадження у цивільних справах входить у компетенцію судових виконавців, правовий статус яких поєднує елементи статусу незалежного професіонала і державного службовця. Судовий виконавець, здійснюючи свої повноваження від імені держави, використовує заходи державного примусу з метою забезпечення виконання судових актів, залишаючись особою «вільної професії, яка діє або персонально, або у складі об'єднання виконавців» [10, с. 41 - 44].

До організаційної структури органів виконання рішень входять: Національна палата у складі делегатів підпорядкованих організацій виконавців; Регіональна палата у складі судових виконавців на рівні апеляційних судів, співтовариства департаментів судових виконавців. Повноваження судових виконавців передбачають здійснення від імені держави таких дій, як офіційне вручення судових та несудових документів відповідним особам, виконання судових актів, складання актів [9, с. 462 – 506]. Французька модель виконавчого провадження покладена в основу у Польщі, Угорщині та деяких інших країнах Східної Європи.

З метою порівняльного аналізу, розглянемо систему виконавчого провадження США. У цій державі організація та правове регулювання примусового виконання істотно відрізняється від діючих систем виконавчого провадження в державах континентального права. Федеративний устрій США передбачає незалежність органів влади штату від федерального уряду та, в свою чергу, місцевих органів влади від органів влади штату. Всі штати мають своє власне матеріальне та процесуальне право. Федеральну судову систему, в яку входять окружні суди, спеціальні суди першої інстанції, апеляційні суди, спеціальні апеляційні суди, очолює Верховний Суд США. Із метою здійснення судочинства у справах федеральної підсудності територія США розділена на 94 федеральних судових округи та 12 федеральних апеляційних округів. Виконавче провадження в США здійснює федеральна Служба маршалів, яка координує діяльність маршалів у федеральних судових округах. Головною функцією маршала та його помічників є виконання наказів, приписів та розпоряджень федерального суду та забезпечення виконання судових рішень. В штатах виконавче провадження здійснюють шерифи та їх заступники, а також приватні юридичні агенції [3, с. 110 – 114]. Таким чином, вивчення, порівняльний аналіз та узагальнення діючих систем виконавчого провадження в Україні та зарубіжних державах допоможе використати зарубіжний досвід з метою підвищення ефектив-

ності забезпечення захисту прав сторін та інших осіб у процесі виконавчого провадження в нашій державі.

Список літератури:

1. Азімов Ч. Н. Виконання зобов'язань. Юридична енциклопедія. Том – 1 (А – Г). / Азімов Ч. Н. – Київ. Українська енциклопедія. 1998. – 789 с.; Баулін Ю. В. Виконання наказу чи розпорядження. Юридична енциклопедія. Том – 1 (А – Г). / Баулін Ю. В. – Київ. Українська енциклопедія. 1998. – 789 с.; Васильев А. С. Виконання управлінських рішень. Юридична енциклопедія. Том – 1 (А – Г). / Васильев А. С. – Київ. Українська енциклопедія. 1998. – 789 с.; Свінтов В. І. Виконання судових рішень у міжнародному праві. Юридична енциклопедія. Том – 1 (А – Г). / Свінтов В. І. – Київ. Українська енциклопедія. 1998. – 789 с.; Исаенкова О.В. Исполнительное законодательство: использование зарубежного опыта / Исаенкова О.В. // Исполнительное право. – 2008. – № 4. – 78 с.; Решетникова И. В. Исполнение судебных актов в зарубежных странах / Решетникова И. В. // Российский юридический журнал. – 2000. № 1 – 80 с.; Исполнительное производство за рубежом // Право и экономика. – 2001. – № 3 – 98 с.; Селезнев В. А. Модели исполнительного производства в зарубежных странах / Селезнев В. А. – 50 с.; Штефан М. Й. Виконавче провадження. Юридична енциклопедія. Том – 1 (А – Г). / Штефан М. Й. – Київ. Українська енциклопедія. 1998 – 789 с.; Ярков В. В. Основные мировые системы принудительного исполнения / Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / Под. ред. Л.Ф. Лесницкой, М.А. Рожковой М. 2008. – 125 с.).
2. Решетникова И. В. Частный пристав – исполнитель / Решетникова И. В. // ЭЖ – Юрист. – 2006. – № 32. – 95 с.
3. Селезнев В. А. Исполнительное производство в зарубежных странах: организационно-правовой аспект / Селезнев В. А. // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2010. – № 4 (23). – 220 с.
4. Закон України «Про державну виконавчу службу» // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 19 – 20. ст. 142.
5. Закон України «Про виконавче провадження» // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 19 – 20 ст. 179.
6. Гражданский процесс. Особенная часть / под. ред. Т.А. Беловой, И.Н. Колядко, Н.Г. Юркевича. – Минск, 2002. – 337 с.
7. Казахстанская правда. – 20.04.2010. – № 97 - 97.
8. Ярков В. В. Внебюджетная (частная) организация принудительного исполнения: «за» и «против» / Ярков В. В. // Вестник Высшего Арбитражного Суда РФ. – 2007. – № 9. – С. 22 – 45.
9. Ярков В. В. Основные мировые системы принудительного исполнения / Проблемные вопросы гражданского и арбитражного процессов / Под. Ред. М.Ф. Лесницкой, М. А. Рожковой. – М.: Статут, 2008. – 500 с.
10. Законодательство об исполнительном производстве в Федеративной Республике Германия // Практика исполнительного производства. – 2009. – № 6. – 44 с.

Мальцева Е. В. Сравнительный анализ систем исполнительного производства в Украине и зарубежных странах / Е. В. Мальцева // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 44-48.

В статье рассмотрена специфика организации исполнительного производства в Украине и иностранных государствах. Выделены централизованные и децентрализованные системы исполнительного производства. Выявлены особенности функциональной специализации органов принудительного исполнения и определено соотношение централизации и децентрализации на структурно – функциональном уровне и на уровне правового регулирования исполнительного производства.

Ключевые слова: исполнительное производство, судебный исполнитель, органы принудительного исполнения, частный судебный пристав.

Maltseva E. Comparative analysis of enforcement proceedings in Ukraine and other countries / E. Maltseva // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 44-48.

In this article the specific organization of enforcement proceedings in Ukraine and abroad is considered. Allocated centralized and decentralized enforcement. Clarify the features of functional specialization of enforcement and determined the ratio of centralization and decentralization to the structural - functional level and at the level of regulatory enforcement.

Keywords: enforcement proceedings, the bailiff, enforcement agencies, the private bailiff.

УДК 342.25 (477.75)

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ НОРМОТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АР КРЫМ

Шармоянц А. Н.

Таврический национальный университет имени В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

Статья посвящена анализу перспектив совершенствования нормотворческой деятельности АР Крым в контексте государственной региональной политики Украины. Анализируются отдельные аспекты нормотворческой деятельности автономных образований Российской Федерации, и рассматривается возможность применения опыта такой деятельности при совершенствовании нормотворческой деятельности АК Крым.

Ключевые слова: нормотворчество, регионализация, закон, субсидиарность, полномочия.

В условиях политического кризиса в Украине, осложненного и экономическим кризисом общемирового масштаба, остро встал вопрос о путях выхода из сложившейся ситуации. В системе мер направленных на усовершенствование государственной политики по преодолению политического и экономического кризиса одно из приоритетных мест занимает государственная региональная политика Украины, которая видится в расширении полномочий регионов. Такое расширение возможно через перераспределения полномочий между центром и регионами с передачей соответствующих ресурсов регионам, путем деконцентрации, субсидиарности (передача полномочий на высший уровень управления лишь из соображений эффективности и экономии) и децентрализации полномочий. Несомненно, что эффективное расширение полномочий невозможно без совершенствования нормотворческой деятельности регионов.

Целью статьи является анализ отдельных аспектов нормотворческой деятельности автономных образований Российской Федерации и рассмотрение возможности применения опыта такой деятельности при совершенствовании нормотворческой деятельности АК Крым. Подобный анализ, в контексте государственной региональной политики Украины, до сих пор не проводился.

При этом автор учитывает исследования ученых-правоведов, которые прямо или косвенно касались поставленной темы: Исмаилова Я. Ф., Каменская Е. В., Кавальский В. С., Козинцев И. П., Копиленко О. Л., Кутафин О.Е., Мяловицкая Н. А., Скакун О.Ф., Швачка А. А., Яковюк И. В., и др.

При осуществлении подобных преобразований особое внимание необходимо уделить Автономной Республике Крым, которая является одним из наиболее своеобразных регионов Украины. Именно АР Крым является сосредоточением наиболее острых противоречий в государстве. Об этом свидетельствует тринадцать решений Конституционного Суда Украины касающихся напрямую крымской проблематики. АР Крым характеризуется качественным своеобразием: 1) в силу географического местоположения (полуостров); 2) специфики историко-политического развития

(смена юридико-политических статусов); 3) национально-культурного состава социума.

В Украине статус Автономной Республики Крым определяется Конституцией Украины и дополнительно уточняется Конституцией АР Крым, которая принимается Верховной Радой АР Крым и утверждается Верховной Радой Украины. Конституция АР Крым является единственным законодательным актом, принимаемым высшим представительным органом автономии, однако, данная законодательная деятельность условна, так как Конституция АР Крым подлежит обязательному утверждению Верховной Радой Украины [1, с. 38].

Конституция АР Крым наделяет Верховную Раду АРК – представительскими, нормотворческими и контрольными функциями и полномочиями, а исполнительный орган – Совет министров АР Крым – исполнительными функциями и полномочиями. Для осуществления возложенных на Верховную Раду АРК задач Конституция АР Крым, относительно вопросов, которые носят нормативно-правовой характер, наделяет ее правом принимать постановления, а относительно вопросов, которые носят организационный характер – решения. Принимаются они на заседаниях при голосовании за них большинства от общего количества депутатов Верховной Рады АР Крым.

Совет министров АР Крым в пределах своей компетенции, относительно вопросов нормативно-правового характера, принимает постановления, а в отношении вопросов не нормативного характера решения и распоряжения [2, ст.38].

К интересному новшеству в нормотворческом процессе Совета Министров АР Крым необходимо отнести возможность ухода (для обеспечения большей оперативности принятия нормативно правовых актов) от стандартной схемы, в результате объединения стадии нормотворческой инициативы со стадией принятия решения [3, с. 10].

Следует отметить, что в Регламенте Верховной Рады АР Крым, несмотря на различие в значимости регулируемых вопросов, отсутствует разница в процедуре принятия как изменений в Конституцию АР Крым, так и постановлений нормативного характера и решений по организационно-распорядительным и другим вопросам. Различия в процедуре принятия предусмотрены лишь для решений по поддержке депутатского запроса, которые принимаются 1/3 от общего количества депутатов Верховной Рады АР Крым. Для обеспечения большей оперативности принятия решений Верховной Рады АР Крым в регламенте предусматривается принятие решений без обсуждения, если за него проголосовало большинство депутатов от их общего состава (ст. 30 Регламента ВР АРК).

В автономных образованиях РФ к нормотворческим полномочиям высшего представительного (законодательного) органа автономного округа (области) относится принятие следующих нормативно-правовых актов: Устава автономного округа (области) и поправок к нему; законов по вопросам, относящимся к предметам ведения автономии и предметам совместного ведения Российской Федерации и субъектов Российской Федерации в пределах полномочий автономного округа (области); постановлений нормативного характера. По сравнению с Верховной Радой АР Крым, юридическая сила нормативно-правовых актов, принимаемых представительными (законодательными) органами автономных округов РФ, выше, а объем сфер нормативно-правового регулирования значительно шире, по причине того, что

он не ограничен фиксированным кругом вопросов и формируется по остаточному принципу.

Важное место в правовом поле автономного образования РФ занимает и другой вид нормативно-правовых актов принимаемый их высшим представительным (законодательным) органом – постановления. В отличие от закона, постановлениями регулируются менее значимые социальные отношения и в связи с этим процедура их подготовки и принятия более упрощенная. При разработке проекта постановления не проводятся депутатские слушания, научные экспертизы. Принимаются они не большинством от установленного количества депутатов (как закон), а большинством от числа избранных депутатов. Для указанных подзаконных актов не предусмотрены первое и второе чтения. Постановления принимаются «за основу» и «в целом». В ходе обсуждения проекты постановлений могут быть отклонены или отправлены на доработку. При этом перечисленные процедуры отражаются только в протоколе заседания законодательного органа (в отличие от процедуры принятия закона, оформляемой постановлением).

При осуществлении нормотворческой деятельности особое внимание должно уделяться вопросу разграничения сфер правового регулирования между законом и подзаконными актами. При рассмотрении этого вопроса на примере Российской Федерации становится очевидным, что манипуляции при осуществлении нормотворчества путем подмены одного вида правового акта (закона) другим (постановление), в процессе регулирования важных правоотношений, может привести к принятию правовых актов, вторгающихся в сферу полномочий центральных органов власти. Возникновению такой ситуации способствует то, что при принятии подзаконного правового акта существует особая упрощенная, по сравнению с законом, процедура его подготовки и принятия. К тому же, для введения в действие постановления, в отличие от закона, подпись главы администрации (губернатора) не требуется, и применить право вето, как в ситуации с законом, он не может.

Для пресечения подобных манипуляций и упорядочивания нормотворческой деятельности регионов в России был принят закон «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации» [4]. В законе прямо предусмотрены сферы правового регулирования, которые, при осуществлении нормотворчества высшими законодательными (представительными) органами субъектов РФ, должны регулироваться законами.

Таким образом, следует отметить, нормотворческая деятельность автономных образований Украины и Российской Федерации существенно отличаются, как по видам принимаемых представительными органами власти нормативно-правовых актов, так и по процедуре их принятия. В РФ высший представительный орган автономного образования принимает три вида нормативно-правовых актов: Устав и поправки к нему, законы и постановления нормативного характера. Более высокая юридическая сила акта подкреплена более сложной процедурой его разработки и принятия, что в свою очередь положительно влияет на качество нормотворчества. В Украине Верховной Радой АР Крым принимаются нормативно-правовые акты, по сути, только одного вида – постановления (Конституция АР Крым – принимается только единожды и то требует утверждения ВР Украины), процедура принятия и

разработки которых для всех одинакова и не зависит от важности регулируемого отношения.

Учитывая положительный опыт автономных образований РФ, в разграничении сфер правового регулирования между законами и подзаконными актами, а также то, что Украина унитарное государство, а АР Крым по своему правовому статусу не область, а республика с более широкими, чем область полномочиями, своей Конституцией и особой структурой органов власти, автор считает целесообразным, при осуществлении государственной региональной политики Украины и расширении полномочий АР Крым, рассмотреть вопрос о возвращении Верховной Раде АР Крым права принятия законов для регламентации наиболее важных вопросов, перечень которых должен быть закреплен на конституционном уровне.

Список источников и литературы:

1. Конституція України. – Харьков: Одисей, 2011. – 56 с.
2. Конституция Автономной Республики Крым от 21.02.1998 г. // Сборник нормативно-правовых актов АРК, 1998. – № 12. – Ст. 1008
3. Швачка Г. О. Правова природа нормативних актів Автономної Республіки Крим: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Г. О. Швачка. – Харків, 2004. – 18 с.
4. ФЗ «Об общих принципах организации законодательных (представительных) и исполнительных органов государственной власти субъектов Российской Федерации» от 6 октября 1999 г. № 184-ФЗ (с изм. и доп.) // Российская газета, 19.10.1999 г. – № 43.

Шармоянц А.Н. Перспективи розвитку нормотворчої діяльності АР Крим / А. Шармоянц // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 49-52.

Стаття присвячена аналізу перспектив удосконалення нормотворчої діяльності АР Крим у контексті державної регіональної політики України. Аналізуються окремі аспекти нормотворчої діяльності автономних утворень Російської Федерації і розглядається можливість застосування досвіду такої діяльності при вдосконаленні нормотворчої діяльності АК Крим.

Ключові слова: нормотворчість, регіоналізація, закон, субсидіарність, повноваження.

Sharmoyants A.N. Prospects of development of rulemaking in Crimea / A. Sharmoyants // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 49-52.

This article analyzes the prospects for improving the rulemaking activities of Crimea in the context of regional policy in Ukraine. Analyzed some aspects of rulemaking autonomous entities of the Russian Federation and considered the possibility of using the experience of such activity in improving the rulemaking AK Crimea.

Keywords: rulemaking, regionalization, law, subsidiarity, powers.

**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО. ЗЕМЕЛЬНОЕ И
ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО. АДМИНИСТРАТИВНОЕ
ПРАВО**

УДК 346.3

**УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОВНИХ
ТОВАРИСТВ**

Бекірова Е. Е.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, Сімферополь, Україна

Стаття присвячена вдосконаленню правового статусу повних товариств. Розглянуто існуючі вітчизняні і зарубіжні наукові погляди на природу і правовий статус повних товариств. Визначено правову сутність повних товариств, сформульовано визначення повного товариства у якості виду корпоративного підприємства. Запропоновано удосконалення правового статусу повних товариств шляхом законодавчо регламентованої можливості створення повних товариств з правами і без прав юридичних осіб.

Ключові слова: повне товариство, корпоративне підприємство, правовий статус повного товариства.

ВСТУП. Повні товариства на сучасному етапі розвитку економіки України являються найнепривабливою формою ведення бізнесу. Суб'єкти господарювання обирають цю організаційно-правову форму коли здійснення певних видів господарської діяльності неможливо без створення повного товариства. Цей факт пов'язано з вимогою законодавства про солідарну відповідальність учасників повного товариства, які несуть відповідальність по зобов'язанням товариства всім своїм майном. Разом з цим, підвищена відповідальність не врівноважується ніякими перевагами.

Дослідженню правового положення повних товариств присвячені праці таких вчених як О.М. Вінник, О.Р. Кібенко, В.К. Мамутов, Н.А. Саніахметова, О.С.Шеремет, С.М. Грудницька, І. Кучеренко та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ. Однак, відсутність комплексного регулювання такого виду господарських товариств законодавством, яке повинно містити опрацьовані, розраховані на довгострокове застосування норми свідчить про актуальність і доцільність дослідження правового статусу повних товариств.

РЕЗУЛЬТАТИ. Організація і діяльність господарських товариств регулюється Законом України «Про господарські товариства» [1]. Відповідно до цього Закону господарськими товариствами визнаються підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди між юридичними особами і громадянами шляхом

об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку (ч.1 ст.1). Одним з видів господарських товариств є повне товариство. Повним визнається таке товариство, всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства усім своїм майном.

У Господарському кодексу України дане більш прийнятне визначення господарського товариства, яке вказує на спільний характер діяльності у господарських товариства: господарське товариство – це підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку [2, ст.79].

Відповідно до Господарського кодексу повним визнається товариство всі учасники якого на підставі укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і несуть додаткову солідарну відповідальність по зобов'язанням товариства всім своїм майном.

Цивильний кодекс визначає повне товариство, як товариство учасники якого відповідно до укладеного між ними договору здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства і солідарно несуть додаткову (субсидіарну) відповідальність за його зобов'язаннями усім майном, що їм належить [3]. Отже, Господарський кодекс України, так само, як і Закон України “Про господарські товариства”, містить вказівку на спільний характер діяльності учасників господарського товариства (шляхом об'єднання майна та участі в діяльності товариства), які здійснюють підприємницьку діяльність від імені товариства.

Вважаємо, що визначальною ознакою повного товариства є ознака спільної підприємницької діяльності, як прийнято у зарубіжних країнах та історично складалося у нас. На користь цього свідчить договірний характер відносин в повному товаристві, а саме: товариство діє на основі договору, спільному веденні справ повного товариства його учасниками, і їх повній відповідальності за зобов'язаннями товариства.

Слід зазначити доктринальний характер визначення поняття повного товариства, закріпленого в Законі України “Про господарські товариства”, згідно з яким повним визнається товариство, всі учасники якого займаються спільною підприємницькою діяльністю і несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями товариства всім своїм майном. Єдине, що можна додати до змісту, то це уточнити, що товариство є “договірним господарським товариством”.

Термін повне товариство насамперед застосовується для визначення форми господарського товариства, однак поза увагою дослідників залишається визначення повного товариства у якості підприємства.

Поняття підприємство є узагальнюючим. З одного боку воно визначає підприємства як суб'єкти господарського права стосовно всіх форм і видів власності в Україні (організаційні форми і види підприємств), з іншого боку визначає промислові, будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, і тому є загальногалузевим поняттям.

Господарський кодекс визначає підприємство як самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади, або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торго-

вельної, іншої господарської діяльності в порядку передбаченому Господарським кодексом та іншими законами.

Залежно від способу утворення (заснування) та формування статутного капіталу ч.3 ст.63 Господарського кодексу поділяє підприємство на унітарні і корпоративні. Унітарне підприємство створюється одним засновником ,якій виділяє необхідне для того майно, формує відповідно до закону статутний капітал поділений на частки (паї), затверджує статут, розподіляє доходи, безпосередньо або через керівника, який ним призначається, керує підприємством і формує його трудової колектив на засадах трудового найму ,вирішує питання реорганізації та ліквідації підприємства. Унітарними є підприємства державні, комунальні, підприємства засновані на власності об'єднання громадян, релігійної організації або на приватній власності засновника.

Відповідно до ч.5 ст. 63 ГК корпоративне підприємство утворюється, як правило, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням (договором), діє на основі об'єднання майна та / або підприємницької чи трудової діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами на основі корпоративних прав, у тому числі через органи, що ними створюються, участі засновників (учасників) у розподілі доходів та ризиків підприємства.

Повне товариство є персональним об'єднанням ,яке передбачає особисту складову у відносинах між учасниками, утворюються двома або більше засновниками на підставі засновницького договору, діє на основі об'єднання майна учасників – підприємців, спільно управляється учасниками, які розподіляють доходи та несуть субсидіарну відповідальність по зобов'язанням товариства всім своїм майном. Отже повне товариство можна визначити у якості різновиду корпоративного підприємства.

Повні товариства були дуже поширені до початку ХХ ст. З легалізацією товариств з обмеженою відповідальністю суб'єкти господарювання стали обирати саме цю нову форму товариства, враховуючи її переваги щодо обмеження їхнього ризику. Разом з цим, у світовій практиці такі підприємства успішно використовуються для ведення малого та середнього бізнесу. Особливо це стосується сфери виробництва, торгівлі, консультаційних та фінансових видів послуг. Досвід дореволюційної Росії свідчить про те, що даний вид товариств був досить зручним для ведення малого, середнього та сімейного підприємництва в різних сферах економіки [4, с. 37-38].

Інтерес до повного товариства, спричинений перевагами в оподаткуванні в багатьох країнах ринкової економіки, можливістю вибору схеми оподаткування, в т.ч. такої, що звільняє товариство від корпоративного податку, передбачаючи лише сплату його учасниками податку на отримані ними доходи від участі в товаристві [5, с.151-152]. У Великій Британії та США створення повного товариства у низці випадків являється підготовчим етапом при створенні корпорації [6, с.64].

На сучасному етапі повне товариство як організаційно-правова форма використовується для створення короткострокових спільних підприємств. Особливо привабливим стає використання цієї організаційно-правової форми крупним капіталом для здійснення короткострокових інвестиційних проектів. Таке практичне використання організаційно-правової форми повного товариства характерно як для країн далекого, так і для країн ближнього зарубіжжя. В Україні подібні аспекти практич-

ного використання організаційно-правової форми повного товариства ще не набули подібного осмислення через відставання в розвитку інвестиційних процесів. Однак це лиш підкреслює перспективність подібного напрямку, особливо враховуючи спрямування іноземних великих інвесторів і в першу чергу транснаціональних корпорацій, на підкорення економік інших країн, про що попереджає Д.В. Задихайло [7, с. 15].

Для того, щоб повні товариства як організаційно-правова форма товариства зайняли гідне місце серед інших видів господарських товариств, насамперед, необхідним є забезпечення стабільності законодавства, оскільки як уже зазначалося, у повному товаристві має місце повна необмежена відповідальність. Тобто, потрібні гарантії збереження законодавчих умов, а також гарантії захисту від зловживань місцевих органів влади своїм становищем.

При удосконаленні правового статусу повного товариства, слід погодитися з О. С.Шереметом і С.М. Грудницької, які вважають, що повне товариство може бути з правами або без прав юридичної особи, а відповідальність учасників за зобов'язаннями товариства є додатковою (субсидіарною) лише у разі наявності у товариства прав юридичної особи. А також поділом їх на закриті і відкриті в залежності від того, чи закрита особа учасників товариства фігурою юридичної особи від безпосередньої відповідальності за борги товариства, чи кредитори товариства мають відкритий доступ до звернення стягнень на особисте майно учасників товариства, тобто учасники несуть солідарну з товариством відповідальність за зобов'язаннями товариства [8].

Господарський та Цивільний кодекси України визнали за повним товариством права юридичної особи. У той же час серед учених не було і не існує єдності поглядів з приводу подібної позиції законодавця. Час від часу в науковій літературі виникає питання щодо визнання повного товариства юридичною особою. Очевидно, вчені не скоро прийдуть до єдиного висновку, так як це питання спірне, а дискусії з приводу надання повному (так як і командитному) товариству статусу юридичної особи ведуться в усьому світі вже досить давно.

Наприклад, Торговий кодекс Німеччини, не назвавши повні товариства юридичними особами, все ж визнав за ними майнові і процесуальні права, що і створило розбіжності на той час, коли вчені під впливом римського права відмовились бачити в товариствах юридичних осіб [9, с.180].

Погляд на товариство як на юридичну особу має немало супротивників. Ще деякі дореволюційні правознавці заперечували наявність властивості юридичної особи у повного товариства. Основна обставина, яка є аргументом для прибічників невизнання за персональними (повним та командитним) товариствами статусу юридичної особи, полягає в неможливості провести чітку межу між майном товариства і майном окремих його учасників [10, с.101]. Повні товариства за російським, італійським, французьким законодавством та законодавством низки інших країн є юридичними особами [11,12]. Так, наприклад, повне товариство визнано юридичною особою в Італійському торговому кодексі, в Іспанському торговому кодексі.

Проте у деяких країнах (США, Велика Британія, Німеччина, Польща) зазначені утворення не визнаються юридичними особами [13,14]. Так, у США відповідно до Уніфікованого Закону про товариства 1969 р. (Uniform Partnership Act) товариство – це об'єднання двох або більше осіб (співвласників) для здійснення взаємовигідної

діяльності [15]. Вони не є юридичними, не підлягають реєстрації і діють на підставі партнерського договору. З іншого боку, в тих країнах, де повне товариство не визнається юридичною особою, визнають, що таке товариство в цивільно-правових відносинах володіє окремими рисами юридичної особи, воно може від власного імені укладати угоди і виступати в суді в якості позивача і відповідача.

На основі вищевикладеного можна зробити певні висновки. Зважаючи на зарубіжний досвід, де повні товариства визнаються або не визнаються юридичними особами, розвиток законодавства про повні товариства вважаємо доцільним здійснювати у напрямку надання права створення повних товариств з правами або без прав юридичної особи.

З урахуванням цього може бути окреслена і юридична природа повного товариства як суб'єкта господарського права, організаційно-правова форма якого не має жорсткої прив'язки до статусу юридичної особи. В зв'язку з цим доцільною є думка представників господарсько-правової школи про те, що наявність чи відсутність статусу юридичної особи у суб'єкта господарювання має другорядне значення.

Той факт, що повні товариства не здійснюють свою правосуб'єктність самостійно, як це має місце і в інших видах товариств, а від їх імені діють учасники товариства, зовсім не означає відсутності такої правосуб'єктності, на що вказують, як мінімум, атрибути правоздатного утворення: власна назва, товарний знак, печатка та інше. Правосуб'єктність організації не завжди пов'язана зі статусом юридичної особи. Наприклад, повне товариство ФРН також не є юридичною особою, хоча і користується правами і привілеями останніх. Згідно з Торговим кодексом ФРН повне товариство може набувати права і вступати в зобов'язання, набувати власність і інші речові права на земельні ділянки, бути позивачем і відповідачем у суді [16, с.48].

ВИСНОВКИ. Отже, на підставі вищевикладеного можна зробити наступні висновки повне товариство є видом корпоративного підприємства яке утворюються, двома або більше засновниками за їх спільним рішенням на підставі укладеного між ними договору, діє на основі об'єднання майна та підприємницької діяльності засновників (учасників), їх спільного управління справами на основі корпоративних прав, участі засновників(учасників) у розподілі доходів та участі у розподілі ризиків у якості солідарної додаткової відповідальності за зобов'язаннями підприємства всім своїм майном.

Вважаємо доцільним удосконалення статусу повного товариства шляхом надання права створення повних товариств з правами або без прав юридичної особи. В залежності від цього, визначити чи закрита особа учасників товариства фігурою юридичної особи від безпосередньої відповідальності за борги товариства, або кредитори товариства мають відкритий доступ до звернення стягнень на особисте майно учасників товариства. Подальший розвиток законодавства про повні товариства треба здійснювати на підставі врахування економічних, політичних, культурно-історичні умов України та використання законодавчого досвіду зарубіжних країн.

Список використаної літератури

1. Про господарські товариства : Закон України від 19 вересня 1991 р. № 1576 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст.682.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436 // Офіційний вісник України. – 2003. - № 11. – Ст.462.
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.

4. Суханов Е.А. Система юридических лиц / Е.А. Суханов // Советское государство и право. – 1991. – № 11. – С. 42-50.
5. Гражданское и торговое право капиталистических государств : учеб. для студ. вузов / Отв.ред. Р.Л. Нарышкина. – М. : Междунар. отношения, 1983. – Ч.1. – 286 с.
6. Богатых Е. Гражданское и торговое право. От древнего римского до современного российского. / Е. Богатых – М.: ИНФРА-М, 1996. – 192 с.
7. Задыхайло Д.В. Инвестиционное право Украины / Д.В. Задыхайло : Сборник нормативно-правовых актов с комментариями. – Х. : Эспада, 2002. – 752 с.
8. Грудницька С.М. Удосконалення правового регулювання організації і діяльності повних товариств / С.М. Грудницька, О.С. Шеремет // Економіка та право. - 2005. - №3 (13). - С.73-81 [42].
9. Гражданское, торговое и семейное право капиталистических стран // Сборник нормативных актов : законодательство о компаниях, монополиях и конкуренции. – М. : Изд-во ун-та дружбы народов, 1986. – 384 с.
10. Витрянский В. Реорганизация и ликвидация юридических лиц: забота об интересах кредиторов / В. Витрянский // Закон. – 1995. – № 3. – С. 98-102.
11. Виноградова Н.В. Создание и устав торгового товарищества во Франции / Н.В. Виноградова // Законодательство и экономика. – 1994. – № 15-16. – С.
12. Вінник О.М. Деякі проблеми зближення національних законодавств про господарські товариств / О.М. Вінник // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем : міжнар. наук. конф., 17–20 жовт. 2000 р. : тези доп. – К., 2000.
13. Торговое уложение от 10 мая 1897 года // Германское право. – Ч.2. Германское торговое уложение и другие законы. – М., 1996. – С. 328-354.
14. Акт про єдину форму товариства // Матеріали міжнар. симпозіуму „Правовий прогрес через порівняльне право: проблеми розбудови комерційного законодавства України на тлі досвіду Сполучених Штатів Америки”. — К., 1993. — Кн. 4.
15. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США. / В. Бернхем – К. : Україна, 1999. – 554 с.
16. Германское право / Ч.1. Гражданское уложение: Пер. с нем. – М. : Междунар. центр фин.-экон. развития, 1996. – 552 с.

Бекирова Э.Э. Усовершенствование правового статуса полных обществ / Э.Э. Бекирова
// Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 53-58.

Статья посвящена усовершенствованию правового статуса полных обществ. Рассмотрены существующие отечественные и зарубежные научные взгляды на природу и правовой статус полных обществ. Определена правовая сущность полных обществ, сформулировано определение полного общества в качестве вида корпоративного предприятия. Предложено усовершенствование правового статуса полного общества путем законодательно регламентированной возможности создания полных обществ с правами и без прав юридических лиц.

Ключевые слова: полное общество, корпоративное предприятие, правовой статус полного общества.

Bekirova E.E. Improvement of the legal status of a full partnership / E.E. Bekirova // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 53-58.

The article is devoted to the improvement of the legal status of a full partnership. The existing domestic and foreign scientific views on the nature and legal status of a full partnership. Provides the legal nature of a full partnership, set forth the definition of a full partnership as a form of corporate enterprise. The improved legal status of a full partnership regulated by law the possibility of creating a full partnership with the rights and no rights of legal entities.

Keywords : full partnership , corporate enterprise, legal status of a full partnership.

УДК 347.133.9

ПРИЧИННИЙ ЗВ'ЯЗОК В ІНСТИТУТІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ЗАЛІЗНИЧНИМ ТРАНСПОРТОМ

Донська Л. Д.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

Автор аналізує причинно-наслідковий зв'язок в інституті перевезення залізничним транспортом. Формулює відповідні висновки та рекомендації щодо внесення змін в окремі статті спеціальних нормативних актів, що регулюють перевезення залізничним транспортом. Піднімає питання відповідальності залізниці за незбереження вантажу при наявності причинного зв'язку між діями або бездіяльністю залізниці та її провиною, хоча вантаж перевозився у супроводі провідника вантажоодержувача або відправника.

Ключові слова: причинний зв'язок, договір перевезення, залізничний транспорт.

Встановлення причинного зв'язку незбереження вантажу при перевезенні з діями (бездіяльністю) відправником, перевізником, вантажоодержувачем передбачає чітке визначення змісту обов'язків перевізника та вантажовідправника щодо забезпечення належного стану транспортного засобу. На залізницю (перевізника) покладається обов'язок забезпечити належний стан транспортного засобу, який подається під завантаження. Належний стан транспортного засобу відповідно до ст. 31 Статуту залізниць (далі - СЗ) включає до себе справність, придатність для перевезення відповідного вантажу, відсутність залишків сміття у вантажі, реквізиті, при необхідності – дезінфікування. Не можна, однак, стверджувати, що кожна із названих вище ознак належного стану транспортного засобу чітко відокремлюється від інших. Зокрема, невиконання залізницею обов'язку подавати під завантаження транспортні засоби очищеними від залишків сміття, вантажу, реквізиту може охоплюватися обов'язком забезпечити придатність транспортних засобів для перевезення відповідного вантажу. Те ж треба сказати і про обов'язок подавати транспортні засоби дезінфікованими. У свою чергу придатність транспортного засобу для перевезення відповідного вантажу може охоплюватися ознакою технічної справності такого засобу, а може і не охоплюватись нею. Проте, різке розмежування між технічною справністю транспортного засобу та придатністю цього засобу у комерційному відношенні стало традицією. Воно увійшло до підручників цивільного права. Так, в одному із підручників зазначається: “Розрізняють справність рухомого складу для перевезення вантажу у технічному і комерційному відношенні”. На позиції чіткого розмежування технічної справності транспортного засобу та його комерційної придатності стоїть і президія Вищого господарського суду: “Оскільки незбереження вантажу може бути наслідком як технічної несправності вагону або контейнера, так і їх непридатності для перевезення певного вантажу (тобто у комерційному

відношенні), то при вирішенні спорів слід розмежовувати відповідні поняття. Вагон (контейнер) може бути цілком справним, але таким, що не забезпечить збереження якості певного вантажу, наприклад, має стійкий запах, що впливає на завантажені до нього продовольчі товари. Саме у такому випадку йдеться про непридатність вагона (контейнера) у комерційному відношенні. Але наведені твердження видаються такими, що не повністю відповідають букві нормативно-правових актів, які не виключають такої технічної несправності транспортного засобу, яка робить його непридатним для перевезення відповідного вантажу, але транспортний засіб може бути використаний для перевезення іншого вантажу. В.В. Луць визнає, що “під придатністю рухомого складу у комерційному відношенні для перевезення цього вантажу слід розуміти технічний і фізичний стан рухомого складу...”. Державний арбітраж при Раді Міністрів Союзу РСР також свого часу висловив таке розуміння, що поняття придатності рухомого складу для перевезення одного вантажу в комерційному відношенні не завжди збігається із поняттям технічної справності вагонів та контейнерів (Инструктивные указания Государственного арбитража СССР “О практикеразрешения споров, возникающих из перевозок грузов по железной дороге” от 29.03.68 № И-1-9). Звідси випливає, що визнається часткове (не завжди) збігання “технічної” справності транспортного засобу та його придатності в комерційному відношенні. Найбільш чітко поняття придатності транспортного засобу в комерційному відношенні було виражене у такому авторитетному виданні як “Комментарий к Уставу железных дорог СССР”: поняття придатності рухомого складу для перевезення вантажу в комерційному відношенні “означає таку технічну та комерційну справність рухомого складу, від якої залежить схоронність конкретного вантажу”. Правда, в іншому місці цього видання технічний стан транспортних засобів та їх придатність у комерційному відношенні чітко розмежовуються як два суміжних явища. Отже, на перевізника покладається весь комплекс обов'язків щодо забезпечення як технічної справності транспортного засобу, що подається під завантаження, так і придатності цього засобу для перевезення відповідного вантажу. Належний характер виконання перевізником цього обов'язку перевіряється вантажовідправником у частині придатності транспортного засобу в комерційному відношенні, яка (ця придатність) має тлумачитися дещо більш широко, ніж це розуміється в судовій практиці, що знайшла відображення в згаданому роз'ясненні президії Вищого господарського суду України. Перевірка комерційної придатності транспортного засобу є цивільно-правовим обов'язком вантажовідправника. За відсутності будь-якої конкретизації з цього приводу треба зробити висновок про те, що цьому обов'язку вантажовідправника кореспондують суб'єктивні цивільні права двох інших учасників правовідносин щодо перевезення – перевізника і вантажоотримувача.

Логічним було б стверджувати, що у випадку незбереження вантажу при перевезенні внаслідок непридатності транспортного засобу в комерційному відношенні відповідальність за це мають нести і перевізник, який не виконав свого обов'язку подавати транспортні засоби під завантаження придатними для перевезення відповідного вантажу, і вантажовідправник, який не виконав свого обов'язку перевірити придатність транспортного засобу в комерційному відношенні та відмовитися від завантаження транспортного засобу, якщо має місце будь-яке

ушкодження транспортного засобу, яке може привести до незбереження вантажу при перевезенні. Але в судовій практиці склалось інше розуміння цієї проблеми. Це розуміння вперше було сформульоване в Інструктивних вказівках Державного арбітражу при Раді Міністрів Союзу РСР “Про практику вирішення спорів, які виникають із перевезення вантажів залізницею” від 29 березня 1968 р. № І-1-9. Згідно з цими вказівками невиконання вантажовідправником обов’язку перевірити придатність транспортного засобу в комерційному відношенні та відмовитися від завантаження такого транспортного засобу тягне відповідальність вантажовідправника за незбереження вантажу з цієї причини. Виняток складають тільки такі випадки, коли технічна несправність транспортного засобу має прихований характер (що унеможливило її виявлення вантажовідправником при перевірці придатності транспортного засобу в комерційному відношенні) або виникла при перевезенні вантажу, тобто після того, як вантажовідправник належне перевіряв придатність транспортного засобу для перевезення в комерційному відношенні та не виявив будь-яких дефектів за їх відсутності.

Пізніше це вказівка Державного арбітражу при Раді Міністрів Союзу РСР увійшла до наукової літератури і не піддавалася сумніву. Ці ж вказівки були сприйняті президією Вищого господарського суду України в роз’ясненні “Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з перевезення вантажів залізницею”: “У випадках, коли під завантаження поданий несправний за своїм технічним станом вагон або контейнер, відправник повинен відмовитись від їх використання. Якщо він цього не зробив, відповідальність за втрату, недостачу, псування або пошкодження вантажу, що сталися внаслідок технічної несправності рухомого складу, покладається на відправника. Винятки з цього правила можуть мати місце тоді, коли з матеріалів справи вбачається, що технічна несправність мала прихований характер або виникла в процесі перевезення вантажу. Прихованими є такі технічні несправності, які не могли бути виявлені відправником під час звичайного огляду вагону або контейнера. У такому разі відповідальність за незбереження вантажу покладається на залізницю” (п. 3.9).

Таке роз’яснення виходить із того, що умовою цивільно-правової відповідальності може бути тільки прямий причинний зв’язок. Оскільки неналежне виконання вантажовідправником обов’язку перевірити придатність транспортного засобу в комерційному відношенні та відмовитися від завантаження вантажу в непридатний у комерційному відношенні рухомий склад створює додатковий ланцюг причинного зв’язку між порушенням залізницею обов’язку подавати транспортні засоби під завантаження справними і придатними для перевезення відповідного вантажу як причиною та незбереженням вантажу при перевезенні, унаслідок цього (за відсутності прямого причинного зв’язку) залізниця не несе відповідальності за незбереження вантажу у випадках, коли дефекти транспортного засобу на момент завантаження існували і були явними.

На думку автора, наведене роз’яснення президії Вищого господарського суду суперечить законодавству. У випадках, про які йшлося вище, залізниця припустилася порушення вимог ст. 31 СЗ і подала транспортні засоби під

завантаження в стані, непридатному для перевезення відповідного вантажу. Якщо виключити це порушення, то шкідливі наслідки настати не зможуть. Отже, за таких умов, якщо наявність причинного зв'язку визначати за концепцією *conditiosinequanon*, незбереження вантажу є наслідком порушення, якого припустилася залізниця. Застосування концепції *conditiosinequanon* у цьому випадку відповідає ст. 110 СЗ, яка покладає на залізницю відповідальність за збереження вантажу від часу його прийняття для перевезення до моменту видачі одержувачу. Підстав для звільнення залізниці від відповідальності за незбереження вантажу, які (підстави) передбачені ст. 111 СЗ також немає. Тож виходить, теоретична концепція прямого причинного зв'язку, що є непридатною для її практичного використання при тлумаченні і застосуванні нормативно-правових актів насамперед унаслідок її суперечності закону, застосована президією Вищого господарського суду при наданні роз'яснення і унаслідок цього роз'яснення застосовується всіма господарськими судами при вирішенні спорів. Цю практику треба змінити, наблизити тлумачення поняття причинного зв'язку при здійсненні правосуддя до букви закону та визнати можливим покладення обов'язку відшкодування збитків, завданих незбереженням вантажу при перевезенні внаслідок подання залізницею під завантаження транспортного засобу, який є непридатним для перевезення відповідного вантажу (в комерційному відношенні), на перевізника. Враховуючи, що незбереження вантажу є наслідком дій (бездіяльності) як залізниці, так і вантажовідправника, обов'язок відшкодування збитків, завданих незбереженням вантажу, підлягає розподілу між цими двома суб'єктами за домовленістю між ними. При недосягненні домовленості суд має розподілити цей обов'язок за критерієм міри завдання, яка має визначатися виходячи із значущості дій (бездіяльності) кожного із боржників. Крім того, відсутність вини виключає відповідальність відповідної особи. Стосовно перевізника це прямо передбачено ст. 924 ЦК, а стосовно вантажовідправника чинними в таких випадках є ст. 614 і 617 ЦК.

За відсутності достатньої визначеності стосовно концепції причинного зв'язку, яку треба застосовувати в практиці, в тому ж роз'ясненні президії Вищого господарського суду на питання, подібне розглянутому вище, дається протилежна відповідь. Розглянемо цю проблему більш детально. Технічні умови завантаження і закріплення вантажів були розроблені спеціалістами Головного управління контейнерних перевезень та комерційної роботи Міністерства шляхів сполучення СРСР, спеціалістами низки інших міністерств, а також співробітниками науково-дослідних установ. Вони не затверджувались як нормативно-правовий акт. Але ці Технічні умови були офіційно видані Міністерством шляхів сполучення СРСР із посиланням на їх видання відповідно до Статуту залізниць СРСР. Юридична сила названих Технічних умов беззаперечно визнавалася за радянських часів і визнається на цей час в Україні. Технічні умови розміщення і закріплення вантажів на відкритому рухомому складі (далі – Технічні умови) є частиною (розділом I) Технічних умов завантаження і закріплення вантажів. Отже, Технічні умови містять норми технічного змісту, які є юридично обов'язковими, а також норми суто юридичного змісту, юридична сила яких не заперечується в практиці господарських судів. Юридичні норми формулюються, зокрема, в §19 Технічних умов. Цим параграфом передбачено, що правильність розміщення і закріплення масових

вантажів, що перевозяться навалом, перевіряє приймальник-здавальник вантажу; вантажів, способи розміщення та закріплення яких передбачені Технічними умовами, – старший приймальник-здавальник вантажу, а у відповідних випадках – начальник станції або його заступник. У вагонному листі при цьому має бути зроблена позначка “вантаж завантажено і закріплено правильно”, поставлено підпис та зазначено посаду та прізвище особи, яка здійснювала перевірку правильності завантаження і закріплення вантажу. “Однак, – зазначається в роз’ясненні президії Вищого господарського суду, – Статутом залізниць не передбачено відповідальність перевізника за пошкодження вантажу, що перевозиться на відкритому рухомому складі, тільки з тієї причини, що при завантаженні засобами відправника станція зробила зазначену позначку. У разі пошкодження вантажу внаслідок неправильного розміщення та закріплення відповідальність покладається на відправника, доки він не доведе вину залізниці. Поряд з цим, враховуючи, що перевізник фактично не проконтролював правильність розміщення та закріплення вантажу, прийняв до перевезення платформи або напіввагони, які завантажено з порушенням вимог Технічних умов, господарський суд має право вирішити питання про покладення відповідальності за заподіяну шкоду як на відправника, так і на перевізника у залежності від ступеня вини кожного з них” (п. 3.8).

Здавалося б, визнаючи причинний зв’язок між діями (бездіяльністю) як вантажовідправника, так і залізниці, та незбереженням вантажу при перевезенні, треба визнати і обов’язок обох цих суб’єктів відповідно до міри завдання збитків вантажоотримувачу відшкодувати ці збитки у відповідних частках. Стосовно вини, то обов’язок її доведення має розподілятися відповідно до загального правила ст. 614 ЦК (презумпція вини боржника), ч. 2 ст. 924 ЦК (тут закріплюється презумпція вини перевізника), ст. 13 Закону “Про транспорт” (презумпція вини підприємства транспорту в незбереженні прийнятого до перевезення вантажу), ст. 23 Закону “Про залізничний транспорт” (презумпція вини перевізника в незбереженні вантажу, прийнятого для перевезення).

Нарешті, ще в одному подібному випадку Вищий господарський суд сформулював правову позицію, що має бути визнана повністю прийнятною. У випадку, коли вантаж надійшов у справному критому вагоні за справними пломбами чи запірно-пломбувальними пристроями відправника, але з відчиненими люками, рекомендується цей недолік вважати за несправність вагону (краще було б сказати, що правила, які стосуються прибуття вагону в несправному стані за аналогією застосовуються до випадків, коли вагон надійшов із відкритими люками, якщо відповідними нормативно-правовими актами чи договором не передбачено перевезення вантажу з відкритими люками). Коли із матеріалів справи витікає, що відправник не зачинив люк, а перевізник прийняв вагон до перевезення, хоча мав можливість встановити цю обставину, і у процесі перевезення вантаж було вилучено через люк, господарський суд, як роз’яснює Вищий господарський суд, може покласти відповідальність за незбереження вантажу як на відправника, так і на залізницю пропорційно вині кожного із них (п. 3.7). Це – логічно правильне вирішення питання, що має застосовуватись до всіх подібних випадків. Разом з тим, звична фраза-штамп “пропорційно вині кожного із них” має тлумачитись як

пропорційно мірі завдання збитків кожною із винних осіб (відправника і перевізника).

Якщо господарські суди сприймають певну концепцію причинного зв'язку як придатну для використання при тлумаченні і застосуванні нормативно-правових актів, треба виявляти необхідну послідовність. Наведені роз'яснення президії Вищого господарського суду свідчать про те, що в одному випадку неналежна перевірка (вантажовідправником) виконання залізницею свого обов'язку подавати транспортні засоби придатними для перевезення відповідного вантажу (при цьому вантажовідправник виконує і свій власний обов'язок перевіряти комерційну придатність транспортного засобу) звільняє першого порушника (залізницю) від відповідальності за незбереження вантажу. В іншому випадку неналежна перевірки (залізницею) виконання вантажовідправником правил розміщення та закріплення вантажу (при цьому залізниця виконує і свій обов'язок перевіряти правильність розміщення і закріплення вантажу) взагалі не є, за загальним правилом, підставою відповідальності залізниці (крім випадків, за яких Вищий господарський суд вважає таку відповідальність можливою).

Недостатня опрацьованість в юридичній науці проблем причинного зв'язку позбавляє правотворчі органи належного теоретичного підґрунтя, веде до включення до нормативно-правових актів недостатньо обґрунтованих або недоцільних формулювань. Так, відповідно до підпунктів 1-4 п. "е" ст. 111 СЗ залізниця звільняється від відповідальності за втрату, недостачу або пошкодження вантажу внаслідок певних причин, за які залізниця не відповідає. Але ж незбереження вантажу при перевезенні може одночасно настати внаслідок не тільки названих причин, а і причин, які залежать від залізниці. На підставі п. "е" ст. 111 СЗ наявність причинного зв'язку між діями перевізника або непереборною силою і незбереженням вантажу звільняє залізницю від відповідальності за незбереження вантажу, хоч би незбереження вантажу було спричинене діями (бездіяльністю) як вантажовідправника, так і залізниці.

Викладене стосується і перевезення вантажу в супроводі провідника відправника чи одержувача. Відповідно до п. "в" ст. 111 СЗ залізниця звільняється в таких випадках від відповідальності за збереження вантажу. У цьому випадку, як і в попередньо розглянутому випадку, при підготовці тексту нормативно-правового акта не було враховано досвід правового регулювання таких відносин у Радянському Союзі. Відповідно до ст. 149 Статуту залізниць СРСР в подібних випадках встановлювалася лише презумпція відсутності вини залізниці. Це давало можливість вантажовідправникові спростувати згадану презумпцію. У чинному законодавстві України таке правило передбачене ч. 3 ст. 178 Кодексу торговельного мореплавства ("перевізник не відповідає за нестачу вантажу, що прибув у порт призначення... у супроводі провідника відправника або одержувача, якщо тільки одержувач не доведе, що нестача сталася з вини перевізника").

Разом з тим, і тут помічається недостатня теоретична розробленість проблеми. Бо доцільно було б закріпити лише презумпцію відсутності причинного зв'язку між

діями (бездіяльністю) залізниці та незбереженням вантажу. Якщо ця презумпція спростовується, не було ніякої потреби у покладенні на вантажовідправника (вантажоодержувача) обов'язку доводити вину залізниці, бо підлягає застосуванню загальне правило про презумпцію вини боржника, який порушив зобов'язання.

Статутом залізниць України передбачається, що у випадку незбереження вантажу залізниця відшкодовує “фактично заподіяну шкоду” (ст. 113) в розмірі дійсної вартості втраченого вантажу (вантаж, якого не вистачає), а при пошкодженні чи псуванні вантажу – в розмірі суми, на яку знижено його вартість. Вартість (дійсну) вантажу приписується визначати на підставі загальної суми рахунка або іншого документа відправника, який підтверджує кількість і вартість відправленого вантажу (ст. 115 СЗ). Недостача маси вантажу, за яку відшкодовуються збитки, в усіх випадках обраховується з урахуванням природної втрати вантажу під час перевезення без покладення на залізницю обов'язку доведення наявності природної втрати і без надання вантажоодержувачеві права доводити відсутність природної втрати (частина третя ст. 114 СЗ). Стосовно багажу і вантажобагажу, то у випадку його недостачі або втрати, якщо він прийнятий з оголошеною цінністю, залізниця відповідає у розмірі оголошеної вартості, а якщо залізниця доведе, що оголошена вартість перевищує дійсну вартість, – у розмірі дійсної вартості (п. “а” частини другої ст. 127 СЗ).

Стосовно залізниці у цьому випадку питання вирішене цілком доцільно: є базовий розмір збитків, що вважаються завданими та підлягають відшкодуванню. Але залізниця має право доводити, що дійсним розмір завданих збитків є меншим. Стосовно пасажирів не передбачається можливість доказування тієї обставини, що дійсна вартість втраченого вантажу є більшою. Крім того, не можна не враховувати, що у випадку відправлення багажу (вантажобагажу) без оголошеної цінності розмір відшкодування встановлено імперативною нормою, що сформульована в п. 10.3.4 Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України відповідно до частини другої ст. 127 Статуту залізниць. Хоча при цьому і декларується відшкодування “дійсної вартості” вантажу (вантажобагажу), ця вартість розраховується виходячи із 2 грн. 50 коп. за кожен втрачений кілограм ваги. Ці правила треба охарактеризувати як вкрай зневажливе ставлення до пасажирів. Тому ст. 127 СЗ слід доповнити положенням про право пасажирів доводити більш високу вартість багажу (вантажобагажу). Якщо він не доведе, що фактичний розмір збитків є більшим, відшкодуванню підлягають завдані збитки, розмір яких визначається відповідно до п. 10.3.4 названих вище Правил.

Перелік використаних джерел

1. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40. — Ст. 356.
2. Про практику вирішення спорів, які виникають із перевезення вантажів залізницею: Інструктивні вказівки Державного арбітражу при Раді Міністрів Союзу РСР від 29 березня 1968 р. № І-1-9// Систематизований збірник інструктивних указаний Государственного арбитража при Совете Министров СССР. — М.: Юрид. лит., 1983. — 336 с.
3. Цивільне право. [навч. посібник]: у 2-х час. / [за ред. О.А. Підпригори, Д.В. Бобрової] — К.: Вентурі, 1996. — Частина 2. — 480 с.

4. Про затвердження Статуту залізниць України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06 квітня 1998 р. – №457 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/457-98-%D0%BF>.

5. Про деякі питання практики вирішення спорів, що виникають з перевезення вантажів залізницею: Роз'яснення президії Вищого господарського суду України від 29 квітня 2002р.– № 04-5/601 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://sudpraktika.in.ua/pro-deyaki-pitannya-praktiki-virishennya-sporiv-shho-vinikayut-z-pevevezennya-vantazhiv-zalizniceyu>.

6. Комментарий к Уставу железныхдорог СССР. / [под ред. Г.Б. Астановского] – М.: Юрид. лит., 1986. – 400 с.

7. Техническиеусловияпогрузки и креплениягрузов. – М.: Транспорт, 1990. – 408 с.

8. Устав железныхдорог Союза ССР: ПостановлениеСоветаМинистров СССР от 06апреля 1964г.–№ 270 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0270400-64>.

Донская Л. Д. Причинная связь в институте перевозки железнодорожным транспортом / Л.Д. Донская // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 62-66.

Автор анализирует причинно-следственную связь в институте перевозки железнодорожным транспортом. Формулирует соответствующие выводы и рекомендации относительно внесения изменений в отдельные статьи специальных нормативных актов, регулирующих перевозку железнодорожным транспортом Поднимает вопрос ответственности железной дороги за несохранность груза при наличии причинной связи между действиями или бездействиями железной дороги и ее виной, хотя груз перевозился в сопровождении проводника грузополучателя либо от правителя.

Ключевые слова: причинная связь, договор перевозки, железнодорожный транспорт.

Donskaya L. Casual relationship at rail transportation institute / L. Donskaya // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 62-66.

The author analyses a relationship of cause and effect at rail transportation institute. Formulates corresponding conclusions and recommendations concerning modification of separate articles of the special statutory acts regulating transportation.

Keywords: the transportation contract, a causal relationship, rail transportation institute.

УДК 349.4

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛАНДШАФТНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ

Єлькін С. В.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

В статті досліджено теоретико-правові підходи та законодавче забезпечення ландшафтної організації території. Проведено аналіз поняття, ознак та характерних рис ландшафтної організації території.

Ключові слова: *земельна ділянка, ландшафт, ландшафтна організація території, ландшафтне планування.*

Прийнявши Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» [1], який передбачає регулювання містобудівної діяльності за допомогою планувальної документації: генерального плану населеного пункту, детального плану території та плану зонування території (зонінгу), який встановлює вимоги до ландшафтної організації території – законодавець поставив актуальне питання: які вимоги до ландшафтної організації території у запропонованій моделі регулювання містобудівної діяльності? З точки зору права [2; 3], окрім проекту організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду України [4; 5], доктрини земельного, екологічного, аграрного права, теорії містобудування [6; 7], землеустрою [8; 9], архітектури (зокрема, ландшафтної архітектури [10]), теорії ландшафтного проектування [11]) таке питання є відкритим.

Досі ці відповіді намагалися дати фахівці не правових наук. В спеціальній науковій літературі використовується термін «організація території». Так, під організацією території розуміють організацію зв'язків і відносин між елементами та відповідну функціональну систему, що забезпечує сталість [12, с. 324-325]. Ідея застосування ландшафтного (еколого-ландшафтного) підходу до організації території розвинена фахівцями як географії (Г.Д. Гродзинський, Т.В. Бобра [13; 14] та ін.), так і землеустрою (А.М. Третяк [15, с. 176-178], Л.А. Гунько [16], І.П. Купріяничик [17]). Але в вищезазначених працях ландшафтний підхід до організації території розглядається як районування або агрорайонування (розподіл території згідно тим чи іншим елементам ландшафту), а не зонування (як проектування територіальних одиниць зі своїми правовим режимом використання).

Серед фахівців територіального планування вживається інший термін – «просторова організація ландшафту» (такий состав і співвідношення елементів просторової структури ландшафту або ландшафтних комплексів, пов'язаних між собою системою взаємодій, що здійснюються завдяки речово-енергетичним та інформаційним потокам, які формують структурно-функціональну цілісність ландшафтної системи)

або «територіальне планування і проектування змінених ландшафтів», який враховує, перш за все, збереження компонентів ландшафту і управління природними процесами, що визначають і оптимізують основну функцію ландшафту [18, с. 29]. В контексті теми дослідження, слушною є позиція Т.В. Бобри та О.І. Личака, які дослідили концепцію застосування ландшафтного підходу до територіального планування (методу, що враховує соціально-економічні і ландшафтно-екологічні аспекти землекористування для організації території): «...у практиці територіального планування і проектування ландшафтний підхід доки не грає провідної ролі. Часто, будучи продекларованим на стадії обґрунтування того або іншого проекту, пов'язаного з природокористуванням, при розробці і реалізації конкретних планувальних рішень ландшафтні основи враховуються недостатньо або зовсім ігноруються. Як результат ми маємо споруди, що дисонують з природним ландшафтом, непривабливі міські квартали, заболочені території, прояв різних негативних екологічних ефектів (смоги, ефекти аеродинамічних труб у містах, активізація зсувів, підтоплення)» [19, с.4-5].

Аналіз норм земельного, екологічного та містобудівного законодавства України дозволяє визначити наступні юридичні складові механізму «ландшафтної організації території»:

По-перше, план зонування території, який встановлює вимоги до ландшафтної організації території розробляється на основі генерального плану населеного пункту (у його складі або як окремий документ), плану земельно-господарського устрою та містобудівного кадастру (зауважимо, що за новелами норм п.30 Постанови Кабінету Міністрів України «Про містобудівний кадастр» від 25 травня 2011 року прослідковується не тільки поглинання містобудівним кадастром даних державного земельного кадастру, а і формування державної системи зберігання та використання інформаційної системи про структурні елементи ландшафтів населених пунктів) з метою визначення умов та обмежень використання території для містобудівних потреб у межах визначених зон.

Невід'ємною складовою плану зонування території є проект землеустрою щодо впорядкування території населеного пункту, який розробляється відповідно до ст. 53 Закону України «Про землеустрій». Згідно з якою вказані проекти землеустрою визначають: цільове призначення земель; землі, що знаходяться у власності, користуванні, в тому числі орендовані; організаційні, правові, фінансові та інші заходи щодо вдосконалення структури територій, освоєння земель, поліпшення їх якості, рекультивациі, консервації; необхідність і обсяги економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель; заходи для забезпечення режиму використання земель охоронних зон, зон санітарної охорони, санітарно-захисних зон і зон особливого режиму використання, а також відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам внаслідок встановлення цих зон; напрями природоохоронної діяльності.

В спеціальній землевпорядній літературі звернуто увагу на те, що нажалі на сьогодні не по кожному виду технічної документації із землеустрою розроблена нормативно-правова база, а законодавство щодо землеустрою потребує суттєвого удосконалення [20]. В сучасних умовах слід погодитися з цією позицією, але разом із тим, на нашу думку, є ризик зарегулювання відносин шляхом встановлення сумнівних, з точки зору доцільності, технічних формальностей, типу «титульний аркуш

має бути таким то» і т.п. - як зараз в «Еталонах». За таких умов необхідно встановити оціночні критерії, які мають враховуватися, наприклад, при проведенні експертизи земельпорядної документації.

Вищезазначене не розкриває ландшафтної складової проекту землеустрою щодо впорядкування території населеного пункту. Разом із тим слід зазначити, що законодавець поклав обов'язковість врахування ландшафтної ознаки організації території як раз на законодавство щодо землеустрою. Так, відповідно до: ст. 2 Закону України «Про землеустрій» землеустрій повинен забезпечувати розробку і здійснення заходів із землеустрою для збереження природних ландшафтів, створення сталих агроландшафтів; до ст.6 землеустрій повинен базуватися, зокрема, на принципах організації використання та охорони земель із врахуванням конкретних зональних умов, узгодженості екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства, які забезпечують стабільність агроландшафтів тощо. Водночас, жодних наслідків у разі недотримання цих вимог до землеустрою (документації із землеустрою) не встановлено (принаймні, достатньо передбачуваних). За таких умов виникає потреба розробити механізм, за якого оці самі вимоги мали б регулятивне значення. Наприклад, їх недотримання було б підставою для негативної оцінки проекту при його експертизі.

З метою збереження природного різноманіття ландшафтів, покращення, збереження природних ландшафтів відповідно до Закону України «Про землеустрій» розробляються: проекти землеустрою щодо організації і встановлення меж територій природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення (ст.47); проекти землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін та впорядкування угідь (ст. 52); проекти землеустрою щодо встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних утворень (ст. 46). Разом із тим ст.19 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» запроваджує зовсім новий проект землеустрою щодо впорядкування території для містобудівної діяльності у складі детального плану території, що визначає принципи планувально-просторової організації забудови, функціональне призначення, режим та параметри забудови однієї чи декількох земельних ділянок, уточнення містобудівних умов та обмежень згідно із планом зонування території, хоча такий вид документації не передбачений Законом України «Про землеустрій».

Для з'ясування юридичної природи ландшафтної організації території за допомогою плану зонування території окремо слід зупинитися на юридичній природі плану земельно-господарського устрою, який є невід'ємною частиною генерального плану населеного пункту на основі якого і розробляється план зонування території, який, в свою чергу, встановлює вимоги до ландшафтної організації території. Зазначеним планом земельно-господарського устрою території населеного пункту визначаються організаційно-правові, фінансові та інші заходи щодо формування екомережі, освоєння земель, поліпшення їх якості, рекультивациі та консервації тощо, інженерно-технічні заходи щодо будівництва захисних споруд, вертикального планування, регулювання рівня ґрунтових вод та режиму стоку поверхневих вод; напрями природоохоронної діяльності тощо. Разом із тим відповідно до частини сьомої статті 16 Закону України «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) за-

старілого житлового фонду» порядок складання плану земельно-господарського устрою затверджено відповідною Постановою Кабінету Міністрів. За таких умов не можна з'ясувати позицію законодавця щодо необхідності встановлення Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» (ст.17) вказаного плану невід'ємною частиною генерального плану, зокрема якщо місто не планує проводити реконструкцію кварталів.

Показовим в цьому контексті є те, що до вказаної Постанови Кабінету Міністрів порядок складання плану земельно-господарського устрою населеного пункту був визначений вже на сьогодні недіючим спільним наказом Міністерства України у справах будівництва і архітектури і Державного комітету України по земельних ресурсах. Зазначеним планом земельно-господарського устрою у відповідності з законодавчими та іншими нормативними актами передбачається особливий режим використання земель, зокрема, у зонах охорони ландшафту, пам'яток історії і культури, зонах регулювання забудови тощо. Разом із тим у вказаному наказі ніякої мови не йде про прив'язку плану земельно-господарського устрою до комплексної реконструкції кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду.

По-друге, законодавчо зазначеною основою для розроблення усіх видів проектної документації при здійсненні землеустрою, розробці містобудівної документації є зведена схема формування екомережі України, регіональні та місцеві схеми формування екомережі, програми у сфері формування, збереження та використання екомережі. Водночас, маємо констатувати що юридична природа реалізації законодавства України щодо формування національної екологічної мережі у практичній площині майже повністю нівельована з моменту її легальної появи на законодавчому рівні та не матиме правових наслідків.

По-третє, план зонування території розробляється з метою створення сприятливих умов для життєдіяльності людини, охорони та використання територій з особливим статусом, у тому числі ландшафтів, об'єктів історико-культурної спадщини, а також земель сільськогосподарського призначення і лісів (абз.3 п.1 ст.18 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»). Але, з тексту дослідженого закону невідомо як мають бути враховані у плані зонування території вимоги щодо історико-культурного ландшафту, ландшафту історичного ареалу населеного пункту інших видів ландшафту.

По-четверте, зонування території здійснюється з дотриманням вимог: урахування попередніх рішень щодо планування і забудови території; виділення зон обмеженої містобудівної діяльності; відображення існуючої забудови територій, інженерно-транспортної інфраструктури, а також основних елементів планувальної структури територій; урахування місцевих умов під час визначення функціональних зон; встановлення для кожної зони умов та обмежень з визначенням видів використання земельних ділянок та об'єктів нерухомості; узгодження меж зон з межами територій природних комплексів, смугами санітарно-захисних, санітарних, охоронних та інших зон обмеженого використання земель, червоними лініями.

При цьому зазначені вимоги плану зонування території (зонінгу), який встановлює вимоги до ландшафтної організації території поширюється не на кожну окрему земельну ділянку, що є основою ландшафту, а на їх множину, яка формує певну зону. Доводить цю позицію і Наказ Держкомзему від 28 серпня 2008 року № 334 «Про затвердження Тимчасового порядку формування територіальних зон» щодо

формування та складання територіальних зон як частини території, яка характеризується особливим правовим режимом використання земельних ділянок, межі якої визначені при зонуванні земель.

Разом із тим, зонування, відповідно до ст. 180 Земельного кодексу України, є різновидом територіального планування, що здійснюється у межах населених пунктів, встановлює вимоги щодо допустимих видів забудови та іншого використання земельних ділянок у межах окремих зон. Але слід зазначити, що чинний Земельний кодекс України не виділяє землі населених пунктів як окрему категорію земель. Натомість, в окрему категорію виділені землі житлової та громадської забудови. Крім того, чинний Земельний кодекс України не відмовився від критерію територіального розміщення: до даної категорії земель відносяться лише землі в межах населених пунктів. Слушною є позиція А.М. Мірошниченко.: виділення земель в окрему категорію - не самоціль, а визнання однорідного і усталеного правового режиму земель, відмінного від режиму інших земель [21, с. 472-473]. Водночас вимоги чинного Земельного кодексу України, щодо встановлення за допомогою «основного цільового призначення» категорій земель не дозволяють набути дієвого впливу плану зонування (зонінгу), який встановлює вимоги до ландшафтної організації території на правове регулювання ландшафтного використання земель міських ландшафтів (ландшафтів населених пунктів).

В земельно-правовій літературі склалося певне уявлення про юридичну концепцію зонування земель [22, с. 175; 23, с. 51; 24]. Значення «категорій» земель має бути істотно зменшене, коли запроваджується «зонування» - зонування як засіб впровадження ландшафтного землекористування може не виправдати себе, якщо стаття 19 Земельного Кодексу України не зазнає відповідних змін. В цьому сенсі слушно вказує М.С. Федорченко на те, що зонування – це відмова від характерного «парцельного» підходу до земельних ресурсів і перехід до територіального підходу, який розглядає земельні ресурси не як сукупність ділянок, рішуче відділених одна від одної межами, а як єдине ціле [25]. Однак ґрунтовні дослідження, які б стосувалися ландшафтно-складової концепції зонування земель, відсутні.

Разом з тим, в правовій доктрині земельного права доведено, що зонування є альтернативою принципу встановлення «цільового призначення земель», який є несумісним з умовами ринкової економіки, із повноваженнями власника розпоряджатися власною земельною ділянкою [26, с. 11]. У сучасних умовах жорстке визначення «цільового призначення» земельних ділянок повинне бути замінено виділенням однорідних за своїм режимом зон, де потрібні види землекористування запроваджуються або шляхом прямих заборон чи приписів, або запровадженням підвищених ставок податку чи інших заходів стимулювання. Зонінгові правила можуть встановлювати вимоги щодо площі земельної ділянки, її фронтального розміру (протяжності вздовж вулиці), відступів забудови (від меж земельної ділянки або червоних ліній), обмежувати висоту забудови, кількість поверхів, розміри будинків, відсоток забудови ділянки, розміри дворів та інших відкритих просторів, регламентувати розміщення і використання споруд і землі для різноманітних цілей (житла, виробництва, торгівлі та ін.) [26, с. 15, 51-52]. Правила повинні перешкоджати утворенню земельних ділянок, які не можна було б використовувати відповідно до вимог цих правил (насамперед щодо планувальних параметрів - розмірів, відступів, конфігурації тощо) [26, с. 36].

Цілком поділяємо також позицію Р.І. Марусенко, який вважає, що запровадження зонування земель можливе, але тільки системно, шляхом заміни існуючої системи, адже значна кількість земельно-правових нормативних актів буквально «пронизана» принципом цільового використання земель, на заміну якого може претендувати зонування [27]. Крім того, земельне законодавство тісно пов'язане з іншими галузями законодавства, зокрема такими як містобудівне. Але на жаль, в правовій доктрині земельного права доведено, що об'єктивне взаємопроникнення містобудівних і земельних відносин дотепер не знаходить свого адекватного виразу в їх правовому та інституційному закріпленні в умовах «суцільного містобудівного планування» [28, с. 24].

Таким чином, сьогодні Земельний кодекс України розглядає зонування як специфічну діяльність, що знаходиться на межі двох галузей: землеустрою і планування територій. Тобто діюче земельне і містобудівне законодавство України впроваджують еkleктизм двох паралельних інституцій: «зонінгу» як сучасного інструменту ландшафтного використання земель та «цільового призначення» земель як рудименту радянської моделі регулювання раціонального використання земель без врахування ландшафтної ознаки останньої. Що вкрай негативно впливає на здійснення ландшафтно-організаційної території. Хоча за чинною редакцією ст.180 Земельного кодексу України та ст.1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» план зонування території (зонінг) слід вважати містобудівною документацією, вона має нерозривний зв'язок із документацією з землеустрою, адже остання розробляється із урахуванням плану зонування. Тобто системний аналіз вищезазначених положень дозволяє дійти висновку, що розвиток земельного і містобудівного законодавства щодо ландшафтно-організаційної території здійснюється вкрай суперечливо, що і є запорукою до запровадження єдиного ландшафтного планування як форми планування використання земель.

Підсумовуючи слід зазначити наступне. Щодо дієвого правового механізму планування території на місцевому рівні за допомогою плану зонування території (зонінгу), що повинен нормативно встановлювати ландшафтну організацію території, то ця «ідея законодавця» змушує ставити й шукати відповіді також на такі, наприклад, питання: що взагалі з точки зору права слід розуміти під поняттям «ландшафт» [29]? як співвідносяться юридичні поняття «земля», «земельна ділянка», «земельні угіддя», «територія», «ландшафт» (природний, агроландшафт, ландшафт поселень (міський ландшафт), культурний ландшафт, ландшафт екомережі тощо) [30]? як в такому розумінні повинна змінитися юридична природа «цільового призначення земель», «категорій земель», «раціонального використання земель», планування використання та охорони земель [31]? Подібних питань можна поставити багато. У пошуку відповіді на них й полягає розвиток ідеї «ландшафтно-організаційної території».

Отже, під ландшафтною організацією території у ст.18 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» необхідно розуміти: законодавчо регламентована діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування щодо регулювання використання та охорони земель як основи ландшафтів, яка спрямована на поліпшення, відновлення та створення ландшафтів, що забезпечує стаке використання земель і збереження основних функцій ландшафтів, шляхом нормування антропогенних навантажень на нього і обов'язкового врахування відповідних вимог

під час створення та впровадження містобудівної документації на загальнодержавному та місцевому рівнях, ухваленні та реалізації відповідних рішень; яка враховує розвиток населених пунктів, сільського, лісового, водного господарств, транспорту, туризму та інших видів економічної діяльності; передбачає розроблення документації щодо планування забудови або іншого використання території з обґрунтуванням цілей та методів використання ландшафтів, та заходів по стійкому збереженню природних компонентів ландшафтів та естетичних якостей ландшафту.

Разом із тим за допомогою законодавства щодо землеустрою, зміною юридичної природи «цільового призначення» («основного цільового призначення») земель як основи ландшафту ландшафтний підхід до організації території має перетворюватися з абстрактного на реальний і стати формою науково обґрунтованої організації території з врахуванням законодавства щодо формування екомережі, використання та охорони агроландшафтів, Європейської Ландшафтної Конвенції, Конвенції ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини тощо.

Список літератури

1. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17 лютого 2011 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.
2. Лебедев Д.Г. Правовое регулирование территориального планирования использования земель городов в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Д.Г. Лебедев. – Москва, 2007. – 214 с.
3. Александрова А.Ю. Правовое регулирование использования земель поселений для застройки в России : дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.06 / А.Ю. Александрова. – Москва, 2008. – 273 с.
4. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 року. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502; Про інформацію Кабінету Міністрів України про здійснення державної політики щодо виконання законів України «Про природно-заповідний фонд України» і «Про охорону культурної спадщини» та про дотримання посадовими особами вимог чинного законодавства стосовно Національного заповідника «Хортиця» й інших історико-культурних заповідників і об'єктів природно-заповідного фонду : Постанова Верховної Ради України від 12 вересня 2002 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 43. – Ст. 319.
5. Про затвердження Положень про Проекти організації територій установ природно-заповідного фонду України : наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 06 липня 2005 року № 245, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 29 липня 2005 року за № 829/11109 // Офіційний вісник України. – 2005. – № 31. – Ст. 1913.
6. Малоян Г.А. Основы градостроительства : [учебное пособие] / Г.А. Малоян. - М.: Издательство Ассоциации строительных вузов, 2004. – 120 с.
7. Косицкий Я.В., Благовидова Н.Г. Основы теории планировки и застройки городов : [учебное пособие] / Я.В. Косицкий, Н.Г. Благовидова. – М.: Архитектура-С, 2007. – 76 с.
8. Кукуруза Л. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності»: що змінилося у земельних відносинах? / Л. Кукуруза // Землевпорядний вісник: науково-виробничий журнал, 2011. – № 4. – С. 26-29.
9. Киевская Е.С. Территориальное планирование и землеустройство в странах Европейского Союза: дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Е.С. Киевская. – М., 2006. – 157 с.
10. Ожегов С.С. История ландшафтной архитектуры / С.С. Ожегов. – М.: Архитектура-С, 1994. – 231 с.
11. Вергунов А.П. Ландшафтное проектирование / А.П. Вергунов, М.Ф. Денисов, С.С. Ожегов. – М.: Высшая школа, 1991. – 240 с.
12. Реймерс Н.Ф. Природопользование: Словарь-справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
13. Гродзинский М.Д. Пізнання ландшафту: місце та простір: [монографія] У 2-х томах / / М.Д. Гродзинський – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т. 1 – 431 с.
14. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце та простір: [монографія] У 2-х томах / М.Д. Гродзинський – Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – Т. 2. – 503 с.
15. Третяк А.М. Землевпорядне проектування: теоретичні основи і територіальний землеустрій: [навчальний посібник] / А.М. Третяк. – К.: Вища освіта, 2006. – 528 с.
16. Гунько Л.А. Еколого-ландшафтне землевпорядкування сільськогосподарських підприємств в ринкових умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук: 08.00.06 / Л.А. Гунько. — К., 2007. — 21 с.
17. Економіко-ландшафтне зонування сільськогосподарських земель як наукова основа їх екологічно безпечного використання на регіональному рівні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня: 08.00.06 / І.П. Купріянич. — К., 2009. — 19 с.

18. Bobra T.V., Lychak A.I. Landscape fundamentals of territorial spatial planning / T.V. Bobra, A.I. Lychak. – Simferopol.: Tavriya-Plus, 2003. – 172 p.
19. Бобра Т.В., Лычак А.И. Ландшафтные основы территориального планирования : [учебное пособие] / Т.В. Бобра, А.И. Лычак. – Симферополь: Таврия-Плюс, 2003. – 172 с.
20. Мартин А.Г. Сутність проектних рішень у сучасній документації із землеустрою / А. Г. Мартин // Землеустрій і кадастр. – 2010. – № 2. – С. 14-23.
21. Мірошніченко А.М. Земельне право України: [підручник] / А.М. Мірошніченко – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 712 с.
22. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу : [монографія] / В.В. Носік. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 544 с.
23. Кулинич П.Ф. Оцінка стану земельного законодавства України та перспективи його розвитку / П.Ф. Кулинич. — К. : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2007. — 85 с.
24. Ріпенко А.І. Зонування земель (територій) в межах населених пунктів та за їх межами : правові аспекти / А.І. Ріпенко. Сайт ІРЦ «Реформування земельних відносин» [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ст. : http://myland.org.ua/userfiles/file/Ripenko_zoning.pdf
25. М.С.Федорченко. Зауваження до проекту Закону України «Про зонування земель» / М.С. Федорченко. Сайт ІРЦ «Реформування земельних відносин» [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ст.: www.myland.org.ua/userfiles/file/MLzoning.doc
26. Гусаков В., Валетта У., Нудельман В., Ванкулат О. Регулювання використання і забудови територій населених пунктів (зонінг) : [довідник] / В. Гусаков, У. Валетта, В. Нудельман, О. Ванкулат. — Київ: Держбуд України, 1996. – 86 с.
27. Марусенко Р.І. Деякі аспекти реалізації принципу використання земель за цільовим призначенням / Р.І. Марусенко // Земельне право України. Теорія і практика. – 2007. – № 1. – С. 37-46.
28. Ріпенко А.І. Регулювання земельних відносин у містобудівному законодавстві України: тенденції та перспективи / А.І. Ріпенко // Землевпорядний вісник : Науково-виробничий журнал. – 2011. – № 5. – С. 24-30.
29. Єлькін С.В. Категорія «ландшафт» у земельному та екологічному законодавстві України та інших держав / С.В. Єлькін // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки», 2010. – Том 23 (62). – № 2. – С. 161-168.
30. Єлькін С.В. Юридична природа ландшафту в контексті співвідношення дефініцій «земля», «землі», «земельна ділянка» / С.В. Єлькін // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия юридические науки. – 2010. – Том 23 (62). – № 1. – С. 262-274.
31. Єлькін С.В. Застосування ландшафтного підходу до регулювання земельних відносин в умовах адаптації правової системи України до законодавства *acquis communautaire* / С.В. Єлькін // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки», 2008. – Том 21 (60). – № 2. – С. 262-274.

Елькин С. В. Правовое обеспечение ландшафтной организации территории / С. В. Елькин // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 67-74.

В статті досліджено теоретико-правові підходи і законодавче забезпечення ландшафтно-територіальної організації території, особливості правового забезпечення ландшафтно-територіальної організації території, правові вимоги до ландшафтно-територіальної організації території в проєктованому законом України «Про регулювання градостроїтельної діяльності» моделі регулювання земельних відносин у градостроїтельній діяльності.

Визначено юридичні складові механізми «ландшафтно-територіальної організації території». Предложено авторское понятие «ландшафтно-територіальної організації території».

Ключевые слова: земельний ділянка, ландшафт, ландшафтна організація території, ландшафтне планування.

Elkin S. Legal support of landscape area organization / S. Elkin // Scientific Notes of Tavriya National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 67-74.

The questions of legal support of planning in landscape area organization, features of the legal landscape to ensure organization of the territory, the legal requirements for the organization of the territory of the landscape in the proposed Law of Ukraine "On regulation of urban development" model of regulation of land relations in urban planning. are considered in the article.

Defined legal components of the mechanism «landscape organization of the territory». The author 's concept of «landscape organization of the territory».

Keywords: lot land, landscape, landscape organization of the territory, landscape planning.

УДК 347.774

ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО УКРАИНЫ О КОММЕРЧЕСКИХ НАИМЕНОВАНИЯХ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Каретник Е. С.

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

В статье рассматриваются основные проблемы, которые возникают при реализации права на коммерческое наименование. Проводится анализ содержания коммерческого наименования, делаются выводы о моменте его возникновения, субъектном составе, условиях предоставления правовой охраны, способах відчуження и прекращения прав на коммерческое наименование. Выносятся предложения относительно совершенствования законодательства в отмеченной сфере путем внесения новых и корегування действующих положений.

Ключевые слова: коммерческое наименование, наименование юридического лица, доменное имя, права субъектов на коммерческое наименование.

Сегодня одним из приоритетных направлений внешней политики Украины является нацеленность на евроинтеграцию. Реализация европейского выбора требует как реформирования отдельных сфер общественной жизни страны, так и адаптацию национального законодательства к законодательству ЕС [6], в частности, – законодательства в сфере права интеллектуальной собственности. В настоящее время, вопросам развития данной отрасли уделяется особое внимание учеными Украины и развитых стран мира. В то же время, актуальной задачей юридической науки остается разрешение многочисленных проблемных вопросов отрасли, имеющих как теоретическое, так и практическое значение. Попытка определить круг таких проблем и основные направления их решения и стала целью настоящей статьи.

Одним из институтов права интеллектуальной собственности, для которых актуальна проблема совершенствования правового регулирования является право на коммерческое наименование. Нормы действующего законодательства не дают четкого определения понятия коммерческого наименования, неоднозначными являются вопросы о субъектном составе лиц, имеющих право на его использование, приоритете на использование тождественных наименований и т.п. Рассмотрим эти и другие проблемы правового регулирования рассматриваемого института.

Понятие коммерческого наименования. Действующее законодательство Украины не содержит легального определения термина «коммерческое наименование», хотя отношения, связанные с возникновением права на него и его использованием регулируются национальным законодательством (ст. 159 Хозяйственного кодекса Украины, ст. 489-491 Гражданского кодекса Украины). Кроме того, ч. 2 ст. 90

Гражданского кодекса содержит положение, согласно которому предпринимательские общества могут иметь коммерческие (фирменные) наименования. При этом в практике правоприменения и в научных работах авторами зачастую отождествляется понятие наименования юридического лица и коммерческого наименования [10, с. 89; 13], а также не разграничиваются и употребляются в качестве синонимов понятие коммерческого наименования и коммерческого (фирменного) наименования [9, с. 541; 13; 15]. Вышеуказанные понятия следует четко разграничить. Так, ст. 90 ГК Украины размещена в главе 7 ГК Украины – «Общие положения о юридическом лице», содержит основные понятия, определяющие статус юридического лица – в частности информацию о наименовании юридического лица, однако часть 2 указанной статьи гласит, что предпринимательские общества могут иметь коммерческое (фирменное) наименование. При этом статья не содержит отсылки к положениям главы 43 книги 4 Гражданского кодекса Украины, что могло дать четкое понимание, что речь идет о коммерческом наименовании как объекте права интеллектуальной собственности. А положения указанной статьи, указывающие на возможность регистрации коммерческого (фирменного) наименования в порядке, предусмотренном законом, не уточняют, о какой регистрации идет речь – о регистрации в порядке, предусмотренном Законом Украины «О государственной регистрации юридических лиц и физических лиц – предпринимателей» или о внесении сведений о коммерческом наименовании в специальные реестры, возможность ведения которых предусмотрена ч. 3 ст. 489 ГК. Таким образом, при толковании указанных норм, опираясь только на терминологию рассматриваемой статьи и учитывая положения Парижской конвенции об охране промышленной собственности [1], в которой применяется термин **фирменное наименование**, можем предположить, что под коммерческим (фирменным) наименованием, законодатель понимает коммерческое наименование как институт права интеллектуальной собственности, но применительно только к юридическим лицам. А коммерческие наименования, о которых идет речь в ст. 489 Гражданского кодекса Украины, являются по отношению к первым понятием более широким, с неограниченным кругом субъектов – то есть и юридическими лицами и физическими лицами – предпринимателями. Аналогичного мнения придерживаются и некоторые отечественные ученые [10, с. 131; 11].

Что же касается понятия «наименование юридического лица» и «коммерческое наименование», между ними существует ряд различий:

1. Наименование юридического лица, является обязательным признаком такого лица (ч. 1 ст. 90 ГК Украины – «юридическое лицо **должно** иметь свое наименование...»), тогда как коммерческое наименование – факультативный признак юридических лиц и физических лиц – предпринимателей (ч. 2 ст. 90 ГК Украины и ч. 1 ст. 159 ХК Украины – «...лицо **может** иметь коммерческое наименование).

2. Различны порядок оформления и момент возникновения права – наименование юридического лица подлежит обязательной регистрации в порядке, предусмотренном Законом Украины «О государственной регистрации юридических лиц и физических лиц – предпринимателей» [4] и право на него возникает только после соблюдения предусмотренной процедуры регистрации. Тогда как для возникновения права на коммерческое наименование не требуется соблюдение каких-либо формальностей – оно возникает с момента первого использования без обязательной регистрации прав на него (ч. 2 ст. 489 ГК Украины).

3. Юридическое лицо может иметь только одно наименование, под которым оно зарегистрировано. При этом закон не исключает возможности использования одним лицом неограниченного количества коммерческих наименований.

4. Наименование юридического лица имеют все юридические лица, независимо от организационно-правовых форм, форм собственности и вида деятельности. При этом вопрос о субъектном составе лиц, имеющих право на коммерческое наименование не столь широк. К ним относятся только коммерческие юридические лица. Обоснование такого вывода приводится в статье ниже.

5. Условия предоставления правовой охраны:

- Юридическому лицу может быть отказано в государственной регистрации при наличии в Едином Государственном Реестре наименования, тождественного заявленному (то есть такому, которое полностью совпадает с данным названием – совпадение организационно-правовой формы, собственно – названия, и другой информации, предусмотренной Приказом [5]) Если же такое совпадение не выявлено – правовая охрана предоставляется наименованию юридического лица безусловно. А коммерческому наименованию правовая охрана предоставляется при условии, если оно дает возможность выделить одно лицо среди других и не вводит в заблуждение потребителей относительно настоящей его деятельности (ч. 1 ст. 489 ГК Украины).

6. Наименование юридического лица служит для идентификации конкретного субъекта хозяйствования в отношениях с государством в лице его органов, и третьими лицами – как субъектами хозяйствования, так и потребителями. Коммерческое наименование как институт права интеллектуальной собственности, относится к средствам индивидуализации товара и товаропроизводителей и призван в первую очередь, идентифицировать юридическое лицо в его отношениях с потребителем товаров (услуг), формировать у потребителя взаимосвязь между качеством определенного продукта и его производителем.

7. Отраслевая принадлежность.

Отраслевая квалификация отношений имеет важное практическое значение в практике правоприменения [8, С. 366] . Так, особенности регистрации и использования наименования юридического и физического лица – предпринимателя, является сферой правового регулирования хозяйственного права. А право на коммерческое наименование как на средство индивидуализации товара и товаропроизводителя входит в сферу правового регулирования Гражданского права, а точнее – его подотрасли – Права интеллектуальной собственности.

Таким образом, мы не можем воспринимать как синонимы понятие наименования юридического лица и коммерческого наименования. Хотя необходимо учитывать, что государственная регистрация юридического лица может служить предпосылкой для использования в дальнейшем его наименования как коммерческого. То есть – коммерческое наименование – это не то «имя», которое получило лицо при государственной регистрации, а своеобразный «псевдоним» субъекта хозяйствования, который может им использоваться для индивидуализации собственной предпринимательской деятельности [16].

Момент возникновения права на коммерческое наименование. Статья 8 Парижской конвенции об охране промышленной собственности гласит, что фирменное наименование охраняется во всех странах Союза без обязательной подачи заявки или регистрации и независимо от того, является ли оно частью товарного знака. В

развитие данного положения, национальное законодательство закрепляет принцип возникновения права на коммерческое наименование с момента первого использования без обязательной подачи заявки на него либо его регистрации (ч. 2 ст. 489 ГК Украины). Определенный диссонанс в такое однозначное понимание процедуры легитимации коммерческого наименования вносят положения ч. 2 ст. 159 ХК Украины. Формулировка указанной статьи: «Сведения о коммерческом наименовании субъекта хозяйствования **вносятся** по его представлению в реестры...» дает основания предполагать обязательный характер такой фиксации и установление регистрационного принципа возникновения права на коммерческое наименование. Еще больше усложняет ситуацию предусмотренный тут же приоритет на использование коммерческого наименования лицом, внесшим свое коммерческое наименование в реестр ранее, чем иное лицо, тождественное коммерческое наименование которого внесено в реестр позже. Такие положения противоречат как ст. 8 Парижской Конвенции об охране промышленной собственности, так и положениям вышеуказанных статей ГК Украины.

Таким образом, имеет место правовая коллизия, которая, на мой взгляд, должна разрешаться в пользу применения норм ГК Украины, поскольку отношения по порядку возникновения и использования коммерческого наименования являются по сути объектом правового регулирования права интеллектуальной собственности как подотрасли гражданского права. В подтверждение этой теории, в ч. 2 ст. 155 ХК Украины предусмотрено, что общие условия защиты права интеллектуальной собственности на указанные в статье объекты (в том числе и коммерческое наименование), определяются Гражданским кодексом Украины. Указание же в ч. 2 ст. 154 ХК Украины на то, что положения Гражданского кодекса применяются с учетом особенностей, установленных Хозяйственным кодексом, не подлежат применению в данном случае, поскольку в указанной статье речь идет об отношениях «... связанных с использованием в хозяйственной деятельности прав интеллектуальной собственности», а мы рассматриваем вопросы, связанные с порядком установления и защиты права на коммерческое наименование.

При этом нельзя не согласиться, что установление правил о регистрационном порядке возникновения прав на коммерческое наименование, помогло бы решить ряд вопросов, возникающих в данной сфере:

- определить момент возникновения права на коммерческое наименование с момента регистрации;
- определить приоритет на использование коммерческого наименование по дате подачи заявки на регистрацию;
- упростить и систематизировать контроль за содержанием коммерческого наименования для предотвращения возможности использования тождественных коммерческих наименований или таких наименований, которые могут ввести в заблуждение потребителя.

Однако, как указывалось Выше, такое положение вступает в противоречие с действующим национальным и международным законодательством. И мы не можем говорить об обязательной регистрации коммерческого наименования. Более того, необходимо иметь ввиду, что даже факультативная возможность зарегистрировать такое наименование, не имеет на сегодняшний день никакого значения, поскольку ни специального закона, регулирующего этот вопрос, ни специального реестра

коммерческих наименований в Украине не существует. А Единый государственный реестр юридических лиц и физических лиц – предпринимателей не может считаться таким специальным реестром, хотя предположения о такой возможности встречается в литературе [14].

Поскольку мы определили, что моментом возникновения права на коммерческое наименование является момент его первого использования, необходимо определить, что является таким моментом. В решении данного вопроса склонна согласиться с мнением Бойко Алисы, которая в своей статье отмечает некорректность сопоставления момента использования с государственной регистрацией юридического лица или с датой, когда впервые предприятие использовало свое фирменное наименование в договорных отношениях с другими субъектами относительно непосредственного ввода своих товаров или услуг в хозяйственный оборот. Автор отмечает, что «...до заключения хозяйственных договоров по реализации продукции предприятие под своим фирменным наименованием может вступать и в другие отношения, определенным образом заявлять о себе. Такими отношениями могут быть, например, отношения по поводу сертификации, маркировки, рекламы товаров или услуг, поскольку здесь предприятие также выступает непосредственно под своим наименованием» [17].

Содержание коммерческого наименования. Законодатель не определили четких требований к содержанию коммерческого наименования. Из анализа ст. 489 ГК Украины и ст. 159 ХК Украины, можно выделить следующие его признаки:

1. Распознавательная способность коммерческого наименования (дает возможность выделить одно лицо среди других) – ч. 1 ст. 489 ГК Украины.
2. Истинность фирмы (не вводит в заблуждение потребителей относительно настоящей его деятельности) – ч. 1 ст. 489 ГК Украины.
3. Возможность использования как полного, так и сокращенного коммерческого наименования субъекта хозяйствования – ч. 3 ст. 159 ХК Украины.
4. Возможность использования имени или фамилии в качестве коммерческого наименования физическим лицом – предпринимателем – абзац второй ч. 1 ст. 159 ХК Украины.
5. Возможность иметь одинаковые коммерческие наименования лицам, если это не вводит в заблуждение потребителей (ч. 1 ст. 489 ГК Украины). При этом в ч. 5 ст. 159 ХК Украины указано, что лицо, использующее чужое коммерческое наименование, по требованию его собственника обязано прекратить такое использование и возместить причиненные убытки. «Чужим» мы можем считать коммерческое наименование, идентичное тому, которое использовалось другим субъектом ранее. Таким образом, мы имеем, с одной стороны, возможность использовать одинаковые коммерческие наименования, с другой – ответственность за использование чужого (по-сути – одинакового) наименования. Очевидно, следует понимать, что положения ст. 159 Хозяйственного кодекса будут применяться только в том случае, если использование «чужого» коммерческого наименование вводит потребителя в заблуждение.

При этом, действующее законодательство не исключает возможности совпадения (частичного совпадения) наименования юридического лица с коммерческим наименованием. То есть, например, Общество с ограниченной ответственностью «Авангард», вполне может иметь коммерческое наименование «Авангард», либо

несколько коммерческих наименований – «Авангард – строй», «Авангард-тур» и т.п. При этом, необходимо учесть, что при государственной регистрации юридического лица, не могут быть зарегистрированы только идентичные наименования – то есть такие, в которых совпадает и организационно-правовая форма и, собственно, название. Также, не будет противоречить закону регистрация одного юридического лица с наименованием «Общество с ограниченной ответственностью «Авангард» и второго, с наименованием «производственный кооператив «Авангард». Как следствие, возникает (возрастает) риск использования идентичных или схожих до степени смешения коммерческих наименований. Разрешение этого вопроса требует внесения коррективов в действующее законодательство.

Авторами научных статей и практикующими юристами отмечается также проблема соотношения правового регулирования коммерческого наименования и торговой марки [17]. Возможность совпадения коммерческого наименования одного лица и зарегистрированной иным субъектом торговой марки – еще больше усложняет процесс использования указанных правовых конструкций. Тем более, что для возникновения прав на коммерческое наименование достаточным является факт его использования, а торговая марка предусматривает регистрационный порядок возникновения права. Следовательно – возникает конфликт между зарегистрированным и используемым объектом права интеллектуальной собственности. И решать данный спор следует в пользу того объекта, право на который возникло ранее. Также, для предотвращения возникновения подобных споров, можно предложить предпринимателям подкреплять свое право на коммерческое наименование путем регистрации его как элемента торговой марки.

Субъекты права на коммерческое наименование.

Юридическое лицо как субъект права на коммерческое наименование. Следует отметить, что ни в ст. 159 Хозяйственного кодекса Украины, ни в главе 43 Гражданского кодекса нет прямого указания на то, что субъектом права на коммерческое наименование являются только коммерческие юридические лица. Это служит причиной для неверного, на мой взгляд, толкования, согласно которому делаются выводы, что право на коммерческое наименование имеют и некоммерческие юридические лица [15]. Из самой сути института коммерческого наименования и анализа ст. 489 ГК Украины – коммерческое наименование призвано индивидуализировать юридическое лицо на рынке товаров, которые они производят и (или) реализуют и услуг, предоставляемых ими. Безусловно, некоммерческие юридические лица могут осуществлять предпринимательскую деятельность (ст. 86 ГК Украины) – а значит, могут производить и реализовывать товары и услуги, однако эта деятельность не является для них основной, служит реализации уставных задач и не требует наличия такого идентификатора на рынке как коммерческое наименование. При этом, некоммерческие лица могут защищать свое право на наименование юридического лица [7, с. 576]. В подтверждение вышеизложенному, положение ч. 2 ст. 90 ГК Украины, определяет субъектом, имеющим право на коммерческое (фирменное) наименование только коммерческие юридические лица.

Физическое лицо как субъект права на коммерческое наименование.

Безусловным является тот факт, что субъектами права на коммерческое наименование являются только физические лица, зарегистрированные в установленном законом порядке как предприниматели. В главе 43 ГК Украины, употребляется тер-

мин «лицо», что дает возможность широко понимать круг субъектов, включая не только юридических, но и физических лиц. Указание в ст. 491 ГК Украины на основание прекращения действия прав на коммерческое наименование в случае ликвидации **юридического** лица, устанавливает лишь один из вариантов такого прекращения и не дает оснований исключать физических лиц предпринимателей из круга субъектов. В ст. 159 Хозяйственного кодекса, гражданин – предприниматель прямо указан как субъект права на коммерческое наименование, лицу предоставляется возможность заявлять в качестве коммерческого наименования свое имя или фамилию. При этом, необходимо учитывать, что использование собственного имени правомерно, если к нему добавляется любой отличительный элемент, который исключает смешивание с деятельностью другого субъекта хозяйствования [9, с. 541; 12, с. 9].

Возможность отчуждения прав на коммерческое наименование.

Частью 2 ст. 490 Гражданского кодекса предусматривается только возможность передачи прав на использование коммерческого наименование вместе с целостным имущественным комплексом или его соответствующей частью. При этом возможности передавать права на коммерческое наименование по договору коммерческой концессии не предусмотрено [2, ст. 490].

Прекращение права на коммерческое наименование. Статьей 491 Гражданского кодекса предусмотрена возможность прекращения действия имущественных прав собственности на коммерческое наименование при ликвидации юридического лица. При этом, указанная статья предполагает возможность такого прекращения и по другим основаниям, предусмотренным законом. Однако, на данный момент, такой закон в Украине не принят.

Доменное имя. Еще одним вопросом, не урегулированным национальным законодательством, является правовое обеспечение использования доменного имени в сети интернет. В практике и теории права высказываются мнения о необходимости признания доменного имени отдельным средством индивидуализации товаров и товаропроизводителей. Однако действующее законодательство Украины не содержит положений, которые давали бы возможность выделить такой институт. Следует учитывать, однако, что доменные имена часто отображают в себе то или иное средство индивидуализации субъектов права, – к примеру, торговые марки, имена людей, наименования юридических лиц, коммерческие наименования. Таким образом, мы должны иметь ввиду, что включение коммерческого наименование в доменное имя лица, может считаться использованием такого наименования.

Как видно из вышеизложенного, процесс реализации прав на коммерческое наименование недостаточно точно и четко урегулирован законодательством. В данной области существуют правовые коллизии и пробелы в правовом регулировании. Для устранения этих недостатков необходимо не только внесение изменений в действующие нормативно-правовые акты, но и создание нового, специального закона. Для разрешения вопросов, связанных с порядком возникновения и использования коммерческих наименований, необходимо в законе установить следующие правила:

1. Четко определить момент возникновения права на коммерческое наименование, указав, какие именно действия признаются первым его использованием. Установление этого факта исключит неоднозначность в понимании момента возникновения и поможет безошибочно определять приоритет на использование

тождественных (вводящих в заблуждение потребителя) коммерческих наименований.

2. Оставив порядок возникновения права на коммерческое наименование по факту его первого использования, обязать субъектов хозяйствования проводить предварительный мониторинг коммерческих наименований и торговых марок во избежание применения идентичных наименований.

3. Установить требования к содержанию коммерческого наименования.

4. Определить субъектный состав лиц, имеющих право на коммерческое наименование.

5. Определить более широкий перечень возможностей для передачи прав на коммерческое наименование – в частности – передачи по договору коммерческой концессии.

6. Определить перечень оснований для прекращения действия имущественных прав на коммерческое наименование.

- ликвидация юридического лица;

- смерть физического лица – предпринимателя;

- прекращение предпринимательской деятельности физического лица – предпринимателя;

- изменение наименования юридического лица, если такое изменение влечет прекращение использования коммерческого наименования.

- прекращение использования коммерческого наименования в связи с обнаружением идентичного (вводящего в заблуждение потребителя) коммерческого наименования, принадлежащего другому лицу, имеющему приоритет на его использование;

- другие основания для прекращения.

7. Определить порядок использования коммерческого наименования в сети интернет. В частности, определить правовое значение доменного имени.

Список литературы:

1. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року. – Зібрання чинних міжнародних договорів України, 1990, №1, ст. 320.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. – ВВР. – 2003. – №40-44, ст.356.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003. – ВВР. – 2003. – №18, №19-20, №21-22, ст. 144.
4. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців. Закон України від 15.05.2003. – ОВУ. – 2003. – №25. – Ст.1172.
5. Про затвердження вимог щодо написання найменування юридичної особи або її відокремленого підрозділу. Наказ Міністерства юстиції України от 05.03.2012 № 368/5.
6. Програма інтеграції України до Європейського Союзу, схвалена Указом Президента N 1072/2000 від 14.09.2000
7. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. – [Ротань В.Г., Ярема А.Г., Кривенко В.В., та ін.]; під ред. В.Г. Ротаня – [2-е вид.] – Х.: Фактор, 2010. – 800 с.
8. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України. Методологія тлумачення нормативно-правових актів України.: в 4 томах. – [Ротань В.Г., Ярема А.Г., Кривенко В.В., та ін.]; під ред. В.Г. Ротаня – Х.: Юридична книга; Севастополь: Ін-т юрид. дослід., – Т.4. – 2008. – 848 с.
9. Гражданский кодекс Украины: Научно-практический комментарий. – [Харитонов Е.О., Харитонова Е.И., Белоусов Ю.В. и др.]; під ред.Е.О. Харитонова – [4-е вид.] – Х.: ООО «Одиссей», 2007. - 1280 с.
10. Защита прав интеллектуальной собственности: Материалы XIII Международной научно-практической конференции. (Ялта, Мисхор. 2009) – Симферополь: Минэконом АРК, 2009. – 134 с.
11. Паладій М.В. Право інтелектуальної власності: Науково-практичний коментар до цивільного кодексу України. / М.В. Паладій, Н.М. Мироненко, В.О. Жарова. – К.: Парламентське видавництво, 2006. – 142 с.
12. Коваль Ирина. Направления совершенствования норм Хозяйственного кодекса Украины об интеллектуальной собственности. / И. Коваль // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – №4. – С. 9.

13. Коммерческие (фирменные) наименования // [электронный ресурс]. / Юридическая фирма «Гелон». URL: [http://gelon.com.ua/ru/oblasti-praktiki/intellect/prom-sobstvenost/kommercheskie-\(firmennyye\)-naimenovaniya](http://gelon.com.ua/ru/oblasti-praktiki/intellect/prom-sobstvenost/kommercheskie-(firmennyye)-naimenovaniya) (дата обращения: 01.04.2013)
14. Коммерческое имя. // [электронный ресурс] / Юридическая фирма «Konnov & Sozanovsky» URL: http://ip.ua/view/ru/commercial_name (дата обращения: 09.04.2013)
15. Кибенко Елена. Коммерческое (фирменное) наименование: сравнительный анализ законодательства Украины и Великобритании. [электронный ресурс]. / Юридическая фирма «Инюрполис». URL: <http://www.ilf-ua.com/ru/publications/articles/docshow/112/> (дата обращения 08.04.2013)
16. Романюк Е.И. Саноцкая А.И. Уголовно-правовая защита коммерческого наименования: проблемы и пути их решения. [электронный ресурс] / Донецкий национальный университет экономики и торговли им. Михаила Туган-Барановского. URL: http://www.rusnauka.com/33_DWS_2010/33_DWS_2010/Pravo/74609.doc.htm (дата обращения 08.04.2013)
17. Бойко Алиса. Фирменное наименование vs торговая марка. [электронный ресурс]. / патентно-юридическое агентство «Синергия». URL: <http://jurliga.ligazakon.ua/news/2012/12/26/80239.htm> (дата обращения 06.04.2013).

Каретник О.С. Законодавство України про комерційні найменування: проблеми та перспективи удосконалення / О. С. Каретник // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 75-83.

У статті розглядаються основні проблеми, що виникають при реалізації права на комерційне найменування. Проводиться аналіз змісту комерційного найменування, робляться висновки про момент його виникнення, суб'єктний склад, умови надання правової охорони, способи відчуження та припинення прав на комерційне найменування. Вносяться пропозиції щодо вдосконалення законодавства у зазначеній сфері шляхом внесення нових і корегування діючих положень.

Ключові слова: комерційне найменування, найменування юридичної особи, доменне ім'я, права суб'єктів на комерційне найменування.

Karetnik E.S. Ukrainian Trade Name Legislation: Problems and Improvement Prospects / E.S. Karetnik // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 75-83.

The article addresses the main problems which emerge when exercising the trade name right. The contents of the trade name right are analysed and conclusions are made about the time of its origin, subject structure, conditions of providing legal protection, as well as about the conditions of alienation and termination of the trade name right. Suggestions are made as to improvement of the legislation by way of introducing new provisions and correcting the effective ones.

Keywords: commercial name, name of legal entity, domain name, rights for subjects on the commercial name.

УДК 349.42

ЗЕМЕЛЬНІ ДОВІРЧІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

НОСІК В. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Досліджуються теоретичні і практичні питання юридичної природи довірчого управління і довірчої власності у сфері здійснення права приватної власності на земельні ділянки, регулювання суспільних відносин з використання і охорони земель сільськогосподарського призначення на основі договорів довірчого управління і довірчої власності.

Ключові слова: право власності на землю, довірче управління, довірча власність, консолідація земель, земельний банк, обіг сільськогосподарський земель, ринок земель.

За Конституцією України громадяни, юридичні особи і держава набувають і реалізують право власності на землю виключно відповідно до закону (ч.2 ст. 14). Водночас норми статті 41 Основного закону держави гарантують непорушність права приватної власності і закріплюють кожному право володіти, користуватись і розпоряджатись своєю власністю відповідно до закону для задоволення своїх потреб. Тому в Україні кожен власник земельної ділянки може розпорядитись нею на свій розсуд не забороненими законом способами, серед яких у чинному земельному і цивільному законодавстві вирізняють наступні: самостійно використовувати належну власнику ділянку або ж надати її у користування іншим особам на умовах оренди, суперфіцію, емфітевзису, ренти, іпотеки, державно-приватного партнерства, відчужувати земельні ділянки на підставі правочинів тощо.

Оскільки у чинному земельному законодавстві України перелік законних способів розпорядження земельними ділянками не є вичерпним, то виникає запитання щодо можливості і допустимості розпорядження земельними ділянками приватної власності передачі їх у довірче управління, включаючи й довірчу власність, іншим особам та законодавчого закріплення таких правових форм використання земельних ділянок на землях різних категорій.

В теоретичному плані така постановка питання є новою для сучасної доктрини земельного права з огляду на те, що в земельному праві України така форма реалізації права приватної власності на землю поки що залишається не визнаною і тому не використовується у законотворенні та правозастосуванні. У ЗК України та інших актах земельного законодавства не передбачається можливість приватного власника землі передавати земельні ділянки в довірче управління чи довірчу власність. Водночас цей закон і не забороняє приватним власникам землі вчинювати дії, спрямовані на ефективне використання свої власності. В українській науці земель-

ного права питання теорії і практики довірчих суспільних відносин у сфері здійснення суб'єктивного права власності на землю залишаються не дослідженими.

У національному цивільному законодавстві, а також в українській науці цивільного права довірче управління майном з переходом у довірчу власність і без такого переходу титульної власності на майно розглядається як самостійний інститут, норми якого закріплюють особливості використання майнових об'єктів на основі договору управління майном[1].

Згідно з ЦК України, предметом такого договору може бути, крім інших майнових об'єктів, також нерухомі речі (нерухоме майно, нерухомість), до яких за ст. 181 цього кодексу належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення. Виходячи цього, а також враховуючи положення ст. 9 ЦК України щодо особливостей регулювання суспільних відносин у сфері природокористування нормами цивільного законодавства, можна стверджувати, що власник земельної ділянки вправі шляхом укладення відповідного договору передати її в довірче управління іншим особам. При цьому застосування загальних положень ЦК України до регулювання довірчих відносин у сфері використання землі забезпечує законність дій власників земельних ділянок щодо передачі останніх у довірче управління, однак не повністю враховує особливості землі як об'єкта права власності і використання в разі передачі ділянки у довірче управління. Тому дослідження земельно-правової природи довірчих відносин при здійсненні суб'єктивного права власності на землю викликає не лише науково-теоретичне інтерес з точки зору предмету земельного права, а має також практичне значення щодо пошуку найбільш прийнятних організаційно-правових форм використання земель сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення в період реформування земельних відносин і після завершення земельної реформи, удосконалення земельного законодавства та практики його застосування

Аналіз норм ЦК України щодо управління майном через призму реалізації суб'єктивного права власності на землю дозволяє окреслити основні ознаки юридичної моделі довірчого управління щодо землі як об'єкта права власності громадян і юридичних осіб.

Зокрема, довірче управління земельною ділянкою передбачає обов'язкове укладення відповідного договору, за яким одна сторона (установник управління) передає другій стороні (управителеві) на певний строк ділянку в управління, а друга сторона зобов'язується за плату здійснювати від свого імені управління цим об'єктом в інтересах установника управління або вказаної ним особи (вигодо набувача). При цьому у ЦК України закріплюються вимоги щодо форми договору управління нерухомим майном, згідно з якими такий договір укладається в письмовій формі, підлягає нотаріальному посвідченню і державній реєстрації.

В структурі довірчо-земельних правовідносин суб'єктами є установник, управитель, вигодо набувач, об'єктом – земельна ділянка, зміст – права і обов'язки сторін за договором управління нерухомістю.

За ЦК України, установником управління земельною ділянкою може бути лише її власник. З цього загального правила у законі закріплюються винятки, згідно з якими закон надає право іншим особам бути установником управління, а саме: ор-

гани опіки і піклування, опікуни і піклувальними, неповнолітні особи з дозволу батьків (усиновлювачів) або піклувальника.

За ЦК України управителем земельної ділянки може бути особа із спеціальним правовим статусом, а саме суб'єкт підприємницької діяльності. Водночас у згаданому кодексі закріплюється заборона органам державної влади та місцевого самоврядування бути управителем, якщо інше не встановлено законом. Так само не може бути управителем особа, яка має право за договором управління набувати вигоди від земельної ділянки, переданої в управління.

Враховуючи законодавчі вимоги щодо визначення правового становища суб'єктів у довірчих відносинах, пов'язаних з управлінням майном, можна окреслити деякі випадки застосування такої форми реалізації права власності до використання земель сільськогосподарського і несільськогосподарського призначення. Насамперед, довірче управління може мати місце у тих випадках, коли з об'єктивних причин виникає потреба у забезпеченні реалізації права власності на землю та інші об'єкти нерухомості. Крім того, довірчі відносини можуть виникати у випадках, коли власник земельної ділянки не може або ж не хоче самостійно використовувати ділянку за цільовим чи функціональним призначенням і водночас не хоче втрачати титул власника землі. Довірче управління у сфері земельних відносин може бути використане для забезпечення виконання зобов'язань, охорони землі як об'єкта права власності, здійснення підприємницької діяльності, задоволення інших потреб та інтересів власника землі, управителя чи особи, яка одержує вигоду від довірчого управління.

Довірче управління можна розглядати і як форму реалізації правомочності власника розпоряджатись землею, а також як один із способів захисту права власності на земельні ділянки фізичних осіб, місце перебування яких невідоме або їх визнано безвісно відсутніми, малолітніх осіб або фізичних осіб, які визнані недієздатними, неповнолітні особи, цивільна дієздатність яких обмежена. Для прикладу можна навести ситуацію, що виникла у зв'язку з відмовою сільської ради продати суб'єкту підприємницької діяльності земельну ділянку несільськогосподарського призначення, на якій розташована будівля магазину, що була придбана у власність приватним підприємцем, який згодом подарував цю будівлю неповнолітній дочці. Своє рішення виконком сільської ради обґрунтував тим, що за ст. 120 ЗК України право власності на земельну ділянку може набувати особа, яка є власником будівель і споруд на ділянці. При цьому не були враховані норми цивільного і сімейного законодавства України щодо прав на майно неповнолітніх громадян. Зокрема, за ст. 177 Сімейного кодексу України батьки управляють майном, належним малолітній дитині, без спеціального на те повноваження і зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах. При цьому у п.2 згаданої статті передбачається, що батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав: укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири; видавати письмові зобов'язання від імені дитини; відмовлятися від майнових прав дитини. Згідно ст. 54 ЦК України, якщо власником майна, яке використовувалося у підприємницькій діяльності, стала неповнолітня чи малолітня особа, орган опіки та піклування може призначити управителя цього майна, уклавши з ним договір про управління цим

майном. При здійсненні повноважень щодо управління майном управитель діє від свого імені в інтересах особи, яка є власником майна. При цьому орган опіки та піклування здійснює контроль за діяльністю управителя майном відповідно до правил про контроль за діяльністю опікуна і піклувальника. Виходячи з цього, наявність договору управління будівлею магазину надає право батькові як суб'єкту підприємництва набути у власність дитини земельну ділянку, на якій розташована будівля чи споруда, і здійснювати володіння, користування та розпорядження такою ділянкою та розташованим на ній нерухомим майном на праві довірчої власності.

Згідно п. 2 ст. 316 ЦК України, право довірчої власності є особливим видом права власності, яке виникає внаслідок закону або договору управління майном. Тому характерною ознакою довірчого управління земельною ділянкою, що перебуває у власності фізичної чи юридичної особи, є законодавчо забезпечена можливість власника передати земельну ділянку за договором управління, у якому передбачити перехід права власності до управителя, який відповідно до закону та договору управління володіє, користується і розпоряджається земельною ділянкою на праві довірчої власності. При цьому у ст. 1029 ЦК України передбачається можливість встановлення у законі чи договорі обмеження права власності управителя.

В ЗК України такий вид власності на землю не передбачається. В теорії земельного права юридична сутність права довірчої власності на земельні ділянки не досліджувалась. Водночас в науці цивільного права питання щодо поняття, ознак, змісту довірчої власності є предметом наукового пошуку. Досліджуючи юридичну природу фидуціарної власності Р.А. Майданник у найбільш загальному розумінні розглядає довірчі відносини, пов'язані з переходом права власності, як такі, що передбачають наділення фидуціарія специфічним титулом права фидуціарної власності, зміст якого полягає в залученні майна довіреною особою на підставі цивільно-правових договорів чи інших підстав виникнення цивільних прав, які передбачають перехід права власності на довірене майно з умовою його подальшої передачі визначеним особам при настанні певного юридичного факту [2, 147]. При цьому правова природа довірчої власності полягає в передачі і здійсненні фидуціарним власником самостійного титулу на майно протягом певного часу, обмеженого фидуціарним зобов'язанням виконувати його в інтересах визначених вигодо набувачів осіб, виключно для цілей, встановлених засновником довірчої власності [3, 159].

У відносинах права довірчої власності на земельні ділянки управитель, згідно з договором, володіє, користується і розпоряджається землею від свого імені в інтересах установника управління чи іншої особи, яку визначає у договорі власник, що передає в довірче управління земельну ділянку. При цьому у ЦК України закріплюються обмеження щодо розпорядження об'єктами довірчої власності, суть яких полягає в тому, що управитель може відчужувати майно, передане в управління, укласти щодо нього договір застави лише за згодою установника управління. Крім того, він вправі вимагати будь яких порушень його прав на майно, передане в управління, так само, як і особи, що мають інші речові права на нерухомість. Вчиняючи фактичні та юридичні дії, пов'язані з управлінням майном, суб'єкт підприємництва зобов'язаний повідомляти осіб, з якими він вчиняє правочини, про те, що він є управителем, а не власником майна.

Право довірчої власності на земельну ділянку може здійснюватись у строки, визначені у договорі управління. Якщо сторони не визначили строку управління

земельною ділянкою, то за ЦК України такий договір вважається укладеним на п'ять років. У разі відсутності заяви однієї із сторін про припинення або зміну договору управління майном після закінчення його строку договір вважається продовженим на такий самий строк і на таких самих умовах.

Враховуючи зобов'язальний характер довірчих відносин, у договорі управління земельною ділянкою можуть бути передбачені й інші права та обов'язки сторін щодо здійснення права власності на основі довірчої власності. Зокрема, за ст. 1042 ЦК України управитель має право на плату, встановлену договором, а також на відшкодування необхідних витрат, зроблених ним у зв'язку з управлінням майном. Водночас у ст. 1043 ЦК України передбачається відповідальність управителя за порушення вимог закону і договору щодо управління нерухомістю. Зокрема, управитель, який не виявив при управлінні майном належної турботливості про інтереси установника управління або вигодо набувача, зобов'язаний відшкодувати установникові управління завдані збитки, а вигодо набувачеві - упущену вигоду. Така відповідальність управителя за завдані збитки настає за умови, якщо він не доведе, що вони виникли внаслідок непереборної сили, винних дій установника управління або вигодо набувача.

Управитель несе субсидіарну відповідальність за боргами, що виникли у зв'язку із здійсненням ним управління, якщо вартості майна, переданого в управління, недостатньо для задоволення вимог кредиторів. Крім того, субсидіарна відповідальність управителя настає також у разі вчинення правочинів з перевищенням наданих йому повноважень або встановлених обмежень, за умови, що треті особи, які беруть участь у правочині, доведуть, що вони не знали і не могли знати про перевищення управителем повноважень або встановлених обмежень. У цьому разі установник управління може вимагати від управителя відшкодування завданих ним збитків.

Довірчі відносини у сфері управління земельними ділянками можуть припинятися з підстав, передбачених у ст. 1044 ЦК України щодо припинення договору управління майном, настання яких пов'язується з об'єктами управління, правовим статусом та юридичними діями суб'єктів довірчих відносин. Зокрема, загибель переданого в управління майна визнається юридичним фактом, на підставі якого договір управління перестає діяти. Довірче управління нерухомим майном і, відповідно, відносини довірчої власності на землю припиняються також в разі смерті фізичної особи - вигодо набувача або ліквідації юридичної особи - вигодо набувача, якщо інше не встановлено договором; визнання управителя недієздатним, безвісно відсутнім, обмеження його цивільної дієздатності або смерті; визнання фізичної особи - установника управління банкрутом. Крім того, договір довірчого управління припиняється в разі вчинення суб'єктами довірчих відносин таких дій: подання заяви однією із сторін у зв'язку із закінченням його строку; відмови вигодонабувача від одержання вигоди за договором; відмови управителя або установника управління від договору управління майном у зв'язку з неможливістю управителя здійснювати управління майном; відмови установника управління від договору з іншої причини за умови виплати управителеві плати, передбаченої договором; повного завершення виконання сторонами договору управління майном; дострокового припинення управління майном, якщо це передбачено цим договором, або за рішенням суду

Проведений юридичний аналіз цивілістичної конструкції довірчого управління майном крізь призму реалізації суб'єктивного права власності на землю шляхом ук-

ладення договору управління майном показує, що закріплені у ЦК України загальні положення щодо правового режиму довірчої власності на нерухоме майно є цілком прийнятними для регулювання довірчих земельних відносин. При цьому вбачається, що така форма реалізації суб'єктивного права власності на земельні ділянки може бути застосована для вирішення проблем соціально-економічного, демографічного і особливо юридичного характеру, що мають місце нині у селі через паювання сільськогосподарських угідь, виділення земельних часток (паїв) в натурі (на місцевості) у окремі земельні ділянки. Довірче управління і довірчу власність на землю можна розглядати як один із правових засобів гарантування селянам непорушності права власності на земельні ділянки, що виділені для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, а також як спосіб запобігання утворенню латифундій після зняття мораторію на відчуження земель сільськогосподарського призначення. За умови закріплення у земельному законодавстві довірчої власності на землю така форма здійснення суб'єктивного права власності на землю у сільському господарстві може стати реальною основою для консолідації розпайованих сільськогосподарських угідь відповідно до оптимальних розмірів земельних площ, необхідних для ефективного ведення високотоварного сільськогосподарського виробництва у різних природно-кліматичних умовах України. Крім того, запровадження довірчої власності щодо розпайованих земель сільськогосподарського призначення суттєво змінює характер економічних відносин між власниками земельних ділянок, користувачами землі і державою, оскільки вся вигода від використання землі буде належати власникам, від імені яких управителі мають забезпечувати найбільш ефективне, раціональне використання землі, забезпечувати її охорону, підвищувати родючість земель, сплачувати державі податки від одержаної власниками землі вигоди, забезпечувати соціальний розвиток сільських територій, відповідати перед власниками за неефективне управління довірчою власністю.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що довірча власність на землю є альтернативою сучасним стереотипним підходам до законодавчого закріплення оренди землі як форми реалізації права власності на землю, широке застосування якої в сучасних умовах не забезпечує власникам розпайованих земельних ділянок можливості одержувати високий рівень доходів, супроводжується масовими порушеннями земельних, майнових та інших прав селян як власників ділянок, унеможливує використання коштів на соціальний розвиток села тощо.

Здійснення суб'єктивного права власності на землю через довірче управління і довірчу власність на землі сільськогосподарського призначення дозволяє вирішити проблеми щодо скасування мораторію і запровадження ринкового обігу цих земель шляхом укладення договору купівлі-продажу, міни, дарування, та інших правочинів. Адже наявність у земельному законодавстві і праві інституту довірчої власності на землю і землі сільськогосподарського призначення зокрема, та запровадження його приписів у практику регулювання земельних відносин перешкоджатиме прояву таких негативних явищ у використанні землі, як спекуляція, корупція, масова скупка земель та утворення латифундій, порушення конституційного права громадян на загальне природокористування тощо.

Пояснюється це тим, що довірче управління і довірча власність на землю не передбачають можливості позбавлення права власності селян на приватизовані в результаті розпаювання сільськогосподарських угідь земельні ділянки і водночас

дозволяють концентрувати необхідні земельні площі для сільськогосподарського виробництва, запровадження системи сівозмін, відновлення та будівництва меліоративних споруд, виконання робіт по боротьбі з ерозією ґрунтів, збереження навколишнього природного середовища тощо.

На жаль, наведені вище аргументи щодо переваг довірчого управління і довірчої власності на землі сільськогосподарського призначення не знаходять свого відображення у проектах законів, що розробляються, зокрема, у відхиленому проекті закону “Про ринок земель”, або ж у пропонованих законопроектах «Про обіг земель сільськогосподарського призначення, що перебувають у приватній власності громадян України», у яких купівля-продаж визнається як одна з пріоритетних правових форм забезпечення обороту сільськогосподарських земель.

Зокрема, у одному з розроблених проектів закону «Про ринок земель» пропонується створювати сільські товариства з регулювання обороту земельних ділянок, яким надати, зокрема, права здійснювати обмін або сприяти обміну земельних ділянок за умов зосередження земельних угідь в граничних розмірах у одного власника з метою їх оптимального використання; створювати спеціальний резервний фонд земель сільськогосподарського призначення шляхом викупу земельних ділянок для подальшого його перерозподілу; здійснювати продаж земельних ділянок на користь власників, земельні ділянки яких не відповідають вимогам раціонального використання; здійснювати продаж земельних ділянок громадянам, які переселились на постійне місце проживання в сільську місцевість; систематизувати інформацію про оборот земельних ділянок сільськогосподарського призначення, їх ціну, цільове використання, можливі інвестиції та організувати її доведення до населення тощо. Реалізація таких положень могла б узаконити спекулятивну організаційно-правову структуру, яка всупереч всім загальноприйнятим ринковим засадам переходу суб’єктивних прав на землю здійснювала б посередницькі операції із земельними ділянками сільськогосподарського призначення з метою позбавлення громадян права приватної власності на землю, концентрації сільськогосподарських угідь в окремих осіб, чи у різних земельних фондах без будь якої відповідальності за наслідки такої діяльності.

При цьому у проектах законів зовсім ігноруються юридичні наслідки купівлі-продажу та інших цивільно-правових способів відчуження земельних ділянок приватними власниками, укладення яких тягне за собою повну втрату селянами права власності на земельні ділянки. Більше того, науково-експертний аналіз розроблених нині проектів законів з питань обігу сільськогосподарських земель та їх консолідації показує, що закріплені у нормах законопроектів положення не враховують більшості методологічних засад використання й охорони земель сільськогосподарського призначення, здійснення суб’єктивних прав на земельні ділянки, місця і ролі держави у регулюванні відносин власності на землю та виробництві і реалізації сільськогосподарської продукції. Законопроектами, зокрема, передбачається, що покупцями земель сільськогосподарського призначення можуть бути лише держава, територіальні громади, державний земельний банк і громадяни України. Це означає, що норми законопроекту спрямовані на забезпечення скупки державою розпайованих земель з наступним продажем чи передачею у довгострокову оренду таких ділянок тим чи іншим суб’єктам господарювання, а також гарантують державі і територіальним громадам в особі органів державної влади (Держземагенства України)

та створеному Державному земельному банку України пріоритетне право на купівлю у селян переданих їм безплатно у приватну власність розпайованих земельних ділянок, передбачають одержання громадянами дозволів у Держземагенства України на придбання земельних ділянок площею понад 100 га. При цьому розрахунки з купівлі-продажу земельних ділянок громадянами України мають проводитись виключно у безготівковій формі. Науково-теоретичний аналіз цих та інших положень законопроекту щодо обігу сільськогосподарських земель дозволяє стверджувати, що їх прийняття призведе до централізації державою функцій з регулювання земельних відносин у сільському господарстві, проявів корупції у земельних відносинах, інших негативних наслідків правового, економічного, соціального характеру.

Тому такі юридичні конструкції регулювання обігу земель сільськогосподарського призначення не можна вважати прийнятними для України з огляду на низький рівень правової обізнаності більшості власників земельних ділянок з особливостями здійснення угод із землею, недосконалість правової системи, і особливо чинного земельного законодавства в частині гарантування права приватної власності на землю, кризовий стан сільського господарства і соціальної сфери села, інші суб'єктивні і об'єктивні чинники.

Сказане не означає, що в сучасних умовах взагалі виключається можливість відчувати земельні ділянки сільськогосподарського призначення шляхом укладення договорів-купівлі продажу чи інших угод, оскільки право власника вільно володіти, користуватися і розпоряджатися землею гарантується Конституцією України. Тому зрозуміло, що в ринкових умовах угоди купівлі-продажу, міни, дарування, застави тощо мають забезпечувати реалізацію суб'єктивних прав на землю, включаючи й землі сільськогосподарського призначення. Однак в сучасних умовах реформування відносин власності на землю з причин об'єктивного і суб'єктивного характеру не варто очікувати масової скупки сільськогосподарських угідь шляхом укладення договорів купівлі-продажу приватизованих громадянами України земельних ділянок. Адже у ЗК України закріплені значно простіші за механізмами і дешевші за вартістю юридичні моделі позбавлення селян права власності на земельні ділянки і консолідації сільськогосподарських земель у латифундії та концентрації правомочностей власника землі і повноважень на управління цими територіями у окремих фізичних і юридичних осіб. Мається на увазі, зокрема, норма ст.82 ЗК України, за якою юридичні особи набувають право власності на земельні ділянки в разі внесення земельних ділянок її засновниками до статутного фонду, утворення якого за чинним цивільним і господарським законодавством передбачається для різних видів господарських товариств. Характерно, що після внесення власником земельної ділянки до статутного фонду акціонерного товариства, засновник втрачає право власності на таку ділянку, а юридична особа набуває право власності на цю землю, оцінює у вартісному виразі і на загальну суму емітує акції серед засновників та на фондовому ринку. При цьому власник ділянки не може витребувати її в натурі в разі виходу із акціонерів господарського товариства або відчуження його акцій. Усвідомлюючи, що внесення земельної ділянки до статутного фонду господарських товариств є одним із способів реалізації власником землі правомочності розпоряджатись землею на свій розсуд, все ж таки вбачається за доцільне у законодавстві України визначити правові рамки можливої поведінки власників

земельних ділянок, у яких визначити вичерпний перелік випадків, коли особа може внести земельні ділянки до статутних фондів господарських товариств, особливо відкритих акціонерних товариств. У проектах законів України щодо регулювання обігу сільськогосподарських земель у ринкових умовах цим питанням не надається належної уваги. Тому не важко прогнозувати поведінку всіх зацікавлених осіб у консолідації розпайованих земель після зняття чи закінчення дії мораторію на відчуження земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, яка полягатиме у виконанні всіх законних дій щодо внесення земельних ділянок до статутних фондів СВАТів (сільськогосподарських відкритих акціонерних товариств), СКІФів (сільськогосподарських комерційно-інвестиційних фондів), СТОВів (сільськогосподарських товариств з обмеженою відповідальністю), ССЗФ (сільськогосподарських стабілізаційних земельних фондів) тощо, які досить швидко акціонують набути у власність землю з метою проведення фінансових операцій на фондовому ринку України і за її межами.

Резюмуючи викладене, можна зробити висновок, що за Конституцією України реалізація суб'єктивного права приватної власності на землю не виключає можливості для власника володіти, користуватись і розпоряджатись землею шляхом укладення договору довірчого управління земельною ділянкою, який може посвідчувати також право довірчої власності на землю. Проведений аналізу норм ЦК України в частині довірчого управління майном, науково-теоретичних підходів до розгляду довірчих відносин у цивільному праві дозволяє визначити ознаки, які характеризують юридичну сутність довірчого управління землею: а) законодавчо забезпечена можливість і здатність власника земельної ділянки на умовах договору управління землею передати іншій особі всі правомочності володіти, користуватись і розпоряджатись землею у формі права довірчої власності на земельну ділянку; б) укладення договору довірчого управління породжує виникнення особливого виду земельно - довірчих відносин, серед яких вирізняються довірчі відносини власності на землю; в) об'єктом довірчих відносин має бути земельна ділянка, що перебуває у приватній власності; г) суб'єктами довірчих земельних відносин виступають власники землі, які передають ділянки у довірче управління, управителі – суб'єкти підприємницької діяльності, які зобов'язуються здійснювати довірче управління землею, а також у передбачених договором випадках суб'єктами можуть бути особи, які за рішенням власника набувають вигоди від земельних ділянок, переданих у довірче управління; е) зміст цих відносин складають права та обов'язки суб'єктів щодо здійснення довірчого управління землею; є) юридична природа довірчої власності полягає в тому, що управитель реалізує право володіння, користування і розпорядження землею від свого імені в інтересах власника ділянки у межах, визначених законом і договором; ж) управитель має право відчужувати земельну ділянку іншим особам лише за згодою власника землі; з) право довірчої власності на земельні ділянки виникає на підставі закону або договору; к) управитель має право на одержання передбаченої у договорі плати за здійснення довірчого управління; л) за ЦК України мінімальний строк довірчого управління землею становить 5 років; м) законом і договором довірчого управління визначаються підстави юридичної відповідальності управителя і власника землі за порушення договору та чинного законодавства з питань довірчого управління землею. Ці та інші ознаки правової природи довірчого управління землею дають підстави пропонувати у земельному праві України і в законодавстві

сформувати довірче управління землею з переходом права власності на землю до управителя як окремих інститут права і законодавства, складовою частиною якого має стати право довірчої власності на земельні ділянки як окремих особливий вид права приватної власності на землю.

Порівняльний аналіз юридичного змісту довірчого управління землею і права довірчої власності на земельні ділянки показує, що реалізація довірчої власності на землю, особливо на землі сільськогосподарського призначення, у законотворенні і правозастосуванні може бути одним із реальних шляхів забезпечення виходу з критичної соціально-економічної ситуації, що виникла у сільському господарстві після проведеного паювання сільськогосподарських угідь та прискореної “реструктуризації” колективних сільськогосподарських підприємств.

Саме через таку організаційно – правову форму реалізації права приватної власності на розпайовані сільськогосподарські угіддя можна буде провести консолідацію дрібних земельних ділянок у оптимальні за розмірами площі сільськогосподарських угідь для ефективного товарного сільськогосподарського виробництва, запобігти спробам зацікавлених окремих осіб чи соціальних груп сформувати латифундії після зняття мораторію на відчуження земельних ділянок сільськогосподарського призначення, які приватизовані громадянами відповідно до Сертифікату на право на земельну частку (пай). У цьому зв’язку варто було б у законодавстві України встановити обмеження щодо реалізації права власності на землю шляхом внесення земельних ділянок до статутних фондів господарських товариств, особливо акціонерних.

Крім того, вбачається за доцільне при розробці нових земельних законів проводити компаративний аналіз переваг тих чи інших засобів, способів і механізмів у забезпеченні здійснення права власності на землю як з точки зору відповідності їх конституції, так і з точки зору соціальних, демографічних наслідків з огляду на конституційні положення щодо соціальної спрямованості економіки у використанні власності на землю, охорони землі як національного багатства, національної безпеки Українського народу.

Розглянуті аспекти правової природи довірчого управління майном у контексті здійснення суб’єктивного права власності на земельні ділянки лише частково розкривають особливості земельно-довірчих відносин, які поки що не знаходять належного законодавчого забезпечення, не мають поширення у практиці використання земель як сільськогосподарського та і несільськогосподарського призначення і тому юридична природа цих відносин має стати предметом наукового пошуку не лише фахівців з цивільного права, а й науковців, які займаються дослідженням проблем правового регулювання земельних відносин в Україні.

Література:

1. Майданик Р.А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві. – К. – Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”. – 2002. – 439 с.

Носік В.В. Земельные доверительные отношения: теория и практика // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 84-94.

Исследуются теоретические и практические вопросы юридической природы доверительного управления и доверительной собственности в сфере осуществления права частной собственности на земельные участки, регулирования общественных отношений по использованию и охране земель сель-

скохозяйственного назначения на основе договоров доверительного управления и доверительной собственности.

Ключевые слова: право собственности на землю, доверительное управление, доверительная собственность, консолидация земель, земельный банк, оборот сельскохозяйственных земель, рынок земель.

Nosik V.V. Land trusts: Theory and Practice // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 84-94.

The theoretical and practical issues of legal nature of fiduciary and trust in the implementation of the right of private ownership of land, regulation of public relations for the use and protection of land for agricultural purposes on the basis of trust agreements and trust are investigated.

Keywords: land ownership, asset management, trust law, land consolidation, land bank, turnover of agricultural land, land market.

УДК 342.922

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ

Романюк Л. В.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

Стаття присвячена аналізу поняття та організаційно-правових форм громадських об'єднань в Україні згідно з оновленим законодавством, що регулює їх правовий статус. Автор аналізує теоретичні підходи до визначення поняття громадського об'єднання, здійснює порівняльний аналіз вітчизняних правових норм і норм законодавства Російської Федерації щодо класифікації громадських об'єднань.

На підставі здійсненого аналізу автор дає оцінку Закону України «Про громадські об'єднання».

Ключові слова: громадське об'єднання, організаційно-правова форма, статус громадського об'єднання.

Актуальність проблеми, що розглядається, є очевидною з огляду на те, що в Україні, з моменту набуття незалежності, була проголошена стратегія розвитку демократичної, соціальної та правової держави. Поряд з іншими конституційними положеннями, в Основному Законі України закріплено право громадян на об'єднання, що у свою чергу, вимагає від науки адміністративного права дослідження та вирішення низки питань, які сприяють належній реалізації даного конституційного положення. З цього приводу слід сказати, що прийняття нового Закону України від 22 березня 2012 року «Про громадські об'єднання» є довгоочікуваним та обґрунтованим кроком на шляху розвитку демократії та забезпечення належної реалізації прав людини і громадянина. Слід відмітити, що саме цей Закон, розвиваючи положення Конституції України, може стати належним ядром законодавства про об'єднання громадян, відповідаючи вимогам міжнародного законодавства та враховуючи світову практику реалізації права громадян на об'єднання.

Однак, все вищенаведене не позбавляє нас можливості стверджувати про необхідність проведення досліджень адміністративно-правового статусу громадських об'єднань. Дане твердження обумовлено тим, що на сучасному етапі становлення української демократії, громадські об'єднання грають дуже важливу роль у суспільному житті нашої держави, впливають на процес сталого розвитку суспільного життя, здійснюють окремі функції громадського контролю та мають певний вплив на державну політику і розвиток суспільства загалом.

Враховуючи викладене, метою даної статті є аналіз окремих аспектів чинного законодавства України, що регулює правовий статус громадських об'єднань, вивчення поняття та правових засад їхньої класифікації.

Відповідно до мети, у статті вирішуються такі завдання як:

- дослідити сутність та поняття громадських об'єднань;
- вивчити класифікацію громадських об'єднань;

- здійснити порівняльний аналіз чинного українського законодавства про громадські об'єднання із законодавством Російської Федерації.

Приступаючи до розгляду зазначених питань, хотілося б відмітити, що правове положення громадських об'єднань досить детально досліджувалося вченими – юристами. Серед них особливо можемо виділити таких як: В.Б. Авер'янов, А.П. Альохин, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, С.В. Ківалов, Л.В. Коваль та інших. Однак, прийняття нового Закону України «Про громадські об'єднання» обумовлює необхідність здійснення подальшого дослідження правових засад їхньої діяльності, так як від удосконалення відповідної законодавчої бази на пряму залежить успішна динаміка розвитку сучасного українського демократичного суспільства.

Як вже було відмічено, право громадян України на об'єднання знайшло своє законодавче закріплення в Конституції України, де зазначено, що громадяни України мають право на об'єднання. Слід сказати, що сутність поняття та особливості адміністративно-правового статусу об'єднань громадян достатньо докладно досліджувалося в адміністративно-правовій літературі. У контексті поняття «об'єднання громадян» автори розглядали й такий вид об'єднань, як громадські об'єднання.

Так, наприклад Л.В. Коваль зазначає, що об'єднання громадян – поняття, що вживається, для різноманітних форм суспільної активності, які мотивується порізному: переконаннями людей, необхідністю в самовираженні, спілкуванні, бажанням знаходити правові і матеріальні блага, принести користь суспільству тощо [1, с. 67].

На думку А.П. Альохина громадським об'єднанням є добровільне, самоврядне, некомерційне формування, яке створено з ініціативи громадян, що об'єдналися на основі спільності інтересів для реалізації спільних цілей, зазначених у статуті громадського об'єднання [2, с. 223].

У свою чергу, Федеральний Закон Російської Федерації «Про громадські об'єднання» під громадським об'єднанням розуміє добровільне, самоврядне, некомерційне формування, створене за ініціативи громадян, що об'єдналися на основі спільності інтересів для реалізації загальних цілей, вказаних у статуті громадського об'єднання [3].

Право громадян на створення громадських об'єднань реалізується як безпосередньо шляхом об'єднання фізичних осіб, так і через юридичні особи – громадські об'єднання [3].

Слід сказати, що у новому Законі України «Про громадські об'єднання», під громадським об'єднанням розуміється добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів [4].

У свою чергу, аналіз новітньої законодавчої бази з питання визначення організаційно-правових форм громадських об'єднань дає змогу говорити про те, що громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка [4].

Під громадською організацією законодавець пропонує розуміти громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи. У свою чергу, громадська спілка визначається як громадське об'єднання, засновниками яко-

го є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи [4].

Слід зазначити також, що в новому Законі відсутня норма про класифікацію статусу громадського об'єднання: всеукраїнський, місцевий та міжнародний. Закон визначає можливість існування громадських об'єднань з «дитячим», «молодіжним» і «всеукраїнським» статусом, але значення всеукраїнського статусу суттєво відрізняється від попереднього [5]. Як говорить законодавець, громадське об'єднання, зареєстроване в установленому законом порядку, може мати всеукраїнський статус за наявності у нього відокремлених підрозділів у більшості адміністративно-територіальних одиниць [4]. Підтвердження всеукраїнського статусу громадського об'єднання і відмова від такого статусу відтепер є добровільними.

Але, хочемо відмітити, що у законодавчій практиці зарубіжних країн існують і інші класифікації організаційно-правових форм громадських об'єднань.

Так, наприклад, Федеральний Закон Російської Федерації «Про громадські об'єднання» від 19 травня 1995 року виділяє такі організаційно-правові форми громадських об'єднань: громадська організація, громадський рух, громадський фонд, громадська установа, орган громадської самодіяльності, політична партія [3].

Федеральний Закон Російської Федерації «Про громадські об'єднання» під громадською організацією розуміє засноване на членстві суспільне об'єднання, створене на основі спільної діяльності для захисту спільних інтересів і досягнення статутних цілей об'єдналися громадян.

Відповідно, згідно з Федеральним Законом громадським рухом є складене з учасників масове громадське об'єднання, яке не має членства і переслідує соціальні, політичні та інші суспільно-корисні цілі, підтримувані учасниками громадського руху [3].

Громадським фондом за Федеральним Законом є один із видів некомерційних фондів, що являє собою громадське об'єднання, яке не має членства, мета якого полягає у формуванні майна на основі добровільних внесків, інших не заборонених законом надходжень і використання даного майна на суспільно-корисні цілі. Засновники та керуючі майном громадського фонду не має права використовувати зазначене майно у власних інтересах [3].

Громадською установою є громадське об'єднання, яке не має членства, та ставить за мету надання конкретного виду послуг, що відповідають інтересам учасників громадського об'єднання [3].

Органом громадської самодіяльності за Федеральним Законом є громадське об'єднання, що не має членства, метою якого є спільне вирішення різноманітних соціальних проблем, що виникають у громадян за місцем проживання, роботи і навчання, діяльність якого спрямована на задоволення потреб необмеженого кола осіб, чий інтереси пов'язані з досягненням статутних цілей і реалізацією програм органу громадської самодіяльності за місцем його створення [3].

У свою чергу, визначення політичної партії надає Федеральний Закон від 11 липня 2001 «Про політичні партії», згідно з яким, політичною партією є суспільне об'єднання, створене з метою участі громадян Російської Федерації в політичному житті суспільства за допомогою формування і вираження їхньої політичної волі, участі у громадських та політичних акціях, у виборах і референдумах, а також з ме-

тою представлення інтересів громадян в органах державної влади та органах місцевого самоврядування [6].

Незалежно від їхньої організаційно-правової форми громадські об'єднання мають право створювати спілки (асоціації).

Як ми бачимо, у порівнянні з законодавством Російської Федерації, новий Закон України «Про громадські об'єднання» надає, на нашу думку, досить вузьку класифікацію організаційно-правових форм громадських об'єднань.

Але, в той же час, аналіз положень Закону України «Про громадські об'єднання» чітко доводить, що дія цього Закону не поширюється на суспільні відносини у сфері утворення, реєстрації, діяльності та припинення:

- 1) політичних партій;
- 2) релігійних організацій;
- 3) непідприємницьких товариств, що утворюються актами органів державної влади, інших державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;
- 4) асоціацій органів місцевого самоврядування та їх добровільних об'єднань;
- 5) саморегулювальних організацій, організацій, які здійснюють професійне самоврядування;
- 6) непідприємницьких товариств (які не є громадськими об'єднаннями), утворених на підставі інших законів [4].

Таким чином, ми бачимо, що поряд з тими громадськими об'єднаннями, правовий статус яких закріплено в Законі України «Про громадські об'єднання», в Україні можуть діяти й такі об'єднання громадян, правові основи, цілі, порядок створення і діяльність яких інші, ніж ті, що організуються і діють на підставі зазначеного нами Закону.

Тобто, діяльність окремих видів громадських об'єднань регламентується законами, що діють у визначених сферах.

Таким чином, Закон України «Про громадські об'єднання» можна розглядати як законодавчий акт, що закріплює загальні засади діяльності всіх об'єднань, створених на підставі конституційного положення про право кожного на об'єднання.

Необхідність розробки та прийняття цього Закону була обумовлена спільними рисами, за якими можливо охарактеризувати всі суспільні утворення, що підпадають під категорію громадських об'єднань. Основними з них є наступні:

- у будь-якому разі утворюються на добровільній основі;
- діють від свого імені та самостійно здійснюють управління своєю діяльністю відповідно до своєї мети (цілей);
- основною метою не є одержання прибутку;
- є самостійними у виборі своєї діяльності;
- діють на основі прозорості, відкритості та публічності;
- всі основні питання діяльності вирішують на зборах усіх членів або їхніх представників.

З цього приводу М. Дейчаківський визначає громадське об'єднання як незалежне, тобто таке, що самостійно визначає сферу своєї діяльності, форми і методи роботи [7, с. 5]. Громадські об'єднання, створені для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, еколо-

гічних, та інших інтересів, мають усі перераховані ознаки і діють на підставі чинного законодавства України.

У свою чергу, Закон України «Про громадські об'єднання» є рамковим законом, який, деталізуючи конституційні положення, регулює засади здійснення діяльності, створення та припинення громадських об'єднань всіх організаційно-правових форм, а діяльність окремих їх різновидів регулюється спеціальними законами.

Список літератури:

1. Коваль Л. В. Административное право / Коваль Л. В. – К.: Юрінком Інтер, 1996. – 206 с.
2. Алехин А.П. Административное право Российской Федерации [учебник] / Алехин А.П. Кармолицкий А.А., Козлов Ю.М. – М.: ИКД «Зерцало-М». – 1998. – 668 с.
3. Федеральный Закон Российской Федерации от 19 мая 1995 года № 82-ФЗ «Об общественных объединениях» [Электронный ресурс] // Режим доступа до норм. акту: <http://www.duma.gov.ru>
4. Закон України 22 березня 2012 року № 4572-VI «Про громадські об'єднання» [Електронний ресурс] // Режим доступу до норм. акту: zakon.rada.gov.ua
5. Москаленко, Е. Анцут. Оновлена свобода об'єднання / Анастасія Москаленко, Еліна Анцут [Електронний ресурс] // Закон і бізнес, від 30 травня 2012 року. – Режим доступу до журн.: <http://zib.com.ua>
6. Федеральный закон Российской Федерации от 11 июля 2001 г. № 95-ФЗ «О политических партиях» [Электронный ресурс] // Режим доступу до норм. акту: <http://www.duma.gov.ru>
7. Дейчаківський М. Третій сектор в Україні та організації, що розбудовують його інфраструктуру / Микола Дейчаківський. – К., 1996. – 65 с.

Романюк Л.В. Характеристика отдельных элементов административно-правового статуса общественных объединений в Украине / Л.В. Романюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 95-99.

Статья посвящена анализу понятия и организационно-правовых форм общественных объединений в Украине, согласно с обновленным законодательством, регулирующим их правовой статус. Автор анализирует теоретические подходы к определению понятия общественного объединения, осуществляет сравнительный анализ отечественных правовых норм и норм законодательства Российской Федерации относительно классификации общественных объединений.

На основе проведенного анализа автор дает оценку Закону Украины «Об общественных объединениях».

Ключевые слова: общественное объединение, организационно-правовая форма, статус общественного объединения.

Romanyuk L.V. Characteristics for certain elements of administrative and legal status of public associations in Ukraine / L.V. Romanyuk // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 95-99.

The article analyses the definition and organizational and legal forms of public associations in Ukraine, in accordance with the latest legislation that regulates their legal status. The author analyses theoretical approaches to the definition of the public association concept, performs comparative analysis of domestic rules of law, and the rules of law applied in the Russian Federation concerning the classification on public associations.

Based on the conducted analysis the author provides an evaluation of the Ukrainian law «On Public Associations».

Key words: public association, organizational and legal form, status of public association.

УДК 349.2

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ УШКОДЖЕННЯМ ЗДОРОВ'Я ПРАЦІВНИКІВ

Сонін О. Є.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

Статтю присвячено дослідженню правозастосовних та правотворчих проблем відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я працівників (внаслідок захворювань, які не визнається за чинним законодавством професійними, але обумовлені існуючими умовами праці). На цій підставі обґрунтовуються пропозиції щодо вирішення спорів за позовами працівників про відшкодування такої шкоди та пропонуються зміни до актів законодавства про працю.

Ключові слова: захист права; відшкодування шкоди; професійне захворювання.

Проблему відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я працівників важко визнати такою, що набула актуальності нещодавно чи погано відома науковцям-фахівцям у галузі трудового права. Багато уваги її вирішенню приділяє і законодавець. Зокрема, в Україні діють спеціально присвячені врегулюванню відносин, про які йдеться, Закон «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» та прийняті відповідно до нього численні підзаконні акти. Відповідні питання досліджувались в науці трудового права, права соціально-забезпечення як спеціально, так і в межах більш широких проблем.

Втім, відсутні будь-які підстави для того, щоб визнати наявність достатнього та ефективного правового врегулювання трудових відносин в частині відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я працівників. Тому метою даної статті є дослідження чинних нормативних положень та опрацювання пропозицій щодо їх практичного застосування та подальшого вдосконалення.

На цей час Закон «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі – Закон) запровадив страхування від нещасних випадків та професійних захворювань. Інакше кажучи, законодавець фактично відмовився від такого порядку відшкодування шкоди, завданої здоров'ю працівників, який передбачав безпосереднє відшкодування такої шкоди роботодавцем та закріплювався ст. 173 КЗпП.

З дня набуття чинності зазначеним Законом вважається, що ст. 173 КЗпП, хоча її і не виключено з Кодексу законів про працю та в інший спосіб не передбачено, що вона втратила чинність, є такою, що не має предмета правового регулювання, а тому не підлягає застосуванню.

Втім, практика застосування Закону свідчить про те, що законодавець при формулюванні його положень виявився або нездатним встановити вичерпне врегулювання суспільних відносин, на які мають поширюватися положення Закону, чи

більш далекосяжним, ніж здається науковцям, що проявилось у збереженні ст. 173 КЗпП у тексті Кодексу.

Йдеться про наступне. Ст. 14 Закону визначає, які випадки є страховими, тобто настання яких породжує право застрахованої особи (працівника) отримати страхові виплати (відшкодування шкоди, завданої його життю чи здоров'ю). Такими є нещасні випадки на виробництві та професійні захворювання. Критерії, за яких нещасний випадок на виробництві, визнається страховим, а також перелік захворювань, які є професійними, визначаються Кабінетом Міністрів України.

З метою встановлення більш гнучкого, такого, що якомога повно здатне захистити (відновити) права працівників, правового регулювання законодавець у ст. 14 Закону зазначає також, що Фонд державного соціального страхування від нещасних випадків може визнати страховим нещасний випадок, що стався за обставин, не визначених передбаченим частиною другою ст. 14 Закону переліком, а також, що цей Фонд може визнати страховим випадком захворювання, не внесені до переліку професійних захворювань, передбаченого частиною п'ятою цієї статті, якщо на момент прийняття рішення медична наука має нові відомості, які дають підстави вважати це захворювання професійним.

Як бачимо, в частині, що стосується шкоди, завданої здоров'ю працівника внаслідок захворювання, законодавець виявився нездатним повністю врегулювати суспільні відносини.

Справа в тому, що на боці роботодавця існує фактична можливість створити такі умови праці, за яких здоров'я працівника буде ушкоджене внаслідок захворювання, яке обумовлене саме умовами праці, але не належить до кола професійних захворювань навіть з урахуванням додаткових можливостей Фонду, про які йдеться вище.

Відсутні підстави вважати, що випадки, коли погіршення стану здоров'я працівника (його захворювання, що за чинним законодавством не належить до кола професійних) знаходиться у причинному зв'язку з виробничими умовами, є поодинокими та що їх чисельність буде згодом скорочуватися.

Так, попри значну латентність таких випадків, обумовлену серед іншого станом вітчизняної системи охорони здоров'я, судами України вже розглядалася справа за позовом працівника, предметом якої була вимога про відшкодування шкоди, завданої здоров'ю позивача.

За обставинами справи під час ремонту виробничого приміщення, яке було робочим місцем позивача (працівника) роботодавець використав неякісні будівельні матеріали, внаслідок чого у приміщенні була перевищена безпечна концентрація формальдегіду. Внаслідок цього працівник зазнав захворювання, яке призвело до його інвалідності (у встановленому законодавством порядку йому було встановлено II групу інвалідності).

Дане захворювання відповідно до Переліку професійних захворювань не є професійним стосовно працівника (оскільки захворювання, що виникають під впливом хімічних факторів визнаються професійними стосовно працівників, які виконують усі види робіт, пов'язані з одержанням, переробкою, застосуванням хімічних речовин у різних галузях промисловості, будівництві, сільському господарстві, на транспорті та у сфері обслуговування, що не входило до змісту трудової функції працівника).

Отже, за всіма обставинами справи не існувало яких-небудь підстав для визнання захворювання працівника професійним, кваліфікації цього захворювання як страхового випадку, передбаченого Законом, а тому – й для відшкодування шкоди, завданої працівникові у порядку та розмірах, визначених Законом.

Хоча суди України і стикнулися при розгляді даної справи з певними труднощами, переважно вони були обумовлені проблемою належного визначення відповіді, формулювання позовних вимог, а також вибору належної юрисдикції.

Розглядаючи проблему захисту прав працівника у даному випадку в аспекті пошуку способу захисту (матеріально-правової вимоги, що її може заявити працівник), ми не стикаємося із надто складними проблемами. Вирішення цього питання полягає, на нашу думку, у застосуванні до спірних відносин ст. 173 КЗпП (шляхом заявлення працівником до роботодавця вимоги про відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я).

Більш складні питання виникають під час вирішення питання про порядок відшкодування такої шкоди, який відповідно до ст. 173 КЗпП має визначатись законодавством, але актами законодавства про працю не встановлені. В правозастосовному аспекті це означає необхідність застосування ч. 1 ст. 9 ЦК, яка допускає застосування положень цього Кодексу до трудових відносин, які не врегульовані актами законодавства про працю.

В кінцевому рахунку до відносин, про які йдеться, застосуванню підлягають положення § 2 глави 82 Цивільного кодексу, якими врегульовано цивільні відносини, які виникають з завдання шкоди здоров'ю або смерті фізичної особи.

В межах цієї статті не існує потреби досліджувати питання ефективності та адекватності положень § 2 глави 82 ЦК потребам суспільних відносин, на які вони поширюються. Питання про шляхи та способи подолання недоліків цих положень опрацьовуються в науці цивільного права. Головним для вирішення питання, що стосується відшкодування шкоди, завданої здоров'ю працівника, є наявність відповідного порядку, який встановлено Цивільним кодексом та який підлягає застосуванню до трудових відносин із посиланням на ч. 1 ст. 9 ЦК.

Ті ж положення підлягають застосуванню також і з метою визначення розміру відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я працівника, оскільки й ці відносини лишилися неврегульованими актами законодавства про працю.

Втім, наявність за умов чинного законодавства можливості задовільного вирішення питання, про яке йдеться, не виключає необхідності остаточного вирішення цих питань законодавцем, особливо з урахуванням здійснюваної нової кодифікації трудового законодавства.

На нашу думку, таке вирішення має полягати у наступному.

Випадки завдання шкоди здоров'ю працівників захворюваннями, які не належать до категорії професійних, але викликані умовами праці, що фактично існують і на порушення вимог ст. 153 КЗпП не є безпечними та нешкідливими, мають визнаватись страховими випадками, які породжують право працівників (інших застрахованих осіб) на відшкодування такої шкоди у розмірах та порядку, встановлених Законом.

Наявність причинного зв'язку між захворюванням, на яке страждає працівник, та фактичними умовами праці, має встановлюватись в той же спосіб, що й наявність

причинного зв'язку між захворюванням, яке визнається професійним, та існуючими умовами праці.

З огляду на викладене на боці роботодавців виникнуть додаткові стимули додержуватися вимог ст. 153 КЗпП (відповідних положень Закону «Про охорону праці», оскільки настання випадків, що визнаються страховими, тягне підвищення для відповідних роботодавців страхових тарифів за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасних випадків.

Таке вирішення питання, що розглядається, буде як розумним, так ефективним і справедливим. Захворювання, про які йдеться, в тій же мірі, як і професійні, перебувають у причинному зв'язку з виробничими умовами, за які відповідає роботодавець. Однак на відміну від професійних, дані захворювання завжди свідчать про неналежне виконання роботодавцем обов'язку забезпечити нешкідливість та безпечність таких умов (оскільки професійні захворювання найчастіше обумовлені такими умовами виробничого середовища, повне усунення яких за умов сучасних техніки та технологій є об'єктивно неможливим, а тому не пов'язані зазвичай з винними діями роботодавця).

Врешті-решт, реалізація даної пропозиції враховує інтереси працівників, чие право на безпечні та нешкідливі умові праці було порушене. В цілому, Фонд соціального страхування від нещасних випадків є більш стабільним та передбачуваним, а тому покладення обов'язку здійснювати відшкодування шкоди, завданої здоров'ю працівників, на нього гарантує права та інтереси працівників в більшій мірі, ніж покладання такого обов'язку на роботодавців, які раптово можуть бути припинені як юридичні особи за рішенням власників.

До того ж, на цей час ані законодавство про працю, на відміну від ч. 2 ст. 1205 ЦК, не передбачає обов'язку юридичної особи – боржника за зобов'язанням відшкодувати шкоду, завдану життю чи здоров'ю фізичної особи здійснити капіталізації належних потерпілому платежів, ані цивільне законодавство не встановлює гарантовано ефективного порядку виконання цього обов'язку та контролю за його виконанням.

За умов реалізації пропозицій, що обґрунтовуються у даній статті, виникне можливість ефективного відновлення порушених прав працівників, буде встановлене правове регулювання трудових відносин та відносин соціального забезпечення, яке відповідає потребам суспільних відносин.

Подальше ж наукове осмислення проблематики захисту трудових прав працівників на випадок ушкодження їх здоров'я чи завдання ним смерті внаслідок захворювань, які викликані умовами праці, що склалися, котрі не належать до категорії професійних може полягати у обґрунтуванні пропозицій щодо вирішення на чинній нормативній основі питань, пов'язаних з відшкодування моральної шкоди, завданої у такий спосіб, а також у опрацюванні пропозицій щодо удосконалення законодавства про працю, яке врегульовує ці питання.

Список літератури

1. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999// Офіційний вісник України. – 1999. – № 42. – Ст. 2080.
2. Кодекс законів про працю. Прийнятий ВР УРСР 10.12.1971 // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до N 50. – Ст. 375.

3. Перелік професійних захворювань. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 08.11.2000 N 1662// Офіційний вісник України. – 2000. – № 45. – Ст. 1940.
4. Цивільний кодекс України. Прийнятий ВР України 16.01.2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
5. Про охорону праці: Закону України в ред. від 21.11.2002// Офіційний вісник України. – 2002. – № 50. – Ст. 2234.

Сонин О.Е. Отдельные вопросы возмещения вреда, причиненного повреждением здоровья работников / О. Е. Сонин // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2011. – Т. 26 (65). № 1. 2013. – С. 100-104.

Статья посвящена исследованию правоприменительных и правотворческих проблем возмещения вреда, причиненного повреждением здоровья работников (вследствие заболеваний, которые не признаются действующим законодательством профессиональными, однако обусловлены существующими условиями труда). На этой основе обосновываются предложения по разрешению споров по искам работников о возмещении такого вреда и предлагаются изменения в акты законодательства о труде.

Ключевые слова: защита права; возмещение вреда; профессиональное заболевание.

Sonin O. Single issues of compensation for damage caused injury to the health of workers / O. Sonin // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2011. – Vol. 26 (65). № 1. 2013. – P. 100-104.

The article is devoted to the study of law and law-making issues of compensation for harm caused by damage to the health of workers (due to diseases that are not recognized by the current legislation of the professional, but due to the existing conditions of labor). On this basis, justified proposals for resolving disputes over employees' claims for compensation for such harm and proposes changes to the acts of labor legislation.

Keywords: protection of rights, redress, occupational disease.

УДК 346.62

ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ НА ПЕРВИННОМУ ІПОТЕЧНОМУ РИНКУ

Сітовська Л. В.

Відкритий міжнародний університет «Україна», м. Київ, Україна

В статті розглянуто питання вдосконалення правового поля з приводу іпотечного кредитування в Україні. Зроблено висновки про необхідність ввести принципи іпотечного кредитування як складову в іпотечне законодавство. Запропоновано рекомендації з спрощення процедури реалізації нерухомості під іпотекою.

Ключові слова: іпотека, первинний іпотечний ринок, правові відносини.

Актуальність теми. Первинний іпотечний ринок – головна складова іпотечного ринку в цілому. Тут формується іпотечний борг и забезпечуюче його іпотечне зобов'язання. Тут здійснюється оцінка кредитоспроможності позичальника і вартості нерухомості, тим самим закладаючи основи стабільності вторинного ринку. Саме з первинного ринку починається формування іпотечної системи. Первинний ринок може існувати окремо від вторинного, і приносити кредиторі доходи – в той час як вторинний ринок без первинного просто неможливий.

Грамотно побудоване правове поле – основа існування первинного ринку як такого. Адже без його функціонування в принципі неможливе дотримання будь-яких зобов'язань. І тому слід приділити особливу увагу його створенню і розвитку відповідно до вимог часу.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми іпотечного кредитування досліджувалися з економічної точки зору у працях вчених: М.П.Денисенка, А.Т.Євтуха, О.І.Кірсєва, В.І.Кравченка, І.Г.Кириленка та інших. Вчені-спеціалісти з правових питань: А.А.Вишневський, В.Грудзевич, О.Б.Гусєв, О.Р.Зельдіна, М.Лабецька, І.І.Пучковська, М.А.Павловський та інші аналізували окремі правові аспекти регулювання іпотеки. В той же час не проводилось дослідження відносин на первинному іпотечному ринку, які б поєднували погляд фахівця-юриста і фахівця-економіста. І як наслідок проблеми іпотечного ринку розглядались однобоко – або з точки зору суто оформлення договорів, або з точки зору економічного результату роботи.

Мета дослідження. Метою є визначити основні проблеми які постають перед іпотечним кредитором в сьогоdnішніх умовах та запропонувати шляхи вдосконалення правового поля для покращення процесів іпотечного кредитування в Україні.

Виклад дослідження. Правові відносини на іпотечному ринку повинні бути побудовані так, щоб забезпечувати практичну реалізацію основних принципів проведення операцій на даному ринку. Дані принципи було відображено в Положенні

НБУ «Про кредитування»¹: забезпеченість, повернення, строковість, платність та цільова направленість. Принципи носять економічний характер і реалізуються через правовий механізм. Іншими словами, правові і економічні відносини поєднуються у єдиний механізм, що забезпечує рух вартості, задоволення потреб позичальника і отримання доходу кредитором.

Спектр цих принципів може бути розширений або уточнений з метою відображення не просто кредитних відносин, і іпотечних кредитних відносин.

Приміром можна запропонувати такий принцип як «принцип особистого внеску» – який буде поєднувати принцип забезпеченості, принцип цільової направленості а також факт того, що внесення частини власних ресурсів у інвестиційний проєкт значно підвищує відповідальність позичальника та знижує ймовірність дефолту. Очевидно, що покупець (інвестор) нерухомості вносячи власні кошти розуміє – у разі непогашення кредиту він втратить принаймні частину своїх власних вкладених коштів під час реалізації. І тому він буде намагатись усіма силами розрахуватись за своїми зобов'язаннями. У крайньому випадку продасть нерухомість під контролем банку і за рахунок отриманих коштів розрахується за кредитом – але не допустить щоб нерухомість реалізовувалась через торги.

Яким же повинен бути цей розмір? Існує світовий досвід, який свідчить – 30% власного внеску забезпечує низьку ймовірність дефолту і високу надійність іпотечного боргу.

З іншого боку, 30% власного внеску в принципі є достатнім для покриття витрат при примусовій реалізації нерухомості в іпотеці (якщо реалізація проходить без зловживань). За розрахунками Євтуха О.О. [2], є ряд факторів які визначають мінімальний розмір власного внеску позичальника: сукупний розмір всіх витрат при примусовій реалізації, обмеженість періоду експозиції та зростання розміру боргу з моменту невиконання позичальником зобов'язань до моменту отримання коштів від цієї реалізації. Врахувавши ці фактори при примусовій реалізації – отримуємо LTV на рівні 70%.

Що стосується ще одного фактору – падіння цін на нерухомість – то його компенсує такий факт – розмір іпотечного боргу постійно знижується, адже типова схема погашення іпотечного кредиту – погашення рівними частинами. Тому даний фактор становить загрозу лише протягом початкового етапу кредитування, коли позичальник ще не встиг погасити значну частку іпотечного боргу.

На жаль, чим більш тривалим є термін кредитування, тим довший період дії на кредитора ризику падіння цін на нерухомість. Іншими словами, довготермінове іпотечне кредитування – досить ризиковий банківський продукт. Його проведення на основі суто забезпечення – невірне. Адже уявимо ситуацію коли ціни на нерухомість впали протягом першої чверті терміну кредиту, і одночасно позичальник не погоджується на добровільну реалізацію забезпечення (наприклад з метою зтягнути час – очікуючи зростання цін на нерухомість або падіння курсу валюти в якій брався кредит). Така ситуація дійсно має місце сьогодні, і вона фактично призводить до втрат банків.

¹ Положення втратило чинність на підставі Постанови Національного банку №54 від 18.02.2004

Як діяти в такій ситуації? Стає очевидним, що «принцип особистого внеску» не може бути єдиною основою надання іпотечного кредиту. Можна запропонувати «принцип достатніх доходів». Банк в будь-якому разі кредитує не з метою реалізації забезпечення, а для того щоб позичальник гасив кредит власними силами. Реалізація застави (навіть якщо її більш ніж достатньо для богащення боргу) – негативна обставина. Вона змушує банк займатись невластивими кредиторю функціями. Вона негативно впливає на його імідж на ринку. Крім того завжди існує ймовірність неправомірних дій позичальника спрямованих на те щоб «врятувати» заставне майно від продажу – ці дії принаймні ускладнюють роботу кредитора якщо не ведуть до матеріальних втрат. Кредитування «суто під забезпечення» – це робота ломбарду а не банку, і в цьому разі застава завжди вилучається з користування позичальника і знаходиться під контролем кредитора. Тому банк повинен вимагати від позичальника щоб він забезпечував достатні доходи на момент видачі – достатні для погашення платежів по іпотечному кредиту.

Більшість з принципів іпотечного кредитування спрямовані на конкретну мету – щоб забезпечити кредиторю повернення виданих коштів і отримання доходу по операції. Іншими словами, можна говорити що названі принципи відображають основний принцип, який характеризує роботу кредитора іпотечного ринку – принцип довіри-відповідальності [1] (рис.1).

На жаль, сьогодні в законодавстві та підзаконних нормативних актах, які регламентують роботу іпотечних кредиторів, не закріплені принципи надання іпотечних кредитів. Хоча це – суттєвий елемент державного регулювання відносин на іпотечному ринку. Принципи і нормативи кредитування – це основа захисту кредитора, стабільності роботи іпотечного ринку.

Доцільним є ввести принципи іпотечного кредитування в законодавство – подібно як зроблено, приміром, в бюджетному законодавстві (принципи бюджетної системи України – Бюджетний Кодекс), або в земельному (принципи земельного законодавства – Земельний Кодекс). Адже принципи надання кредитів в контексті іпотечного законодавства – це не характеристика процесів на іпотечному ринку, а орієнтири і одночасно вимоги для кредитора, які забезпечать дохідність і надійність операцій.

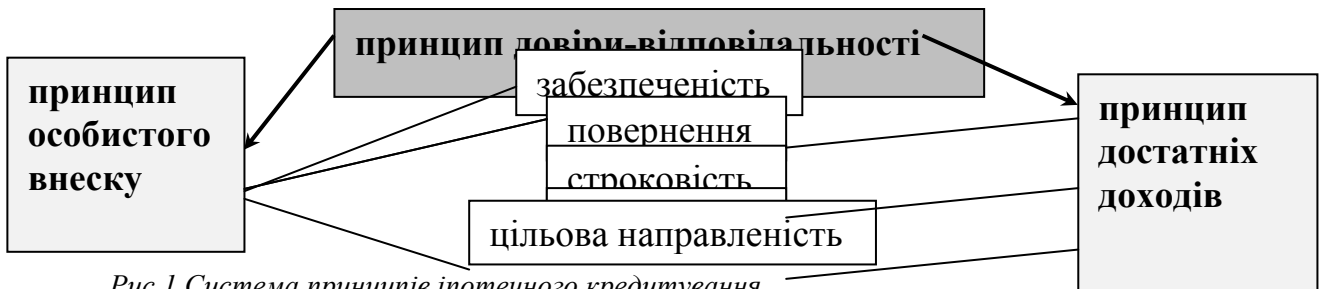

Рис.1 Система принципів іпотечного кредитування

Крім того, існує ряд проблем юридичного характеру, з якими стикається кредитор. Більшість з цих проблем виникають на етапі звернення стягнення на предмет іпотеки і отримання коштів від продажу нерухомості. Недостатньо ефективний правовий механізм може перетворити цей процес на «боротьбу» з позичальником.

Першою проблемою є реалізація нерухомості де зареєстровані неповнолітні діти. Бувають випадки, коли позичальник реєструє неповнолітніх дітей у квартирі вже після отримання іпотечного кредиту. І коли постає питання про реалізацію забезпечення – це стає неможливим зробити. Щодо юридичних осіб – неузгодженість іпотечного законодавства і законодавства з питань банкрутства дає можливість позичальнику-неплатнику затягнути реалізацію забезпечення на тривалий термін. порушується справа про банкрутство, хід її позичальник штучно затримує – забезпечення реалізувати неможливо до закінчення провадження. При цілеспрямованих діях боржника ця затримка може становити до трьох років. Боржник вдається до таких вчинків в надії на зростання вартості нерухомості, падіння курсу валюти кредиту, або намагаючись домовитись з банком на погашення меншої суми. І банк несе втрати. Необхідно у п.8 частини першої статті 34 Закону України "Про виконавче провадження" внести зміни, які б дозволили виконавчій службі проводити реалізацію забезпечення під час провадження у справі про банкрутство боржника. Такі зміни не пошкодять інтересам кредиторів, адже вимоги забезпечені заставою/іпотекою задовільняються раніше всіх інших вимог кредиторів.

Перешкодою на шляху кредитора є витратна процедура реалізації предмета іпотеки. Вона змушує знижувати рівень LTV – особливо це стосується кредитування юридичних осіб. Позичальник-фізична особа, як свідчить практика, скоріш погодиться на добровільний продаж нерухомості і погашення боргу перед банком. А реалізація нерухомості юридичних осіб в більшості випадків перетворюється на судові баталії. І тому в минулі роки існувала наступна практика – іпотечні кредити з LTV на рівні 70-75% видавались фізичним особам на купівлю житла. Юридичні особи отримуючи іпотечний кредит (на будівництво приміром) отримували його з LTV близьким до 50%. Тобто підходи до іпотеки юридичних осіб майже не відрізнялись від підходів при отриманні звичайних кредитів на поповнення обігових коштів під заставу майна фірми.

Важливою проблемою також є неринковий і непрозорий характер продажу нерухомості через прилюдні торги. Учасники Незалежної асоціації банків України вказували у листі до Антимонопольного комітету, що при реалізації нерухомості через прилюдні торги співвідношення середньої ціни продажу нерухомості до ринкової становить 60%. Правильним рішенням в цій ситуації стало б зняття будь-яких обмежень по кількості і складу організацій які займаються продажем нерухомості. Найкращий варіант – це продаж на відкритих торгах без будь-яких обмежень [3].

Проект Закону України від 24.07.2012 р. №11029 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання господарських зобов'язань» вирішує частину даної проблеми. Так, максимальний розмір комісійної винагороди організації, що проводить публічні торги, знижений з 15% до 5%. Тим самим процес реалізації через прилюдні торги теоретично дозволить кредиторам поступово збільшувати LTV до рівня близько 80%.

Висновки. Іпотечне законодавство потребує вдосконалення. Зокрема, необхідно принципи іпотечного кредитування закріпити на законодавчому рівні як обов'язкові до виконання кредитором. Необхідно дозволити здійснювати реалізацію нерухомості обтяженої іпотекою під час провадження справи про банкрутство; внести у законодавство зміни, які б дозволили реалізовувати нерухомість обтяжену іпотекою в якій приписані неповнолітні (у випадку якщо на момент накладення обтя-

ження зареєстрованих неповнолітніх не було). Слід спростити процедуру реалізації предмета іпотеки і зробити її більш прозорою.

Список використаних джерел:

1. Євтух О.Т., Євтух О.О., Сітовська Л.В. Іпотечна криза в Україні як індикатор економічних проблем // Вісник Національної академії наук України. – 2011. – №10. – С. 29-35.
2. Євтух О.О. Оцінка нерухомості при іпотеці: Монографія. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2006. – 272 с.
3. Руслан Кисляк. Было ваше - стало наше. Как тает цена залогового имущества, <http://finance.liga.net/banks/2012/10/9/articles/30137.htm>

Ситовская Л. В. Правовые отношения на первичном ипотечном рынке / Л. В. Ситовская // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 105-109.

В статье рассмотрен вопрос усовершенствования правового поля касающегося ипотечного кредитования в Украине. Сделано вывод про необходимость ввести принципы ипотечного кредитования как составляющую ипотечного законодательства. Предложено рекомендации касающиеся реализации недвижимости под ипотекой.

Ключові слова: іпотека, первинний іпотечний ринок, правові відносини.

Sitovskaya L. V. Pravovye relations at the primary mortgage market / L. V. Sitovskaya // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 105-109.

The autor overlooked laws concerning mortgage crediting in Ukraine. She ve got the conclusion that principles of mortgage crediting have become an essential part of Ukrainian legislation.

Keywords: mortgage, primary mortgage market, legal relations.

УДК 342.924

**ДОТРИМАННЯ СТРОКІВ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ ПРО
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ЗА СТ. 173 (ДРІБНЕ
ХУЛІГАНСТВО) КОДЕКСУ УКРАЇНИ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ
ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО
ЗАТРИМАННЯ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ ТАКОЇ СПРАВИ**

Самбор М. А.

*Прилуцький МВ (з обслуговування міста Прилук та Прилуцького району) УМВС України в
Чернігівській області*

У статті досліджуються питання, пов'язані із застосуванням заходу забезпечення провадження у справі про адміністративне правопорушення за ст. 173 (дрібне хуліганство) Кодексу України про адміністративні правопорушення у вигляді адміністративного затримання. Розглядаються проблемні питання, пов'язані із дотриманням строків провадження та розгляду справ про адміністративні правопорушення за ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Автором пропонується внесення змін до статей 260, 277 КУпАП, а також доповнити чинний КУпАП статтею 277³ «Привід».

Ключові слова: дрібне хуліганство, справа про адміністративне правопорушення, строки розгляду справи про адміністративне правопорушення, адміністративне затримання, строки адміністративного затримання.

Постановка проблеми. Проблемами адміністративної реформи опікуються вітчизняні політики та науковці. З цього приводу підготовлено цілий ряд управлінських документів, які чи то намагалися впровадити, чи впровадили, чи про їх існування просто забули. Однак, суспільне життя в країні вкрай потребує кардинальних змін у цьому напрямку. Особливу увагу хочеться звернути саме впровадженню змін до чинного законодавства України про адміністративні правопорушення та адміністративну відповідальність. Адже, як свідчить практика, інколи трапляються досить курйозні випадки, пов'язані із забезпеченням верховенства права, законності, прав, свобод та інтересів людини і громадянина, підтриманням громадського порядку та стану правопорядку, що негативно позначається на забезпеченні прав людини, утвердженні правопорядку в суспільстві та іміджу країни у світі.

Останнім часом, прагнучи до Євроінтеграції України, намагаючись впровадити передові досягнення у сфері законотворчої практики щодо забезпечення основоположних прав та свобод людини і громадянина під час провадження у справах про адміністративні правопорушення, українцям доводиться мати справу з законодавчими нормами, які суперечать один одному, перешкоджаючи виконанню поставлених перед законодавством про адміністративні правопорушення завдань, унеможливаючи повноцінну реалізацію прав, свобод та інтересів учасників провадження та забезпечення самого провадження.

Очевидним є те, що реформування законодавства, яке встановлює адміністративну відповідальність, ставить перед собою за мету досягнення поступового формування раціонального механізму забезпечення прав, свобод та інтересів осіб, які

беруть участь у процесі притягнення до адміністративної відповідальності, зокрема осіб, стосовно яких ведеться провадження, а також формування загального стану законності, забезпечення правопорядку у суспільстві.

Втім, аналізуючи об'ємність запланованих перетворень у цій сфері, зважаючи на доволі широкий спектр заходів, які слід здійснити, доводиться констатувати неефективне впровадження окремих змін до норм чинного законодавства України, яке встановлює адміністративну відповідальність та регулює порядок провадження у справах про адміністративні правопорушення, що у свою чергу підкреслює відсутність системності при прийнятті нормативних актів та необхідності вжиття заходів задля їх узгодження між собою та з нормативним матеріалом, який чинний.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми, що виникали під час притягнення до адміністративної відповідальності були предметом наукових пошуків у роботах О.Ф. Андрійко, І.П. Голосніченка, Т.О. Коломоєць, С.В. Петкова, О.П. Рябченко, знайшли вони своє висвітлення й у роботах М.А. Самбора тощо.

Питанню вдосконалення законодавства про адміністративні правопорушення присвятили свої дисертаційні дослідження Гарда І.В. (Загальні правила накладення адміністративних стягнень. – Запоріжжя, 2009), Завальний М.В. (Адміністративно-деліктне провадження, що здійснюється органами внутрішніх справ. – Харків, 2008), Іванов А.В. (Експерт у провадженні у справах про адміністративні правопорушення. – Х., 2009), Беньковський С.Ю. (Правові засади та принципи провадження у справах про адміністративні правопорушення. – Ірпінь, 2009), Трофімчук А.А. (Профілактика адміністративних правопорушень у сфері виготовлення, гуртової та роздрібною торгівлі аудіовізуальною продукцією. – Л., 2009) Короєд С.О. (Судовий розгляд справ про адміністративні проступки. – К., 2009) та інші. Разом з цим, залишається ряд питань, які розбалансовують порядок притягнення до адміністративної відповідальності та провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Незважаючи на позитивні моменти реформування законодавства про адміністративні правопорушення, слід наголосити на тому, що поступове формування ефективного механізму притягнення до адміністративної відповідальності, суттєво зміцнить та підвищить ефективність реалізації прав, свобод та інтересів людини і громадянина, поглибить взаємодію учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення. Зміни, яких сьогодні зазнає чинне законодавство про адміністративні правопорушення, характеризується незначною системністю, відсутністю комплексності у вирішенні нагальних проблем, які ліквідують відособленими законодавчими кроками лише окремі прогалини чи колізії даної галузі законодавства. Так, усунувши одні розбіжності, інші – виникають. Так сталося із ухваленням Конституційним Судом України Рішення від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011 у справі № 1-28/2011 від за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання) [3], яким визнано ряд положень норм Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року (далі – КУпАП) [3] у частині здійснення адміністративного затримання неконституційними. Ураховуючи те, що КУпАП приймався значно раніше, більшість його норм спиралася саме на ті положення про

адміністративні правопорушення у частині забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, які 11 жовтня 2011 року були визнані неконституційними. Таким чином виникла прогалина, яка на сьогоднішній день залишається не унормованою. Поряд з цим законодавець не забезпечив негайного усунення таких колізій та прогалин, що постали перед провадженням у справах про адміністративні правопорушення.

Виходячи з цього, **метою** даної статті є дослідження строків провадження у справах про адміністративні правопорушення, відкритих за вчинення адміністративних проступків, відповідальність за які передбачена ст. 173 КУпАП (дрібне хуліганство), що пов'язано із застосуванням до правопорушників заходу забезпечення провадження у справі про адміністративне правопорушення у вигляді адміністративного затримання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства надзвичайних ситуацій України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів» від 16 жовтня 2012 року [1] вніс ряд змін до чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме абзацом 1 та 2 п. 7 ч. 1 розділу 1 у статті КУпАП у частині першій слова і цифри «173» виключено; а у частині другій ст. 222 КУпАП в абзаці першому пункту 1 слова і цифри «статтями ..., 173, ...» замінено словом і цифрами «статтями 137, 161, 164⁴». Це означає, що з компетенції уповноважених посадових осіб органів внутрішніх справ включено право розглядати справи про адміністративні правопорушення за ст. 173 КУпАП.

Разом з цим у відповідності до абзацу 1 п. 1 ч. 1 ст. 255 КУпАП у справах про адміністративні правопорушення, що розглядаються органами, зазначеними в статтях 218–221 КУпАП, протоколи про правопорушення мають право складати уповноважені на те посадові особи органів внутрішніх справ (а саме за вчинення адміністративних правопорушень, відповідальність за які передбачена ст. 173 КУпАП). Таким чином, законодавець виключив умови для зловживання правами уповноваженими посадовими особами органів внутрішніх справ під час провадження у справах про адміністративні правопорушення за ст. 173 КУпАП. Адже до відповідних змін ці посадові особи самі виявляли такі адміністративні правопорушення, документували їх, збирали докази вини особи та приймали рішення про застосування до порушника адміністративних стягнень. У таких умовах фактично одна посадова особа мала право скласти протокол про адміністративне правопорушення, розглянути його та накладати на порушника адміністративне стягнення. Це при тому, що у таких справах про адміністративні правопорушення (у більшості з них) єдиним джерелом доказів, які вказують на винуватість особи у вчинення адміністративного правопорушення, є протокол про адміністративне правопорушення. На усуненні такого механізму розгляду справи про адміністративне правопорушення, коли одна й та ж сама посадова особа має право складати протокол про адміністративне правопорушення та у подальшому розглядати цю справу й накладати адміністративне стягнення неодноразового наголошувалося нами [4, с. 185-186]. Вважаємо, що такі зміни мають позитивно позначитися на об'єктивності розгляду справ про адмініст-

ративні правопорушення, наданні об'єктивної та неупередженої оцінки діям осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності, а також застосуванні справедливих та таких, що відповідають вчиненому протиправному діянню, адміністративних стягнень. Це лише один бік даної проблеми. Наступним кроком, який слід зробити, має стати дослідження порядку передачі протоколу про адміністративне правопорушення органу чи посадовій особі, уповноваженій розглядати такі справи.

Ч. 1 ст. 257 КУпАП зазначає, що протокол надсилається органу (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення. Очевидним є те, що затримка у направленні протоколу про адміністративне правопорушення до органу чи посадовій особі, уповноваженій розглядати справи за ст. 173 КУпАП, неприпустима. Хоча імперативної норми про те, що такий протокол разом із додатками слід негайно, але не пізніше, скажімо трьох діб, з моменту його складення, надсилати органу чи посадовій особі, уповноваженій його розглядати немає. Це також може мати негативні ознаки під час провадження у справі про адміністративне правопорушення за ст. 173 КУпАП.

У відповідності до ч. 2 ст. 277 КУпАП справи про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 173 КУпАП, розглядаються протягом доби з дня одержання органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи. Тобто з моменту реєстрації протоколу про адміністративне правопорушення за ст. 173 КУпАП у суді, справа про вчинення такого правопорушення має бути розглянута на протязі доби. У той же час, не можемо не оминати увагою ту обставину, що у суді справи про адміністративні правопорушення, не виключенням з цього є й справи про адміністративні правопорушення за ст. 173 КУпАП розглядаються за правилами адміністративного судочинства. На наш погляд це дещо різні речі адміністративні справи, які розглядаються у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України, та справи про адміністративні правопорушення. Не вдаючись у дискусію з цього приводу, продовжимо дослідження порядку розгляду справи про адміністративні правопорушення, спираючись саме на норми КУпАП.

Разом з цим ст. 268 КУпАП містить імперативну норму, яка зазначає, що при розгляді справ про адміністративні правопорушення, передбачених статтею 173 КУпАП присутність особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, є обов'язковою. У разі ухилення від явки на виклик органу внутрішніх справ або судді районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду цю особу може бути органом внутрішніх справ (міліцією) піддано приводу.

У той же час ст. 277² КУпАП констатує, що повістка особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, вручається не пізніш як за три доби до дня розгляду справи в суді, в якій зазначаються дата і місце розгляду справи. Інші особи, які беруть участь у провадженні по справі про адміністративні правопорушення, повідомляються про день розгляду справи в той же строк.

Отже, бачимо, що у разі дотримання вимог ст. 268 КУпАП, а також застосування положень норми ст. 277² КУпАП для виклику та забезпечення присутності особи правопорушника при розгляді справи про адміністративне правопорушення пройде значно більше часу ніж навіть три доби, оскільки, по-перше, повістка має бути вручена не пізніш як за три доби до дня розгляду справи у суді, по-друге, лише після неприбуття на розгляд справи викликаної особи, цю особу може бути піддано

приводу, а для цього необхідний час (винесення ухвали, направлення її на виконання і час необхідний на виконання самої ухвали (розгляд такої ухвали в органі внутрішніх справ, доручення виконавцеві, розшук особи її безпосередній привод до суду тощо). Таким чином, фактично нівелюється вимога ч. 2 ст. 277 КУпАП щодо розгляду справи про адміністративне правопорушення на протязі однієї доби з моменту надходження протоколу до суду. А це в свою чергу може та й повинно стати формальною обставиною для уникнення особою правопорушника притягнення його до адміністративної відповідальності.

До визнання окремих положень КУпАП неконституційними (у частині адміністративного затримання) уповноважені посадові особи мали право піддавати особу затриманню до розгляду справи у суді, чим забезпечувалося виконання положень ч. 2 ст. 277 КУпАП. Безперечно, з одного боку таке адміністративне затримання могло бути не виправданим, особливо коли особу затримали, скажімо, пізно ввечері у п'ятницю, коли суди вже не працюють, і тримали таку особу фактично до понеділка – майже три доби, а у випадку поєднання вихідних і святкових днів – це взагалі могло тримати безглуздо і не виправдано довго. Тому вважаємо, що таке адміністративне затримання не мало права бути законним. Однак, визнавши такі положення про адміністративне затримання неконституційними, слід було б підготувати відповідні законопроекти про внесення змін до чинних норм КУпАП щодо порядку провадження у справах про адміністративні правопорушення, зокрема за ст. 173 КУпАП. Так, слід було б ввести норми до КУпАП щодо порядку надсилання повісток, порядку здійснення приводу, адже нині чинний КУпАП не передбачає порядку здійснення приводу, так само як відсутнє положення про привід органами внутрішніх справ. Раніше існував наказ МВС України від 28 грудня 1995 року № 864 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання постанов прокурорів, суддів, слідчих, органів дізнання і ухвал судів про привід підозрюваних, обвинувачених, підсудних, свідків і потерпілих», який, до речі, втратив чинність на підставі наказу МВС України від 5 серпня 05.08.2009 року № 337, хоча згаданий наказ МВС України № 864 й не регламентував порядку здійснення приводу саме у справах про адміністративні правопорушення, однак існувала можливість застосування закону за аналогією (хоча така аналогія, на наш погляд неприпустима, однак все ж краще ніж коли такі правовідносини взагалі не регламентовані законодавством). Таким чином, відсутній законодавчо закріплений порядок застосування заходів впливу, пов'язаних із здійсненням приводу до осіб під час провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Крім того, вважаємо за необхідне внесення відповідних змін до ст. 277 КУпАП щодо строків розгляду справи про адміністративне правопорушення, оскільки в умовах, коли до правопорушника неможливо застосовувати захід забезпечення провадження у справі про адміністративне правопорушення у вигляді адміністративного затримання до розгляду справи у суді, тому відсутня практична можливість й у розгляді справи на протязі однієї доби з моменту надходження протоколу про адміністративне правопорушення до суду. Особливо це стосується фактів, коли до адміністративної відповідальності притягаються особи, які не проживають на адміністративній території, де буде розглядатися справа про таке адміністративне правопорушення. Адже за правилом, установленим у ч. 1 ст. 276 КУпАП, справа про адміністративне правопорушення розглядається за місцем його вчинення.

Поряд з цим вважаємо за необхідне звернутися до норм КУпАП, які безпосередньо регламентують порядок та мету застосування до особи адміністративного правопорушення. Ч. 1 ст. 260 КУпАП вказує на ту обставину, що у випадках, прямо передбачених законами України, з метою припинення адміністративних правопорушень, коли вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи, складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості складення його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим, *забезпечення своєчасного і правильного розгляду справ та виконання постанов* по справах про адміністративні правопорушення допускаються адміністративне затримання особи (виділено нами – М.С.). Отже, законодавець залишає таку мету адміністративного затримання, як забезпечення своєчасного розгляду справи про адміністративне правопорушення. Однак, на практиці фактично така мета адміністративного затримання (на строк до 3 годин) фактично не реалізується, оскільки, у попередні періоди (до ухвалення Рішення Конституційного Суду України № 10-рп/2011) існувала законна можливість тримати таку особу у службових приміщеннях органів внутрішніх справ чи змусити затриманого перебувати поряд із уповноваженою посадовою особою органів внутрішніх справ до розгляду справи про адміністративне правопорушення (слід зауважити, що такі справи були підвідомчі не лише суду, а й начальникам органів внутрішніх справ, що давало об'єктивну можливість не перевищувати терміни адміністративного затримання, установлені у граничній межі – 3 години).

Згідно до ч. 1 ст. 261 КУпАП про адміністративне затримання складається протокол, в якому зазначаються: дата і місце його складення; посада, прізвище, ім'я та по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу затриманого; час і мотиви затримання. Протокол підписується посадовою особою, яка його склала, і затриманим. У разі відмовлення затриманого від підписання протоколу в ньому робиться запис про це. Отже такий мотив, як забезпечення своєчасного та правильного розгляду справи про адміністративне правопорушення фактично вичерпує себе, оскільки таке адміністративне затримання доцільне виключно за умови небажання відразу після складання протоколу про адміністративне правопорушення за ст. 173 КУпАП особою, відносно якої складено такий протокол, добровільно, без застосування заходів примусу, слідувати до міського, районного чи міськрайонного суду, уповноваженого розглядати справи про адміністративні правопорушення за ст. 173 КУпАП.

Загалом же адміністративне затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, може провадитися лише органами (посадовими особами), уповноваженими на те законами України. П. 1 ч. 2 ст. 263 КУпАП вказує, що адміністративне затримання провадиться органами внутрішніх справ – при вчиненні дрібного хуліганства. Ч. 1 ст. 263 КУпАП містить загальне правило, яким установлюється строк адміністративного затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення. Таке адміністративне затримання може тривати не більш як три години. Разом з цим виключення, які містяться у ч. 2 та ч. 3 ст. 263 КУпАП, визначають обставини, коли строк такого затримання може бути продовжений у разі затримання осіб які порушили прикордонний режим або режим у пунктах пропуску через державний кордон України та осіб, які порушили правила обігу наркотичних засобів і психотропних речовин. Тобто адміністративне затримання особи, яка вчинила адмі-

ністративне правопорушення за ст. 173 КУпАП не може перевищувати 3 годин. Поряд з цим, законодавство про адміністративні правопорушення не визначає, що даний строк не може перевищувати 3 годин у одній адміністративній справі, відносно однієї особи чи для досягнення однією чи всіх цілей, задля реалізації яких можливе адміністративне затримання.

За інших обставин, така мета адміністративного затримання, як затримання для забезпечення своєчасного розгляду справи, може створити умови для зловживання своїми правами уповноваженими на здійснення адміністративного затримання посадовими особами органів внутрішніх справ. Адже, затримавши особу для складання протоколу про адміністративне правопорушення, уповноважені посадові особи мають право обмежити свободу пересування такої особи та строк до трьох годин. Після завершення цієї процедури (в окремих випадках остання може тривати й до 3 годин), уповноважені посадові особи звільняють особу, відносно якої складався протокол про адміністративне правопорушення за ст. 173 КУпАП та, буквально, через декілька хвилин знову піддають таку особу адміністративному затриманню, однак уже за іншою підставою – для забезпечення своєчасного розгляду справи про адміністративне правопорушення. З метою уникнення подібних фактів вважаємо за необхідне врегулювання даного питання на законодавчому рівні шляхом внесення відповідних змін до ст. 260 КУпАП.

Вирішення вищезгаданих колізій та прогалин законодавства про адміністративні правопорушення має сприяти забезпеченню прав, свобод та інтересів людини і громадянина, урегулюванню процедури провадження у справах про адміністративні правопорушення, забезпечення принципів верховенства права та законності, забезпечення невідворотності відповідальності за вчинені адміністративні проступки.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, хотілось би акцентувати увагу на тому, що прийняття змін до чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення повинно мати системний та комплексний характер. При цьому слід ретельно проводити експертизу законопроектів у частині якісного влиття змін у чинне законодавство та забезпечення такими змінами його (законодавства) комплексності, створенні дієвих важелів дотримання законності, прав, свобод та інтересів усіх учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення.

Тому вважаємо, що існує нагальна потреба у внесенні змін до чинного КУпАП у частині врегулювання строків розгляду справ про адміністративні правопорушення за ст. 173 КУпАП, а саме у ст. 277 КУпАП визначити такі строки, які гарантуватимуть об'єктивну можливість участі особи, відносно якої складено протокол про адміністративне правопорушення, а також інших учасників провадження у справі про адміністративне правопорушення. Визначивши можливість приводу осіб до суду, чия участь у провадженні у справі про адміністративне правопорушення є обов'язковою, слід доповнити КУпАП статтею 277³ КУпАП «Привід», у якій передбачити порядок та умови застосування заходів примусу, а також визначити які саме заходи та які органи (посадові особи) мають право їх застосовувати.

Разом з цим, на нашу думку, доцільно чітко врегулювати порядок адміністративного затримання залежно від мети затримання. Оскільки, дійсно, граничний разовий строк адміністративного затримання для досягнення однієї мети не може перевищувати три години. Однак, для реалізації різних цілей, можна дійти висновку про те, що ці строки можуть тривати значно більше за умови, що між ними буде незначний

розрив. Це, на наш погляд, неприпустимо. Тому, у ст. 260 КУпАП слід передбачити норму, яка визначить граничний час адміністративного затримання особи у одній справі про адміністративне правопорушення.

Вважаємо, що впровадження таких змін у КУпАП має, по-перше, позитивно позначитися у цілому на якості законодавства про адміністративні правопорушення та законодавства про адміністративну відповідальність, по-друге, на створенні ефектвної процедури притягнення до адміністративної відповідальності, яка гарантуватиме міжнародні та національні стандарти у забезпеченні прав та свобод людини і громадянина, по-третє, дозволить заповнити прогалини, котрі створюють умови для зловживання спеціально уповноваженими органами та посадовими особами їх правами, що обмежують права та свободи людини, по-четверте, забезпечить законність, впевненість громадян у всебічному, об'єктивному правосудді, по-п'яте, дозволить підняти авторитет державних органів, котрі наділені повноваженнями у застосуванні заходів державного примусу. Це у свою чергу дозволить наблизитися до ідеалів громадянського суспільства, де закон обов'язково набуде ознак правового, а суспільство буде впевненим у забезпеченні прав, свобод та інтересів усіх його членів від протиправних дій з боку порушників.

Список літератури:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства надзвичайних ситуацій України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, інших центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується через відповідних міністрів» від 16 жовтня 2012 року № 5459-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5459-17/print1360010997797178> – Дата доступу 23 квітня 2013 року
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року: статті 1-212²⁰. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print1361270147645521>; статті 213-330. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80732-10/print1361270147645521> – Дата доступу 24 квітня 2013 року.
3. Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011 у справі № 1-28/2011 від за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 263 Кодексу України про адміністративні правопорушення та пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» (справа про строки адміністративного затримання). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11> – Дата доступу 21 березня 2012 року.
4. Самбор М. Докази у справі про адміністративне правопорушення за розпивання спиртних напоїв у громадських місцях і появу в громадських місцях у п'яному вигляді (актуальні проблеми) / М.Самбор // Право України. – 2010. – № 1. – С. 180-188.

Самбор Н.А. Соблюдение сроков рассмотрения дела об административном правонарушении по ст. 173 (мелкое хулиганство) Кодекса Украины об административных правонарушениях и применения административного задержания при рассмотрении такого дела / Н. А. Самбор // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 110-118.

В статье исследуются вопросы, связанные с применением меры обеспечения производства по делу об административном правонарушении по ст. 173 (мелкое хулиганство) Кодекса Украины об административных правонарушениях в виде административного задержания. Рассматриваются проблемные вопросы, связанные с соблюдением сроков производства и рассмотрения дел об административных правонарушениях по ст. 173 Кодекса Украины об административных правонарушениях. Автором предлагается внесение изменений в статьи 260, 277 КУоАП, а также дополнить действующий КУоАП статьей 277³ «Привод».

Ключевые слова: мелкое хулиганство, дело об административном правонарушении, сроки рассмотрения дела об административном правонарушении, административное задержание, сроки административного задержания.

Sambor N.A. Compliance with the terms of the case on administrative violation under Art. 173 (hooliganism) of the Code of Ukraine on Administrative Offences and the use of administrative detention during the consideration of this case / N. A. Sambor // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 110-118.

The paper examines issues related to the application of measures to ensure the proceedings on administrative violations under Art. 173 (hooliganism) of the Code of Ukraine on Administrative Offences in the form of administrative detention. We consider issues related to compliance with the terms of the proceedings and proceedings on administrative violations under Art. 173 of the Code of Ukraine on Administrative Offences. The author proposed amendments to Articles 260, 277 the Code of Ukraine on Administrative Offences and the Code of Ukraine on Administrative Offences supplement current section 277³ «Drive».

Keywords: disorderly conduct, a misdemeanor case, the timing of the case on administrative violation, administrative detention, terms of administrative detention.

УДК 366.63

ВІДМОВА ВІД НАДАННЯ ЧИ НЕСВОЄЧАСНЕ НАДАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Шурупова К.В.

Криворізький національний університет, Кривий Ріг, Україна

У дослідженні автор розкриває проблеми адміністративної відповідальності посадових осіб за відмову від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації. Аналізуючи склад правопорушення, автор визначає можливості удосконалення адміністративного законодавства, надає визначення понять посадової і службової особи, визначає можливість вчинення правопорушення з необережності. Особлива увага приділена дослідженню позитивних тенденцій врегулювання таких видів правопорушень у законодавстві країн-сусідів. Розробка пропозицій щодо модернізації законодавства знаходить свій вияв у визначенні редакції статті Кодексу про адміністративні правопорушення, якою охоплений його склад.

Ключові слова: адміністративна відповідальність посадових осіб, екологічна інформація, відмова від надання, несвоєчасне надання, службова особа, вчинення правопорушення з необережності.

ВСТУП. Постановка завдання. Конституція України встановила право громадян на вільний доступ до інформації про стан довкілля, якість продуктів харчування та предметів.

Відповідно до Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, Україна взяла на себе зобов'язання гарантувати громадськості надання екологічної інформації за її запитом. Громадськість – це одна або більше фізичні чи юридичні особи, їх об'єднання, організації або групи, які діють згідно з національним законодавством або практикою.

Право на доступ до екологічної інформації громадян і громадських організацій також передбачено у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» (статті 9, 21, 25, 251). Інші екологічні закони передбачають право на отримання того чи іншого виду екологічної інформації. Наприклад, Закон України «Про відходи» передбачає право на одержання достовірної інформації про безпеку об'єктів поводження з відходами – як тих, що вже експлуатуються, так і тих, що планується збудувати.

Отже, ми можемо визначити, що український законодавець встановив основи надання екологічної інформації громадянам і їх об'єднанням, але поза увагою залишилися питання адміністративної відповідальності посадових осіб за порушення законодавства про доступ до екологічної інформації. Основою такого порушення є відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації. Тому особлива актуальність нашого наукового пошуку пов'язана з виділенням складу правопорушення, визначенням специфіки його елементів, внесенням пропозицій для вдосконалення вітчизняного законодавства.

Необхідність дослідження зазначених питань обумовлена потребою урахування досвіду зарубіжних країн для процесу ефективної і якісної модернізації норм українського адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень. Загальні питання надання екологічної інформації в Україні в своїх працях розглядають такі вчені: В.Б. Авер'янов, Г.В. Атаманчук, Л.Ю. Гордієнко, В.Г. Афанасьєв, А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, Л.П. Полякова, А.Ю. Расіна, Г.Л. Смолян, В.П. Тронь та інші.

Останнім часом правовим питанням інформаційного забезпечення стали приділяти досить багато уваги науковці, про що свідчить видання низки праць, серед яких – колективна монографія під редакцією академіка Ю.С. Шемшученка [2]. Необхідність проведення подібних досліджень зумовлена широким закріпленням екологічних прав громадян: Конституцією України (ст. 50), Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (прийнята на Конференції міністрів «Навколишнє середовище для Європи», Орхус, червень 1998 р., ратифікована Верховною Радою України 6 липня 1999 р.), та національним екологічним законодавством України.

При цьому залишаються невизначеними питання щодо адміністративної відповідальності посадових осіб щодо відмови від надання чи несвоєчасного надання екологічної інформації.

Метою публікації є висвітлення проблеми настання відповідальності за відмову від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації, аналіз складу адміністративного правопорушення у цій сфері, розробка пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ. У своєму дослідженні ми проаналізуємо склад правопорушення, визначений ст. 91-4 КУпАП, який передбачає за відмову від надання чи несвоєчасне надання за запитами повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законодавством, накладення покарання у вигляді штрафу на службових та посадових осіб від трьох до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Інтерес наукового пошуку для нас представляє аналіз складу правопорушення як основи адміністративної відповідальності посадових осіб за порушення у сфері надання екологічної інформації.

Приймаючи до уваги дослідження, проведене Калюжним Р.А., Комзюком А.Т., Погрібним О.О визначимо об'єкт правопорушення. [4] Вказані дослідники під об'єктом правопорушення розуміють суспільні відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки.

Такий вид суспільних відносин пов'язаний із визначенням інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічної інформації). У науці є декілька підходів до визначення такої інформації.

Калюжний Р.А., Комзюк А.Т., Погрібний О.О підтримують позицію законодавця щодо визначення екологічної інформації, представленій в ст. 25 З.У. «Про охорону навколишнього природного середовища»: інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) - це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про:

- 1.стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів - землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення;
- 2.біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію із об'єктами навколишнього природного середовища;

3. джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;

4. загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей;

5. екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища;

6. витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля.

Більш обґрунтованою, на нашу думку, є позиція Козак З.Я., яка надає визначення екологічної інформації, ґрунтуючись на шести основних елементах.

Дослідник погоджується з дефініцією, яку надає законодавець про те, що екологічна інформація – це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі і виділяє наступні складові елементи такої інформації.

1. Стан навколишнього природного середовища, його об'єктів, їх взаємодію та рівні забруднення. До цього елемента включаються наступні аспекти:

1.1. Стан навколишнього природного середовища.

1.2. Стан об'єктів навколишнього природного середовища (земель, ґрунту, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного світу, тваринного світу, ландшафту, природних об'єктів, біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми).

1.3. Взаємодія між об'єктами навколишнього природного середовища.

1.4. Рівні забруднення навколишнього природного середовища, його об'єктів.

2. Джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори, які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей. До них відносяться наступні аспекти: вібрація, електромагнітне випромінювання, радіація.

3. Діяльність, що впливає або може вплинути на складові навколишнього середовища.

4. Заходи, що впливають або можуть вплинути на складові навколишнього середовища. До них належать: адміністративні заходи, угоди в галузі навколишнього середовища, політика, законодавство, плани, програми, прогнози.

5. Аналіз затрат і результатів та інший економічний аналіз і припущення, використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища. Зокрема, витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування.

6. Стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього середовища або через ці складові, фактори, діяльність або заходи. Зокре-

ма, загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей.

За визначенням Єлісеєва В.В. [5] екологічну інформацію можна визначити як частину інформації про природу, яка стосується взаємодій біологічних об'єктів з факторами оточуючого середовища. Тут під біологічними об'єктами слід розуміти всі структури організменного рівня, які мають чіткі ознаки живих організмів, а також всі утворення надорганізменного рівня (асоціації, популяції і т.д.). Під факторами середовища розуміються об'єкти, процеси та явища, дія яких на біологічний об'єкт може змінювати стан останнього безпосередньо або опосередковано через інші фактори. Комбінацію «біологічний об'єкт – фактор середовища» можна вважати найпростішим екологічним об'єктом – елементарним джерелом екологічної інформації.

Як бачимо із приведеного вище аналізу думки дослідників розходяться у трактуванні поняття екологічної інформації. Оскільки інтерес для нашого дослідження представляє саме доступ до екологічної інформації, ми визначимо екологічну інформацію як комплекс відомостей про стан навколишнього природного середовища, його об'єктів, їх взаємодію, рівні забруднення та стан здоров'я і безпеки людей, виражений у будь-якій формі (письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній), що має вільний доступ, забезпечений органами державної влади та місцевого самоврядування.

Таким чином, об'єкт правопорушення охоплює значне коло суспільних відносин, пов'язаних із визначенням інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічної інформації). Екологічну інформацію, при цьому, ми розуміємо як комплекс відомостей про стан навколишнього природного середовища, його об'єктів, їх взаємодію, рівні забруднення та стан здоров'я і безпеки людей, виражений у будь-якій формі (письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній), що має вільний доступ, забезпечений органами державної влади та місцевого самоврядування.

Відповідно до дослідження Калюжного Р.А., Комзюка А.Т., Погрібного О.О об'єктивна сторона правопорушення виражена у:

- відмові від надання за запитом повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законодавством.

- несвоєчасному наданні за запитом повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законодавством.

Російський дослідник Рарога А.І. визначає, що відмова від надання за запитом повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законодавством полягає у прямій, ясно вираженій відмові посадової особи надати запрошену інформацію. При цьому мається на увазі, що відмова була неправомірною, тобто здійснювалася у супереччю вимогам закону або інших нормативних актів, що зобов'язують посадову особу надати наявну у неї офіційну інформацію. Іншими словами, у посадової особи не повинно бути юридичних підстав для відмови від надання запрошеної інформації. Якщо такі підстави є, то об'єктивна сторона складу даного правопорушення відсутня. [7]

Несвоєчасне надання за запитом повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законодавством виражається у ухиленні від надання інформації вчас-

но, у строк відпущений законодавством на надання відповіді за запитом. По суті такі дії представляють собою різновид відмови, але на відміну від прямої відмови виражаються в завуальованій формі. Інформація не надається без законних до того підстав у строк, визначений законодавством для відповіді на запити, але під зовнішніми приводами: немає фахівця для узагальнення запрошених відомостей, матеріал ще не готовий, документ не можуть знайти і так далі, тому строк надання інформації або відкладається, або не встановлений.

Посадова особа, що має необхідну інформацію, при ухиленні не збирається надавати її за запитом, але в той же час не бажає входити з запитувачем в пряму конфронтацію.

З метою нормативного підкріплення неправомірності дій посадових осіб, наведемо приклади законодавчого закріплення обов'язку надавати повну і достовірну екологічну інформацію за запитом.

Зокрема, ст. 5 З. У. «Про інформацію» закріпила право кожної особи на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів.

Тим же законом ст. 13 визначено правовий режим інформації про стан довкілля (екологічної інформації), який встановлюється законами України та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Основоположним міжнародним документом у цій сфері виступає Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 06.07.99 р., Закон України № 832-XIV. Відповідно до ст. 4 Конвенції визначено доступ до екологічної інформації, який кожна із Сторін гарантує і зазначає, «що за умов виконання наступних пунктів цієї Статті державні органи у відповідь на запит про надання екологічної інформації надаватимуть громадськості таку інформацію в рамках національного законодавства».

Звісно визначені нами правові засади можуть бути розширені, спираючись на досвід правового регулювання доступу до екологічної інформації в інших країнах.

Реалізація права на свободу інформації про стан довкілля неможлива без встановлення правових гарантій, до яких можуть бути віднесені: вільний доступ до екологічної інформації; вільне функціонування засобів масової інформації; можливість безперешкодного звернення громадян і громадських об'єднань в державні органи. Тому цікавим, на нашу думку буде використання досвіду і практики з надання екологічної інформації у Російській Федерації.

Механізм надання екологічної інформації в загальному вигляді у Російській Федерації має наступні стадії:

1. Виникнення права на достовірну інформацію і його існування. Надане право за Конституцією РФ належить кожній особі, що знаходиться на території Росії незалежно від віку, національності, раси, статі і так далі.

2. Направлення громадянином запиту у відповідний державний орган (чи підприємству, установі, організації - забруднювачу) з проханням надати екологічно значиму інформацію - початок реалізації.

3. Отримання необхідної інформації - завершальна стадія реалізації. Для права на сприятливе природне довкілля реалізація означає певний фактичний стан суб'єкта, який безперервно користується певною якістю природного довкілля як благом в усьому її різноманітті, причому це користування прямо не пов'язане з дією або бездіяльністю і не носить майнового характеру.

Отже, право вимагати надання своєчасної достовірної і повної інформації про забруднення довкілля і заходи його охорони для громадян, суспільних об'єднань, юридичних осіб передбачено ст.ст. 11 і 12 Федерального закону РФ «Про охорону довкілля», ст. 18 Цивільного кодексу РФ, ст. 3 Федерального закону «Про охорону атмосферного повітря», ст. 67 Земельного кодексу РФ, ст. 3 Федерального закону «Про відходи виробництва і споживання», ст. 6 Федерального закону «Про екологічну експертизу», ст. 47 Лісового кодексу РФ, ст. 92 Водного кодексу РФ, ст. 10 Федерального закону «Про тваринний світ», ст. 14 Федерального закону РФ «Про континентальний шельф Російської Федерації» та ін.

Представляється необхідним відмітити позитивний досвід Російської Федерації, яка не ратифікувала Орхуську конвенцію, а пішла шляхом створення свого закону «Про екологічну інформацію», який врегулював не лише понятійний апарат, але і порядок і умови надання і захисту екологічної інформації.

Таким чином, вважаємо, що для України, незважаючи на ратифікацію Орхуської конвенції, і встановлення обов'язку надання екологічної інформації в З.У. «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про екологічну експертизу», «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 91-4 КУпАП, необхідним є розроблення і впровадження власного закону «Про екологічну інформацію». Це буде найкращий варіант в ситуації, що склалася. Оскільки після розпорощення врегулювання питання про надання доступу до екологічної інформації серед великої кількості вітчизняних і міжнародних нормативно-правових документів, виник ряд правових проблем як по застосуванню норм національного законодавства в області охорони довкілля, так і реалізації права на екологічну інформацію, в тому числі – і застосування відповідальності до порушників за відмову від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації. Щодо об'єктивної сторони правопорушення, то ми вважаємо за необхідність розглядати обидва діяння як такі, що тягнуть за собою накладення адміністративних стягнень на порушника. До них належать: 1) відмова від надання за запитом повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законодавством; 2) несвоєчасне надання за запитом повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законодавством.

Повертаючись до аналізу складу правопорушення, визначимо, що відповідно до дослідження Калюжного Р.А., Комзюка А.Т., Погрібного О.О суб'єктом правопорушення виступають службові та посадові особи, які мають доступ до екологічної інформації. [4]

Ми погоджуємось з позицією Козак З.Я., яка пропонує встановити розширене коло суб'єктів правопорушення. Відповідно до її дослідження суб'єктами, які зобов'язані надавати екологічну інформацію, є:

1. Кабінет Міністрів України.

2. Спеціально уповноважені на те державні органи з охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів:

2.1. Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів – Міністерство охорони навколишнього природного середовища.

2.2. Органи на місцях спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів (державні управління екології та природних ресурсів в областях, екологічні інспекції).

2.3. Інші державні органи, до компетенції яких законодавством України та Автономної Республіки Крим віднесено здійснення охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів (наприклад, Державний комітет по водному господарству та його органи на місцях, Державний комітет по лісовому господарству та його органи на місцях).

3. Інші державні органи відповідно до законодавства України.

4. Органи місцевого самоврядування (ради, їх виконавчі і розпорядчі органи тощо).

5. Підприємства, установи та організації, діяльність яких може негативно вплинути або впливає на стан навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей (наприклад, комунальні водоканалізаційні підприємства).

6. Фізичні особи:

– які виконують державні адміністративні функції згідно з національним законодавством, включаючи конкретні обов'язки, види діяльності та послуги, що мають відношення до навколишнього середовища;

– на які покладено виконання державних обов'язків чи функцій, або які надають населенню послуги, що мають відношення до навколишнього середовища.

Поряд із цим суттєвої критики серед науковців зазнає саме формулювання в Кодексі про адміністративні правопорушення суб'єктів такого правопорушення. Ст. 91-4 КУпАП визначено, що ними є службові та посадові особи.

Нечитайленко В.А. у своєму дослідженні щодо проблем адміністративної відповідальності за правопорушення, підвідомчі органам екологічного контролю на державному кордоні України, визначає незрозумілим той факт, що встановлення у ст. 91-4 КпАП санкції відносно службових осіб за відмову від надання чи несвоєчасне надання за запитами повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої чинним законодавством є, на його думку, неправомірним. «Адже якщо ст. 14 КпАП хоча й не у відповідності до вимог сьогодення, але все ж визначає, хто підлягає адміністративній відповідальності як посадова особа, то визначення того, кого слід розуміти під службовою особою, в законодавстві взагалі відсутнє. А тому законодавцеві слід або встановити ознаки службової особи як суб'єкта адміністративного правопорушення та адміністративної відповідальності, або ж виключити словосполучення «службова особа» з цієї норми. До того ж, санкція вказаної статті встановлює адміністративну відповідальність у вигляді накладення одного і того ж розміру штрафу «на службових та посадових осіб» залишається незрозумілою, коли слід притягати до відповідальності особу як посадову, а коли – як службову». На думку дослідника, для досягнення чіткості у розумінні цієї норми необхідно: 1) доповнити КпАП статтею, яка б визначала поняття службової особи як суб'єкта адміністративного правопорушення і адміністративної відповідальності; 2) встановити у ст. 91-4 окремі санкції щодо службових та щодо посадових осіб або ж, 3) замість викладеного вище, виключити із санкції цієї статті слова «службових та».

Ми підтримуємо думку дослідника щодо необхідності законодавчого визначення термінів «посадова особа» і «службова особа», розмежування їх відповідальності при скоєнні правопорушення і детального визначення підстав для притягнення кожного суб'єкта до відповідальності. В попередньому розділі ми висловлювали свою позицію щодо різного трактування понять «посадова особа» і «службова особа» і зауважували, що дуже часто один термін розкривається через інший. Це стосується визначення посадової особи, що надається у ст. 2 Закону України «Про державну службу». У визначеному нормативному акті під посадовою особою розуміють керівників та заступників керівників державних органів та їх апарату, інших державних службовців, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій».

Таким чином, суб'єктами правопорушення пропонуємо залишити службових та посадових осіб, але при цьому внести до ст. 91-4 КУпАП уточнення і викласти у наступній редакції:

«Відмова від надання чи несвоєчасне надання за запитами повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законодавством, - тягне за собою накладення штрафу на службових осіб від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та на посадових осіб від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

Таке розмежування міри відповідальності можна буде обґрунтувати шляхом надання законодавчого визначення поняття «службова особа» і «посадова особа», де визначити ступінь відповідальності і міру небезпеки, яку несуть дії таких осіб по відмові від надання чи несвоєчасному наданні екологічної інформації.

З метою уточнення запропонованої редакції ст. 91-4 КУпАП визначимо власні формулювання термінів.

Службова особа – це особа, що постійно або тимчасово здійснює функції представників влади або займає посаду на підприємстві, установі, організації і наділена повноваженнями, виконання яких пов'язане із здійсненням організаційно – розпорядчих і консультативно – дорадчих функцій і володіє інформацією про стан навколишнього природного середовища, його об'єктів, їх взаємодію, рівні забруднення, здоров'я та безпеку людей.

Посадова особа – це особа, що постійно або тимчасово займає в організаціях незалежно від форми власності посаду, пов'язану з виконанням :

- а) організаційно-розпорядчих функцій, які виражаються в здійсненні керівництва підпорядкованих по службі осіб;
- б) адміністративно-господарських функцій, які виражаються в здійсненні повноважень по управлінню і розпорядженню майном;
- в) функцій представника влади, що виражаються в наданні у встановленому законом порядку розпорядчих повноважень відносно фізичних осіб, що не знаходяться в службовій залежності, а також юридичних осіб незалежно від їх відомчої підлеглості;
- г) обов'язків особи, що не обіймають посад, пов'язаних з виконанням відповідних функцій, але здійснюючі такі функції по спеціальному уповноваженню, і володіє інформацією про стан навколишнього природного середовища, його об'єктів, їх взаємодію, рівні забруднення, здоров'я та безпеку людей.

Відповідно до дослідження Калюжного Р.А., Комзюка А.Т., Погрібного О.О суб'єктивна сторона виражається в тому, що правопорушення може бути вчинене як з умислом, так і з необережності.

Досліджуючи такі правопорушення, скоєні з умислом, Рагога А.І. зазначає, що наявність прямого умислу означає, що посадова особа усвідомлювала, що без законних підстав не виконує свої обов'язки за запитом шляхом відмови від надання чи несвоєчасного надання повної та достовірної екологічної інформації, і бажає вчинити ці діяння.

Питання щодо скоєння зазначеного правопорушення з необережності не досліджено в сучасній правовій науці. Тому ми пропонуємо власне роз'яснення норми адміністративного права, викладене таким чином:

Несвоєчасне повідомлення повної і достовірної екологічної інформації з необережності означає порушення термінів її доведення до запитувачів, коли службова або посадова особа не припускала або не бажала настання негативних наслідків, або повідомила у встановлений термін лише частину необхідної інформації, що не відповідає вимогам повноти і достовірності запитуваних відомостей.

Детальний аналіз вказаного правопорушення, пов'язаний з тим, що питання правового регулювання забезпечення доступу до інформації достатньо активно обговорюється в юридичній науці.

ВИСНОВКИ. Таким чином, проаналізувавши склад правопорушення щодо відмови від надання чи несвоєчасного надання екологічної інформації, ми визначили ряд уточнень, які необхідно внести до національного законодавства:

1. Необхідним є розроблення і впровадження власного закону «Про екологічну інформацію». Оскільки після розпорощення врегулювання питання про надання доступу до екологічної інформації серед великої кількості вітчизняних і міжнародних нормативно-правових документів, виник ряд правових проблем як по застосуванню норм національного законодавства в області охорони довкілля, так і реалізації права на екологічну інформацію, в тому числі – і застосування відповідальності до порушників за відмову від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації.

2. Пропонуємо використовувати в майбутньому законі визначення екологічної інформації, викладене наступним чином:

Екологічна інформація - це комплекс відомостей про стан навколишнього природного середовища, його об'єктів, їх взаємодію, рівні забруднення, здоров'я і безпеку людей, виражений у будь-якій формі (письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній), що має вільний доступ, забезпечений органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

3. Суб'єктами правопорушення пропонуємо залишити службових та посадових осіб, але при цьому внести до ст. 91-4 КУпАП уточнення і викласти у наступній редакції: «Відмова від надання чи несвоєчасне надання за запитом повної та достовірної екологічної інформації, передбаченої законодавством, – тягне за собою накладення штрафу на службових осіб від трьох до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та на посадових осіб від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян».

4. Визначити підстави настання відповідальності за вчинення вказаного правопорушення з необережності. Під несвоєчасним повідомленням повної і достовірної екологічної інформації з необережності розуміти порушення термінів її доведення

до запитувачів, коли службова або посадова особа не припускала або не бажала настання негативних наслідків, або повідомила у встановлений термін лише частину необхідної інформації, що не відповідає вимогам повноти і достовірності запитуваних відомостей.

Список літератури:

1. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні: монографія / [Шемшученко Ю.С., Кресіна І.О., Колодюк А.В.]; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Чижка. – К.: Юридична думка, 2006. – 384 с.
2. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / [Шемшученко Ю.С., Погорілко В.Ф., Нагребельний В.П.]; за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2005. – 848 с.
3. Мокін В. Б. Розробка моделей вхідних даних для ітеративного методу пошуку різноформатної екологічної інформації / В. Б. Мокін, Ю. М. Коновалюк // Вісник Вінницького політехнічного інституту. – 2011. – № 5. – С. 44 – 47.
4. Білявський Г.О. Основи екології: Підручник / Г.О. Білявський, Р.С. Фурдуй, І.Ю. Костіков. - 2-ге вид. – К.: Либідь, 2005. – 408 с.
5. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: Закон України від 06.07.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 34. – Ст. 296..
6. Грицкевич С.Г. Конституційні екологічні права людини й громадянина та їх забезпечення органами внутрішніх справ: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.02 / Грицкевич С.Г. – К., 2002. – 120 с.
7. Корнякова Т. Охорона довкілля – важлива функція Української держави / Т. Корнякова // Право України. – 2009. – №12. – С. 202–208
8. Судовий захист екологічних прав громадян України: довідник для суддів / М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, П.І. Шевчук та ін. – К.: КМ Академія, 2001. – 178 с

Шурупова К.В. Отказ в предоставлении или несвоевременное предоставление экологической информации / Шурупова К.В. // Ученые записки Таврийского национального университета им.В.И.Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013 – Т.26 (65), №1 . – С. 119-128.

В исследовании автор раскрывает проблемы административной ответственности должностных лиц за отказ от предоставления или несвоевременное предоставление экологической информации. Анализируя состав правонарушения, автор определяет возможности усовершенствования административного законодательства, предоставляет определение понятий должностного и служебного лица, определяет возможность совершения правонарушения из неосторожности. Особое внимание уделено исследованию позитивных тенденций урегулирования таких видов правонарушений в законодательстве стран-соседей.

Ключевые слова: административная ответственность должностных лиц, экологическая информация, отказ от предоставления, несвоевременное предоставление, служебное лицо, совершение правонарушения из неосторожности.

Shurupova K.V. Refuse in a grant or ill-timed grant of ecological information / Shurupova K.V.// Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky. Series: Juridical sciences. – 2013 – Vol.26 (65), №1 . – P. 119-128.

In research an author exposes the problems of administrative responsibility of public servants for abandonment from a grant or ill-timed grant of ecological information. Analysing composition of offence, an author determines possibilities of improvement of administrative legislation, gives the decision of concepts of public and official servant, possibility of feausance of offence determines from a carelessness. The special attention is spared to research of positive tendencies of settlement of offences in the legislation of countries-neighbours.

Keywords: administrative responsibility of public servants, ecological information, abandonment from a grant, ill-timed grant, official person, feausance of offence from a carelessness.

УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА. УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ.

УДК 343.98

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ В СФЕРЕ СТРАХОВАНИЯ

Боровских Р. Н.

Новосибирский юридический институт (филиал) Томского национального исследовательского государственного университета, Новосибирск, Россия

В статье рассматриваются проблемы криминологической, уголовно-правовой и криминалистической характеристики преступлений в сфере страхования. Представлены статистические данные о результатах борьбы с данными преступлениями, характеристика степени их общественной опасности и классификация по уголовно-правовому критерию.

Ключевые слова: криминология, уголовное право, криминалистика, классификация преступлений в сфере страхования, мошенничество в сфере страхования, страховая деятельность, методика расследования.

Введение. Актуальность темы предлагаемой статьи обусловлена следующим. Одним из наиболее эффективных средств социальной защиты и поддержки является институт страхования, которому по силам минимизировать имущественные потери от непредвиденных событий, различных по своему характеру, причинам возникновения, масштабам, последствиям и другим параметрам. В этом кроется социальная миссия страхования. Одновременно с этим, страхование представляет собой сферу весьма доходной коммерческой деятельности определенного законодательством круга профессиональных участников. Именно в таком качестве страховое дело вызывает интерес со стороны криминально ориентированных субъектов.

Страховая деятельность не определяется в действующем российском законодательстве как вид предпринимательства, хотя де-факто обладает всеми признаками последнего. Очевидная гипертрофированность бизнес-компоненты в страховом деле современной России позволяет утверждать, что отечественное страхование в настоящее время подвергается массовой коммерческой эксплуатации. При этом концепт обмана, прочно проникнув в «ткань» любых коммерческих взаимоотношений в современной России, обуславливает, что данная эксплуатация зачастую протекает в криминальных формах.

Вышеизложенное диктует необходимость комплексного исследования криминальных аспектов страховой деятельности в постсоветской России. Попытки изучения рассматриваемых проблем имеются. Так, представителями нижегородской школы ученых-криминалистов разработаны краткие, но весьма полезные прикладные рекомендации по расследованию преступлений в сфере страхования [1, с. 294-307]. Отдельные вопросы прикладного характера затронуты в исследованиях криминологического и уголовно-правового профилей [2-4], а также в работах экономико-криминологической направленности [5-6].

Вместе с тем, имеющиеся разработки не снижают актуальности задачи разработки криминологических, уголовно-правовых и криминалистических рекомендаций по противодействию преступлениям в сфере страхования.

Цель исследования состоит в том, чтобы охарактеризовать основные проблемы криминологической, уголовно-правовой и криминалистической характеристики преступлений в сфере страхования.

Задачи исследования: представить статистические данные о структуре преступности в сфере страхования в России и результатах борьбы с ней, охарактеризовать степени общественной опасности рассматриваемых преступлений и провести их классификацию по уголовно-правовому критерию.

Результаты исследования. Как известно, Г. Гросс довольно большое внимание уделял тому, какими знаниями должен обладать следователь, чтобы успешно раскрывать преступления. По мнению родоначальника науки криминалистики следователь, прежде всего, должен обладать весьма обширными юридическими знаниями не только по уголовному, но и по гражданскому праву [7, с. 8].

С дидактических позиций имеющиеся проблемы, связанные с применением уголовно-правовых, в том числе, криминалистических средств противодействия преступлениям в сфере страхования в современной России и Украине в значительной степени обусловлены, во-первых, острым дефицитом научной, учебной и методической литературы, иной информации относительно рассматриваемого вида преступной деятельности; во-вторых, далеко не всегда высокой квалификацией следователей и иных правоприменителей «на стыке» уголовно-правовых и гражданско-правовых знаний. Ведь преступления в сфере страхования необходимо рассматривать сквозь призму гражданских правоотношений, складывающихся между страхователями и страховщиками. В результате даже в серьезных научных исследованиях о преступлениях в сфере страхового бизнеса говорится с уверенностью в том, что, в частности, экономические аферы с использованием страховых компаний еще не распространены [1, с. 296]. К сожалению это не соответствует действительности.

В рассматриваемом отношении, представляется возможным привести высказывание Ю.П. Гармаева, сформулированное, правда, по иному предмету исследования. Так, автор справедливо отмечает: «...в практике образуются и широко распространяются десятки типичных и весьма опасных нераспознаваемых, «неузнаваемых» преступлений. Причем, бывает так, что мы каждый день можем «спотыкаться» о них, сетовать на существенный вред, которые они причиняют личности, обществу, государству и, тем не менее, все-таки не распознавать в них признаки конкретных составов преступлений» [8, с. 104-105].

Несколько дополняя и развивая вышеизложенную позицию, следует отметить, что для работников правоохранительных органов ситуация с распознаванием и выявлением того или иного преступления существенно осложняется тем обстоятельством, что личная практика каждого следователя, дознавателя, оперуполномоченного, прокурора, судьи в той или иной степени однообразна. В результате этого у практического работника формируются несколько упрощенные, стереотипные представления о признаках преступности либо неправомерности тех или иных посягательств. Такие «шаблонные» представления возникают и в отношении типовых поводов и оснований возбуждения уголовного дела о преступлении в страховой сфере, типичных источниках доказательственной информации, средств ее фикса-

ции, типичных следственных действий и ОРМ. Отложившиеся в памяти правоприменителей «шаблоны», в том числе «шаблоны» типичных следственных ситуаций, которые, как им подсказывает личная практика, точно отвечают признакам того или иного состава преступления, зачастую мешают оценить конкретный факт, задуматься над тем, может ли определенное общественно опасное деяние в страховой сфере быть квалифицировано как преступление - преступление, которое ранее они не расследовали. И если правоприменитель не может вспомнить пример того, чтобы он или кто-то из коллег ранее сталкивался с подобным деянием, и квалифицировал его как преступление, принимал, на основе данной первичной информации, в подобной следственной ситуации решение о возбуждении уголовного дела, то осознанно или подсознательно большинство практических работников не станут изучать вопрос об уголовно-правовой оценке данного конкретного деяния.

Следует иметь в виду, что большинство видов преступных посягательств, совершаемых в настоящее время в сфере отечественного страхования, относятся к разряду труднораспознаваемых. Следовательно, одной из важнейших задач их криминалистического описания в целях разработки криминалистических методик их расследования выступает задача преодоления феномена «нераспознаваемости», «неузнаваемости» рассматриваемых видов преступлений.

Итак, дефицит научных исследований проблем противодействия преступлениям в сфере страхования в России обнаруживает себя в части как уголовно-правового, криминологического, так и криминалистического обеспечения проблемы.

В уголовно-правовом аспекте сказанное означает нехватку научных исследований, предметом которых были бы общественно опасные проявления в сфере страхования, не имеющие на настоящее время адекватной юридической оценки с позиций норм УК РФ и УК Украины.

Так, страховое дело на пространстве СНГ поражено криминальными проявлениями не только со стороны страхователей в отношении страховщиков, но и в обратном отношении. Профессиональные субъекты этой деятельности (страховщики, страховые посредники) нередко используют инструментарий страхового бизнеса в преступных целях (незаконного вывоза капитала за рубеж, обналичивания, легализации преступных доходов, ухода от налогов, хищения бюджетных средств и т.п.). Данные криминальные проявления попадают в поле зрения правоохранителей, но должное уголовно-правовое реагирование осуществляется в отношении очень небольшой их части. Это связано, в том числе, с проблемами уголовно-правовой оценки и уголовно-правовой квалификации отдельных криминальных проявлений (лжестрахования, «страхового демпинга» и др.) и подтверждается большим количеством «отказных» материалов, либо уголовных дел в отношении руководства страховых организаций и других субъектов страховой деятельности, прекращенных на стадии предварительного расследования.

Приведем обобщенный пример. Демпинг в страховании означает продажу страхового полиса по цене, при которой страховщик заведомо для себя будет в дальнейшем не способен компенсировать имущественные потери страхователей при возникновении страховых случаев. Это, по сути, означает строительство некой «страховой пирамиды». Общественная опасность «страхового демпинга» определяется следующим. Адекватный страховой тариф важен тем, что на его основе страховая организация рассчитывает подлежащую уплате страховую премию, которая

структурно складывается из нетто-премии и так называемой нагрузки. Нетто-премия предназначена для производства в будущем страховых выплат. Это «неприкосновенный запас» страховщика. Нагрузка включает в себя расходы на ведение дела (отчисления в фонд заработной платы, комиссии страховым брокерам и агентам, затраты на проведение экспертиз, расходы по продаже полисов и т.п.), а также прибыль страховщика. По оценкам экспертов, доля нагрузки в премии по различным видам страхования находится сегодня в интервале 25-30 %, остальное, по идее, приходится на нетто-премию [9, с. 45]. Представляется, что при названных обстоятельствах подобные деяния могут быть квалифицированы, как минимум, как мошенничество - ст. 159 или 159.5 УК РФ, ст. 190 УК Украины.

Теперь обратимся к конкретной криминальной ситуации на российском страховом рынке. В начале 2011 г. в социальной сети «Одноклассники» появилось обращение компании «Профи-групп» к страховым агентам обоих государств с предложением осуществлять продажи страховых полисов шестнадцати известных страховых компаний. Несмотря на то, что, например, Российский союз автостраховщиков запрещает платить комиссию агентам более 10% (рассматривая более высокий процент агентских комиссионных проявлением демпинга), у «Профи-групп» можно было получить 36% за продажу полиса компании «РК-Гарант». Вознаграждение по полисам «Росстраха» предлагалось в размере 35%, компаний «Россия» и «ГУТА-Страхование» – 32%, «Полис-Гарант» и «Защита-Находка» – 30%, «АльфаСтрахование» – 25%, «Согласие» – 24%, «Росгосстрах» – 22%, «Первая страховая компания» – 20%. Указывалось также, что при достижении определенных объемов продаж возможны большие комиссии [10].

На приведенном примере отчетливо виден образец исключительно циничного отношения к страхователям, идее страхования, его социальной цели. Если учесть, что посредник готов платить другому посреднику 36% от цены полиса, причем не меньшую сумму он забирает себе, плюс – 25-30% приходится на нагрузку страховой премии, то сколько же относится на обеспечение покрытия имущественного ущерба страхователей? Менее 5% страховой премии! Фактически, это лжестрахование, «финансовая пирамида» (в уголовно-правовом аспекте – приготовление либо покушение на мошенничество). Данные деяния с уголовно-правовых позиций являются крайне общественно опасными. Однако судьям, следователям, иным правоприменителям, как уже отмечалось выше, нужно еще обосновать преступность и наказуемость подобного рода деяний, то есть преодолеть феномен их нераспознаваемости.

В криминологическом измерении, проблемы противодействия преступности в сфере страхования связаны, в первую очередь, с неадекватным представлением о структуре преступности.

Так, по сведениям ГИАЦ МВД РФ в 1998 г. было выявлено 988 преступлений, в 1999 г. – 736, в 2000 г. – 898, в 2001 г. – 814, в 2002 г. – 615, в 2003 г. – 794, в 2004 г. – 1798, в 2005 г. – 3207, в 2006 г. – 3522, в 2007 г. – 3423. Как видно, число преступлений в сфере страхования растет, причем в последнее время наблюдается заметное увеличение темпов такого роста. Это связано с динамичным развитием страховой индустрии в России.

Структура преступной деятельности в сфере страхования, с позиций классификации преступных проявлений по уголовно-правовому критерию, предстает в виде трех основных групп преступлений.

Первую группу образуют преступления против собственности, со значительной долей в их числе мошенничеств и иных хищений (ст.ст. 159.5, 160 УК РФ). Удельный вес зарегистрированных преступлений первой группы составляет более 50% [11, с. 7]. При этом уровень их латентности оценивается специалистами в 90-95% [11, с. 8]. Вторая группа представлена отдельными преступлениями в сфере экономической деятельности (ст.ст. 171, 174, 174.1, 178, 198-199.2 УК РФ). Согласно официальной статистике их доля невелика (например, в 2005-2007 гг. в сфере страхования было выявлено 4, 5 и 9 фактов незаконного предпринимательства, соответственно). Третья группа – это отдельные коррупционные преступления (ст.ст. 201, 204, 285, 290 УК РФ).

Вышеприведенная статистическая картина, как представляется, не вполне отражает реальную ситуацию в сфере страхования. Результаты некоторых исследований [12, с. 48-72] позволяют утверждать, что криминальные реалии в сфере отечественного страхования существенным образом отличаются от вышеприведенной статистической картины. Это касается, прежде всего, структурных несоответствий.

В теоретико-методологическом аспекте проблемы следует отметить, что Р.С. Белкин [13, с. 197] давно обозначил два основных направления дальнейшего комплексирования частнометодических криминалистических рекомендаций, которые представляются актуальными вплоть до сегодняшнего дня:

1) разработка новых методик, обусловленных появлением новых составов преступлений, а так же совершенствование существующих методик, связанное с появлением новых способов совершения преступлений, с изменением контингента субъектов преступных посягательств, изменением обстоятельств, способствующих совершению данного вида преступлений и т.п.;

2) создание методик более высокого уровня обобщения, охватывающих несколько видов и даже родов преступных посягательств, но совершаемых не вообще, а в специальных условиях места, времени либо лицами, характеризующимися общим для них отличительным признаком.

Данные комплексы отличаются от традиционных частных методик своей структурой и содержанием. По сути, они должны состоять из характеристики основания формирования комплекса и раскрытия особенностей методики расследования, которые обусловлены данной характеристикой и в которых она проявляется. Каждому из этих направлений комплексирования должна соответствовать современная криминалистическая методика, а точнее система, комплекс криминалистических методик расследования преступлений в сфере страховой деятельности.

Выводы. При изучении вопроса о повышении эффективности мер противодействия преступлениям в сфере страхования, на первый план выходят проблемы криминалистического описания рассматриваемых преступлений, их криминалистической классификации и выработке на ее основе методик расследования данных преступлений предельно высокого уровня обобщения.

Основываясь на методологическом подходе Р.С. Белкина, необходимо создать комплексную методику расследования преступлений в сфере страхования, систему рекомендаций высокого уровня обобщения, охватывающих не отдельные способы, а множество видов и даже родов преступных посягательств в сфере страхования.

Список использованной литературы:

1. Криминалистическое обеспечение экономической безопасности и борьбы с коррупцией: Учебно-практическое пособие / Под ред. А.Ф. Лубина и С.Ю. Журавлева. – Н. Новгород: Нижегородская академия МВД России, 2012. – 418 с.

2. Кругликов Л.Л., Соловьев О.Г., Грибов А.С. Экономические преступления в бюджетной и кредитно-финансовой сферах: вопросы законодательной техники и дифференциации ответственности. Ярославль : Ярославский государственный университет, 2008 – 232 с.
3. Балян А.В. Противодействие преступлениям, совершаемым на рынке страхования: криминологический и уголовно-правовой аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2006. – 170 с.
4. Быков Ю.М. Мошенничество в сфере страхования: криминологические и уголовно-правовые проблемы : дисс. ... канд. юрид. наук. Нижний Новгород: Нижегородская академия МВД России, 2008. – 196 с.
5. Забавин Д.В. Формирование механизма обеспечения финансовой безопасности в сфере страхования (на примере автострахования): автореф. дисс. ... канд. экон. наук. М.: Академия экономической безопасности МВД России, 2009. – 25 с.
6. Сокол А.В. Экономическая безопасность в страховой сфере и ее обеспечение органами внутренних дел : дисс. ... канд. экон. наук. М.: Академия управления МВД России, 2007. – 174 с.
7. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М.: ЛекЭкст, 2002. – 1088 с.
8. Гармаев Ю.П. Незаконная деятельность адвокатов в уголовном судопроизводстве. Средства предупреждения и нейтрализации. Монография. – М.: Издательство «Юрлитинформ», 2010. – 112 с.
9. Чернова Г.В. Основы экономики страховой организации по рисковому видам страхования. – СПб.: Питер, 2005. – 240 с.
10. Двойникова Е. Агенты плетут социальные сети / Е. Двойникова [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.asn-news.ru/news/25586> (дата обращения: 20.05.2013).
11. Алгазин А.И., Галагуза Н.Ф., Ларичев В.Д. Страхование мошенничество и методы борьбы с ним: учебно-практическое пособие. – М.: Дело, 2003. – 512 с.
12. Боровских Р.Н. Проблемы криминализации и декриминализации страховой деятельности в России: монография / Науч. ред. Заслуженный деятель науки Российской Федерации, доктор юридических наук, профессор М.П. Клейменов. М.: Российская криминологическая ассоциация, 2011. – 166 с.
13. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Т.3. – М., 1979.

Боровских Р.Н. Актуальні проблеми протидії злочинам у сфері страхування // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 129-134.

У статті розглядаються проблеми, кримінально-правової і криміналістичної характеристики криминології злочинів у сфері страхування. Представлені статистичні дані про результати боротьби з такими злочинами, характеристика ступеня їх суспільної небезпеки і класифікація по кримінально-правовому критерію.

Ключові слова: криминологія, кримінальне право, криміналістика, класифікація злочинів у сфері страхування, шахрайство у сфері страхування, страхова діяльність, методика розслідування.

Borovskikh R.N. Actual problems of combating crimes in insurance // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 129-134.

This article issues main criminological, criminal law and criminalistics problems of combating against crimes in insurance. The article presents statistical information about results of combating against such crimes, its characteristics by degree of social hazard and classification by criminal law criteria.

Keywords: criminology, criminal law, criminalistics, classification insurance crimes, insurance fraud, insurance business, method of investigation.

УДК 343.98.5

РОЛЬ СИТУАЦИОННЫХ ФАКТОРОВ В ОРГАНИЗАЦИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЛЕДОВАТЕЛЯ И ОПЕРАТИВНЫХ РАБОТНИКОВ

Бородин В. С.

Таврический национальный университет им.В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

Рассматривается влияние отдельных ситуационных факторов на деятельность следователя по созданию такой организационной системы как взаимодействие с оперативными работниками уголовного розыска при расследовании преступлений.

Ключевые слова: ситуационные факторы, оперативные работники, расследование преступлений, следователь.

Расследование преступлений осуществляется в конкретных условиях времени, места, взаимосвязях с другими процессами объективной действительности, поведения лиц, оказавшихся в сфере уголовного судопроизводства и под воздействием иных, самых различных факторов [1, с. 172]. Следователь зачастую сталкивается с сочетанием неблагоприятных факторов, при этом, комбинированный характер сложных следственных ситуаций затрудняет и создает дополнительные препятствия в процессе досудебного следствия. Их анализ и оценка позволяет правильно организовать свою деятельность и эффективно взаимодействовать с оперативными работниками уголовного розыска.

По мнению ученых следственная ситуация представляет собой системное образование, формируемое сочетанием различного рода компонентов и характеризующие функциональные связи между ними [1, с. 173]. Потребность в организации взаимодействия обуславливают конкретные ситуационные факторы. Их многообразие, можно свести к дифференциации на несколько групп (как и ситуационные компоненты): информационные; тактические; организационные.

Информационные факторы определяют степень осведомленности следователя об обстоятельствах совершенного преступления и его участниках, возможных доказательствах, местах сокрытия искомого; осведомленность противостоящих следствию лиц, о намерениях следователя, его неопытности и т.п. [2, с.18]. Отметим, что острые проблемные ситуации возникают в случаях, когда (по делам об убийствах, разбойных нападениях, грабежах) не установлены личности виновных или (в преступлениях в сфере экономики, организованных преступности, по некоторым разновидностям убийств и изнасилований) само преступное деяние. Нередко данные факторы, обуславливаются неопределенностью поведения, подозреваемых, обвиняемых в процессе проведения следственных и оперативно розыскных мероприятий. Таким образом, на первоначальном этапе расследования информация носит

вероятностный, предположительный характер, отличается неполнотой, поэтому основная задача следователя – обеспечить комплексный поиск и получение дополнительной информации.

Тактические факторы включают в себя доказательства и их источники, наличие надежных, еще не использованных каналов ориентирующей информации, данные о планах, намерениях и действиях обвиняемых, подозреваемых и других участников расследования, об их позиции (например, при выяснении линии поведения обвиняемого при допросе одновременно со свидетелем, предъявлении ему материалов дела для ознакомления по окончании расследования и т.д.), возможность избрания меры пресечения. Нередко при этом, следователь испытывает противодействие со стороны подозреваемых, обвиняемых, и других лиц. Возникает, образно говоря, система, элементами, которой являются, с одной стороны, следователь, а с другой – взаимодействующие с ним участники процесса расследования (обвиняемые, подозреваемые и т.д.). Если взаимодействие носит конфликтный характер, то и система становится конфликтной, и наоборот, бесконфликтное взаимодействие образует бесконфликтную систему. Конфликтные ситуации носят характер непосредственного (прямого) или опосредствованного (косвенного), очевидного (открытого) или неочевидного (скрытого) соперничества. Кроме того, по степени остроты конфликтные ситуации дифференцируются на ситуации со строгим и нестрогим соперничеством [3, с.118].

Организационные факторы – это комплекс находящихся в данный момент в распоряжении следователя сил, средств, времени и возможностей их оптимального использования, с их помощью он упорядочивает организационную структуру своей деятельности. В зависимости от характера следственной ситуации (конфликтной или бесконфликтной) он формирует совокупность организационных средств, причем, иногда истребует дополнительные ресурсы.

Организация взаимодействия следователя и оперативных подразделений, разрешение возникающих в процессе расследования ситуаций проходит, на наш взгляд, ряд следующих этапов: 1) предварительный анализ ситуационных факторов (следственной ситуации); 2) детальное изучение факторов, влияющих на организацию взаимодействия следователя с оперативными работниками, с целью выявления, оценки причин и условий возникновения проблемных, конфликтных, организационно неупорядоченных ситуаций; 3) определение способов преодоления проблемных, конфликтных, организационно неупорядоченных и иных ситуаций.

Таким образом, в зависимости от наличия и оценки возникших информационных и тактических факторов, следователь может избрать следующие виды сотрудничества: 1) оптимальное сочетание и последовательность проведения следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий; 2) наиболее целесообразные направления взаимодействия с работниками уголовного розыска. Созданная им оптимальная система взаимодействия является тем эффективным способом, который способствует преодолению организационно неупорядоченных ситуаций при расследовании.

Кроме того, возникновению сложных неупорядоченных ситуационных факторов способствуют многочисленные организационно-управленческие трудности, такие как значительный дефицит времени, большая трудоемкость некоторых процессуальных действий, отсутствие рациональной последовательности в их проведе-

нии, неравномерность в нагрузке следователей и оперативных работников, необходимость выполнения большой по объему работы, в крайне сжатые сроки, низкий уровень организации взаимодействия участников расследования и др. [4, с. 230]. Для их преодоления необходимо привлечение дополнительных сил, средств и оптимизация взаимодействия, что позволит следователю создать благоприятную обстановку и необходимые условия для активизации информационно-поисковой деятельности, расширить свои тактико-психологические возможности. Таким образом, планомерное создание, благоприятных организационных факторов является необходимым условием для оптимальной трансформации сложных следственных ситуаций.

Следует также признать, что организационные аспекты, в деятельности следователя по организации взаимодействия с уголовным розыском, в каждой из форм неодинаковы. Учитывая факт, что следственная ситуация – структура довольно динамичная, изменчивая, на развитие которой оказывает влияние огромное количество факторов ... [1, с. 175]. Поэтому в процессе собирания и исследования информации по делу, поступление новых данных постоянно меняет следственную ситуацию и, соответственно, требует качественного изменения структуры взаимодействия. Следовательно, в разных организационно-структурных формах, доля и роль взаимодействия могут быть различными. В этой связи организационный процесс взаимодействия может носить разовый, эпизодический характер, связанный лишь с выполнением поручений следователя по отдельным эпизодам дела, а также постоянным, т.е. продолжаться в процессе всего досудебного следствия.

Резонно возникает вопрос – что значит, для следователя найти нужный вариант взаимодействия? Это означает, по нашему мнению, что необходимо: 1) своевременно определить форму организационно-управленческой структуры взаимодействия оптимальной для конкретной следственной ситуации; 2) поставить четкие и конкретные задачи перед всеми субъектами; 3) правильно распределить обязанности в соответствии с компетенцией и функциями; 4) согласовать планирование, которое должно определять характер совместных или согласованных действий, их последовательность, связи, сроки проведения следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий; 5) организовать обмен информацией.

На практике взаимодействие отчетливо прослеживается в процессе создания и работы такой её организационной формы как следственно-оперативная группа, при расследовании тяжких и неочевидных преступлений (казачьи убийства, бандитизм, контрабанды, организованная группа и т.п.), когда требуется обширная поисково – розыскная деятельность в короткие сроки различных по своей компетенции и методам работы органов. Задача следователя состоит в собирании через оперативных сотрудников как можно больше информации, относящейся к преступной деятельности тех или иных лиц, с целью их дальнейшей проверки на причастность к преступлению. Взаимодействие здесь может быть постоянным и осуществляется в рамках всего расследования. Как показывает следственная практика, эта форма весьма прогрессивна и предполагает тактическое прогнозирование, планирование, организацию, контроль. Данная система взаимодействия более динамична, гибка, мобильна, способная оперативно реагировать на изменение ситуационных факторов.

Другим вариантом организации процесса расследования является создание группы следователей (ранее упоминалась как бригадная форма), когда перед следователем возникают препятствия исследовательского, а не поискового характера,

связанные большим объемом работы со значительным числом эпизодов, необходимостью параллельного выполнения многочисленных следственных действий, проведением допросов многих обвиняемых и свидетелей, обысков и т.д. В данной структуре взаимодействие с оперативными подразделениями носит разовый, эпизодический характер, связанные с выполнением поручений по проведению негласных следственных (розыскных) действий, оказание содействия в данных действиях (обысков, выемок, задержаний) и проведения розыска скрывающихся преступников. Отметим, что группа следователей не является формой взаимодействия, поскольку она полностью формируется из следователей, которые осуществляют одну и ту же функцию и используют одинаковые методы работы. Это вид кооперации деятельности работников выполняющих единые процессуальные обязанности. Кооперация деятельности всегда предполагает наличие одного или нескольких общих элементов (например, средств) в системах деятельности групп.

Зачастую расследование преступлений может быть связано с конфликтными ситуациями, с необходимостью преодоления противодействия главным образом информационного. Выявляя подлинный характер деятельности носителей информации (подозреваемых, обвиняемых, свидетелей и т.п.), следователь устанавливает лиц, занимающих негативную тактическую позицию. Здесь он не ограничивается уже имеющимися доказательствами, а ищет новую информацию посредством проведение тактической операции. Ее осуществление, на наш взгляд, является тем эффективным методом преодоления негативных факторов, поиска и получения недостающих данных. Это система (комплекс) следственных, оперативно-розыскных и иных (организационных) мероприятий, проводимых по единому плану под руководством следователя и направленных на решение отдельных промежуточных задач, подчиненных общим целям судопроизводства [5, с. 5]. Тактическая операция является организационной формой взаимодействия с оперативными работниками, так и другими специалистами при расследовании преступлений. Если следственно-оперативная группа – организационная структура, то тактическая операция это метод, один из основных и решающих способов функционирования этой организационной структуры.

Таким образом, организация взаимодействия следователя и оперативными работниками – это, прежде всего, система мер, направленных на создание оптимальных предпосылок, обеспечивающих готовность к функционированию. Это обуславливает необходимость согласованных действий по обсуждению результатов проведения следственной и оперативно-розыскной работы, выдвижение версий, согласованное планирование расследования, совместное проведение отдельных следственных действий и криминалистических операций, своевременный взаимный обмен информацией о состоянии и результатах работы.

Актуальным в настоящем является обращение самого пристального внимания организационно – ситуационным факторам, влияющим на деятельность самого следователя и его согласованную деятельность с оперативными подразделениями при расследовании преступлений в свете нового УПК Украины. Детальный анализ достоинств и недостатков нового УПК – предмет специальных исследований. Однако уже сегодня, с учетом реалий практики досудебного следствия, обращают на себя внимание, например: ущемление следователя в процессуальной деятельности, прямая процессуальная и административная зависимость от прокуратуры и судьи, за-

труднение работы, особенно на первоначальном этапе расследования, оперативных подразделений на проведение негласных следственных (розыскных) действий, которые должны ожидать поручений следователя или следственного судьи, а если учитывать коррупционную составляющую наших правоохранительных органов, уже сегодня очевидно, что они не способствуют расследованию преступлений по «горячим следам», и в целом сокращению сроков предварительного расследования. Как говорится, время покажет состоятельность названных и им подобных новелл нового УПК Украины.

Резюмируя сказанное, отметим, что, используемый нами системный подход к проблемам организации взаимодействия, следственной ситуации, тактической операции, позволяет правильно осмыслить любую деятельность, отдельные действия, разглядеть их составные части и на этой основе продумать возможные направления развития, совершенствования изучаемого объекта [6, с. 36]. В теории и практике в организации взаимодействия следователей и оперативных подразделениях, ключевым является положение, соединяющее принцип системности с ситуационным подходом.

Список литературы:

1. Криминалистика: Учебник. / Под общей ред. И.П. Ищенко, А. Г. Филиппова. – М.: Высшая школа, 2007. – 1275 с.
2. Криминалистика: Учебник. Изд. 2-е, испр. и доп. / Под ред. доктора юридических наук, профессора И.Г. Ищенко – М.: Юридическая фирма «КОНТАКТ», «ИНФРА-М», 2006. – 748 с.- (серия «Высшее образование»).
3. Драпкин Л.Я. Основы теории следственных ситуаций Л.Я. Драпкин. – Свердловск, 1987. – 126 с.
4. Криминалистика: Учебник для вузов. / И.Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, И.П. Ищенко и др.; под ред. И.Ф.Герасимова, Л. Я. Драпкина. – М.: Высшая школа, 1994. – 528 с.
5. Саламаха Ю.А. Основы организации тактических операций: Учебно-практическое пособие / Ю. А. Саламаха. – Екатеринбург. Изд-во УрЮИ МВД России, 2003. – 64 с.
6. Яблоков Н.П. Маевский С.С. Общетактические основы взаимодействия следователей с защитниками при проведении следственных действий в разных ситуациях // Вестник Московского Ун-та. Серия: Право. – 2010. – №2 – С. 34 – 45.

Бородин В.С. Роль ситуаційних факторів в організації взаємодії слідчого і оперативних підрозділів / В.С. Бородин // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 135-139.

Розглядається вплив окремих ситуаційних факторів на діяльність слідчого щодо створення організаційної системи взаємодії з оперативними підрозділами при розслідуванні злочинів.

Ключові слова: ситуаційні фактори, оперативні працівники, розслідування злочинів, слідчий.

Borodin V. The role of situational factors in the organization of general activities of the investigator and operatives / V. Borodin // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 135-139.

The effect of individual situational factors on the activities of investigators on the creation of an organizational system interacts with the operation staff during investigation of crimes.

Keywords: situational factors, operatives, investigate crimes, investigator.

УДК 343.351

**СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВАЯ ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ УГОЛОВНОЙ
ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА ПРИЧИНЕНИЕ ИМУЩЕСТВЕННОГО
УЩЕРБА ПУТЁМ ОБМАНА ИЛИ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ДОВЕРИЕМ**

Бугаев В. А.

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

Статья рассматривает социальную обусловленность и правовую необходимость уголовно-правового запрета за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием в его генезисе, и место этой правовой нормы в системе преступлений действующего УК Украины.

Ключевые слова: собственность, причинение имущественного ущерба, обман, злоупотребление доверием, мошенничество, преступления против собственности, уголовная ответственность.

Исследование истоков необходимости признания преступным того или иного деяния, структуры и сущности имеющихся уголовно-правовых норм представляет научно-теоретический интерес, поскольку в процессе такого анализа можно определить важность нормы, выявить определенные её недостатки и перспективы совершенствования.

Известные учёные в области уголовного права Г.А.Кригер и Н.Ф.Кузнецова, в своё время, отмечали, что исследование юридических норм невозможно без выяснения конкретного общественного отношения, регулируемого ими, задач, поставленных законодателем во время их принятия, конкретной обстановки, в которой эти нормы нарушались и в которой они применяются. Без выяснения обстоятельств, которые привели законодателя к необходимости принятия той или другой нормы, анализ нормы будет неполным [1; С. 52]. Представляется, что это утверждение не потеряло актуальности и в условиях современного правотворчества.

В Разделе 6 Особенной части УК Украины 2001 г. «Преступления против собственности», ст. 192 предусматривает уголовную ответственность за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием. С учётом того, что ст. 190 этого же УК предусматривает ответственность за мошенничество (завладение чужим имуществом или приобретение права на имущество путём обмана или злоупотребления доверием), которое достаточно хорошо исследовано, представляет интерес исследование социальной обусловленности уголовно-правового закрепления ответственности за причинение имущественного ущерба в его генезисе, и место этого деяния в системе преступлений против собственности.

Проблеме обусловленности уголовно-правовых норм отводилось значительное внимание в исследованиях учёных-криминалистов. Так, например, Г.А.Кригер и Н.Ф.Кузнецова выделяют следующие основания социальной обусловленности уголовно-правовой нормы: причинение деянием существенного вреда общественному отношению, антиобщественная ориентация лица, распространённость деяния и его повышенная угроза для общества, неэффективность других некриминальных мер, способность общественного сознания воспринять это деяние как преступление, вве-

дение уголовной ответственности отвечает развитию общества и принципам уголовного права [1, с. 34].

Современная социальная обусловленность уголовной ответственности за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием имеет свои правовые исторические предпосылки. Анализ истории развития украинского уголовного законодательства свидетельствует, что нормативно-правовое закрепление ответственности за посягательства на собственность предусматривалось в самых первых его правовых памятниках. В последующем, в каждом новом уголовном законе данный вид ответственности получал дальнейшее развитие. От других посягательств, которые признавались преступными, уголовно-правовое регулирование посягательств против собственности отличалось относительной стабильностью.

Со времен Русской Правды прослеживается различие между посягательствами, связанными с обращением имущества в свою пользу - "похищениями", и посягательствами, в которых отсутствует обращение имущества виновными в свою пользу - незаконное пользование.

В дореволюционном законодательстве, кроме установления уголовной ответственности за посягательство на чужое имущество, также существовала ответственность за незаконное самовольное использование чужого имущества, преступную неоплату по договорам о предоставлении услуг и выполнении работ, были упоминания и об ответственности за незаконное потребление энергии. Эти посягательства рассматривались в большинстве случаев как самовольное использование имущества и злоупотребление доверием. В источниках досоветского права появляются упоминания об ответственности за злоупотребление доверием и обман. Выделяется понятие имущественной недобросовестности.

Уголовное уложение 1903 г. содержало отдельную главу в разделе о преступлениях против собственности - о самовольном пользовании чужим имуществом, о других случаях виновной недобросовестности в отношении чужого имущества [2, с. 324]. Злоупотребление доверием охватывало круг неправомерных действий, которые составляли случаи использования доверия лиц во время заключения, выполнения, отсрочки любых договоров или обязанностей в отношении имущества. Ведущий учёный – правовед Российской империи конца 19-го – начала 20-го столетия, профессор Санкт-Петербургского университета Н.С.Таганцев определял злоупотребление доверием, как противоправное умышленное причинение имущественного вреда лицом, которое было обязано охранять затронутые имущественные интересы и проявлять заботу о них, т.е. невыполнившим возложенной на него обязанности [2, с. 633].

Особенная часть УК УССР 1927 г., включала раздел VII „Имущественные преступления”, нормы которого, устанавливали уголовную ответственность за посягательства на собственность. Отдельной статьи, предусматривающей ответственность за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием, в данном законе предусмотрено не было. Вместе с тем, ст. 180 этого УК закрепляла уголовную ответственность за мошенничество, которое рассматривалось как получение с корыстной целью имущества или права на имущество.

Впервые самостоятельная уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием, в современном понимании, была закреплена в ст.87 УК УССР 1960 г. Причиной такого выделения было научно разработанное на протяжении ряда десятилетий понятие „хищение” и,

как следствие, деление преступлений против собственности на корыстные преступления против собственности, которые содержат признаки хищения и другие корыстные преступления. Под хищением в тот период понималось содеянное с корыстной целью завладение или передача третьим лицам имущества, которое находилось в собственности владельца [3, с. 88].

В этом плане представляет интерес трансформация уголовно-правовых понятий похищение и хищение в нашем уголовном праве. Изначально в уголовном законодательстве Российской империи второй половины 19-го века использовался термин похищение. Профессор Н.С.Таганцев под похищением понимал завладение преступными способами чужого движимого имущества с целью обращения его в свою собственность. Как он отмечал, похитить – означает взять или переместить имущественную ценность из владения пострадавшего во владение виновного. К имущественным преступлениям он относил: «воровство» – всякое противозаконное похищение чужого движимого имущества с целью присвоения; разбой – похищение чужого движимого имущества с помощью физического или психического насилия против лица пострадавшего; мошенничество – кроме похищения, охватывающее все имущественные обманы; вымогательство, присвоение.[2, с. 849, 850].

И.Я. Фойницкий указывал, что вместе с присвоением похищение имущества образует группу так называемых корыстных посягательств против движимости. Не могут быть относимы к похищению такие действия, которыми хотя и производятся изменения в имущественной сфере потерпевшего, но без изменения фактического владения имуществом [4, с. 160, 175].

Н.С.Таганцев, как один из авторов проекта Уголовного Уложения 1903 г. отмечал, что в нём изначально предполагалось предусмотреть полное объединение всех видов похищения чужого движимого имущества в одно понятие имущественного «хищничества» [2, с. 820, 857]. По этому поводу Г.М. Борзенков указывал, что составители Уложения 1903 года исходили из наличия родового понятия похищения или имущественного «хищничества», близкого к современному понятию хищения, в связи с чем в первичном проекте предусматривалось объединить все случаи похищения чужого имущества в одно общее понятие имущественного «хищничества». Это намерение поддержали многие юристы, в том числе немецкие ученые. Однако в дальнейшем было признано, что подобное решение, «хоть и правильное теоретически, было бы слишком резким и поэтому нежелательным отклонением от действующей системы» [5, с. 392].

В конечном итоге, в советском уголовном законодательстве закрепились новая уголовно-правовая категория хищение, которая терминологически наиболее полно нашла отражение в УК 1960 года. Мошенничество было признано одной из форм хищения. Поэтому возникла необходимость в установлении уголовной ответственности не только за хищение государственного или коллективного имущества, но и за другие посягательства на эту форму собственности в виде причинения имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием. Причём ответственность за аналогичные посягательства на личную собственность указанным кодексом предусмотрена не была.

Вместе с тем, новый УК Украины от 5 апреля 2001 года отказался от понятия хищения и в Разделе 6 Особенной части «Преступления против собственности» и других употребляет термин «похищение», т.е. фактически вернулся к дореволюцион-

онным научно-теоретическим подходам по этой проблеме. Отсюда логичным является закрепление в ст. 192 действующего УК Украины отдельного состава, предусматривающего ответственность за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием при отсутствии признаков мошенничества (т.е. похищения [6, с. 353]), если оно причинило значительный вред.

Возвращаясь к проблеме социальной обусловленности уголовной ответственности за указанное преступление, следует отметить, что для криминализации этого деяния, как и любого другого, необходима совокупность определённых предпосылок. К ним можно отнести научно обоснованный комплекс факторов, которые учёные разделили на две группы: 1) основания уголовно-правового запрета, которые служат объективными предпосылками его установления (общественная опасность, распространённость, необходимость регулирования уголовно-правовыми методами, готовность общества к криминализации деяния); 2) основания криминализации, которые относятся к юридической технике (отсутствие противоречия с другими областями права, согласованность в пределах уголовного права) [7, с. 8].

Анализируя первую группу факторов, отметим, что ст. 192 УК направлена на уголовно-правовую охрану собственности. С точки зрения диалектического материалистического подхода к историческим процессам, развитие общества и государства обусловлены в значительной степени возникновением и развитием института собственности, т.е. отношений между людьми по поводу владения, пользования и распоряжения имуществом и вытекающими из него благами как материальными, так и нематериальными. В своё время великий немецкий философ Гегель в своём учении уделял существенное внимание месту и роли собственности в общественном развитии. Как отмечают многие учёные: 1) Гегель рассматривал личность в неразрывной связи с собственностью; 2) собственность является предпосылкой воли, развития способностей каждого человека; 3) собственность выступает не просто как одно из направлений и форм выражения воли человека, она образует экономическую основу для воли и права [8, с. 6].

Следовательно, собственность является основой производственных отношений, так как является основным условием функционирования производства и в конечном итоге основой обеспечения реализации потребностей граждан (материальных и духовных). Поскольку само производство является экономической основой государства, то соответственно государство с момента своего образования будет вынуждено, исходя из инстинкта самосохранения, защищать институт собственности. Что, собственно говоря, мы видим на примере развития нашего национального уголовного законодательства.

Со времён Римской империи понятие собственности традиционно ассоциировалось с принадлежностью кому-либо, т.е. с возможностью владеть, пользоваться и распоряжаться имуществом. Эта правовая традиция сохраняется и в действующем Гражданском кодексе Украины, согласно ст. 316 которого под правом собственности понимается право лица на вещь (имущество) – вещное право. Наряду с этим, в экономическом смысле, понимание собственности шире чем в гражданско-правовом и включает не только определённые правомочия собственника в отношении вещей, но и в отношении невещных объектов (различные виды энергии, услуги, интернет-время и т.п.), которые в прямом смысле не являются вещами, но являются товаром и находятся в гражданско-правовом обороте. Соответственно в гражданско-правовом

и ином порядке регламентируются условия владения и пользования такими не вещными объектами и компенсации за это (оплаты за полученные услуги, выполненные работы, использованную энергию и т.п.).

Вместе с тем, значительное количество противоправных действий, связанных с использованием приемов и способов уклонения от уплаты вознаграждения за выгоды, полученные от использования чужого имущества, заимствования имущества и другие действия с чужим имуществом без согласия собственника свидетельствует о неэффективности борьбы с такими правонарушениями путем привлечения лица к гражданской, административной или другим видам юридической ответственности. Поэтому и возникает необходимость введения самого строгого вида юридической ответственности – уголовной (ст. 192 УК).

При этом обращает на себя внимание тот факт, что законодатель не механически признает любое причинение имущественного ущерба преступным, а лишь повлекшее значительный имущественный вред (в 50 и более раз превышающий не облагаемый налогом минимум доходов граждан), при наличии которого можно вести речь именно об уголовной противоправности деяния. Этот подход является целесообразным и обоснованным, поскольку позволяет за незначительные правонарушения применять другие виды ответственности, не прибегая к наиболее строгому виду юридической ответственности - уголовной.

Вторая группа факторов оснований криминализации деяния связана с юридической техникой регламентации преступления. Она предполагает наличие логической согласованности нормы с системой уголовного права и системой права в целом. Во-первых, введение уголовной ответственности за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребление доверием не противоречит Конституции Украины, закрепляющей надлежащую правовую защиту собственности и незабываемость прав собственности, которые гарантируются государством. Не противоречит эта уголовно-правовая норма и Гражданскому кодексу Украины, продолжающему конституционные положения в этой части, и более глубоко и чётко регламентирующему порядок передачи собственности во временное владение, пользование и распоряжение третьим лицам или её отчуждение.

Во-вторых, законодатель сконструировал преступление, предусмотренное ст. 192 УК, лишь с умышленной формой вины, чем также отграничил его от невыполнения обязательств по гражданско-правовой сделке. Тем самым подчеркнув, что указанное деяние отличается не только уголовно противоправным характером поведения, но и антисоциальной установкой личности на причинение владельцу вреда. Соответственно наличие определённых уважительных причин (объективная невозможность оплаты, несвоевременная оплата за услуги или выполненные работы), свидетельствующих о желании лица, в конечном итоге, исполнить гражданско-правовую обязанность, исключают уголовную ответственность лица. Лишь злостное уклонение от оплаты путем использования обмана, злоупотребления доверием, повлекшие значительный ущерб преследуются в уголовно - правовом порядке.

В-третьих, законодатель разграничил исследуемый состав с мошенничеством. В отличие от мошенничества данный состав предполагает нанесение ущерба собственнику не через уменьшение его наличного имущества вследствие изъятия из владения, а в результате обращения виновным в свою пользу денежных сумм или иных ценностей, которые еще только должны перейти в собственность. Своими

действиями виновный причиняет собственнику не положительный ущерб, что характерно для хищения, а ущерб в форме непередачи должного (упущенная выгода), т.е. собственник в результате совершения виновным обмана или злоупотребления доверием не получает того имущества или дохода, которые должны быть ему переданы согласно закону.

Рассматривая социальную обусловленность уголовной ответственности за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием нельзя не отметить, что уклонение от оплаты за используемые чужие вещные объекты, полученные услуги, выполненные работы, незаконное временное заимствование имущества, имеет достаточно широкое распространение. Этому служит несколько причин: всё более широкое вовлечение невещных благ в гражданско-правовой оборот; стремление обогатиться за чужой счёт (в т.ч. неоплатным использованием чужого имущества), поиск мнимых формально-правовых способов обогащения и т.д. [См. 9, с. 8, 73]

В этом свете ненадлежащая реакция государства на наиболее явные факты таких нарушений, существенно подрывает основополагающие конституционные требования защиты всех форм собственности от противоправных посягательств и, как следствие, стабильность института собственности в целом. Поэтому, с позиции всесторонней охраны собственности, необходимо законодательно обеспечить не только сохранность имеющегося в фондах владельца имущества, но и создать надлежащую уголовно-правовую защиту за противозаконное безоплатное использование вещных и невещных объектов собственности. Представляется, что, как раз, наличие уголовной ответственности за посягательства на собственность, не связанные с её отчуждением, является обоснованной, поскольку позволяет в целом комплексно обеспечить защиту всех форм собственности от преступных посягательств.

Исследуемая норма необходима в системе уголовного права ещё и потому, что нормы, устанавливающие уголовную ответственность за различные противозаконные формы изъятия и обращения чужого имущества, его повреждение и т.п., не охватывают полностью отношений собственности, которые нуждаются в уголовно-правовой охране. Соответственно, деяния, которые подпадают под признаки причинения имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием не могут квалифицироваться по другим уголовно-правовым нормам. Поэтому ст. 192 УК Украины и размещена в разделе VI УК Украины «Преступления против собственности».

Всё изложенное в указанном разделе позволяет сделать следующие выводы. Введение уголовной ответственности за любое деяние объясняется его социальной природой и опирается на исторические правовые традиции. Соответствующие исторические традиции есть и у исследуемой правовой нормы. Наиболее ярко они прослеживаются в Уголовном уложении 1903 г. (отдельная глава в разделе о преступлениях против собственности – о самовольном пользовании чужим имуществом, о других случаях виновной недобросовестности в отношении чужого имущества) и ст. 87 УК УССР 1960 г.

Наряду с этим, наличие в УК Украины ответственности за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием обусловлено рядом социальных оснований криминализации деяний. Наиболее веским является то, что собственность является одним из важнейших благ лица, и ее защита выступает одной из первоочередных задач государства, что отражено в Конституции Украины.

Кроме того, следует учитывать и научно-правовые особенности данной нормы действующего УК. В советский период в науке уголовного права получила широкое

распространение уголовно-правовая категория «хищение», которая явилась продолжением идеи, заложенной ещё при разработке Уголовного Уложения 1903 года. Новый УК Украины отказался от этого понятия, и употребляет термин «похищение», т.е. фактически вернулся к дореволюционным научно-теоретическим подходам по этой проблеме. Поэтому логичным является закрепление в ст. 192 действующего УК отдельного состава, предусматривающего ответственность за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием, которое не является похищением.

Литература:

1. Кригер Г. А. Проблемы социальной обусловленности уголовного закона / Г. А. Кригер, Н. Ф. Кузнецова. – М., 1977. – С. 34, 52.
2. Таганцев Н. С. Уголовное Уложение 22 марта 1903 г. / Н. С. Таганцев. – СПб, 1904. – С. 324, 392, 623, 820, 857.
3. Кригер Г. А. Квалификация хищений социалистического имущества, изд. 2–е, испр. и допол. / Г. А. Кригер. – М.: Юрид. лит., 1974. – С.88.
4. Фойницкий И. Я. Курс уголовного права. Часть особенная / И. Я. Фойницкий. – СПб., 1907. – С. 160, 175.
5. Курс уголовного права. Особенная часть. Том 3. Учебник для вузов. Под ред. доктора юридических наук, профессора Г.Н. Борзенкова и доктора юридических наук, профессора В.С. Комиссарова. – М.: ИКД Зерцало. – М., 2002. – С. 392.
6. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Отв. редактор Е.Л. Стрельцов. – Х.: ООО «Одиссей», 2007. – С.353.
7. Антонов А. Д. Теоретические основы криминализации и декриминализации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. Д. Антонов. – М., 2001. – С. 8.
8. Пацурківський Ю. Власність і право власності в Україні: Конспект лекцій / Ю. Пацурківський. – Чернівці: Рута, 2003. – С. 6.
9. Безверхов А. Г. Имущественные преступления / А. Г. Безверхов. – Самара: Самарский университет, 2002. – С. 8, 73.

Бугаєв В.А. Соціально-правова обумовленість кримінальної відповідальності за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою / В. А. Бугаєв // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 140-146.

Стаття розглядає соціальну обумовленість і правову необхідність кримінально-правової заборони за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою в його генезисі й місце цієї правової норми в системі злочинів діючого КК України.

Ключові слова: власність, заподіяння майнового збитку, обман, зловживання довірою, шахрайство, злочини проти власності, кримінальна відповідальність.

Bugayev V. Socially-legal conditionality of the criminal liability for causing of a property damage by a deceit or Breach of confidence / V. Bugayev // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 140-146.

Article considers social conditionality and legal necessity of a criminally-legal interdiction for causing of a property damage by a deceit or breach of confidence in its genesis and a place of this rule of law in system of crimes operating criminal offence Ukraine.

Keywords: the property, causing of a property damage, a deceit, breach of confidence, swindle, crimes against the property, the criminal liability.

УДК 346.62:347.73 (479.25)

ДОСВІД РЕСПУБЛІКИ ВІРМЕНІЯ ЩОДО БОРОТЬБИ З ВІДМИВАННЯМ ГРОШЕЙ І ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ

Буткевич С. А.

*Кримський юридичний інститут Національного університету «Юридична академія
України ім. Я. Мудрого», м. Сімферополь, Україна*

У статті розглянуті основні етапи становлення та розбудови законодавства та системи органів Республіки Вірменія, уповноважених уживати заходів по боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, а також відповідальність за порушення антилегалізаційного законодавства.

Ключові слова: відмивання грошей, вдосконалення, запобігання, протидія, фінансування тероризму.

На початку ХХІ ст. з урахуванням наявних і потенційних загроз для національної безпеки, зокрема поширення фактів використання недосконалої кредитно-банківської системи з метою легалізації злочинних доходів, а також системи забезпечення економічної безпеки, в тому числі завдяки зростанню потужностей злочинних груп терористичної (екстремістської) спрямованості, кожна із країн пострадянського простору розпочала створювати організаційно-правові механізми протидії цим суспільно небезпечним явищам.

За оцінками міжнародних фахівців, Республіка Вірменія (далі – РВ) не вважається країною підвищеного ризику, яка може використовуватися для відмивання грошей і фінансування тероризму. Фінансова система РВ залишається невеликою, при цьому банківські установи домінують – на сукупні банківські активи приходиться близько 91 % активів усієї фінансової системи Республіки [1, с. 9]. Разом з цим, економіка РВ значною мірою залежить від грошових переказів з-за кордону, що надходять від трудових мігрантів (переважна більшість яких перебуває в Російській Федерації, Західній Європі та Сполучених Штатах Америки), а завдяки своєму географічному положенню на Кавказі, вона може перетворитися на транзитний пункт для транспортування наркотичних засобів, психотропних речовин, а також людей (злочини, що є предикатними стосовно відмивання грошей). Крім цього, залишається актуальною проблема боротьби з корупцією [1, с. 15].

Враховуючи викладене вище, в нашому дослідженні ми проаналізуємо основні положення антилегалізаційного законодавства РВ та її досвід у зазначеній сфері з метою вивчення можливості їх використання в національному правовому полі.

Окремі аспекти запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму в зарубіжних країнах були предметом наукових розвідок Л.І. Аркуші, О.М. Бандурки, В.С. Зеленецького, О.Є. Користіна, В.Л. Кротюка, І.Є. Мезенцевої, О.Г. Павлова, С.В. Симов'яна, В.А. Тимошенка, Д.А. Файера, О.А. Шебунова тощо. Втім, досвід РВ у сфері боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму самостійним предметом дослідження не обирався, а тому не знайшов належного відбиття в науковій літературі.

Отже, метою статті є аналіз організаційно-правових засад функціонування системи боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму у РВ, на підставі якого можуть бути сформульовані пропозиції і рекомендації для вдосконалення національного антилегалізаційного законодавства.

На шляху розбудови так званої антилегалізаційної системи РВ було вжито комплекс організаційних і практичних заходів з метою імплементації міжнародних рекомендацій у цій сфері до національного правового простору.

Первинно формування законодавчої бази для антилегалізаційних заходів було розпочато з криміналізації злочинів «відмивання грошей» і «фінансування тероризму» у 2003 і 2004 рр. відповідно. Нині ст. 190 Кримінального кодексу РВ визначає, що *легалізацією незаконних доходів (відмиванням грошей)* є конверсія або перевод майна, якщо відомо, що таке майно є доходами від злочинів, з метою укриття чи утаювання незаконного джерела власності або з метою надання допомоги будь-якій особі, яка брала участь у вчиненні предикатного злочину, уникнути правових наслідків своїх дій, або укриття чи утаювання справжнього характеру, джерела, місцезнаходження, розміщення, права власності, руху або належності, знаючи що таке майно є доходами від злочинів, або на придбання, володіння, користування чи розпорядження майном, знаючи, що таке майно одержано від злочину. При цьому під майном розуміється будь-який вид майна, в тому числі активів, цінних паперів і майнових прав, а у випадках, передбачених міжнародними договорами РВ, інших об'єктів цивільних прав, одержаний чи набутий безпосередньо або опосередковано при скоєнні злочинів, передбачених статтями 104, 112, 113, 117, 122, 131–134, 166, 168, 175–224, 233–235, 238, 261, 262, 266–270, 281, 284, 286–289, 291, 292, 295, 297, 298, 308–313, 329, 352, 375, 383, 388 і 389 цього Кодексу. Відповідно до ст. 217.1 Кримінального кодексу РВ, *фінансуванням тероризму* є безпосереднє чи опосередковане надання або збирання коштів з незаконним наміром, щоб вони використовувалися, або при усвідомленні того, що вони будуть використані в повному обсязі чи частково для здійснення терористичного акту, терористичною організацією або окремими терористами [2, с. 120–121]. Водночас зазначимо, що розслідування вказаних злочинів проводять слідчі поліції (ст. 190 КПК РВ).

Перший антилегалізаційний закон РВ був прийнятий у 2004 р. і набув чинності в 2005 р. Новий розвиток антилегалізаційне законодавство отримало в 2008 р. у зв'язку із прийняттям вказаного закону в новій редакції. Так, метою Закону РВ «Про боротьбу з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму» є захист прав, свобод і законних інтересів суспільства та держави шляхом утворення правових структур по протидії відмиванню грошей і фінансуванню тероризму задля забезпечення правових механізмів гарантування стабільності економічної системи Республіки. Вказаний Закон регулює відносини у сфері боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, визначає систему уповноважених органів у цій сфері, процедури й умови для співробітництва між такими органами, а також питання, пов'язані з наглядом і введенням санкцій проти відмивання грошей і фінансування тероризму [3].

Щодо національної стратегії боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, то її концепція полягає у: *по-перше*, підвищенні ефективності національної антилегалізаційної системи та забезпеченні гнучкості механізмів її застосування; *по-друге*, захист економіки та фінансової системи від ризиків бути викорис-

таними для відмивання грошей і фінансування тероризму; *по-третє*, невідворотної караності відмивання грошей і фінансування тероризму та сприянні соціальної нетерпимості до них [4, с. 7]. При цьому такі заходи мають упроваджуватися завдяки ефективному застосуванню антилегалізаційного законодавства та міжнародних стандартів, за допомогою об'єднання і розширення національних, регіональних і міжнародних зусиль та ініціатив. Крім цього, вважаємо важливим аспектом закріплення в антилегалізаційному законодавстві основних принципів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму [5, с. 40]. Зокрема, визначено, що для успішної реалізації антилегалізаційної стратегії РВ діяльність уповноважених суб'єктів повинна ґрунтуватися на засадах: професіоналізму; правосуддя; співробітництва; взаємної поваги; довіри; ініціативи; конфіденційності; гласності [6, с. 1].

За аналогією із законодавством України та переважної більшості країн пострадянського простору, у РВ передбачена дворівнева система боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму. Так, до *звітних одиниць* (аналог вітчизняних суб'єктів первинного фінансового моніторингу) відносяться: банки; кредитні організації; особи, що здійснюють управління інвестиційними фондами; особи, що займаються купівлею-продажем іноземної валюти; особи, що здійснюють перекази грошових коштів; особи, що надають інвестиційні послуги відповідно до Закону РВ «Про ринок цінних паперів»; центральний депозитарій, що регулює ринок цінних паперів відповідно до Закону РВ «Про ринок цінних паперів»; страхові (у тому числі перестрахові) організації і страхові (у тому числі перестрахові) брокери; ломбарди; ріелтори (агенти з нерухомості); нотаріуси; адвокати, а також незалежні юристи та фірми, що надають юридичні послуги; незалежні аудитори та аудиторські фірми; торговці дорогоцінними металами; торговці дорогоцінним камінням; торговці творами мистецтва; організатори аукціонів; казино й особи, що організують азартні ігри й лотереї, включаючи осіб, що організують азартні ігри в мережі Інтернет; трасти і компанії, що надають послуги. А також: кредитні бюро; Уповноважений орган, що відповідає за функціонування інтегрованого державного кадастру нерухомості; державний орган, що здійснює реєстрацію юридичних осіб (Державний реєстр), які відповідно до антилегалізаційного законодавства зобов'язані надавати інформацію про підозрілі операції у певних випадках [3]. Отже, до звітних одиниць віднесені не тільки суб'єкти господарювання, але й державні органи, діяльність яких пов'язана з наданням фінансових послуг, реєстрацією й обробленням певної інформації тощо.

Втім, недоліком антилегалізаційного законодавства РВ убачається відсутність чітко визначеної системи органів, що здійснюють регулювання і нагляд у цій сфері (аналог вітчизняних суб'єктів державного фінансового моніторингу). Так, у ст. 3 Закону РВ «Про боротьбу з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму» лише зазначено, що *наглядовими органами* є уповноважені органи, що видають ліцензії звітним одиницям (на призначення, присвоєння кваліфікації, іншу діяльність, що потребує дозволу та нагляду) [3], але в антилегалізаційному законодавстві їх перелік не визначений. На наш погляд, ця прогалина потребує усунення за аналогією із законодавством інших країн пострадянського простору [7, с. 192–234].

Разом з цим, інші недоліки та суперечності в антилегалізаційному законодавстві РВ можна класифікувати на такі групи: *ризик*, пов'язані з *нормативно-правовими актами профілактичного характеру* (обмеження для правоохоронних органів при

розкритті банківської таємниці; обіг фінансових інструментів, оформлених на пред'явника; відсутність належного контролю за діяльністю власників казино, організаторів азартних ігор і лотерей, а також дієвого механізму заморожування коштів, одержаних від тероризму); *недоліки, пов'язані з належним виконанням нормативно-правових актів профілактичного характеру* (пасивна звітність звітних одиниць про підозрілі угоди; відсутність дієвого нагляду і механізму притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні антилегалізаційного законодавства; повільний нагляд за діяльністю некомерційних організацій); *ризик, пов'язані з нормативно-правовими актами кримінальної спрямованості* (відсутність підстав для конфіскації майна третіх осіб у рамках кримінальної справи за предикатними злочинами); *недоліки, пов'язані з належним виконанням нормативно-правових актів кримінальної спрямованості* (відсутність можливості для проведення самостійних досліджень у справах про відмивання грошей і фінансування тероризму; незначна кількість судових вироків за такими справами) [8, с. 2–3].

Уповноважений орган по боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму відповідно до покладених на нього завдань виконує такі функції: 1) одержує звіти від звітних одиниць, інформацію від державних органів та організацій; 2) аналізує отримані звіти та інформації; 3) направляє заяви до органів кримінального розслідування у визначених законодавством випадках; 4) для цілей, визначених антилегалізаційним законодавством, звертається із запитом про надання іншої інформації від звітних одиниць, у тому числі відомостей з обмеженим доступом; 5) для цілей, визначених антилегалізаційним законодавством, звертається із запитом про надання іншої інформації від державних органів, зокрема контролюючих і правоохоронних, у тому числі відомостей з обмеженим доступом; 6) визначає строки усунення чи виправлення недоліків у разі надання неповних чи неточних звітів або ненадання звітів звітними одиницями; 7) самостійно або спільно зі звітними одиницями, контролюючими та іншими органами чи організаціями приймає правові акти у сфері боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, затверджує керівні принципи та обнародує відповідні типології; 8) надає право звітним одиницям призупинити ділові стосунки та фінансові операції відповідних суб'єктів; 9) сприяє нагляду за звітними одиницями в порядку й випадках, визначених законодавством; 10) визначає підстави й умови проведення внутрішнього аудиту фінансових інститутів у сфері боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму; вимагає проведення зовнішнього аудиту; 11) застосовує санкції, встановлені для порушників антилегалізаційного законодавства, а також клопоче про введення санкцій стосовно звітних одиниць; 12) ухвалює рішення про призупинення підозрілої угоди чи ділових стосунків або заморожування коштів, пов'язаних з тероризмом; 13) регулярно забезпечує звітних одиниць інформацією за поданими ними відомостями; 14) організовує тренінги у сфері боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму та координує навчання, що проводяться іншими органами в цій сфері, а також підвищення кваліфікації працівниками підрозділу фінансової розвідки; 15) обнародує річні звіти про свою діяльність; 16) підвищує інформованість громадськості про стан боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму; 17) укладає угоди про співробітництво з міжнародними організаціями та іноземними підрозділами фінансових розвідок; забезпечує обмін інформацією тощо [3]. Тобто здійснювані ним функції у цій сфері можна класифікувати на заходи нормативно-

правового, організаційного, контрольного (наглядового), інформаційно-аналітичного, навчально-методичного характеру, а також організацію міжвідомчої взаємодії і міжнародного співробітництва.

В нормативно-правових документах РВ неодноразово підкреслюється, що участь правоохоронних та інших державних органів, зокрема Центрального банку, Генеральної прокуратури, поліції, Служби національної безпеки, Комітету з державних доходів, Міністерства закордонних справ, Міністерства юстиції, Міністерства фінансів, Судового департаменту, Асоціації банків, Нотаріальної палати, Асоціації адвокатів, Асоціації бухгалтерів та аудиторів, відіграє провідну роль у функціонуванні антилегалізаційної системи Республіки. При цьому активна плідна праця між ними забезпечуватиме її подальшу розбудову.

Багатостороннє співробітництво між указаними суб'єктами здійснюється під егідою Міжвідомчої комісії по боротьбі з фальшивомонетництвом, шахрайством з пластиковими картками та іншими платіжними інструментами, а також відмиванням грошей, що утворена Указом Президента РВ. Основним завданням цієї Комісії, яка функціонує під головуванням Голови Центрального банку, є формування та реалізація єдиної скоординованої політики у цій сфері. Технічне забезпечення роботи Комісії покладено на Центр фінансового моніторингу, який також виконує функції секретаріату.

Водночас Центр фінансового моніторингу, що створений у 2005 р. як окремий підрозділ Центрального банку РВ, посідає пріоритетне місце в указаних заходах. Він є підрозділом фінансової розвідки адміністративного типу, який виступає посередником між звітними одиницями та правоохоронними органами, при цьому нагальним завданням Центру фінансового моніторингу є формування та реалізація єдиної державної політики у сфері боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму.

Разом з цим, фахівці виокремлюють такі недоліки у діяльності судових і правоохоронних органів при проведенні антилегалізаційних заходів, як відсутність: практичних занять для працівників підрозділів слідства та дізнання, прокуратури у сфері тактики й методики виявлення фактів відмивання грошей і фінансування тероризму, збору й перевірки доказів; практичних тренінгів для працівників прокуратури у сфері доведення фактів скоєння відмивання грошей і фінансування тероризму і предикатних злочинів, а також для працівників прокуратури та суддів – у сфері перевірки та оцінки відповідних доказів; технічних засобів для працівників підрозділів слідства та дізнання, прокуратури [8, с. 3–4]. У свою чергу, для діяльності органів, які здійснюють нагляд за представниками нефінансових підприємств і професій (Міністерство юстиції, Міністерство фінансів, Державний комітет кадастру, Палата адвокатів), характері такі недоліки, як відсутність професійних ресурсів для контролю в цій сфері, а також розроблених методологій для виявлення ризиків, пов'язаних з діяльністю вказаних категорій звітних одиниць [8, с. 4].

Отже, Центр фінансового моніторингу виконує завдання і функції як уповноважений орган РВ у сфері боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, за винятком тих, що покладені на Правління Центрального банку РВ. Такими завданнями є: 1) одержання інформації від звітних одиниць, державних органів та організацій; аналіз інформації на підставі таких відомостей та її направлення до органів кримінального переслідування в разі достатніх підозр у відмиванні грошей і

фінансуванні тероризму; 2) сприяння звітним одинцям та уповноваженим державним органам у подальшій розбудові системи запобігання відмиванню грошей і фінансуванню тероризму; 3) взаємодія з органами кримінального розслідування, наглядовими та іншими уповноваженими державними органами на національному рівні та співробітництво з іноземними підрозділами фінансових розвідок на міжнародному рівні задля ефективного кримінального розслідування та нагляду з метою виявлення фактів відмивання грошей і фінансування тероризму; 4) представлення РВ у міжнародних організаціях, що ведуть боротьбу з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму; 5) підвищення інформованості громадськості про негативні наслідки відмивання грошей і фінансування тероризму, а також сприяння підвищенню рівня її обізнаності у цій сфері [9].

Голову та працівників Центру фінансового моніторингу призначає Рада Центрального банку РВ. При цьому Голова Центру фінансового моніторингу несе персональну відповідальність за дисципліну, своєчасне і належне виконання працівниками Центру своїх функціональних обов'язків. З метою виконання цих завдань у складі Центру фінансового моніторингу створені та функціонують підрозділи: правового забезпечення; міжнародних відносин; аналізу; забезпечення функціонування інформаційної системи та розвитку; а також обслуговуючий персонал [9]. Так, *відділ аналізу* вивчає інформацію про факти відмивання грошей і фінансування тероризму, в тому числі повідомлення про підозрілі операції, одержані від звітних одиниць, у разі необхідності направляє інформацію до уповноважених органів, надає експертну допомогу, здійснює нагляд за звітними одиницями та забезпечує належне виконання законодавства в цій сфері. *Відділ забезпечення функціонування інформаційної системи та розвитку* координує збирання звітів від звітних одиниць, оброблює та зберігає інформацію в централізованій базі даних; забезпечує створення та розвиток відповідних баз даних доступу, в тому числі з обмеженим доступом; відповідає за створення та розвиток порівняльних алгоритмів, що використовуються для аналітичних цілей. *Відділ міжнародних відносин* вивчає можливості імплементації міжнародних стандартів боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму до національного законодавства; він координує співробітництво Центру фінансового моніторингу з міжнародними структурами та іноземними підрозділами фінансових розвідок, а також забезпечує виконання резолюцій та угод, прийнятих уповноваженими міжнародними структурами.

Безперечно, що основним завданням Центру фінансового моніторингу є збирання, аналіз та обмін інформацією з метою боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, тобто забезпечує інформаційне забезпечення антилегалізаційної системи (див. табл. 1). Разом з цим, шляхами подальшого вдосконалення діяльності підрозділу фінансового моніторингу РВ убачається надання йому прямого і безперешкодного доступу до різних джерел інформації, що може бути пов'язана з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму, а також урахування передового зарубіжного досвіду розбудови антилегалізаційного законодавства.

**Таблиця 1. Основні показники діяльності
Центру фінансового моніторингу у 2006–2011 рр.**

Показники	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Одержано інформацій про підозрі-	52 6	77 2	93 3	103	136	150

лі фінансові операції	07	65	12	021	580	565
Направлено узагальнених інформацій до правоохоронних органів	2	11	11	9	23	17
Порушено кримінальних справ за узагальненою інформацією	2	2	2	1	5	1
Направлено запитів до правоохоронних органів	–	12	23	13	15	33
Одержано запитів від правоохоронних органів	–	13	19	39	53	58
Кримінальні справи, порушені за ініціативою правоохоронних органів	2	2	5	9	8	9
Всього кримінальних справ	4	4	7	10	13	10
Засуджено осіб	1	–	–	6	4	5
Сума відмитих грошей	–	–	802 тис. дол. США	1,1 млн. дол. США	345 тис. драм * і 290 тис. дол. США	–
Сума конфіскованих грошей	0,3 млн. драм	–	–	53,8 млн. драм і 25,2 тис. євро	514 млн. драм	415,5 млн. драм
Направлено запитів іноземними ПФР	–	18	17	25	25	36
Направлено запитів до іноземних ПФР	–	17	20	16	28	30

* – 1 драм (AMD) = 0,02 гривні (UAH).

Щодо адміністративної відповідальності в цій сфері, то ст. 165.9 Кодексу РВ про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за порушення антилегалізаційного законодавства фізичними особами, які не є фінансовими установами, звітними одиницями, а також посадовими особами державних органів. Такі справи про адміністративні правопорушення розглядаються відповідними наглядовими органами, від імені яких їх голова накладає адміністративні санкції, або Центральним банком РВ, від імені якого його Правління накладає адміністративні санкції. У випадку порушення антилегалізаційного законодавства посадовими особами державних органів такі справи розглядаються відповідними державними органами, від імені яких керівник державного органу накладає адміністративні санкції (ст. 244.12).

Таким чином, аналіз антилегалізаційного законодавства РВ свідчить про його системність, комплексність та узгодженість, при цьому організаційно-штатна структура підрозділу фінансового моніторингу є виправданою та логічною. Функціонування Центру фінансового моніторингу у складі Центрального банку РВ, як підрозділу фінансової розвідки адміністративного типу, дає йому змогу виступати як сполучна ланка між фінансовим та іншим секторами, зобов'язаними надавати інформацію, з одного боку, та правоохоронними органами – з іншого. Водночас основний наголос у антилегалізаційній системі РВ зроблений на тому, що пріоритетними заходами боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму мають бути превентивні заходи як з боку фінансових установ, так і правоохоронних органів.

Список літератури:

1. Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism : Mutual Evaluation Report, Armenia, 22 September 2009. – Strasburg, MONEYVAL, 2009. – 425 p.
2. Саруханян В. О. Международно-правовые средства борьбы с легализацией (отмыванием) дохо-

дов, полученных преступным путем : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Саруханян Вазген Оганесович ; Московский гос. ин-т междунар. отношений (ун-т) МИД России. – М., 2010. – 150 с.

3. On Combating Money Laundering and Terrorism Financing : Law of the Republic of Armenia, June 21, 2008, AL-80-N. – Yerevan, 2008. – 23 p.

4. 2013–2015 National Strategy for Combating Money Laundering and Terrorism Financing : Approved on October 25, 2012 at the meeting of the Interagency Commission on the Fight against Counterfeiting of Money, Fraud in Plastic Cards and Other Payment Instruments, Money Laundering and Terrorism Financing. – Yerevan : Central Bank of Armenia, Financial Monitoring Center, 2012. – 18 p.

5. Буткевич С. А. Принципи фінансового моніторингу: постановка проблеми / С. А. Буткевич // матеріали міжнар. наук.-практ. конф. [«Принципи фінансового права»] (м. Харків, 19–20 квіт. 2012 р.). – Х. : Право, 2012. – С. 39–41.

6. 2010–2013 National Strategy for Combating Money Laundering and Terrorism Financing : Approved on March 26, 2010 at the meeting of the Interagency Commission on the Fight against Counterfeiting of Money, Fraud in Plastic Cards and Other Payment Instruments, Money Laundering and Terrorism Financing. – Yerevan : Central Bank of Armenia, Financial Monitoring Center, 2010. – 7 p.

7. Буткевич С. А. Фінансовий моніторинг в Україні (організаційно-правові аспекти) : монографія / С. А. Буткевич. – Сімферополь : КРП «Вид-во «Кримнавчпеддержвидав», 2010. – 286 с.

8. Summary of Conducting a Strategic Analysis of Money Laundering and Terrorism Financing Risk in the Republic of Armenia. – Yerevan : Central Bank of Armenia, Financial Monitoring Center, 2011. – 10 p.

9. Statute of the Financial Monitoring Center of the Central Bank of the Republic of Armenia : Appendix the Board of the Central Bank Resolution No. 117A, Dated May 8, 2009. – Yerevan, 2009. – 5 p.

Буткевич С. А. Опыт Республики Армения по борьбе с отмыванием денег и финансированием терроризма / С. А. Буткевич Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 147-154.

В статье рассмотрены основные этапы становления и развития законодательства и системы органов Республики Армения, уполномоченных осуществлять мероприятия по борьбе с отмыванием денег и финансированием терроризма, а также ответственность за нарушение антилегализационного законодательства.

Ключевые слова: отмывание денег, усовершенствование, предупреждение, противодействие, финансирование терроризма.

Butkevych S. A. The Experience of the Republic of Armenia on Combating Money Laundering and Terrorism Financing / S. A. Butkevych // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 147-154.

In article the basic stages of becoming and development of the legislation and system of bodies of the Republic of Armenia are considered, authorized to carry out actions on counteraction to money laundering and financing of terrorism, and also the responsibility for infringement anti-money laundering legislation.

Key words: money laundering, improvement, prevention, counteraction, financing of terrorism.

УДК 343.977

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ПОСТРОЕНИЯ МНОГОУРОВНЕВЫХ АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ ПОИСКОВЫХ СИСТЕМ ДАКТИЛОСКОПИЧЕСКИХ УЧЕТОВ

Буржинский В.А., Бочарова О.С., Лысянный Ю.Ю., Ревинский В.В.

В статье представлены перспективы создания многоуровневых автоматизированных систем дактилоскопических учетов. Определены методы и способы построения таких систем. Изложены принципы функционирования многоуровневой автоматизированной (распределенной) системы для дактилоскопических учетов с точки зрения современного состояния средств автоматизации.

Ключевые слова: криминалистическая регистрация, дактилоскопический учет, автоматизированная дактилоскопическая идентификационная система автоматизированная информационно-поисковая система, форма запросов, обмен данными.

ВВЕДЕНИЕ. Возникнув в конце XIX начале XX веков, дактилоскопия уже через двадцать лет была принята на вооружение правоохранительных органов абсолютного большинства стран мира, вытеснив, существовавшую до нее, систему А. Бертильона. Такой успех был бы невозможен без развития соответствующих регистрационных систем, использующих дактилоскопические методы.

Исследование следов рук, ставшее центральным элементом дактилоскопической экспертизы, само по себе, не могло полностью удовлетворить потребности правоохранительных органов, т.к. для ее проведения необходимы следы рук подозреваемого лица, которое не всегда известно. Для оперативного предоставления в распоряжение экспертов необходимых для сравнения следов, при полицейских участках, были организованы картотеки, в которых хранились следы рук лиц попадавших в поле зрения полиции, а также следы рук с мест преступлений. Объемы этих картотек предсказуемо увеличивались и их организация на основании алфавита или хронологии поступления делала невозможным качественную и оперативную выборку следов рук для сравнения.

На настоящее время существует множество систем, специализирующихся на решении задач автоматизации поиска дактилоскопической информации, с применением которых достигнут большой успех в учете и анализе дактилоскопической информации.

Автоматизация процесса ведения дактилоскопического криминалистического учета и, соответственно, внедрение автоматизированных информационно-поисковых систем дактилоскопической информации (АИПСДИ) в подразделения органов внутренних дел является важнейшей задачей повышения эффективности раскрытия и расследования преступлений. Для успешного применения АИПСДИ в органах внутренних дел Украины необходимо эффективное решение по взаимодействию дактилоскопических систем, решающих поисковые и идентификационные задачи на территориальных, региональных и центральном уровнях.

Практика показывает, что по следу руки, введенному в АИПСДИ экспертно-криминалистических подразделений, устанавливается лицо, причастное к совершению преступлений.

Результаты изучения практики использования дактилоскопических учетов для целей оперативно-розыскной деятельности свидетельствуют о том, что одних только научно-методических и организационных мер для повышения эффективности комплексного использования дактилоскопических учетов в информационном обеспечении раскрытия и расследования преступлений без осуществления мер по автоматизации этих учетов, а также без принятия необходимых мер по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства недостаточно.

Современная ситуация требует разработки эффективной системы дактилоскопических учетов в процессе расследования, раскрытия и предупреждения преступлений с учетом новейших достижений в области криминалистической и компьютерной техники.

В связи с развитием автоматизированных систем криминалистических учетов, и дактилоскопических учетов в частности, весьма актуальной становится задача интеграции данных систем в развернутую сеть с обменом данными между территориальными комплексами и подсистемами.

Такая интеграция подразумевает создание развитого обмена данными между комплексами и создание функций и механизмов взаимодействия на основе открытых и повсеместно используемых протоколов и стандартов.

Практика использования систем дактилоскопических учетов в Украине свидетельствует о важности создания единой многоуровневой системы по автоматизации дактилоскопической информации, которая успешно применяется на протяжении последнего десятка лет, постоянно совершенствуясь в связи с задачами и требованиями современных условий.

Системы дактилоскопических учетов существуют уже давно и автоматизация этой области криминалистической регистрации не представляет особых сложностей [1,4]. Однако с возникновением новых тенденций в области программирования и информационных технологий позволяет реализовать он-лайн режим, а именно взаимодействие различных уровней системы в реальном режиме времени с полностью актуальными данными, в учетах и исследовании дактилоскопической информации.

В связи с множеством существующих в мировой практике автоматизированных дактилоскопических систем необходимы соответствующие мероприятия по обеспечению связи между ними, а также обеспечение передачи данных с использованием универсальных форматов хранения информации. Кроме того, необходима оптимизация передачи данных при использовании каналов различной пропускной способности, в том числе и низкоскоростных каналов

В связи с развитием информационных технологий появилась возможность использования многозвенного программного обеспечения (ПО) (клиентское ПО, серверное ПО, различные виды современных промышленных систем управления базами данных (СУБД)). Также появилась возможность организации пакетной передачи и обработки данных по требованию, а именно передачи между уровнями системы ограниченного объема данных, что, в конечном итоге, позволяет передавать любые объемы информации внутри системы.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА. Внедрение АИПСДИ в практику вывело дактилоскопическую регистрацию на качественно новый уровень, позволив значительно [5]:

- сократить сроки введения новых следов в массив и актуализации установочных данных о лицах и преступлениях;
- повысить оперативность поиска следов по массиву, в том числе уже на стадии внесения их в систему;
- снизить уровень ошибок (в сравнении с поиском производившимся вручную);
- повысить визуальное качество хранимых в массивах следов;
- увеличить активность использования АИПСДИ правоохранительными органами.

Фактически дактилоскопическая регистрация оставалась и остается самостоятельным направлением в дактилоскопии и ее соприкосновение непосредственно с судебной дактилоскопической экспертизой минимально. Например, по свидетельству Л.Г. Эджубова, существует практика, когда эксперты принимают решение вопроса о пригодности следов на основании результатов их обработки в АИПСДИ, что значительно снижает возможности судебно-дактилоскопической экспертизы, т.к. АИПСДИ не учитывает идентификационную значимость отдельных признаков, о которой мы будем говорить ниже [6].

Разделение дактилоскопической регистрации и судебно-дактилоскопической экспертизы объясняется рядом объективных факторов. Например, основными задачами дактилоскопических регистрационных систем являются: отбор из имеющегося массива некоего количества дактилокарт со следами рук сходными со следами рук подозреваемого лица, накопление и актуализация информационных массивов, информационное взаимодействие с другими автоматизированными системами [5]. Судебно-дактилоскопическая же экспертиза основной своей целью ставит идентификацию лица по следам рук.

Здесь же можно указать на ряд специфических вопросов судебно-дактилоскопической экспертизы, которые не рассматриваются дактилоскопической регистрацией, в частности процесс обнаружения, фиксации и изъятия следов рук на месте происшествия, классификация частных признаков папиллярного узора (в объеме необходимом для проведения идентификационных исследований), разработка критериев достаточности для дачи положительно идентификационных выводов и т.д. В свою очередь, и дактилоскопическая регистрация решала свои специфические проблемы, которые не относились к судебно-дактилоскопической экспертизе: организация региональных и централизованных учреждений, определение их задач и механизмов взаимодействия, повышение эффективности и точности поиска в связи с резким ростом базы данных и т.д.

Под многоуровневой автоматизированной системой дактилоскопических учетов будем понимать систему, состоящую из подсистем территориального, регионального и центрального уровня

Структуры, использующие в своей деятельности автоматизированные системы криминалистических учетов, как правило, имеют в своем составе множество подразделений, находящихся на достаточном удалении друг от друга и от центрального аппарата. В зависимости от самой организации, ее численности, количества подраз-

делений структура такой системы может иметь от одного до нескольких уровней. Например, территориальные, региональные и центральный уровни [2,3].

К автоматизированным системам дактилоскопических учетов, используемых в таких структурах, предъявляются очень специфические требования: информационные потоки должны обрабатываться централизованно, а их наполнение и использование должно осуществляться в различных территориальных подразделениях [2,3].

Далее, рассмотрим функционирование многоуровневой автоматизированной (распределенной) системы для дактилоскопических учетов с точки зрения современного состояния средств автоматизации.

Для направления запроса от удаленного подразделения в центральную автоматизированную информационно-поисковую систему заполняется соответствующая форма, входящая в состав используемой АИПС. Подготовленный таким образом запрос представляет собой бинарный файл сложной структуры (XML, бинарный массив), который пересылается в центральную АИПС различными способами – через ведомственные e-mail, ftp, http носители цифровых данных любого вида и прочие. Данный файл, попадая в загрузочный модуль центральной АИПС, автоматически ставится в очередь обработки запросов.

После обработки информации центральная АИПС формирует ответ, который преобразовывается в бинарный файл сложной структуры, который, в свою очередь, пересылается из центральной АИПС в удаленное подразделение.

Данный вариант предусматривает наличие удаленной клиентской части АИПС без прямого соединения с центральной АИПС. Процесс пересылки бинарных файлов запросов и ответов выполняется автоматизированно или вручную. В последнем случае весь процесс передачи запросов и ответов возлагается на администраторов системы с необходимым набором прав доступа и дополнительных функций.

Система должна содержать набор специализированных средств обмена данными для создания распределенного обмена информацией, запросами и результатами их обработки.

Реализация такого обмена осуществляется с помощью ряда средств системы, которые используются администраторами в произвольной комбинации, удовлетворяющей поставленным задачам. Данный подход позволяет обеспечить максимальную гибкость и масштабируемость механизмов обмена.

В состав такой системы должны входить:

- Профили обмена;
- Средства обработки XML-файлов;
- Средства обеспечения взаимодействия с используемыми транспортными системами;

- Диспетчер очередей загрузки данных;
- Диспетчер очередей выгрузки данных;
- Диспетчер очередей запросов;
- Диспетчер очередей выгрузки результатов обработки запросов;
- Диспетчер взаимодействия с транспортными системами;

При помощи перечисленных средств могут быть реализованы два основных механизма обмена данными:

- Управление распределенной системой;
- Универсальное управление обменом;

Таким образом, система должна представлять собой многоуровневый комплекс оперативных проверок, обеспечивающий формирование запросов к подсистемам регионального уровня с возможностью обращения к другим регионам и при необходимости к центральному уровню с дальнейшим получением ответов через используемые транспортные информационные каналы.

Взаимодействие охватывает следующие направления:

- определение иерархии, уровней подразделений, их пользователей;
- порядок направления данных и запросов, а так же получения подразделением информации из центральной системы посредством прямого доступа при наличии соответствующих каналов связи;
- порядок направления данных и запросов и получения информации подразделениям из центральной системы посредством формирования файлов, содержащих запрашиваемые данные, передачи их в центральную систему определенным регламентированным способом, обработку запроса, формирование результатов и их обратную отсылку;

Рассмотрим работу абстрактной оптимальной системы в различных вариантах ее функционирования на примере использования трех уровней иерархии:

- система верхнего (центрального) уровня;
- система промежуточного (регионального) уровня;
- система нижнего (территориального) уровня;

Первый вариант функционирования такой структуры может представлять систему реального времени на основе технологии клиент-сервер и ничем не отличаться от сетевой распределенной системы, когда любой из нижестоящих уровней может напрямую, через специализированные каналы связи обращаться к системам вышестоящих уровней, осуществлять загрузку и выборку данных в соответствии со своими правами доступа.

Также в реальном режиме времени системы нижестоящих уровней могут создавать запросы на получение данных из вышестоящих уровней. При большом количестве подразделений нагрузка на вышестоящие системы может значительно возрастать. В этом случае для обеспечения нормального функционирования системы используются так называемые диспетчеры очередей запросов, когда сформированные системами нижних уровней запросы ставятся в очередь для дальнейшей обработки. В этом случае системы нижнего уровня ожидают результаты обработки в режиме реального времени. Как только запрос полностью обработан, формируется список ответов, который может быть получен системами нижнего уровня.

Функционирование распределенной системы в реальном режиме времени подразумевает наличие специальных защищенных каналов связи между уровнями и подразделениями с достаточно высокой пропускной способностью, которая может быть не слишком высокой, но достаточной для передачи текстовой и графической информации. Минимальным уровнем представляется скорость от 128-256 кбит/сек при условии, что по таким каналам не передаются видео-данные, для которых каналы связи должны быть более скоростными – минимум несколько мегабит в секунду.

Второй вариант использует взаимодействие между уровнями с помощью обмена файлами, например, XML-формата по ведомственным каналам связи: почтовые системы e-mail, ftp и http протоколы и другие. В системах нижнего уровня формируются XML-файлы, включающие в себя, например, учетные карты с текстовой и

графической информацией. Они пересылаются в подразделения верхнего уровня, где загружаются в системы вручную или автоматически. Этот же механизм используется для формирования запросов, их пересылки и загрузки. В данном случае такие запросы ставятся в очередь для обработки и при ее завершении формируются ответы, которые пересылаются обратно в подразделения нижнего уровня для дальнейшей обработки.

Центральная система имеет эталонную, настраиваемую и изменяемую при необходимости структуру. Специальный механизм позволяет синхронизировать ее с системами нижестоящих уровней в автоматическом режиме, так как проведение любых манипуляций и изменений на нижних уровнях должно быть запрещено из-за возможности повреждения и некорректной настройки пользователями. Таким образом, вмешательство в структуру систем нижних уровней сводится к минимуму. Такой механизм может быть реализован двумя способами: прямая модификация структур нижних уровней из центральной системы или передача на нижние уровни файлов структуры, например, в XML-формате, которые загружаются или вручную или автоматически, полностью проводя нужную синхронизацию.

Распределенной автоматизированной системой дактилоскопических учетов является совокупность неограниченного количества систем дактилоскопических учетов, удаленных друг от друга на большие расстояния и имеющих общие характеристики:

- функционирование по единым и стандартизованным правилам, централизованно определенным для всех систем, входящих в распределенную автоматизированную систему дактилоскопических учетов;
- осуществление обменом данными по централизованно определенным правилам.

Создание распределенной системы необходимо для структур, осуществляющих ведение криминалистических дактилоскопических учетов и решающих следующие задачи:

- оперативное получение информации из систем удаленных подразделений;
- объединение в центральной системе информации из подразделений для последующего накопления и анализа данных;
- получение отчетности из центральной системы по всей организации в целом, а так же по любому подразделению или их совокупности;
- централизованное изменение структуры и правил работы систем для работы всех удаленных подразделений (с использованием запрета самостоятельных изменений в них);
- ограничение и осуществление контроля модификации данных в удаленных подразделениях.

Таким образом, рассмотренный нами механизм централизованного сбора, обработки и анализа данных в информационных потоках необходим для осуществления быстрого и качественного оперативного взаимодействия и выполнения поставленных задач в распределенных автоматизированных информационно-поисковых системах дактилоскопических криминалистических учетов.

ВЫВОДЫ. Изложены основные принципы построения многоуровневых автоматизированных систем дактилоскопических учетов на основе пакетной передачи и обработки данных. Рассмотрены принципы построения многоуровневых дактило-

скопических систем с использованием клиентского ПО, серверного ПО и различных типов промышленных СУБД на каждом уровне системы.

Изложенный материал позволяет строить современные автоматизированные многоуровневые дактилоскопические системы любой сложности.

Список литературы

1. Клименко Н.І. Стаття «Криміналістичний облік» / Юридична енциклопедія.: в 6 томах, т. 3. – К.: “Українська енциклопедія”, 2001
2. Криміналістичні обліки: Програма спеціального курсу для юридичних вузів / МВС України. НАВСУ. Каф. Криміналістичних експертиз; Садченко О.О. та Свобода Є.Ю., укладачі. – Київ, 2000
3. Приказ Министерства внутренних дел Украины № 190 от 14.01.1994 г. «Об утверждении Инструкции о формировании, ведении, учете и использовании криминалистических учетов криминалистического центра МВД Украины»
4. Шепітько В.Ю. Криміналістика. – К., 2004
5. Хвьяля-Олинтер А.И. Использование криминалистической характеристики преступлений в автоматизированных информационно-поисковых системах технико-криминалистического назначения: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.И. Хвьяля-Олинтер. - М., 1995. 225 с.
6. Современная дактилоскопия. Проблемы и тенденция развития / Самищенко С.С. - М.: Академия управления МВД РФ, 2002. - 456 с.

Буржицький В. А. Проблемні питання побудови багаторівневих автоматизованих пошукових систем дактилоскопічних учетов / В. А. Буржицький, О. С. Бочарова, Ю.Ю. Лисянний, В.В. Ревінський // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 155-161.

У статті представлені перспективи створення багаторівневих автоматизованих систем дактилоскопічних учетов. Визначені методи і способи побудови таких систем. Викладені принципи функціонування багаторівневої автоматизованої (розподіленою) системи для дактилоскопічних учетов з погляду сучасного стану засобів автоматизації.

Ключові слова: криміналістична реєстрація, дактилоскопічний облік, автоматизована дактилоскопічна ідентифікаційна система автоматизована інформаційно-пошукова система, форма запитів, обмін даними.

Burzinski V.A. Topical issues of creation multilevel automated fingerprint search systems / V.A. Burzhinski, O.S. Bocharova, Y.Y. Lysiany, V.V. Revinski // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 155-161.

The article presents the prospect of creating multilevel automated systems fingerprint registration. Are defined the methods and techniques for the construction of such systems. In terms of the current state of automation are presented the principles of operation of an automated multi-level systems for fingerprint registration.

Keywords: forensic registration, fingerprint records, the automated fingerprint identification system automated information retrieval system, a form of queries, data exchange.

UDC 342.8+329(477.75)

**LEGAL REGULATION OF POLITICAL PARTIES IN THE AUTONOMOUS
REPUBLIC OF CRIMEA**

Veligodskiy D., Veligodskaya G.

Tavrisheskiy naцionalnyi universitet of the name In. And. Vernadskogo, Ukraine, Simferopol'

The peculiarities of legal regulation of the ukrainian and crimean political parties and their impact on economic, political, social and national spheres of autonomy.

Keywords: autonomy, political parties, elections, the electoral system.

One of major subjects of political relations is parties. They passed the protracted way of forming and evolution and are the product of social and political and socio-economic development of every concrete country of Party as an institute operating in a mass environment. It was formed in Europe in second half of XIX century, in the period of becoming democracy of western, bourgeois type Term "party" of the Latin origin (from pars - part, group). Long before the forming of modern political parties this term designated the groups of people, vying between itself in the field of power or influence on power of the Party of ancient world and European dark ages actually were temporal associations for supporting some personalities. Such type of associations has old history tradition and always accompanied to the social conflicts and political structures which are related to them.

In political science, Weber's classification of stages forming the political parties is generally accepted: aristocratic coterie a) study groups, b) political clubs, c) mass parties. However, passing of all the stages is not obligatory. Many of them were formed as mass parties at once. In this connection, for example, A. Bodnar offers the stage of coterie and clubs to consider as a prehistory of political parties which in their mature form come forward only as mass organizations. Parties of Great Britain passed classic forms of all development stages: a. liberal, b. conservative.

In connection with appearing of state bourgeoisie policy by differentiation of social structure, pluralism and competition in the field of policy- politics clubs are appeared, which differ from aristocratic coterie by stability of ideological communications with its social context engaged in the class struggle between the landowner's interests and bourgeoisie, designed of organization by more wide scale of public activity.

Mass political European parties began to form in the second half of XIX century.

From political clubs they differed to those that were oriented to the search of mass character, operated by the large arsenal of political facilities influence (agitation, propaganda, political enlightenment and education, cultural activity, etc.). In England in 1861 the first mass party was founded (liberal). In the USA, parties start to get organized in 1830, under the Jackson President. In France and other countries of the European continent the transformation of the parliamentary groups and political clubs into mass organiza-

tions is related to the revolution of 1848. In 1863 the first mass working party - Universal German working union was formed and it was founded by F. Lassal.

By the end of XIX century, mass parties (mainly social democratic) are formed in most countries of Western Europe. An assertion to parliamentarism was conducive to it, extending political sphere in connection with distribution of universal franchise and development of working motion, which caused the appearance of working parties. Parties and electoral system, transforming the different forms of pluralism in civil society into the political subsystem (the sphere of imperious relations) and form the only mechanism of conquest power. They are the main subjects of political relations, and it is impossible to imagine the modern democracy without them.

Side by side with it the process of forming the parties was going, which became successors and continuers of different institutes and organizations. Trade unions, philosophical societies, church, religious, professional and peasant groupments, industrial and financial societies could stand at the sources of party.

In Russia, political parties arose up considerably later, than in Western Europe. Lag of this process is explained by a different maturity level of public relations. In Russia there were the features, related to the specific economic lineup, political structure of society, multinational population.

In Russia, political parties usually arise up, when the necessity of state lineup change is realized in society, and this awareness is outpoured in the form of political organization in the name of such change. It is necessary to take into account that interests of that or any other class or line-up frequently realized and it was expressed not by the representatives of this class or by a layer expressed, but intellectuals. In Russian intelligentsia it is possible to select two groups: one of them- divided and formed a governmental course, other isolated itself from ruling bureaucracy and came forward with criticism of governmental course. In future, the process of meeting motion of intelligentsia and class, whose political doctrine it expressed by virtue of possession theoretical knowledge's, political parties appeared. Intelligentsia created parties under the ideological models of all system transformation of public relations. An Ideological chart had most direct and immediate influence on the program of party, its organizational structure, strategy and tactic.

In Russia, it was another in order of origin the parties on their social and ideological and political stratification. The first parties were of revolutionary direction Russian social-democratic working party and party of socialists- revolutionaries. Later on parties of liberal orientation and, finally, right conservative were formed.

The feature of political parties' formation in Russia, possible to name the protracted hidden period of their ripening. They passed the hard way of illegal idea-theoretical and organizational work, co-operation, struggle, search for allies and social support.

Their opposition to the ruling mode was the distinguishing feature of Russian parties. Except some progovernmental parties which appeared with the large delay and the majority of Russian parties of the XX century beginning in actively resisted to autocracy.

In Russia and its component part - there were no deep democratic traditions in Ukraine compiled system of legal institutes was assisted in saving the monarchist, authoritarian mode, was deeping political crisis in a country. Proclamation of civil and political laws and individual freedoms did not have continuation in the real policy of authorities, in spite of liberal and socialistic parties' propaganda. It worth mentioning that the first parties in Russia appeared only on a border of 80-90th XIX century that is 50 years later, than in

the West. At the beginning of XX century more than 280 parties (sixty of them were all-Russian, others - regional or national. The period of multi-party becoming in modern Ukraine, in a great deal is similar, with the period of becoming parties in Europe and Russia on the border of XIX-XX century. He was determined by the crisis position of the system, by the weakening of state dictate, democratization of all sides of society life, searching of the development ways of the country.

Actuality of the noted problem is determined by a place and a role of political parties, public organizations and motions in life of the society, alteration of the Ukrainian state. As history experience testifies value of public-political motions and parties especially grows in a transitional period of the political system. Exactly the same history stage of the development the Ukraine and its inalienable part (Autonomous Republic Crimea) experiences today. According to K. U. Bogomazov on the border of 80th - 90th. Ukraine suffered national-democratic revolution which opened up to it a way to the real freedom and state independence [1, p. 1]. Exactly at that time the process of multi-party revival conditioned by the difficult social structure of society and by having many task class and social-ethnic groups which have the necessities and aim to realize them in practice, began in the conditions of democratic transformations.

Political parties in Ukraine and their cells in Crimea arose up at the end of 80th -at the beginning 90th when the necessity of state line-up change was realized in the society. Among Ukrainian intelligentsia two groups were selected: the first one divided and partly designed a governmental course. The other one stepped as a quality political opposition with criticism of governmental course. Then, in the process of meeting motion of intelligentsia and task forces, political parties were created. They could form, express and defend their interests.

In the last few years research workers published a plenty of works, devoted to the origin and the development of multi-party, forming high-quality of new political relations in Ukraine and Crimea.

Among them the monographs of O. A. Astachova, Z. M. Zotova, D. M. Gorshkov, V. M. Kompo, S. M. Petrenko. In two monographs of M. Litvin (first in Ukrainian historiography realizable attempt of classification of the created parties) the prospects of development of multi-party are analyzed.

Nowadays the basic textbook for political science is "Political processes in Crimea" by O. A. Gabrilyan. It is original generalization of reflections of author's reflections above political processes which took place in Crimea in the last decade of XX century.

In 2002 Korolov's monograph was published "Political parties of Ukraine and Crimea. History and contemporaneity", which contains background papers about political parties of Ukraine and their cells in Crimea. Unfortunately, the author examines activity of party organizations only in the period of hustings. However, because of the historian's inattention there were quite a bit aspects of activity of political parties in the period of alteration of autonomy in Crimea at the end of 80-x-90-x years, stages Crimea multi-party origin were not enough analyzed, the not far trained is the question of ideological activity of common to Crimea, and from February 1997 cells of Ukrainian political parties, need additional illumination of situation with the Party activity economic revival of Crimea, a question is not actually considered for realization of Ukraine Law "About political parties in Ukraine". It predetermines the necessity of basic stages complex research multi-party origin, activity of parties and their cells in Crimea.

The purpose of the article is the analysis of the political parties activity, their role in preparation and election at Crimea, research of reasons and sources of multi-party, basic stages and becoming in Crimea.

Period of becoming of multi-party in modern Ukraine in a great deal look like the period of parties becoming in Europe on the fracture of XIX-XX centuries. It was determined by the crisis state of the political system, by indulgence of the state influencing, democratization of all sides of society life, by searching the ways of the country's development. The process of multi-party becoming started from the development of informal motion, which becomes activated with acceptance of USSR (about public unions) that guaranteed citizens the freedom of public-political organizations creation and to a great extent simplified their registration. Since that time informal motions and associations had got the status of justly operating. Development of political pluralism and creation of political parties in Crimea went some other way.

The first stage encloses 1988 year. The basic task for democratic forces in Crimea was the creation of wide political unions, for example, folk fronts of Baltic.

The second stage encloses the period from the beginning of the 1989 till August, 1991. The most typical for it was the process of new political parties' formation. Their political spectrum was wide enough openly anti-communist, anarcho-syndicalist, social democratic and communist. In Ukraine at the end of 1990, 15 common to all Republic parties were formed, which had in Crimea 8 cells. In addition 5 parties of prorussian direction were created in Crimea.

On a quantity, presence of organizational structures, preparation of leaders and influence on the population, cells of political parties and common to Crimea political parties can be divided into three groups:

1. Political organizations which mostly reminded the groups of narrow circle like-minded people. Political persuasions provided a basis of position papers.
2. Parties which had a regional level. By an original "political interval" between the second and the third group were. Social democratic party of Ukraine, Ukrainian Party "Green" and Incorporated social democratic party of Ukraine. They weren't regional, but yet could apply on republican status.
3. Communist party which was represented by the cell in Crimea had the known leader L. Grach. It had comparably large quantity and fork of structure in many cities and districts of peninsula.

Events related to the election in Supreme Soviet (August events 1991). The communist Party of Ukraine removal from the political arena, proclamation of Act of Ukrainian independence, creation of party (actions in Supreme Soviet of Ukraine).

The third stage in development of multi-party begins from autumn 1991 when the cardinal changes in political forces placing Crimea on a benefit, new political parties and motions happened. All these facts specified the transition from becoming to forming of the multi-party system in a new political reality, the contours of which already were expressly determined in Crimean politic.

The analysis testifies that the political system of Crimea in a noted period tested the cardinal changes. Political parties and cells of common to Ukraine (except for communist) were opposition in the operating organs of power is a substantial factor, restrained distribution of bureaucratization forced to search effective exits from a crisis.

The sharp political fight in the period of preparation and election in March, 1998 and in Supreme Soviet of the Autonomous Republic Crimea became the characteristic phenomenon of multi-party.

To our mind exactly these elections decided a question which will be local self-government and also which will be Crimean autonomy the next years.

A local election is not only electoral process but also large policy which is realized of them. In most European countries such policy is provided by political parties which are constitutional instruments between electors and organs of local self-government. However in force of political and geopolitical circumstances, reasons, which contradict the Constitution of Ukraine, this function was appropriated in Crimea by so called unofficial party of power, which unites more higher lines of state bureaucracy both in a center and at places.

And it happened not by chance, as local elections, as well as the whole system of local self-government in Crimea were developed under the conditions of top-level domination capitalism. Under such conditions the organs of local self-government were formed from above party of power, were given a possibility to express trust to its. In a great deal it reminds the system of soviet period elections. Therefore at the local election of 1994 and 1998 the actual role of political parties was taken to the minimum.

In Supreme Soviet of Ukraine a lot of bills about the amendments and supplements to the Ukrainian Law in force «About deputies elections of local and rural counsels, settlement, city goals" (from January, 14, 1998) and Law of Ukraine "About deputies elections to the Supreme Soviet of the Autonomous Republic Crimea" were carried in. But these amendments and supplements are not up to the changes of the electoral system and do not affect a question about a new role of political parties.

The analysis conducted by an author, testifies that the greatest activity after advancement of candidates in the deputies of Supreme Soviet of ARC in 1998 was shown by the Communist party of Ukraine and party "Union". They pulled out accordingly 106 and 52 candidates in deputies. The other political parties were less active. In particular, party of labor pulled out 24 candidates in deputies; Common to all Ukraine association "Gromada" - 23; party of Slavonic unity of Ukraine - 22; Agrarian party of Ukraine - 19; party of economic revival - 19; Christian-democratic party of Ukraine - 18; National democratic party of Ukraine - 16; Peasant party of Ukraine - 15; Party of Fatherland's defenders - 10; Common to all Ukraine party of workers - 7; Party "Zelenuch" of Ukraine - 6; Social democratic party of Ukraine (O) - 5; Socialistic party of Ukraine - 5; Ukrainian Republican party - 4. Other political parties ran 11 candidates in deputies [2].

In general, 25 political parties pulled out on these elections 362 candidates on these elections, out of them Communist party of Ukraine ran the candidates in deputies of Supreme Soviet of the Autonomous Republic Crimea, Supreme Soviet in each with 100 electoral districts.

After a national sign among candidates in the deputies of Autonomous Republic Crimea Supreme Soviet prevailed Russians – 555 candidates in deputies (55,5 %), Ukrainians were 287. (28,7 %) and Crimean Tatars (8,4 %) [3, p. 369]

The results of elections in Supreme Soviet of the Autonomous Republic Crimea on March, 29, 1998 testify that the Communist Party of Ukraine conducted mass-propaganda work most effectively and it indisputably became the winner of electoral race. Out of this party, 38 deputies are selected to the Supreme Soviet of the Autonomous Republic Crimea. It is better to remind, that by the candidates in deputies of Supreme Soviet of the Au-

onomous Republic Crimea from Communist party of Ukraine was pulled out 106 men. - That is a 35,9 percent The majority of communists-deputies were selected in Simferopol - a 77,8 percent, in Alushta city.

In Djankoj and Belogorsk district - 66,7 percent. Communist party of Ukraine was able to vote for the representatives into Supreme Soviet of the Autonomous Republic Crimea, which in number made half of deputies from a common amount in Armyansk, Krasnoperekopsk, Saki, Pervomajsk district [4, p. 545-549].

Due to the results of voting on elections, Agrarian party of Ukraine took the second place. Out of this party 5 deputies of Supreme Soviet of the Autonomous Republic Crimea were selected and 19 candidates run in deputies. It makes 25,9 percent in relation to candidate's run in deputies. By the original display of mistrust to the party "Union" became a high percent of candidates in deputies, which electors did not support on elections (March, 29, 1998). Out of 52 candidates in deputies of the Autonomous Republic Crimea Supreme Soviet only four were selected as deputies. It makes only 7,6 percent.

In the total, political parties divided deputy mandates in such a way : Communist party of Ukraine - 38, Agrarian party of Ukraine - 5, People's democratic party of Ukraine - 4, Party "Union" - 4, Party of economic revival - I, Socialistic party of Ukraine - I. 47 deputies of a new convocation made non-party.

Communist party of Ukraine was formed in July, 19, 1993 on "renewal" convention in Donetsk. Registered by Ministry of Ukraine's justice on October, 5, 1998 communist Party of Ukraine comes forward for the socialistic orientation of society development claiming in it humanism democratic, collectivism bases, supremacies of law, providing rights of citizens of all nationalities. In 1998 the quantity of party made up 140 thousand of persons. Crimean republican organization of party [5, c. 160] is a component part of communist Party of Ukraine [5, p. 160].

Socialistic party of Ukraine was formed on constituent convention in Kiev (October, 26, 1991) and registered by Ministry of Ukraine's justice (November, 25, 1991). Purpose of the party - claiming the sovereignty of workers, creation of political and social terms for the real participation of citizens in the administrative department of the state and society, constructions; socialistic society, social justice, real democracy of human right is guaranteed.

Peasant party of Ukraine formed in January, 25, 1992 at Constituent conference in Kherson and registered by Ministry of Ukraine's justice (March, 1992). Purpose of the Ukrainian Peasant party activity is directed on alteration of agro industrial complex as bases the of revival of sovereign state.

Party "Zelenuch" of Ukraine was formed in Kiev on May, 29-30, 1990 Registered by Ministry of Ukraine's justice (May, 24, 1991) the assistance to creation of terms for development of independent Ukraine and providing of its citizens interests by the concordance of economic necessities with interests of environment became the Primary purpose of this party activity, harmonization of public relations, harmonization of society co-operation and environment, defense of human rights and democratic freedoms.

On February, 24, 1996 as a result of Labor confluence congress of Ukraine and Party of democratic revival of Ukrainian folk democratic party of Ukraine was created in Kiev, which was registered by Ministry of Ukraine's justice a bit later (May, 30, 1996). People's Democratic Party proclaimed by a primary purpose the alteration of Ukraine as the demo-

cratic legal social state, construction of just civil society, which grounds on common to all mankind values, creation of effective social-market economy.

In the Autonomous Republic Crimea on January, 1995 23 political parties were registered, in that number 18 common to Crimea. Most influential were by then: Republican Party of Crimea is Republican Democratic party of Crimea. It was created in October 1992; Folk party of Crimea, created in October 1993; Party of economic revival of Crimea is incorporated in November 1992; Union of support of the Republic Crimea, created in November, 1993.

Taking into account the specific political life in the Autonomous Republic Crimea, creation of regional organization of Liberal Ukrainian party began in April, 1995 by the Official founders came forward to I. Vyalov, a businessman from Feodosiya, V. M. Alimov and V. V. Pogorelov are the citizens of Simferopol. By the finding the place of the branch party was fixed in Feodosiya, where on April, 15, 1995 the Constituent conference took place. During the work of the conference 40 delegates took part from 14 city and district's party's nucleuses. By the chairman of organization P. I. Vyalov was selected. April, 29, 1995- Crimean regional organization of Liberal party of Ukraine got legal status in Ministry of the Republic Crimea justice [6, p. 90, 91].

For support of Crimean liberals. Advice of Liberal party of Ukraine on October, 6, 1995 conducted presentation of the cell in Simferopol. During presentation the agreement between Liberal party of Ukraine and Party of economic revival of Crimea was signed. The agreement foresaw common actions of both parties in hustings, development of bills after realization of the programs, conducting general mass political actions, economic program development for Ukraine and co-ordination of youth organizations actions. In addition, it is planned to conduct the advisory meetings and common meetings of leading organs of parties. On the same presentation the leaders of parties came forward with the common statement in which the estimation of political and socioeconomic position in Ukraine and Crimea was done in which [7, p. 80, 81].

From one side this political alliance gave brief positive results. The regional separation grew like a weed in number. Feodosiya's urban party organization grew especially fast For period from June, 1995 for June, 1996 was multiplied the Crimean cell on 400 liberal party men [8, c. 91]. But from the point of view the long duration prospect of political development and activity, we consider that blocking with Party of economic revival of Crimea (which was afterwards transformed in Party of economic development of Ukraine) was the substantial error of guidance of Liberal party men. Contradictory, and sometimes and criminal-doubtful activity of Party leaders of economic revival of Crimea in the end blew up an image and the Crimean cell of Liberal party.

Analyzing materials of the second party conference of the Crimean regional separation of liberals, that took place in October, 1996, we will mark that except for separate actions after the grant of material help to the veterans of war and labor, by possession of having many children, to Small Academy of Sciences of Crimea, serious political work was not conducted among the population. The newspaper "Liberal of Crimea" became the unique means of intercourse of cell guidance of this party, which went out by the small drawing and did not have the permanent readers.

The principal reasons of failings in political work among the population became the lack of wide social base of party. Liberal party of Ukraine was oriented on a middle class that is middle and shallow businessmen. In basis of the economic party program alteration

of the legal state was built with the developed market that is unreal not only for the period of 90th pp., but also for the modern period.

Weak theoretical development of scientific conception liberalism was the second lack of this party activity and principal reason of its failures. The theorists of party and its guidance tried to inculcate at Ukraine existing by then two conceptions of modern neorealism:

- Social, in which a basic place occupies the state adjusting of socioeconomic processes;
- Conservative, where, opposite, influence of the state on economic and socio-political life diminishes considerably.

But in practice, in place of successive purposeful work, the leaders of Liberal party of Ukraine and leaders of its Crimean cell built the tactic based on the first and second conceptions depending on the changes of socio-economic situation in Ukraine. This inconsistent tactic was negatively reflected on the image of Liberal party.

To the substantial lacks of liberals activity weak organizational work of cell guidance, absence of professional party workers belongs in Crimea. As a result, the process of city forming and district cells sprawled on two years almost. Only Alushta cell of party was registered in September, 1997. Criticism of leader's explanation of the Crimean cell Liberal party of Ukraine P. I. Vyalov is not maintained, that the noted failings were investigation of Crimean specific terms, that "created for the liberals of complication in work with local authorities" [9, p. 92].

The results of folk deputies' elections of Ukraine and deputies of Supreme Soviet of the Autonomous Republic Crimea in 1998 testify the complete mistrust of electors to the candidates in deputies from Liberal party. On these elections Liberal party came forward in composition an electoral block with Party of labor. With the election's results of folk Ukrainian deputies electoral block of parties "Party of labour and Liberal party – got the lowest percent of voices from Ukraine - 0,6819 (on the average on Ukraine - 1,8929 %) [10, p. 523].

On elections of Supreme Soviet deputies of the Autonomous Republic Crimea in 1998, out of 24 candidates in deputies from this electoral block not a single deputy was selected [11, p. 551].

In February, 1997 by the order of main chief administration of Ukrainian justice in the Autonomous Republic Crimea of common to Crimea party were deprived legal status. In elections of deputies of Supreme Soviet of the

Autonomous Republic Crimea on March, 29, 1998, twenty-four regional separations of Ukrainian political parties and organizations took part [12, p. 303- 362].

The conducted analysis testifies that the political system of the Autonomous Republic Crimea in the conditions of multi-party tested the changes. The opposite parties and organizations actively conduct the struggle against departure of official structures of power from democratic processes, course on realization of reforms, distribution of bureaucratization is restrained, force guidance of autonomy to search effective exits from a crisis. The sharp political struggle in Supreme Soviet of the Autonomous Republic Crimea became the characteristic phenomenon of multi-party.

Consequently, it is possible to say: time of unlimited domination of bureaucratic nomenclature is completed. Historically, it survived and forced to concede a place to political parties of parliamentary type. But the process of these parties forming goes difficultly

and too slowly, and the nomenclature educated during decades has an outstanding experience and capable, using administrative, financial resources, to store the leading position and return itself a monopoly on power.

Offered by the President of Ukraine L. D. Kuchma constitutional reform foresees creation of two-chamber parliament. The design review of reform caused activation of political processes in Crimea, in particular problems of perfection electoral legislation and acceptance of a new Law of Ukraine "About elections of folk deputies of Supreme Soviet of ARC" on proportional basis, that in turn needs subsequent scientific researches of cells activity of Ukrainian political parties in Crimea.

Sources and literature:

1. Богомаз К. Є. Громадсько-політичні рухи і партії в Україні в другій пол. 80-х – початок 90-х рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / К. Є. Богомаз – К., 1992. – 20 с.
2. It is calculated by an author on materials of elections.
3. Парламент Крыма: Выборы-98: информационно-аналитическое издание. Часть 1 / Избир. комиссия АРК; Гл. ред. И. И. Поляков. – Симферополь, 1999. – 576 с.
4. Ibid.
5. Парламент України: Вибори-98: інформ.-аналіт. вид. У 2 ч. Ч. 1 / гол. редкол. М. М. Рябець. □ / К.: Центральна виборча комісія, 1998. – 616 с.
6. Вялов П. И., Роман В. А. Либеральные движения и партии в Украине (1861–1997 гг.). / П. И. Вялов, В. А. Роман – Симферополь, 1998.
7. Ibid.
8. Ibid.
9. Ibid.
10. Парламент Крыма: Выборы-98: информационно-аналитическое издание. Часть 1 / Избир. комиссия АРК; Гл. ред. И. И. Поляков. – Симферополь, 1999. – 576 с.
11. Ibid.
12. Ibid.

Велигодский Д. В., Велигодская Г. Н. Правовое регулирование деятельности политических партий в Автономной Республике Крым / Д. В. Велигодский, Г. Н. Велигодская // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 162-170.

Рассматриваются особенности нормативно-правового регулирования деятельности общеукраинских и общекрымских политических партий и их влияние на экономическую, политическую, социальную и национальную сферы автономии.

Ключевые слова: автономия, политическая партия, выборы, избирательная система.

Велігодський Д. В., Велігодська Г. М. Правове регулювання діяльності політичних партій в Автономній Республіці Крим / Д. В. Велігодський, Велігодська Г.М. // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 162-170.

Розглядаються особливості нормативно-правового регулювання діяльності загальноукраїнських та загально-кримських політичних партій і їх вплив на економічну, політичну, соціальну та національну сфери автономії.

Ключові слова: автономія, політична партія, вибори, виборча система.

УДК 343.72

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ МОШЕННИЧЕСТВА КАК ФОРМЫ ХИЩЕНИЯ

Маслюков Д. А., Воспякова О. Ф.

Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь, г. Могилев, Беларусь

Мошенничество как форма хищения в истории белорусского права рассматривается давно. В настоящей статье освещаются наиболее распространенные в современных условиях способы совершения мошенничества.

Ключевые слова: хищение, мошенничество, способ, обман, злоупотребление доверием.

Статья 209 УК Республики Беларусь определяет мошенничество как завладение имуществом либо приобретение права на имущество путем обмана или злоупотребления доверием (мошенничество) [1].

Хищение путем мошенничества отличается от других форм хищения тем, что способом нарушения отношений собственности является обман или злоупотребление доверием. При мошенничестве собственник, владелец либо лицо, в ведении или под охраной которого находится имущество, сами добровольно передают имущество или право на имущество виновному под влиянием обмана или злоупотребление доверием [2, п.12].

Рынок создал и, главное, сделал возможным появление новых видов обмана. Это – банковское мошенничество (хищение путем незаконного получения кредитов и т.д.), компьютерное и страховое мошенничество, мошенничество при сделках с недвижимостью, в сфере малого бизнеса, и многое другое.

В структуре хищений доля мошенничества невелика (чуть более 1%). Однако оно является одним из наиболее прибыльных видов криминального бизнеса.

По данным информационного центра МВД Республики Беларусь в Республике было зарегистрировано в 2007 году – 5655 фактов мошенничества, в 2008 году – 4684, в 2009 году – 4835, в 2010 году – 4596, в 2011 году – 3901, в 2012 году – 2131. Следует отметить, что за 3 месяца 2013 года уже зарегистрировано 610 таких преступлений (за аналогичный период 2012 года – 466).

Изложенное позволяет сделать вывод, что проблема мошенничества в настоящее время весьма актуальна.

Структурным элементом любого преступления, в том числе мошенничества, является способ его совершения.

Анализ судебно-следственной практики позволяет систематизировать наиболее распространенные способы мошенничества следующим образом:

1) способы, совершаемые под предлогом оказания услуг.

Это наиболее распространенные способы мошенничества. При их совершении мошенники предлагают за определенное вознаграждение оказать свою помощь. На практике это может быть обещание посодействовать в приобретении чего-либо; вы-

полнении каких-либо работ; реализации намерений, удовлетворении желаний, решении каких-либо жизненных проблем. После получения денег, иного имущества мошенники скрываются.

Так, при трудоустройстве за рубежом мошенники снимают квартиру под офис и проводят «объявленческую» кампанию. Обещают всех желающих отправить в ту или иную страну на сбор урожая, строительство дорог, работу в сфере обслуживания и т.п. Каждому желающему предлагают заплатить определенную сумму денег для оформления выездных документов.

При трудоустройстве с «испытательным сроком», как правило, желающий устроиться на работу, используя телефон, звонит по объявлению. Ему предлагают пройти испытательный срок. Обычно он составляет от двух недель до трех месяцев. Потерпевший, не подозревая о мошеннических намерениях «работодателя», старательно выполняет возложенные на него функции. По окончании «испытательного срока» ему объявляют о его профнепригодности и, соответственно, отказе в приеме на работу без выплаты какого-либо вознаграждения.

2) способы мошенничества под предлогом займа денег

Так, в г.Бресте мошенники использовали простую схему – пользовались доверчивостью и отзывчивостью пожилых граждан. Выбирали жертву на улице, говорили, что они иностранцы, попали в Беларуси в ДТП, их друг находится в больнице, да и с автомобилем проблемы. Когда жертва соглашалась показать злоумышленникам, как проехать в медучреждение, втирались в доверие и просили оставить в квартире у пенсионера личные вещи. Попадая в жилище, давали доверчивому гражданину кошелек с якобы крупной суммой в их местной валюте, а сами брали белорусскими, правда, не брезговали и евро, и долларами. Мошенники сообщали жертве, что сумма в кошельке в разы больше, чем та, которую пенсионер им «одалживает». Естественно, когда пожилые граждане после отъезда иностранных гостей открывали кошелек, там было пусто. Таким образом они обманули 84-его жителя Березовского района, завладев под предлогом взятия в долг 600 долларами США и 120 EURO. Следующей жертвой злоумышленников стал брестчанин 86 лет, отдавший мошенникам 800 долларов США, 800 рублей РФ и около 19 миллионов рублей РБ.

3) способы мошенничества, совершаемые по поводу отдельных событий.

При реализации этих способов мошенниками проводится сбор денег в связи с каким-то предстоящим событием. Такие сборы денег могут проводиться как по месту работы потерпевших, так и по месту их жительства. В отдельных случаях это характерно и для мест, где учатся, занимаются спортом их дети. В данных способах проявляется наступательный обман. Мошенник не предлагает, а настоятельно требует передачи ему денег. При этом он демонстрирует на бумаге ведение «своего» учета поступающих денег и фактически ставит в неловкое положение человека, от которого требует сдачи определенной суммы денег.

4) способы, совершаемые под предлогом временного пользования имуществом (средствами телефонной сотовой связи, автомобилем, квартирой, дачей, гаражом т.п.).

5) способы, совершаемые под предлогом продажи имущества (не принадлежащего продающему, несуществующего).

Это один из древнейших способов мошенничества. Однако, несмотря на значительное количество имевших место фактов обмана граждан, данные способы позволяют мошенникам достигать своих преступных целей и в настоящее время.

В первом случае имущество непосредственно не предъявляется. Вместо него покупателю передается соответствующий документ на право собственности. Этот документ фактически является фиктивным. Получив деньги за проданное имущество, преступник скрывается.

Во втором случае мошенник также часто пользуется поддельными документами, подтверждающими его право собственности на имущество, действительно существующее. Но в таких случаях это имущество законно ему не принадлежит. Для большей убедительности преступник иногда даже предъявляет такое имущество покупателю для осмотра [3, с. 124-125].

б) способы, совершаемые мошенниками путем представления лицами, исполняющими служебные или общественные обязанности.

Мошенники учитывают, что люди склонны доверять представителям государственных и общественных организаций и, безусловно, сотрудникам правоохранительных органов. Встречаясь с такими лицами, честные граждане, как правило, не требуют от них соответствующего документа, удостоверяющего их личность. А если и осматривают представленный документ, то делают это быстро, как правило, невнимательно, демонстрируя при этом уважение и доверие к должностному лицу.

7) способы, совершаемые посредством использования документов, ценных бумаг для завладения и пользования имуществом физических лиц (поддельных полностью или частично, подлинных, но принадлежащих другим лицам (чеков, векселей, пластиковых карт и т.п.). В настоящее время для изготовления таких документов используется компьютерная техника.

8) способы, совершаемые посредством создания и использования «лжефирм», «финансовых пирамид».

Как и ранее, так и в настоящее время мошенники оперативно реагируют на изменения в социально-экономической сфере, учитывают отсутствие у коммерсантов и населения необходимых правовых знаний, опыта рыночных отношений. В результате ими разрабатываются и внедряются в практику способы обмана на рынке ценных бумаг, в международных коммерческих связях, приватизации, кредитно-банковских отношениях. Специфическим отличием современных способов мошенничества является действие преступника от имени юридического лица, под видом гражданско-правовых отношений и финансово-хозяйственных операций [4, с. 44].

Тема мошенничества существует не один десяток лет, однако, в последнее время она все чаще звучит в СМИ как реальная угроза, основанная на сотнях конкретных примеров. К сожалению, развитие информационных технологий открыло новые возможности для злоумышленников, подстегнув развитие так называемой социальной инженерии. Это широкое понятие используют для определения получения доступа к конфиденциальной информации зачастую без применения специальных технических средств – через доступные каналы связи.

В этой связи следует отдельно остановиться на способах мошенничества, совершаемых в сети Интернет. Это может быть продажа товаров через Интернет-магазины с предоплатой либо полной оплатой покупки предполагаемого товара, хищение номеров чужих кредитных карт и последующее их использование, фальсификация услуг при подключении к Интернет-провайдеру, завладение денежными средствами под видом онлайн-благотворительности, под предлогом оказания услуг относительно участия в выставках, соревнованиях, конкурсах, проведении

аукционов и иных мероприятий. Участились случаи получения пользователями сети Интернет сообщений о якобы открывшемся наследстве, крупных выигрышах в лотереях. Для получения этих ценностей адресатам предлагается перечислить некоторые денежные суммы на определенный счет для «оплаты» административных процедур.

В последнее время все чаще имеют место факты блокировки компьютеров пользователей интернета при посещении ими различных сетевых ресурсов и прочтении электронных сообщений от неизвестных адресатов. Так, уже в 2013 г. по факту распространения вредоносных программ через сеть Интернет УСК Республики Беларусь по Минской области возбуждено более 10 уголовных дел.

При попадании вредоносных программ в компьютер вместо «рабочего стола» операционной системы Windows на мониторе появляются сообщения о том, что компьютер заблокирован, к примеру, из-за распространения или просмотра порнографических материалов либо вследствие использования нелегальных программ.

Сообщения о блокировке компьютеров приходят от имени Министерства внутренних дел Беларуси с указанием номера электронного кошелька, на который для разблокировки компьютера необходимо перечислить денежные средства от 100 тысяч рублей. Некоторые граждане, получившие такие сообщения, перечисляли деньги.

Так, в июне 2012 г. на территории Гомельской области неизвестное лицо посредством Интернет-ресурсов распространило файл, содержащий разновидность вируса Троян. Так называемый Троян-вымогатель, будучи установленным на персональный компьютер пользователя, блокировал работу операционной системы, а также доступ к информации, хранящейся на компьютерных носителях. После этого он размещал сообщение, что для возобновления работы системы необходимо перечислить разные суммы денег на один из трех электронных кошельков платежной системы WebMoney, указанных в сообщении. Потерпевшие, чтобы устранить последствия вредоносной программы, через информационно-платежный терминал перечисляли требуемую сумму на один из номеров электронного кошелька, предложенных преступником. Однако обещанные изменения не происходили. Вредоносная программа не завершалась обычными методами закрытия программ. Кроме того, она изменяла одну из системных веток реестра, при этом блокируя приложение «Диспетчер задач», что не давало возможности аварийно или принудительно закрывать программы.

В сентябре 2011 г. специалисты компании «Белтелеком» зафиксировали случай интернет-мошенничества – фишинг (с англ. fishing – рыбная ловля, выуживание), целью которого является получение доступа к конфиденциальным данным пользователей – логинам и паролям.

От имени службы технической поддержки мошенник по электронной почте рассылал объявления о неисправности сервисов byfly, VPN и ZALA и предлагал перейти абоненту по адресу www.stat.byfly.by. Но по указанной ссылке абонент перенаправлялся на интернет-страницу злоумышленника, которая являлась копией сайта www.byfly.by компании «Белтелеком», и вводил свои логин и пароль для входа в кабинет пользователя.

Кроме этого, одним из направлений интернет-преступности является SMS-мошенничество, которое состоит в направлении сообщения с просьбой подтвердить пин-код и отправить его в ответном сообщении или совершении иных подобных действий. Фактически SMS-мошенничество направлено на выманивание информации с целью незаконного списания денежных средств или отправки SMS-сообщения

на платные номера или же банального выманивания денег у доверчивых граждан. Схема SMS-мошенничества очень проста: обычно гражданину предлагают перезвонить на какой-то конкретный номер телефона под различными предложениями (например, с целью разблокировки карты и указания номера карты или сообщения иной информации) с дальнейшим списанием денежных средств с его телефона.

В настоящее время можно выделить несколько способов такого SMS-мошенничества:

- передача SMS-сообщения на короткий номер телефона с последующим списанием денежных средств со счета мобильного телефона в пользу оператора (предложение что-то разыграть с отправкой SMS на указанный номер; предложение высокооплачиваемой работы, когда для получения информации необходимо выслать SMS на платный номер; предложение отказаться от рассылки спама с помощью бесплатного SMS и т.д.);

- предложение под различными вымышленными предложениями положить деньги на чужой счет (человеку приходят SMS-сообщения примерно следующего содержания: «У меня проблемы, позвоните по такому-то номеру», «Попал в аварию, пишу с чужого телефона, переведи на него деньги» и т.п.) или сообщение о том, что на ваш счет были ошибочно зачислены денежные средства, поэтому необходимо их перевести обратно на указанный номер;

- указание в услуге по SMS-информированию неверной стоимости сообщения (например, указывается, что отправка SMS-сообщения стоит 100 бел.руб., а реально со счета списывается 10000 бел.руб.) или оказание "лжеуслуг" (перехват чужих SMS, информация о местонахождении человека и т.д.) [5].

Существует много и других способов СМС-мошенничества. Так, в июне 2012 года в Волковысский РОВД с заявлением обратилась 25-летняя жительница поселка Юбилейный Волковысского района, в котором указала, что мошенник посредством использования ее личного телефона, а также телефона ее мужа, завладел деньгами на общую сумму 10 миллионов рублей.

Заявительница длительное время пользовалась созданным ею аккаунтом на сайте odnoklassniki.ru. В начале июня она в очередной раз зашла на страничку. Неожиданно к ней на сайт пришло текстовое сообщение от ее родственницы, жительницы районного центра, числящейся у нее в категории «друзья», в котором содержалась просьба сообщить номер мобильного телефона для того, чтобы активировать услугу оператора мобильной связи бесплатной рассылки SMS-сообщений с поздравлениями друзей.

Не заметив никакого подвоха в этом сообщении, тем более, что оно пришло от родного человека, заявительница исполнила просьбу. Через несколько минут на ее мобильный телефон пришло SMS-сообщение, в котором был указан текст следующего содержания: «Отправь текстовое слово «ДА» на номер 93-95 и получи возможность бесплатно с мобильного телефона отправлять СМС с поздравлениями друзей на сайте», что незамедлительно было исполнено заявительницей.

Современная судебно-следственная практика свидетельствует и о том, что мошенники по-прежнему используют и традиционные способы мошенничества: использование «денежной куклы», продажа поддельных, фальсифицированных ценностей, организация и проведение азартных игр, способы, совершаемые под видом гадания, знахарства, лечения методами нетрадиционной медицины, под предлогом займа денег и т.д.

Систематизация способов мошенничества имеет важное практическое значение и играет существенную роль при построении и проверке версий, тактике проведения

отдельных следственных действий, ревизионных и иных мероприятий. Она предназначена способствовать в конкретных оперативно-розыскных и следственных ситуациях более качественной оценке информации об обстоятельствах преступления, принятию оперативно-розыскных и уголовно-процессуальных решений, розыску и изобличению преступников, установлению потерпевших от мошенничества, отысканию ценностей, добытых преступным путем, возмещению причиненного преступлением материального ущерба.

Исходя из изложенного, можно сделать вывод о том, что проблема предупреждения мошенничества может решаться лишь при наличии двух условий: первое – организации серьезных (масштабных) научных исследований мошенничества и его специфических проявлений в Беларуси с ее особым белорусским менталитетом; второе условие относится к подготовке и переподготовке кадров, способных успешно бороться с данным видом преступления.

Литература:

1. Уголовный Кодекс Республики Беларусь : принят Палатой представителей 2 июня 1999 г. : одобр. Советом Респ. 24 июня 1999 г. : в ред. Закона Респ. Беларусь от 26.10.2012 г., с изм. и доп. // Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2013.

2. О применении судами уголовного законодательства по делам о хищениях имущества: Постановление Пленума Верхов. Суда Респ. Беларусь, 21 дек. 2001 г., №15 (в ред. Постановления Пленума Верховного Суда Республики Беларусь от 24.09.2009 г. №8) // Консультант Плюс: Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. Минск, 2013.

3. Ермолович, Д.В. Способы совершения мошенничества в отношении физических лиц: современные тенденции / Д.В. Ермолович // Проблемы управления и право. – 2008. – № 1(26). – С. 122–128.

4. Драпкин, Л.Я. Криминалистические аспекты расследования и предупреждения мошенничества в кредитно-банковской сфере. Организованная преступная деятельность в финансовой, банковской и налоговой сферах / Л.Я. Драпкин. – Екатеринбург, 1998. – 168 с.

5. Хиллота, В.В. Мошенничество посредством SMS/ В.В.Хиллота // СС Консультант Плюс : Беларусь. Технология 3000 [Электронный ресурс] / ООО «ЮрСпектр», Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь. – Минск, 2013.

Маслюков Д. А., Воспякова О. Ф. Сучасні тенденції шахрайства як форми розкрадання / Д. А. Маслюков, О. Ф. Воспякова // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 171-176.

Шахрайство як форма розкрадання в історії білоруського права розглядається давно. У справжній статті освітлюють найбільш поширені в сучасних умовах способи здійснення шахрайства.

Ключові слова: розкрадання, шахрайство, спосіб, обман, зловживання довірою.

Maslyukov D. A., Vospyakova O. F. Contemporaneity tendencies of swindle as forms of theft / D. A. Maslyukov, O. F. Vospyakova // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 171-176.

Fraud as a form of theft in the history of Belarusian law is considered a long time. Already has extensive experience in the detection, investigation, qualification of the crime. This article discusses the most common in today ways of committing fraud.

Key words: theft, fraud, fashion, fraud, breach of trust.

УДК 343.97:316.32

ЗЛОЧИННІСТЬ ЯК НЕГАТИВНИЙ АСПЕКТ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Губанова О. В.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

Досліджується вплив процесу глобалізації на криміналізацію суспільства. Розглянуті питання взаємозв'язку негативних соціально-економічних проявів глобалізації і злочинності.

Ключові слова: глобалізація, криміналізація, злочин, чинник.

Жодна країна світу, жодне суспільство і навіть індивід не сприймається сьогодні як замкнуті, такі, що самовизначаються та є самодостатніми, оскільки усі вони включені в певні взаємини, взаємодіють один з одним і впливають один на одного в тій або іншій мірі.

У сучасних умовах суспільство розвивається в руслі глобалізаційних процесів, які зачіпають життя кожної людини, кожної країни і світу в цілому. Глобалізація – це загальний і багатосторонній процес культурної, ідеологічної і економічної інтеграції держав, державних об'єднань, національної і етнічної єдності. Через складність цього феномену і багатоаспектність його проявів він привертає увагу багатьох учених різних галузей, в т.ч. кримінологів.

Віддзеркаленням і складовою частиною глобалізації є процес криміналізації. Як вірно помічає В. В. Лунєєв: "Процес інтенсивної криміналізації суспільних стосунків у глобалізованому світі та його різних регіонах і країнах – одна з ознак теперішнього часу" [1, с. 119]. На жаль, деякі індивіди та об'єднання вважають криміналізацію суспільних стосунків явищем, яке цілком відповідає сучасним реаліям суспільства і є прийнятним. І дійсно, в умовах глобалізації політичних, економічних, інформаційних і комунікативних процесів відбувається трансформація національної злочинності в транснаціональні міжнародні форми. Глобалізація злочинності зараз ставиться в один ряд з проблемами глобального потепління і поширення зброї масового ураження. І це справедливо, тому що з кожним роком соціальна ціна для світової спільноти від злочинності та, в свою чергу, сума коштів, що відраховуються на боротьбу із цим явищем, неухильно ростуть, так само як і зростає кількість жертв, постраждалих від злочинів. Проблема полягає в тому, що якщо раніше злочинність утримувалася в рамках однієї країни і мала при цьому національні особливості, урегульовані відповідною владою, то тепер злочинність має наддержавні особливості розвитку. У зв'язку з цим очевидно, що злочинність трансформується за новими, далеко не вивченими законами власного розвитку [2].

І сьогодні ці процеси є невід'ємною частиною глобалізації. Ця реальність ставить складні проблеми протидії транснаціональній злочинності не лише перед ученими кримінального циклу, але й примушує знаходити вирішення позначеної проблеми соціологів, політологів, економістів. Сьогодні завдання дослідника полягає у виявленні тих особливостей глобалізації, які сприяють вчиненню злочинів. У структурі цих особливостей значне місце займають проблема зайнятості, проблема ринку

фінансових спекуляцій, проблема втрати суверенітету національними державами тощо [3, с. 115-118]

У першу чергу необхідно встановити основні чинники глобалізації, що впливають на криміналізацію суспільства в цілому. Тут, на наш погляд, передусім, слід розглянути криміногенний потенціал негативних економічних наслідків глобалізації.

Перехід від феодалізму до капіталізму привів до руйнування натурального господарства і капіталізації у сфері економіки, а в соціальному плані – зруйнував громаду і привів до атомізації особи. Так починають з'являтися національні, а потім і регіональні ринки, у тому числі ринки праці. Надлишок робочої сили знаходить собі застосування у війнах, піратстві, колонізації. Сьогодні відбувається глобалізація життя на планеті. Це продовження все тієї ж тенденції, яка бере початок з епохи Відродження: Ринок, що одного дня з'явився, починає рости і цей процес закінчується формуванням всесвітнього ринку. Процес тривалий, складний, супроводжується війнами різного масштабу за сфери впливу. Але це лише деталі процесу зростання Ринку. Якщо національні і регіональні ринки породжували локальні проблеми в соціальній сфері, то глобальний Ринок веде до глобальної соціальної кризи. Існуюча соціально-економічна модель суспільства і відповідна їй політична система сьогодні вже не здатні вирішити соціальних проблем, що виникли, хоча б тому, що вони самі їх породжують. Така ситуація, коли велика частина людства виявляється зайвою, незатребуваною сферою виробництва при збереженні незмінними принципів розподілу матеріальних благ, веде до того, що менша, працююча частина має можливість жити, а велика – втрачає таке природне право. Більше того, менша частина живе в розкоші, тоді як велика частина – постійно знаходиться під загрозою голодної смерті. Безумовно, неможливо відкинути усі інші причини злочинності, але вони бліднуть на тлі глобальної тенденції розколу людства на дві нерівні частини, велика з яких, фактично, позбавлена права на гідне життя [2].

Глобалісти-прагматики оцінюють проблему зайнятості й пов'язаний з нею рівень життя за допомогою співвідношення цифр 20:80. При глобалізації світу, яка зможе використовувати усі досягнення науково-технічного прогресу, у XXI столітті вистачить лише 20 % освіченого населення, що працюють на сучасному устаткуванні. Інші 80 % будуть зайвими, без роботи і коштів для існування. Імовірно, що у них будуть колосальні проблеми криміногенного характеру. Проблема зайнятості вже зараз є особливо гострою навіть в багатих розвинених країнах. Слід погодитися, що влаштоване таким чином суспільство в принципі не може бути правовим, оскільки величезна кількість його законслухняних членів щодня стоїть перед дилемою – порушити закон або померти з голоду. У такому середовищі всі від початку, схильні до криміногенної поведінки, опиняються просто в рідній стихії [3].

Вказані негативні наслідки глобалізації економічного характеру породжують таку проблему, як міграція, яка тісно пов'язана із зайнятістю й рівнем життя населення.

З одного боку, відтік з країни кваліфікованої частини праце-ресурсного й інтелектуального потенціалу не лише погіршує демографічну ситуацію, посилюючи становище відносної спроможності держави в частині національної самоідентичності як противаги процесу глобалізації, але й погіршує її становище в світовому просторі, зменшуючи шанси ввійти до рядів держав-виробників. У зв'язку з цим рівень зайнятості і добробуту населення падає, замикаючи коло та штовхаючи все більше людей на пошуки засобів існування за межами своєї країни.

З іншого боку, вимушена інтенсивна міграція в планетарному масштабі за відсутності ефективних механізмів регулювання міграційних процесів в більшості країн призводить до нелегальності більшої частини означених процесів, отже, до їх криміналізації. При цьому, чим нижче рівень життя, рівень соціального і правового захисту населення в країні, тим більше інтенсивна криміналізація сфери міграції населення. Відверта убогість призводить до відвертої торгівлі людьми, причому в більшості випадків вимушеної, але добровільної з боку "живого товару". Особливо гостро проблема нелегальної міграції і пов'язаного з нею криміналу стоїть відносно держав, які через географічне і геополітичне положення знаходяться на перехресті шляхів нелегальної міграції, тим більше, коли така держава сама є "донором".

Зазначені економічні аспекти проявів глобалізації при "прозорості" міждержавних кордонів, що посилюється, і пов'язаному з нею спрощенні митно-прикордонних процедур, зумовлюють інтенсивний розвиток нелегальної міграції як виду злочинної діяльності світового масштабу.

Логічним є той факт, що зазначені процеси знаходяться під пильною увагою й керівництвом транснаціональної злочинності, яка сьогодні – в епоху глобалізації, як відомо, будує свою діяльність відповідно до філософії світового ринку, коли головною метою гравця на ринку стає не стільки максимізація прибутку, скільки максимізація ринків [4, с. 19-27]. Процеси глобалізації відкривають нові можливості для розвитку транснаціональної злочинності. Глобалізація і свого роду відкритість національних меж стають чинником, що полегшує діяльність, і найважливішою умовою зростання міжнародної злочинності.

Аналіз кожного з особливостей глобалізації, які сприяють скоєнню злочинів, їх можливих векторів розвитку, розуміння їх сутності допоможе завчасно виробити реалістичні заходи щодо мінімізації злочинності у глобалізованому світі. Завдання кримінологів полягає у виявленні тих аспектів глобалізації, які сприяють скоєнню злочинів і тих позитивних її сторін, які сприятимуть недопущенню і попередженню кримінальних відхилень.

Список літератури:

1. Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции / В. В. Лунеев. – М.: Волтес Клувер, Изд. 2-е, перераб. и доп., 2005. – 912 с.
2. Смотрицкий Е. Глобализация и люмпенизация: социальные корни преступности [Электронный Ресурс] / Е. Смотрицкий // Культурологичний часопис "Г". – Львів. – 2002. – № 25 – С. Режим доступу до журналу: <http://n-t.ru/tp/br/gl.htm>
3. Лунеев В.В. Глобализация и преступность / В. В. Лунеев // Государство и право. – 2003. – № 6.
4. Захматов М. Тенденции развития мирохозяйственных связей / М. Захматов // США: экономика, политика, идеология. – 1996. – № 2.

Губанова Е. В. Преступность как негативный аспект глобализации / Е. В. Губанова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 177-179.

Исследуется влияние процесса глобализации на криминализацию общества. Рассмотрены вопросы взаимосвязи негативных социально-экономических проявлений глобализации и преступности.

Ключевые слова: глобализация, криминализация, преступление, фактор.

Gubanova E. V. (Simferopol). Criminality as Negative Aspect of Globalization / E. V. Gubanova / // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 177-179.

The article examines the impact of globalization on the criminalization of society. The problems of relationship of negative socio-economic manifestations of globalization and criminality are considered.

Keywords: globalization, criminalization, crime, factor.

УДК:343.985

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОСВІДУВАННЯ ОСІБ

Даниленко А. В., Савчук Т. І., Купріянова Л. С., Гусева В. О.

Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна

В статті наведено особливості проведення освідчування осіб при розслідуванні статевих злочинів відповідно до нового КПК України. Розглянуті характерні ознаки та приводи проведення освідчування, а також судово-медичної експертизи живих осіб.

Ключові слова: живі особи, освідчування, судово-медична експертиза, статевий злочин.

Кримінальні правопорушення, які посягають на життя та здоров'я особи залишаються досить розповсюдженими. Так, тільки за 9 місяців 2012 року було зареєстровано 13 898 таких злочинів, а також 1019 злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи [1]. Крім того, питання, пов'язані із розкриттям злочинів проти здоров'я особи, набувають особливої актуальності у світлі інтеграції нашої держави у Європу, яка вимагає не лише покращення роботи правоохоронних органів у протидіданні злочинам, а і суворого дотримання прав та свобод особи під час проведення досудового розслідування. Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК України) вимагає суттєвих змін у діючому кримінальному процесуальному законодавстві, у зв'язку з чим виникає ряд питань, пов'язаних із процесуальними та тактичними особливостями проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Однією з таких проблем є процесуальні особливості проведення досліджень стосовно живої особи. На даний момент у практичній діяльності правоохоронних органів при розслідуванні кримінальних правопорушень, які посягають на життя та здоров'я особи або на статево-свободу і статево-недоторканість особи, нерідко виникають питання, пов'язані із проведенням освідчування або судово-медичної експертизи (далі СМЕ) живих осіб (наприклад, потерпілих, підозрюваних, свідків, обвинувачуваних).

Слід вказати, що питання стосовно дослідження живої людини розглядалися у роботах таких науковців, як А. Я. Дубинського, Є. Д. Лук'янчикова, Г. Ю. Торбіна, К. Ю. Чаплинського, Т. Н. Шамоної, С. А. Шейфера та ін. Безумовно, зазначені дослідження мають важливе значення для науки, але в умовах формування нового кримінального процесуального законодавства виникає ряд суперечливих питань, які зумовлюють актуальність даного дослідження.

Отже, освідчування – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в огляді тіла людини для вирішення питань, що мають значення для кримінального провадження. Так, новий КПК України передбачає, що слідчий, прокурор здійснює освідчування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на їх тілі слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити СМЕ. Але, якщо КПК України 1960 року передбачав два види освідчування: слідче та су-

дово-медичне, які відрізнялись завданнями, суб'єктами, які їх проводили та документами, які складались за результатами процесуальної дії, то в новому КПК України відсутнє таке чітке розмежування. Проте в коментарії до статті 241 нового КПК України вказується, що освідування як слідчу (розшукову) дію необхідно відрізнити від освідування судово-медичного. Для провадження слідчого освідування не вимагається спеціальних медичних пізнань. При провадженні ж судово-медичного освідування необхідні спеціальні знання в галузі медицини, оскільки вирішенню підлягають спеціальні питання. У свою чергу, судово-медичне освідування не слід отожднювати із судово-медичною експертизою, яка призначається і проводиться у порядку, передбаченому ст. 242 КПК України, результати якої оформляються висновком експерта [2, с.617]. А. А. Меденцов виділяє наступні приводи для призначення судово-медичної експертизи живої особи: 1) під час експертизи тілесних ушкоджень для встановлення їх наявності, особливостей і ступеню тяжкості; визначення ступеню втрати загальної і професійної працездатності; оцінки стану здоров'я, симуляції, дисимуляції, агравації, штучних хвороб і калічення членів; виявлення рубців як наслідків ушкоджень чи хвороб; 2) під час експертизи стосовно спірних статевих станів для встановлення статі, статевої зрілості; порушення цілості дівочої пліви; для визначення статевої репродуктивної функції, а також вагітності і пологів, які відбулися; 3) під час проведення експертизи при статевих злочинах для встановлення факту насильного статевого акту, характеру і механізму виникнення ушкоджень під час його скоєння; визначення насильного статевого акту в спотвореній формі; виявлення розбещувальних дій щодо неповнолітніх, а також статевих зносин із особами, які не досягли статевої зрілості; зараження венеричною хворобою, СНІДом; 4) експертиза з інших приводів проводиться для встановлення віку; тотожності особи; у випадках спірного батьківства і підміни дітей, а також для встановлення факту і ступеню алкогольного сп'яніння [3].

Разом з тим, із викладеного не до кінця зрозумілим є місце, яке займає судово-медичне освідування серед процесуальних дій. В літературі існує дві точки зору щодо віднесення судово-медичного освідування до слідчих (розшукових) дій. Прихильники першої точки зору вказують, що таке освідування не може бути віднесено до слідчих (розшукових) дій, а проводиться в рамках СМЕ. Так, наприклад, С. А. Шейфер вважає, що воно не є самостійною слідчою дією і не може проводитися поза рамками судової експертизи, так як обстеження живих осіб шляхом медичного спостереження часто пов'язано з вирішенням складних завдань, які вимагають глибоких професійних пізнань [4, с. 24-25]. В. Г. Дрозд підтримує цю точку зору, зазначаючи, що, наприклад, визначення стану людини дещо виходить за межі освідування, оскільки потребує проведення відповідних ґрунтовних досліджень [5, с. 10]. Подібної позиції дотримуються Є. Д. Лук'янчиков та К. Ю. Чаплинський, зазначаючи, що визначення стану організму людини, зокрема сп'яніння, потребує використання спеціальних знань і має вирішуватися шляхом проведення СМЕ, а не освідуванням, адже остатнє не передбачає проведення будь-яких досліджень над людиною. Однак виділяють судово-медичне освідування як різновид освідування, яке проводиться судово-медичним експертом або лікарем для встановлення на тілі людини ушкоджень будь-якого походження [6, с. 125; 7, с. 250].

Іншої точки зору дотримується А. Я. Дубинський, вказуючи, на необов'язковість проведення СМЕ для вирішення завдань меншої складності (визначення стану

сп'яніння, виявлення зовнішніх змін організму людини тощо), які можуть бути встановлені без експертного дослідження [8, с. 91].

Враховуючи викладене, слід вважати більш правильною точку зору тих авторів, які вказують на необхідність проведення судово-медичного освідування лише в рамках СМЕ, а не як самостійної слідчої (розшукової) дії, адже в тому випадку, якщо в процесі освідування виникає потреба у застосуванні спеціальних знань в галузі медицини для виявлення слідів кримінального правопорушення, то достатнім буде залучення судово-медичного експерта чи лікаря (як при проведенні огляду місця події за наявності трупа), а не проведення самостійної слідчої (розшукової) дії – судово-медичного освідування.

Тому вважається обґрунтованим положення нового КПК України, яке передбачає можливість залучення під час освідування, у необхідних випадках, судово-медичного експерта або лікаря. Зі змісту статті можна зробити висновок, що такі випадки зумовлюються потребою у наявності спеціальних знань в галузі медицини для виявлення слідів злочину, якими можуть бути як тілесні ушкодження, сліди від операцій тощо, так і сліди біологічного походження, які залишились на тілі суб'єкта або зразки об'єктів біологічного походження, які необхідно відібрати у особи.

Так, при огляді тіла живої особи судово-медичний експерт або лікар звертає увагу слідчого на такі особливості, які не були помічені ним (наприклад, на незначний рубець або пігментовану ділянку шкіри, які могли бути наслідком видалення якої-небудь особливої прикмети); дає характеристику наявних на тілі ушкоджень; допомагає правильно описати виявлені ушкодження, точно вказавши їх локалізацію у відповідності з анатомічними даними про будову тіла людини; допомагає визначити форму ушкодження, його розміри, властивості, колір, здійснює дії, безпосередньо спрямовані на вилучення виявлених слідів злочину (крові, сперми тощо); консультує слідчого про обставини, які ним спостерігаються з точки зору медичних знань, роз'яснює причини і наслідки виявлених ушкоджень та інших слідів злочину, а також деяких видів особливих прикмет, висловлює припущення про час, механізм виникнення виявлених слідів, а також про можливе розташування потерпілого і злочинця в момент утворення на тілі обстежуваної особи тих чи інших ушкоджень; висловлює міркування про ті сліди і ушкодження, які можуть бути виявлені на тілі інших учасників злочину або на місці події [9].

Отже, зазначені суб'єкти залучаються до проведення вказаної слідчої (розшукової) дії лише як спеціалісти і самостійного письмового висновку за результатами дослідження не дають. Крім того, результати освідування (документація та об'єкти біологічного походження) можуть бути використані під час призначення проведення судових експертиз.

Необхідно вказати, що, на жаль, в кримінальних провадженнях по насильницьким злочинам, часто виникають запитання, які не можуть бути вирішені за допомогою освідування, навіть за участю спеціалістів у галузі медицини. А тому, у тих випадках, коли під час досудового розслідування у слідчого чи прокурора виникне необхідність у спеціальних знаннях для дослідження живої особи та з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, вони мають право призначити відповідну СМЕ.

СМЕ живої особи призначається шляхом винесення постанови, яка складається з таких частин: 1) вступної, у якій зазначається її назва; дата, місце її складання;

особа, яка її склала; 2) описово-мотивувальної частини, в якій надається короткий виклад фактичних обставин, які мають значення для експерта, при цьому недоцільним є наведення інформації, яка не пов'язана із проведенням призначеної експертизи; а також мотивування необхідності у спеціальних знаннях та призначення відповідного виду експертизи; 3) резолютивної частини, в якій вказується вид експертизи; експертам якої установи доручається її проведення; надається перелік запитань, на які необхідно отримати відповіді; та об'єкти, які надаються на експертне дослідження.

Слід також відзначити, що новий КПК України розширює можливості участі сторони захисту у процесі доказування під час кримінального провадження та надає їй право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи або звертатися до суду з відповідним клопотанням про залучення експерта (ст. 243 КПК України). А тому ініціювати проведення СМЕ має право не лише сторона обвинувачення (тобто, прокурор та слідчий).

Разом з тим, постанови про призначення відповідної експертизи для успішного її проведення та отримання необхідних результатів недостатньо, а тому на СМЕ живих осіб також повинні направлятися:

1) процесуальна документація, до якої відноситься протокол огляду місця події, протокол допиту потерпілого і/або підозрюваного, свідків, протокол освідування з відповідними додатками, якими можуть бути фототаблиці, аудіо- та відеозапис;

2) біологічні зразки для порівняльного дослідження, які відібрані, у тому числі і у процесі освідування (крові, слини, поту, змивів з різних частин тіла, сечі, сперми, піднігтьового вмісту та зрізів нігтів, волосся тощо);

3) медична документація (як та, що підтверджує факт звернення особи до медичного закладу для обстеження стосовно питання, яке стало приводом до початку кримінального провадження, так і інша документація з приводу досліджуваного питання).

Розглянемо деякі особливості проведення судово-медичної експертизи живих осіб з приводу статевих злочинів. СМЕ у даних випадках здійснюється згідно з інструкцією про проведення СМЕ, «Правилами проведення СМЕ з приводу статевих станів в бюро судово-медичної експертизи», процесуальним законодавством України [10]. Як вже вказувалось раніше, СМЕ проводиться за постановою слідчого, судді або прокурора. Але, якщо своєчасне отримання постанови про призначення СМЕ неможливе, вона проводиться за заявою потерпілих, їхніх батьків або законних представників неповнолітніх. Про проведення СМЕ судово-медичний експерт повинен негайно поінформувати органи слідства. У таких випадках дозволяється проведення експертизи обстежуваних без пред'явлення документів, які засвідчують особу (обов'язковим є попереднє фотографування обстежуваних). Експертиза осіб, які не досягли 16 років, проводиться при пред'явленні свідоцтва про народження в присутності батьків або законних представників. Характерним для СМЕ є збирання спеціального анамнезу, в якому повинні міститись такі дані: 1) для жінок: особливості менструацій, початок статевого життя, кількість вагітностей, кількість пологів, перенесені операції і хвороби; 2) для чоловіків: період статевого дозрівання, початок статевого життя, наявність шкідливих звичок, перенесені хвороби. Записані дані підписуються потерпілим. Також експертом вказуються особливості загального фізичного розвитку потерпілої особи, ступінь прояву вторинних статевих ознак, стан

зовнішніх статевих органів, стан ділянки анального отвору, наявність ушкоджень на тілі, результати лабораторних досліджень, дані консультацій фахівців [11].

У разі підозри на зґвалтування важливим під час проведення СМЕ є встановлення факту злягання, яке відбулося; визначення ознак фізичного насильства; оцінка медичних наслідків злочину (розлад здоров'я, настання вагітності, зараження венеричною хворобою). При проведенні СМЕ ретельно з'ясовуються всі обставини справи для виключення фактів симуляції, а також встановлення факту перебування потерпілої особи в безпорадному стані.

Під час розслідування справ про статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, метою судово-медичної експертизи є встановлення шкідливих наслідків для здоров'я неповнолітньої особи; визначення ушкоджень на тілі потерпілої особи, які могли бути нанесені під час статевого акту; характеристика психічного стану потерпілої особи [12].

При підозрі на розбещення неповнолітніх інформативними будуть обстеження статевих шляхів і лабораторні дослідження стосовно наявності венеричних захворювань. Але для початку кримінального провадження достатнім буде наявність сперми на одязі та факт зараження венеричною хворобою.

СМЕ з приводу зараження венеричною хворобою проводиться за участю лікаря-гінеколога (або уролога) та лікаря-дерматовенеролога. У даному випадку важливою ознакою СМЕ є встановлення давнини хвороби, наявність її у партнерів, а також дані медичної документації стосовно лікування потерпілої особи від даної хвороби [12].

Таким чином, враховуючи викладене, можна зробити висновок, що судово-медичне освідчування доцільно проводити лише в рамках судово-медичної експертизи, а не як самостійну слідчу (розшукову) дію. Судово-медичний експерт або лікар залучаються до проведення вказаної слідчої (розшукової) дії лише як спеціалісти і самостійного письмового висновку за результатами дослідження не дають. Крім того результати освідчування (документація та біологічні об'єкти) можуть бути використані при призначенні та проведенні судових експертиз. В статті розглянуті особливості призначення і проведення судово-медичної експертизи живих осіб з приводу статевих злочинів відповідно до нового КПК України та наведено особливості обстеження потерпілих при різних видах статевих злочинів з розмежуванням слідчого освідчування та судово-медичної експертизи.

Література:

1. Стан та структура злочинності за 9 місяців 2012 року. Електронний ресурс – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/ukdoccatalog/list?currDir=6710>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова - Х.: Право, 2012. - 768 с.
3. Меденцов А.А. Краткий курс лекций по судебной медицине [Электронный ресурс] / А.А. Меденцов. — Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. - 118 с.- Режим доступа: <http://vse-znaniya.com/sudebnaya-meditsina/sudebno-meditsinskaya-ekspertiza-jivyyih.html>
4. Шейфер С. А. Следственные действия: Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М.: Юридическая литература, 1981. – 128 с.
5. Дрозд В. Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / В. Г. Дрозд. – Київ, 2009. – 16 с.

6. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: [монографія] / Є.Д.Лук'янчиков – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.
7. Чаплинський К.Ю. Організаційні і тактичні особливості судово-медичного освидудання / К.Ю. Чаплинський // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2011. – № 1. – С. 248 – 252.
8. Дубинский А. Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы / А. Я. Дубинский; Отв. ред. Г. И. Чангули. – К.: Наукова думка, 1984. – 182 с.
9. Торбин Ю.К. Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы освидетельствования [Электронный ресурс] / Ю.К. Торбин // Черные дыры в Российском Законодательстве – 2003. – № 2. – Режим доступа: <http://www.k-press.ru/bh/2003/2/torbin2/torbin2.asp>
10. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи. Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року № 6.
11. Концевич І. О. Судова медицина / Концевич І. О. – Київ: «Леся», 1997. – С. 480-517.
12. Бабанін А. А. Медичне правознавство / А. А. Бабанін, О. О. Миронова, О. В. Біловицький [та ін.] // Сімферополь: «Ната», 2012. – 552 с.

Даниленко А.В. Некоторые проблемные вопросы освидетельствования особ / Даниленко А.В., Савчук Т.И., Куприянова Л.С., Гусева В.О. // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 180-185.

В статті представлені особливості проведення освидетельствования осіб при розслідуванні позових преступлений в відповідності з новим УПК України. Розглянуті характерні ознаки і поводи проведення освидетельствования, а також судово-медичної експертизи живих осіб.

Ключевые слова: живые лица, освидетельствование, судебно-медицинская экспертиза, половое преступление.

Danilenko A.V. Some problem questions of examination of persons of / Danilenko A.V., Savchuk T.I., Kupriyanova L.S., Guseva V.O. // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 180-185.

In this article the authors analyze the main features of the examination of persons during the investigation of sexual offenses according to the new Code of Criminal Procedure. Also the authors characterize reasons and causes for carrying out the examination and forensic examinations of living persons.

Key words: living person, examination, forensic examination, sexual crime.

УДК 343.352

КОЛІЗІЇ У ЧИННОМУ АНТИКОРУПЦІЙНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Каишкарров О.О., Доброрез І.О.

*Кримський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ; Кримський
юридичний інститут Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»,
м. Сімферополь, Україна*

У статті зроблено спробу проаналізувати конкретні проблеми та сформулювати деякі пропозиції, які спрямовані на забезпечення нового рівня попередження корупції та хабарництва. Також у статті викладено основні проблеми які існують у чинному антикорупційному законодавстві України.

Ключові слова: службові злочин, хабарництво, корупція, протидія.

Корупція визначається як суспільне зло, що складає найсерйознішу політичну проблему і є основною загрозою соціально-економічному і демократичному розвитку суспільства, конституційним основам державного ладу в Україні та національній безпеці України. Вона є причиною бідності країни та напруги в суспільстві; підриває довіру громадян до держави та її владних структур; сприяє тінізації економіки; негативно впливає на всі сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини; гальмує розвиток економіки та становлення ринкових відносин, підриває міжнародний авторитет України [1, с. 22].

Прагнення законодавця подолати корупційні прояви у суспільстві, а також надати правозастосовчим органам найбільш вдосконалені правові засоби боротьби з цим негативним явищем є завжди актуальним та потрібними, але вони не завжди є адекватними та науко обґрунтованими. На сьогоднішній день національному праву все ж таки притаманна певна невідповідність, між нормами, які встановлюють відповідальності за вчинення корупційних правопорушень та злочинів, це пояснюється неузгодженістю між ст. 172² КУпАП та ст. 368 КК України, а також злочинів передбачених ч. 3 ст. 368³ КК України та ч. 3 ст. 368⁴ КК України.

Вивченню проблем встановлення відповідальності за так звані «корупційні» злочини та корупційні правопорушення присвячували праці криміналісти В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.О. Навродський, П.І. Орлов, В.П. Ємельянов, А.А. Музика, Т.А. Денісова, М.І. Мельник, М.І. Хавронюк та адміністративісти Д.Г. Заброта, С.О. Кузніченко, Х.П. Ярмакі, С.А. Буткевич, Ю.В. Дубко. Проте детальної уваги співвідношенню норм і положень адміністративно-деліктного та кримінально-правового законодавства у сфері протидії корупційним проявам у працях цих вчених нажаль не зверталось.

Метою роботи є висвітлення прогалин, яких припустився законодавець під час прийняття останньої редакції антикорупційного національного законодавства.

Злочини, передбачені ч.1 та ч.2 ст. 368 (Одержання хабара) КК України та ч. 3 ст. 368³ (Комерційний підкуп службової особи юридичної особи приватного права

незалежно від організаційно-правової форми) та ч. 3 ст. 368⁴ (Підкуп особи, яка надає публічні послуги) КК України розділу XVII КК України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг», конкурують із главою 13 – А «Адміністративні корупційні правопорушення» КУпАП, а саме зі статтею 172² КУпАП, яка встановлює відповідальність за порушення особою встановлених законом обмежень щодо використання службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей з одержанням за це неправомірної вигоди у розмірі, що не перевищує п'яти (ч. 1 ст. 172² КУпАП) та ста (ч. 2 ст. 172² КУпАП) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Згідно зі законодавчо закріпленим у ч. 1 ст. 368 КК України визначенням – під одержанням хабара визнається одержання службовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, але законодавчого визначення поняття «хабар» не має, законодавчо воно не закріплено, це поняття тлумачиться теорію кримінального права, хабаром може виступати майно, дії майнового характеру та майнові права.

У диспозиції ч. 3 ст. 368³ КК України одержання службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми неправомірної вигоди за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах того, хто передає чи надає таку вигоду, або в інтересах третіх осіб, та ч. 3 ст. 368⁴ КК України одержання аудитором, нотаріусом, експертом, оцінювачем, третейським суддею або іншою особою, яка здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, а також незалежним посередником чи арбітром при розгляді колективних трудових спорів неправомірної вигоди за вчинення дій або бездіяльність з використанням наданих їй повноважень в інтересах особи, яка їх надає чи передає.

На відміну від поняття «хабар» поняття «неправомірна вигода» має законодавче визначення, яке розкривається у абз.6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» та примітки 2 до ст. 172² КУпАП, які за своїм змістом повністю збігаються. Так відповідно до примітки 2 до ст. 172² КУпАП неправомірною вигодою слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову.

За нашим переконанням поняття «неправомірна вигода» та «хабар» за своїм змістом є синонімічними поняттями, вони обидва розкривають сутність предмету аналізованих правопорушень.

Диспозиція ч. 1 ст. 172² КУпАП описуючи, що слід визнавати під порушенням особою встановлених законом обмежень щодо використання службових повноважень та пов'язаних з цим можливостей вказує, що ця дія повинна бути пов'язана з одержанням за це неправомірної вигоди у розмірі, що не перевищує п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або у зв'язку з прийняттям обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Диспозиція ч. 2 ст. 172² КУпАП є аналогічною за змістом до частини першої вказаної статті, але у ній зазначається, що розмір неправомірної винагороди не повинен перевищувати ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Тобто станом на 1 січня 2013 року для притяг-

нення до адміністративної відповідальності за ч.1 ст.172² КУпАП розмір незаконної винагороди повинен бути меншим за 2 687,5 грн. та меншим за 53 750 грн. для ч. 2 зазначеної статті.

Крім того законодавче визначення суб'єктів корупційних правопорушень розкривається у ст. 4 Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції», під якими розуміються, як посадові особи органів державної влади, так і посадові особи юридичних осіб публічного права, які не зазначені в п. 1 ч. 1 зазначеної статті, але одержують заробітну плату за рахунок державного чи місцевого бюджету, а також особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, оцінювачі, а також експерти, арбітражні керуючі, незалежні посередники, члени трудового арбітражу, третейські судді під час виконання ними цих функцій, інші особи в установлених законом випадках). Наведене свідчить, що суб'єкти злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг повністю збігаються з суб'єктами адміністративних корупційних правопорушень, що ще раз підтверджує однаковість цих деліктів.

Враховуючи положення ст. 62 Конституції України та ст. 68 Конституції України, а також принципу кримінально-правової кваліфікації, що при конкуренції норм які передбачають відповідальність повинна застосовуватись більш м'яка за санкцією норма, якщо законом передбачена одночасно і кримінальна і адміністративно-деліктна відповідальність, за наявності однакових ознак, суб'єкт кваліфікації повинен застосовувати норми адміністративно-деліктного права. Виходячи з наведеного кримінальна відповідальності за ст. 368 КК України або за ч. 3 ст. 368³ КК України чи за ч. 3 ст. 368⁴ КК України повинна наставати виключно, якщо розмір предмету зазначених злочинів становить більше ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. З цього приводу М.І. Хавронюк вказує, що ознаки понять «хабар» і «неправомірна винагорода» цілком збігаються, тобто ці поняття є синонімами, використання терміну «хабар» є лише даниною традиції. [2, с. 312], у ст. 2 Цивільної конвенції про боротьбу з корупцією вказується «корупція» означає прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи.» [3]. Схожу точку зору висловлює Л.П. Бріч та В.О. Навроцький, вони вказують, що у кваліфікації має застосовуватись колізійне правило: «усі неузгодженості в законі вирішуються на користь особи, діяння якої піддається кваліфікації», легальною основою якого є положення ст. 68 Конституції України. Тобто застосуванню підлягає адміністративно-правова норма [4, с. 260; 5, с. 429]

Наведене вище дає нам можливість стверджувати, що особа, яка отримала незаконні вигоди майнового характеру з використанням свого службового становища у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян повинна притягатись до адміністративної відповідальності, навіть якщо цю особу було затримано відповідно норм та положень чинного кримінально-процесуального законодавства. Існування чинної редакції ст. 172² КУпАП унеможливує застосування ч. 1 та ч. 2, ст. 368 КК України в повному обсязі, а ч. 3 ст. 368 КК України частково, за умови, відсутності певних кваліфікуючих чинників, а саме: вимагання хабара, вчинення

злочину повторно, за попередньою змовою групою осіб. Крім того ч. 3 ст. 368³ КК України та ч. 3 ст. 368⁴ КК України відповідно до принципу кваліфікації. Відповідно до ст. 6 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» встановлені обмеження щодо використання службового становища. А саме, частиною 1 цієї статті передбачено, що особам, зазначеним у пунктах 1-3 частини першої статті 4 цього Закону (в якій перелічені в тому числі і службові особи, які займають відповідальне та особливо відповідальне становище) забороняється використовувати свої службові повноваження та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди або у зв'язку з прийняттям обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Таке визначення передбачає заборону для будь-яких дій чи бездіяльності службовців з використанням службових повноважень та наявних можливостей з отриманням чи метою отримання матеріальної винагороди, матеріальних благ, тощо. У цій статті також міститься деталізація певних неправомірних дій, яка за змістом не звужує обмежень, викладених у частині 1 статті 6 Закону.

Таким чином, ст. 172² КУпАП встановлює адміністративну відповідальність, за своїм змістом більш м'яку, ніж кримінальна, за отримання службовими особами незаконної винагороди, по суті хабара, з використанням службових повноважень у формі дій чи бездіяльності. Тобто стаття 368 КК України та ст. 172² КУпАП за своїми диспозиціями передбачають різного роду юридичну відповідальність за аналогічні діяння. Різниця полягає в тому, що диспозиція ст. 172² КУпАП охоплює більш широке коло протиправних діянь. А фактична відмінність наведених норм полягає у визначеному законодавцем розмірі незаконної винагороди. При цьому, для злочину мінімальний розмір незаконної винагороди – хабара не визначений взагалі, а значний розмір визначається у сумі, що перевищує п'яти неоподаткованих мінімумів доходів громадян для ч. 1 ст. ст. 172² КУпАП та ста для неоподаткованих мінімумів доходів громадян для ч. 2 ст. ст. 172² КУпАП. Тим паче вже існують ухвали апеляційних судів, які скасовують вироки суду першої інстанції щодо притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 2 ст. 368 КК України, посилаючись на неузгодженість між адміністративно-деліктним та кримінальним законодавством [6]. Враховуючи вищенаведене кримінальна відповідальність за отримання хабара повинна наступати за умови, як що сума хабара буде перевищувати сто неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що станом на 1 січня 2013 року становить 53 750 грн.

Викладене вище свідчить про необхідність внесення суттєвих змін до чинного антикорупційного законодавства, усунення непогодженостей між нормами КК України та КУпАП, шляхи вирішення цього питання можуть бути різними, найбільш дієвим, за нашим переконанням є прийняття дворівневого кодексу про кримінальну відповідальність, в якому чітко розмежувати поняття правопорушення та злочин у тому числі і корупційні.

Список використаних джерел:

1. Забрда Д.Г. Антикорупційне законодавство, як джерело інформації про стан корупції в Україні /Д.Г. Забрда / Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 4. – С. 17-23.

2. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / М. І. Хавронюк. – [Вид. виправл. і доповн.]. – К. : Юридична думка, 2012. – 424 с.
3. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією // Офіційний вісник України. – 2006. – № 9. – Ст. 592.
4. Бріч Л. П. Кримінально-правова кваліфікація корупційних діянь з врахуванням нового антикорупційного законодавства України / Л.П. Брич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2010 – Вип. №2. – С. 250–263.
5. Навроцький В. О. Теоретичні основи кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 1999. – 464 с.
6. Ухвала Апеляційного суду Кіровоградської області за справою № 11-829/11 від 25.10.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19565716>

Кашкаров О.О., Доброрез И.А. Коллизии в действующем анти коррупционном законодательстве Украины / О. О. Кашкаров, И.А. Доброрез // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 186-190.

В статье сделана попытка проанализировать конкретные проблемы и сформулировать некоторые предложения, которые направлены на обеспечение нового уровня предупреждения коррупции и взяточничества. Также в статье рассмотрены основные проблемы которые существуют в антикоррупционном законодательстве Украины.

Ключевые слова: служебные преступления, взяточничество, коррупция.

Kashkarov O.O., Dobrorez I.O. Collisions in operating anti corruption legislation of Ukraine / O. O. Kashkarov, I.O. Dobrorez // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 186-190.

An attempt to analyze concrete problems and formulate some suggestions which are directed on providing of new level of warning of corruption and bribery. This article also presents the basic problems that exist in the current anti-corruption legislation.

Keywords: a crime, bribery, corruption, counteraction, anti-corruption legislation.

УДК 343.163

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ПРОКУРОРА У ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Єна І. В.

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна

Стаття містить дослідження поглядів вчених-юристів, щодо визначення поняття «компетенція» у теорії права та поняття кримінальної процесуальної компетенції, в процесі аналізу яких сформульовано визначення та структурні елементи кримінальної процесуальної компетенції прокурора у досудовому провадженні.

Ключові слова: компетенція, кримінально процесуальна компетенція, повноваження, права та обов'язки, предмет відання, кримінальна процесуальна функція, прокурор.

Сучасний період розвитку українського суспільства характеризується активним реформуванням всіх сфер життєдіяльності. Особливе місце в цьому процесі належить судово-правовій реформі, якій притаманна зміна законодавства, в тому числі кримінального процесуального. Оновлення кримінального процесуального законодавства України, а саме, прийняття нових нормативно-правових актів, внесення змін та доповнень до діючого законодавства торкнулось багатьох інститутів кримінального процесуального права, що у свою чергу призводить до зміни деяких теоретичних положень і понять, які протягом багатьох років склались та закріпились в науці кримінального процесу. Тому, на наш погляд, назріла необхідність вивчення та дослідження нових поглядів, концепцій, ідей та теоретичного уточнення на їх основі певних положень науки кримінального процесу.

У зв'язку з цим, саме сьогодні, коли і серед науковців, і серед працівників правоохоронних органів точаться дискусії навколо процесу реформування органів прокуратури, які тривають вже протягом певного часу, та активувались в світлі прийняття нового КПК України, особливу актуальність набувають питання визначення та функціонального призначення кримінальної процесуальної компетенції прокурора у досудовому провадженні, оскільки діяльність прокурора у досудовому процесі є пріоритетною і саме вона зазнає суттєвих змін у визначенні завдань, функцій, повноважень.

Успіх реформування, удосконалення роботи органів прокуратури багато в чому залежить від того, наскільки ефективні юридичні засоби та інструменти будуть використовуватись, та наскільки їх застосування буде результативним та забезпечить надійне функціонування правової системи. Одним із суттєвих та значущих елементів механізму правового регулювання є такий правовий феномен, як *компетенція*.

Ефективне використання компетенції в державно-правовій діяльності забезпечує вирішення політичних, соціальних, економічних завдань, які стоять перед державою на сучасному етапі розвитку. І в залежності від того, наскільки повно буде

встановлена сутність цього поняття, визначені та проаналізовані її структурні елементи, буде залежати ефективність застосування цього правового інструменту.

Дослідженню поняття та сутності компетенції як правового явища присвятили свої дослідження такі вчені-юристи, як Ю.А. Тихомиров, Лазор А.О., Єсіна А.С., Б.М. Лазарев, Л.М. Лобойко, І.Л. Бачило, тощо.

Поняття «компетенція» є переважно категорією юридичної науки, міститься в юридичній літературі та використовується в законодавстві.

Нажаль, в сучасній правовій науці досі немає єдиного чіткого визначення поняття «компетенція», його наукового тлумачення, рекомендацій щодо його застосування, особливо при законотворчості. Для законодавства України дуже важливим є єдине розуміння та рівноцінне використання цього терміну, оскільки на сьогодні термін «компетенція» міститься у багатьох нормативних актах, в тому числі Конституції України, Кримінальному процесуальному кодексі України, Законах України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про прокуратуру», тощо. Однак, в жодному з них, наприклад у статтях, які роз'яснюють терміни, не міститься визначення поняття «компетенція», не розмежовуються поняття «компетенція» та «повноваження», «права та обов'язки». Ці та інші терміни часто використовуються як рівнозначні, та не виділяються їх особливості. Більш того, він часто не застосовується тоді, коли в змісті мова йде саме про компетенцію.

Наслідком цього може бути невірно встановлена компетенція державного органу, визначені завдання, які він повинен виконувати, невірно визначені предмет відання, повноваження, що буде призводити до неефективності, помилковості функціонування цього органу, і може призвести до негативних наслідків у різних сферах життєдіяльності суспільства і держави.

Все це свідчить, нажаль, про відсутність правової традиції використання цього поняття.

На нашу думку, виправити ситуацію, що склалась, можливо. Для цього слід сформулювати єдине, чітке наукове визначення поняття «компетенція», закріпити його на законодавчому рівні та забезпечити єдинообразне його застосування. Ми пропонуємо закріпити це поняття у Конституції України, що забезпечить його єдине розуміння та використання, і при законотворчості, оскільки всі нормативні акти повинні відповідати Конституції, і при реалізації норм права при практичній діяльності. Тим самим, будуть усунуті проблеми протиріччя в законодавчому та правозастосовчому використанні цього поняття.

Але вирішити це завдання буде досить складно, оскільки існує тісна залежність від процесу реформування і конституційного ладу взагалі і окремих державних органів, в тому числі правоохоронних, що заважає зробити остаточні висновки щодо змісту та структури компетенції. Це свідчить про те, що компетенція, в тому числі і кримінальна процесуальна є нестатичною, рухливою категорією, на зміст якої впливають і державні перетворення, і політичні, економічні, соціальні процеси. Тобто, обсяг компетенції державних органів може змінюватись, а іноді і досить суттєво, (наприклад, обсяг компетенції органів прокуратури, досудового слідства), тому, на нашу думку, не виправданою є позиція тих авторів, які пропонують при визначенні поняття «компетенція» зазначати конкретні повноваження того чи іншого органу.

Наприклад такого підходу дотримується А.М. Захарченко, який визначає поняття «господарської компетенції місцевих державних адміністрацій» як купування пе-

редбачених законодавством прав, обов'язків і повноважень місцевих державних адміністрацій щодо створення суб'єктів господарювання, припинення діяльності цих суб'єктів, планування та регулювання господарської діяльності, здійснення контролю у сфері господарювання в межах підвідомчих їм територій [1, с. 3-4]. О.І. Головка, виходячи з нормативного підходу до визначення компетенції, пропонує її розуміти як сукупність повноважень щодо предметів та об'єктів діяльності ЄС, а також повноважень щодо прийняття правових актів з відповідною юридичною силою згідно із установчими договорами [2, с. 8]. В теорії права термін «компетенція» використовується тільки стосовно державних органів, які державою наділяються владними повноваженнями. Так, Ю.С. Шемшученко, зазначає, що під компетенцією слід розуміти повноваження державного органу [3, с. 17]. В.К. Макутов, вважає, що компетенція – це сукупність прав та обов'язків, якими державний орган наділений законом [4, с. 62]. В.І. Козицький, зазначає, що компетенція є головним елементом правового статусу державного органу [5]. Як бачимо, всі зазначені автори у своїх визначеннях виділяють різні складові елементи компетенції, але використовують цей термін тільки щодо державних органів та їх посадових осіб.

Компетенція органів державної влади, до яких належить і прокуратура, закріплена законодавчо - в Конституції України, кодексах, законах інших нормативно-правових актах, і слід погодитись з думкою А.О. Ткаченко, про те, що зміст компетенції залежить від місця, яке займає державний орган у механізмі держави, відповідно чим вище місце займає державний орган або його посадова особа в ієрархічній системі органів державної влади, тим ширше є обсяг компетенції, яким його наділено [6, с. 193].

Розкриваючи сутність компетенції органу державної влади, А.Ф. Мельник та О.Ю. Оболенський у своєму навчальному посібнику вказують, що компетенція органу державної влади - це владні повноваження органу, той чи інший обсяг державної діяльності, покладений на певний орган, або коло передбачених правовим актом питань, яке може вирішувати цей орган, сукупність функцій та повноважень органу з усіх встановлених для нього предметів відання [7, с. 329]. В.Б. Авер'янов вважає, що компетенція – це сукупність встановлених в офіційній – юридичній чи неюридичній – формі прав та обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу або посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організувати та контролювати їх виконання, вживати у необхідних випадках заходи відповідальності, тощо [8, с. 196]. О.Ф. Скакун розглядає компетенцію державного органу як закріплену законом або підзаконним актом сукупність його владних повноважень (прав і обов'язків), юридичної відповідальності й предметів відання (функціонального призначення) [9, с. 594]. А. О. Лазор дійшов висновку, що компетенція є складною правовою категорією, визначеною Конституцією і законами України, та містить у собі предмет відання і повноваження, характеризується внутрішньою єдністю й узгодженістю [10, с. 64]. Ю.Г. Кальниш та А.Л. Сухорукова у загальному вигляді визначають компетенцію, як певний обсяг державної діяльності, покладений на конкретний орган, або коло питань, передбачених законодавством, іншими нормативно-правовими актами, які він має право вирішувати в процесі практичної діяльності [11, с. 7]. Ю.С. Шемшученко визначає компетенцію, як сукупність встановлених в офіційно-юридичній або неюридичній формі прав і обов'язків будь-якого органу чи посадової особи, які

визначають можливість цього органу чи посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організовувати та контролювати їх виконання, вживати у необхідних випадках заходи відповідальності [12, с. 196]. Т.О. Карабін вважає, що компетенція є правовою категорією, яка характеризується сукупністю прав і обов'язків органів, організацій, посадових осіб з приводу вимоги певної поведінки від фізичних та юридичних осіб та предметів відання, які закріплені Конституцією та законами України, а також підзаконними правовими актами [13]. Схожої позиції дотримується Г.Г. Абасов, який компетенцію Верховної Ради Автономної Республіки Крим визначає, як сукупність прав та обов'язків (повноважень) даного органу та предметів відання (сфер та об'єктів), в яких даний суб'єкт є юридично компетентним [15].

На думку М.М. Мазепа, компетенція визначається як предмети відання права, обов'язки та територіальні межі діяльності кожного окремого органу; як функції і конкретні повноваження (права та обов'язки) щодо визначених предметів відання; як закріплена сукупність завдань, функцій, прав та обов'язків; як зміст і обсяг владних правомочностей, які має орган, а також та або інша посадова особа, і які фіксуються у відповідному юридичному документі; як правова категорія, що містить у собі предмети відання і владні повноваження, визначена Конституцією і законами України, має внутрішню єдність і узгодженість [15].

Аналізуючи наведені точки зору, можна зробити висновок, що причиною їх розбіжностей є різні підходи до визначення елементів компетенції які складають це поняття.

Як бачимо, одні автори, наприклад, В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицький у своєму підручнику зазначають, що компетенція складається із сукупності публічно – владних повноважень (прав і обов'язків) відносно певних предметів відання (сфер і галузей суспільного життя) [16, с. 199], інші, наприклад, М.М. Мазепа, вважають, що компетенція - це поєднання двох обов'язкових елементів: повноваження та підвідомчості [15].

А.А. Карлов, відходячи від традиційних підходів включає до структури компетенції – предмети відання, сукупність прав і обов'язків та територіальну сферу діяльності органу [11, с. 7]. Б.М. Лазарєв, виділяє два основні елементи компетенції – обов'язок (перед державою) і право (по відношенню до керованих об'єктів) виконувати управлінські завдання і функції; право здійснювати передбачені законом форми управлінської діяльності [11, с. 7], і на відміну від більшості дослідників правової компетенції, вважає, що предмет ведення взагалі не є елементом компетенції, зазначаючи, що компетенцію органу управління входять не самі підвідомчі йому об'єкти, а лише право і обов'язок здійснювати ... управлінські функції стосовно цих об'єктів [11, с. 7].

О.С. Кутафін, Д.Ф. Шеремет [11, с. 7], А.Р. Крусян [17, с. 47-48], навпаки вважають предмет відання одним із основних елементів компетенції.

Найбільш ґрунтовно загальні положення компетенції розроблені професором Ю.О. Тихомировим. Його розробки пов'язані з дослідженням правової природи компетенції та її елементів, джерелами та засобами встановлення компетенції, тощо, були ним викладені у виданні «Теорія компетенції», в якому він визначив компетенцію, як покладений законом на уповноважену особу обсяг публічних справ, елементами якої є: нормативно встановлені цілі, або публічні функції; предмети відання

як юридично визначені сфери та об'єкти впливу; владні повноваження [18, с. 55-56]. Тому саме з його загальнотеоретичних розробок ми будемо виходити при дослідженні кримінальної процесуальної компетенції прокурора на досудових стадіях кримінального процесу, враховуючи те, що, по-перше, поняття кримінальної процесуальної компетенції є похідним від поняття компетенції в теорії права, і по-друге, питання неузгодженості постає і при аналізі поняття кримінальної процесуальної компетенції – немає єдиної думки щодо визначення цього поняття, його сутності, відсутні чітко виділені елементи.

Вперше в Україні фундаментальне спеціальне дослідження кримінально-процесуальної компетенції було проведено Л.М. Лобойко, який визначив кримінально-процесуальну компетенцію, як покладений законом на органи дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду обсяг публічних прав у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві [19, с. 25].

Н.С. Карпов визначає кримінально-процесуальну компетенцію, як сукупність прав та обов'язків органу дізнання, слідчого, які реалізуються у сфері процесуальної діяльності, межі його повноважень [20]. І. В. Потайчук, зазначає, що кримінально-процесуальна компетенція – це сукупність закріплених у законі повноважень, які визначають межі та характер зазначених органів у сфері кримінально-процесуальної діяльності при виконанні делегованих державою функцій щодо боротьби зі злочинністю [21, с. 188]. В. В. Вапнярчук також дійшов висновку, що кримінально-процесуальна компетенція – це сукупність повноважень будь-якого органу чи посадової особи, які визначають характер та ступінь їх участі в кримінально-процесуальній діяльності при виконанні своїх функцій [22, с. 83]. С.В. Бородін під компетенцією органа дізнання, слідчого, прокурора та суду розуміє сукупність повноважень кожного з цих органів [23, с. 12], тобто використовує поняття «компетенція» та «повноваження» як рівнозначні. Ототожнює ці поняття і О.В. Мічуріна, яка вказує, що компетенція органів дізнання – це сукупність встановлених законом повноважень у сфері кримінально-процесуальної діяльності при виконанні своїх функцій у межах, встановлених для кожного органу дізнання [24, с. 19]. М.С. Городецька, досліджуючи кримінально-процесуальну компетенцію слідчого ОВС, дійшла висновку, що це покладений кримінально-процесуальним законом обсяг публічних справ, змістом яких є порушення і розслідування кримінальних справ, віднесених законом до його відання, з метою підготовки їх до судового розгляду [25, с. 4]. А.С. Єсіна, встановлюючи сутність компетенції органів дізнання, зазначає, що це – встановлені законодавцем межі кримінально-процесуальної діяльності, яка характеризується сукупністю процесуальних повноважень, підслідністю кримінальної справи та юрисдикцією цих органів у сфері кримінального судочинства [26, с. 21].

Наведені авторами положення свідчать про те, що в теорії кримінального процесу робляться спроби визначити та дослідити сутність кримінальної процесуальної компетенції, і дослідження в цій сфері за останні роки активізувались, хоча і досі немає єдності думок авторів. Про це свідчать і наступні положення щодо визначення структурних елементів кримінальної процесуальної компетенції.

Так, В. Н. Ягодинський вважає, що компетенція передбачає два нерозривно пов'язані елементи: 1) питання, якими володіє той чи інший орган держави; 2) повноваження, якими його наділено для їх вирішення [27, с. 9].

А.С. Єсіна, у своєму дисертаційному дослідженні, дійшла висновку, що розкрити сутність поняття компетенції слід з урахуванням всіх елементів, що її характеризують, а саме – підслідність, повноваження, юрисдикція [26, с. 21].

О.М. Бандурка, досліджуючи компетенцію органів внутрішніх справ, зазначає, що вона характеризується сукупністю покладених на них завдань і функцій, а також конкретними повноваженнями того чи іншого органу внутрішніх справ [28, с. 66]. Позиції, щодо необхідності віднесення завдань до елементів компетенції дотримуються і І.Л. Бачило [29, с. 103].

В.І. Козицький, в якості важливих елементів компетенції виділяє територіальні межі дії певного органу, а також предметну підвідомчість [30, с. 209]. Н.С. Карпов, В.О. Шершньова до структурних елементів компетенції відносять сукупність прав, обов'язків, які реалізуються суб'єктом в процесі процесуальної діяльності, а також межі його повноважень [20]. В.В. Вапнярчук, І.В. Потайчук дотримуються єдиної думки, та в якості основного елементу кримінальної процесуальної компетенції виділяють повноваження суб'єктів кримінальної процесуальної діяльності, якими вони наділені для виконання покладених на них державою функцій [22, с. 188; 21, с. 83].

Враховуючи зазначене, можна дійти висновку, що в юридичній літературі сформувались різні підходи до визначення складових елементів кримінальної процесуальної компетенції, до числа яких відносять і завдання поставлені перед правоохоронним органом, і покладені на нього функції, і територію на яку поширюється юрисдикція цього органу, тощо. Але переважна більшість авторів єдина в думці, що в якості основного елементу компетенції слід виділяти повноваження.

На нашу думку, найбільш повно визначив структурні елементи кримінально-процесуальної компетенції Л.М. Лобойко, до числа яких включив: 1) кримінально-процесуальну функцію (кримінальне переслідування, захист, правосуддя); 2) предмет відання (підслідність, підсудність); 3) владні повноваження (гарантована законом міра прийняття процесуальних рішень та здійснення процесуальних дій) [19, с. 5]. Така структура кримінальної процесуальної компетенції притаманна і для органів прокуратури.

Таким чином, вважаємо, що кримінальна процесуальна компетенція є основою від якої залежить чітке визначення особливостей функціонування органів прокуратури, та враховуючи викладене пропонуємо визначати кримінальну процесуальну компетенції прокурора у досудовому провадженні, як правову категорію визначену Конституцією та законами України, яка має внутрішню єдність та узгодженість і представляє певний обсяг державної діяльності покладений на прокурора, здійснюваний ним в процесі провадження досудового слідства, що містить кримінальні процесуальні функції, предмети відання та владні повноваження.

Список літератури:

1. Захарченко А. М. Господарська компетенція місцевих державних адміністрацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / А.М. Захарченко. – Донецьк, 2007. – 20 с.
2. Головка О. І. Функції та компетенція органів Європейського Союзу у сфері соціальної політики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спеціальність 12.00.11 «Міжнародне право». – К., 2003. – 19 с.
3. Кобецька Н.Р. Екологічне право України: [навчальний посібник] / Н.Р. Кобецька. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 352 с.

4. Мамутов В.К. О соотношении понятий компетенции и правоспособности государственных органов / В.К. Мамутов // Правоведение. – 1965. – №4. – С. 56-63.
5. Козицький В.І. Компетенція регіональних управлінь МВС України в областях [Електронний ресурс] / В.І. Козицький // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. Збірник наукових праць. – 2012. – № 1(56). – Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnivs/2012_56/56/31.pdf.
6. Ткаченко О.А. Поняття компетенції державного органу / О.А. Ткаченко // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 192 – 197.
7. Державне управління: [навчальний посібник] / [А.Ф. Мельник, О.Ю. Оболенський, А.Ю. Васіна, Л.Ю. Гордієнко]; за ред. А.Ф. Мельник. – [2-ге вид., випр. і доп.]- К.: Знання, 2004. – 342 с.
8. Юридична енциклопедія: у 6 т. / [ред.-кол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 2001. – Т.3. – 792 с.
9. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): [учебник] / О.Ф. Скакун. – Х.: Эспада, 2005. – 840 с.
10. Лазор А.О. Компетенція та повноваження представницьких органів місцевого самоврядування в Україні: аналіз співвідношення у правовому і науковому вимірах / А.О. Лазор, О.Д. Лазор // Держава та регіони. – Серія: Державне управління. – 2011. – № 1. – С. 58 – 66.
11. Кальниш Ю.Г. Компетенція державних адміністрацій як повноважних органів системи виконавчої влади на місцях в Україні / Ю.Г. Кальниш, А.Л. Сухорукова // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – т. 130. – Державне управління. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили. – 2010. – Вип. 117. – С. 6-11.
12. Юридична енциклопедія: у 6 т. Т.3 / [ред. Ю.С. Шемшученко]. – К.: Укр. енцикл, 1998. – 733 с.
13. Карабін Т. О. Співвідношення повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування: теоретичні і практичні питання [Електронний ресурс] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – К., 2007. – 24 с.: - Режим доступу: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21FMT=fullw&S21ALL=\(%3C%3E%3D%D0%9A%D0%90%D0%A0%D0%90%D0%91%D0%86%D0%9D%3C%3E%2B%3C%3E%3D%D0%A2%D0%95%D0%A2%D0%AF%D0%9D%3C%3E%2B%3C%3E%3D%D0%9E%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%90%D0%9D%D0%94%D0%A0%D0%86%D0%92%D0%9D%D0%90%3C%3E\)&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=S&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21FMT=fullw&S21ALL=(%3C%3E%3D%D0%9A%D0%90%D0%A0%D0%90%D0%91%D0%86%D0%9D%3C%3E%2B%3C%3E%3D%D0%A2%D0%95%D0%A2%D0%AF%D0%9D%3C%3E%2B%3C%3E%3D%D0%9E%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%90%D0%9D%D0%94%D0%A0%D0%86%D0%92%D0%9D%D0%90%3C%3E)&FT_REQUEST=&FT_PREFIX=&Z21ID=&S21STN=1&S21REF=10&S21CNR=20).
14. Абасов Г.Г. Компетенція Верховної Ради Автономної Республіки Крим: проблеми теорії та практики [Електронний ресурс] / Г.Г. Абасов // Кримський юридичний вісник: Збірник наукових праць. – Симферополь. – 2009. – Вип. 1 (5). - Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Kyuv/2009_1/1-5/22.pdf.
15. Мазепа М.М. Компетенція та повноваження Державної служби охорони при МВС України [Електронний ресурс] / М.М. Мазепа // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 3 (54). - Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/vkhnivs/2011_54/54/28.pdf.
16. Муніципальне право України: [підручник] / [В.Ф. Погорілка, О.В. Фрицький, М.І. Корнієнко, та ін.]; за ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького, шеф-редактор В.С. Ковальський. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
17. Крусян А.Р. Взаємодія місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в Україні / А.Р. Крусян. – О.: «Юридична література», 2001. - 161 с.
18. Тихомиров Ю.А. Теория компетенции / Ю.А. Тихомиров. – М.: Издательство г-на Тихомирова Ю.А., 2001. – 355 с.
19. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальна компетенція: [монографія] / Л.М. Лобойко. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2005. – 231 с.
20. Карпов Н.С. Деякі аспекти розслідування податкових злочинів на сучасному етапі розвитку податкового законодавства [Електронний ресурс] / Н.С. Карпов, В.О. Шершньова // Вісник національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 4. – С. 133-148. - Режим доступу до журн.: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nvknivs/2011_4/index.htm.
21. Потайчук І. В. Кримінально-процесуальна компетенція органів розслідування / І. В. Потайчук: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 25–26 трав. 2006 р.) : у 2 ч. [Реформування законодавства з питань протидії злочинності в контексті євроінтеграційних прагнень України]. – ч. 1. – Запоріжжя : Юрид. ін-т ДДУВС, 2006. – С.
22. Вапнярчук В. В. Процесуальне становище особи, яка провадить дізнання: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Вячеслав Віталійович Вапнярчук. – Х., 2000. - 199 с.
23. Бородин С.В. Разрешение вопроса о возбуждении уголовного дела: [учебное пособие] / С. В. Бородин; под ред. Б.А. Викторова. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1970. – 117 с.
24. Мичурина О.В. процессуальные и организационные вопросы осуществления начальником следственных изоляторов и лечебно-трудовых профилакториев функций органа дознания: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Оксана Валерьевна Мичурина. – М., 1993. – 198 с.
25. Городецька М. С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / М.С. Городецька. - Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 20 с.

26. Есина А. С. Процессуальная компетенция органов дознания системы МВД России : дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.09. / Алла Сергеевна Есина. – М., 2003. – 212 с.
27. Ягодинский В. Н. Подследственность преступлений : [учеб.-метод. пособие] / В. Н. Ягодинский. – К. : РИО МВД Украины, 1994. – 32 с.
28. Бандурка О.М. Управління в органах внутрішніх справ України: [підручник] / О.М. Бандурка. – Х.: Ун-т внутр. справ, 1998. – 480 с.
29. Бачило И.Л. Организация советского государственного управления: правовые проблемы / Отв. ред. Б.М. Лазарев. – М.: Наука, 1984. – 237 с.
30. Козицький В.І. Компетентія регіональних управлінь МВС України в областях / В.І. Козицький // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2012. - № 1 (56). – С. 203-210.
31. Лазарев Б.М. Компетентия органов управления / Б.М. Лазарев. – М.: Юрид. Лит., 1972. – 280 с.
32. Аверьянов В.Б. Функции и организационная структура органа государственного управления / В.Б. Аверьянов. – К.: Наукова думка, 1979. – 150 с.
33. Ткаченко А.О. Поняття компетенції державного органу / А.О. Ткаченко // Часопис київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 192-197.
34. Лисенков С.Л. Основы правознавства: [навчальний посібник для уч. 9 кл. загальноосвіт. навч. закл.] / С.Л. Лисенков. – К.: Либідь, 2000. – 392 с.
35. Бачило И.Л. Функции органов управления (правовые проблемы оформления и реализации) / И.Л. Бачило. – М.: Юридическая литература, 1976. – 198 с.

Ена И. В. К определению понятия и структурных элементов уголовной процессуальной компетенции прокурора в досудебном производстве / И. В. Ена // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 191-198.

Статья содержит исследование взглядов ученых-юристов, которые содержат определение понятия «компетентия» в теории права и понятие уголовной процессуальной компетенции, в процессе анализа которых сформулировано определение понятия и структурных элементов уголовной процессуальной компетенции прокурора в досудебном производстве.

Ключевые слова: компетенция, уголовная процессуальная компетенция, полномочия, права и обязанности, предмет ведения, уголовная процессуальная функция, прокурор.

Ena I. V. By the definition of the structural elements of the criminal and procedural competence of the prosecutor in the pre-trial proceedings / I. V. Ena // Scientific Notes of Tavriya National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 191-198.

The article contains a study of the views of legal scholars, which contain a definition of "competence" in the theory of law and the concept of criminal procedural competence in the analysis are set forth a definition of the structural elements of the criminal and procedural competence of the prosecutor in pre-trial proceedings.

Keywords: competence, criminal procedural competence, powers, rights and duties of the subject, the criminal procedural function, the prosecutor.

УДК 343.132

ЗНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ З ТРАНСПОРТНИХ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ ЯК РІЗНОВИД ВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ СПІЛКУВАННЯ: СИСТЕМНО-СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ

Єськов С. В.

*Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, м. Луганськ,
Україна*

У статті досліджується зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як різновид втручання у приватне спілкування шляхом визначення внутрішньої структури цієї негласної слідчої дії. Пропонується розгляд зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж через висвітлення мети й завдань, об'єкту, суб'єктів, внутрішнього змісту, результату. У висновках наводиться визначення зазначених характеристик.

Ключові слова: втручання у приватне спілкування; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; негласні слідчі (розшукові) дії; кримінальне судочинство.

Набрання чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) висуває перед вітчизняними правниками низку першочергових науково-дослідних завдань, одним з яких може вважатися визначення сутності різновидів втручання у приватне спілкування, зокрема зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. Саме цим пояснюється актуальність обраної теми, її відповідність вимогам сьогодення.

Значний внесок у дослідження різноманітних аспектів сучасного кримінального процесуального законодавства зробили В.Д. Бринцев, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, О.В. Капліна, Н.С. Карпов, І.І. Когутич, В.Т. Маляренко, В.І. Маринів, Д.Й. Никифорчук, В.Т. Нор, Ю.Ю. Орлов, М.А. Погорєцький, Д.Б. Сергєєва, Н.В. Сибільова, Є.Д. Скулиш, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, О.Г. Шило, М.Є. Шумило та інші автори. В той же час лише невелика кількість проведених вітчизняними вченими досліджень торкалося саме різновидів втручання у приватне спілкування. Таким чином, навряд чи можна вести мову про те, що наявний рівень наукового опрацювання цього питання є достатнім для потреб теорії та практики кримінального судочинства.

Метою статті виступатиме дослідження зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як різновиду втручання у приватне спілкування через уявлення сукупності визначальних ознак, рис та компонентів, що дозволить визначити внутрішню структуру цієї негласної слідчої дії.

Модернізація системи слідчих (розшукових) дій, яка відбулася внаслідок зміни парадигми кримінального судочинства та оновлення порядку досудового розслідування злочинів, вимагає застосування особливих методологічних засобів у дослі-

дженні різновидів втручання у приватне спілкування як нових елементів цієї системи. Значну користь у подібних дослідженнях може надати системно-структурний аналіз, оскільки ракурс, що здобувається внаслідок його застосування, «дає можливість у процесі вивчення об'єкта аналізувати його різні аспекти й сторони, взаємозв'язки між ними, а також формувати його цілісну картину» [1, с. 43].

Якщо у проведених раніше дослідженнях [2, с. 273-275; 3, с. 31-32] системно-структурний підхід застосовувався з метою визначення сукупності слідчих (розшукових) дій, ієрархії їх груп і підгруп, визначення різновидів та системоутворюючих рис, то на інших рівнях аналізу він успішно може застосовуватися для розгляду конкретної слідчої (розшукової) дії як самостійного об'єкту пізнання. Інакше кажучи, системно-структурний підхід у залежності від масштабів наближення здатен дати не одне, а принаймні два зображення будь-якого об'єкта пізнання – об'єкта як елемента системи й об'єкта як системи елементів. На цю «багатозадачність» системних досліджень звертав увагу В.М. Садовський, стверджуючи, що факт потенційної подільності елементів певної системи означає, що будь-який елемент в свою чергу може розглядатися як особлива система (підсистема). З іншого боку, продовжує автор, будь-яка система може виступати – для вирішення відповідних пізнавальних завдань – як елемент іншої, більш масштабної системи [4, с. 84]. Вважаємо, що триумфальна хода системно-структурного аналізу в науковому середовищі й пояснюється саме тією гнучкістю, з якою він може бути використаний для потреб пізнання тих або інших об'єктів.

Варто відзначити, що в науковій літературі неодноразово здійснювалися спроби представити слідчі дії чи оперативно-розшукові заходи у вигляді сукупності елементів, що розкривають сутність цілого. Найбільш активно дискусія з цього питання точилася у межах теорії оперативно-розшукової діяльності при визначенні внутрішньої структури оперативно-розшукового заходу. Вважаємо, що висловлені під час цієї дискусії аргументи варто взяти до уваги, адже можна, з певними застереженнями, вести мову про наявність еволюційного зв'язку між втручанням у приватне спілкування як різновидом негласних слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшуковими заходами. На цей зв'язок слушно звернув увагу Є.Д. Скулиш: «раніше порядок провадження досудового розслідування злочинів відбувався у таких організаційно-правових формах, де вказані дії мали статус оперативно-розшукових заходів та могли проводитись лише уповноваженими на те оперативними підрозділами» [5, с. 17].

Повертаючись до дискусії з визначення структури оперативно-розшукового заходу зазначимо, що одним з перших до цього питання звернувся російський юрист О.Ю. Шумілов, який і ввів до наукового обігу словосполучення «склад оперативно-розшукового заходу», виділяючи при цьому об'єкт, суб'єкт, об'єктивну і суб'єктивну сторони [6, с. 94]. Прибічником такого погляду на структуру оперативно-розшукового заходу можна вважати й В.В. Петрова, який відокремлював об'єкт, суб'єкт, зовнішню (об'єктивну) і внутрішню (суб'єктивну) сторону [7, с. 106]. Розглядаючи будь-який оперативно-розшуковий захід як різновид правомірного вчинку, в якості об'єкту зазначені автори розуміють суспільні відносини, захист яких відбувається за допомогою проведення оперативно-розшукових заходів. Суб'єктом оперативно-розшукового заходу, на думку вказаних авторів, є оперативно-розшуковий підрозділ, його гласний або негласний працівник. Об'єктивна сторона полягає у ви-

явленому зовні суспільно корисному вчинку (тобто оперативно-розшуковій дії), його наслідках, місці і часі його здійснення. Суб'єктивна сторона відбиває психічне ставлення суб'єкта до вчиненої дії (заходу).

Діаметрально протилежну позицію з цього питання займає С.І. Захарцев, вказуючи, що виділення зазначених суб'єктивних і об'єктивних елементів оперативно-розшукового заходу не розкриває його сутності. Більш того, суб'єктивна сторона, об'єкт (суспільні відносини) і суб'єкт (оперативний підрозділ чи особа, що співробітничав з ним на конфіденційній основі) будуть для багатьох оперативно-розшукових заходів однаковими [8, с. 32-36]. Погоджуючись з окремими критичними зауваженнями С.І. Захарцева, слід звернути увагу на те, що цілком слушно спростовуючи теоретичну та прикладну цінність пропозицій О.Ю. Шумілова та його послідовників, автор дійшов до хибного загального висновку про недоцільність застосування системно-структурного підходу: «далеко не кожному предмету, питанню, дії, заходу доцільно приділяти настільки скрупульозну увагу, щоб ретельно опрацювати його відмінні ознаки» [9, с. 51].

Іншої думки дотримується А.Є. Чететін, який вказує, що «структурний аналіз оперативно-розшукового заходу дозволяє найбільш глибоко зрозуміти їх сутність та зміст, а також виділити в їх структурі обов'язкові та факультативні елементи» [10, с. 38]. Досліджуючи це питання, автор відносить до структури заходу такі елементи: оперативно-тактичне завдання, яке вирішується за допомогою заходу; об'єкт заходу; змістовну частину заходу; суб'єкт проведення заходу; прийоми організаційного характеру [10, с. 33].

Структура діяльності в її криміналістичному аспекті висвітлювалося також й у працях представників цієї галузі юридичної науки. Так, відомі російські криміналісти Л.Д. Самігін та Н.П. Яблоков вказують: «Кожний вид людської діяльності (практичної й теоретичної) поза всяким сумнівом є системою, оскільки являє собою сукупність взаємопов'язаних елементів, що мають такі системні властивості, які притаманні лише цілому, яких немає в окремих елементах» [11, с. 19]. Пояснюючи це положення на прикладі структури криміналістичної діяльності з розслідування злочинів, автори характеризують такі компоненти як суб'єкт, об'єкт, мету й завдання, слідчі дії у сукупності з методами, прийомами, способами та засобами їх проведення, обстановка й результат [11, с. 29-32].

Мало місце застосування системно-структурного підходу й у дослідженнях процесуальної проблематики. В цьому розумінні певний інтерес становить дослідження, проведене О.К. Чернецьким щодо з'ясування визначальних структурних елементів, які дозволяють відрізнити слідчий експеримент від слідчого огляду. Це призвело автора до висновку про те, що істотними ознаками, які підкреслюють самостійний характер слідчої дії, виступають: мета слідчої дії; її завдання; джерела, з яких отримується інформація; методи вилучення доказової інформації [12, с. 190].

Комплексне й усебічне використання пізнавальних ресурсів системно-структурного підходу можна спостерігати у працях М.А. Погорецького та М.Є. Шумили – науковців, які, вважаємо, найбільш ґрунтовно підійшли до висвітлення внутрішнього змісту окремих процесуальних категорій. Так, керуючись загальнотеоретичним визначенням категорії «діяльність» та беручи до уваги її визначення крізь призму системних досліджень, М.Є. Шумилодійшов висновку про потребу виділення таких структурних елементів розслідування: суб'єкт, мета, засоби, ре-

зультат і сам процес [13, с. 25]. М.А. Погорецькийна підставі загальнонаукових положень теорії діяльності виділяє такі її структурні елементи: об'єкт, мета і завдання, дії, суб'єкт і результат [14, с. 95].

Беручи до уваги напрацювання вчених, які започаткували застосування системно-структурного підходу в дослідженнях процесуальної проблематики, спробуємо, керуючись їх здобутками, дослідити зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж через висвітлення таких компонентів цієї негласної слідчої дії як: 1) мета й завдання; 2) об'єкт; 3) суб'єкт; 4) внутрішній зміст дії; 5) результат.

Визначення мети й завдань досліджуваної слідчої дії варто розпочати, на нашу думку, з висвітлення загальної мети та завдань кримінального провадження. Зі змісту ст. 14 КПК України не важко встановити, що метою кримінального провадження є: 1) притягнення до відповідальності кожного, хто вчинив кримінальне правопорушення, в міру його вини; 2) недопущення обвинувачення або засудження невинуватих осіб; 3) недопущення застосування необґрунтованого процесуального примусу; 4) застосування до кожного учасника кримінального провадження належної правової процедури. Завданнями ж є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Звичайно, що для кожної слідчої дії мету та завдання можна деталізувати. Вважаємо, що мета зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж полягає у встановленні обставин, які мають значення для кримінального провадження (ч. 1 ст. 263 КПК України), шляхом отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів (ч. 1 ст. 223 КПК України). Завданням є одержання, перетворення і фіксація різних видів сигналів, які передаються особою через канали зв'язку та зміст яких має значення для досудового розслідування (ч. 3 ст. 263 КПК України).

Щодо об'єкту зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, то виходячи з яскраво вираженої пізнавальної природи цієї негласної слідчої дії, цей компонент можна визначити як фрагмент реальної дійсності, на вивчення якого спрямована діяльність суб'єкта. З урахуванням вищезазначених мети і завдань зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, його об'єктом є, на нашу думку, приватне спілкування у вигляді передання каналами зв'язку інформації від однієї особи до іншої, зміст якої має значення для досудового розслідування.

Спроби визначення суб'єктів, задіяних у прийнятті рішень про проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та їх подальшій реалізації, призводять до необхідності розгляду цього процесу в його розвитку – від ініціювання питання щодо проведення цієї негласної слідчої дії до безпосереднього виконання відповідних рішень. В цьому аспекті є підстави для виділення суб'єктів-ініціаторів, суб'єктів-виконавців та контролюючих суб'єктів. Так, ініціювати рішення щодо проведення зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж має право слідчий за погодженням з прокурором, прокурор (ч. 3 ст. 246, ч. 2 ст. 258 КПК України) або суд у порядку, передбаченому ч. 3 ст. 333 КПК України. Контролюючим суб'єктом, від дозволу або відмови в дозволі котрого врешті-решт залежить проведення досліджуваної слідчої дії, є слідчий суддя, повноваження якого реалізуються головою чи за його визначенням іншим суддею Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду області, міст Києва та Севас-

тополя (ст. 247 КПК України). Безпосередніми виконавцями, з огляду на положення ч. 4 ст. 263 КПК України, виступають уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ та органів безпеки.

З позиції внутрішнього змісту досліджувана дія полягає в отриманні із застосуванням відповідних технічних засобів доступу до змісту інформації, яка передається особою каналами зв'язку та має значення для досудового розслідування, а також подальшій фіксації отриманих відомостей.

Результатом зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, на нашу думку, виступають закріплені у формі протоколу про проведення зазначеної негласної слідчої дії фактичні дані, які складають зміст сигналів, що передаються каналами зв'язку, отримані внаслідок застосування відповідних технічних засобів, на підставі яких можна встановити наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Наведене визначення враховує як ознаки *форми* («закріпленні у формі протоколу...»), так і ознаки *змісту* («фактичні дані...») результату зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж.

На підставі проведеного у межах статті дослідження в якості висновку запропоновано визначення компонентів структури зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж наступним чином. **Мета** – встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, шляхом отримання (збирання) доказів або перевірки вже отриманих доказів. **Завдання** – одержання, перетворення і фіксація різних видів сигналів, які передаються особою через канали зв'язку та зміст яких має значення для досудового розслідування. **Об'єкт** - приватне спілкування у вигляді передання каналами зв'язку інформації від однієї особи до іншої, зміст якої має значення для досудового розслідування. **Суб'єкт-ініціатор** – слідчий (за погодженням з прокурором), прокурор або суд (у випадках, передбачених ч. 3 ст. 333 КПК України). **Суб'єкт-виконавець** – уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ та органів безпеки. **Внутрішній зміст** – отримання із застосуванням відповідних технічних засобів доступу до змісту інформації, яка передається особою каналами зв'язку та має значення для досудового розслідування, а також подальша фіксація отриманих відомостей. **Результат** – закріплену формі протоколу фактичні дані, які складають зміст сигналів, що передаються каналами зв'язку, отримані внаслідок застосування відповідних технічних засобів, на підставі яких можна встановити наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Список літератури:

1. Яголковский С.Р. Системно-структурный подход и его использование в анализе мыслительной деятельности субъекта / С.Р. Яголковский // Вопросы психологии. – 2009. – № 6. – С. 43-51.
2. YeskovS.V. Evolution of the system of investigative (search) actions in the new Criminal Procedural Code of Ukraine // European Science and Technology: materials of the III international research and practice conference, Vol. II, Munich, October 30th–31st, 2012 / publishing office Vela VerlagWaldkraiburg – Munich – Germany, 2012. – P. 273-275.
3. Єськов С.В. Система следственных (розыскных) действий согласно новому УПК Украины // Криминалистические чтения, посвященные памяти заслуженного юриста Республики Беларусь, доктора юридических наук, профессора Г.И. Грамовича: материалы Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 21 дек. 2012 г.) / М-во внутр. делРесп. Беларусь, учреждение образования «Акад. М-ва внутр. дел Респ. Беларусь»; редкол.: В.Б. Шабанов (отв. ред.) [и др.]. – Минск: Акад. МВД, 2012. – С. 31-32.
4. Садовский В.Н. Основания общей теории систем. Логико-методологический анализ / Садовский В.Н.; Отв. ред.: Уемов А.И. - М.: Наука, 1974. – 279 с.
5. Скулиш Є.Д. Негласні слідчі дії за Кримінально-процесуальним законодавством України / Є.Д. Скулиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – № 2. – С. 15-23.

6. Шумилов А.Ю. В чем суть и практическое значение юридического состава оперативно-розыскного мероприятия? // Проблемы формирования уголовно-розыскного права (Право и сыск): Авторский сборник научных работ / Авт.-сост. д-р юрид. наук, проф. А.Ю.Шумилов. Вып.4. – М., 2001 – С.94-96.

7. Петров В.В. Структура (юридически значимое содержание) оперативно-розыскного мероприятия и его значение для юридической характеристики ОРМ // Проблемы формирования уголовно-розыскного права (десять лет российскому оперативно-розыскному закону): Вневедомственный сборник научных работ / Под ред. д-ра юрид. наук, проф. А.Ю.Шумилова. Вып.5. – М.: Издатель Шумилова И.И., 2002. – С. 106-108.

8. Захарцев С.И. Оперативно-розыскные мероприятия: Общие положения. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 259 с.

9. Захарцев С.И. Состав оперативно-розыскного мероприятия – реальность или вымысел? // Следователь: федеральное издание. – 2009. – № 4 (132). – С. 51-55.

10. Четчин А.Е. Структурный анализ оперативно-розыскных мероприятий // Оперативник (сыщик): общероссийское периодическое вневедомственное научно-практическое издание. – 2006. – № 1. – С. 33-38.

11. Криминалистика. Учебник для вузов. Отв. ред. проф. Н.П. Яблоков. – М.: Издательство БЕК, 1995. – 708 с.

12. Чернецький О.К. Пізнавальна діяльність слідчого експерименту та його відмінність від слідчого огляду / О.К. Чернецький // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 25 (64). – 2012. – № 1. – С. 188-193.

13. Шумило М.С. Оперативно-розшукові і слідчі дії: взаємозв'язок і розбіжність (гносеологічна і правова природа) // Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві України: матеріали круглого столу (Київ, 7 жовтня 2011 р.). – К.: ФОП Ліпкан О.С., 2011. – С. 24-29.

14. Погорецький М.А. Об'єкт оперативно-розшукової діяльності // Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах: Вісник Луганської академії МВС ім. 10-ти річчя незалежності України. Спец. вип. № 3. Ч.1. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004 – С. 95-99.

Еськов С. В. Снятие информации с транспортных телекоммуникационных сетей как разновидность вмешательства в частное общение: системно-структурный анализ / С. В. Еськов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 199-204.

В статье исследуется снятие информации с транспортных телекоммуникационных сетей как разновидность вмешательства в частное общение путем определения внутренней структуры этого негласного следственного действия. Предлагается рассмотрение снятия информации с транспортных телекоммуникационных сетей через освещение целей и задач, объекта, субъектов, внутреннего содержания, результата. В заключении приводится определение указанных характеристик.

Ключевые слова: вмешательство в частное общение; снятие информации с транспортных телекоммуникационных сетей, негласные следственные (розыскные) действия; уголовное судопроизводство.

Yeskov S.V. Interception of data from transport telecommunication networks as a form of interference in private communication: system-structural analysis / S.V. Yeskov // Scientific Notes of Tavriada National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 199-204.

The article examines the interception of data from transport telecommunication networks as a form of intervention in private communication by defining the internal structure of this covert investigative action. A consideration of interception of data from transport telecommunication networks through the coverage of aim and tasks, objects, subjects, internal content, result are proposed. In the conclusions definitions of these characteristics are provided.

Keywords: interference in private communication; interception of data from transport telecommunication networks; covert investigative (search) actions; criminal proceedings.

УДК 343.359:368:343.98(477)

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТИПОЛОГІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ

Заєць О. М.

*Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка,
м. Луганськ, Україна*

У статті розглянуто криміналістична типологія правопорушень у сфері страхування. Дана кримінально-правова характеристика правопорушень у сфері страхування. Проведений аналіз кримінального законодавства України та зарубіжних країн щодо кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері страхування.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, страхове шахрайство, страховий випадок, страхова виплата, страхове відшкодування, страхування.

За період незалежності України правова регуляція фінансових відносин у сфері страхування розвивалася за умов постійного реформування соціально-економічної системи української держави і змін загальних концепцій розвитку вітчизняного суспільства. На сьогодні у сфері страхування скоюється величезна кількість не тільки інсценувань страхових подій, зловживань, але і тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення. Матеріали практики свідчать, що останні здійснюються як з боку працівників страхових компаній, так і з боку клієнтів цих організацій.

Абсолютна більшість страхових компаній має справу з таким кримінальним явищем, як страхове шахрайство. Збитки, які заподіюються страховим компаніям в результаті шахрайських дійклієнтів (страхувальників) дуже значні і за різними оцінками коливаються від 1 до 2 % від суми внесків, які поступили. Втім, серед страховиків прийнято вважати, що від 10 до 20 % всіх страхових виплатдоводиться на страхові випадки, які сплановані, підготовлені та проведені з використанням попередньої злочинної змови шахраями.

Питання розслідування правопорушень у сфері страхування досліджували як вітчизняні так і зарубіжні науковці: Алгазін А.І., Андрушко П.П., Антонов І.О., Белозерова І.І., Бендісюк І., Борзенков Г.Н., ГалагузаН.Ф., Глухов А., Гуторова Н.О., Іщук І.В., Короткевич М.Є., Когутич І.І., Ларичев В.Д. та інші.

Метою статті є дослідження криміналістичної типології правопорушень у сфері страхування та їх криміналістична характеристика.

У відповідності до ст. 190 КК України обман – це специфічний спосіб впливу на психіку людини; уведення в оману потерпілого шляхом передачі неправдивих відомостей або свідоме приховування важливих обставин; навмисну дію, що вчиняється з метою схилити потерпілого до певної поведінки [1, с. 513]. Аналогічне тлумачення обману трапляється в низці видань науково-практичного і навчального характеру [2, с. 360].

Термін “страхове шахрайство” в юридичній літературі розуміється неоднозначно [3, с. 61]. Прихильники широкого тлумачення відносять до страхового шахрайства всі види протиправних діянь у сфері страхування. Під страховим шахрайством розуміють протиправну поведінку суб’єктів страхових

відносин, спрямовану на одержання страхувальником страхового відшкодування шляхом обману або зловживання довірою; внесення меншої, ніж необхідно при правильній оцінці ризику, страхової премії (страхового внеску); приховування важливої інформації під час укладання чи протягом дії договору страхування; відмову страховика від виплати страхового відшкодування бездостатніх підстав [4, с. 6–7].

Іншими словами, до страхових шахрайств відносять усі види протиправних дій у сфері страхування незалежно від їх суб'єктів, наявності складу злочину тощо. Основним недоліком цієї позиції, є намагання авторів охопити усі можливі правопорушення незалежно від їх юридичної оцінки. Цей підхід є не достатньо обґрунтованим принаймні у кримінально-правовому аспекті. До того ж, як показує дослідження цього питання, перерахувати в одному визначенні способи вчинення страхового шахрайства вбачається неможливим внаслідок різноманіття їх виявів та рівнів розподілу.

В іншому випадку під страховим шахрайством розуміють умисний злочин, спрямований на обман страхової компанії, що вчиняється страхувальником з метою незаконного збагачення за рахунок страховика шляхом перекручення інформації про об'єкт страхування, інсценування страхового випадку, штучного збільшення суми страхового відшкодування, а також вчинення інших протиправних дій [5, с. 4–5]. Це визначення, є більш збалансованим та скорегованим щодо кримінально-правової науки.

У юридичній науці трапляється і третій підхід, за яким до страхового шахрайства належить будь-яке шахрайство, що стосується страхового бізнесу [6, с. 57–60]. Це не зовсім правильно, оскільки таким чином до страхового шахрайства необґрунтовано віднесено фіктивне підприємництво та випадки створення так званих “фінансових пірамід”, що не мають прямого зв'язку зі страховими правовідносинами.

Страхове шахрайство у юридичній літературі подекуди вважають виявом “економічного шахрайства”, “комерційного шахрайства”, “корпоративного шахрайства”, “шахрайства у сфері бізнесу” [7; 8; 9] тощо. Проте як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науці не сформульовані чіткі критерії розмежування зазначених категорій.

У ґносеологічному плані страхове шахрайство є складовою фінансового шахрайства [10]. Останнє розуміємо як різновид економічного шахрайства, спрямований на розкрадання чужого майна або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою у сфері відносин з формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових коштів держави, суб'єктів господарювання та фізичних осіб [11, с. 95].

Особливості страхового шахрайства, порівняно з шахрайством в інших сферах фінансових відносин, полягають у тому, що:

– об'єктом страхового шахрайства є кошти страхового фонду, що перебуває у віданні страховика;

– страхове шахрайство пов'язане з використанням специфіки страхового бізнесу (злочинець діє в межах правового поля, регламентованого нормами цивільного й адміністративного законодавства);

– винний у страховому шахрайстві порушує відносини щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб при настанні певних подій (страхових

випадків), які штучно створює (інсценує, провокує) чи незаконно використовує;

– як правило, страхове шахрайство включає низку інших кримінальних правопорушень.

У криміналістиці, як і в інших галузях науки, дослідження об'єктів завжди починається з їх класифікації. Класифікації у криміналістиці застосовуються досить широко, хоча спеціальних праць із загальних проблем криміналістичної класифікації дуже мало. Одним з об'єктів криміналістичної класифікації є кримінальні правопорушення. Поняття злочину й конкретні види злочинів закріплені в їх складах та описані в законодавстві про кримінальну відповідальність. Класифікувати правопорушення означає розподіляти їх на взаємопов'язані групи, відокремлені за різними підставами, важливими в плані розроблення методик розслідування [12].

Класифікація кримінальних правопорушень у сфері страхування має вирішити завдання розподілу усієї сукупності злочинних зазіхань на взаємопов'язані ланцюги, що перебувають в ієрархічній підпорядкованості. Отже кримінальні правопорушення у сфері страхування класифікуються за наступними напрямками:

1. Залежно від мети кримінальних правопорушень:

- правопорушення, що вчиняються з метою одержання страхових виплат;
- правопорушення, що вчиняються з метою одержання страхових виплат у більшому обсязі, ніж належить при даному страховому випадку;
- правопорушення, що спрямовані на одержання страхових виплат за шкоду, завдану об'єкту страхування, що не перебував під страховим захистом.

2. Залежно від суб'єкта кримінального правопорушення (за ступенем участі зацікавлених працівників страхових компаній):

- правопорушення, що вчиняються страхувальниками;
- правопорушення, що вчиняються страхувальниками спільно з працівниками страхових компаній;
- правопорушення, що вчиняються представниками страхових організацій: керівниками страхової компанії або страховими посередниками.

3. Залежно від форми страхування:

- кримінальні правопорушення у сфері добровільного страхування;
- кримінальні правопорушення у сфері обов'язкового страхування;
- кримінальні правопорушення у сфері страхування майна від вогню та інших стихійних лих.

4. Залежно від етапу страхових правовідносин:

- на стадії укладання договору страхування;
- під час дії договору страхування;
- на етапі звернення за страховою виплатою [13, с. 78-79].

В експертному середовищі дії порушників у сфері страхування пропонується додатково розподілити на дві групи: заздалегідь заплановані дії щодо вчинення кримінального правопорушення та незаконного одержання коштів; використання статусу учасника страхових правовідносин з метою вчинення правопорушення після укладання договору страхування [14].

Типовим стає застосування злочинцями складних за своєю внутрішньою структурою та кримінально-правовими ознаками схем кримінальних правопорушень. Зокрема, на етапі підготовки до злочину характерним є розроблення

загального плану проведення операції, вживаються організаційні та інші заходи, спрямовані на забезпечення можливості її практичної реалізації. Організатори злочинної групи, як правило, підшуковують необхідних співучасників злочину, зокрема з боку працівників страхових організацій.

Центральний етап механізму злочину містить у собі дії, спрямовані на підготовку та реалізацію злочинного наміру, що включає укладання страхового договору з подальшим інсценуванням страхового випадку.

Останній етап злочину включає комплекс дій, спрямованих на приховування слідів виникнення кримінальних доходів, осіб, які їх отримали, створення видимості законного походження цих доходів тощо.

У кримінально-правовому аспекті шахрайство у сфері страхування є окремим випадком розкрадання [15]. Проте механізм розкрадань (порівняно з радянською практикою) зазнав суттєвих змін. В умовах ринкових відносин основним елементом його новизни стало використання у злочинних цілях організаційно-правового статусу суб'єктів підприємництва, інститутів господарського та фінансового права.

Кримінальні правопорушення у сфері страхування включають низку злочинів, що передбачені різними розділами КК України, але пов'язані єдиною метою незаконного одержання страхового відшкодування. Це дає підстави розглядати шахрайство як системоутворювальну складову відповідної технології злочинної діяльності [16, с. 33–34].

Розгорнута кримінально-правова класифікація важлива для врахування в комплексі ознак усіх елементів криміналістичної характеристики відповідних злочинів. У технології правопорушень у сфері страхування можна визначити наступні пов'язані між собою елементи:

1. Злочини, що спрямовані на безпосереднє одержання страхової виплати: шахрайство (ст. 190 КК України); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України).

Добровільність відшкодування з боку страхової компанії є обов'язковою ознакою шахрайства, хоча ця добровільність, по суті, фіктивна, оскільки страховик діє під впливом обману або зайвої довірливості. Шахрайський обман як спосіб розкрадання має бути таким, який здатний викликати у власника або особи, яка відає майном, уяву про необхідність передачі відповідного майна.

Об'єктивна сторона правопорушень у сфері страхуванняє розкрадання майна страхової компанії або набуття права на це майно (оформлення документів для незаконного одержання страхової виплати) шляхом обману (навмисного повідомлення завідомо неправдивої інформації з метою одержання матеріальної або іншої особистої вигоди), який може виражатись як в активних діях (інсценування чи провокація страхового випадку), так і бездіяльності (приховування інформації, що має істотне значення для укладання договору).

Окремі вияви протиправних дій при реалізації загальної схеми правопорушення у сфері страхування можуть бути спрямовані на: повідомлення заздалегідь неправдивих відомостей страховій компанії, органам держави або іншим страхувальникам; безпідставне збільшення страхової вартості об'єкта страхування; спроби підвести навмисне пошкодження майна під страховий випадок (ДТП, протиправні дії третіх осіб тощо); інсценування незаконного заволодіння

застрахованим об'єктом; навмисне створення страхового випадку; укладання договору страхування після настання страхового випадку; спотворення обставин настання страхового випадку; навмисне сприяння настанню страхового випадку; підроблення та використання підроблених документів; фальсифікацію результатів експертизи; страхування неіснуючого майна; звернення за страховою виплатою по одному ризику до кількох страховиків; настання в одного страхувальника протягом дії договору понад трьох страхових випадків тощо.

Заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем має місце в разі, коли його суб'єктом є службова особа, яка, відповідно до посади (керівник підрозділу, страховий агент), правомочна управляти чи розпоряджатись майном (має владні повноваження щодо впливу на осіб, яким це майно ввірено). Відповідні дії кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст. 190, 364 КК України.

Якщо службова особа спочатку звертає на свою користь чуже майно шляхом зловживання своїм службовим становищем, а потім з метою приховати вчинений нею злочин зловживає своїм службовим становищем, її дії потребують кваліфікації за правилами реальної сукупності злочинів – за відповідними частинами ст. 191, 364 КК України.

Для вчинення правопорушень у сфері страхування злочинці можуть проникнути в інформаційні масиви страхової компанії чи інших організацій. Таке проникнення, по-перше, має бути протизаконним (обманним) і, по-друге, спрямованим на спотворення істинної інформації або внесення нової з метою введення в оману користувача. Електронно-обчислювальна техніка може слугувати засобом передачі фальшивих повідомлень, документів через систему Інтернет, електронну пошту тощо.

Суб'єктом правопорушення у сфері страхування є фізична осудна особа, якій до вчинення злочину минуло 16 років. Суб'єктивна сторона шахрайства передбачає наявність прямого умислу. Винний усвідомлює, що вводить в оману страхову компанію або завідомо використовує довір'я її працівників, що і забезпечує заволодіння майном. Обов'язковою ознакою шахрайства є корисливий мотив.

2. Дії, що виступають способом або необхідною умовою вчинення страхового шахрайства: знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України); завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України); завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК України) та ін.

Предмет злочину, передбаченого ст. 358 КК України – посвідчення або інший документ, що видається чи посвідчується підприємством, установою, організацією, громадянином-підприємцем, приватним нотаріусом, аудитором чи іншою особою, яка має право видавати чи посвідчувати такі документи, що надають права або звільняють від обов'язків. Такими документами можуть бути службові посвідчення та перепустки, довіреності, договори купівлі-продажу, дарування, заповіти.

Підробленням є виготовлення фальшивого посвідчення або іншого офіційного документа; внесення в дійсне посвідчення або документ неправдивих даних; внесення змін у текст посвідчення чи документа, що спотворюють факти, які мають юридичну чинність та посвідчують документ.

Підробленням посвідчення чи документа буде і підроблення відбитків на них

печаток і штампів, тому що ці відбитки є складовою частиною посвідчення чи документа; вклеювання фотографії особи, яка не є власником зазначеного документа тощо.

Виготовлення підроблених штампів та печаток – це незаконне виготовлення форм (кліше) або внесення змін у дійсні штампи й печатки, що спотворюють зміст реквізитів, які містяться в них (наприклад, зрізання рельєфних зображень тексту печатки, доповнення форми новими позначками та ін.). Збут підробленого посвідчення або документа чи підроблених штампів і печаток полягає в їх відчуженні будь-яким способом (продаж, обмін, дарування, передача як оплата боргу тощо) іншим особам. Останні мають усвідомлювати, що зазначені предмети є підробленими, тобто не відповідають дійсності.

Завідомо неправдивим повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України) буде тоді, коли воно містить повністю або частково брехливі відомості про готування до злочину, замах або закінчений злочин із вказівкою на конкретну особу, яка начебто причетна до цього (у тому числі й особою на саму себе), або без такої вказівки. Склад злочину утворюють і дійсні відомості стосовно злочину, але з вказівкою на особу, яка завідомо його не вчиняла. Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину може бути зроблено усно (якщо це зроблено не телефоном, особа попереджається про відповідальність за ст. 383 ККУ) або письмово.

Завідомо неправдиве показання – показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках.

3. Дії, спрямовані на приховування слідів виникнення кримінальних доходів, осіб, які їх отримали, створення видимості законного походження цих доходів: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем (ст. 357 КК України).

4. Дії, пов'язані з протиправною діяльністю службових осіб: службові злочини, передбачені ст. 364, 366–370 КК України. Суб'єкт службового злочину спеціальний, ним може бути лише службова особа (п. 1 примітки до ст. 364 КК України).

На відміну від законодавства України, кримінальну відповідальність за правопорушення у сфері страхування в законодавстві інших країн передбачено окремими нормами. Приміром, за КК Федеративної Республіки Німеччини кваліфікованим випадком шахрайства вважається фальсифікація винним обставин настання страхового випадку шляхом завдання шкоди об'єкту страхування [17]. У КК Австрії зловживання, пов'язані зі страхуванням, виокремлено в самостійний розділ [18]. Страхове шахрайство за КК Латвії може бути двох видів: навмисне знищення, пошкодження чи приховування майна з метою одержання страхової суми, а також дії, пов'язані з підбурюванням чи примушуванням до відповідних дій іншої особи [19].

На підставі наведеної класифікації необхідно зробити висновок, що криміналістична типологія правопорушень у сфері страхування дозволяє вирішити завдання розподілу всієї сукупності злочинних зазіхань на взаємопов'язані ланки, що були б підпорядкованими, і є основою для формування методики розслідування.

Література:

1. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 года / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. и др.] ; под ред. Н. И. Мельник, Н. И. Хавронюк. – К. : А.С.К., 2004. – 1215 с.
2. Уголовное право Украины: Особенная часть: учебник / [Бажанов М.И., Баулин Ю.В., Борисов В.И. и др.] ; под ред. М.И. Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я. Тацяя. – К. : Юринком Интер, 2003. – 672 с.
3. Іщук І.В. Проблеми визначення поняття “страхове шахрайство” у юридичній науці / І.В. Іщук // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: тези доп. міжвід. наук-практ. конф., Київ, 7 листоп. 2008 р. – К., 2008 – С. 61–63.
4. Митрохин В. К. Внимание! Страхование мошенничество / Митрохин В. К. – М., 1995. – 92 с.
5. Жилкина М.С. Страхование мошенничество: Правовая оценка, практика выявления и методы пресечения / М.С. Жилкина. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 192 с.
6. Алгазин А.И. Страхование мошенничество и методы борьбы з ним: учеб.-практ. пособие / Алгазин А.И., Галагуза Н.Ф., Ларичев В.Д. – М.: Дело, 2003. – 512 с.
7. Ильин И.В. Виктимологическая профилактика экономического мошенничества : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология ; уголовное-исполнительное право” / И.В. Ильин. – Н. Новгород, 2000. – 19 с.
8. Ларичев В.Д. Коммерческое мошенничество в России. Способы совершения. Методы защиты / В.Д. Ларичев, Г.М. Спирич. – М., 2001. – 256 с.
9. Дьячков А.М. Расследование мошенничества в сфере бизнеса / А.М. Дьячков. – Ростов-н/Д: Феникс, 2007. – 284 с.
10. Чернявський С.С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : [монографія] / Чернявський С.С. – К., 2010. – 624 с.
11. Чернявський С.С. Наукові основи розробки криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства / С.С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 6. – С. 89–100.
12. Танасевич В.Г. Криміналістична класифікація злочинів та її значення для окремих методик розслідування / В.Г. Танасевич, В.О. Образцов // Радянське право. – 1977. – № 9. – С. 85–89.
13. Попередження та викриття зловживань в установах, що здійснюють діяльність у сфері страхування та в інших організаціях, пов'язаних з відшкодуванням шкоди при настанні страхового випадку: Посібник / В.Ф. Ушаповський, С.Н. Баліна, А.Г. Байков та ін. / За ред. В. Д. Суценка, В. І. Литвиненка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. - 136 с.
14. Елисеєв В.В. Деятельность страховых агентов по противодействию страховому мошенничеству в сфере обязательного страхования гражданской ответственности владельцев транспортных средств / В.В. Елисеєв // Юрист. – 2006. – № 5. – С. 29–33.
15. Заєць А.М. Правовая характеристика мошенничества в сфере страхования / А.М. Заєць // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2012. – № 2. – С. 220–228.
16. Протидія економічній злочинності / [Орлов П.І., Волобуєв А.Ф., Осика І.М. та ін.]. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.
17. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франции, Германии, Японии). Сб. законодательного материала. МГУ им. М.В. Ломоносова, юридический факультет. Под ред. И.Д. Козочкина. – М.: Зерцало, 2001. – 352 с.
18. Уголовный кодекс Австрии / Пер. с нем. А.В. Серебрянниковой. – М., 2001. – 287 с.
19. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. и вступ. статья А.И. Лукашова, Э.А. Саркисовой; Пер. с латыш. А.И. Лукашова. – Спб., 2001. – 263 с.

Заєць А. М. Криміналістическа типологія правонарушень в сфері страхування / А. М. Заєць // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 205–211.

В статье рассмотрена криминалистическая типология правонарушений в сфере страхования. Дана уголовно-правовая характеристика правонарушений в сфере страхования. Проведен анализ уголовного законодательства Украины и зарубежных стран относительно уголовной ответственности за правонарушения в сфере страхования.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, страховое мошенничество, страховой случай, страховая выплата, страховое возмещение, страхование.

Zaets A. M. Kriminologisticheskaia tipologiya of offences in the field of insurance / A. M. Zaets // Scientific Notes of Tavriya National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 205–211.

In this article the forensic typology of offenses in the insurance industry. Considered criminal legal description of offenses in the area of insurance. The analysis of the criminal law of Ukraine and foreign countries regarding the criminal responsibility for offenses in the field of insurance.

Keywords: criminal offense, insurance fraud, insurance claims, insurance claims, indemnity insurance.

УДК 343.98

СИТУАЦІЙНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ РОЗСЛІДУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПІДРОБЛЕННЯМ ДОКУМЕНТІВ

Калініна І. В.

Донецький юридичний інституту МВС України, м. Донецьк, Україна

Стаття присвячена дослідженню та порівняльній характеристиці різноманітних визначень слідчої ситуації, що містяться у криміналістичній літературі, з'ясуванню значення типових слідчих ситуацій та типових програм розслідування під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів.

Ключові слова: ситуаційна обумовленість; слідча (криміналістична) ситуація; злочини у сфері господарської діяльності; підроблення документів; типові слідчі ситуації.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Кожний злочин у сфері господарської діяльності, який пов'язаний із підробленням документів, – це явище об'єктивної дійсності, яке містить загальні та особливі елементи. Дослідження загальних елементів допомагає нам під час розробки криміналістичної характеристики таких злочинів. Відмінним від інших конкретний злочин роблять його особливі елементи. Неповторність злочину, його своєрідність складається з відмінностей способу, обстановки та умов скоєння підроблення, особистих якостей злочинця та інших елементів.

В криміналістичній літературі залежність розслідування від обсягу та змісту інформації про злочинну подію та злочинця, від поведінки учасників процесу та інших суб'єктивних та об'єктивних обставин називається ситуаційністю розслідування.

Ситуаційність слідчої діяльності означає, що в процесі розслідування злочину неодноразово доводиться визначати, що є основним завданням на даному етапі, на досягнення якого потрібно направити зусилля, які засоби і прийоми виявлення або дослідження доказів можна використовувати в існуючій обстановці тощо [1, с. 3].

Ситуації, що виникають під час розслідування злочинів, в криміналістиці називають слідчими. Вірне визначення слідчої ситуації й оцінка її особливостей підвищує ефективність розслідування злочинів. Як правило, результативність розкриття злочину залежить від того, наскільки точно слідчий оцінив конкретну слідчу ситуацію і на основі цього правильно намітив відповідні методичні прийоми. При цьому слідчий повинен враховувати всі елементи, що складають зміст слідчої ситуації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Історія криміналістичної науки

свідчить, що проблема слідчої ситуації не нова. Вже в перших радянських підручниках із криміналістики (1935 р. і 1938 р.) пропонувалися рекомендації з розслідування злочину в залежності від характеру вихідних даних. Поки це були тільки загальні вказівки про необхідність врахування «характеру» розслідуваного злочину, обов'язковості творчого підходу до вибору і застосування криміналістичних рекомендацій. Далеко не завжди однозначно вживався і сам термін «ситуація». Ситуаційність розслідування як би припускалася [1, с. 4]. Слід зауважити, що поняття «криміналістична (слідча) ситуація» до другої половини 60-х років XX століття в радянській криміналістичній літературі відсутнє. Не було робіт, в яких би прямо говорилося про поняття, класифікації, зміст криміналістичної ситуації, її місце в системі криміналістики та ролі в розкритті і розслідуванні злочинів. Особливу увагу криміналістичним ситуацій, що складаються на різних етапах розслідування злочинів, стало приділятися лише з кінця 60-х - початку 70-х рр. XX ст. Так, проблема слідчої ситуації була розглянута в роботах таких вчених як Т.С. Балугіна [2], Р.С. Белкін [3], В.К. Гавло [4], І.Ф. Герасимов [5], Л.Я. Драпкін [6], О.Н. Колесніченко [7], В.І. Рохлін [8], М.О. Селіванов [9], М.І. Хлюпін [10] та інших. Аналіз робіт названих та інших авторів із проблем формування, розпізнавання та вирішення слідчих ситуацій під час досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ свідчить про надзвичайну їх актуальність, що має велике теоретичне і практичне значення, особливо в розробці та використанні нових найбільш ефективних технічних засобів, тактичних прийомів і методик розслідування. Проте, питання щодо ситуаційної обумовленості розслідування злочинів у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, залишаються невирішеними.

Формування цілей статті (постановка завдання). Основною метою пропонованої статті є дослідження та порівняльна характеристика різноманітних визначень слідчої ситуації, що містяться у криміналістичній літературі, з'ясування значення типових слідчих ситуацій та типових програм розслідування під час розслідування злочинів у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Криміналісти по-різному визначають зміст, значення, структуру й елементи слідчої ситуації.

На думку Т. С. Балугіної, слідча ситуація – це сформоване на певний момент розслідування положення (обстановка), що характеризується, з одного боку, станом слідства у справі, а з іншого боку – об'єктивними і суб'єктивними умовами, в яких воно здійснюється, оцінка якого дозволяє правильно визначити й оптимально вирішити чергові завдання розслідування, що впливають з цього положення [2, с. 54].

Белкін Р.С. визначав слідчу ситуацію як комплекс даних про умови й обстановку, в яких у даний момент здійснюється процес розслідування [3, с. 3–4].

Гавло В.К. робить висновок про те, що слідча ситуація – це обстановка розслідування, яка характеризується сукупністю фактичних даних, які мають істотне значення для з'ясування події, висування і перевірки версій, визначення ходу і стану розслідування [4, с. 40].

Герасимов І.Ф. вказує, що слідча ситуація – це категорія, яка характеризує обстановку розслідування, обумовлює прийняття рішень про напрямки розслідування, планування слідчих дій і інших заходів [5, с. 6].

Драпкін Л.Я., розкриваючи поняття слідчої ситуації, вказував, що це динамічна інформаційна система, що відбиває з різним ступенем адекватності різноманітні логіко-пізнавальні зв'язки між встановленими та ще невідомими обставинами, що мають значення для справи, тактико-психологічні відносини учасників (сторін) кримінального судочинства, а також організаційно-управлінську структуру і рівень внутрішньої впорядкованості процесу розслідування [6, с. 13].

Колесніченко О.Н. включав в слідчу ситуацію певний стан у розслідуванні злочину, що характеризується наявністю тих або інших доказів та інформаційного матеріалу [7, с. 509].

На думку В.І. Рохліна, слідча ситуація – це обстановка у справі, що склалася на певному етапі (у певний момент) розслідування під час вирішення завдань, які стоять перед слідством у світлі обставин, які підлягають доказуванню, що характеризується наявністю інформації, її обсягом, характером і джерелами, наявними доказами і можливостями їхнього одержання надалі з урахуванням позиції зацікавлених осіб, а також умовами роботи слідчого, знанням їм методики розслідування конкретного виду злочину [8, с. 25].

Хлюпін М.І. запропонував наступне формулювання поняття слідчої ситуації: слідча ситуація – це система обставин, що включає матеріальну обстановку події; взаємовідносини осіб і органів, які беруть участь у розслідуванні; інформацію про способи підготовки, скоєння і приховування злочину; наявні докази по справі, відомості про підозрюваних та потерпілих; завдання, що обумовлюють вибір тієї або іншої слідчої дії, тактичного прийому або тактичної операції [10, с. 89].

Наведені вище визначення, як і багато інших, що зустрічаються в криміналістичній літературі, так чи інакше підкреслюють інформаційну природу слідчої ситуації. Найбільш вдалим і лаконічним вважаємо визначення М.О. Селіванова, за яким слідча ситуація в самому загальному вигляді виражає обстановку, картину розслідування, що склалася на певний момент. Тобто це сума значимої для розслідування інформації, що приймається до уваги поряд із джерелом її отримання [9, с. 58].

У криміналістичній ситуації зливаються, інтегруються різні детермінаційні потоки, що беруть початок в об'єктивних обставинах справи, в діях (та протидії) підозрюваних (обвинувачених), в особистому досвіді особи, що здійснює розслідування (включаючи його знання, уміння, рівень розвитку професійного мислення), вплив інших учасників розслідування, взагалі менталітет професійного середовища [11, с. 35]. Це і дозволяє розглядати слідчу ситуацію як особливим чином детерміновану систему, яка, в свою чергу, виконує системоутворюючу функцію по відношенню до всієї діяльності з розкриття, розслідування та попередження злочинів, а також їх судового розгляду, забезпечуючи її спрямований і сталий розвиток.

Досліджуючи з цих позицій предмет криміналістики та враховуючи випереджальний розвиток її теоретичних структур і процесів (наукова криміналістика) перед практикою з розкриття, розслідування і запобігання злочинів (практична криміналістика), була запропонована наступна система знань, що вимагає подальшого вивчення криміналістикою. Такою системою знань, на думку В.К. Гавло, можуть виступати: з одного боку – закономірності прояву механізму підготовки, вчинення і приховування злочинів (злочинна діяльність) з урахуванням кримінальних ситуацій і створення криміналістичної характеристики злочинів (злочинної діяльності), з ін-

шого боку – закономірності механізмів розкриття, розслідування і запобігання злочинів та їх судового розгляду в складних криміналістичних ситуаціях, пізнання яких веде до створення типових криміналістичних характеристик досудового розслідування і судового розгляду злочинів як підсумковій діяльності в здійсненні завдань кримінального судочинства [12, с. 20]. Система закономірних знань про них дозволяє розробляти на їх основі більш досконалі технічні, тактичні та методичні рекомендації щодо ефективного виявлення, фіксації, вилучення та використання доказів на досудових та судових стадіях кримінального судочинства у складних криміналістичних ситуаціях, як того вимагає кримінально-процесуальне законодавство. Система знань про ці закономірності може утворити загальну криміналістичну теорію.

Розробка проблеми слідчої ситуації має значення теоретичне (вдосконалювання окремих методик розслідування) і практичне (вірне визначення в кожній ситуації завдань чергового етапу розслідування й оптимальне їхнє вирішення шляхом чіткого на цій основі планування дій слідчого). Важливу роль грають типові слідчі ситуації – об'єктивні положення, які виникають, в першу чергу, на початковому етапі розслідування на базі незначного обсягу інформації і часто повторюються в практиці розслідування.

Слідча ситуація розслідування конкретного злочину завжди індивідуальна. Вона містить багато елементів, деталей, які відображають своєрідність та специфіку обстановки, що склалася на певний момент розслідування злочину. В той же час така індивідуальна ситуація містить ознаки, які роблять її схожою з іншими ситуаціями, тобто типовою.

Типові слідчі ситуації у справах про господарські злочини, пов'язані із підробленням документів, є результатом узагальнення практики розслідування таких справ. Вони органічно пов'язані із ситуаціями індивідуальними, оскільки типове – це той чи інший ступінь спільності індивідуального, а індивідуальне – це конкретизація типового. Тому ситуації, що складаються на базі значного обсягу інформації в процесі подальшого розслідування справи (проміжні), нерідко не втрачають характеру типових [2, с. 57].

Поділ слідчих ситуацій на індивідуальні та типові має важливе практичне значення. Завдяки цьому з'являється можливість алгоритмізації процесу розслідування, розробки для слідчого програм, які базуються на типових слідчих ситуаціях.

Для складення певних алгоритмів та типових програм розслідування злочинів у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, важливе значення має дослідження слідчих ситуацій, які виникають під час розслідування таких злочинів цієї групи: виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (ст. 199 Кримінального Кодексу України (КК)); незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення (ст. 200 КК);– незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок (ст. 216 КК); підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів (ст. 223-1 КК); порушення порядку ведення реєстру влас-

ників іменних цінних паперів (ст. 223-2 КК); виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів (ст. 224 КК).

Різноманітність типових слідчих ситуацій породжує і безліч типових програм розслідування злочинів. Особа, що проводить розслідування, на основі типових слідчих ситуацій, що склалися на початковому етапі розслідування злочинів у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів, висуває типові слідчі версії – пояснення певних обставин події такого злочину, що впливають із слідчих ситуацій. Після вибору напрямку розслідування слідчий на основі типових слідчих ситуацій і висунутих типових слідчих версій, визначає типове коло доказової інформації, а відповідно і комплекс слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, які необхідно здійснити для одержання і закріплення такої інформації. Процес оцінки типових слідчих ситуацій, висування на їхній основі типових слідчих версій, а також планування слідчих дій і оперативно-розшукових заходів відбувається протягом усього періоду розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів, хоча більше і властивий його початковому етапові.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Підсумовуючи, зазначимо, що наминаведена лише частина питань, які характеризують ситуаційну обумовленість розслідування злочинів у сфері господарської діяльності, пов'язаних із підробленням документів. Типові слідчі ситуації та програми розслідування допомагають орієнтуватися в складній обстановці розслідування при дефіциті корисної інформації, дозволяють зменшити витрати сил, засобів і часу, а в остаточному підсумку сприяють оптимізації процесу розслідування зазначеної групи злочинів.

Список використаних джерел:

1. Копылов И.А. Следственная ситуация и тактическое решение: Учеб.пособ./ И. А. Копылов – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1988. – 19 с.
2. Балугина Т.С. Следственные ситуации и планирование расследования / Т. С. Балугина// Следственная ситуация: Сб. науч. тр.– М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 54-58.
3. Белкин Р.С. Перспективы исследования проблемы следственной ситуации / Р. С. Белкин// Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 3-6
4. Гавло В.К. Следственная ситуация / В. К. Гавло// Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 38-41
5. Герасимов И.Ф. К вопросу о следственной ситуации / И. Ф. Герасимов// Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 6-11
6. Драпкин Л.Я. Общая характеристика следственных ситуаций / Л. Я. Драпкин// Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 11-16
7. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы методики расследования отдельных видов преступлений: дис....докт. юрид. наук: 12.00.09 / Колесниченко Алексей Никифорович – Харьков, 1967. – 509 с.
8. Рохлин В.И. О классификации следственных ситуаций по делам о преступлениях, связанных с хозяйственной деятельностью /В. И. Рохлин// Следственная ситуация: Сб. науч. тр. – М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. – С. 25-27.
9. Селиванов Н.А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в методике расследования / Н. А. Селиванов // Соц. Законность. – 1977. – , № 2. – С. 58-60.
10. Хлюпин Н.И. Следственные ситуации и методика расследования преступлений / Н. И. Хлюпин// Актуальные проблемы раскрытия преступлений: Сб. науч. тр. – М.: Изд-во Всесоюз. юрид. заочного ин-та, 1985. – С. 88-100.
11. Ким Д. В. Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций: монография / Д. В. Ким/ под ред. проф. В.К. Гавло. – Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2008. – 196 с.

12. Гавло В. К. Проблемы теории и практики криминалистической методики расследования преступлений: автореф. дис.... док. юрид. наук: 12.00.09 / В. К. Гавло. – М., 1988. – 38 с.

Калинина И. В. Ситуационная обусловленность расследования хозяйственных преступлений, связанных с подделкой документов / И. В. Калинина // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 212-217.

Статья посвящена исследованию и сравнительной характеристике различных определений следственной ситуации, содержащихся в криминалистической литературе, выяснению значения типичных следственных ситуаций и типовых программ расследования при расследовании преступлений в сфере хозяйственной деятельности, связанных с подделкой документов.

Ключевые слова: ситуационная обусловленность; следственная (криминалистическая) ситуация; преступления в сфере хозяйственной деятельности; подделка документов; типичные следственные ситуации.

Kalinina I. V. Situational conditionality of investigation of economic crimes, related to the imitation of documents / I. V. Kalinina // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 212-217.

The article studies and a comparative characteristic of various definitions the investigative situations contained in the forensic literature, clarify the values typical investigative situations and model programs investigating the investigation of crimes in the sphere of economic activities related to the forgery.

Keywords: situational conditioning; investigative (forensic) situation, crime in the sphere of economic activity, forgery and the typical effect of the situation.

УДК 347. 963: 32 (477)

НОВЕЛИЗАЦИЯ НЕКОТОРЫХ ПРОКУРОРСКИХ ФУНКЦИЙ В ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКЕ УКРАИНЫ

Клименко В. Ф.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

В настоящей статье автор с помощью комплексного подхода исследует проблемы реформаторского процесса судебной системы и правоохранительных органов Украины в данном случае одного из составляющих – Прокуратуры Украины. Дается понятие и сущность правовой политики в Украине и место прокуратуры в реализации этой политики. Раскрывается сущность и эволюция некоторых прокурорских функций через посредство евростандартов.

Ключевые слова: правовая политика; принципы правовой политики; правоохранительные органы; прокуратура; функции прокуратуры; прокурорский надзор; общий надзор; технико-юридическая модернизация закона; евростандартизация; правовой статус прокуратуры.

Постановка проблемы. Судебно-правовая реформа в Украине невозможна без комплексного подхода к реформированию судебной системы, правосудия, судопроизводства, правоохранительных органов, обеспечивающих нормальное, качественное функционирование судебной власти. К числу таких правоохранительных органов относится Прокуратура Украины, как составляющее правоохранительной системы нашего государства, находящегося в постоянном реформационном процессе на всем протяжении независимости Украины. Провозглашенный Украиной курс на интеграцию в Европейское пространство обязывает приведение украинского законодательства в соответствие с европейскими стандартами, о чем мы и поведем речь в основной части нашего исследования, касательно украинской прокуратуры.

Исследования проблем совершенствования деятельности прокуратуры Украины отмечены в трудах С. Альперта, Д. Бакаева, Ю. Грошевого, В. Долежана, Л. Зеленецкого, С. Кивалова, П. Каркача, Г. Кожевникова, М. Косюты, А. Кошмана, В. Маляренко, А. Михайленко, В. Мойсик, М. Потребенько, А. Селиванова и других.

Нерешенность части общей проблемы. Совершенствование некоторых прокурорских функций и в частности функций прокурорского надзора за соблюдением и применением законов.

Целью предложенной статьи является раскрытие сущности, принципов правовой политики в Украине, определение в ней места и роли Прокуратуры Украины.

Задачи данной статьи состоят в том, чтобы дать краткий системно-правовой анализ содержания действующего Закона Украины «О прокуратуре» с изменениями и дополнениями, внесенными на сегодня, высказать соображения по его совершенствованию с перспективой разработки и принятия нового Закона Украины «О прокуратуре и статусе прокуроров».

Изложение основного материала исследования. Анализируя современное состояние национальной правовой системы в Украине, авторы научно-правовых публикаций отмечают, что особенность настоящего состояния украинского государства и общества заключается в том, что сейчас идёт эшелонированный период реформ в различных сферах. Причем широкий комплекс преобразований включает новации, кроме иных сфер деятельности, конституционно-административных, государственно-правоохранительных структур.[10, с. 329, 332]. Среди вопросов реформаторского характера в области законодательной и правоохранительной деятельности государства одним из важных является совершенствование не только национального права, но и правоохранительных органов. В данном случае речь идёт о Прокуратуре Украины и её качественном преобразовании в рамках реализации национальной, государственно-правовой политики, под которой понимается целенаправленная планомерная деятельность государства в сфере правового регулирования социальных отношений, сущность которой заключается в выработке и практической реализации правовых идей и целей стратегического характера. [15, с.5]. Как справедливо отмечает А. Селиванов: «Вопрос о связи правовой политики и законодательства является ключевым для современного правопонимания и он ставит перед государственной властью необходимость обоснованных и четких объяснений обществу относительно формирования и воплощения в жизнь единой правовой политики при участии всех субъектов правовых отношений» [16, с.4]. Следует согласиться с характеристикой, оценкой и влиянием правовой политики на общественные отношения в Украине, где правовую политику оценивают, прежде всего, через законодательные гарантии обеспечения государством конституционных прав и свобод человека, что в свою очередь указывает, насколько весомым стал приоритет права в жизни общества.

В этой связи сущность правовой политики заключается в ряде положений. 1. Насколько правовая политика обуславливает целенаправленное влияние государства через усовершенствование права на развитие общественных отношений. 2. Как, в какой степени это влияние основывается на объективных, совершенных условиях оптимизации правового регулирования. 3. Каково состояние новейших концепций права и правовых доктрин в государстве. 4. Какова взаимосвязь этих научных разработок с теоретической и практической юриспруденцией. 5. Какова степень правовой и политической целесообразности при формировании системы права и системы законодательства. 6. Какой уровень заинтересованности всех слоёв общества, ветвей власти, её органов и должностных лиц в выработке правовой политики нашего государства. 7. Насколько граждане, оберегая свои демократические права и свободы, через правовую политику, отображаемую в законодательстве, воспринимают справедливость (нормативный гуманизм) [16, с.4]. Отсюда возникает жизненно-важная необходимость опоры на основные принципы, как базовые начала правовой политики: социально-политическая обусловленность, научная обоснованность, приоритетность права и основных свобод человека и гражданина, легитимность, демократический характер, законность, учет нравственно-ценностных устоев и социокультурных традиций общества, согласованность с международными стандартами правового регулирования при учете национальных интересов, гласность, целенаправленность, четкое определение приоритетов, прогнозирование, планомерность и поэтапность,

эволюционный характер правовой реформы, реалистичность, ориентация на достижимые результаты, комплексный подход к решению проблем, достаточность средств и ресурсов, сочетание механизмов управления и самоорганизации [15, с.29-32]. К таким принципам следует отнести и верховенство права.

С опорой на вышеприведенные постулаты мы постараемся провести анализ реформирования Закона Украины "О прокуратуре" от 5 ноября 1991 года № 1789 – XII [4]. Чтобы проникнуть в сущность рассматриваемой проблемы необходимо рассмотреть целый ряд вопросов: 1. о технико-юридической модернизации ныне действующего Закона Украины "О прокуратуре", 2. о месте прокуратуры в системе власти, 3. о ее роли в жизни общества, 4. о правовом регулировании и статусе деятельности прокуратуры, 5. о задачах и функциях прокуратуры, 6. о состоянии и перспективах прокурорского надзора. Рассмотрим эти вопросы в предложенной последовательности.

1. О технико-юридической модернизации ныне действующего Закона Украины « О прокуратуре». С момента принятия рассматриваемого закона и до издания его в новой редакции [4] на основании Закона Украины от 18 сентября 2012 года н. 5288–VI[3] издано 30 законов Украины о внесении изменений и дополнений в данный закон. Вынесено решений Конституционным Судом Украины о неконституционности 9 норм и о толковании 2 частей отдельных норм. Исключено из закона 10 норм. А всего 56 норм составляют содержание закона. В результате законодательной техники: введено новых норм -9, внесено изменений в некоторые нормы или их части - 115 и дополнений - 14. Принято в новой редакции: норм - 13, некоторых частей норм - 27. Причины и условия модернизации Закона Украины о прокуратуре будут изложены ниже.

Не новый, а обновленный вариант рассматриваемого закона явился результатом принятия целого ряда законодательного массива, который лег в основу его модернизации. В соответствии с законом от 12 июля 2001 года " О внесении изменений в закон Украины «О прокуратуре» прокуратура не только была деполитизирована, но и лишена осуществления высшего, общего надзора. В 2001 году вступил в силу новый Уголовный кодекс Украины, который явился существенным гарантом защиты прав и свобод человека и гражданина. Уголовно-исполнительный кодекс Украины, принятый в 2003 году закрепил принципиальную основу гуманизации исполнения наказаний. Указом Президента Украины от 8 апреля 2008 года н.311/2008 « О решении Совета национальной безопасности и обороны Украины» от 15 февраля 2008 года «О ходе реформирования системы уголовной юстиции и правоохранительных органов» была утверждена концепция реформирования уголовной юстиции, не потерявшая своей актуальности до настоящего времени [7]. Согласно этой концепции конституционные полномочия и принципы организации прокуратуры должны соответствовать стандартам демократического общества, которое руководствуется принципом верховенства права. Это корреспондируется с рекомендациями ПАСЕ, в основе которых 3 составляющие: внесение изменений в конституцию; пересмотр законодательно-определенной системы прокуратуры, то есть пересмотр закона о прокуратуре; реформирование уголовно-процессуального законодательства [13,с.8]. 7 июля 2010 года принят и действует Закон Украины "О судоустройстве и статусе судей" именуемый подлинной конституцией судебной власти, являющейся определенной

вехой в реформировании правовой и судебной системы нашего государства. Закон Украины "О принципах предотвращения и противодействия коррупции" от 7 апреля 2011 года не только закрепил основные (базовые) начала борьбы с этим злом, но и предусмотрел формы государственного, общественного и прокурорского надзора за соблюдением и применением данного закона в публичной и частной сферах общественных отношений, возмещение причиненных, в результате коррупционных правонарушений, убытков, вреда, восстановление прав, свобод законных интересов физических лиц, прав и интересов юридических лиц и интересов государства [2]. Весьма важным и своевременным явился Закон Украины " Об адвокатуре и адвокатской деятельности" от 5 июля 2012 года, который должен поднять адвокатскую деятельность на более высокие ступени в деле защиты прав и законных интересов граждан, как в судах, так и во властных структурах [5]. И, наконец, весьма важным событием в жизни нашего государства явилось принятие в 2012 году долгожданного Уголовно-процессуального кодекса с изменениями, внесенными согласно Закону № 5076 – VI от 05.07.2012 года. Кодекс одобрен европейскими структурами, в том числе Европейской комиссией за демократию через право (Венецианской комиссией). Отличительной чертой кодекса является то, что он закрепляет процессуальную самостоятельность прокурора в осуществлении прокурорского надзора за досудебным следствием, способом процессуального руководства. За прокурором остается поддержание государственного обвинения в суде на основе равенства со стороной защиты, что свидетельствует о европейском подходе по демократизации правосудия в Украине. [6].

2. О месте прокуратуры в системе власти. На всем протяжении самостоятельности украинской государственности и ее устремлении интегрироваться в европейское правовое пространство структуры Совета Европы назидательно рекомендуют, даже требуют, наравне с другими вопросами, определиться Украине с местом ее прокуратуры в государстве, склоняя включить ее в судебную систему. Но в мировом сообществе наблюдается неоднозначный подход к месту прокуратуры в государственном механизме. Как самостоятельные институты, ни от кого независимые, существуют прокурорские системы Азербайджана, Армении, Белоруссии, Ирака, России, Туркменистана, Узбекистана, Эквадора. В составе исполнительной власти находятся прокуратуры Австрии, Бельгии, Германии, Дании, Египта, Израиля, Италии, Канады, Нидерландов, Польши, Румынии, Турции, Франции, Японии. Прокуратуры Грузии, Колумбии, Латвии, Люксембурга, Молдовы, Уругвая входят в состав судебной власти. Прокуратуры Венесуэлы, Китая и некоторых других стран мира входят в состав законодательной власти [13,с.9]. В некоторых государствах прокуратуры или ее аналогов законом не предусмотрены [12,с.6]. Анализ законодательства европейских стран относительно места, роли и функций прокуратуры в жизни государства свидетельствует о том, что почти каждая страна в этом плане идет своим путем, определенным историей, культурой и ментальностью ее народа. Именно в связи с этим Совет Европы в своих требованиях не сформулировал своё собственное видение путей реформирования прокуратуры Украины, поскольку четких и ясных стандартов организации и деятельности прокуратуры в Европе пока нет [12, с.6]. Прокуратура Украины по своему правовому положению не входит ни в одну из ветвей государственной власти (законодательную, исполнительную, судебную) и

является самостоятельным, независимым государственным органом, выполняя специальные функции и решая задачи по их осуществлению. Думается, что такая позиция законодателя в создавшихся условиях является оправданной. Хотя ученые и практики расходятся в своих убеждениях по определению места прокуратуры в государственном механизме.

3. О роли прокуратуры в жизни общества. Прокуратура, прежде всего, является органом публичного уголовного преследования. На неё, в соответствии со ст. 131 Конституции Украины, а также на основании ст.ст. 1, 4, 5, 10 Закона Украины «О прокуратуре» возложены функции: прокурорского надзора за соблюдением и правильным применением законов, поддержания государственного обвинения в суде, представительства интересов гражданина или государства в суде в случаях, определенных законом, надзора за соблюдением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, дознание, досудебное следствие, надзора за соблюдением законов при исполнении судебных решений по уголовным делам, а также при применении иных мер принудительного характера, связанных с ограничением личной свободы граждан, координации деятельности правоохранительных органов по вопросам противодействия преступности и коррупции. Эти положения свидетельствуют о том, что прокуратура является гарантом обеспечения законности в государстве, а в конечном итоге защиты прав и законных интересов граждан. В этом, как раз, определяющая роль прокуратуры в украинском обществе.

Несмотря на многоэтапные «хождения по мукам» в поисках правды, восстановление законности в защите своих прав граждане, в итоге, приходят в прокуратуру, а затем уже в суд.

4. О правовом регулировании деятельности прокуратуры. Как мы уже отметили выше, прокуратура в её нынешнем состоянии является результатом украинской государственно-правовой традиции и той правовой политики, которая впитала жизненную необходимость правоохранительной и правоприменительной практики в нашем государстве и обществе. Прокуратура в то же время является системообразующим ядром государственного контроля, осуществляя надзор за соблюдением законов контролирующими и правоохранительными органами [9, с.6]. Поскольку прокуратура сохраняет значительную часть законоохранного потенциала украинского государства и общества, то и правовое закрепление её статуса должно быть на высшем законодательном уровне, как в Основном законе государства, так и в других законодательных актах. В этих правовых документах должны быть закреплены положения о процессуальных и непроцессуальных формах деятельности прокуратуры по защите, в первую очередь, прав и законных интересов человека и гражданина.

5. О задачах, принципах и функциях прокуратуры. Несмотря на более чем двадцатилетний период действия Закона Украины «О прокуратуре» и примерно такой же срок его формирования, он (закон) так и не обрёл должной формы и соответствующего содержания. Во-первых, так и не дано понятие прокуратуры. Во-вторых, не определен понятийно-категориальный аппарат закона. В-третьих, не определены задачи деятельности самой прокуратуры. В-четвертых, не закреплены в одной норме функции прокуратуры. В-пятых, не выписаны принципы деятельности прокуратуры (конституционные, организационно-правовые, по направлениям

работы и т.д.). Следовательно, в разделе I « Общие положения» закона необходимо высветить понятийно-категориальный аппарат, который явится ключом к пониманию сущности самого закона. А еще целесообразно дать определение самой прокуратуры, поскольку, ни в справочно-энциклопедической, ни в научной, ни в учебной литературе нет единого подхода к пониманию этой категории в том смысле, в каком она есть в украинской государственно-правовой действительности. Закон «О прокуратуре» не содержит комплексных задач её деятельности, а лишь робко их определяет для прокурорского надзора за соблюдением законов (ст. 4) и задач прокурора в судебном процессе (ст. 34). Не менее странно выглядит и ст. 6 закона под названием «Принципы организации и деятельности прокуратуры». Если внимательно проникнуть в суть этой статьи, то нетрудно заметить, что в ней содержатся способы реализации основных направлений деятельности прокуратуры. Принципы же должны носить краткий, ёмкий, базисный, императивный характер, основные идейные правила, пронизывающие всю деятельность прокуратуры и отдельные направления этой деятельности. Что же касается функций прокуратуры, то они не носят концентрированный, ярко выраженный характер, разбросаны по различным разделам и нормам (ст.ст. 1, 5, 9, 10, 17, Раздел III), что не на пользу конструкции рассматриваемого закона, его правопонимания и правоприменения.

6. О состоянии и перспективах прокурорского надзора. Этот вопрос уже стал «притчей во языцех», поскольку ни одна публикация, ни один научный спор, ни одна научно-практическая конференция национального или международного масштаба, ни одно решение или рекомендации структур Совета Европы и особенно Венецианской комиссии о прокуратуре Украины не обходится без затрагивания вопроса о «прокурорском надзоре за соблюдением и применением законов». С момента обретения Украиной независимости и до настоящего времени Европа настаивала, чтобы украинское государство отказалось от прокурорского надзора. Такая позиция Парламентской ассамблеи Совета Европы (ПАСЕ), Комитета министров ПАСЕ, Европейской комиссии за демократию через право (Венецианская комиссия) носила настоятельный характер и переходила на уровень требований. Но живучесть рассматриваемой прокурорско-надзорной функции определена не только украинской государственно-правовой традицией, но и целым рядом причин внутригосударственного национального характера, а именно: закреплением указанной функции в п.9 Переходных положений Конституции Украины, разбалансированностью правоохранительного и правозащитного потенциала государства, правовым нигилизмом в обществе, массовым нарушением прав не только граждан, но и целых социальных групп, проявлением коррупции, высоким уровнем преступности и её питательной среды, бездействием, а порой превышением прав, контролирующих органов по борьбе с правонарушениями, необходимостью быстрого и оперативного реагирования государственной власти по защите национальной безопасности и обороны Украины и др. [9, с.6, 8, 13]. Прокурорский надзор за соблюдением и применением законов в редакции Закона Украины «О прокуратуре» от 18 сентября 2012 года содержит целый ряд положений, применение которых позволит существенно изменить реализацию рассматриваемой функции прокуратуры к лучшему, а именно: ограничить необоснованное вмешательство прокуроров в сферы хозяйственной деятельности, активизировать прокурорский надзор за соблюдением законов контролирующими органами, ликвидировать дублирование и подмену прокурорами

деятельность этих органов и формализм при оценке их работы [11, с.13]. Части 1, 2 ст. 21 Закона устанавливают детальный и четкий порядок производства прокурорских проверок соблюдения законов. Новым является вынесение прокурором постановления о проведении прокурорской проверки (ч.1 ст.21). Закреплена возможность проверяемых субъектов обжаловать это постановление вышестоящему прокурору или в суд. В соответствии с ч.2 ст. 21 Закона прокурор при производстве проверки обязан выяснить причины и обстоятельства нарушений закона, почему они не были установлены соответствующими контролирующими органами и дать соответствующую оценку бездеятельности этих органов. Ликвидированы, как утратившие свою актуальность такие формы прокурорского реагирования как протест и представление. Новое звучание и правовую силу обрели такие формы реагирования прокурора на нарушение закона как представление и постановление (ст.ст. 23, 24). Оставлена, но обрела новое содержание такая прокурорская функция как представительство интересов гражданина или государства в суде (ст. 36'). У Европейских структур эти новеллы не нашли критической оценки. 19 сентября 2012 года Комитет министров Совета Европы принял Рекомендации СМ/Рес (2012) 11 «О роли прокуроров вне системы уголовного правосудия», где наоборот констатируется, что выполняя функции по надзору над государственными, региональными и местными органами власти, а также в отношении других юридических субъектов с целью обеспечения законности их деятельности, прокуроры должны осуществлять свои полномочия независимо, прозрачно и в полном соответствии с принципом верховенства права [11, с.13]. Таким образом достигнут компромисс между Украиной и структурами ПАСЕ о праве на существование в Украине рассматриваемой прокурорской функции.

Список литературы

1. Конституция Украины // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141
2. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 07. 04. 2011 року № 3206 – VI. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 40. – Ст. 404.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань удосконалення діяльності прокуратури: Закон України від 18. 09. 2012 року, № 5288 – VI. Офіційний вісник України. – 2012. – № 73. – Ст. 2934.
4. Про прокуратуру: Закон України від 05. 11. 1991 року № 1789 – XII. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 53. – Ст. 793. В новій редакції із змінами та доповненнями, внесеними Законом України: «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань удосконалення діяльності прокуратури» від 18 вересня 2012 року, № 5288 – VI. Офіційний вісник України. – 2012. – № 73. – Ст. 2934.
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 року, № 5076 – VI. Офіційний вісник України. – 2012. – № 62. – Ст. 2509.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13. 04. 2012 року, № 4651 – VI. // Голос України. – 2012. – № 90-91. Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370. Урядовий кур'єр. – 2012. – № 99.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів», Указ Президента України від 08. 04. 2008 року, № 311/2008. Урядовий кур'єр. – 2008. – № 72. Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – Ст. 838. Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 12. – Ст. 486.
8. Горпенюк А. У следователя нет четко определенного статуса / А. Горпенюк // Голос України. – 2010. – № 89.
9. Кивалов С. Сильная прокуратура по-европейски — требование времени / С. Кивалов // Голос Украины. – 2012. – № 104.

10. Клименко В.Ф. Судебно-правовая реформа в Украине: понятие, содержание, интерпретация. / В.Ф. Клименко / Учёные записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2011. – Т. 24 (63) № 1. – С. 329 – 336.
11. Косюта М., Долежан В. Долгожданный компромисс / М. Косюта, В. Долежан // Голос Украины. – 2012. – № 245.
12. Маляренко В. О роли прокуратуры / В. Маляренко // Голос Украины. – 2010. – № 235.
13. Мойсик В. К вопросу о реформировании украинской прокуратуры / В. Мойсик // Голос Украины. – 2008. – № 89.
14. Потебенько М. « Нужен единый следственный аппарат» / М. Потебенько // Голос Украины. – 2011. – №186
15. Проект концепции правовой политики в Российской Федерации до 2020 года / Под ред.. А.В. Малько. – Саратов. – 2010. — 220 с.
16. Селиванов А. Правовая политика и законодательство Украины / А. Селиванов // Голос Украины. – 2013. – № 6.

Клименко В.Ф. Новелизация некоторых прокурорских функций в правовой политике Украины / В.Ф. Клименко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 218-225.

В настоящей статье автор с помощью комплексного подхода исследует проблемы реформаторского процесса судебной системы и правоохранительных органов Украины, в данном случае одного из их составляющих — прокуратуры. Дается понятие и сущность правовой политики в Украине и место прокуратуры в реализации этой политики. Раскрывается сущность и эволюция некоторых прокурорских функций через посредство евростандартов.

Ключевые слова: правовая политика; принципы правовой политики; правоохранительные органы; прокуратура; функции прокуратуры; прокурорский надзор; общий надзор; технико-юридическая модернизация закона; евростандартизация; правовой статус прокуратуры.

Klimentko V. F. Novelizatsy of some public prosecutor's функций in legal policy of Ukraine / V.F.Klimentko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 218-225.

In the present article the author by means of a complex campaign investigates problems of reformatory process of judicial system and law enforcement agencies of Ukraine, in this case one of their components — prosecutor's offices. The concept and essence of legal policy of Ukraine and a prosecutor's office place in realization of this policy is given. The essence and evolution of some public prosecutor's functions through European standards reveals.

Keywords: legal policy; principles of legal policy; law enforcement agencies; prosecutor's office; prosecutor's office functions; public prosecutor's supervision; general supervision; technical and legal modernization of the law; eurostandardization; legal status of prosecutor's office.

УДК 343.98

ОБЩАЯ И ЧАСТНЫЕ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ

Клименко Н. И.

КНУ имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина

Статья посвящена исследованию моделей общей теории и частных криминалистических теорий, раскрытию их сущности, структуры, соотношения и значения в науке криминалистике, анализу и сравнительной характеристике различных научных подходов к данным теориям. Рассматриваются признаки, характеризующие систему частных криминалистических теорий в философском и науковедческом криминалистических аспектах.

Ключевые слова: система науки, модель, техника, тактика, методика, общая и частные теории, соотношение, значение.

Система науки криминалистики включает 4 части: методологию (введение в курс), криминалистическую технику, криминалистическую тактику и криминалистическую методику.

Первая ее часть **методология** – это изложение общей теории криминалистики и ее частных теорий, методов науки криминалистики, ее практической деятельности, а также становления и развития науки криминалистики. В этом плане важно выделить модель общей теории и частных криминалистических теорий, раскрыть их сущность, структуру, соотношение и значение в науке криминалистике.

Общая теория криминалистики является системой мировоззренческих принципов, теоретических концепций, категорий и понятий, методов, связей, определенных и терминов [1].

Она отражает весь предмет криминалистики. Общая теория – это методологическая основа науки криминалистики. Она включает три самостоятельных раздела: учение о языке криминалистики, учение о методах криминалистических научных исследований и криминалистическую систематику, которые соотносятся с предметом криминалистики. На положения общей теории криминалистики опирается система частных криминалистических теорий, которая выражает результаты познания закономерностей общей теории, формы, пути и цели использования результатов познания, разработки и внедрения в практику криминалистических средств и методов судебного исследования и предотвращения преступлений.

Частные криминалистические теории относятся не ко всему предмету науки криминалистики, а к его части. Частные научные теории – это разделы структурных частей общей научной теории. Генетически частные теории предшествуют общей теории, а могут порождаться последней и выводиться из нее.

Если проанализировать содержание частных криминалистических теорий с позиций требований, предъявляемых к методологии науки, то видно, что они не отвечают понятию общей теории науки, а являются лишь отдельными элементами методологических основ криминалистики.

Частная теория представляет собой совокупность соответствующих теоретических положений, но более низкого уровня [2, с. 11]. В.Я. Колдин и Н.П. Яблоков избегают термина «общая теория криминалистики» и говорят о теории и методологии криминалистики, о «теоретической криминалистике» как структурной части, которая включает в себя разделы, в совокупности дающие определенное представление об основных теоретических и методологических аспектах предмета криминалистики, ее понятийном аппарате, общих теоретических вопросах и историческом развитии криминалистики [3, с. 12]. Вошел в научный обиход и получил известное распространение термин «практическая криминалистика» как условное обозначение «продукта» криминалистической науки.

В учебнике криминалистики коллектива петербургских криминалистов повторяются представления о содержании общей теории, указывают ее три раздела: науковедческую часть, криминалистическую теорию преступления и криминалистическую теорию познания события преступления [4, с. 10].

Е.И. Зуев указывал, что частные криминалистические учения «уточняют общую теорию криминалистики, пополняют ее новыми данными [11, с. 15], частные криминалистические теории служат методологической базой исследования и разработки средств, приемов и методов расследования и предотвращения преступлений, которые в совокупности своей составляют часть предмета криминалистики.

Общие положения каждого раздела криминалистики представляют собой систему тех положений, тех элементов частных криминалистических теорий, которые относятся к данной совокупности средств, приемов и методик.

Это, как выразился Р.С. Белкин, - своеобразный «экстракт» из содержания частных криминалистических теорий, состав которого зависит от того, где он будет применяться, в какой части криминалистики. Все о чем говорится в «общих положениях», содержится в частных криминалистических теориях; в то же время не все содержания частных криминалистических теорий входят в «общие положения». «Общие положения» хотя и являются системой теоретических знаний, самостоятельного методологического значения по отношению к частным криминалистическим теориям не имеют.

Близкие взгляды на **общую теорию криминалистики** высказал И.Ф. Пантелеев. Он ограничил содержание общей теории учением о методах криминалистики, включив в него и учение о методе криминалистической идентификации, версию, криминалистическую характеристику преступления, организацию расследования, использование помощи оперативно-розыскных аппаратов и взаимодействие с ними, изучение личности обвиняемых и потерпевших, привлечение ответственности к расследованию преступлений [10, с. 17]. А.А. Эксархопуло фактически повторяет предложение Р.С. Белкина лишь в более усложненной форме [12, с. 66, 68]. Своеобразную структуру общей теории криминалистики изложил З.И. Кирсанов. Поддерживая концепцию общей теории криминалистики Р.С. Белкина, он предложил различать частные криминалистические теории двух уровней. Первый – это те, которые являются элементами общей теории и изучаются в других разделах криминалистики (учение о механизме преступления и его отражении, о личности преступника, о способе совершения преступления, материальной обстановке, о причинно-временных связях, учение об организации деятельности по выявлению, предотвращению и раскрытию преступлений, ее функциональной структуре). Что

касается второй группы, то они лишь обозначают разделы науки, где они имеют место (техника тактика, методика) [13, с. 8-9].

В монографии В.Е. Корноухова, В.М. Богданова и А.А. Закатова содержание общей теории криминалистики рассматриваются в аспекте учебного курса криминалистики. Поскольку предмет, система, задачи и методы криминалистики выделены в раздел «Введение в науку» неясно, входят ли они в общую теорию криминалистики или нет [14, с. 19-20].

Своеобразно решает этот вопрос В.А. Образцов. Он различает теорию криминалистики и ее составную общую часть – общую теорию. Второй частью теории является совокупность частных учений и теорий. Общая теория криминалистики решает задачу – дать представление об основах, общих положениях, общих чертах поисково-познавательной деятельности в уголовном процессе и ее закономерностях [2, с. 11].

Предложенная Р.С. Белкиным концепция общей теории криминалистики выдержала испытание временем. Вносившиеся в нее учеными-криминалистами новации существенно не отразились на ее содержании. Своеобразную классификацию теоретического обобщения в криминалистике дал И.М. Лузгин: 1) в зависимости от уровня знания и состояния разработки вопроса (теории, учения, научные положения и отдельные идеи); 2) по структуре науки (теоретические обобщения общих вопросов науки и теоретические обобщения по методике преподавания криминалистики); 3) по стыковым вопросам в криминалистике (методологические проблемы, проблемные использования в криминалистике данных психологии, логики и прочее) [7, с. 65, 66].

По конструкции А.А. Эйсмана общая теория криминалистики представляет учение о методах раскрытия преступления и доказывания [9, с. 27]. В общих чертах повторяет содержание общей теории криминалистики И.Ф. Пантелеев, который называет этот раздел науки методологией [10, с. 21].

В свое время к частной криминалистической теории Р.С. Белкин относил:

- криминалистическое учение о навыках;
- криминалистическое учение о способе совершения и сокрытия преступлений;
- криминалистическое учение о признаках;
- криминалистическое учение о фиксации доказательственной информации;
- учение о криминалистической регистрации;
- теорию криминалистической идентификации;
- криминалистическое учение о розыске;
- общие принципы методики экспертных исследований;
- криминалистическую теорию причинности;
- учение о криминалистической версии и о планировании расследования;
- теорию криминалистического прогнозирования [5].

В то же время Р.С. Белкин указывал, что приведенный перечень криминалистических теорий нельзя считать окончательным, потому что в специальной литературе предлагаются и иные частные криминалистические теории. Так, В.П. Колмаков предложил еще теорию криминалистической профилактики [6], которую впоследствии поддержал И.Я. Фридман и другие криминалисты. И.М. Лузгин сформулировал теорию криминалистической реконструкции, которую поддержали И.Е. Быковский, В.В. Куванов и другие [7]. М.Г. Коржик, С.С. Степичов, Ф.В. Глазырин, П.П.

Цветков и другие криминалисты предложили такую новую частную криминалистическую теорию, как учение об использовании данных о свойствах личности [8].

Р.С. Белкин во 2 томе курса советской криминалистики рассмотрел систему частных криминалистических теорий и тенденции их развития. Он оставил без рассмотрения некоторые криминалистические теории, предложенные иными учеными: о способе совершения преступления, учение о навыках, теорию криминалистической классификации и криминалистической характеристики преступления, учение о некоторых технико-криминалистических средствах (полиграф) и тактических приемах (следственные хитрости или психологические ловушки), влияние стандартизации на криминалистическую экспертизу и т.п. Частные криминалистические теории охватывают и дискуссионные мало разработанные проблемы предмета исследования. Невозможно охватить все существующие частные криминалистические теории.

Проведенное изучение учебных курсов криминалистики и учебных пособий показало, что в настоящее время, кроме общей теории криминалистики, включающей в себя изложения предмета криминалистики, ее задач, системы и методов, в системах отечественных и зарубежных наук, криминалистики рассматривают **различные частные криминалистические теории**, которые, как уже было сказано, отображают недостаточно разработанные стороны ее предмета: криминалистическая идентификация и диагностика, криминалистическое учение о версии, взаимодействие следственных и оперативно-розыскных органов в процессе раскрытия и расследования преступлений, привлечение общественности к расследованию и предупреждению преступлений, криминалистическая профилактика и прогнозирование, основы теории механизма совершения преступлений, информационные процессы в науке криминалистике и практике раскрытия и расследования преступлений.

Так, в учебнике криминалистики Санкт-Петербургского университета под ред. проф. Т.О. Седовой и А.А. Эксархопуло 1995 г. излагаются следующие частные криминалистические теории: криминалистическая идентификация, криминалистическая версия, взаимодействие следственных и оперативно-розыскных органов в процессе раскрытия и расследования преступления, привлечение общественности к расследованию и профилактике преступлений [4].

В учебнике «Криминалистика» проф. М.В. Салтевского приводится криминалистическая идентификация и групповикация учения о механизме совершения преступления, криминалистика в системе юридических наук [15]. В учебнике МГУ под ред. проф. Н.П. Яблокова излагаются такие частные криминалистические теории как учение о моделировании в криминалистике и практике расследования преступлений, криминалистические версии и основы плано-организационного обеспечения криминалистической деятельности, криминалистическая профилактика и прогнозирование [3, с. 12, 13].

«Криминалистика» под ред. проф. И.Ф. Герасимова и проф. Л.Я. Драпкина содержит раздел I «Теоретические и методические основы криминалистики», куда включены, кроме таких вопросов, как введение в курс криминалистики, история развития, частные криминалистические теории: теория криминалистической идентификации, понятие и классификация следственных ситуаций, учение о криминалистических версиях, взаимодействия в процессе раскрытия и расследования преступления. По сути, отсутствуют общие теоретические вопросы криминалистики [16].

В учебнике «Криминалистика» под ред. проф. Биленчука П.Д. кроме раздела I «Теоретические основы криминалистики (понятие, предмет и задачи). Криминалистика в системе юридических наук» и раздела II «Методологические основы криминалистики (методология науки, классификация методов науки)» изложены следующие частные криминалистические теории: криминалистическая идентификация и установление групповой принадлежности (гл. 4), основы теории механизма совершения преступления (гл. 5,6) [7].

В учебнике криминалистики под ред. проф. В.Ю. Шепитько в разделе I «Теоретические основы криминалистики» дается понятие и значение, методов, включаются криминалистические частные теории: идентификация, криминалистическая профилактика и прогнозирование, история криминалистики в Украине [18].

Академический курс криминалистики, изданный в академии адвокатуры Украины, в разделе I «Вступление к курсу криминалистики», кроме общей теории криминалистики включает частные криминалистические теории: криминалистическая идентификация, формы использования специальных знаний, криминалистика и доказывание.

Проф. Филиппов А.Г., под редакцией которого издан учебник для экспертов-криминалистов, в разделе I «Введение в криминалистику», вместо общей теории криминалистики изложил понятие предмета, систему, задачи и методы криминалистики. К частным криминалистическим теориям он отнес только криминалистическую идентификацию, классификацию и диагностику [20, с. 18-13].

Учебник «Криминалистика» под редакцией проф. Д.И. Сулейманова включает главы «Основы общей теории криминалистики (понятие и методологическое значение, язык, систематика и функции)», «История криминалистики», «Учение о методах криминалистики и практической деятельности»; «Основы учения о способах совершения и сокрытия преступлений»; «Криминалистическая идентификация и криминалистическая диагностика, их значение в расследовании преступлений»; «Информационные процессы в криминалистике и практике раскрытия и расследования преступлений», «Основы теории криминалистического прогнозирования, временных связей и отношений» [21].

В учебнике М.В. Салтевского «Криминалистика» (2005 г.) в разделе I «Методологические основы криминалистики», кроме предмета, задач, системы, учения о методах криминалистики, включены такие частные криминалистические теории как криминалистическая идентификация и группофикация, учение о механизме преступления, криминалистика в системе научных знаний, становление, развитие и современное состояние криминалистики в Украине [22].

Разделяем точку зрения, высказанную в криминалистической науке о том, что система частных криминалистических теорий в целом составляет содержание общей теории криминалистики. В философском и науковедческом криминалистических аспектах они характеризуются определенными признаками. Эти признаки позволяют рассмотреть роль каждого элемента, внутренние связи, зависимости и тенденции развития частных криминалистических теорий, которые обусловлены общими для всей системы процессами изменения и развития.

Система частных криминалистических теорий в криминалистическом аспекте характеризуется следующими положениями:

1. В совокупности своей они представляют теоретическую основу разработки и применения средств и методов расследования и предупреждения преступлений. Сфера применения общей теории определяется ее содержанием, уровнем развития и местом в системе частных криминалистических теорий.

2. Система частных криминалистических теорий отвечает основным направлениям теоретической деятельности, потребность в которой имеет практика борьбы с преступностью. Эта теоретическая деятельность осуществляется комплексом юридических наук. Частные криминалистические теории передают ее результаты в криминалистической отрасли.

3. Изменение системы частных криминалистических теорий обусловлено:

- а) возникновением таких потребностей в практике борьбы с преступностью;
- б) развитием смежных отраслей знаний и их интеграции либо дифференциации;
- в) развитием общей теории криминалистики как результата проникновения ее в сущность предмета науки;
- г) развитием самих частных криминалистических теорий, изменением связей и зависимостей между ними.

4. Для частных криминалистических теорий характерна комплексность в изучении одних и тех же объектов разными частными теориями и их построениями.

5. Элементы системы частных криминальных теорий неоднородны. Наряду с развитыми теориями (теория криминалистической идентификации, учение о криминалистической версии и т.п.), имеются менее разработанные, как криминалистическое учение о способах совершения преступлений, криминалистическое учение о навыках человека и т. п.

Некоторые частные криминалистические теории, предлагаемые учеными, вызывают сомнение или являются спорными. К таким теориям относятся: криминалистическое учение о личности (криминология), учение о криминалистической реконструкции (математический метод) и т. п.

Система частных криминалистических теорий, как какая-либо иная система научного знания, постоянно находится в состоянии развития и изменения как в количественном, так и в качественном отношении. Тенденция этого процесса является пополнением системы, расширением круга ее элементов за счет появления новых частных криминалистических теорий, модернизации системы, связанной с изложением связей между ее элементами, уровнями, ее сложными теориями и развитием представлений о предмете криминалистики, ее методологическими основами, формализацией элементов системы, которая развивается на базе математизации и кибернетизации, информационного обеспечения отдельных выводов и иных положений частных криминалистических теорий, развития новых методов научных исследований языка науки, ее систематики, адаптации системы как реакция на изменение окружающей среды.

Литература:

1. Белкин Р.С. Понятие и структура общей теории криминалистики (глава из книги 2001 г.) / Р.С. Белкин // Избранные труды. – М.: Норма, 2009. – 768 с.
2. Образцов В.А. Криминалистика. Курс лекций / В.А. Образцов. – М.: Право и Закон, 1996. – 447 с.
3. Криминалистика. Учебник / [Гепасимов В.Н., Колдин В.Я., Крылов В.В., Куликов В.И. и др.]; под ред. Н.П. Яблокова. – М.: БЕК, 1996. – 708 с.
4. Криминалистика. Учебник / Под ред. Т.А. Седовой, А.А. Эксархопуло, СПб. – 1995. – С. 10.

5. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики: Частные криминалистические теории. Пособие для преподавателей, альфонков, соискателей и слушателей учебных заведений МВД СССР. Т. 2 / Р.С. Белкин. – М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1978. – 410 с.
6. Колмаков В.П., Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений / В.П. Колмаков // Советское государство и право. – 1961. – №12. – С. 106-109.
7. Лузгин И.М. Расследование как процесс познания. Учебное пособие / И.М. Лузгин. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. – 178 с.
8. Копник М.Г., Изучение обвиняемого на предварительном следствии / М.Г. Коршик, С.С. Степичев. – [2-е изд.]. – М.: Юрид. лит., 1969. – 80 с.
9. Советская криминалистика. Теоретические проблемы / [Селиванов Н.А., Танасевич В.Г., Эйсмэн А.А., Якубович Н.А.]. – М.: Юрид. лит., 1978. – 192 с.
10. Пантелеев И.Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики. Учебное пособие / И.Ф. Пантелеев. – М.: Изд-во ВЮЗИ, 1980. – 96 с.
11. Зуев Е.И. Предмет, задачи, методы и система советской криминалистики / Е.И. Зуев // Криминалистика (актуальные проблемы). – М., 1988. – С. 15-18.
12. Эксархопуло А.А. Основы криминалистической теории / А.А. Эксархопуло. – СПб, 1992. – 423 с.
13. Кирсанов З.И. Система общей теории криминалистики / З.И. Кирсанов. – М., 1992. – 233 с.
14. Корноухов В.Е. Основы общей теории криминалистики / В.Е. Корноухов, В.М. Богданов, А.А. Закатов. – Красноярск: Изд-во КГУ, 1993. – С. 19-20.
15. Салтевский М.В. Криминалистика: учебник в 2-х ч. / М.В. Салтевский / Ч. 1. – Х.: Консум, Основа, 1999. – 416 с.
16. Криминалистика. Учебник / Под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. . – [2-е изд.]. – М.: ВШ, 2000. – 671 с.
17. Криминалистика. Учебник / Под ред. Биленчука П.Д. – К.: Аттика, 2001. – 542 с.
18. Криминалистика / Под ред. Шепитько В.Ю. – К.: Ин Юре, 2001. – 682 с.
19. Гончаренко В.Г. Академический курс криминалистики / В.Г. Гончаренко, Т.В. Варфоломеева. – К.: Юринком Интер, 2011. – 504 с.
20. Криминалистика. Учебник для экспертов-криминалистов. – М.: Юрлитинформ, 2005. – 483 с.
21. Криминалистика / Под ред. проф. Д.О. Сулейманова. – Баку: Ишыг, 2000.
22. Криминалистика / Под ред. М.В. Салтевского. – К.: Кондор, 2005. – 285 с.

Клименко Н. І. Загальна та окремі криміналістичні теорії / Н. І. Кліменко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 226-232.

Стаття присвячена дослідженню моделей загальної та окремих криміналістичних теорій, розкриттю їхньої сутності, структури, співвідношення та значення у науці криміналістики, аналізу та порівняльній характеристиці різних наукових підходів до даних теорій. Розглядаються ознаки, які характеризують систему окремих криміналістичних теорій у філософському та наукознавчому криміналістичних аспектах.

Ключові слова: система науки, модель, техніка, тактика, методика, загальна і окремі теорії, співвідношення, значення.

Klymenko N. I. General and specific forensic theories / N. I. Klymenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 226-232.

The article deals with the general theory of models and specific forensic theories, the disclosure of their nature, structure, relationships and values in forensic science, analysis and comparisons of different scientific approaches to these theories. The features that characterize the system of specific forensic theories in philosophical and scientific forensic aspects is discusses.

Key words: science system, model, technique, tactics, methods, general and specific theories, correlation, meaning.

УДК 343.148

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Кравченко О. А.

Інститут права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету

У статті розглядаються правові та організаційні проблеми регулювання судово-експертної діяльності, звертається увага на необхідність її удосконалення шляхом підвищення правового забезпечення та ефективності існуючої системи організації судово-експертної діяльності.

Ключові слова: *судова експертиза, експерт, судово-експертна діяльність, організаційно-правові основи.*

Одним із провідних напрямів забезпечення реформ в економічній, соціальній, політичній та правовій сферах української держави має бути обґрунтування всіх проектів незаперечними науковими положеннями. Серед питань надійного наукового забезпечення правосуддя в Україні важливе місце посідає удосконалення організаційно-правових основ регулювання судово-експертної діяльності. Варто врахувати, що за п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України визначення засад судової експертизи має здійснюватися виключно законами України [1]. З цього випливає, що законодавець високо оцінює роль та значення судової експертизи у здійсненні правосуддя, що обумовлює необхідність виваженого підходу до розробки, впровадження та реформування організаційно-правових основ судово-експертної діяльності.

Організаційно-правовим основам судово-експертної діяльності в Україні присвячена досить значна кількість наукових досліджень вітчизняних науковців, зокрема Л.М. Головченко, В.Г. Гончаренка, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, В.К. Лисиченка, М.В. Салтєвського, М.Я. Сегая, Е.Б. Сімакової-Сфремян, С.І. Тихенка, В.Ю. Шепітька, М.Г. Щербаковського та ін. Про актуальність дослідження цього питання свідчить процес реформування правової сфери України.

Закон України "Про судову експертизу" від 25 лютого 1994 року (надалі у тексті – базовий Закон), із значними змінами, які вносилися законодавцем включно до 2012 року, визначає правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності [2]. Практика застосування закону показала важливість встановлених ним положень, а також необхідність подальшого вдосконалення окремих його норм, виходячи з того, що за час його правозастосування Верховною Радою України прийнято та введено в дію. Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України, якими уточнено статус судового експерта та порядок призначення судових експертиз, а також місце та особливості судової експертизи в системі процесу доказування. Принципово нові підходи внесено в систему кримінального судочинства України з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України, новели якого суттєво торкнулися всіх без виключення стадій кримінального процесу, у тому числі самого поняття та порядку призначення і проведення судової експертизи.

В цьому контексті, на нашу думку, потребує узгодження норм базового Закону та процесуального законодавства, як приклад, у новому Кримінальному процесуальному кодексі України, на відміну інших процесуальних законів, взагалі не передбачена можливість призначення додаткових, повторних, комісійних та комплексних експертиз. Поряд з цим необхідний комплексний підхід щодо розв'язання питань однозначного термінологічного визначення понятійного апарату інституту судової експертизи, а також систематизації та конкретизації права і обов'язків судового експерта, що характеризують його процесуальний статус як учасника відповідного процесу, так і правовий статус експерта як посадової особи державної спеціалізованої установи судових експертиз та професійного судового експерта, що не є працівником такої установи.

Завдання, які постають перед судово-експертними установами, службами та підрозділами в нових умовах, вимагають пошуку та визначення шляхів підвищення ефективності існуючої системи організації судово-експертної діяльності, оптимізації її організації та правового забезпечення. Це, насамперед, застосування новітніх досягнень науки і техніки, стандартизація та сертифікація єдиних науково-обґрунтованих методик судово-експертних досліджень, вирішення нетрадиційних експертних завдань, скорочення термінів виконання експертиз, підвищення їх об'єктивності, якості та доказової цінності.

Практичні проблеми організації судово-експертної діяльності вимагають свого вирішення шляхом виявлення та усунення різноманітних суперечностей, неузгодженості, пробілів як в організації діяльності експертних установ, так і в управлінні ними [3, с. 6].

У ст. 7 базового Закону визначено, що судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених цим законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. При цьому законодавець визначив, що виконання окремих видів судових експертиз може бути легітимним лише державними спеціалізованими установами. Зокрема, право здійснення судово-експертної діяльності, пов'язаної з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз, надане виключно державним спеціалізованим установам ч. 3 ст. 7 базового Закону. Закон України «Про підприємство» (ч. 2 ст. 4) [4] із змінами, внесеними згідно із Законом України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» [5], також встановлює, що діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних та судово-психіатричних експертиз, може здійснюватися тільки державними підприємствами та організаціями. Проте законодавець зважив на можливі потреби слідчої та судової практики і встановив у ч. 4 ст. 7 базового Закону можливість залучення до проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, за рішенням особи або органу, що призначили судову експертизу, крім судових експертів також інших фахівців з відповідних галузей знань.

Серед учених-юристів розповсюдженим є погляд на те, що у ст. 7 базового Закону лише закріплена вже існуюча на час прийняття закону державна форма судово-експертної діяльності, яка здійснюється судово-експертними установами, а й упорядковано також судово-експертну діяльність осіб, які не є працівниками державних судово-експертних установ. Можливість проведення судової експертизи такими особами передбачалась і до прийняття закону за чинними на той час КПК Украї-

ни та ЦПК України. Але діяльність цих осіб не була поставлена в певні організаційні рамки, що обумовлювало виникнення ряду негативних наслідків, пов'язаних з відсутністю контролю за добром таких осіб та якістю їх роботи. За думкою М.Я. Сегая наведена норма містить вичерпний перелік суб'єктів здійснення судово-експертної діяльності з правом проведення судових експертиз у формі державних спеціалізованих експертних установ [6, с. 16–17].

Однак ми погоджуємося з думкою В.Г. Гончаренка, який зауважив, що законодавство в сфері статусу суб'єктів призначення, проведення, оцінки й використання результатів судових експертиз вимагає змістовного і редакційного вдосконалення. Це стосується як базового Закону, так і процесуальних кодексів. Прискіпливої уваги вимагає, зокрема, таке положення, що потребує правового врегулювання, а саме судовим експертом, з наукової точки зору, може бути лише особа, яка має необхідні спеціальні знання для надання висновку з поставлених питань, а з процесуальної – особа, яка не перебуває в службовій або іншій залежності підозрюваного (обвинуваченого), потерпілого або яка раніше не була ревізором у даній справі. Тому обмеження суб'єктів доказування у праві вибору експерта в галузі криміналістики, судової медицини і судової психіатрії (ч. 3 ст. 7 Закону) суперечить принциповим нормам доказового права і повинно бути усунуто [7, с. 17].

Поділ державних структур, що здійснюють судово-експертну діяльність з правом проведення судових експертиз, на експертні установи та експертні служби проведено в законі за принципом їх належності до сфери управління «цивільних» або «силових» відомств. Такий поділ, на думку М.Я. Сегая, є виправданим з огляду на різницю у функціональній спрямованості судово-експертних установ і експертних служб, а також на особливості соціального та матеріального забезпечення їх штатних співробітників – цивільних чи військовослужбовців. За таких умов видається можливим виділити, як пропонує М.Я. Сегай, чотири структурних блоки, що становлять цілісну систему судово-експертної діяльності: діяльність держави щодо правового забезпечення судово-експертної діяльності на законодавчих і відомчому нормативно-правовому рівнях; діяльність державних органів виконавчої влади, що виконують функцію керування судово-експертною діяльністю; діяльність головних суб'єктів судово-експертної діяльності, що забезпечують організацію й проведення судових експертиз у державних судово-експертних установах; діяльність учасників судочинства, причетних до проведення судових експертиз.

У зв'язку з цим судово-експертна діяльність може бути визначена як діяльність держави, юридичних і фізичних осіб із забезпечення правосуддя незалежною, об'єктивною та кваліфікованою експертизою, здійснюваною професійними (атестованими) судовими експертами [6, с. 28].

Важливо зазначити, що організаційно-правові питання організації підпорядкованості судово-експертних установ залишаються предметом досить тривалої дискусії і результати цих обговорень знаходять відображення в нормативних актах, спрямованих на подальше провадження судово-правової реформи. Абзацом 8 п. 2 розд. IV Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схваленої Президентом України у 2006 р., визначено, що судові експертизи в кримінальних справах не повинні проводити експертні служби, які перебувають у структурі органів досудового слідства [8]. Ця концепція реалізована у ст. 69 ч. 2 Кримінального процесуального кодексу Укра-

їни, в якій зазначається, що не можуть бути експертами особи, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого [9]. Проте, стаття 7 Закону передбачає проведення судових експертиз працівниками «силових» служб, ставлячи під сумнів незалежність та об'єктивність такої експертизи. Слід зауважити, що держава та суспільство мають визнати, що забезпечення незалежності, об'єктивності та повноти судово-експертного дослідження можливе лише за умови виконання експертизи судовими експертами установи, яка не пов'язана організаційно з досудовим розслідуванням. Лише установа, на яку не покладені завдання досудового розслідування здатна забезпечити незалежність та об'єктивність судової експертизи.

На переконання М.Я. Сегає важливими у вирішенні питань реформування організації судово-експертної діяльності є проблеми оптимізації наукової організації та управління інфраструктурою судово-експертної діяльності, що забезпечують практичну реалізацію її правових і методологічних основ. До таких проблем, на його думку, варто віднести:

- оптимізацію організаційних форм керування державними судово-експертними установами й недержавними експертними структурами;
- уніфікацію науково-методичної й інформаційної бази судово-експертних установ, організацію й координування науково-дослідницької роботи в галузі судової експертизи;
- удосконалення методики та процедури атестації професійних судових експертів;
- організацію базового навчання фахівців у галузі судово-експертної діяльності гуманітарного й природно-технічного профілів;
- удосконалення методичної та профілактичної роботи судово-експертних установ, оптимізація використання слідчими та судами можливостей судових експертиз [6, с. 30].

Підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можна зробити висновок, що організаційне та правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні слід удосконалити шляхом підвищення правового забезпечення та ефективності існуючої системи організації судово-експертної діяльності.

Список літератури:

1. Конституція України : чинне законодавство станом на 5 вересня 2011 р. : (Відповідає офіц. текстові) – К.: Алерта; ЦУЛ, 2011. – 96 с.
2. Просудову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII // Відом. Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232.
3. Новиков С.Н. Организационно-правовые основы экспертно-криминалистической деятельности в органах внутренних дел: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Новиков С. Н. – Рязань, 2005. – 229 с.
4. Про підприємство: Закон України від 7 лютого 1991 р. № 698-XII // Відом. Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 14. – Ст. 168.
5. Про ліцензування певних видів господарської діяльності : Закон України від 1 червня 2000 р. № 1775-III // Відом. Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
6. Сегає М.Я. Судова експертологія: об'єкт, предмет, природа й система науки / М.Я. Сегає // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матеріалів (до 80-річчя заснування Харківського НДІ судових експертиз) / редкол. : А. П. Заєць, М. Л. Цимбал [та ін.]. –Х. : Право, 2003. – Вип. 3. – 592 с.
7. Експертизу судовій практиці : наук.-практ. посіб. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.

8. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 19. – Ст. 1376.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.С. Шумила. – К. : Юстініан, 2012. – 1224 с.

Кравченко А.А. Правовые и организационные проблемы регулирования судебно-экспертной деятельности / А.А. Кравченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 233-237.

В статье рассматриваются правовые и организационные проблемы регулирования судебно-экспертной деятельности, обращается внимание на необходимость ее усовершенствования путем повышения правового обеспечения и эффективности существующей системы организации судебно-экспертной деятельности.

Ключевые слова: судебная экспертиза, эксперт, судебно-экспертная деятельность, организационно-правовые основы.

Kravchenko A. The Legal and organization al problems of adjustingof sudebno-ekspertnoy activity / A.A. Kravchenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 233-237.

The legal and organization al problems of adjustingof sudebno-ekspertnoy activity are examined in the article, attention applies on the necessity of its improvement by the increase of the legal providing and efficiency of the existentsystem of organizationof sudebno-ekspertnoy activity.

Keywords: Judicial examination, expert, sudebno-ekspertnaya activity, organizacionno-pravovye bases.

УДК 343.17

ОСОБЛИВОСТІ СТАДІЙНОЇ ПОБУДОВИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ ЗА НОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Леоненко М. І.

Інститут права імені Володимира Стайуса Класичного приватного університету

У статті розглядаються проблемні питання визначення структури стадійної побудови кримінального провадження в контексті сучасного стану розвитку кримінально-процесуальної науки та реформи кримінального процесуального законодавства України. Аналізується стадійний порядок кримінального провадження та визначаються субординаційні зв'язки між стадіями як структурними елементами кримінального процесу.

Ключові слова: стадії кримінального провадження, ознаки стадії, стадійність, системність

З 20 листопада 2012 року в Україні почав діяти новий Кримінальний процесуальний кодекс. Він вніс суттєві зміни у систему вітчизняного судочинства і правоохоронної системи загалом. В основу нового КПК покладено нову концепцію кримінального процесу України. Реформовані всі стадії кримінального процесу, а новачки торкнулися практично кожної ланки кримінального провадження. Безумовно, зміни процедур, стадій, правових механізмів та принципів кримінального судочинства – це не лише юридико-законодавчий процес, а й процес змін багаточисельних правових інститутів, а значить і багатьох суспільних зв'язків, інститутів, станів громадянського суспільства.

У зв'язку з цим, реалії сьогодення, вимагають від наукової спільноти переосмислення і опанування нової ідеології і практики правосуддя, широкого обговорення питань, пов'язаних з принциповими положеннями кримінального процесу, його соціальним призначенням в суспільстві і державі, внутрішнім цілям та завданням, а також положень щодо організації та ефективного функціонування кримінальної юстиції, окремих процесуальних стадій і процедур.

Практичний інтерес, у світлі запропонованих змін, представляє, насамперед, змодельована конструкція системи кримінального процесу, а саме внутрішня форма його організації, яка тісно пов'язана з системою його стадій.

Незважаючи на те, що багато сучасних вітчизняних вчених-процесуалістів зверталося у своїх працях до з'ясування проблем системи та структури кримінального процесу (Грошевой Ю.М., Зеленецький В.С., Коваленко Є.Г., Кучинська О.П., Лобойко Л.М., Лук'янчиков Є.Д., Малярєнко В.Т., Михеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П., Шумило М.Є. та ін.), однак питання стадійності кримінального процесу залишається малодослідженим. Тому, враховуючи сучасний етап розвитку кримінально-процесуальної науки та реформи кримінального процесуального законодавства, виникає необхідність переосмислення усталених поглядів на стадійний порядок кримінального провадження, та визначення на підставі цього реального стану субординаційних зв'язків між стадіями як структурними елементами кримінального процесу та їх логіко-функціональну підпорядкованість.

Як відомо, структурними елементами кримінального процесу, що відображають його динаміку (лат. *processus* – рух, проходження, просування вперед), є саме стадії. Аналіз наукової літератури, дає можливість констатувати, що більшість сучасних дослідників принципово не розходиться з класиками щодо визначення поняття стадії кримінального процесу. Так, наприклад, І.Я. Фойницький, в свої наукових працях, використовував терміни «стадія» і «головна стадія» до тих же частин кримінального судочинства і в тому ж контексті. За його визначенням, стадія кримінального процесу – це його відносно відособлена частина, що характеризується конкретними завданнями (які походять із загальних завдань кримінального судочинства), особливим колом учасників, специфікою кримінально-процесуальних дій і правовідносин, характером кримінально-процесуальних актів, які їх оформлюють [1]. Сучасні науковці, практично не відійшли від цього формулювання, а лише частково деталізували та розширили уявлення про юридичну природу стадійної побудови кримінального процесу [2]. Так, наприклад, Л.М. Лобойко, визначає стадії кримінального процесу – як його «відносно самостійні частини, кожна з яких має власні завдання, специфічне коло учасників і процесуальних засобів діяльності, проходить притаманні тільки для неї етапи і завершується прийняттям певного рішення, яким вона, як правило, трансформується в наступну стадію» [3]. Як бачимо, в своєму визначенні, він розширює коло ознак стадії її етапами – «... відносно самостійними елементами стадії кримінального процесу, які також відзначаються певною специфікою, а тому сприяють ідентифікації його стадій» [4]. Взагалі словникове та енциклопедичне визначення поняття «стадія» означає певний період, етап у розвитку того чи іншого явища, який має свої якісні особливості та відмінності [5].

Отже, для визначення поняття «стадії кримінального процесу», виходячи з вищеведеного, важливим є з'ясування саме кола ознак (властивостей), що характеризують їх як самостійну правову категорію. Аналізуючи навчальну юридичну літературу, можна дійти висновку, що як правило, до особливих ознак стадій кримінального процесу включають чотири компоненти: завдання, суб'єкти, правовідносини, рішення.

На нашу думку, цей перелік слід дещо конкретизувати, виходячи з сучасних властивостей стадійної побудови кримінального провадження. Так, слід звернути увагу, на такі додаткові властивості (ознаки), які притаманні будь-якій стадії кримінального процесу, як: функціональність та темпоральність. Виходячи з цих категорій ми можемо констатувати динаміку, стадійний порядок кримінального провадження та визначити субординаційні зв'язки між стадіями як структурними елементами кримінального процесу та їх логіко-функціональну підпорядкованість.

Слід звернути увагу на те, що система кримінального процесу є не уомоглядною конструкцією, а цілком нормативно врегульованим явищем. Так, провадження у кожній окремій стадії регламентовано в окремій главі (главах) КПК України, що вказує на інституційну відокремленість стадій [6]. За КПК України 1960р., кримінальний процес традиційно поділяли на такі стадії: 1) порушення кримінальної справи; 2) досудове (попереднє) розслідування (дівзнання та досудове слідство); 3) попередній розгляд справи суддею (віддання обвинуваченого до суду); 4) судовий розгляд; 5) апеляційне провадження; 6) виконання вироку, постанови, ухвали суду; 7) касаційне провадження; 7) виключне провадження.

У чинному кримінальному процесуальному законодавстві питання про розмежування кримінального процесу на окремі стадії (етапи) вирішене іншим способом. Якщо розглянути структуру КПК, то можна зробити висновок, що законодавець кожну стадію виділив в окремому розділі: - Розділ III. Досудове розслідування; - Розділ IV. Судове провадження у першій інстанції; - Розділ VI. Судове провадження з перегляду судових рішень. Тому, виходячи з вищеведеного, фактично у новому

КПК України 2012р., існуючі стадії, утворили дві підсистеми – досудове провадження та судове провадження.

Так, автори першого науково-практичного коментаря до КПК України, наголошують, що кримінальне провадження здійснюється стадійно та виділяють наступні стадії: 1) внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань; 2) досудове розслідування; 3) підготовче судове засідання; 4) судовий розгляд і ухвалення судового рішення за його результатами; 5) апеляційне провадження; 6) касаційне провадження; 7) перегляд судових рішень Верховним Судом України; 8) перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами; 9) виконання судових рішень [7].

Молдован А.В., Мельник С.М. виділяють 8 стадій кримінального процесу: 1) досудове розслідування; 2) підготовче провадження; 3) судовий розгляд; 4) апеляційне провадження; 5) виконання вироку; 6) касаційне провадження; 7) провадження у Верховному Суді України; 8) провадження за нововиявленими обставинами [8].

Однак, слід констатувати той факт, що в новому КПК України законодавець, нормативно закріпив лише дві стадії, прямо даючи їх визначення у статті 3 КПК України, а саме: «досудове розслідування» (п.5 ч.1 ст.3 КПК) і «притягнення до кримінальної відповідальності» (п.14 ч.1 ст.3 КПК), чітко наголошуючи, що це стадії кримінального провадження [9]. Нажаль, щодо будь якої згадки про інші стадії кримінального процесу в КПК не має. Тобто, даючи в ст.3 КПК України визначення основних термінів Кодексу, законодавець, на наш погляд, був не послідовним, чим створив ситуацію неоднозначного трактування системи стадій кримінального процесу (необґрунтованого розширення або звуження; віднесення того чи іншого правового інститут до категорії стадії), що призводить до порушень субординаційних зв'язків і певної логіко-функціональної підпорядкованості між стадіями як структурними елементами кримінального процесу.

Також, виходячи з вищезазначеного, слід констатувати, що більшість вчених не відносить «притягнення до кримінальної відповідальності» до категорії стадії кримінального провадження, наголошуючи, що цим терміном позначається «кримінальна процесуальна діяльність» органів досудового розслідування та прокурора, починаючи з моменту повідомлення особі прокурором або слідчим за погодженням з прокурором про те, що вона підозрюється у вчиненні злочину. Однак, деякі науковці (В.С. Зеленецький, Л.М. Лобойко), не погоджуючись з традиційною системою стадій, ще у 80-х роках минулого століття, запропонували виділити як окрему стадію – порушення державного обвинувачення, мотивуючи тим, що прокурор при затвердженні обвинувального висновку здійснює специфічну кримінально-процесуальну діяльність з висунення державного обвинувачення [10]. Але, дані пропозиції не знайшли відповідної підтримки. Один із аргументів – підхід до визначення стадії як відповідного рівня пізнання злочину [11].

Таким чином, як бачимо, стадійність кримінального процесу не викликає сумнівів, але щодо обґрунтування позицій про необхідність тієї чи іншої стадії завжди викликало певні суперечки та дискусії серед науковців.

Крім того, виходячи зі структури нового КПК (дивись вище) можна зазначити, що деякі етапи кримінального процесу, які традиційно сприймалися як самостійні стадії, тепер увійшли до складу інших і на перший погляд втратили певну самостійність (наприклад, стадія підготовчого провадження). В новому КПК кожна стадія

виділена в окремому розділі, але підготовче провадження знаходиться в розділі «Судове провадження у першій інстанції», що дає можливість говорити про те, що даний інститут увійшов, з точки зору розташування в структурі КПК, до стадії судового провадження. Але незважаючи на те, що формально підготовка до судового розгляду, тобто підготовче провадження набуло статусу процесуального інституту і увійшло в структуру стадії судового провадження у першій інстанції, його зміст дозволяє стверджувати, що воно зберегло свою самостійність і значущість саме як стадія кримінального процесу.

Також, є положення, що мають загальний характер для тієї чи іншої конкретної стадії процесу. Щодо деяких стадій їх прямо передбачено в кримінальному процесуальному законі. Наприклад, §1 глави 28 КПК встановлено загальні положення для стадії судового розгляду, главою 19 КПК - для стадії досудового розслідування. Щодо всіх інших стадій кримінального процесу, то законодавець не виділив їх загальні положення в окремі глави КПК. Однак це не означає, що таких положень не існує. Ми вважаємо, що їх можна вивести із норм того процесуально-правового інституту, якими регламентується провадження у конкретній стадії процесу.

Таким чином, враховуючи суттєві зміни у побудові сучасної системи кримінального процесу України та на підставі структури нового Кримінального процесуального кодексу, можна визначити п'ять основних стадій:

1) Досудове розслідування (п.5 ч.1 ст. 3 та Розділ III КПК): досудове слідство (щодо злочинів); дізнання (щодо кримінальних проступків).

2) Притягнення до кримінальної відповідальності (п.14 ч.1 ст. 3 КПК);

3) Судове провадження у першій інстанції (Розділ IV КПК): підготовче провадження (*Глава 27 КПК*); судовий розгляд (*Глава 28 КПК*); винесення судового рішення (*Глава 29 КПК*).

4) Судове провадження з перегляду судових рішень (Розділ V КПК): провадження у суді апеляційної інстанції (*Глава 31 КПК*); провадження у суді касаційної інстанції (*Глава 32 КПК*); провадження у Верховному Суді України (*Глава 33 КПК*); провадження за нововиявленими обставинами (*Глава 34 КПК*).

5) Виконання судових рішень (Розділ VIII КПК). Отже, процесуальні стадії – характеризують динамізм правової форми, що відображає комплекс взаємопов'язаних процесуальних обставин, які змінюються у часі і спрямовані на досягнення оптимальних результатів правової діяльності. Кожна наступна стадія отримує свій розвиток, спираючись на результати, які досягнуті у попередній стадії. При цьому необхідно особливо наголосити на тому, що кожна стадія у кримінальному судочинстві має свої чітко визначені процесуальні підстави, які в свою чергу виконують певні функції. До цих функцій можна віднести те, що процесуальна підстава, по-перше, виступає як опорний момент, який скріплює у єдину цілісну систему різні процесуальні стадії, через які “проходить” кримінальне провадження; по-друге, забезпечує належний контроль кожної наступної стадії щодо попередньої; по-третє, і головне, дозволяє чітко визначити процесуальні часові межі всіх існуючих у кримінальному процесі стадій [12].

У зв'язку з тим, що система стадій кримінального процесу визначається чинним Кримінальним процесуальним кодексом України, системність кримінального процесу та кримінального процесуального права є взаємообумовленими. Тому, несуперечливість та узгодженість стадій всередині системи кримінального процесу є необхідною умовою її ефективного функціонування.

Таким чином, не концентруючи увагу на детальній характеристиці стадій, ми можемо констатувати неоднозначність в поглядах вчених на сучасну систему стадій

кримінального процесу, що в свою чергу обумовлює різне уявлення щодо структурної побудови всієї системи кримінального судочинства. Це ще раз підкреслює на необхідності дослідження та узагальнення різних теоретично-правових підходів до визначення стадійності кримінального процесу та розробки на підставі цього стадіальної теорії (теорії стадій).

Список літератури:

1. Фойницький І.Я. Курс уголовного судопроизводства. В 2-х т. – Изд. 3-е пересмотренное и доп. – СПб, 1910. – С.341.
2. Див.: Кримінальний процес України: підручник / Ю.М. Грошевой, В.М. Хотенець; за ред. Ю.М. Грошевого. – Х.: Право, 2000; Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України: Навч. посіб. /Є. Г. Коваленко — К.: Юрінком Інтер, 2004; Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: підручник / В.М. Тертишник– [5-е вид., доп. і перероб.]. – К., 2007.; Лобойко Л.М. Стадії кримінального процесу: навч. посіб / Л.М. Лобойко– К., 2005. та інш.
3. Лобойко Л.М. Кримінально - процесуальне право: Курс лекцій: Навч. посібник / Л.М. Лобойко — К.: Істина, 2005. — С.15
4. Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови/Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – С.1186; Юридична енциклопедія: В 6т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голов.редкол.) та ін. – К.: «Укр.енцикл.», 1998. – Т.5. – С.609
5. Лобойко Л.М. Стадії кримінального процесу: навч. посіб / Л.М. Лобойко– К., 2005. – С.11
6. Суботін Л. Стадія як елемент системи кримінального процесу /Л. Суботін // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2009. – №4. – С.61
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар/ За заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – С. 26
8. Моллован А.В., Мельник С.М. Кримінальний процес України: Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – С. 3-4.
9. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2т. Т.1/ О.М. Бандурка, Є.М. Блаживський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг.ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – С.8-9.
10. Зеленецкий В.С. Возбуждение государственного обвинения в советском уголовном процессе / В.С. Зеленецкий – Харьков, 1979. – С.19.
11. Воколуп О.В. Система уголовного судопроизводства и проблемы ее совершенствования / О.В. Воколуп – СПб.: Изд-во: «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 29-30.
12. Солдатський В.В. Інститут процесуальних строків у стадії кримінального судочинства / В.В. Солдатський //Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць (Редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін.; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. — Одеса: Юридична література, 2010. – Випуск 52. – С. 358.

Леоненко М. И. Особенности стадийного построения уголовного производства по новому Уголовному процессуальному кодексу Украины / М. И. Леоненко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 238-242.

В статье рассматриваются проблемные вопросы определения структуры стадийного построения уголовного производства в контексте современного состояния развития уголовно-процессуальной науки и реформы уголовного процессуального законодательства Украины. Анализируется стадийный порядок уголовного производства и определяются субординационные связи между стадиями как структурными элементами уголовного процесса.

Ключевые слова: стадии уголовного производства, признаки стадии, стадийность, системность.

Leonenko M. Features stepwise construction of the criminal proceedings in the new Criminal Procedure Code / M. Leonenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 238-242.

The article deals with the problematic issues of determining the structure of the stepwise construction of the criminal proceedings in the context of the current state of the criminal procedure of science and reform of the criminal procedural legislation of Ukraine. Stepwise procedure is analyzed and determined criminal subordinate relationship between the stages as the building blocks of the criminal process.

Keywords: stages of criminal proceedings, the symptoms stage staging, system.

УДК 343.13+343.263.2 (477)

ЭЛЕКТРОННЫЙ МОНИТОРИНГ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ

Макаров П. А.

*Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского,
Симферополь, Украина*

В статье рассматриваются проблемы внедрения средств электронного контроля в уголовном производстве Украины, анализируются положительные и отрицательные стороны применения и использования, определены основные перспективы данного процесса.

Ключевые слова: электронный мониторинг, электронные средства контроля, электронный браслет, мобильное электронное устройство.

В настоящее время электронные средства контроля используются за правонарушителями более чем в 60 странах мира – и как вид предварительного заключения, и как альтернатива тюрьме. По статистике, ежедневно в мире выносятся более 100 тыс. приговоров о применении электронного мониторинга.

В целом уголовное законодательство многих государств достаточно четко устанавливает случаи, когда к лицу могут применяться средства электронного контроля. В основном это предусмотрено за совершение незначительных преступлений, а также к лицам совершивших особо опасные, умышленные преступления после отбытия ими срока наказания.

Одним из первопроходцев в применении электронных браслетов являются Соединенные Штаты Америки, где, с 1983 года (Верховный суд Нью-Мексико, США) приговоренные к небольшим срокам лишения свободы, имели право попросить у судьи заменить им тюремное заключение на домашний арест с ношением специальных GPS-браслетов. В некоторых штатах США подобные устройства обязаны носить все бывшие заключенные, которые отбывали сроки за преступления сексуального характера [6].

В Европе электронные браслеты особенно активно применяют Великобритания, Франция, Швеция, Германия, Италия, Нидерланды и др., а недавно их начали внедрять и страны ближнего зарубежья – Беларусь и Россия.

Например, во Франции законодательство разрешает судьям обязывать людей, виновных в сексуальных преступлениях, приговоренных к пяти и более годам тюрьмы, после выхода на свободу носить на руке электронный браслет. Например, педофилов и сексуальных маньяков суд может обязать носить браслет в течение 20 лет, а особо опасных преступников – 30 лет.

В Англии, действует система домашних арестов и электронного наблюдения, согласно которых специальные GPS-устройства обязаны носить педофилы, воры, грабители и угонщики автомобилей, освобожденные из тюрьмы досрочно, осужденные условно или приговоренные к исправительным работам [5].

Принятие нового Уголовного процессуального кодекса в Украине в 2012 году явилось историческим шагом к построению демократического государства. С момента провозглашения независимости страны уголовный процесс был неприкосновенным для реформ, а государство более двадцати лет использовало старый уголовно процессуальный кодекс УССР.

Одним из главных позитивных нововведений нового УПК Украины явилось желание законодателя стимулировать следователей активно использовать меры пресечения, не связанные с лишением свободы.

Например, к традиционным мерам пресечения – аресту, подписке о невыезде и залогоу – добавился домашний арест, когда местонахождение подозреваемого (обвиняемого) будет контролироваться электронными средствами (ч.5 ст. 194 УПК) [1]. Сам арест будет применяться лишь в исключительных случаях, при этом такую необходимость сторона обвинения должна доказать суду.

Электронные средства контроля могут применяться следователем на основании определения следственного судьи или суда о применении к обвиняемому меры пресечения, не связанного с лишением свободы, и возложении данной обязанности на работников органов внутренних дел (ст. 195 УПК Украины) [2, с. 404-406].

Применение электронных средств контроля (ст.195 УПК Украины) регулируется Положением о порядке применения электронных средств контроля, утвержденного Приказом МВД Украины за № 696 от 09.08.2012 года и Методическими рекомендациями МВД Украины от 05.01.2013 года по использованию следователями и работниками органов внутренних дел электронных средств контроля [3].

Данные нормативные документы правоохранительных органов определяют порядок, а также организацию деятельности следователей, работников органов внутренних дел, которые обеспечивают выполнение обязательств, возлагаемых на подозреваемого или обвиняемого судебных определений по применению электронных средств контроля, фиксации и учета лиц, к которым они применены, а также разъясняют их действия в случае повреждения соответствующих приборов [4].

Действующим законодательством не допускается применение электронных средств контроля в случае, если оно существенно нарушает нормальный уклад жизни человека, вызывает значительные неудобства в ношении или может представлять опасность для жизни и здоровья лица, который его использует.

В систему электронного контроля входят: мобильное электронное устройство, электронный браслет, сервер системы электронного контроля, векторные электронные карты Украины, программное обеспечение сервера мониторинга с электронными картами, программное обеспечение стационарного пульта мониторинга (диспетчерское рабочее место), а также комплект оборудования и инструментов для надевания, снятия и активации электронных браслетов.

Браслеты передают сигнал о его местонахождении на расстояние до 100 метров. Для недопущения несанкционированного снятия, браслет должен иметь встроенный в ремень кабель, по которому подаются идентификационные сигналы.

Попытка обрезать или удалить ремешок приведет к нарушению связи, искажению или исчезновению идентификационного сигнала и генерации уведомления.

Качество работы электронного браслета зависит от качества предоставления услуг сотовыми операторами и от прорисовки электронной карты.

Несмотря на то, что, данные устройства снабжены средствами защиты от их несанкционированного снятия и отключения, необходимо учитывать, что преступный мир также «не стоит на месте», и в будущем вполне могут быть изобретены ухищренные способы противодействия работе данных средств – повреждение, экранирование, создание «браслета-двойника» и т.п.

Функции мониторинга выполняют представители дежурной части органов внутренних дел, на которых персонально возложена обязанность ведения специального журнала учета, оформления личных дел, а также осуществление (с помощью пульта мониторинга) круглосуточного сбора информации о соблюдении подозреваемым или обвиняемым, установленных для него ограничений [4].

Большинство стран, где применяются системы электронного контроля, не закупает оборудование, а только арендуют его у компаний-производителей.

Соответственно, старые устройства заменяют на новые, в фирме - производителе, заплатив только за аренду, что экономически выгодно при внедрении данных устройств.

В конце декабря 2012 года Министерство внутренних дел Украины, по результатам тендера, заключило соглашение с обществом с ограниченной ответственностью «Benish GPS Ukraine» на поставку оборудования для системы электронного контроля израильской фирмы «ЗМ», которые должны быть импортированы, так как в Украине это оборудование не производится.

Всего МВД Украины выделило 32 миллиона гривен на приобретение электронных браслетов, годовая потребность в которых, по оценке правоохранительных органов, составляет около 50 тысяч штук.

Данная система израильской фирмы «ЗМ» активно используется в Португалии, Испании, Израиле, Сербии, Австрии, Швейцарии, Германии, Нидерландах, Дании, Швеции, Бельгии, Эстонии, России, Италии, а также частными операторами и правительственными организациями в США и в странах Тихоокеанского региона.

В январе 2013 года Украиной было приобретено 856 электронных браслетов и мобильных контрольных устройств, 28 комплектов оборудования и инструментов для надевания, снятия и активации электронных браслетов и стационарные пульта мониторинга [8].

Однако до настоящего времени электронные средства контроля на практике не используются, так как правоохранительные органы технически не готовы к выполнению.

В пояснительной записке к проекту закона №2482 «О приостановлении действия отдельных положений Уголовно-процессуального кодекса Украины, регулирующие применение электронных средств контроля», поданного в Верховную Раду Украины 7 марта 2013 года, МВД Украины письмом от 20.02.2013 сообщило, что число лиц, к которым судами применялась мера пресечения в виде домашнего ареста, почти достигла количества приобретенных Министерством комплектов электронных средств контроля производства фирмы «ЗМ» (Израиль).

Кроме того, государственным бюджетом на 2013 год не предусмотрено финансирование покупки дополнительных электронных средств контроля.

В связи с этим «дальнейшее выполнение органами внутренних дел соответствующих судебных решений (определений) по применению меры пресечения в

виде домашнего ареста физически и практически невозможно из-за отсутствия финансовых ресурсов на закупку электронных средств контроля» [7].

Возникает вопрос? В чем положительные стороны электронного мониторинга при использовании этих средств в уголовном судопроизводстве Украины?

Во первых: суть электронного мониторинга заключается в дополнительной гарантии обеспечении исполнения лицом, в отношении которого применяются средства контроля, своих процессуальных обязанностей являться по вызову в правоохранительные органы.

Во вторых: появляется возможность государству сэкономить значительные суммы денежных средств не только на содержании лиц под стражей, но и в перспективе во время отбывания лицами наказания, что значительно позволит сократить наполняемость в учреждениях по исполнению наказания.

И в третьих: главное преимущество электронного мониторинга является то, что человек остается на свободе, а не в изолированном от общества учреждении – со своими правилами и обычаями.

Однако есть и отрицательные стороны введения электронного мониторинга с принятием нового уголовно процессуального кодекса.

Это внедрение новых норм УПК без экономического и организационного обоснования и поэтапного характера их введения.

До настоящего времени в органах внутренних дел не созданы условия для нормального функционирования системы электронного мониторинга: нет отдельного департамента, который бы выполнял эти функции, персонал не прошел обучение по использованию новых технологий.

Так, в Российской Федерации, прежде чем начать широкое использование электронного мониторинга, в течение нескольких лет реализовали проект под названием «Контролируемая свобода». Он предусматривал, помимо прочего, закупку специального оборудования, обучение персонала и проведение длительного эксперимента по ношению электронных браслетов.

Экономически не просчитаны суммы затрат государства на внедрение и активное использование электронных средств контроля.

Сюда можно включить не только затраты на приобретение электронных систем, а также создание специальных подразделений органов внутренних дел по внедрению специальных технических средств, обучение персонала, осуществление персонального контроля за лицами, обслуживание и ремонт электронной техники на всей территории страны.

Однако, несмотря на значительные трудности в этом вопросе, понятно одно: и субъекты уголовного процесса и общество в целом положительно воспринимают путь к модернизации всей правовой системы Украины.

Список литературы

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Голос України. – 2012 – № 90-91.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. – Х.: Одіссей, 2013. – 1104 с.
3. Наказ МВС № 696 від 9 серпня 2012 року «Про затвердження Положення про порядок застосування електронних засобів контролю» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : <http://housing-advocates.com/news/2012-10-11-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-poryadok-zastosuvannya-500.html>. – Назва з екрана.

4. Методичні рекомендації щодо використання слідчими та працівниками органів внутрішніх справ електронних засобів контролю від 05.01.2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL : <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index/> – **Назва з екрана.**

5. Каким будет новый УПК Наталья Мамченко|sug.kiev.ua – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://umdp1.info/index.php?id=1306951245> . – **Название с экрана.**

6. Закон - бизнес №11 (1050) 07.03—16.03.2012 Украина получит «контролируемую свободу» Владимир Пилипенко – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : http://zib.com.ua/ru/8454-lektronniy_monitoring_arestovannih_pozvolit_sekonomit_na_ty.html / – **Название с экрана.**

7. Проект портала «Комментарии» МВД: электронный контроль во время домашнего ареста будет приостановлен – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://proit.com.ua/news/gosregulation/2013/03/11/173943.html>. – **Название с экрана.**

8. Copyright © 2010-2013, НАШІ ГРОШІ – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://nashigroshi.org/2013/01/16/mvs-za-20-miljoniv-kupylo-elektronni-braslety-po-7-tysyach-ta-inshe-rychandallya-dlya-kontrolyu/>. – **Назва з екрана.**

Макаров П.О. Електронний моніторинг у кримінальному провадженні України / П.О. Макаров // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 243-247.

У статті розглядаються проблеми впровадження засобів електронного контролю у кримінальному провадженні України, аналізуються позитивні та негативні сторони застосування та використання, визначені основні перспективи даного процесу.

Ключові слова: електронний моніторинг, електронні засоби контролю, електронний браслет, мобільний електронний пристрій.

Makarov P. Electronic monitoring in criminal proceedings in Ukraine / P. Makarov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series: Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 243-247.

The problems of the introduction of electronic monitoring in criminal proceedings in Ukraine, analyzed the positive and negative aspects of the application and use, the basic outlook of the process.

Keywords: electronic monitoring, electronic means of control, electronic bracelet, mobile electronic device.

УДК 343.985:001.102

ОПЕРИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИЕЙ В ХОДЕ РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Михайлов М.А.

Таврический национальный университет им. В.И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

В статье рассматриваются задачи совершенствования криминалистической тактики в связи с переходом к состязательному уголовному процессу. Предлагается с новых позиций рассмотреть деятельность следователя по защите собранной информации, ее трансформированию и тактике разглашения. Внедрение охватывающего эти процедуры понятия «оперирование информацией» поможет рассмотреть проблему комплексно и разработать рекомендации для практиков с учетом отечественного и зарубежного опыта.

Ключевые слова: оперирование информацией, охрана следственной тайны, общение следователя и СМИ, состязательный уголовный процесс, дезинформация и обман в криминалистической тактике.

Реформирование уголовного-процессуального законодательства Украины, переход от розыскного процесса к состязательному, ставит новые задачи, как перед процессуальной теорией, так и перед криминалистической практикой. Стремление к полному уравниванию прав и возможностей сторон обвинения и защиты, изменение порядка проведения традиционных следственных действий, а также появление такого мощного и, требующего повышенной осторожности инструмента получения доказательств, как негласные следственные действия, требуют совершенствования криминалистической тактики.

Одним из важных направлений этой работы, на наш взгляд, является разработка новых рекомендаций по обращению с информацией, оказавшейся в распоряжении следователя в процессе уголовного производства и ее использованию. Безусловно, активно работающий следователь, является основным получателем и собирателем сведений о преступлении, и лицах, оказавшихся в той или иной степени причастными к этому событию. Речь идет не только о доказательственной информации, но и о данных, характеризующих тех или иных фигурантов, те или иные структуры или иных сведениях, по тем или иным причинам охраняемых от распространения.

Тактическое противостояние требует от следователя охватывать понятием тайны следствия определенную информацию или наоборот, допускать утечку сведений, в том числе и через СМИ, чтобы добиться внезапности или иного превосходства перед своими оппонентами. Новый Уголовный процессуальный кодекс Украины дает возможность по-иному взглянуть на использование следователем обмана и дезинформации, делает первоочередным мотив сохранения тайны личных данных источников конфиденциальной информации, в условиях, когда перед судом сторо-

ны обязаны ознакомить друг друга с добытыми ими доказательствами и средствами их получения.

Отдельные аспекты обеспечения тайны следствия, использования фактора внезапности, допустимости обмана и дезинформации в расследовании преступлений затронуты в работах ученых криминалистов Бахина В.П., Белкина Р.С., Берназа В.Д., Бертовского Л.В., Бертовской Н.Л., Дунаева М.С., Китаева Н.Н., Короля В.В., Кузьмичева В.С., Лисогора В.Г., Лукьянчикова Е.Д., Маслова А.Е., Образцова В.А., Смольковой И.В., Тимошенко А.А., Шехавцова Р.Н. С позиций перехода к состязательному уголовному процессу эти проблемы еще не освещались.

Процессы обращения с информацией, полученной следователем, с точки зрения криминалистической тактики требуют комплексного изучения и выработки практических рекомендаций по ее охране, трансформации и разглашению.

На наш взгляд, вышеуказанные процедуры охватываются понятием «оперирование информацией». Сами термины «операция» и «оперировать» соответственно определяются как «отдельное действие в ряду других подобных» и «совершать какие-либо операции, действовать, или пользоваться при выводах, доказательствах» [1, с.365]. Процессы получения информации следователем являлись объектом изучения многих ученых и практиков уголовного процесса и криминалистики. А вот техники оперирования информацией в целом, на наш взгляд, комплексно рассматривала лишь теория оперативно-разыскной деятельности с присущей ей секретностью.

В настоящее время, когда следователь получил те же полномочия, что и оперативный работник в возможности использования негласных методов при расследовании преступлений, проблема охраны, трансформации и разглашения данных следствия приобретает повышенную значимость.

Необходимость использования негласных путей получения доказательственной информации назрела еще в ходе всплеска уровня преступности 90-х годов. Высокая степень противодействия расследованию, запугивание и подкуп участников уголовного процесса, осведомленность в методах ведения следствия, значительные финансовые, а значит, и коррупционные возможности преступников сделали малоэффективными традиционные средства и методы получения доказательств. Законодатель пошел в направлении придания доказательственного значения результатам оперативно-разыскной деятельности [2, с.187]. Ожидалось, что эта тенденция получит дальнейшее развитие. Однако УПК 2012 г предложил другой, более демократичный путь реализации доказательственных возможностей негласных методов. Следователю было предоставлено право не только давать конкретные поручения оперативным работникам по использованию негласных методов, но и самому проводить негласные следственные действия. Демократичность такого пути заключается в том, что эта деятельность осуществляется под строгим судебным контролем в лице воссозданного корпуса следственных судей, а сущность негласных следственных действий изложена и регламентируется УПК, в отличие от оперативно-разыскных мероприятий, содержание, формы и методы, которых составляют государственную тайну. Однако средства и методы получения доказательств должны быть достаточно прозрачными, чтобы эти доказательства могли быть учтены судом.

В то же время сама тактика проведения гласных и негласных следственных действий не должна быть подвергнута строгой правовой регламентации. Естественно, что должны быть запреты на действия, противоречащие принципам объективности,

безопасности, соблюдению прав человека и т.п. Так, например, ч.1 ст.229 УПК 2012 г. запрещает «предварительно показывать опознающему лицу вещь, которая должна быть предъявлена для опознания, и предоставлять другие сведения о ее приметах», а в ч.3 ст. 271 УПК 2012 содержится прямой запрет на провокацию и подстрекательство в ходе подготовки и проведения мероприятий по контролю за совершением преступления.

В целом же должно действовать правило «разрешено все, что не запрещено законом и ему не противоречит» [3,с.103]. Попытка дать в законе исчерпывающий перечень разрешенных тактических приемов, комбинаций и операций уже предпринималась апологетами «бесконфликтного следствия» и была отвергнута еще в конце прошлого века [4,с.151]. Такие шаги могут лишь уничтожить творческие начала в следственной тактике и сделать ее малопродуктивной, а то и вовсе бесполезной. В УПК 2012 года также отмечены попытки ужесточения регламентации следственных действий, а безапелляционность некоторых норм этого Закона просто настораживает. Например, ч. 5 ст.271 прямо указывает на то, что «Порядок и тактика проведения контролируемой поставки, контролируемой и оперативной закупки, специального следственного эксперимента, имитации обстановки преступления определяется законодательством».

А Инструкция «Об организации проведения негласных следственных (розыскных) действий и использование их результатов в уголовном производстве», принятая силовыми ведомствами и утвержденная Генеральным прокурором Украины, уже регламентирует не только тактику, но и «методику отдельных следственных действий»: «1.16. Порядок, тактика и методика проведения отдельных негласных следственных (розыскных) действий, взаимодействие уполномоченных оперативных подразделений, которые выполняют поручения следователя, прокурора на их проведение, с лицами (подразделениями), привлекаемых к проведению таких действий, регулируются отдельным нормативно-правовым актом органов, в составе которых находятся уполномоченные оперативные подразделения». Такие, казалось бы незначительные шаги могут привести к опасной практике распространения их в других подзаконных актах, и к попытке тотального вмешательства в следственную тактику.

Оперирование информацией предполагает не только определение механизмов ее сокрытия и разглашения, но и особенностей трансформации имеющихся сведений в тактических целях. В отличие от прежнего УПК 1960 года, где даже не упоминается о допустимости обмана или дезинформации, в новом Законе необходимость этих методов признана.

Заимствование у ОРД ее методов, их легализация и использование для получения доказательственной информации, не могут быть осуществлены без присутствия этой сфере конспирации и легендирования. Законодательное закрепление методов дезинформации и «зашифровки» проявилось еще в 1993 году в Законе «Об обеспечении безопасности лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве», что позволило изменять личные данные лиц в целях обеспечения их безопасности [5,с. 51.].

При подготовке Нового УПК законодатель не стал прислушиваться к многолетним дискуссиям о запрете обмана в следственной тактике, о допустимости или неприемлемости дезинформации, и о нравственных началах следственной деятельности.[3,6]. Сегодня обман и дезинформация прямо предусмотрены в УПК. Приме-

рами этому могут служить имитирование обстановки преступления (ч.1 ст.271 УПК 2012), использование специально изготовленных или создание так называемых не настоящих (имитационных) средств, в том числе вещей и документов, а также предприятий, учреждений и организаций (ч.1 ст.273 УПК 2012) и обеспечение проведения других негласных следственных действий.

Это плата за введение в арсенал следственных действий методов негласной работы. Действительно невозможно себе представить успешное проведение, например, такого негласного следственного действия как выполнение специального задания (ст. 272 УПК 2012) без использования дезинформации.

Традиционно следственная деятельность была сопряжена с необходимостью защиты следственной тайны. Тактическое противодействие и обеспечение внезапности невозможно без охраны целого круга сведений, включающих объем и содержание полученной информации, намерения по ее использованию, планы расследования в целом и т.п. [7].

В связи с введением института негласных следственных действий повышается актуальность сохранения сведений о личности граждан, конфиденциально сотрудничающих со следствием, участвующих в проведении негласных следственных действий. Представляется оправданным придание грифа секретности всем документам, содержащим результаты негласных следственных действий и строгая регламентация порядка рассекречивания части этих сведений, для их использования в доказывании и для передачи стороне защиты. Думается, что при внедрении в практику следственной деятельности методов негласной работы, следует использовать богатый многолетний опыт оперативных подразделений. Конечно, этот опыт должен быть преломлен сквозь повышенные требования к ответственности за содержание результатов, к строгому соблюдению правовых норм и даже к аккуратности в оформлении документов. В решении общих задач следователи и оперативные работники должны преодолеть корпоративные амбиции для достижения целей уголовного производства.

В ходе расследования следователю может стать известной и информация, не имеющая прямого отношения к доказыванию, но разглашение которой, способно причинить значительный вред интересам личности, государства или отдельным предприятиям и организациям. Это обстоятельство стало причиной запрета на привлечение к негласному сотрудничеству адвокатов, нотариусов, журналистов, медработников, священнослужителей, если это может быть связано с разглашением их профессиональной тайны (ст. 275 УПК 2012). Особо следует отметить прикосновенность следователя в силу своих служебных обязанностей к информации, составляющую тайну частной жизни. УПК 2012 (ст.15) запрещает собирать, хранить и использовать информацию о частной жизни лица без его согласия, кроме случаев, предусмотренных Законом. Запрещено использовать эту информацию иначе как для выполнения задач уголовного судопроизводства. Нарушение этих требований может повлечь уголовную ответственность.

Однако существует ли исчерпывающий перечень сведений, составляющих тайну личной жизни, и где границы использования таких сведений в интересах уголовного производства и вне них? Ведь в отличие от прерогативы следователя определять круг сведений, составляющих тайну следствия, объем тайны частной жизни определяется самим лицом, и всегда ли представления об этом совпадают у частного лица

и следователя, вынужденно вторгающегося в его мир. Мы уже пытались классифицировать данные, которые люди оберегают от огласки. Это более десяти направлений, охватывающих широкий спектр сведений: от данных об усыновлении, до неавторитетного статуса лица в прошлом или совершения им неэтичных поступков [8]. Наверное, подозреваемый и его защита могут и злоупотребить правом определять круг сведений, составляющих тайну частной жизни и требовать их неразглашения.

Немаловажной составляющей процесса оперирования информацией является и техника ее разглашения и распространения. Мы уже упоминали выше о введении строгой регламентации процедуры рассекречивания в целях уголовного производства результатов негласных следственных действий и данных, полученных конфиденциально. Выполнение этой задачи сопряжено с риском подвергнуть опасности репутацию, здоровье и даже жизнь, лиц, принимавших участие в расследовании. Полное обеспечение их безопасности требует не только безукоризненного информационного обеспечения в материалах уголовного производства, но и порою значительных материальных затрат на изменение личных данных, а возможно даже внешности и места жительства.

Оперирование информацией путем ее оглашения и распространения предполагает и такой аспект, как использование СМИ в интересах расследования. Принято считать, что сторона обвинения в уголовном процессе пока еще превалирует над стороной защиты в своих правах и возможностях. Однако в деле использования СМИ для достижения своих целей по уголовному производству наблюдается обратная картина. Адвокаты-защитники гораздо чаще, шире и, не стесняясь в выражениях, чем прокуроры используют журналистов для доведения общественному мнению собственной точки зрения, а выступление в СМИ прокурора или следователя по конкретному расследованию - исключительное событие. Думается, что следователь, в отличие от адвоката в меньшей степени обладает навыками общения с публикой, но для прокурора, имеющего такую практику, это недопустимо. В следственных аппаратах МВД вообще действительность такова, что только представитель Центра общественных связей, способен и имеет право общаться с прессой.

Мы не призываем попираť презумпцию невиновности и предвосхищать решение суда, но существующие положение можно расценивать не иначе как проигрыш в своеобразной «информационной войне», когда общественное мнение формируется односторонне в ущерб авторитету не только правоохранительных органов, но и государства и власти. А в этой ситуации непросто ожидать и объективных решений по делу в целом. Еще более ста лет назад Г.Гросс писал: «...в обществе, благодаря газетным известиям, складываются совершенно определенные взгляды на событие и степень виновности в нем заподозренного, так, что приговор о нем общественного мнения сложился гораздо ранее, нежели он произнесен надлежащим судом. И если этот приговор суда окажется несогласным с неправильно сложившимся убеждением публики (которая даже во время заседания позволяет себе выражать свое мнение), то приговор подвергается резкому осуждению. А в какой степени вредно все, что подрывает доверие к суду, говорить не приходится» [9, с.341].

Как-то незаметно журналисты и СМИ превратились из союзников следователя, в его оппонентов. Многие следователи и руководители следственных подразделений опасаются стать жертвой «грязных» журналистских приемов, неловко чувству-

ют себя пред микрофоном или видеокамерой и стараются перепоручить пресс-офицерам общение с прессой. Все это приводит к тому, что возможности использования СМИ в тактических целях сводятся к минимуму, оставляя Центрам общественных связей правоохранительных органов выступать в прессе лишь с представительскими целями. Анализ сайтов отечественных правоохранительных органов показывает, что возможности сети Интернет с тактических позиций также почти не используются [10].

Необходимо изменить ситуацию и профессионально использовать как потенциал СМИ, так и сети Интернет для решения, в частности, тактических задач расследования. Подготовка следователя требует дополнения занятиями по технике и тактике общения с журналистами, противодействию их недобросовестным приемам и привлечению на свою сторону для достижения целей расследования.

Состязательный уголовный процесс предполагает противостояние сторон обвинения и защиты, своеобразное соревнование в поиске доказательств вины и невиновности, использование при этом разного рода, приемов и комбинаций. Даже законное противодействие расследованию может причинить большой вред делу поиска истины. В период досудебного расследования и предполагается наиболее активное оперирование информацией с той и с другой стороны. Думается, что навыки этой деятельности придут с опытом, но нет оснований игнорировать наработки правоохранителей стран, где состязательный уголовный процесс действует уже в течении многих лет. С учетом национальных особенностей он должен быть изучен и адаптирован к нашим условиям.

Конечно же, и сторона защиты вправе на разработку собственной тактики. Однако, мы разделяем позицию тех криминалистов, которые считают, что эти вопросы лежат за пределами предмета науки криминалистики и если нуждаются в разработке, то в рамках другого (может быть специально для этого и созданного) направления юридической деятельности.

В заключении следует сделать вывод о том, что вступление в силу УПК 2012 года сделало необратимым переход нашей страны к состязательному уголовному процессу, что ставит новые задачи перед криминалистической тактикой. Изучение процессов обращения с информацией, поступившей в распоряжение следователя, требует комплексного подхода и разработки техник и приемов ее охраны, трансформации и разглашения. Практика ждет конкретных рекомендаций по оперированию информацией в процессе расследования, для уменьшения количества ошибок, неэффективных решений, и что самое главное ущерба от этих действий. Следует на диссертационном уровне изучить различные аспекты этой деятельности, прогнозировать как положительные, так и отрицательные последствия перехода к состязательному правосудию и предложить следователям конкретные пути решения встающих перед ними задач, выработанных с учетом отечественного и зарубежного следственного опыта, практики оперативно-разыскной деятельности, постоянного мониторинга адвокатских стратегий и приемов.

Список использованных источников:

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – 19-е изд. – М.: Рус. яз., 1987. – 750 с.
2. Закон України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» від 21 червня 2001 року N 2533-III Від. ВР України. –2001. – №34–35.
3. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики / Р. С. Белкин. — М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА • М), 2001. — 240 с.

4. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3 т. Т.3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р.С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – 480 с.
5. Закон України “Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 51.
6. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002) / В. П. Бахин. – Киев, 2002. – 268с.
7. Бахин В.П. Тактика использования внезапности в раскрытии преступлений органами внутренних дел: учеб. пособие / Бахин В.П., Кузьмичев В.С., Лукьянчиков Е.Д.. – К.: НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1990. – 56 с.
8. Михайлов М.А. Соотношение гласного и конфиденциального в данных досудебного следствия / М.А. Михайлов // Проблемы криминалистики: Сб. науч. тр. / Отв. ред. д-р юрид. наук, проф. Г.Н. Мухин. – Минск: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2005. Вып. 3. – С. 90 – 96.
9. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. – М.: ЛексЭст; 2002. – 1088 с.
10. Михайлов М.А. Электронные ресурсы правоохранительных органов в сети Интернет // Законодательство и практика: Сб. науч. тр. – Омск: Вып.1 (20), 2008. – С. 51-53.

Михайлов М.А. Оперування інформацією в ході розслідування злочинів: Постановка проблеми / М. А. Михайлов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 248-254.

У статті розглядаються завдання вдосконалення криміналістичної тактиці у зв'язку з переходом до змагальності кримінального процесу. Пропонується з нових позицій розглянути діяльність слідчого по захиті зібраної інформації, її трансформування і тактиці розголошення. Впровадження охоплює ці процедури поняття «оперування інформацією» допоможе розглянути проблему комплексно і розробити рекомендації для практиків з урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду.

Ключові слова: оперування інформацією, охорона слідчої таємниці, спілкування слідчого і ЗМІ, змагальний кримінальний процес, дезінформація і обман в криміналістичній тактиці.

Mikhailov A.M. Handling the information during the investigation. Setting the issue / A.M. Mikhailov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 248-254.

The article deals with the problem of improving criminalistic tactics in connection with the transition to the adversarial criminal trial. A new start to review the activities of the investigator for the protection of the collected information is offered, its transformation and disclosure tactics.

Introduction of procedures covering the concept of "handling the information" will help to address this issue comprehensively and develop recommendations for practitioners with the national and international experience.

Keywords: information handling, security investigative privacy, communication and media investigators, adversarial criminal trial, disinformation and deception in forensic tactics.

УДК 343.98

ПРЕДМЕТ ПОСЯГАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

Одерій О. В.

Донецький юридичний інститут МВС України, м. Донецьк, Україна

Досліджено теоретичні та термінологічні питання предмета посягання, як елемента криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля. Визначено, що намагання обмежити предмет злочину виключно матеріальними речами, не відповідає потребам сучасної судової практики. Розглянуто коло та характер об'єктів, які можуть бути предметом посягання по розглядуваній категорії злочинів.

Ключові слова: злочини проти довкілля, криміналістична характеристика, предмет посягання.

На теперішній час має місце значна кількість наукових досліджень, присвячених криміналістичної характеристики злочинів. Серед них можна виділити роботи О. Н. Колесниченко та В. О. Коновалової, Л. Г. Видонова, С. І. Винокурова, В. Г. Гончаренка, Л. Я. Драпкина, М. В. Салтевського, В. Л. Синчука, А. В. Старушкевича, М. П. Яблокова та ін. Однак загальні питання криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля практично залишилися поза належної уваги науковців. Певною мірою цього питання торкалися у своїх дослідженнях Л. А. Іванова, С. О. Книженко, О. С. Кузовкін, Г. А. Матусовський, В. Х. Меркурісов, К. В. Осіпова, В. А. Попов, С. С. Рузметов, Ю. М. Туровець, О. О. Яковлева та ін. Однак висловлені ними точки зору з цього питання потребують свого вивчення та узагальнення, утому числі і стосовно такого елемента криміналістичної характеристики, як предмет посягання.

Мета статті полягає в обґрунтуванні наукової та практичної значущості предмета посягання як елемента криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля та уточненні термінологічного апарату, який використовується при визначенні означеного елемента.

Не торкаючись детального аналізу та уточнення поняття, змісту та структури розглядуваної категорії, що нами було проведено у інших наукових роботах [1; 2; 3], головну увагу приділимо теоретичному аспекту окремого елемента криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля – предмету посягання.

Так, криміналістичний аналіз спеціалізованої літератури свідчить, що на відміну від Г. А. Матусовського та В. О. Коновалової [4], В. Х. Меркурісова [5], Л. А. Іванової [6], О. С. Кузовкіна [7], К. В. Осіпової [8], В. А. Попова [9], С. С. Рузметова [10], М. В. Салтевського [11] та О. О. Яковлевої [12], багатьма авторами предмет посягання не розглядається як елемент криміналістичної характеристики розгляду-

ваних злочинів (М.О.Духно та Ю.Г.Корухов [13], М.П.Яблоков [14], С.О.Величкін [15], Є.П.Іщенкота А.О.Топорков [16], М.В.Перебитюкта А.О.Паламарчук [17]).

На наш погляд, виключення предмета посягання із елементного складу криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля є невиправданим, оскільки саме він дозволяє із загальної групи цих злочинів виокремити конкретні види, визначити обстановку злочину, способи вчинення злочинної дії, злочинну поведінку особи. Звідси, цілком виправдано М. В. Салтевський визначав серед елементів криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля поряд з такими як, спосіб вчинення злочину, слідова картина (в її широкій інтерпретації) та особа злочинця, ще й предмет безпосереднього посягання [11, с. 485-487]. Так, гр. М. організував за місцем свого проживання незаконний видобуток підземної води із криниці (ст.240 КК України) і, використовуючи спеціальне обладнання, розливав її в ПЕТ-тару ємністю 1,5 л. та реалізовував під марками "Джерельна з карпатських гір", "Буратіно", "Виноград", "Крем-сода", "Персик", "Лімонад" та "Дюшес" [18]. В цьому випадку саме після встановлення незаконного видобутку води (тобто через предмет посягання), за ланцюжком і було розкрито весь комплекс злочинних діянь.

У криміналістичних дослідженнях, а саме під час формування характеристик злочинів, здебільшого використовують поняття «предмет злочину», під яким розуміють речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину [19, с.100], тобто він відображає матеріальну сутність слідів злочину, які вивчає криміналістика. Поряд з цим поняттям у такому ж сенсі використовується поняття «об'єкт злочину», під яким розуміють ті суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певну шкоду, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність [19, с.97]. Відповідно до ст. 5 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» під об'єктами її правової охорони розуміються *матеріальні (курсив наш – О.О.)* предмети та їх комплекси (як, між іншим, і у відповідних законодавчих актах Росії, Білорусі та інших держав). Отже, в нашому випадку співпадіння термінів (предмет – об'єкт) певною мірою є виправданим. До того ж, завданням законодавства про охорону природного середовища є регулювання відносин у сфері охорони, використання й відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи й інших природних комплексів (ст.1). Практика розширює уявлення про родовий об'єкт посягань у сфері екології. Так, у постанові Пленуму Верховного суду України №17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 р. пояснюється: злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання та усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною [20]. Більш того, важливе значення для формування криміналістичної характеристики злочинів проти довкілля має з'ясування

специфіки так званих інтелектуальних об'єктів, тобто проектів розвитку та розміщення продуктивних сил, галузей народного господарства, техніко-економічні обґрунтування та розрахунки, проекти на будівлю і реконструкцію, інструктивно-методичні та нормативно-технічні документи. Також до цього можна віднести дані щодо створення нової техніки, технології, матеріалів та речовин, включаючи ті, закупівля яких проводиться з-за кордону, однак які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища або на здоров'я людей. Невипадково в останній період з'явилися наукові праці зі спробою формування окремого криміналістичного вчення про предмет злочину [21]. Все частіше ставиться питання про розширення розуміння предмета злочину не тільки як виключно матеріальної субстанції, а й як різних видів інформації (зокрема комп'ютерної) або енергії (електричної, теплової) [22, с. 43-44]. Це відповідає сучасним тенденціям розвитку суспільних відносин і кримінально-правової науки, яка визнає предметом злочину не тільки речі, а й інформацію, енергію, майнові права, об'єкти інтелектуальної власності, безготівкові грошові кошти і бездокументарні цінні папери [23, с. 12-13]. Намагання обмежити предмет злочину виключно матеріальними речами, яке було цілком логічним у минулому, у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу, трансформацією умов і правил економічної діяльності не відповідає потребам сучасної судової практики.

Звідси, предмет злочину проти довкілля в широкому сенсі як екологічний об'єкт визначається переліком матеріальних об'єктів правової сукупності природних і природо-соціальних умов і процесів, природних ресурсів, як використовуваних у господарському обороті, так і не використовуваних у господарстві в певний період (земля, її надра, атмосферне повітря, ліс й інша рослинність, тваринний світ, ландшафти та інші природні комплекси). Серед вказаних об'єктів виділяються території, які підлягають державній охороні та об'єкти природно-заповідного фонду, а особливий державній охороні від негативного впливу несприятливої екологічної обстановки підлягають здоров'я й життя людей.

Такий перелік може бути доповнений вказаними в ст. 27 Закону об'єктами, що підлягають екологічній експертизі: матеріали, речовини, продукція, господарські рішення, системи й об'єкти, впровадження або реалізація яких може призвести до порушення норм екологічної безпеки та негативного впливу на навколишнє природне середовище.

В криміналістичній літературі для позначення предмета посягання зустрічаються такі термінологічні звороти: об'єкт і предмет злочинного посягання [24, с. 153], безпосередній предмет злочинного посягання [25, с. 239], безпосередній предмет посягання [26, с. 314], предмет безпосереднього злочинного посягання [27, с. 253], предмет злочинного посягання [28, с. 13], предмет посягання [29, с. 55]. При цьому науковці не мотивують використання ними того чи іншого терміна. Виходячи з того, що етимологічне значення слова посягання – дія за значенням посягати [30, с. 901], та враховуючи, що криміналістику цікавить злочинне діяння як реальна подія в динаміці, а не його теоретико-законодавча конструкція, криміналістами і було введено криміналістичний термін «предмет посягання», намагаючись саме таким чином відобразити криміналістичний аспект дослідження злочину. Словосполучення «предмет злочинного посягання» тут видається некоректним, бо в традиційному розумінні криміналістика є наукою про злочин як динамічний процес і не охоплює

об'єктом свого вивчення інші правопорушення. Відтак, якщо посягання – це злочин у динаміці, то «злочинне», як означення посягання, не несе спеціального змістовного навантаження, є тавтологічним і тому зайве. Використання означення «безпосередній» стосовно предмета посягання, мало за мету вказати, що з криміналістичного погляду інтерес становлять буквальні, очевидні, неприховані, конкретні предмети матеріального світу, у зв'язку з якими здійснюється злочинна діяльність, а не соціальні цінності та відносини, що цими предметами виражаються (не об'єкт злочину). Отже, оскільки означення безпосередній характеризує властивість самого предмета, а не посягання загалом, тому зворот «предмет безпосереднього посягання» є некоректним. Таким чином, можна погодитися з наявною в літературі думкою [31], що найбільш адекватним, видається термін «предмет посягання».

Список використаної літератури:

1. Одерій О. В. Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля: загальні положення / О. В. Одерій // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 3 (50). – С.173-179.
2. Одерій О. В. Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля: аналіз літератури / О. В. Одерій // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2012. – № 4 (51). – С.141-146.
3. Одерій О. В. Криміналістична характеристика злочинів проти довкілля: проблеми побудови та використання [Текст] / О. В. Одерій // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики : збірник наукових праць. Вип. 12 / ред. кол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін.. – Х. : Право, 2012. – С. 51-60.
4. Экологические преступления: квалификация и методика расследования / под ред. В.Е. Коноваловой, Г.А.Матусовского. – Харьков, 1994. – 226 с.
5. Меркурисов В. Х. «Методика расследования преступного загрязнения вод и атмосферы» / В.Х. Меркурисов [Текст] // Криминалистика: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / под ред. В.А.Образцова. М.: Юристъ, 1999. – 735 с. Гл.50. – С.721-733.
6. Иванова Л. А. Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования преступлений, связанных с загрязнением вод и атмосферы [Текст]: дис... канд. юрид. наук. / Л. А. Иванова. - Екатеринбург, 2003. – 213 с.
7. Кузовкин А.С. Методика расследования экологических преступлений, совершенных в процессе добычи углеводородов [Текст] : автореф. дисс... канд. юрид. наук :12.00.09 / А. С. Кузовкин. - Москва, 2008. – 28 с.
8. Осипова Е. В. Теоретические и практические проблемы расследования экологических преступлений [Текст] : дис. канд.юрид. наук : 12.00.09 / Е.В. Осипова. - Калининград, 2005 - 199 с.
9. Попов В. А. Раскрытие и расследованиеэкологическихпреступлений (информационный аспект) [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. А. Попов. - Москва, 2005. - 126 с.
10. Рузметов С. С. Использование специальных познаний при расследовании экологических преступлений [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. С. Рузметов. -Калининград, 2003. - 219 с.
11. Салтєвський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2 ч. Ч.2. – Харків: Консум, 2001. – 528с.
12. Яковлева, О. А. Криминалистическая характеристика и первоначальный этап расследования экологических преступлений, связанных с нарушением правил охраны окружающей среды при производстве работ [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. / О. А. Яковлева. – Волгоград, 2005. – 227 с.
13. Духно Н. А., Корухов Ю.Г. Расследование экологических преступлений [Текст] : Лекция. – М.: Юрид. ин-т МИИТа, 2001. – 20 с.
14. Яблоков Н. П. «Расследование экологических преступлений» / Н.П.Яблоков // Криминалистика: учебник для вузов / [И. Ф. Герасимов, Л. Я. Драпкин, Е. П. Ищенко и др.]; под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина - 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 2000. –С.619-629.
15. Величкин С. А. «Расследование преступных нарушений правил охраны окружающей среды» / С. А. Величкин // Криминалистика : учебник / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло ; Санкт-Петербургский гос. ун-т. - СПб. : «Лань», 2001. – С. 833-847.
16. Ищенко Е. П. Криминалистика : учебник / Е. П. Ищенко, А. А. Топорков ; под ред. Е. П. Ищенко. – М.: «КОНТРАКТ» : ИНФРА-М, 2006. – 748 с.
17. Перебитюк М. В. Криміналістична характеристика екологічних злочинів / М. В. Перебитюк, А. О. Паламарчук // Часопис Київського університету права. 2010. - № 2. – С. 282 – 285.
18. Архів Косівського районного суду Івано-Франківської області.Кримінальна справа № 1-88 2007 року.
19. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 456 с.
20. Постанови Пленуму Верховного суду України в кримінальних справах. Текст. Верховний суд України ; за заг. ред. В. Т. Маляренка. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – С. 340-348.
21. Иманалиева А. Ж. Проблемы криминалистического изучения о предмете преступления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. Ж. Иманалиева. – М., 2004. – 28 с.

22. Панов М. М. Кримінальна відповідальність за незаконні лії з документами на переказ платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків: монографія / М. М. Панов; Ін-т вивч. пробл. злочинності Акад. прав. наук України. — Х.: Право, 2009. — 183 с.
23. Бикмурзин М. П. Предмет преступления (теоретико-правовой анализ) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Бикмурзин М. П. — Уфа, 2005. — 196 с.
24. Ермолович В.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений / В.Ф.Ермолович. Минск : Амалфея, 2001. - 304 с.
25. Криминалистика: Учебник для экспертов-криминалистов / Под ред. А.Г. Филиппова. М.ООО Издательство «Юрлитинформ», 2005. - 484 с.
26. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации. — М.: Юристъ, 1997. — С. 306.
27. Кузьмичов В.С., Прокопенко Г.І. Криміналістика / За ред. В.Г. Гончаренка та Є.М. Моїсеева. — К.: Юрінком Інтер, 2001. — С. 253.
28. Бахин В.П. Криминалистическая методика. Лекция. — К., 1999. — 27 с.
29. Криминалистика / Под. ред. докт. юрид. наук проф. В.А. Образцова. — М.: Юрист, 2001. — С.55.
30. Посягати – намагатися захопити, привласнити що-небудь, зазіхати. // Намагатися завдати якоїсь шкоди кому-небудь, позбавити когось спокою, щастя і т. ін. Див. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Під ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. — 1440 с.
31. Калужна О.М. Поняття предмета посягання як елемента криміналістичної характеристики фальшивомонетництва // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали між народ. наук.-практ. конф. (Харків) 25–26 вересня 2003 р. / ред. кол.: М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. — Х.: Гриф, 2003. — С. 149.

Одерий А. В. Предмет посягательства как элемент криминалистической характеристики преступления против окружающей среды: отдельные вопросы / А. В. Одерий // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. — 2013. — Т. 26 (65). № 1. — С. 255-259.

Проанализированы теоретические и терминологические вопросы предмета посягательства, как элемента криминалистической характеристики преступлений против окружающей природной среды. Определено, что желание ограничить предмет преступления исключительно материальными вещами, не соответствует современной судебной практике. Рассмотрено круг и характер объектов, которые могут быть предметом посягательства по рассматриваемой категории преступлений.

Ключевые слова: экологические преступления, криминалистическая характеристика, предмет посягательства.

Oderiy O.V. Object of Encroachment as an Element of Criminalistics Characteristic of Environmental Crimes: Certain Issues / O.V. Oderiy // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. — Series : Juridical sciences. — 2013. — Vol. 26 (65). № 1. — P. 255-259.

Theoretical and terminological issues of an object of encroachment as an element of criminalistics characteristic of environmental crimes have been defined. It has been established that an attempt to restrict an object of crime to material things solely, does not correspond to the needs of contemporary judicial practice. The range and characteristic features of objects that can be targeted for encroachment in the mentioned category of crime have been considered.

Key terms: environmental crimes, criminalistics characteristic, object of encroachment.

УДК 343.13

СПІВВІДНОШЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ ТА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ДІТЕЙ

Попов Г. В.

Науково-дослідний інститут Національної академії прокуратури України, м. Київ

У статті визнається системи органів діяльність яких спрямована на захист прав і свобод дітей, виокремлюються характерні ознаки, що дозволяють вести мову про особливе місце органів прокуратури України у механізмі захисту прав і свобод дітей.

Ключові слова: система органів; державний механізм захисту; права і свободи дітей; прокуратура.

Конституція України закріплює, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст. 3) [1]. З метою забезпечення нормального розвитку та існування осіб, які потребують особливої уваги зі сторони держави створено систему органів та установ, а також розгалужену систему нормативно-правового забезпечення їх функціонування.

Особливої уваги, в сучасних умовах розвитку українського суспільства, потребує вироблення ефективних засобів забезпечення захисту прав і свобод дітей.

Зауважу, що окремі аспекти діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування щодо захисту прав і свобод вказаної категорії осіб неодноразово ставали предметом наукових досліджень таких вчених як В.М. Бурдін, О.І. Карпенко, Л.П. Короткова, Н.М. Крестовська, О.О. Левендаренко, З.В. Ромовська, А.О. Яровий, тощо.

Проте співвідношення діяльності прокуратури в контексті захисту прав та інтересів дітей з діяльністю інших державних інституцій не знайшла свого поглибленого наукового опрацювання.

Метою статті є визначення системи державних органів, діяльність яких спрямована на захист прав і свобод дітей, та виокремлення характерних ознак, що дозволятимуть вести мову про особливе місце органів прокуратури України у механізмі захисту прав і свобод дітей.

Досліджуючи окреслену проблематику, перш за все слід звернути увагу на те, що в Україні діє Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі, який здійснюється Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини (ст. 1 Закону України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР [2]).

Варто зазначити, що, наприклад, згідно з абз. 5 п. 8 ст. 13 Закону України „Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” Уповноважений має право відвідувати без попереднього повідомлення про час і мету відвідування такі місця: будинки дитини, дитячі будинки-інтернати, притулки для дітей, дитячі будинки, загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, центри соціальної реабілітації дітей-інвалідів, центри соціально-психологічної реабілітації дітей.

Відповідно ж до ст. 15 наведеного Закону актами реагування Уповноваженого щодо порушень положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина є конституційне подання Уповноваженого та подання Уповноваженого до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб.

Варто окремо звернути увагу й на те, що 11 серпня 2011 року було запроваджено посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини (далі – Уповноважений), який забезпечує здійснення Президентом України конституційних повноважень щодо забезпечення додержання конституційних прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері.

Згідно з абзацами 2, 4, 6 п. 4 Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини (затверджене Указом Президента України від 11 серпня 2011 року № 811/2011) Уповноважений, серед іншого, відповідно до покладених на нього завдань має право відвідувати в установленому порядку спеціальні установи для дітей, заклади соціального захисту дітей та інші заклади, в яких перебувають діти, у тому числі місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи виконання покарань, психіатричні заклади, спеціальні навчально-виховні установи, опитувати осіб, які там перебувають, та отримувати інформацію про умови їх тримання; одержувати в установленому порядку від державних підприємств, установ, організацій необхідні інформацію, документи і матеріали, у тому числі з обмеженим доступом, з питань, що належать до компетенції Уповноваженого; брати в установленому порядку участь у засіданнях державних органів з питань, що належать до компетенції Уповноваженого [3].

Ведучі мову про систему органів державної влади завданням яких безпосередньо покладено обов'язок захисту прав і свобод дітей в державі, зауважу, що центральним засобом нормативного забезпечення діяльності таких структур є Закон України „Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей” від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР [4].

Так, відповідно до ст. 1 наведеного Закону здійснення соціального захисту дітей і профілактики серед них правопорушень покладається в межах визначеної компетенції на:

- центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей, орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;
- уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ;

- приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ;
- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;
- спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;
- притулки для дітей;
- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;
- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка).

У здійсненні соціального захисту і профілактики правопорушень серед дітей беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форми власності, окремі громадяни.

Основними завданнями, наприклад, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, служб у справах дітей, серед іншого є:

- розроблення і здійснення самостійно або разом з відповідними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності, громадськими організаціями заходів щодо захисту прав, свобод і законних інтересів дітей;

- координація зусиль центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності у вирішенні питань соціального захисту дітей та організації роботи із запобігання дитячій бездоглядності;

- забезпечення додержання вимог законодавства щодо встановлення опіки та піклування над дітьми, їх усиновлення;

- здійснення контролю за умовами утримання і виховання дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах і закладах соціального захисту для дітей незалежно від форми власності;

- проведення роботи з соціально-правового захисту дітей, запобігання бездоглядності та правопорушенням серед них, із соціально-психологічної реабілітації найбільш уразливих категорій дітей, контроль та координація діяльності служб у справах дітей (п.п. 1-4, 7 ст. 4 Закону України „Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей”).

Крім того, наприклад, згідно з підпунктами 4, 8 пункту „б” ст. 32 Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать наступні делеговані повноваження: організація обліку дітей дошкільного та шкільного віку; вирішення відповідно до законодавства питань про повне державне утримання дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, у школах-інтернатах, дитячих будинках, у тому числі сімейного типу, професійно-технічних навчальних закладах та утримання за рахунок держави осіб, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть навчатися в масових навчальних закладах у спеціальних навчальних закладах, про надання громадянам пільг на утримання

дітей у школах-інтернатах, інтернатах при школах, а також щодо оплати харчування дітей у школах (групах з подовженим днем) [5].

Разом з тим, важливо підкреслити, що одне з центральних місць у системі захисту прав, свобод та інтересів дітей у нашій державі належить саме органам прокуратури. Так, про особливу роль органів прокуратури нашої країни у державному механізмі захисту прав і свобод дітей можливо говорити виходячи з наступних характерних ознак:

1. Кадри органів прокуратури складають професійні юристи. Так, відповідно до ч. 1 ст. 46 Закону України „Про прокуратуру” прокурорами і слідчими можуть призначатися громадяни України, які мають вищу юридичну освіту, необхідні ділові і моральні якості. Особи, які не мають досвіду практичної роботи за спеціальністю, проходять в органах прокуратури стажування строком до одного року [6].

Крім того, враховуючу надзвичайну актуальність захисту прав і свобод осіб до 18 років у п. 3.1 наказу Генерального прокурора України „Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей” від 1 листопада 2012 року № 16 гн визначено, що безпосереднє виконання обов’язків щодо захисту прав і свобод дітей слід доручати досвідченим працівникам, які мають стаж роботи в органах прокуратури, як правило, не менше 3 років. У прокуратурах районного рівня по можливості на цих прокурорів не покладати виконання обов’язків з інших напрямів прокурорської діяльності [7].

2. Прямий обов’язок прокуратури щодо захисту прав і свобод людини і громадянина та, у цьому контексті, прав і свобод дітей, оскільки, наприклад у п. 2 ст. 4 Закону України „Про прокуратуру” діяльність органів прокуратури спрямована на всемірне утвердження верховенства закону, зміцнення правопорядку і має своїм завданням захист від неправомірних посягань гарантованих Конституцією, іншими законами України та міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини та громадянина.

Конкретизуючи завдання щодо захисту прав і свобод дітей Генеральним прокурором України у наказі № 16 гн прокурорів всіх рівнів зобов’язано завданням на вказаному напрямі вважати захист особистих та соціально-економічних прав дітей, гарантованих Конституцією, законами України, Конвенцією ООН про права дитини, іншими міжнародно-правовими актами.

3. Прокурор наділений широкими повноваження з профілактики, виявлення правопорушень та реагування на них. Ведучі мові про профілактичні заходи необхідно зазначити, що згідно з п. 5 ст. 6 Закону України „Про прокуратуру” органи прокуратури діють гласно, інформують державні органи влади, громадськість про стан законності та заходи щодо її зміцнення.

Більше того, п. 13 наказу № 16 гн передбачено обов’язок прокурорів всіх рівнів активно використовувати можливості засобів масової інформації для висвітлення діяльності органів прокуратури щодо захисту прав дітей.

Оприлюднення такої інформації, безумовно, матиме й профілактично-виховний вплив.

Що ж стосується виявлення порушень закону та реагування на них, то у цьому контексті, перш за все, слід звернути увагу на положення ст. 20 Закону України „Про прокуратуру” де, наприклад, визначаються повноваження прокурора при

здійсненні прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів, а також засоби реагування на виявлені порушення закону.

4. Прокурор наділений повноваженнями із забезпечення виконання актів реагування, а також має можливість судового реагування на виявлені порушення та впливу на правопорушників. Вказана теза, зокрема, обґрунтовується положеннями ч. 5 ст. 23 Закону України „Про прокуратуру” де визначено, що у разі відхилення подання в цілому чи частково або неповідомлення прокурора про результати розгляду подання, а також якщо подання не вносилося, прокурор може звернутися до суду щодо: 1) визнання незаконним нормативно-правового акта відповідного органу повністю чи в окремій його частині; 2) визнання протиправним рішення чи окремих його положень і щодо скасування або визнання нечинним рішення чи окремих його положень; 3) визнання протиправними дій чи бездіяльності, зобов’язання вчинити певні дії або утриматися від вчинення певних дій.

5. Концентрація інформації щодо стану законності. Так, абз. 3 п. 8 наказу Генерального прокурора України „Про організацію прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів” від 7 листопада 2012 року № 3 гн містить зобов’язання щодо зосередження у накопичувальних справах з пріоритетних напрямів інформаційних матеріалів щодо стану законності (зокрема статистичні та аналітичні дані, інформації контролюючих, правоохоронних, інших державних органів) з метою проведення якісних та результативних перевірок.

6. Наявність у прокурора координаційних повноважень, що слідує зі ст. 10 Закону України „Про прокуратуру” де визначено, що Генеральний прокурор України та підпорядковані йому прокурори з метою підвищення ефективності протидії злочинності та корупції координують діяльність правоохоронних органів з питань протидії злочинності та корупції.

7. Наявність відомчого наукового та методичного забезпечення діяльності. Так, відповідно до ч. 2 ст. 51 Закону України „Про прокуратуру” для наукового сприяння у виконанні завдань, покладених на органи прокуратури, розроблення та розгляду науково-методичних рекомендацій, інших документів і пропозицій щодо поліпшення організації роботи, впровадження найбільш досконалих та ефективних форм і методів, вдосконалення законодавства при Генеральній прокуратурі України утворюється науково-методична рада. З цією самою метою при прокуратурах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя та прирівняних до них прокуратурах можуть створюватися методичні ради.

Крім того, важлива роль у науковому забезпеченні прокурорської діяльності статтею 51-2 Закону України „Про прокуратуру” відводиться Національній академії прокуратури України, де визначено, що остання є державним вищим навчально-науковим закладом із спеціалізованої підготовки прокурорів та інших працівників прокуратури, підвищення їх кваліфікації, а також здійснення науково-дослідної діяльності.

Наприкінці дослідження зазначу, що наведені характерні ознаки слід віднести до найбільш суттєвих і перелік їх ні в якому випадку не слід вважати вичерпним. Що ж стосується значення діяльності органів прокуратури у сфері захисту прав і свобод дітей, то зауважу – така діяльність носить комплексний надвідомчий характер, і здійснюється лише в межах дії правового поля, маючи на меті забезпечення реалізації прав і свобод дітей, гарантованих їм Конституцією України, міжнародни-

ми документами, законами України та підзаконними нормативно-правовими актами.

Список литературы:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>
2. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>
3. Положення про Уповноваженого Президента України з прав дитини затверджене Указом Президента України від 11 серпня 2011 року № 811/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/13858.html>
4. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січня 1995 року № 20/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр>
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/go/280/97-вр>
6. Про прокуратуру: Закон України від 05 листопада 1991 року № 1789-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1789-12>
7. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей: наказ Генерального прокурора України від 01 листопада 2012 року № 16 гн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=181060

Попов Г. В. Соотношение деятельности органов прокуратуры и органов государственной власти в сфере защиты прав и свобод детей / Г. В. Попов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 260-265.

В статье определяется система органов, деятельность которых направлена на защиту прав и свобод детей, выделяются характерные признаки, позволяющие говорить об особом месте органов прокуратуры Украины в механизме защиты прав и свобод детей.

Ключевые слова: система органов; государственный механизм защиты; права и свободы детей; прокуратура.

Popov G. Relationship between prosecutors' office and public authorities concerning children rights and freedom protection / G. Popov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 260-265.

At the beginning of the article the author notify that the prosecutors' office activities combined with the public authorities activities concerning children rights and freedom protection is not enough scientifically founded, yet.

The purpose of the article is to define the system of public authorities concerned with children rights and freedom protection and to define the specific signs and peculiarities for the prosecutors' office activities in the same area.

To the authors' opinion the special functions of the prosecutors' office in Ukraine concerning children rights and freedom are based on the following preconditions.

1. The prosecutors' office completed by professional lawyers (p.1 art. 46 the law of Ukraine "Concerning the procurators' office").
2. Direct obligation for the prosecutors' office to protect rights and freedom of the persons and citizens and children, of course, are not an exclusion (p.2 art. 4 the law of Ukraine "Concerning the procurators' office").
3. Prosecutors empowered by broad range of competences for crimes prevention, laws violation detection and reaction to all of that.
4. Prosecutor empowered by competences for reaction acts execution assurance, as well as prosecutor has a possibility of actions in court concerning rights violations breaches and to influence low and rights violators.
5. Lots of information concerning legality conditions is concentrated in the prosecutors' office.
6. Prosecutor possesses coordination powers (art. 10 the law of Ukraine "Concerning the procurators' office").
7. Prosecutors' office has a departmental scientific and methodical activities in the field assurance.

Keywords: system of organs, State security mechanism, the rights and freedoms of children, prosecutors.

УДК 34.096

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ В КРИМІНАЛЬНОМУ, ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Прокопанич Г. К.

Вищий господарський суд України

У статті опрацьовані наукові дані, які висвітлюють сучасний стан використання спеціальних знань в кримінальному, цивільному та господарському судочинстві. Досліджено існуючі наукові визначення поняття спеціальних знань та досліджено проблемні питання рівнів та форм використання цих знань. Узагальнено наукові та організаційні аспекти використання спеціальних знань в господарському та кримінальному процесі.

Ключові слова: спеціальні знання, спеціаліст, експерт.

Із становленням судочинства в Україні виникла гостра необхідність в широкому використанні різноманітних засобів доказування, серед яких визначну роль відіграє судова експертиза, що призначається у справах про господарські та цивільні спори та кримінальні провадження, вирішення яких становить компетенцію господарських, цивільних та кримінальних судів. Зусиллями багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених розроблялися в цих процесах основи доказування з використанням спеціальних знань, створювалася теорія судової експертизи, запроваджувалися ідеї, що відображали сутність і значимість дотримання прав сторін під час призначення й проведення судових експертних досліджень. Основам дослідження проблем використання спеціальних знань в адміністративному, господарському, кримінальному, цивільному судочинстві присвячено праці Л. Є. Ароцкера, В. Д. Арсеньєва, О. Ф. Аубакірова, Р. С. Белкіна, П. Д. Біленчука, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, Г. І. Грамовича, Л. Г. Грановського, В. М. Галкіна, А. А. Добровольського, А. Х. Давтян, А. В. Іщенко, І. І. Когутича, О. С. Козлова, Ю. Г. Корухова, М. М. Коченова, В. К. Лисиченка, Б. Ф. Ломова, А. Р. Лурії, Г. М. Надгорного, Л. М. Ніколаєнко, Ю. К. Орлова, І. Д. Петрухіна, М. С. Полевого, В. О. Попелюшка, В. О. Притузової, Л. М. Ракітіної, О. Р. Росинської, Т. В. Сахнової, М. Я. Сегая, М. О. Селіванова, З. М. Соколовського, Т. С. Таранової, М. К. Треушнікова, Ф. Н. Фаткулліна, М. О. Чельцова, В. І. Шиканова, О. Р. Шляхова, К. С. Юдельсона та ін.

Процес доказування, як і вся процесуальна діяльність у цілому, регламентовані законом. Питання, пов'язані з доказуванням (про забезпечення доказів, гарантії прав сторін на надання доказів, про оскарження судових постанов, витребування додаткових доказів, про засоби доказування тощо) в багатьох випадках по-різному врегульовані в кримінальному, цивільному та господарському процесуальному законодавстві, що й визначає проблема неоднакових підходів до правового врегулювання рівнозначних процесуальних відносин й гарантій прав сторін, а також ролі суду в

процесі доказування. Серед питань надійного і максимального наукового забезпечення правосуддя в широкому розумінні цього слова, мабуть, найперше місце посідає система нормативних приписів і криміналістичних рекомендацій щодо ефективного використання в процесі доказування спеціальних знань. Це цілком зрозуміло, оскільки вирішення переважної більшості ситуацій, які виникають в процесі правового регулювання, вимагає опори на ґрунтовні, досконалі знання, здобуті людством протягом всього його існування. Такого роду знання, які виходять за межі звичних, побутових знань, дають можливість, за всіх інших умов, здійснювати грамотне і справедливе правосуддя. Ці знання одержали в праві офіційне найменування спеціальних і вимогу розмежування їх в наукознавчому та процесуальному значеннях. Слід чітко відмежовувати в функціональному сенсі спеціальні знання як результат професійної підготовки і певну спеціалізовану освіченість окремих людей від передбачених процесуальними законами спеціальних знань, які, маючи за своїм змістом повну тотожність з першими, можуть використовуватись у точно встановлених законом формах і межах. Тобто повністю індиферентні до становища носія цих знань і їх споживачів, вони перетворюються на процесуально-правову категорію, використання якої передбачено лише визначеними суб'єктами і у встановлених процедурах, що у кожному випадку їх застосування вимагає наявності одного з передбачених суб'єктів, засвідчення його компетентності, а також узаконених шляхів одержання бажаного результату.

Особливого значення в процесі збирання, перевірки та оцінки доказів в господарському, цивільному та кримінальному судочинстві набуває судова експертиза як одна із форм використання спеціальних знань в судочинстві. Головним критерієм розмежування форм використання даних природничих та технічних наук в господарському, цивільному та кримінальному судочинстві є доказове значення результатів їх використання, тому що доказування становить головну сутність будь-якого процесу, й чітке визначення місця, значення й змісту кожної з форм має найважливіше практичне значення. Залежно від доказового значення результатів застосування спеціальних знань в господарському, цивільному та кримінальному процесі вони поділяються на: процесуальні форми (використання спеціалістів у огляді документів, речей; використання спеціалістів у межах проведення судових експертиз, використання самим суддею наявних у нього спеціальних техніко-криміналістичних знань в ході його офіційної діяльності); непроцесуальні форми (консультативна діяльність фахівців, виконання різноманітних доручень судді технічного характеру, неофіційна робота з доказами). Залежно від джерела регламентації форми застосування спеціальних знань можна поділити: форми, безпосередньо передбачені ГПК, ЦПК та КПК; форми, про які є лише згадки у процесуальному законодавстві; форми, що не передбачені ГПК, ЦПК та КПК.

Залежно від характеру застосування спеціальних знань суб'єктом доказування, який використовує в доказуванні ці знання, форми поділяються на: форми безпосереднього застосування суб'єктами доказування спеціальних знань; форми опосередкованого застосування. Отже, на нашу думку, необхідно визначити три процесуальні форми застосування спеціальних знань в господарському, цивільному та кримінальному процесі залежно від суб'єктів, що ними володіють: судді, спеціаліста, експерта.

Основна функція спеціаліста – консультування з різноманітних питань. О.Ю.Бутирін підкреслює відмінність в характері діяльності спеціаліста по відношенню до експерта, зазначаючи, що спеціаліст дає консультацію в усній або письмовій формі, виходячи з професійних знань, без проведення спеціальних досліджень, що призначаються ухвалою суду [1,с.17]. Участь спеціалістів нормами ГПК, на відміну від участі експертів, прямо не передбачена. До спеціалістів звертаються представники сторін, а результатами таких непроцесуальних звернень є письмові висновки та клопотання про виклик в господарський суд тієї або іншої обізнаної особи. У постанові Пленуму ВГСУ окремо розроблені питання участі у судовому процесі відповідних спеціалістів, яких слід відрізнити від експертів. З приводу господарського судового процесу ВГСУ зазначив, якщо обставини справи свідчать про доцільність отримання пояснень спеціаліста з питань, що виникають під час розгляду справи, зокрема, з метою з'ясування її фактичних обставин, господарський суд може скористатися правом, наданим йому ст. 30 ГПК, і викликати відповідного спеціаліста для участі в судовому процесі, притому як у підготовці справи до розгляду, так і під час її розгляду [2].

Спеціалістам надано право знайомитися з матеріалами справи, давати пояснення, подавати докази, брати участь в огляді та дослідження доказів. Відповідно до ч. 2 ст. 30 ГПК зазначені особи зобов'язані з'явитися до господарського суду на його виклик, сповістити про знані їм відомості та обставини у справі, подати на вимогу господарського суду пояснення у письмовій формі. Так, найчастіше в порядку ст. 30 ГПК до суду викликають працівників бухгалтерії, осіб, які здійснювали контроль за якістю продукції, спеціалістів з будівництва та ін. Незалежно від підходів до класифікації форм застосування спеціальних знань у господарському, цивільному та кримінальному судочинстві, так чи інакше основною формою є проведення судової експертизи. Висновок експерта, як і всі докази, має відповідати вимогам належності й допустимості.

Перевірка висновку експерта є практичною діяльністю процесуальної особи із встановлення належності до справи даних, які містяться у висновку, їх допустимості і достовірності. Така перевірка й оцінка включає аналіз дотримання процесуального порядку призначення та проведення судової експертизи; компетенції експерта (чи не вийшов він за межі своїх повноважень); достатності поданих експертові об'єктів дослідження; повноти відповідей на поставлені питання; відповідності висновків іншим фактичним даним; узгодженості між дослідницькою частиною та підсумковим висновком експерта; обґрунтованості експертного висновку та його узгодженості з іншими матеріалами справи; відповідності висновку експерта поставленим питанням; повноти та наукової обґрунтованості висновку експерта; належності до справи, допустимості і достовірності висновку як доказу.

Розглядаючи питання оцінки висновку експерта, В.В. Циркаль вказує на те, що в результаті оцінки висновку експерта можна прийняти одне з таких рішень: визнати висновок якісним, повним та обґрунтованим, таким, що має значення для правильного справи, і включити його до числа інших джерел доказів та використовувати при доведенні обставин справи; у випадках, коли експертиза буде визнана неповною або не досить зрозумілою, за клопотанням учасників судового розгляду чи за ініціативою слідчого або суду може бути призначена додаткова експертиза, проведення якої доручається тому самому або іншому експерту; коли ж висновок буде визнано

необґрунтованим або таким, що суперечить іншим матеріалам справи чи з інших причин викликає сумнів у його правильності, при призначенні і проведенні експертизи допущені істотні порушення кримінального процесуального закону тощо, може бути призначено повторну експертизу, проведення котрої доручається іншому експерту [3, 67].

Висновок експерта оцінюється з позиції його обґрунтованості, повноти, доказовості, тобто в науково-фактичному відношенні, а також з огляду на його законність, відповідність процесуальним нормам при призначенні і проведенні експертизи, тобто в юридичному відношенні [4, 223]. Г.А. Самсонов називає дві групи положень, що підлягають оцінці: процесуальні й науково-методичні [5, 101]. Т.В. Аверьянова вказує на те, що оцінка висновку експерта – це не що інше, як оцінка доказів, логічна операція, що має вираз в оціночних судженнях. При цьому оціночні судження повинні спиратися на знання і практичний досвід слідчого (суду), насамперед в галузі процесу експертного дослідження, з тим, щоб правильно оцінити всі його критерії [6, 459].

До елементів оцінки експертного висновку відносять: оцінку процесуального порядку призначення й проведення експертизи; оцінку особи експерта; оцінку матеріалів, наданих на експертизу; оцінку повноти і наукової обґрунтованості висновку експерта; оцінку з огляду на зроблені висновки; оцінку правильності складання самого висновку; оцінку ймовірних помилок, яких міг припуститися експерт; оцінку наявних у висновку доказів з огляду на їх віднесеність до справи, допустимість та місце в системі інших доказів.

Перевірка процесуально-організаційних умов проведення експертизи передбачає з'ясування правильності її призначення і вибору експерта, дотримання правил підготовки матеріалів і об'єктів, виконання вимог закону щодо прав обвинуваченого та інших осіб, які беруть участь у справі, а також роз'яснення прав та обов'язків експерту і дотримання вимог, що пред'являються до висновку. Слідчий, суд, суддя повинні з'ясувати: чи зазначені у тексті висновку передбачені ст. 102 КПК відомості про підстави призначення експертизи, щодо особи експерта, його попередження про кримінальну відповідальність за відмову від виконання покладених на нього обов'язків і за надання завідомо неправдивого висновку; чи дотримані права обвинуваченого та інших учасників процесу при призначенні й проведенні експертизи; чи вказав експерт у висновку всі поставлені йому на вирішення питання, чи правильно він їх зрозумів, чи на всі з них дав відповіді, а якщо на якісь з питань відповіді не дав, то в чому полягає причина, чи не вийшов він за межі своєї компетенції, чи належать до спеціальності експерта наукові положення й методи, використані у дослідженні. Перевірка фактичної сторони висновку включає з'ясування правдивості збирання та оформлення матеріалів, повноти і точності опису об'єктів та інших матеріалів, які були використані експертом.

Висновок експерта та спеціаліста в теоретичному та практичному аспектах як засіб доказування відрізняються від інших груп засобів доказування, оскільки в них одночасно містяться ознаки засобів доказування, які закріплюють особисті докази, та засобів доказування, що фігурують на предметних носіях. Це має прояв в тому, що і у висновку експерта, і у висновку спеціаліста має місце вираження думки конкретних осіб, які не зацікавлені у вирішенні справи та які мають спеціальні знання щодо шуканого факту. Висновок експерта та висновок спеціаліста повинні надава-

тися до суду на паперовому носії й засвідчуватися власним підписом експерта чи спеціаліста. В той же час висновок спеціаліста не рівнозначний висновку експерта і не належить до джерел доказів.

Підкреслюючи зростаючу роль спеціалістів у судовому розгляді господарських та цивільних справ й кримінальних поведень, необхідність розширення сфери застосування їхніх знань і навичок, варто вказати на неприпустимість змішування функцій спеціалістів з функціями експертів. Аналізуючи питання участі в судочинстві експерта і спеціаліста, як форм застосування спеціальних знань, слід зазначити, що хоча між експертизою та участю спеціаліста існують спільні риси (обидва суб'єкти – носії спеціальних знань, належать до так званих «обізнаних осіб», а також до однієї групи учасників процесу, і експерт, і спеціаліст діють в межах встановленої законодавством процедури), проте ототожнювати їх не дозволяють суттєві відмінності, які полягають у наступному: експертом може бути особа, яка має спеціальні знання в певній галузі науки, техніки, мистецтва, пройшла відповідну підготовку і отримала кваліфікацію експерта з певних видів експертиз; як експерт може залучатися особа, яка відповідає вимогам, встановленим Законом України «Про судову експертизу», і внесена до Державного реєстру атестованих судових експертів, тоді як для того, щоб бути спеціалістом достатньо володіти спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів; експерт повинен провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на задані судом питання, давати усні консультації та письмові роз'яснення, звертати увагу суду на характерні обставини чи особливості доказів, у разі потреби надавати суду технічну допомогу. Відмітимо, що письмові висновки експерта є підзвітним документом і впливають на доказову базу, слугують остаточним вердиктом експерта, тоді як діяльність спеціаліста є менш вагомою і має більш підготовчий характер; спеціаліст залучається до участі в справі з метою сприяння судові, надання останньому технічної допомоги, тоді як метою діяльності експерта є встановлення фактів, що мають значення під час вирішення справи по суті; діяльність експерта спрямована на отримання нової інформації про фактичні обставини справи, а спеціаліста – на сприяння надання консультативно-довідкової та технічної допомоги при встановленні обставин справи; різними є способи застосування спеціальних знань експертом і спеціалістом, експерт здійснює спеціальне дослідження, зміст якого знаходиться поза межами процесуальної регламентації, а спеціаліст експертного дослідження не проводить, він, як правило, бере участь у здійсненні судом процесуальної дії; суд може не залучати до участі в справі спеціаліста, якщо хтось із суддів володіє спеціальними знаннями (наприклад, для кваліфікованого проведення огляду доказів), тоді як експертиза проводиться виключно експертом [7].

Значення експертизи в господарському, цивільному та кримінальному процесі зводиться до наступного: висновок експерта є джерелом доказової інформації; за допомогою експертизи з'ясовуються ознаки, походження і причинні зв'язки окремих фактів та механізми їх утворення; експертиза дозволяє визначити час початку та вплив окремих явищ; експертиза дозволяє вирішити питання про тотожність осіб, предметів, речовин, їх групової належності; експертиза дозволяє виявити склад речовини, дати якісну й кількісну характеристику елементів; експертиза дає можливість встановити факти, які мають юридичне значення; експертиза допомагає дати

правильну юридичну оцінку факту, явищу; експертиза є засобом запобігання правопорушень, а також окремих судових помилок.

Список використаних джерел:

1. Бутырин А. Ю. Теория и практика судебной строительно-технической экспертизы / А.Ю. Бутырин. – ОАО "Издательский Дом "Городец". СПС "Консультант Плюс".
2. Постанова Вищого Господарського Суду України від 23.03.2012 р. № 4 "Про деякі питання практики призначення судової експертизи"
3. Циркаль В. Проведення експертизи у суді: організаційні питання / В.Циркаль // Право України. – 2004. – № 1. – С.62-67.
4. Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / И.Л. Петрухин. – М.: Юрид. лит., 1964. – 274 с.
5. Самсонов Г.А. Оценка следователем заключения эксперта-криминалиста / Г.А.Самсонов // Советская криминалистика на службе следствия. – М., 1958. – Вып.10. – С. 96-115.
6. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза: Курс общей теории / Т.В. Аверьянова. – М.: Норма, 2006. – 480 с.
7. Глушкова Д.Г. Співвідношення понять «спеціаліст» та «судовий експерт» за новим процесуальним законодавством України / Д.Г.Глушкова // Вісник НУВС. – 2005. – № 30. – С.103-111.

Прокопанич Г. К. Использование специальных знаний в уголовном, гражданском и хозяйственном процессе Украины / Г. К. Прокопанич // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 266-271.

В статье проанализированы научные данные, освещающие современное состояние использования специальных знаний в уголовном, гражданском и хозяйственном процессах. Исследовано существующие научные определения понятия специальных знаний и проблемные вопросы уровней и форм использования этих знаний. Обобщено научные и организационные аспекты использования специальных знаний в хозяйственном и уголовном процессе.

Ключевые слова: специальные знания, специалист, эксперт.

Prokopanych G. K. Utilization the special knowledges in criminal, civil and economic procedure of Ukraine / G. K. Prokopanych // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 266-271.

The existing normative documents which regulate the application of special knowledge in criminal procedure, civil trial, commercial litigation, in particular, those which devoted to the use of special knowledge of a skilled specialist and an expert at permission of commercial disputes have been analyzed. Scientific and organization aspects of using special knowledge in criminal procedure, commercial litigation have been generalized.

Keywords: special knowledge, skilled specialist, expertise.

УДК 343.985:35.077

СЛУЖБОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Пчеліна О. В.

Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна

Відмічені висока суспільна небезпека злочинів у сфері службової діяльності та необхідність розробки практичних рекомендацій з їх розслідування. Виділені ознаки службової діяльності як об'єкту криміналістичного дослідження й детально охарактеризована така з них як службова особа.

Ключові слова: злочини у сфері службової діяльності, службова діяльність, службова особа, криміналістичне дослідження.

Україна є молодою незалежною державою. Також Українська держава проголошена правовою, соціальною та демократичною. Тому утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, адже остання піклується про зміцнення громадянської злагоди на землі України [1]. А це, в свою чергу, неможливо без прагнення та вжиття всіх необхідних заходів з боку нашої держави, спрямованих на розвиток і зміцнення її саме як демократичної, соціальної та правової.

Відповідно кожен індивідуум або юридична особа повинні в своїй діяльності керуватися виключно нормами права та закону. Проте, досить часто вказані особи порушують встановлені на законодавчому рівні правила життєдіяльності. Особливої уваги потребують посягання на встановлений порядок функціонування в сфері реалізації особами своїх службових повноважень. Адже вказаного роду посягання, яким притаманний кримінальний характер, відзначаються особливою суспільною небезпекою, так як підривають авторитет підприємств, установ і організацій як державної, так й іншої форми власності. Це вказує в свою чергу на настання наслідків не тільки для окремих потерпілих від кримінального правопорушення осіб, а й для самих організацій, де працювали правопорушники, та держави в цілому. Таким чином, кримінальні правопорушення, зокрема злочини, у сфері службової діяльності підривають авторитет державного апарату, економічну безпеку України, а, отже, й демократичність її режиму. Причому ці наслідки знаходять своє вираження й на арені міжнародного співробітництва України з іншими економічно розвинутими демократичними правовими державами.

Усе вищезазначене окреслює актуальність і необхідність дослідження особливостей розкриття та розслідування злочинів у сфері службової діяльності. Останнє, в свою чергу, не можливе без виділення ознак такого роду кримінальних правопорушень, оскільки специфіка цієї категорії злочинів безпосередньо впливає на процес їх розслідування. Однією із таких ознак є сфера, в якій вчиняється вказана категорія кримінальних правопорушень, – сфера службової діяльності. Тому характеристиці службової діяльності як об'єкту криміналістичного дослідження й присвячується дана стаття.

Адже виникнення та розвиток будь-якого наукового знання, як відомо, передбачає діяльність, спрямовану на пізнання її предмета. Таке пізнання повинно мати певні правила, що дають можливість зрозуміти справжню сутність явищ і процесів, що вивчаються під час формування нових уявлень про теоретичний зміст, прийоми, методи та засоби практичного застосування цієї теорії [2, с. 31]. Це стосується й дослідження злочинів у сфері службової діяльності, оскільки розробити методичні рекомендації щодо ефективного їх розслідування неможливо без з'ясування їх сутності. Розробка ж криміналістичних засобів і методів, спрямованих на вдосконалення діяльності правоохоронних органів з боротьби зі злочинністю, є одним із окремих завдань криміналістики, яке має важливе практичне значення [3, с. 91]. А для цього необхідно проаналізувати сферу службової діяльності як структурний елемент злочинної діяльності, виділивши її ознаки, які безпосередньо впливають на криміналістичну методикау.

Поняття службової діяльності, характеристика злочинів у сфері службової діяльності й особливості розслідування службових злочинів досліджувалися в працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених як Д. А. Бондаренка, А. Ф. Волобуєва, О. О. Дудорова, Г. Б. Перепелиці, Г. Р. Смолицького, Р. Л. Степанюка, В. Ю. Шепітька тощо. Але незважаючи на низку сформульованих принципово важливих положень у працях названих вчених, залишається ряд невирішених або дискусійних питань. Зокрема, існує потреба у виділенні специфічних ознак службової діяльності, що становлять криміналістичний інтерес. Саме цимі обумовлюється завдання статті, яке полягає в характеристиці службової діяльності як об'єкту криміналістичного дослідження..

Значна кількість злочинів у сфері службової діяльності вчиняється таємно, із додержанням конфіденційності спілкування, причому злочинці майже не залишають слідів, що мають значення для слідства, а можливість фіксування події злочину практично виключена. До того ж кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності вчиняються здебільшого матеріально забезпеченими та наділеними владою особами. Означені правопорушення вчиняють не з причин матеріальної скрути чи недостатнього розуміння характеру скоєного або неосвіченості, а щоб зміцнити свої соціальні позиції та політичний вплив у суспільстві. Причому збагачення є не останнім чинником у зміцненні згаданих позицій і впливу: гроші – це можливості, великі гроші – необмежені можливості [4, с. 12].

Тому не можна не погодитись із висновком Н. Мещерякової стосовно того, що довіра до службових осіб (суб'єктів злочинів у сфері службової діяльності) базується на довірі до влади (державний службовець або службова особа підприємства – суспільство все одно так чи інакше пов'язує владні повноваження з державою), а об'єктом злочину є державний устрій. Службові злочини сприяють зростанню й загостренню певних суперечностей між державою і суспільством [4, с. 12].

На нашу думку, сфері службової діяльності притаманні наступні ознаки – правове поле її регулювання; суб'єкт реалізації (службова особа); повноваження службової особи, що обумовлені службовим становищем та визначають характер і спрямованість її діяльності; порядок прийняття осіб на службу, її проходження та припинення; процедура документообігу.

Через обмежений обсяг даного дослідження вбачається неможливим проаналізувати всі ознаки службової діяльності. Тому в цій статті ми більше уваги при-

ділимо такій ознаці службової діяльності як її суб'єкт, а саме – службова особа. Адже характеристика останньої відіграє чи не найважливіше криміналістичне значення при визначенні особливостей вчинення кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та відповідно особливостей їх розслідування. Окрім того, визнання особи службовою невід'ємно пов'язане із правильною кримінальною кваліфікацією протиправного діяння.

Термін “службова особа” та його розуміння в кримінальному законодавстві установлювалися історично. Зокрема, службовими (посадовими) особами в період з 1922 р. по 1995 р. визнавалися особи, котрі постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також котрі обіймають постійно або тимчасово в державних або громадських установах, організаціях чи на підприємствах посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки в указаних установах, організаціях і на підприємствах за спеціальним повноваженням. А із 01.09.1995 набрали чинності зміни й доповнення, які законодавець вніс до кримінального законодавства з урахуванням загальної трансформації, що охопила всі сфери життєдіяльності суспільства й, у першу чергу, економіку. Ці зміни торкнулися й визначення посадової особи та полягали в ужитті замість “державних і громадських установ, організацій або підприємств” “ в установах, організаціях чи на підприємствах будь-якої форми власності” [5, с. 144; 6, с. 4; 7, с. 181-182]. При цьому службова (посадова) особа визнавалася суб'єктом вчинення посадових (службових) злочинів. Тобто можна прослідкувати вживання термінів “службові злочини” та “посадові злочини”, а також “службова особа” та “посадова особа” як синонімів.

Іншими словами, в юридичній літературі досить часто зустрічається взаємозаміщення термінів “державний службовець”, “службова особа” та “посадова особа”. На нашу думку, таке отождоження є неправильним і призводить до плутанини, зокрема, й під час вирішення питання стосовно кваліфікації кримінального правопорушення.

Службова особа може й не бути особою посадовою, тоді як посадова особа – це службовець (службова особа) з більш широкими, ніж звичайний службовець, повноваженнями. Це ті, хто державою (органами місцевого самоврядування) наділені організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями, представляють відповідний орган. Дії цих осіб, здійснювані в межах їх повноважень, тягнуть юридичні наслідки. Останнє важливо для кваліфікації протиправних дій, вирішення питань про покарання [8, с. 234].

Що стосується поняття державного службовця, то воно закріплене в Законі України “Про державну службу”. На даний момент організація та реалізація державної служби регулюється Законом від 16.12.1993 № 3723-ХІІ, а з 01.01.2014 набирає чинності Закон від 17.11.2011 № 4050-VI [9; 10]. У чинному Законі “Про державну службу” надається дефініція державного службовця та посадової особи. Під останньою слід вважати керівників і заступників керівників державних органів і їх апарату, інших державних службовців, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій. А державними службовцями згідно з чинною редакцією Закону визнаються особи, які займають посади в державних органах і їх апараті, виконують завдання та функції держави, одержують заробітну плату за рахунок державних коштів [9].

Нова ж редакція Закону визначає державного службовця як громадянина України, який займає посаду державної служби в державному органі, органі влади Автономної Республіки Крим або їх апараті, одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету, крім випадків, визначених законом, та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з реалізацією завдань та виконанням функцій державного органу або органу влади Автономної Республіки Крим щодо підготовки пропозицій стосовно формування державної політики у відповідній сфері; розроблення, експертизи та/або редагування проектів нормативно-правових актів; надання адміністративних послуг; здійснення державного нагляду (контролю); управління державним майном або майном, що належить Автономній Республіці Крим, державними корпоративними правами; управління персоналом державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим або їх апарату; реалізації інших повноважень відповідного органу [10].

Тобто можна помітити, що державний службовець завжди є службовою особою, в той час як службова особа не завжди є державним службовцем. Тож ми дійшли до висновку, що і посадова особа, і державний службовець є службовими особами. І навпаки, службова особа не завжди є посадовою особою чи державним службовцем.

Тому вважаємо слушною думку О. О. Дудорова про необхідність у вирішенні питання про віднесення особи до розряду службових орієнтуватись як її посадовою інструкцією, так і положеннями чинного законодавства. Також потрібно зважати не на формальну назву посади працівника за штатним розкладом, а на характер виконуваних ним обов'язків, зміст і обсяг наданих йому повноважень [11, с. 46].

Розглянемо визначення службової особи в кримінальному законі нашої держави. У відповідності до ч. 3 і 4 ст. 18 та п. 1 і 2 Примітки до ст. 364 Кримінального кодексу України службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом [12; 13].

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [12; 13].

Базуючись на зазначених нормах кримінального закону, П. Андрушкослушно виділяє наступні категорії службових осіб:

1) особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування;

2) особи, які обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих функцій або виконують такі функції за спеціальним повноваженням;

3) особи, які обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням адміністративно-господарських функцій або виконують такі функції за спеціальним повноваженням [14, с. 10].

При цьому особи, які на постійній чи тимчасовій основі виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції, можуть обіймати відповідні посади як в органах державної влади, місцевого самоврядування на державних або комунальних унітарних підприємствах, в установах або організаціях, так і в юридичних особах приватного права [14, с. 10].

Для кращого уявлення поняття службової особи вважаємо за необхідне звернутися до терміну представник влади. Відповідно представниками влади як службовими особами є працівники державних органів і їх апарату, наділені правом у межах своєї компетенції вимагати, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними та фізичними особами незалежно від їх відомчої приналежності чи підпорядкування [15, с. 9]. Також службовими особами є ті особи, які виконують організаційно-розпорядчі й адміністративно-господарські функції.

Що ж це за функції? Організаційно-розпорядчі функції – це обов'язки зі здійснення керівництва сферою промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах або організаціях незалежно від їх форми власності; адміністративно-господарські – це обов'язки з управління чи розпорядження державним, колективним чи приватним майном (встановлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Окрім цього, особа вважається службовою не тільки за умови виконання вказаних функцій постійно, ай коли вона реалізує їх тимчасово чи за спеціальним повноваженням, якщо такі функції чи обов'язки покладені на неї правомочним органом або правомочною службовою особою [15, с. 9].

Отже, злочини у сфері службової діяльності відмічаються особливою суспільною небезпекою. Причому ця небезпека обумовлена сферою, в якій ці посягання вчиняються. Тож службова діяльність як об'єкт криміналістичного дослідження характеризується низкою притаманних їй ознак, особливе місце серед яких займає суб'єкт такої діяльності – службова особа. Висвітленню змісту останньої було приділено багато уваги в цій статті, а більш детальна характеристика інших ознак службової діяльності знайде своє висвітлення в подальших наукових пошуках автора.

Література:

1. Конституція України : закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Гусев А. В. Уточнение структуры методологии практики криминалистической деятельности / А. В. Гусев // Вестник криминалистики. – 2012. – Вып. 2 (42). – С. 31-36.

3. Купин А. Ф. История и современное состояние криминалистического исследования рукописей, выполненных с подражанием почерку другого лица / А. Ф. Купин // Вестник криминалистики. – 2012. – Вып. 2 (42). – С. 91-95.
4. Мещерякова Н. Службові злочини : дивись у корінь / Н. Мещерякова // Юридичний вісник України. – 2004. – 20-26 листопада (№ 47). – С. 12.
5. Уголовный кодекс РСФСР: [комментарий] / Вышинская З., Меньшагин В., Трайнин А.; Под ред. и с предисл.: Голяков И. Т. – М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. – 280 с.
6. Смолицкий Г. Р. Должностные преступления / Г. Р. Смолицкий. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Юрид. Изд-во МЮ СССР, 1947. – 68 с.
7. Перепелиця Г. Б. Періодизація історичних етапів формування поняття “службова особа” у вітчизняному праві / Г. Б. Перепелиця // Право і суспільство. – 2012. – № 4. – С. 179-183.
8. Гаращук В. Антикорупційне законодавство України 2011 року :перспективирозвитку та застосування / В. Гаращук, А. Мухатаєв // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3 (66). – С. 230-237.
9. Про державну службу : закон України від 16.12.1993 № 3723-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 52. – Ст. 490.
10. Про державну службу : закон України від 17.11.2011 № 4050-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 26. – Ст. 273.
11. Дудоров О. О. Службова особа підприємства, установи, організації як суб’єкт ухилення від сплати податків, зборів, інших обов’язкових платежів / О. О. Дудоров // Наука і правоохорона. – 2008. – № 1. – С. 45-54.
12. Кримінальний кодекс України: закон Українвід 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення: закон Українвід 07.04.2011 № 3207-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 41. – Ст. 414.
14. Андрушко П. Службова особа як спеціальний суб’єкт злочину / П. Андрушко // Юридичний вісник України. – 2010. – 12-18 червня (№ 24 (780)). – С. 10.
15. Радык И. Служебное лицо или нет? / И. Радык, А. Бибко. // Юридическая практика. – 2007. – 13 марта (№ 11 (481)). – С. 9.

Пчеліна О.В. Службная деятельность как объект криминалистического исследования / О. В. Пчеліна // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 272-277.

Отмечена особая общественная опасность преступлений в сфере служебной деятельности и соответственно указывается на необходимость разработки практических рекомендаций по их расследованию. Выделены свойства служебной деятельности как объекта криминалистического исследования и детально охарактеризовано такое из них как служебное лицо.

Ключевые слова: преступления в сфере служебной деятельности, служебная деятельность, служебное лицо, криминалистическое исследование.

Pchelina O.V. Official activity as объект of criminalistics research / O. V. Pchelina // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 272-277.

The high social danger of official crimes and the need to develop practical recommendations of its' investigation are noticed. The features of service activity as the object of forensic investigation are described. The officialis characterized.

Key words: official crimes, service activity, official, forensic investigation.

УДК : 343. 451 : 343. 982. 3

ІНТЕРНЕТ-ШАХРАЙСТВО: РЕАЛІЇ СУЧАСНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ

Сабадаш В. П.

Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, Україна

У статті розглядається сучасний стан та криміналістичні аспекти протидії інтернет-шахрайству. Досліджуються статистичні дані щодо таких злочинних проявів у світі, вказуються способи інтернет-шахрайства, його характерні риси, зазначаються спеціальні організації, які займаються різними аспектами протидії інтернет-шахрайству, у тому числі і реєстрацією скарг на злочинні дії інтернет спрямування у різних державах світу, розкриваються основні напрямки протидії цьому злочинному діянню.

Ключові слова: інтернет-шахрайство, злочин, способи, протидія, інформаційна безпека, сфера високих технологій.

Розвиток та інтенсивне впровадження сучасних інформаційних технологій в різних сферах життєдіяльності обумовлює зростання злочинних проявів в них, що представляє дуже серйозну загрозу як для економіки, так і для інформаційної безпеки держави, складової національної безпеки. Особливо це відчувається з приєднанням до міжнародних систем телекомунікації та підвищення інтелектуального рівня зловмисників, які через мережу Інтернет отримують доступ до комп'ютерної інформації. Високотехнологічні злочини набувають усе більш організованого, транснаціонального характеру [1, с. 106].

Проблема боротьби з високотехнологічним шахрайством особливо гостро стоїть в банківській сфері, телекомунікаціях, ритейлі, електронній торгівлі.

Кожна з організацій цих галузей регулярно зустрічається зі спробами незаконного одержання грошей, товарів або послуг шляхом використання уразливостей в автоматизованих системах або обману клієнтів і обслуговуючого персоналу. Крім постачальників послуг, від дій кібершахраїв страждають клієнти банків, платіжних систем, користувачі телефонних мереж і Інтернет, сервісів електронної й мобільної комерції. Окрему заклопотаність бізнес-співтовариства викликає проблема внутрішнього шахрайства й зловживань, яка приводить до істотних фінансових втрат компаній. Зростаючий збиток від дій зовнішніх і внутрішніх шахраїв створює погрозу розвитку нових перспективних секторів ринку електронних послуг, гальмує впровадження інновацій в економіку й державне управління.

Крім того, захоплення онлайн і мобільним банкінгом обходиться усе дорожче. За даними Української міжбанківської асоціації членів платіжних систем (ЕМА), кількість шахрайських дій в Україні із платіжними картками в Інтернеті за 2012 рік зросла втричі. Тільки внаслідок махінацій у системі "клієнтбанк" фінустановита їх клієнти втратили 116 млн. грн. 75% цих коштів вдалося повернути. Тобто чисті збитки склали порядком 30 млн. грн. У цілому, за статистичними даними Національно-

го банку України, загальна кількість шахрайських операцій з банківськими картами в 2012 році зросла в порівнянні з 2011 роком на 47 %, а обсяг втрат клієнтів - на 20 % [2].

За неповних 2 місяця 2013 року вже зафіксовано 23 випадки несанкціонованого списання коштів (12,5 мільйонів гривень) з рахунків підприємств у результаті втручання в роботу систем віддаленого обслуговування клієнтів. Правоохоронним органам, які тісно співпрацюють із Держфінмоніторингом та банками, вдалося розкрити 15 злочинів та повернути власникам майже 9,2 мільйони гривень [3].

Така ж ситуація і в Російській Федерації. Так, за даними начальника Бюро спеціальних технічних заходів МВС Росії О.М. Мошкова, які він оприлюднив на III Міжнародній конференції «Борьба с мошенничеством в сфере высоких технологий. Профилактика и противодействие» (AntifraudRussia 2012) у листопаді 2012 року, за 9 місяців 2012 року в Росії кількість розкрадань коштів, зроблених з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій зросла на 60%. Лідером за темпами зросту є шахрайства з використанням банківських карт, тенденція до збільшення їх числа спостерігається у світі протягом декількох останніх років [4].

В 2012 році учасники британської багатогалузевої антифрод-асоціації CIFAS зафіксували близько 250 тис. випадків шахрайства - рекордне число, яке на 5% перевищило попередній показник.

Згідно зі статистикою CIFAS, половину випадків шахрайств на території Великобританії становить IdentityFraud - обман, що вчиняється від імені законного користувача або вигаданої особи. Кількість таких інцидентів у 2012 році збільшилась на 9%. Більш ніж у півтора рази зросло число випадків викрадення аккаунтів (Facility-TakeoverFraud) - здійснення незаконного доступу до облікового запису й використання його з метою вчинення шахрайських дій. Кількість жертв IdentityFraud і TakeoverFraud у сукупності збільшилась за рік на 24% [5].

Взагалі, згідно з оцінками експертів Євросоюзу, збиток від діяльності кіберзлочинців тільки у 2011 році склав 388 мільярдів доларів США. Жертвами зловмисників стали більш 430 мільйонів людей. Значна частина цих збитків була заподіяна саме в результаті шахрайських дій [4].

Досліджуючи питання розвитку Інтернет-шахрайства у сфері високих технологій, ми можемо зазначити, що найбільшого поширення останнім часом набули наступні способи Інтернет-шахрайства:

- 1) фішинг та його різновиди: вішинг та смішинг;
- 2) шахрайство із платіжними пластиковими картками;
- 3) шахрайство при користуванні мобільними телефонами, зокрема, при здійсненні платежів за допомогою premium-SMS.

Крім того, слід зазначити, що в 2012 році в Україні з'явилися й нові види високотехнологічного шахрайства. Один з них - так званий TransactionReversalFraud (TRF), відомий також як cashtrapping. Суть схеми проста: шахрай запитує видачу готівки по своїй картці, але одночасно заважає банкомату виконати стандартний алгоритм по видачі готівки. Банкомат приймає ситуацію за збій, про що надходить відповідна інформація в банк (reversal), та гроші з рахунку шахрая не списуються. Тим часом злочинець примусово забирає запитувану суму з банкомату, застосовуючи спеціальне механічне обладнання. Поки в нашій країні зафіксовано порівняно

небагато випадків cashtrapping. Однак фінансисти побоюються, що шахраї почнуть діяти з більшим розмахом [2].

Крім того, в 2012 році українські банки зіштовхнулися з масовим впровадженням шкідливого програмного забезпечення сімейства Carberp на домашні й робочі комп'ютери/обладнання власників платіжних карт. Основне призначення цих вірусів - крадіжка й передача реквізитів платіжних карт із інфікованого комп'ютера користувача (власника платіжної карти) на сервер шахраїв.

До найбільш характерних рис інтернет-шахрайства можна віднести наступні:

1. все більша динамічність інтернет-шахрайства та структурованість злочинності об'єднань, які займаються даним видом злочинних посягань. Крім того, деякі злочинні об'єднання можуть мати тимчасовий характер, наприклад, для здійснення однієї незаконної операції, що вчиняється різними особами або угрупованнями в кількох країнах

2. високий рівень латентності, який дозволяє отримувати великі злочинні доходи з мінімальним ризиком викриття та провокує до вчинення нових видів злочинів. Причин латентності декілька, основними серед яких, на думку експертів, є небажання приватного сектора інформувати про такі злочини через недовіру до потенційних можливостей правоохоронних органів і небажання визнати слабкі місця своїх систем безпеки, а також – відсутність належної системи моніторингу правоохоронними органами мереж загального користування суб'єктів господарської діяльності, що надають інформаційні послуги;

3. комп'ютерна злочинність усе частіше набуває ознак транскордонності. Відкритість глобальних інформаційних мереж надає можливість злочинцям вибирати таку юрисдикцію, яка відповідає їхнім злочинним цілям. А саме, правопорушники можуть вибирати ті країни, де існують привабливі умови для протиправних дій, які згідно з внутрішнім законодавством не підпадають під кримінальну відповідальність, чи відсутні спеціалізовані підрозділи по боротьбі з комп'ютерною злочинністю взагалі, та Інтернет-шахрайством, зокрема;

4. предметом комп'ютерного шахрайства стають права на об'єкти власності (нерухомість, цінні папери, інші активи);

5. підвищуються професійні навички і технічна забезпеченість злочинців. Інформація щодо реквізитів (персональних даних) сторонніх осіб привласнюється за допомогою методів і засобів соціоінженерії та спеціально розроблених програм для незаконного втручання до комп'ютерів, систем, комп'ютерних мереж і електров'язку. У мережі Інтернет розповсюджуються інструменти для здійснення комп'ютерних атак, існують спеціальні програми, що атакують комп'ютерні системи і мережі з метою незаконного доступу до комп'ютерної інформації та отримання можливості керувати комп'ютерною системою;

Так, за повідомленнями прес-центру Служби безпеки України, останнім часом в Інтернеті з'явилась нова шахрайська схема, яка протягом останніх місяців 2012 р. – очатку 2013 р. була застосована більш ніж в 13 країнах світу, у тому числі і в Україні. Згідно наданої інформації, зловмисники поширюють шкідливий програмний за-сіб Trojan, який блокує роботу операційної системи Windows, при цьому на монітор ураженого комп'ютера виводиться повідомлення про її блокування правоохоронними органами за нелегальну діяльність користувача (використання неліцензійного програмного забезпечення, відвідування порносайтів і т.п.) з вимогою перелічити

гроші на електронні гаманці. Тим більше, що, з метою психологічного впливу на користувачів, правопорушники використовують офіційні логотипи Служби безпеки України, намагаючись створити в громадян враження, що їх програмне забезпечення блокує спецслужба [6].

Звісно, що сплата коштів за зазначеними зловмисниками реквізитами не призводить до розблокування комп'ютера.

б. середовищем вчинення комп'ютерних злочинів стають глобальні інформаційні мережі, де все більшого обсягу набуває використання електронних платіжних систем при шахрайствах та у процесі «відмивання» коштів [1, с. 107-108].

Специфіка проблеми протидії комп'ютерній злочинності взагалі, та комп'ютерному шахрайству, зокрема, на думку багатьох експертів, обумовлена наступними основними факторами:

- недостатнім усвідомленням можливих політичних, економічних, моральних та юридичних наслідків комп'ютерних злочинів;
- слабкістю координації дій по боротьбі з такими злочинами правоохоронних органів, суду, прокуратури та недостатньою підготовленістю їх кадрового складу до ефективного попередження, виявлення та розслідування таких злочинів;
- серйозним відставанням вітчизняної індустрії розробки, впровадження засобів і технологій інформатизації та інформаційної безпеки від розвинутих країн світу [1, с. 106].

Необхідно зазначити, що на сьогоднішній день у світі вже створені спеціальні організації, які займаються різними аспектами боротьби із Інтернет-шахрайством, у тому числі і реєстрацією скарг на злочинні дії Інтернет спрямування.

Так, наприклад, у Великобританії – це Національний підрозділ по боротьбі зі злочинами у сфері високих технологій Королівства Великобританії (National High-Tech Crime Unit).

В Російській Федерації – це Бюро спеціальних технічних заходів МВС Росії, до структури якого увійшло Управління «К». Сьогодні діяльність цього підрозділу направлена на припинення найрізноманітніших видів протиправних діянь, і, в першу чергу, злочинів у сфері інформаційних технологій – таких як злочини у сфері комп'ютерної інформації, електронне шахрайство і т.ін.

Крім того, в Російській Федерації діє «Автономная некоммерческая организация "Центр реагирования на компьютерные инциденты"» або «RU-CERT (Russian Computer Emergency Response Team)». RU-CERT входить до складу міжнародних об'єднань CSIRT/CERT центрів (FIRST, Trusted Introducer), основним завданням яких є зниження рівня загроз інформаційної безпеки для користувачів Інтернет [7].

В Сполучених штатах Америки - це Internet Crime Complaint Center - IC3. IC3 діє у тісній співпраці з Центром дослідження біловоротничкової злочинності (National White Collar Crime Center - NW3C), з Федеральним бюро розслідування (the Federal Bureau of Investigation - FBI) та з Бюро юридичної допомоги департаменту Юстиції США (Bureau of Justice Assistance - BJA) [8]. Для контролю за діяльністю провайдерів та користувачів у мережі Інтернет у розпорядженні ФБР також існує система Carnivore.

Крім того, у складі Міністерства фінансів США діє Секретна служба США (USSecretService), яка проводить розслідування фінансових злочинів за трьома напрямками:

- злочини проти фінансової системи (злочини проти фінансових установ (банківське шахрайство), шахрайство з використанням електронних засобів доступу (кредитних карток), відмивання грошей);

- злочини з використанням електронної апаратури (комп'ютерне шахрайство, шахрайство проти телефонних компаній);

- шахрайства проти державних фінансових програм (зобов'язання казначейства США, махінації з електронним переказом грошових коштів, інші махінації).

В Україні також створено ефективну національну систему боротьби із правопорушеннями в сфері інформаційно-телекомунікаційних технологій, в складі якої, правоохоронці розглядають і високотехнологічне шахрайство.

На сьогоднішній день питаннями боротьби із Інтернет-шахрайством в Україні займається Управління боротьби з кіберзлочинністю МВС України. Хоча, слід зазначити, що боротьба зі злочинністю у сфері високотехнологічного шахрайства здійснюється не лише цим підрозділом, а й іншими підрозділами органів внутрішніх справ України при тісній взаємодії з підрозділами інших правоохоронних органів.

На нашу думку, основними напрямками протидії Інтернет-шахрайству, на наш погляд, можуть стати:

1) розробка нового програмного обладнання та антивірусних програм;

2) удосконалення нормативно-правової бази у сфері боротьби з Інтернет-шахрайством (жодні технології протидії без відповідної нормативно-правової та методологічної підтримки не зможуть подолати кіберзлочинність).

Так, в Російській Федерації з 10 грудня 2012 року почав діяти новий закон, що закріплює диференціацію ст. 159 КК РФ («шахрайство»). Відповідно до Федерального Закону № 207-ФЗ від 29.11.2012 КК РФ було доповнено новими статтями 159 зі значками 1, 2, 3, 4, 5, 6, у тому числі "Шахрайство з використанням платіжних карт" (ст. 159³) і "Шахрайство в сфері комп'ютерної інформації" (ст. 159⁶). При цьому останнє трактується як розкрадання майна або придбання права на чуже майно шляхом вводу, видалення, блокування, модифікації комп'ютерної інформації або іншого втручання у функціонування засобів зберігання, обробки й передачі інформації або інформаційно-телекомунікаційних мереж[9];

3) створення системи аутентифікації інтернет-адресів для перевірки відповідності введеної користувачем адреси дійсному серверу;

4) підвищення загального рівня грамотності інтернет-користувачів та більш широке поширення інформації про відомі види Інтернет-шахрайства користувачам Інтернету;

5) проведення різного роду науково-практичних конференцій, семінарів, круглих столів за участю теоретиків та практичних працівників.

Так, наприклад, протягом останніх трьох років в Москві було проведено вже 3 міжнародних конференції на тему «Борьба с мошенничеством в сфере высоких технологий. Профилактика и противодействие». Наступна конференція запланована на листопад 2013 року, коли пройде 4-та міжнародна конференція по боротьбі із шахрайством у сфері високих технологій «Antifraud Russia – 2013». За роки свого існування конференція зарекомендувала себе як унікальний професійний майданчик для обговорення всього комплексу питань профілактики, запобігання й розслідування

шахрайства з використанням комп'ютерних технологій, юридичних аспектів боротьби з кіберзлочинами, притягнення зловмисників до відповідальності [10]);

б) створення в Україні Баз даних інтернет-інцидентів та Центру скарг Інтернет-злочинності за аналогією із IC3 (Internet Crime Complaint Center - США) та RU CERT (Центр реагування на комп'ютерні інциденти Російської Федерації) та ін.

Список літератури:

1. Правові та організаційні засади протидії злочинам у сфері використання платіжних карток. Науково-практичний посібник / В.М. Бутузов, В.Д. Гавловський, К.В. Тітуніна, В.П. Шоломенцев; За ред. І.В. Бондаренка. – К., 2009. – 182с.
2. Очимовская Т. Новые уловки интернет-мошенников // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://smi.liga.net/articles/2013-02-12/8306060-novye_urovki_internet_moshennikov.htm
3. Княжанский В. На темной стороне Интернета // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://smi.liga.net/articles/2013-02-22/8440309-na_temnoy_storone_interneta.htm
4. Мошков А.Н. Современные подходы к борьбе с электронным мошенничеством [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://antifraudrussia.ru/>
5. Никитина Т. Британцев атакуют мошенники, использующие чужие данные [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.securelist.com/ru/blog/207764448/Britantsev_atakuyut_moshenniki_ispolzuyushchie_chuzhie_dannye
6. СБУ призывает не поддаваться на вымогание средств в Интернете [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://for-ua.com/>
7. Центр реагирования на компьютерные инциденты Российской Федерации: сайт // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.cert.ru/>
8. The Internet Crime Complaint Center (IC3) // [the Electronic resource] – the Mode of access: <http://www.ic3.gov>
9. О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и отдельные законодательные акты Российской Федерации: федеральный закон от 29.11.2012 № 207-ФЗ (принят ГД ФС РФ 23.11.2012) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://duma.consultant.ru/page.aspx?1635181>
10. Борьба с мошенничеством в сфере высоких технологий // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://antifraudrussia.ru/news/339.html>

Сабадаш В.П. Интернет-мошенничество: реалии современности и криминалистические аспекты противодействия / В.П. Сабадаш // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 278-283.

В статье рассматривается современное состояние и криминалистические аспекты противодействия интернет-мошенничеству. Исследуются статистические данные относительно таких преступных проявлений в мире, указываются способы интернет-мошенничества, его характерные особенности, отмечаются специальные организации, которые занимаются разными аспектами противодействия интернет-мошенничеству, в том числе и регистрацией жалоб на преступные действия интернет направленности в разных государствах мира, раскрываются основные направления противодействия этому преступному действию.

Ключевые слова: интернет-мошенничество, преступление, способы, противодействие, информационная безопасность, сфера высоких технологий.

Sabadash, V. Internet fraud: realities of the present and criminalistic aspects of counteraction / V. Sabadash // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 278-283.

In article the current state and criminalistic aspects of counteraction to Internet fraud is considered. Statistical data concerning such criminal manifestations in the world are investigated, ways of Internet fraud, its characteristics are specified, the special organizations which are engaged in different aspects of counteraction to Internet fraud including registration of complaints to criminal acts the orientation Internet in the different states of the world, the main directions of counteraction to this criminal act reveal are noted.

Keywords: Internet fraud, crime, ways, counteraction, information security, sphere of high technologies.

УДК 340.130.53(477):343.8

ГУМАНІЗАЦІЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Скворцова О. В.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У статті на підставі положень чинного Кримінального кодексу України аналізується наявність стандартів гуманізму у сфері відповідальності за економічні злочини; відзначається суперечливий характер змін кримінального законодавства в частині відповідальності за злочини у сфері економіки.

Ключові слова: економічні злочини, гуманізація відповідальності, пом'якшення кримінального покарання, декриміналізація злочинів, злочини у сфері економіки.

Доцільність та проблеми ліквідації або пом'якшення кримінальної відповідальності за злочини у сфері економіки на сьогоднішній день вивчені недостатньо. В основному це пов'язано з поспішністю прийняття таких змін у законодавстві. На сьогодні щодо цих перетворень є лише оцінки окремих експертів [1, 2, 3 та ін.], що зумовлює *актуальність* здійснюваного дослідження. *Метою* роботи є встановлення на підставі положень чинного Кримінального кодексу (далі – КК) України наявності стандартів гуманізму у сфері відповідальності за економічні злочини.

При цьому, на наш погляд, аналізу гуманізації відповідальності за злочини у сфері економіки в сучасному кримінальному законодавстві має передувати дослідження історичних засад регламентації та встановлення кримінальної відповідальності й покарання за економічні злочини в кримінальному законодавстві минулих років. Це дасть можливість виявити основні напрямки розвитку законодавства у цій сфері, простежити його взаємозв'язок із соціально-економічними умовами життя суспільства і держави в цілому.

Особливий інтерес у цьому ракурсі дослідження для нас викликає КК України 1960 року [4], який був введений в дію в 1961 році. Цей кодекс показав свою довговічність, оскільки проіснував, хоча і з численними змінами й доповненнями, до 1 вересня 2001 року – до впровадження нового КК України 2001 року [5].

Характерною особливістю КК України 1960 року (як і КК України 2001 року) є побудова глав (відповідно – розділів) його Особливої частини за родовим об'єктом посягання. Цей кодекс містив три самостійні глави – V, VI, VII, що передбачали відповідальність за майнові, господарські та посадові злочини. Цей факт є примітним з огляду на те, що за ознаками спільності родових об'єктів сьогодні, з урахуванням положень чинного КК України 2001 року, в число економічних злочинів можна включити: розділ VI «Злочини проти власності» (крадіжка, грабіж, шахрайство тощо), розділ VII КК України «Злочини у сфері господарської діяльності» (фіктивне підприємництво, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом тощо) і, у зв'язку з набранням чинності нового антикорупційного законодавства [6], розділ XVII КК України в частині злочинів, які регламентують відповідальність за посягання у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та

професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми, комерційний підкуп такої особи, зловживання повноваженнями особами, що надають публічні послуги тощо).

Однак такі злочини, як контрабанда, виготовлення і збут підроблених грошей, порушення правил про валютні операції, були віднесені не до господарських злочинів, а до інших злочинів проти держави. При цьому рівень оцінки суспільної небезпеки цих злочинів був надзвичайно високий: до 1990 року за такі злочини, скоєні при обтяжуючих обставинах, передбачалася смертна кара [7, с. 67].

У КК України 1960 року, згідно з положеннями ст.ст. 1, 3, 7 [4], скасовувалася аналогія закону, яка досить широко застосовувалася раніше (наприклад, у період війни продаж товарів за підвищеною ціною (навіть при відсутності скупки) найчастіше розглядався судами як спекуляція).

З прийняттям КК України 2001 року таке діяння, як порушення правил про валютні операції, було декриміналізовано. Відповідальність за незаконний обіг підроблених грошей (ст. 199 КК [5]), контрабанду (ст. 201 КК [5]) передбачена в розділі КК «Злочини у сфері господарської діяльності». Також в 2008 році в санкціях, що передбачають відповідальність за низку злочинів у сфері господарської діяльності (ст.ст. 207, 210, 211 та ін. КК [8]), були знижені нижні і верхні границі покарання у вигляді позбавлення волі. Тобто в питаннях регламентації та встановлення відповідальності за економічні злочини спостерігався розвиток шляхом гуманізації: позначається тенденція до зміни родового об'єкта злочину в залежності від оцінки законодавцем суспільної небезпеки скоєних діянь; пом'якшуються заходи кримінального покарання.

Подальші зміни відповідальності за економічні злочини базуються на прагненні привести законодавство у цій сфері до європейських стандартів. Адже надмірна криміналізація правопорушень, наприклад, у сфері бізнесу, призводить, з одного боку до обмеження прав і свобод громадян, зниження їх підприємницької активності, а з іншого – не приносить жодної вигоди для держави, яка фактично не отримує належного покриття шкоди, завданої такими протиправними діями. Тобто законодавець відштовхувався від позиції, що за скоєння злочинів у сфері економіки ефективними можуть бути, перш за все, ті заходи кримінального покарання, які здатні економічно впливати на злочинця, роблячи його протиправну поведінку економічно не вигідною.

15 листопада 2011 Верховна Рада України прийняла закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» (далі – Закон) [9], який набув чинності 17 січня 2012 року. Закон вніс зміни, в тому числі, в чинний на той час Кримінально-процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Митний кодекс України та КК України. Ці зміни були спрямовані на зниження тяжкості покарання щодо низки протиправних діянь у сфері економічної діяльності.

У першу чергу слід вказати, що Закон декриміналізував 17 складів злочинів, які входили в розділ VII КК України «Злочини у сфері господарської діяльності». Серед таких: порушення порядку зайняття господарською діяльністю та діяльністю з надання фінансових послуг (ст. 202), зайняття забороненими видами господарської діяльності (ст. 203), ухилення від повернення виручки в іноземній валюті (ст. 207), незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків (ст.

208), порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння (ст. 214), підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків (ст. 215), незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірної клейма (ст. 217), фіктивне банкрутство (ст. 218), приховування стійкої фінансової неспроможності (ст. 220), незаконні дії у разі банкрутства (ст. 221), шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 223), обман покупців та замовників (ст. 225), фальсифікація засобів вимірювання (ст. 226), примушування до антиконкурентних узгоджених дій (ст. 228), незаконні дії щодо приватизаційних паперів (ст. 234), недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання (ст. 235). За скоєння таких правопорушень встановлена адміністративна відповідальність у вигляді накладення штрафів. З санкцій цих статей, відповідно, виключені положення щодо застосування до правопорушників таких видів покарань, як виправні роботи, обмеження та позбавлення волі. Деякі господарські злочини, що залишилися в чинному КК, не будуть каратися позбавленням волі, обмеженням волі, а тільки штрафами (наприклад, ст.ст. 203-2, 219, 222 та ін.) Однак розмір штрафів істотно зріс. Крім цього декриміналізована ст. 201 КК «Контрабанда» в частині незаконного переміщення через митний кордон України товарів (товарна контрабанда). В оновленому варіанті КК відповідальність передбачається тільки за контрабанду культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів і спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації.

З одного боку, прийнятий Закон дійсно є гуманним. Частина економічних злочинів була декриміналізована, тобто переведена з рангу злочинів в ранг правопорушень. Інші істотно гуманізували, а саме: покарання за їх вчинення було знижено до рівня штрафів.

З іншого боку, розміри штрафів за економічні злочини в більшості випадків конкретною сумою не будуть обмежені, що дає підставу говорити не про зменшення, а про збільшення кримінальної відповідальності за такі діяння. Адже відповідно до змін, що були внесені Законом у ст. 53 КК, «за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання у вигляді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути менше розміру майнової шкоди, заподіяної зчином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу» [5].

Вимога щодо пропорційності розміру штрафу рівню майнової шкоди у позначеній ситуації породжує проблему визначення одиниці виміру цих збитків (або злочинних доходів). Відомо, згідно з п. 5 підрозділу I Розділу XX Податкового кодексу України [10], що при призначенні штрафу в якості основного або додаткового покарання суд повинен виходити з того, що неоподатковуваний мінімум доходів громадян, який використовується для визначення розміру штрафу, становить суму в 17 гривень, а в частині кваліфікації злочинів сума неоподаткованого мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги. До 31 грудня 2014 року для цілей застосування зазначених положень розмір податкової соціальної пільги становить 50% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у розрахунку на місяць), встановленого законом на 1 січня звітного податкового року (а з 1 січня 2015 року це буде 100% розміру прожиткового мінімуму для працездатної особи (у роз-

рахунку на місяць), встановленого законом на 1 січня звітного податкового року). Тобто для кваліфікації злочинів сьогодні застосовується сума неоподаткованого мінімуму в розмірі 573, 5 гривень (тому що прожитковий мінімум для працездатних осіб з 1 січня 2013 року становить 1147 гривень [11]).

Виникає питання: як співвідносити ці неоподатковані мінімуми? Якщо говорити суто про юридичну рівність, можлива ситуація, коли винний за вчинене діяння у сфері економіки зможе відкупитися лише частиною незаконно набутого майна без обмеження або позбавлення волі. При фактичній рівності в грошовому вираженні розмір відповідальності буде прирівнюватися до розмаху правопорушення. Тоді за рахунок яких коштів винний має виплачувати величезну суму штрафу у випадку, наприклад, конфіскації майна? Навіть нові положення ст. 53 КК про можливість заміни штрафу покаранням у вигляді позбавлення волі в разі його несплати протягом року (максимально можливий період розстрочки) [5] не здатні вирішити цю проблему в рамках правового поля, оскільки встановлюють привілеї за ознакою майнового стану особи, що є неприпустимим в правовій державі, виходячи зі змісту ст. 24 Конституції України [12], і може призвести до зростання соціальної нерівності в суспільстві. Ясно одне: ряд положень Закону потребує доопрацювання і більш детального роз'яснення.

В цілому, проаналізовані зміни кримінального законодавства в частині відповідальності за економічні злочини носять позитивний характер і повинні сприяти підвищенню стандартів гуманізму у досліджуваній кримінально-правовій сфері. Чи є намічена тенденція виправданною, покаже лише практика.

Список літератури:

1. Силенко В. Декриминализация по-украински как защита интересов нечистых на руку акул капитализма [Електронний ресурс] / Прогрессивная социалистическая партия Украины, 11 января 2012 г. — Режим доступа: http://www.vitrenko.org/start.php?lang=1&article_id=13859.
2. Портнов А. Закон о гуманизации ответственности за хозяйственные правонарушения позволит выйти на свободу тысячам людей [Електронний ресурс] / Официальное Интернет-представительство Президента Украины, 13 декабря 2011 г. — Режим доступа: <http://www.president.gov.ua/ru/news/22281.html>.
3. Бодня Т. В Украине исчезнет товарная контрабанда. Из Уголовного кодекса [Електронний ресурс] / Международное Агентство Информационных Расследований, 5 июля 2011 г. — Режим доступа: maig.in.ua/inquest/show/id/11518.
4. Уголовный кодекс Украины от 28 декабря 1960 г. // Ведомости Верховной Рады. — 1961. — № 2. — ст. 14.
5. Уголовный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 5 февраля 2012 года). — Х. : «Одиссей», 2012. — 248 с.
6. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції в Україні» від 7 квітня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 40. — ст. 404.
7. Уголовное право. Общая часть / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Ю. М. Ткачевского, Г. Н. Борзенкова. — М. : Изд-во Московского университета, 1993. — 431 с.
8. Уголовный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 сентября 2011 года). — Х. : «Одиссей», 2011. — 248 с.
9. Закон Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины по гуманизации ответственности за правонарушения в сфере хозяйственной деятельности» от 15 ноября 2011 г. // Голос Украины. — 17.12.2011. — № 239.
10. Налоговый кодекс Украины : в ред. от 2 декабря 2010 г. // Голос Украины. — 04.12.2010. — № 229-230.
11. Закон Украины «О государственном бюджете Украины на 2013 год» от 6 декабря 2012 г. // Ведомости Верховной Рады Украины. — 2013. — № 5-6. — ст. 60.
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Голос України. — 27.07.1996. — № 138 (1388).

Скворцова О.В. Гуманизация ответственности за преступления в сфере экономики в современном криминальном законодательстве Украины / О. В. Скворцова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. — 2013. — Т. 26 (65). № 1. — С. 284-288.

В статье на основании положений действующего Уголовного кодекса Украины анализируется наличие стандартов гуманизма в сфере ответственности за экономические преступления; отмечается

противоречивый характер изменений уголовного законодательства в части ответственности за преступления в сфере экономики.

Ключевые слова: экономические преступления, гуманизация ответственности, смягчение уголовного наказания, декриминализация преступлений, преступления в сфере экономики.

Skvortsova O. V. Humanization of Responsibility for Economic Crimes in Modern Criminal Law of Ukraine / O. V. Skvortsova // Scientific Notes of Tavriada National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 284-288.

In the article, availability of standards of humanism in the sphere of responsibility for economic crimes is analyzed on the basis of provisions of the Criminal Code of Ukraine, the controversial nature of the changes in the criminal law concerning responsibility for economic crimes is determined.

Keywords: economic crime, humanization of responsibility, mitigation of criminal punishment, decriminalization of crimes, economic crimes.

УДК 342.951:35.088 (477)

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

Талалай Д. В., Борисенко Г. О.

Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна

Встановлені нормативно-правові засади взаємодії суб'єктів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, схарактеризовані її тактичні особливості. За результатами проведеного аналізу запропоновані шляхи підвищення ефективності механізму взаємодії військових формувань і правоохоронних органів у разі ускладнення оперативної обстановки.

Ключові слова: взаємодія, сили охорони правопорядку, службово-бойова діяльність, співробітництво.

Будь-яка система чи підсистема являє собою сукупність визначених елементів, між якими існують функціональні відносини. Елементи системи управління суб'єктами службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку в особливих умовах перебувають у різних функціональних відносинах, до числа яких обов'язково входять відносини взаємодії. Вони передбачають поєднання зусиль різних органів, установ, підрозділів, служб, військових частин і з'єднань, громадських організацій та населення для виконання службово-бойових завдань, що виникають у надзвичайних ситуаціях певної генези, і є об'єктивною необхідністю.

В літературі з управління загалом, у тому числі й з управління силами охорони правопорядку, комплексно проблема координації та взаємодії розроблена ще недостатньо. На думку одних авторів, взаємодія та координація – це слова-синоніми, що означають погодженість; на думку інших, взаємодія – це більш широке поняття, ніж координація; треті вважають навпаки, що більш широким поняттям є координація; четверті розглядають координацію як організацію взаємодії.

Взаємодія є одним із найважливіших принципів науки управління, а також спеціальної тактики. У роботах, присвячених теорії і практиці взаємодії у сфері охорони правопорядку, термін «взаємодія» зазвичай розглядається як узгодження зусиль за метою, місцем, часом, напрямком дій та ін. Таке тлумачення повністю запозичене з військової науки й застосовне до галузі спеціальної тактики, але не охоплює всієї сукупності відносин взаємодії, які виникають між різними елементами системи управління в разі ускладнення оперативної обстановки.

Загальнотеоретичною основою для розгляду проблеми є наукові праці С.А. Буткевича, О.Ф. Долженкова, Ю.В. Дубка, І.О. Кириченка, О.В. Копана, М.В. Корнієнка, В.В. Крутова, С.О. Кузніченка, В.А. Лаптія, В.І. Олефіра, А.М. Подоляки, М.Б. Саакяна, О.М. Шмакова та ін. Як встановлено, у працях названих дослідників з'ясовано лише окремі аспекти взаємодії суб'єктів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку або ж схарактеризовано їх принагідно в перебігу вивчення більш загальних чи суміжних суспільних відносин.

Метою статті є з'ясування особливостей взаємодії суб'єктів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, в також вироблення пропозицій щодо вдосконалення механізму їх співробітництва.

Ю.В. Дубко акцентує, що проведення спеціальних операцій (дій, заходів) сил охорони правопорядку підпорядковується об'єктивним законам збройної боротьби. І в цьому випадку взаємодія являє собою узгоджені за завданнями (об'єктами), напрямками, рубежами (районами) і часом дії органів і підрозділів внутрішніх справ, частин і з'єднань внутрішніх військ, вищих навчальних закладів МВС України, а в ряді випадків і інших військових формувань і правоохоронних органів в інтересах досягнення спільної мети спеціальних операцій (дій, заходів). Взаємодія найбільш повно відбиває сутність спеціальних операцій, успіху в яких можна досягти лише об'єднаними зусиллями всіх сил і засобів [1, с. 626–628].

Однак, спільні цілі заходів сил охорони правопорядку в особливих умовах не зводяться лише до бойових дій. Більш того, перед ними ставиться завдання за можливості не допустити такого розвитку подій, який би призвів до необхідності проведення спеціальних бойових дій. У зв'язку з цим, відносини взаємодії між різними суб'єктами можуть включати в себе раціональний розподіл завдань відповідно до специфіки діяльності цих суб'єктів, обмін оперативною та розвідувальною інформацією між ними, координацію зусиль непідпорядкованих один одному підрозділів та ін. У цьому випадку всі дії спрямовуються на досягнення спільних цілей, але не обов'язково узгоджуються за напрямками, рубежами тощо.

На думку В.М. Плішкіна, питання вироблення чітких понять взаємодії і координації у правоохоронних органах і військових формуваннях має не лише теоретичне, але й суто практичне значення, оскільки проблема взаємодії є загальною, і від того, який зміст вкладено в це поняття, буде залежати розгляд питань про його нормативне регулювання, практичні рекомендації щодо вдосконалення взаємодії і координації та ін. [2, с. 498].

У тлумачному словнику В. Даля цих слів взагалі немає [3]. Сучасні ж словники не дають вичерпного розуміння вказаних вище термінів, тому що пояснюють ці поняття через однакове третє – погодженість. Автори, які вважають, що взаємодія є більш загальним поняттям, ніж координація, базують свій погляд на філософському визначенні, яке означає взаємний зв'язок і взаємну обумовленість предметів, явищ [4, с. 144–145]. Отже, при аналізі сутності та виробленні оптимального поняття взаємодії в діяльності сил охорони правопорядку треба йти із загального до часткового, тобто із філософського поняття взаємодії до його інтерпретації у сфері діяльності цих правоохоронних органів і військових формувань [5, с. 195].

Крім наведених термінів, у нормативних актах військових формувань і правоохоронних органів неодноразово вживається термін «сприяння», який безпосередньо стосується службово-бойової діяльності органів, підрозділів та установ Служби безпеки України й Управління державної охорони України, їх взаємодії з іншими силами охорони правопорядку. Підкреслимо, що цей термін використовується винятково щодо діяльності структурних підрозділів цих правоохоронних органів спеціального призначення.

Тлумачні словники визначають «сприяння» як спільну дію, співучасть або допомогу, підтримку в чомусь; дійова участь у чийхось справах з метою полегшення; допомога, підтримка якоїсь діяльності [6, с. 52]. Саме тому вважаємо, що вживання

терміну «сприяння» в нормативно-правових актах правоохоронних та інших державних органів є некоректним у силу його неконкретності та розмитості.

Отже, «взаємодія» як військовий термін є категорією спеціальної тактики, але як категорія науки службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку поняття «взаємодія» значно ширше. Воно включає в себе як оперативно-тактичну взаємодію підрозділів, так і весь комплекс спільних або узгоджених дій кількох суб'єктів, спрямованих до спільної мети.

Як підкреслює М.В. Корнієнко, нині досить проблемними залишаються питання обміну інформацією із взаємодіючими органами під час проведення відповідних дій (заходів). Також спостерігається відсутність узгодженості щодо спільних дій (кожний правоохоронний орган ставить перед собою окремі завдання, унаслідок чого зникає чітка мета щодо проведення операції), а наслідком такої взаємодії є неузгодженість часу, місця висунення і збору груп бойового порядку, невизначеність початку й порядку проведення спеціальної операції [7, с. 11].

Ми поділяємо висновки В.І. Петрова, який вважає, що мета взаємодії полягає в: єдиному розумінні завдань усіма уповноваженими суб'єктами при їх спільних діях; досягненні найбільш раціонального й ефективного використання можливостей взаємодіючих структур; забезпеченні узгодженості в діях різнорідних, різної відомчої приналежності військ та органів (сил); уточненні заходів щодо їх забезпечення [8, с. 30]. Іншими словами, метою взаємодії є забезпечення ефективного виконання спільних службово-бойових завдань з найменшими затратами сил і засобів.

На слушну думку Т.М. Єсетова, взаємодія – це не ізольоване явище, а одна зі сторін багатогранного процесу в цілому, основна частина застосування військ, різнорідних і різновідомчих сил і засобів у різних формах службово-бойової діяльності. Вона організується та здійснюється, передусім, в інтересах тих сил і засобів, що діють на найважливіших напрямках і виконують нагальні завдання в інтересах забезпечення національної безпеки держави [9, с. 8].

Отже, одним із важливих елементів для успішного вирішення непередбачених завдань при проведенні спеціальних дій чи заходів сил охорони правопорядку в особливих умовах є взаємодія, що базується на узгоджених спільних діях залучених сил для досягнення мети операції. Взаємодія організується та здійснюється між силами, що беруть участь в операції, за завданнями, напрямами, прийомами, способами, місцем і часом дій. При цьому вона забезпечується протягом всього періоду виконання завдань між усіма підпорядкованими й непідпорядкованими силами, задіяними у спеціальних операціях (діях, заходах).

Таким чином, одним із вихідних питань у процесі організації та здійснення службово-бойової діяльності силами охорони правопорядку є взаємодія, яка у загальному вигляді відображає взаємну обумовленість і процеси впливу відповідних об'єктів один на одного. Загалом же є визначеним видом діяльності відповідних суб'єктів, співробітництвом для досягнення єдиної, спільної мети. Взаємодія у процесі здійснення такої діяльності полягає передусім у тому, що вона дає змогу комплексно, оперативно та ефективно використовувати наявні сили, засоби й можливості різних відомств, органів, служб і підрозділів з урахуванням їх специфіки та компетенції. Належна їй організація забезпечує успішне виконання завдань, визначених чинним законодавством, певним колом відповідних суб'єктів.

Вважаємо, що основою для організації та здійснення взаємодії є: єдине розуміння задуму; єдине розуміння змісту завдань і шляхів їх виконання; спільне розроблення основоположних документів і своєчасний контроль за виконанням їх вимог.

Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 10 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», МВС України, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах охорони державного кордону України, інші центральні органи виконавчої влади України, Служба безпеки України в межах своєї компетенції та у взаємодії з Управлінням державної охорони України беруть участь у здійсненні державної охорони [10]. Крім цього, у ст. 14 указанного Закону закріплено, що Управління державної охорони України взаємодіє з іншими органами державної влади України, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на нього завдань. У свою чергу, громадяни та їх об'єднання сприяють діяльності Управління державної охорони України на добровільних засадах. Водночас Управління державної охорони України для здійснення покладених на нього завдань може взаємодіяти з органами безпеки іноземних держав відповідно до міжнародних договорів України [10].

Відповідно до ст. 8 Закону України «Про Службу безпеки України», Служба безпеки України взаємодіє з державними органами, підприємствами, установами, організаціями та посадовими особами, які сприяють виконанню покладених на неї завдань. У свою чергу, громадяни України та їх об'єднання, інші особи сприяють законній діяльності Служби безпеки України на добровільних засадах [11]. Для вирішення покладених завдань Служба безпеки України може встановлювати контакти з органами безпеки іноземних держав і взаємодіяти з ними на підставі норм міжнародного права, відповідних договорів та угод (ст. 16).

Водночас у ст. 17 цього Закону закріплено, що Служба безпеки України взаємодіє з Управлінням охорони вищих посадових осіб України, правоохоронними та митними органами України у порядку і на засадах, визначених законами, указами Президента України та прийнятими на їх основі актами Служби безпеки України і відповідного відомства [11]. Але вважаємо, що ця стаття містить певні неточності, оскільки: *по-перше*, вбачаємо, що йдеться про Управління державної охорони України (замість зазначеного Управління охорони вищих посадових осіб України) [10]; *по-друге*, відповідно до Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [12] митні органи належать до правоохоронних, тому немає сенсу виділяти їх в окрему категорію, як це зроблено в Законі [11]; *по-третьє*, окрім указів, Президент України має право видавати вказівки, розпорядження, давати доручення тощо, якими також повинна керуватися у своїй діяльності Служба безпеки України.

Таким чином, вважаємо доцільним ст. 17 Закону України «Про Службу безпеки України» [11] викласти в такій редакції:

«Стаття 17. Взаємодія Служби безпеки України з правоохоронними та іншими державними органами України. Служба безпеки України взаємодіє з правоохоронними та іншими державними органами України в порядку і на засадах, визначених законами, актами Президента України та прийнятими на їх основі актами Служби безпеки України й відповідного відомства».

При цьому провідну роль у координації та організації взаємодії військових формувань, правоохоронних та інших державних органів від Служби безпеки України

відіграє Антитерористичний центр – постійно діючий орган, який здійснює координацію діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом у запобіганні терористичним актам щодо державних діячів, критичних об'єктів життєзабезпечення населення, об'єктів підвищеної небезпеки, актам, що загрожують життю і здоров'ю значної кількості людей, та їх припиненні [13].

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що взаємодія Служби безпеки України з правоохоронними та іншими державними органами повинна здійснюватися шляхом: спільного визначення на основі аналізу оперативної (воєнно-політичної, соціальної, криміногенної та ін.) обстановки питань, що потребують комплексного, за участю всіх зацікавлених органів вирішення; спільної розробки й реалізації комплексних заходів зі зміцнення громадського порядку та посилення боротьби зі злочинністю, а також вирішення проблем окремих напрямів правоохоронної діяльності в разі ускладнення оперативної обстановки; організації і проведення спільних заходів щодо розкриття та розслідування окремих категорій злочинів, профілактики правопорушень та ін.; обміну передовим досвідом роботи тощо [6, с. 53].

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» основними принципами діяльності Державної прикордонної служби України є: законність; повага і дотримання прав і свобод людини та громадянина; позапартійність; безперервність; поєднання гласних, негласних, конспіративних форм і методів діяльності; єдиноначальність; колегіальність при розробці важливих рішень; *взаємодія з органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями при здійсненні покладених на Державну прикордонну службу України завдань*; відкритість для демократичного цивільного контролю [14]. На наш погляд, принцип взаємодії означає, що діяльність Державної прикордонної служби України здійснюється в постійному контакті з іншими органами, формуваннями, державними та громадськими організаціями й установами, а також громадянами.

Узагальнюючи положення проаналізованих нормативно-правових актів і результатів наукових розвідок у цій сфері, можна зробити такі висновки.

По-перше, *формами взаємодії* сил охорони правопорядку можуть бути: спільний аналіз обстановки; спільне планування різних дій і заходів; взаємне використання сил і засобів; взаємне інформування зацікавлених суб'єктів; створення та функціонування спільних органів управління, оперативних груп, груп бойового порядку та ін.; обмін службовим та оперативним досвідом; спільні *превентивні заходи* і т. ін.

По-друге, до основних *методів взаємодії* належить: узгодження; співвідповідність; координація; встановлення доцільного співвідношення між спільними діями. Це може реалізовуватися, зокрема, у вигляді: вказівок старшого начальника та доповідей підлеглих працівників, підрозділів, оперативних груп тощо; детальної розробки алгоритму способів виконання завдань; імітації основних оперативних (оперативно-тактичних) епізодів на картах, макетах місцевості або в ході командно-штабних (тактико-спеціальних) тренувань; проведення навчань із силами і засобами різної відомчої приналежності; багатоваріантного розв'язання різних ситуативних завдань.

По-третє, *взаємодія здійснюється на різних рівнях* – міждержавному, міжвідомчому, внутрівідомчому, міжособистісному та ін. Залежно від цілей суб'єктів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, масштабів дій і складу сил і засобів, що беруть участь у виконанні таких завдань, розрізняють тактичну, оперативну та стратегічну взаємодію.

По-четверте, *взаємодія має бути багатоваріантною*. Це обумовлено можливими змінами оперативної обстановки. Вона передбачає завчасну організацію та постійне підтримання взаємодії за декількома найбільш вірогідними варіантами розвитку ситуації. Питання взаємодії відпрацьовуються за такими основними видами дія-

льності, як: організаційно-правова, службово-бойова, оперативна (розвідувальна, контррозвідувальна), оперативно-розшукова та ін.

По-п'яте, до *взаємодії висуваються такі вимоги*, як-то: а) безперервність – одна з основних вимог при її організації і здійсненні, вона досягається забезпеченням постійної узгодженості дій протягом усього часу виконання завдань; б) гнучкість – полягає в можливості своєчасного корегування відповідних службово-бойових завдань внаслідок зміни оперативної обстановки; в) цілеспрямованість й активність – полягають у наполегливому та рішучому проведенні заходів щодо узгодження зусиль сил охорони правопорядку з виконання головного завдання; ці вимоги передбачають централізацію організації взаємодії відповідно до задуму конкретного службово-бойового завдання, завданнями взаємодіючих суб'єктів при наданні ним ініціативи щодо вибору способів і прийомів застосування сил і засобів; г) прихованість, яка забезпечується надійним взаємним захистом інформації, отриманої відповідними суб'єктами, обмеженням кола організацій та осіб, що мають до неї доступ.

По-шосте, *належний рівень взаємодії* забезпечується: взаємним знанням покладених законодавством завдань, можливостей взаємодіючих суб'єктів, їх з'ясуванням і узгодженням різних варіантів дій; систематичним уточненням змісту взаємодії; організацією та підтриманням безперервного зв'язку та постійним взаємним обміном інформацією про обстановку; створенням єдиної системи оповіщення й упізнання; чітко налагодженими та постійно підтримуваними контактами між керівниками взаємодіючих суб'єктів та їх органів управління; належним контролем за дотриманням встановленого порядку узгоджених дій.

По-сьоме, *метою взаємодії є* узгодження службово-бойових дій (заходів) як при виконанні поточних завдань, так і в разі ускладнення оперативної обстановки. Це досягається: взаємним знанням завдань, чітким розумінням та узгодженням спільних дій у різних умовах оперативної обстановки; своєчасним відпрацюванням планів взаємодії та їх систематичним уточненням; організацією та підтриманням безперервного зв'язку, взаємним інформуванням щодо обстановки; постійним контролем за неухильним дотриманням розробленого порядку узгоджених дій при виконанні поставлених завдань.

Таким чином, сутність взаємодії суб'єктів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку полягає в основаних на належній нормативно-правовій регламентації узгоджених на всіх рівнях діях і заходах взаємодіючих суб'єктів під час виконання відповідних службово-бойових завдань. Взаємодія цих правоохоронних органів і військових формувань має обов'язково здійснюватися на якісних нормативно-правових засадах, оскільки її надмірна зарегламентованість перетворюється на перешкоду, часто призводячи до негативних наслідків. Указаний сектор забезпечення внутрішньої безпеки держави потребує подальшого наукового супроводу й постійного моніторингу, зокрема в рамках спеціальності 21.07.05 – службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку (юридичні науки).

Список літератури:

1. Дубко Ю. В. Управління органами внутрішніх справ в особливих умовах : монографія / [за ред. О. М. Бандурки]. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2004. – 776 с.
2. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підруч. / [за ред. Ю. Ф. Кравченка]. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1999. – 702 с.
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : В 4-х т. : Т. 1 / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1981. – 699 с.
4. Гаврилюк Т. До питання розмежування понять «взаємодія», «співробітництво» та «партнерство» у сфері відносин міліції з населенням / Тетяна Гаврилюк // Вісн. Акад. управління МВС. – 2009. – № 2. – С. 143–151.
5. Шаповалова І. О. Взаємодія суб'єктів службово-бойової діяльності в умовах надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру / І. О. Шаповалова // Кримськ. юрид. вісн. – 2009. – Вип. 3 (7). – С. 194–200.
6. Шевченко О. В. Взаємодія Служби безпеки України з правоохоронними та іншими державними органами: постановка проблеми / О. В. Шевченко // матеріали наук.-практ. семінару [«Державні механізми протидії кризовим ситуаціям соціального походження»] (м. Харків, 27 листоп. 2012 р.). – Х : Акад. внутр. військ МВС України, 2012. – С. 50–54.
7. Корнієнко М. В. Управління силами і засобами органів внутрішніх справ при ускладненні оперативної обстановки в сфері охорони громадського порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук :

12.00.07 / Корнієнко Михайло Васильович ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2000. – 16 с.

8. Петров В. И. Организационно-правовые основы взаимодействия пограничных органов и пограничных войск Федеральной службы безопасности Российской Федерации с органами внутренних дел в сфере охраны государственной границы Российской Федерации в повседневных условиях : дисс. ... канд. юрид. наук : 20.02.03 / Петров Владимир Иванович ; Московский пограничный ин-т ФСБ Российской Федерации. – М., 2004. – 268 с.

9. Есетов Т. М. Особенности организации взаимодействия разведомственных сил и средств, выполняющих задачи в совместных специальных операциях / Т. М. Есетов // Зб. наук. пр. Нац. акад. Прикордонних військ України (Серія : військ. та техн. науки). – 2009. – № 50. – С. 8–11.

10. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 4 берез. 1998 р. № 160/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 236.

11. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.

12. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

13. Про Положення про Антитерористичний центр та його координаційні групи при регіональних органах Служби безпеки України : Указ Президента України від 14 квіт. 1999 р. № 379/99 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 7. – Ст. 302.

14. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квіт. 2003 р. № 661-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208.

Талалай Д. В., Борисенко А. О. Особенности взаимодействия субъектов служебно-боевой деятельности сил охраны правопорядка / Д. В. Талалай, А.О. Борисенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 289-295.

Установлены нормативно-правовые основы взаимодействия субъектов служебно-боевой деятельности сил охраны правопорядка, охарактеризованы ее тактические особенности. В результате проведенного анализа предложены пути повышения эффективности механизма взаимодействия военных формирований и правоохранительных органов в случае усложнения оперативной обстановки.

Ключевые слова: взаимодействие, силы охраны правопорядка, служебно-боевая деятельность, сотрудничество.

Talalay D. V., Borisenko A. O. Especially Interaction of Subjects of Official-Military Activity of Forces of Protection of The Law And Order / D. V. Talalay, A. O. Borisenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 289-295.

Established legal frameworks interaction of subjects of official-military activity of forces of protection of the law and order, describing it as tactical features. The analysis suggested ways to improve the mechanism of interaction between military forces and law enforcement agencies in the case of more complex operational environment.

Key words: interaction, forces of protection of the law and order, official-military activity, cooperation.

УДК 343.1:343.23:343.85

ІНСЦЕНУВАННЯ ЗЛОЧИНУ У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ, СКОЄННЯ ТА ПРИХОВУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Торган Л. М.

Приватний класичний Університет, м. Запоріжжя, Україна

В статті розглядаються питання наукового визначення місця інценування в криміналістичній системі способів підготовки, скоєння та приховування злочинів. Розкриваються етапи кримінального провадження по кримінальним справам, на яких можливо встановити інценування злочину під некримінальну подію.

Ключові слова: злочин, вбивство, вбивство приховане інценівкою, мета і спосіб злочину, криміналістична класифікація, слідче провадження по кримінальній справі.

Знання слідчим того, які фактори обумовлюють висування злочинцем тієї чи іншої виправдувальної версії, пов'язаної з інценуванням, на що розраховують злочинці, вибираючи той чи інший вид інценування, і від чого залежить цей вибір, як узагалі поводить злочинець після убивства в різних ситуаціях, – усе це вкрай важливо для аналізу поведінки обвинувачуваного (підозрюваного) і перевірки питання про його винність.

Проблемам інценування у різні часи минулого століття вченими-криміналістами приділялась певна увага. Відомі роботи таких професорів, як О.Я.Баєв, Р.Ф.Белкін, О.Ф.Волинский, В.О.Коновалова, В.А.Образцов та інші науковці розглядали проблеми інценування злочинів, маючи тим часом, різні точки зору по цьому питанню.

Так, О.Я.Баєв і А.С.Самотніх в ній розуміють "навмисне здійснення злочинцем доказів, які у своїй сукупності створюють обстановку, характерну для певного, бажаного злочинцем про події" [1; 24-26]. Р.С. Белкін пише, що інценування злочину є "створення обстановки, яка практично не відповідає події, що сталася на цьому місці, і ще може доповнюватися поведінкою і помилковими повідомленнями, як виконавця інценування, так і зв'язаних з ним осіб" [2; 332].

Які ж ознаки інценування, і яка існує криміналістична методика її виявлення?

У тих випадках, коли в стадії порушення кримінального провадження немає повної ясності, – чи дійсно відбувся злочин, наприклад, вбивство чи смерть загиблого викликана іншою причиною, наприклад, самогубством, слідчий зіштовхується з необхідністю перевірити, чи відбулося в даному випадку: самогубство, схоже (по обстановці) на вбивство; вбивство, яке нагадує деякими своїми ознаками картину самогубства; вбивство, замасковане інценуванням.

Таким чином, слідчий, насамперед, повинен вирішити найважливіше для даної категорії справ питання: від чого і за яких обставин настала смерть потерпілого, що відбулося?

Питання це для справ аналізованої категорії здобуває першорядне, а найчастіше і вирішальне значення. Від його вирішення залежить весь подальший хід розслідування. У першу чергу необхідно встановити причину смерті і визначити, чи є вона

насильницькою. Відповідь на ці питання слідчий одержує нерідко вже при проведенні первісних слідчих дій: огляду трупа і місця його виявлення, судово-медичної експертизи трупа і допиту виявлених на місці події свідків. Однак у більшості випадків на початковому етапі слідства ще не ясне питання про рід, а іноді і про причину смерті загиблого.

Якщо не враховувати справи з інсценуванням вбивства, скоєного нібито третіми особами, і з версіями про необережний характер вбивства чи про здійснення його в стані необхідної оборони (коли факт вбивства очевидний і ніким не заперечується). У всіх інших випадках факт вбивства лише передбачається. Саме це припущення і викликає необхідність у порушенні кримінального провадження.

Звідси, природно, випливає, що по всіх справах аналізованої категорії із самого початку розслідування треба висувати версію про вбивство незалежно від того, чи є дані про вбивство, замасковане інсценуванням якою-небудь нейтральною причиною смерті, чи ознаки інсценування відсутні і в наявності просто сумнівний випадок смерті, можливо, викликаний вбивством [3; 193]. Поряд із версією про вбивство, слідчий, виходячи з даних судово-медичного дослідження трупа й інших обставин, обов'язково повинен включити в план для ретельної перевірки й інші версії про рід смерті загиблого. Обов'язковій перевірці підлягають також версії, висунуті ким-небудь із членів родини, близьких і знайомих загиблого.

На думку професора Саїнчина О.С., який проводив дослідження інсценування умисних вбивств у минулому році версії про вбивство і версія підозрюваного, підтверджена інсценуванням, повинні перевірятися вже в процесі проведення першопочаткових слідчих дій. При огляді місця події і трупа, при допиті свідків слідчий обов'язково повинен прагнути одержати відповіді на питання, які впливають із версії про вбивство. Відповідні питання слідчий ставить і судово-медичному експерту [7; 213].

Нарешті, у випадках, коли факт вбивства очевидний і ніким із близьких людей чи оточення потерпілого не піддається сумніву, однак здійснення злочину або приписується ними стороннім особам, або необхідної оборони, слідчий поряд із відповідною версією, перевіряє версію про здійснення навмисного, не спровокованого вбивства ким-небудь із близьких потерпілого.

Таким чином, одним із головних тактичних завдань у ситуації, коли немає ясності стосовно розслідуваної події, є «установлення наявності чи відсутності інсценування, її змісту і спрямованості» [4; 143-144].

Незалежно від того, чи вдається вбивця до інсценування смерті потерпілого від якої-небудь нейтральної причини чи обмежується висуванням відповідної версії, в обох випадках він переслідує одну мету – ошукати слідчого, перешкодити йому, встановити, істину і викрити винного.

Передбачаючи, що слідчий у першу чергу буде оглядати труп і навколишнє оточення, злочинець оцінює їхній стан з позиції своєї версії. Якщо він вважає, що місце знаходження і поза трупа, ушкодження які на ньому, так само як і вся обстановка місця події, нічим не суперечить наміченому їм у своє виправданні поясненню, вбивця не вдається до зміни обстановки.

Якщо ж обстановка на місці події не відповідає версії злочинця, то він нерідко створює нові – штучні – сліди й ознаки, спеціально залишає на місці події ті чи інші предмети, тобто інсценує обстановку нейтральних для нього причин і роду смерті.

Однак уважний слідчий, який вміє зіставити факти слідчий завжди може розпізнати інценування. Пояснюється це тим, що абсолютно точно відтворити обстановку інценуємої події вбивця не може. Насамперед, тому що вперше вбив, не має досвіду в інценуванні. Після здійснення вбивства злочинець майже завжди знаходиться у збудженому стані, що не дозволяє йому помітити всіх деталей навколишнього оточення, осмислити значення кожної з них. Далеко не всі сліди вбивства, що викриває характер, зрозумілий злочинцю, можуть бути ним цілком знищені чи замасковані.

З цього випливає, що розпізнати інценування слідчий може по наступних ознаках: випадково не знищеним злочинцем і тому уцілілим слідам і предметам, що є ознаками-наслідками скоєного ним вбивства; спеціально перебільшеному, неприродному характеру слідів і предметів, які підтверджують версію про нейтральні причини смерті загиблого; слідам, предметам, ознакам і обставинам, які суперечать обстановці при смерті від нейтральної причини, зазначеної у версії близьких загиблого, що випливає із загальної картини місця події; неможливість здійснення дій, приписуваних загиблому; протиріччя у поясненнях зацікавлених осіб, поводження потерпілого і дійсних причин його смерті.

Серед таких негативних обставин найчастіше вказують на інценування: зміни в обстановці місця злочину; ознаки боротьби, зокрема сліди самооборони на тілі потерпілого; ознаки переміщення трупа з місця, де настала смерть; невідповідність положення трупних плям позі трупа; характер ушкоджень на трупі, що не впливає зі способу й обставин позбавлення життя, описаних у версії близьких загиблого; невідповідність зазначеного в цій версії часу смерті загиблого стану трупних явищ, виявлених при огляді.

Основна властивість негативних обставин полягає в тому, що вони заперечують дане пояснення, дану версію, тобто той самий факт виявляється негативною обставиною до однієї версії, разом з тим може підтверджувати іншу [5; 211].

Розслідуючи справи про вбивства, замасковані інценуванням, слідчий вже в процесі проведення первісних слідчих дій застосовує спеціальні методи, найбільш ефективні для встановлення, чи мало місце вбивство чи смерть загиблого була викликана якою-небудь іншою причиною.

Сутність цих методів виражається в наступному:

1. Співвідношення даних з огляду місця події загиблого, даних у поясненнях близьких, з об'єктивними обставинами, встановлюваними первісними слідчими діями, зокрема, оглядом трупа на місці його виявлення і судово-медичною експертизою.
2. Аналіз кожної з виявлених об'єктивних обставин зі звичайною обстановкою при смерті від причини, зазначеної в поясненнях близьких потерпілого чи події, що впливають з обстановки на місці.
3. Виявлення обставин, зокрема, негативних, які вказують або на те, що в обстановку внесені навмисні зміни, тобто зроблено інценування, або просто спростовують версію, висунуту близькими загиблого, і вказують на її свідомо помилковий характер.
4. Виявлення обставин, які прямо чи побічно вказують на те, що смерть загиблого викликана убивством, зокрема, навмисно зробленим ким-небудь з осіб, що висунули версію про нейтральну причину смерті [6; 43].

Перераховані прийоми застосовуються при проведенні первісних слідчих дій, взаємозалежно й одночасно. Це забезпечує цілеспрямованість усієї діяльності слідчого, починаючи вже з початкових дій, спрямованих на встановлення дійсної причини й обставин смерті загиблого.

Аналіз наукових і практичних досліджень по тематиці вбивств пов'язаних з інсценуванням, автором розцінюються як недостатньо розроблені. Професори Бахін В.П., Коновалова В.Е., Шепітько В.Ю Колмаков В.П., Аленін Ю.П., Саїнчин О.С. і деякі інші автори ставили проблему розслідування кримінального провадження злочинів, пов'язаних з інсценуванням в найбільш широкому аспекті. Однак, проблемам розробки криміналістичної характеристики, як способу підготовки, скоєння та приховування злочинів, уваги приділялося вкрай не достатньо. Метою статті автором ставиться початок наукової розробки взаємодії слідчих і оперативно-розшукових установ щодо сумісних дій при розробці поняття «криміналістична характеристика злочинів, прихованих як інсценування». Перші висновки щодо цієї проблеми спонукають насі надалі вести розробку цього напрямку діяльності в розробці приватної методики розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з інсценуванням або приховуванням злочинів.

Список літератури:

1. Расследование отдельных видов преступлений // Под ред. О.Я. Баева. – Воронеж, 1986. – С.43.
2. Криминалистика. Под ред. А.Ф.Волынского. – М., 1999. – С. 246; Криминалистика. Под ред. В.А. Образцова. – М., 1999. – С. 594.
3. О понятии следственных версий, основаниях их выдвижения, классификации. См.: Васильев А.Н., Следственная тактика. – М., 1976; Ларин А.М. От следственной версии – к истине. – М., 1976; Пешак Ян. Следственные версии. – М., 1976; Арцишевский Л.Я. Выдвижение и проверка следственных версий. – М., 1978.
4. Аленин Ю.П. Особенности расследования тяжких преступлений против личности / Ю.П. Аленин, В.В. Тищенко. – Одесса: Бахва, 1996. – С.15.
5. Под негативными обстоятельствами понимаются такие факты и следы, которые не соответствуют, противоречат фактам и следам, обычным и необходимым при определенном событии (или объяснениями определенных лиц о якобы имевшем место событии). См.: Расследование отдельных видов преступлений / Под ред. О.Я.Баева. – Воронеж, 1986; С.Г. Медведев. Негативные обстоятельства и их использование в раскрытии преступлений. – Волгоград, 1973.
6. Мудьюгин Г.Н. Расследование убийств, замаскированных инсценировками / Г. Н. Мудьюгин. – М., 1973. – С.28-29.
7. Саїнчин О.С. Теорія і практика розслідування умисних вбивств / Монографія /. – Одеса, 2012. – 237 с.

Торган Л. М. Инсценирование преступления в системе подготовки, совершения и укрывательства преступлений / Л. М. Торган // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 296-299.

В статье рассматриваются вопросы научного определения места инсценирования в криминалистической системе способов подготовки, совершения и сокрытия преступлений. Раскрываются этапы уголовного производства по уголовным делам, на которых имеется возможность установить инсценирование преступления под некриминальное событие.

Ключевые слова: преступление, убийство, убийство скрытое инсценированием, цель и способ преступления, криминалистическая классификация, следственное производство по уголовному делу.

Liliya Torgan. Staging of crime is in the system of preparation, feausance and concealment of crimes / L. M. Torgan // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 296-299.

This paper presents a scientific definition of a place staging in the forensic system of methods of preparation, perpetration, and cover-up of crimes. The stages of criminal proceedings in criminal cases are disclosed on the basis of which it is possible to determine a crime staging as a non-criminal event.

Key words: crime, murder, murder covered up by staging, purpose and way of crime, forensic classification, investigatory records.

УДК 343.123.12 (44)

МІЖЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ ТА ЇХ ЗВ'ЯЗОК ЗІ СТАНОМ ОПЕРАТИВНОЇ ОБСТАНОВКИ

Халілев Р. А.

РВНЗ «Кримський гуманітарний університет», Україна, м. Ялта

В статті автором розглядаються питання міжетнічних конфліктів та їх зв'язок зі станом оперативної обстановки так і роль органів внутрішніх справ в урегулюванні міжнаціональних протиріч на сучасному етапі розвитку суспільства.

Ключові слова: міжетнічний конфлікт, оперативна обстановка, національна безпека, соціальний конфлікт, антагонізм, мігранти, біженці, злочинність на міжнаціональному ґрунті.

Міжетнічний конфлікт необхідно розглядати як форму міжгрупового конфлікту, в якому групи з протилежними інтересами вирізняються за етнічною ознакою. Міжетнічні конфлікти характеризуються високим рівнем суспільно-політичного напруження, масовим безладдям, організованими та стихійними насильницькими діями і навіть виникненням громадянської війни.

Як уже зазначалося, стрімке зростання злочинності супроводжує процеси виникнення та розвитку міжетнічних конфліктів. Стан злочинності є основним компонентом оперативної обстановки, а тому факт існування міжетнічної напруженості та конфліктів у суспільстві необхідно розглядати як окремий фактор ускладнення оперативної обстановки.

Для з'ясування взаємозв'язку таких понять як оперативна обстановка та міжетнічні конфлікти перш за все необхідно визначити природу, причини, форми та динаміку міжетнічних конфліктів.

У практиці діяльності правоохоронних органів існує складність у визначенні міжетнічного конфлікту. Природа будь-якого соціального конфлікту, у тому числі й етнічного, завжди складна і суперечлива, оскільки обумовлена комплексом причин і конфліктогенних чинників, пов'язаних з явними та латентними (прихованими) інтересами сторін. Тому міжетнічні конфлікти у «чистому вигляді» — явище рідке. Зазвичай, виникнувши на економічному, соціально-політичному або іншому поза етнічному ґрунті, конфлікт набуває на подальших стадіях етнічного характеру, якщо, звичайно, йдеться про протистоянні різних національно-державних утворень або про зіткнення усередині держав різних етнічних груп населення. Це означає, що дуже часто під час соціального, політичного, економічного конфліктів між групами людей вони ідентифікують один одного за етнічними ознаками. Тоді такі етнічні характеристики, як колір шкіри, мова, етнокультура, національні звичаї тощо, можуть маскувати інші відмінні риси соціального і політичного характеру.

Одним з принципових питань в розумінні природи етнічних конфліктів є питання про їх зв'язок з самим феноменом етнічності. Сутність досі відкритих питань полягає в наступному: чи являється першопричиною конфлікту расове, національне та етнічне розділення людства, та, чи складає етнічність сама по собі джерело протиріч і конфліктності? Однозначно відповісти на ці питання важко. Річ у тому, що існує не лише позитивна компліментарність членів етнічних колективів, але і від-

чуття підсвідомої взаємної антипатії, що визначає ділення на «своїх» і «чужих». Тому в конфліктних ситуаціях нерідко оголюються протиріччя, які існують між спільнотами людей, що консолідовані на етнічному ґрунті. У кожен конфлікт не завжди буває залучений весь етнос, це може бути і його частина, група, яка відчуває конфліктну напруженість і необхідність розв'язання суперечок. Проте і в цих випадках етнічність виступає лише формою прояву таких конфліктів. Якщо ж докопатися до суті конфлікту, найчастіше буває, що один народ вступає в конфлікт з іншим не у зв'язку із властивим йому антагонізмом, а внаслідок виявлення різних соціально-політичних інтересів. Отже, немає підстав стверджувати, що міжетнічна напруженість і конфлікти неодмінно породжуються самим фактом існування різних етносів [1, с. 37-39].

Таким чином, про етнічний конфлікт як такий можна говорити тоді, коли є організаційне оформлення національного руху або існує суспільно-політична сила, що ставить собі за мету забезпечення етнонаціональних інтересів того або іншого народу або етнічної групи і для досягнення цієї мети прагне змінити існуюче положення у культурно-мовній, соціально-економічній або політичній сферах життя. В той же час, етнічний конфлікт — завжди явище політичне, адже для вирішення завдань у культурно-мовній або соціально-економічній сферах чи задля досягненні інших національних цілей, як правило, необхідно використовувати політичні шляхи та методи.

Існують окремі теорії, що пояснюють причини міжетнічних конфліктів на основі вивчення досвіду, накопиченого в різних регіонах світу. Розрізняючись за масштабами, соціальному значенні, походженні, зростанню напруженості, міжетнічні конфлікти мають одну «кінцеву природу», що сприяє етнічній мобілізації. Їх глибинне коріння — порушення прав того або іншого етносу, етнічної групи, справедливості та рівноправ'я в міжетнічних стосунках.

Безпосередніми причинами виникнення етнічного конфлікту можуть бути територіальні, економічні, політичні, соціальні, психологічні і інші протиріччя. Нерідке явище для виникнення конфлікту — наявність декількох причин. Слід також відзначити, що суб'єктивний чинник грає найважливішу роль у виникненні конфлікту, значно ускладнює його течію і можливість врегулювання. Саме суб'єктивний чинник робить міжетнічний конфлікт вибуховим та інтенсивним.

Особливого забарвлення набуває міжетнічний конфлікт під впливом релігійного чинника. Аналіз конфліктів дає підстави вважати, що роль релігійного чинника в ідеологічному забезпеченні конфліктуючих сторін дуже велика і досить часто є безпосереднім керівництвом до зіткнень.

Основою міжнаціональних конфліктів є проблеми і суперечки, які виникають в процесі взаємин етносів. У багатонаціональній державі будь-яке питання, чого б воно не торкалося — економіки, політики, культури — незмінно набуває і національного вираження. Виникнення міжнаціональних конфліктів та їх гострота в значній мірі залежать від форми побудови багатонаціональної держави, її національної політики.

Одна з головних причин міжетнічних конфліктів — суперечності навколо територіальних питань. Сутність проблеми зазвичай полягає в тому, що в результаті багаточисельних міграцій населення, завоювань та інших геополітичних процесів, територія розселення етносу у минулому неодноразово змінювалася, змінювалися й кордони держави. У зв'язку з цим виникають територіальні претензії, а як аргументи висувається твердження про приналежність тієї або іншої території певному етносу у минулому. Причому час, від якого проводиться відлік етнічної приналежності спірної території, сторони вибирають довільно, залежно від цілей сторін, що сперечаються. Через свою заплутаність і суб'єктивність територіальні спори є найскладнішими і практично нерозв'язаними [2, с. 25-26].

З етнотериторіальними проблемами пов'язані політичні причини конфліктів. Йдеться, перш за все, про проблему створення етносами незалежних територіально-державних утворень. Велика частина етносів на планеті не має власних незалежних національно-державних утворень. Завдяки розвитку економіки і культури етносів, зростання їх етнічної самосвідомості в їх середі виникають рухи, що мають за мету створення незалежної національної держави. Подібний рух зазвичай виникає в тому разі, якщо етнос на якомусь етапі своєї історії вже мав державність та згодом втратив її. Політичні причини конфліктів виникають і тоді, коли відбувається обмежен-

ня або позбавлення частини етносу (і навіть цілих народів) політичних і особистих прав і свобод за ознакою національної (етнічної) приналежності. Ділення етносів на «корінних» і «некорінні», «титульні» і «нетитульні» також породжує політико-правову нерівність, а отже, може бути причиною міжетнічних конфліктів.

Різноманітні й економічні причини етнічних конфліктів. Перш за все, це боротьба етносів за володіння матеріальними ресурсами і власністю, серед яких найбільш цінними є земля і надра. Сутність конфлікту зводиться до того, що кожна з конфліктуючих сторін прагне обґрунтувати своє право на використання землі і природних ресурсів. Міжетнічний конфлікт може бути результатом обділення периферійних етнічних груп, нерівномірного розвитку, нерівномірної модернізації «ядра» чи етнонаціональної «периферії» в багатонаціональній поліетнічній державі. У цих випадках економічна нерівність між різними етнічними групами, що усвідомлюється як колективний етнонаціональний утиск, стає причиною формування і прояву етнічної солідарності [3, с. 38-40]

Етнічні конфлікти можуть виникати унаслідок соціальних причин, соціальної напруженості. Частіше це відбувається в умовах кризового достатку суспільства, коли складаються передумови соціально-політичного протистояння і конфліктів, у тому числі й за етнічною ознакою. Подібні конфлікти спостерігаються в поліетнічних державах, коли складається соціальна неоднорідність в етнотериторіальному аспекті. І тоді проблеми соціальної незабезпеченості, безробіття, етнодемографії тощо набувають відчутно вираженого етнічного характеру. У престижних видах діяльності виникає конкуренція між титульними і не титульними етносами. Буває, що етнічний конфлікт може стати ефективним засобом «зливу» соціального вибуху в напрямку міжетнічного протистояння. Ще однією з причин етнічних конфліктів можуть стати етнокультурні, у тому числі й мовні проблеми. У випадках, коли не задовольняються етнокультурні запити тієї або іншої етнічної групи, не забезпечуються умови для вивчення та використання рідної мови або виявляється мовний шовінізм, це веде до міжетнічної напруженості і потенційного конфлікту. Слід проте відзначити, що не йдеться про «чисто» етнокультурні проблеми, за ними нерідко стоять окремі соціальні інтереси. Так, одання державного статусу мові лише титульній нації в поліетнічній державі ущемлює значення мов інших етносів і стає засобом, щоб зайняти ключові пости в суспільстві, тобто забезпечує представників титульної нації певними привілеями.

У формуванні міжетнічної напруженості велику роль грають соціально-психологічні чинники. Міжетнічній напруженості як масовому психічному стану властива якість емоційного «зараження», що виражається у психічному навіюванні та подразненні. У історичній пам'яті особливо довго зберігаються національні образи і несправедливості. Міжетнічна напруженість характеризується і таким психічним станом, як масова невротизація. Цей стан відрізняється підвищеним емоційним збудженням, що викликає різні негативні переживання: тривогу, занепокоєння, дратівливість, розгубленість, відчай. Ще різкіше поляризуються стосунки «свої — чужі»: своя етнічна група оцінюється більш позитивно, а чужі — більш негативно. Психологічне напруження може створювати міжетнічні проблеми — справжні та вигадані, — засновані на чутках, помилковій інформації, провокаціях [4, с.115-119].

В епоху інформаційного суспільства стан масової невротизації в значній мірі залежить від ролі засобів масової інформації. Активний негативний вплив ЗМІ на свідомість населення відбувається шляхом одночасного поширення взаємовиключних суджень та переконань, що можуть мати характер принципових протиріч. Внаслідок цього ускладнюється адекватна орієнтація людей у навколишньому середовищі, породжується некритичність в індивідуальних оцінках подій, що в підсумку призводить до загальної апатії та соціальної дезорганізації. На свідомість окремої людини, що втягнута у протистояння основний вплив призводить не аргументований аналіз, а енергійне, впевнене, нерідко і бездоказове ствердження. Людина набуває якості імпульсивності, здатності до відносно короткострокових програм діяльності [5, с.115-118]. Такий стан вносить складову інертності та примітивізму у мислення та поведінку людей, сприяє керованості цілих прошарків та груп населення окремими войовничими лідерами.

Проте, етнічні конфлікти можуть бути викликані не лише зазначеними вище причинами. Аналізуючи етнічні конфлікти на пострадянському просторі, можна виділити причини самого всілякого характеру. Якщо об'єднати ці причини в декілька груп, то вийде наступна картина: 1) соціально-економічні — нерівність в рівні життя, безробіття, різне представництво в престижних професіях; 2) адміністративно-політичні — ієрархія народів (союзні, автономні республіки, автономні області й округи), представництво в органах влади, входження однієї форми національної державності в іншу; 3) культурно-мовні — недостатня з точки зору неросійських народів увага до національної культури і мови, витіснення російською мовою національних мов з суспільного життя; 4) етнодемографічні та етноміграційні — швидкі зміни у співвідношенні чисельності контактуючих етносів унаслідок міграції і відмінностей в рівні природного приросту населення; 5) етнотериторіальні — неспівпадання державних або адміністративних кордонів з кордонами розселення народів, довільне перекроювання міжреспубліканських кордонів, безпідставна передача територій; 6) конфесійні — поліетнічність національних утворень та багатоконфесійність населення накладаються і переплітаються один з одним; 7) історичні — вплив минулих взаємин народів (не лише мирні, але і конфліктні, нерівноправні, війни і т. д.) [6, с.87-88].

У конфліктних ситуаціях оголюються протиріччя, які існують між громадами людей, що консолідовані на етнічній основі. Проте далеко не в кожен конфлікт бувас залучений весь етнос, це може бути його частина, група, яка відчуває на собі протиріччя, що ведуть до конфлікту. Так, більшість етнотериторіальних суперечок йде від імені політичних еліт, урядів, рухів. І далеко не завжди такі суперечності захоплюють значні групи якогось етносу. Оскільки територія колишнього СРСР є поліетнічною за складом населення (що характерне і для держав, що виникли на цій території), то фактично будь-який внутрішній конфлікт — соціально-економічний або політичний за своїм змістом — знаходить етнічний відтінок. В той же час, тут є досить підстав для міжетнічних протиріч, як на особистісному, так і на груповому рівнях. Тому етнічний чинник генерує багато з тих гострих і кризових ситуацій, які виникають у сфері політики, міжгромадних стосунків, стосунків між державними і внутрішньодержавними утвореннями. Якщо мати на увазі міжнаціональні конфлікти, що відбуваються на території колишнього СРСР, то можна звести етнополітичні конфлікти до декількох основних типів. Багато міжетнічних конфліктів є наслідком проблем, що виникають із зміни положення етнічної групи в суспільстві. У колишніх союзних республіках СРСР (тепер — суверенних державах) принцип розподілу соціальних ролей в спільній ієрархічній структурі мав вельми своєрідну картину. За роки радянської влади в союзних республіках склалися багаточисельні та освічені етнічні еліти титульних національностей [7, с.119-120].

Проте із зростанням чисельності кадрів національної інтелігенції і посиленням конкуренції у сфері розумової (переважно управлінської) праці почала наростати напруженість між особами корінної і некорінної національності. Політика «коренізації» органів влади і управління, що тривалий час зберігалася у всіх республіках, врешті-решт, увійшла у протиріччя з принципом соціальної справедливості. Замість відкритого змагального відбору в умовах рівноправ'я всіх перед законом кадри підбиралися за етнічною ознакою. В результаті на початок 80-х років у всіх союзних республіках доля осіб корінних націй, що займали різного роду привілейовані соціальні ніші, значно перевершувала їх долю у складі населення даної республіки. Таке положення створювало потенційний ґрунт для відчуття національної зверхності в титульних націй і породжувало відчуття обділеності та образи в нетитульних. Після розпаду СРСР процес витіснення іншомовних громадян з владних структур в країнах СНД та Балтії помітно посилюється. Саме це є однією з домінуючих причин міжнаціональної напруженості і відтоку російськомовного населення з цих держав. Етнотериторіальні конфлікти часто були пов'язані з воз'єднанням розділених у минулому етносів. Приклади такого типу — конфлікти в Нагірному Карабаху, Південній Осетії, національний рух лезгіна в Азербайджані тощо. Сюди ж відносяться конфлікти, пов'язані з відновленням територіальних прав депортованих народів. До них відноситься спір між осетинами і інгушами через приналежність Пригородного району, рух німців Росії та СНД за відновлення державності в Поволжі.

Ще одним типом є конфлікти, породжені спробами етнічної меншості реалізувати право на самовизначення у формі створення незалежного державного утворення. До таких конфліктів відносяться грузино-абхазський, південно-осетинський, придністровський та ін. На пострадянському просторі мають місце конфлікти, в основі яких лежать домагання тієї або іншої держави на частину території сусідньої держави. Такі конфліктні ситуації існують між Киргизією і Узбекистаном, Росією і Україною, державами Балтії і Росії тощо. Після розпаду СРСР поширеним типом конфліктів стали конфлікти, викликані дискримінацією російського і російськомовного населення в країнах ближнього зарубіжжя.

Останніми роками почастишали конфлікти, що виникають у зв'язку з масовим припливом в той або інший регіон біженців та змушених переселенців.

У виникненні і розростанні міжетнічних конфліктів велика роль соціально-психологічних причин, пануючих в масовій свідомості стереотипів, настроїв, забобонів.

Глибока економічна криза країн ближнього зарубіжжя, супроводжується соціально-політичною кризою і загостренням міжнаціональних відносин, виникнення етнополітичних конфліктів. «Винуватцями», «козлами відпущення», як правило, виявляються представники не «своїї» національності, через яких нібито виникли усі біди і які «заважають» титульному населенню самоутвердитися і жити забезпечено і самобутньо. Так, у Грузії говорять, що у всьому винні абхази, осетини, росіяни, в Азербайджані — вірмени, в Прибалтиці, Молдові, Казахстані — росіяни.

Деякі конфлікти розглядаються як наслідок розпаду СРСР, коли в республіках, що відокремилися, в боротьбу за відділення вступили колишні автономії або ті, що бажали її отримати — Абхазія, Південна Осетія у Грузії, Гагаузія, Придністров'я в Молдові, Карабах в Азербайджані та ін. У цих конфліктах право етносів на самовизначення інколи використовувалося в цілеспрямованих діях політиків як засіб утримання влади або приходу до влади.[8, с. 98-99] Міжетнічні конфлікти мають ті або інші форми і свою власну динаміку.

За формою прояву прийнято розрізняти латентні (приховані) та актуалізовані (відкриті) конфлікти. Латентні конфлікти можуть тривати довго і лише в певних суспільних умовах переростати у відкриті. Як правило, латентні конфлікти не зіштовхують людей, і саме в цій формі конфлікти найлегше вирішувати.

По характеру дій конфліктуючих сторін міжетнічні конфлікти можна класифікувати як насильницькі і насильницькі.

До ненасильницьких форм конфліктів відносяться мітинги, демонстрації, пікети, ухвалення інституційних рішень, акції «громадянської непокорі» і ін. Ці форми конфліктів відрізняються «дійовими особами», тобто основними суб'єктами конфлікту. У інституційних конфліктах, коли в протиріччя приходять норми конституцій, законодавства, що реалізують інтереси конфліктуючих сторін, головними дійовими особами є владні структури, політичні партії та об'єднання, суспільні рухи. У маніфестуючих конфліктах суб'єктом виступають значні маси людей, тому такі конфлікти називають ще і конфліктами масових дій.

Насильницькі конфлікти виявляються у формі відкритих зіткнень за участю регулярних військ, а також бойових дій озброєних ополченців, що супроводжуються жертвами. Такі зіткнення супроводжуються погромами, підпалами, вибухами, захопленнями заручників, потоком біженців, вимушених переселенців тощо. Аналіз міжетнічних конфліктів показує, що безпосередніми учасниками масових дій є представники різних соціальних прошарків, вікових груп, політичних напрямів, віруючих і атеїстів. Об'єднуючим початком усіх сил стає етнічний чинник [9, с.22-23]

Для наявності будь-якого конфлікту, у тому числі й етнічного, потрібна конфліктна ситуація. Вона може існувати задовго до того, як станеться пряме зіткнення учасників, почате за ініціативою одного з них. Щоб конфлікт почав розвиватися, необхідний інцидент, привід, тобто така зовнішня обставина, яка є пусковим механізмом, поштовхом, детонатором, що породжує розвиток подій. Почавшись з інциденту, конфлікт потім розгорається, перетворюючись на великомасштабний, гострий та затяжний.

Яка ж динаміка міжетнічних конфліктів? Найбільш характерні її моменти полягають в наступному. 1). Поступове посилення конфлікту за рахунок введення все

більш активних сил, а також за рахунок накопичення досвіду боротьби. Так, карабахський конфлікт почався з мітингу і мирних вимог вірменського населення про зміну статусу Нагірного Карабаху. На підтримку цих вимог почали проводитися мітинги і демонстрації в Єревані і інших містах Вірменії. Різка ескалація вірмено-азербайджанського конфлікту настала після трагедії Сумгаїту. 2) Збільшення кількості проблемних ситуацій і поглиблення первинної проблемної ситуації. Це характерно для всіх етнічних конфліктів. Під час розвитку конфлікту відбувається вишукування все нових претензій, звинувачень, первісна проблемна ситуація обростає все новими аргументами і фактами. Найбільш характерним в цьому сенсі є конфлікт довкола Придністров'я. Первинні вимоги зводилися до автономії в рамках Молдови. Проте вищі органи влади Молдови відкинули таку можливість. Конфлікт продовжував розростатися. Внаслідок цього придністровці почали ставити питання про відділення від Молдови і державну самостійність. 3) Підвищення конфліктної активності учасників, зміна характеру конфлікту у бік його посилення, залучення в конфлікт нових осіб. На прикладі етнічних конфліктів в Нагірному Карабаху, Грузії, Боснії, Югославії видно, як посилюється конфронтація, конфлікт з відносно «спокійного» переходить в озброєне зіткнення, зростає число вбитих і поранених, до конфлікту залучається практично все населення з однією і з іншого боку. 4) Наростання емоційної напруженості, що супроводжує конфліктні взаємини, яка може надати як мобілізуючий, так і дезорганізуючий вплив на поведінку учасників конфлікту. У міжетнічному конфлікті під час його розвитку зростає відчуття антипатії або ворожості. Приводи та випадки для цього завжди знаходяться. Так, погроми і вбивства безневинних людей вірменської національності у Сумгаїті, а потім в Баку в 1990 р. підсилили ворожнечу між вірменами і азербайджанцями. Після запеклих боїв у Сухумі і інших містах Абхазії збільшилася прірва між грузинами і абхазами.

5). Для міжетнічного конфлікту характерне формування стійкого образу «зовнішнього ворога», коли компроміс сприймається лише як капітуляція противника, коли виявляється прагнення кожній із сторін — учасниць протистояння «отримати перемогу». Показовими в цьому відношенні є Придністров'я, Грузія, Карабах, де домінує установка «до переможного кінця», а пошуки компромісу, мирних рішень поки не вдаються. 6) Для етнічних конфліктів, як правило, характерна їх інтернаціоналізація, тобто залучення до конфлікту або його врегулювання третіх сил або міжнародних організацій. Так, в грузино-абхазському конфлікті на стороні Абхазії приймали участь добровольці Конфедерації народів Кавказу. У боснійській і косовській конфлікту активно втрутилися США і НАТО [10, с.35].

Як бачимо, міжетнічні конфлікти мають не лише складну та неоднозначну природу, вони також вирізняються за причинами, що їх породжують, способами вираження (формами) та динамікою активних процесів. Водночас, простежуються певні сталі ознаки, що характеризують стан виникнення та протікання таких конфліктів в залежності від їх причин та вихідної ситуації і закономірності їх динаміки в залежності від фактичної обстановки, що складається у зовнішньополітичній та у внутрішньополітичній сферах. Усі міжетнічні конфлікти, у тому числі й латентні, суттєво впливають на рівень злочинності та стан оперативної обстановки.

На думку автора, повноцінно дослідити питання впливу міжетнічного конфлікту на стан оперативної обстановки можна шляхом аналізу категорії оперативної об-

становки та визначення факторів, що визначають її ускладнення під час міжетнічного конфлікту.

У першу чергу відзначимо, що в сучасній юридичній науці відсутня єдина думка на сутність категорії “оперативна обстановка”. Слід відзначити, що поряд з терміном “оперативна” зустрічаються терміни “кримінологічна” та „криміногенна” обстановка, які також часто використовуються в науковій літературі і норматворцями, але відсутнє нормативне закріплення їх визначень. Дослідниками проблем впливу міжетнічних конфліктів на стан злочинності переважно також вживаються терміни криміногенної та кримінологічної обстановки, проте, на думку авторів, при дослідженні сучасних проблем організації протидії злочинності заходами оперативно-розшукової діяльності найбільш більш доцільно використовувати термін оперативної обстановки. Так деякими кримінологами поняття „оперативної обстановки” отожднюється з поняттям „криміногенної обстановки” [11, с.160], водночас спроб надати хоча б якое наукове визначення останньої не було і до цього часу.

Одне з перших і небагатьох намагань надати визначення кримінологічній обстановці здійснив А.І. Сілаєв, який визначив її як системоутворюючий комплекс злочинності, а також процесів, подій і обставин, що носять криміногенний або антикриміногенний характер [12, с. 3-14].

Більш конкретизоване бачення кримінологічної обстановки було представлено КК.Горяїновим [13, с.2,3,7], в якості стану злочинності як результату дії факторів різної природи і спрямованості в часі, що детермінують на визначеній території. Таким чином кримінологічна обстановка являє собою сукупність властивостей і відносин злочинності і факторів, що на неї впливають у формі відображення певного кола суспільних явищ і процесів у їх розвитку.

Слід відзначити, що кримінологами використовується переважно термін „криміногенна ситуація”. При цьому в деяких випадках цей термін вживається для характеристики стану, динаміки й структури злочинності в країні взагалі [14, с.122], однак в більшості розуміється як особливий характер взаємодії особи із соціальною дійсністю, при цьому під конкретною криміногенною ситуацією потрібно розуміти сукупність зовнішніх обставин, в яких опинилася людина і які впливають на її свідомість, почуття, волю, з урахуванням яких особа приймає рішення скоїти злочин [15, С.90].

На нашу думку, об'єктивну сутність означених категорій необхідно розглядати через етимологію слова “обстановка”, під чим розуміється сукупність умов, у яких що-небудь відбувається [16, с. 52], а тому, не вбачаючи суттєвих розбіжностей у розумінні значень прикметників „кримінологічний” та „криміногенний”, вважаємо справедливим ототожнення понять „кримінологічної” та „криміногенної” обстановки. Відносно ж їх визначення, то, на нашу думку, в цьому потрібно відштовхуватися від широкого розуміння складових предмету кримінології.

Більш розробленою у науковому плані є категорія оперативної обстановки, відображення нами в подальшому найбільш суттєвих поглядів на сутність та компоненти якої, надасть у підсумку можливість визначити поняття оперативної обстановки, її складових, а також з'ясувати механізми та чинники ускладнення оперативної обстановки внаслідок виникнення міжетнічних конфліктів.

У науковій літературі питання сутності оперативної обстановки й проблеми її вивчення розглядаються з кінця 50-х рр.. ХХ ст. по наш час. Теоретичними розробками стосовно загальної сутності оперативної обстановки займалися: Ю.І. Андрєєв,

А.Є. Андрієвський, О.М. Бандурка, Б.І. Бараненко, В.М. Бризгалов, В.А. Бірюков, Ю.В. Дубко, В.П. Захаров, М.В. Корнієнко, В.А. Лаптії, О.Г. Лекарь, В.А. Лукашов, М.П. Лашин, А.В. Ліпкан, Д.Д. Максаров, П.М. Назаров, Д.Й. Нікіфорчук, В.Г. Самойлов, Г.К. Синілов, О.Є. Трусів, В.Т. Томін, Г.А. Туманов та ін. У той же час питання залежності стану оперативної обстановки від ситуацій міжетнічної напруженості та конфлікту, практично, не знайшли відображення в роботах означених вчених та втілення в сучасних наукових розробках.

Згідно з позицією Г.А. Туманова, для органів внутрішніх справ зовнішнє середовище складають всі інші соціальні системи, що не охоплюються рамками органів внутрішніх справ, а також об'єктивні фактори і умови (кліматичні, економічні, географічні, демографічні, соціально-психологічні). Усі вони, переплітаючись у найрізноманітніших сполученнях, виступають, як правило, у вигляді факторів і умов, що формують оперативну обстановку [17, с.16]. Таким чином, оперативна обстановка – це системи і фактори поза органами внутрішніх справ, що на перший погляд при розумінні поняття „обстановки” як сукупності умов, у яких що-небудь відбувається, вдається цілком прийнятним.

На відміну від цього переважна більшість науковців сходиться в думці, що оперативна обстановка містить у собі ще й сукупність внутрішніх факторів, які мають безпосереднє відношення до діяльності органу внутрішніх справ чи правоохоронних органів в цілому та результатів цієї діяльності.

Так В.А. Лукашов вважав, що оперативна обстановка – це сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, які визначають характер і спрямованість діяльності ОВС щодо боротьби зі злочинністю. Серед сучасних українських дослідників його позицію поділяє В.П. Захаров [18, с. 33; 19, с. 35-44]. Схожа думка виказувалась і А.Г. Лекарем, який розглядав цю категорію як сукупність даних про особливості території, що обслуговується, стан злочинності, а також про наявність і стан сил і засобів боротьби з нею [20, с. 133-136], а також В.Г. Самойловим і Г.К. Синіловим, у розумінні яких оперативна обстановка являє собою сукупність умов, що складаються з особливостей території, яка обслуговується ОВС, стану злочинності та порушень громадського порядку, а також сил і засобів боротьби з правопорушеннями й результатів правоохоронної діяльності [21, с. 5].

Як бачимо з наданих визначень до складу оперативної обстановки так чи інакше включають сили і засоби протидії злочинності, характер і спрямованість діяльності ОВС, що надає розумінню цього поняття повноцінну форму, бо в цьому випадку враховується взаємний зв'язок та взаємна залежність внутрішніх і зовнішніх факторів, що є завжди властивою ознакою для оперативно-розшукової діяльності.

Така позиція у розумінні природи оперативної обстановки цілком відповідає усвідомленню сутності останньої як об'єкту впливу негативних чинників міжетнічної напруженості та конфліктів. Так зростання злочинності на ґрунті міжетнічних конфліктів є не лише зміною зовнішніх факторів оперативної обстановки, але й причиною переформування сил та засобів протидії злочинності у зв'язку з цим.

Значної уваги в якості широкоглядного бачення проблеми заслуговує визначення оперативної обстановки, що надає М.В. Корнієнко, який під нею розуміє сукупність суттєвих для правоохоронної діяльності соціально-демографічних, соціально-економічних, соціально-політичних, стабілізуючих або дестабілізуючих факторів, які суттєві для даного регіону в певний період часу, що виражається через систему кількісних та якісних характеристик стану злочинності, адміністративної деліктності, охорони громадського порядку і громадської безпеки в конкретно взятому регіоні, а також оцінку ефективності організаційно-правових заходів, які застосовуються

правоохоронними органами [22, с. 8-9]. Основний зміст наведеного визначення практично співпадає з думками, викладеними в працях А.Є. Трусова, В.Н. Бризгалова, В.А. Бірюкова, В.А. Ліпкана, Д.Й. Никифорчука [23, с. 1-2; 24; 25, с. 100-113] з доповненням оцінки ефективності організаційно-правових заходів згаданими авторами.

Дещо інше визначення оперативної обстановки надано в підручнику за редакцією Л.В. Бородича. Автори розглядають оперативну обстановку як сукупність різноманітних явищ і процесів, що органічно пов'язані, постійно змінюються і визначають характер та інтенсивність оперативно – розшукових зусиль служб і підрозділів органів внутрішніх справ, спрямованих на попередження, припинення, розкриття злочинів, розшук злочинців і безвісти зниклих осіб [26, с. 336].

Серед різноманіття поглядів на розуміння сутності оперативної обстановки та її визначень в питанні впливу міжетнічного конфлікту на стан оперативної обстановки найбільш прийнятним є розуміння останньої в якості сукупності зовнішніх і внутрішніх реальних умов, в яких діють оперативні підрозділи, що зумовлюють характер організаційних та оперативно-розшукових заходів щодо забезпечення ефективного виконання функцій протидії злочинності й забезпечення громадського порядку внаслідок виникнення та розвитку міжетнічного конфлікту. До загальних складових елементів оперативної обстановки відносяться географічні, соціально-економічні, демографічні, кримінологічні показники, наявні сили та засоби ОВС і результати протидії злочинності.

З урахуванням взаємозв'язку зовнішніх і внутрішніх елементів оперативної обстановки безпосередньо цільовому впливу з боку правоохоронних органів при ускладненні оперативної обстановки внаслідок виникнення та розвитку міжетнічного конфлікту підлягають: злочинність на ґрунті міжетнічних конфліктів, стосовно якої переслідується мета зниження її рівня; умови, що полегшують своєчасне виконання правоохоронними органами завдань щодо нейтралізації та стримування факторів міжетнічної напруженості та конфліктності; криміногенні ситуації породжені міжетнічними протистоянням; окремі встановлені суб'єкти (фізичні особи), від яких можна очікувати скоєння злочинів, у тому числі – організатори та активні учасники радикальних націоналістичних течій; інші явища і процеси, з якими пов'язано виконання органами внутрішніх справ їх функціональних обов'язків з протидії злочинності під час ускладнення оперативної обстановки внаслідок впливу факторів міжетнічної напруженості.

Таким чином, міжетнічний конфлікт є не лише одним з основних факторів злочинності та ускладнення оперативної обстановки. Внаслідок цілеспрямованої протидії з боку правоохоронних органів держави у напрямку нейтралізації негативних чинників конфлікту та зниження рівня злочинності, міжетнічний конфлікт, як стан масової взаємодії конфліктуючого населення є, водночас, об'єктом правоохоронного впливу. Тому є цілком неприйнятними є ствердження окремих політичних діячів про те, що міжетнічні та міжнаціональні конфлікти можна вирішувати лише політичними методами. Ефективні, цілеспрямовані та системні методи впливу, що застосовуються правоохоронних органів у відношенні ситуації міжетнічного протистояння є найбільш дієвими, адже, таким чином, здійснюється безпосередній вплив на загальні чинники напруження, окремих осіб, що становлять оперативний інтерес з одночасним реагуванням на конкретні криміногенні ситуації з метою недопущення негативних наслідків та повторення самої ситуації. Звісно, дієвість заходів, що здійснюються правоохоронними органами залежить також від рішучої політичної волі з наведення правопорядку та єдності державної влади.

На перший погляд вдається, що означене стосується лише міжетнічних конфліктів у межах однієї держави, проте навіть якщо мова йде про конфлікт на території декількох держав, за виключенням ситуації зовнішньої війни, міждержавні політичні домовленості мають бути ефективно реалізовані у внутрішній правоохоронній політиці кожної з держав.

Список використаної літератури:

1. Мамутов А.М. Преступления, составляющие пережитки патриархально-родового быта: дис. кандидата юрид. наук: 21.00.08 / Мамутов Ахмад Мамедович. - Алма-Ата, 1964. – С. 37-39.
2. Товардов Г.Т. Етнология: підручник / Г.Т.Товардов. – М: Проект, 2002. – С.25-26.

3. Лукашов В.К. Идентичність і конфлікт в пострадянських державах: підручник / В.К.Лукашов – М: Веко, 1997. – С. 38-40.
4. Нікіфоров А.В. Конфліктна особа і етнічні конфлікти: підручник / А.В.Нікіфоров – М: Факт, 1994. – С.115-119
5. Лебон Г.Ф. Психологія народів і мас: підручник / Г.Ф.Лебон. – Х: Геден, 1995. – С.115-118.
6. Третья мировая (информационно-психологическая) война. - М.: Институт социально-политических исследований АСН. – 1999. – С.87-88.
7. Солдатова Г. И. Психология міжетнічної напруженості:підручник / Г.И. Содатова. – М., Буква,1998. – С.119-120.
8. Здравомислов І.П. Міжнародні конфлікти в пострадянському просторі: підручник / І.П.Здравомислов – М., Буква, 1997. – С. 98-99
9. Тішков В.А. Нариси теорії і політики етнічності в Росії / В. А. Тішков. – М., Факт,1997. – С. 22-23.
10. Балабухов М.В. Етнічні процеси на сучасному світі / М. В. Балабухов. – М., Прометей, 1987. – С. 35.
11. Мнацаканян М.О. Етносоціологія: нації, національна психологія і міжнародні конфлікти:підручник / М.О. Мнацаканян. – М., Буква, 1998. – С.160.
12. Лихолоб В.Г., Філонов В.П., Коваленко О.И., Михайлов А.Е.: Криминологія : Учебник / под ред. В.Г. Лихолоба В.П. Филонова. –Киев – Донецк , 1997. – С. 3-14.
13. Силаев. А.И. Криминологическая обстановка: содержание, понятие / Проблемы криминологии и профилактики правонарушений. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1980. – С. 2,3,7.
14. Горяинов К.К. Криминологическая обстановка (Методологические аспекты): ученик / К.К.Горяинов. – М., Прометей, 1991. –С.122.
15. Силаев. А.И. Криминологическая обстановка: содержание, понятие / Проблемы криминологии и профилактики правонарушений. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1980. – С. 90.
16. Новий тлумачний словник української мови Укладачі В.В. Яременко, О.М. Сліпущко. – К., 2001. – С. 52.
17. Туманов Г.А. Орган внутренних дел как система управления. – М.: ВШ МВД СССР, 1972. – С.16.
18. Лукашов В.А. Вопросы организации деятельности аппаратов уголовного розыска. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1969. – С. 33.
19. Захаров В.П. Проблеми пошукової роботи оперативних підрозділів кримінально-виконавчої системи // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – Спецвипуск. – 2001. – № 3.– С. 35-44.
20. Лекарь А.Г. Основы оперативно-розыскной деятельности. – М.: ВШ МООП РСФСР, 1966. – С.133-136.
21. Самойлов В.Г., Синилов Г.К. Изучение и оценка оперативной обстановки на территории, обслуживаемой горрайлином внутренних дел. – М.: ВШ МВД СССР, 1973.– С. 5.
22. Корнієнко М.В. Управління силами і засобами органів внутрішніх справ при ускладненні оперативної обстановки в сфері охорони громадського порядку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. «Оперативно-розшукова діяльність» / М.В.Корнієнко– Харків: НЮА України ім. Ярослава Мудрого, 2000. – С. 8-9.
23. Трусов А.Е. Изучение оперативной обстановки в районе деятельности учреждений внутренних дел: Лекция. – М.: МВШМ МВД СССР, 1957. – С. 1-2.
24. Брызгалов В.Н. Среда функционирования органов внутренних дел: Учебное пособие. – К.: КВШ МВД СССР, 1976. – 60 с.
25. Никифорчук Д.Й., Ліпкан В.А., Бірюков В.А. Аналіз стану оперативної обстановки як спосіб виявлення діяльності терористських організацій // Науковий вісник НАВСУ. – 2002. – № 1. – Ч. 2. – С. 100-113.
26. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: Загал. част.: Підручник / Під заг. ред. Л.В. Бородича / Авт. кол.: Дідоренко Е.О., Козаченко і.П., Кондратьєв Я.Ю. та ін. – Луганськ: РВВ ЛПВС, 1999. Т. 1. – С. 336.

Халілев Р.А. Міжетнічні конфлікти та їх зв'язок зі станом оперативної обстановки / Р.А. Халілев // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 300-310.

Розглядаються питання міжетнічних конфліктів та їх зв'язок зі станом оперативної обстановки та роль органів внутрішніх справ в урегулюванні міжнаціональних протиріч на сучасному етапі розвитку суспільства

Ключові слова: міжетнічний конфлікт, оперативна обстановка, національна безпека, соціальний конфлікт, антагонізм, мігранти, біженці, злочинність на міжнаціональному ґрунті.

Khaliliev R.A. Ethnic conflicts and their relationship with the state of the operational environment / R.A. Khaliliev // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 300-310.

Examined questions of ethnic conflicts and their relationship with the state of the operational environment and role of the police in resolving ethnic conflicts at the present stage of development of society.

Keywords: ethnic conflict, the operational environment, national security, social conflict and antagonism, migrants, refugees, crime on ethnic grounds.

УДК 343.985.3

ТАКТИКА ЗБИРАННЯ Й ОЦІНКИ ДОКАЗІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМИ ПРОВАДЖЕННЯМИ ПРО ЕКОНОМІЧНІ ЗЛОЧИНИ

Чеберяк П. П.

Київський господарський суд України

Стаття містить комплекс теоретичних й практичних питань, пов'язаних із тактикою збирання й оцінки доказів за кримінальними провадженнями про економічні злочини.

Ключові слова: тактичний прийом, тактична рекомендація, тактична комбінація та операція, слідчі дії.

Проблеми криміналістичного забезпечення збирання й оцінки доказів і доказування при досудовому розслідуванні й судовому розгляді матеріалів кримінальних проваджень за фактами економічних злочинів були предметом дослідження вчених в галузі криміналістики, кримінального процесу, теорії оперативно-розшукової діяльності, судової експертизи й обговорювалися практиками. Багато які з питань криміналістичного забезпечення діяльності правоохоронних органів з розкриття та розслідування окремих видів злочинів та з протидії економічній злочинності й доказування розглядалися в ґрунтовних наукових працях Ю.П. Аленіна, К.В. Антонова, Л.І. Аркуші, П.Д. Біленчука, В.В. Бірюкова, А.Ф. Волобуєва, В.І. Галагана, В.О. Глушкова, В.Г. Гончаренка, І.В. Гори, А.В. Іщенка, Н.С. Карпова, В.А. Колесника, В.П. Корж, В.С. Кузьмічова, О.П. Кучинської, В.В. Лисенка, Є.Д. Лук'янчикова, Г.А. Матусовського, Д.Й. Никифорчука, М.А. Погорецького, М.В. Салтевського, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалової, П.В. Цимбала, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька, А.Р. Шляхова, М.Є. Шумила та інших вчених. Ними досліджувалися певні аспекти використання криміналістичних знань, необхідність в котрих виникла при виявленні й розслідуванні злочинів, пов'язаних з посяганнями на економічну складову життя суспільства та з доказуванням за кримінальними провадженнями, що дало змогу розробити низку рекомендацій, які сприяють успішному їх виявленню, розслідуванню, судовому розгляду та розробленню заходів протидії. Ці наукові праці мають неабияку значимість для практики органів внутрішніх справ, прокуратури, суду, є важливими для теорії та практики використання криміналістичних знань в інтересах кримінального судочинства, а тому науковий доробок зазначених та ряду інших вчених постає підґрунтям і даного наукового дослідження. Водночас варто вказати на ту обставину, що багато які з наукових праць були написані ще у 60-90-х роках минулого століття чи на самому початку прийдешнього і за об'єктивних причин не можуть враховувати багатьох змін, які відбулися в економічній сфері держави, в кримінальному та кримінальному процесуальному законодавстві України, у відомчих нормативних документах, а також залишають поза увагою важливі передові досягнення криміналістичної науки, що отримані з початку нового тисячоліття. Доволі суттєві вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій, використання матеріалів оперативних підрозділів в інтересах кримінального судочинства

ва висуває нове кримінальне процесуальне законодавство України і їх не можна не враховувати співробітникам органів досудового розслідування, прокуратури, які виявляють і розслідують факти кримінальних правопорушень в економічній сфері, суддям, які розглядають матеріали кримінальних проваджень і приймають відповідні судові рішення.

Сучасний стан економічної злочинності в нашій державі та зміни, що відбулися в її динаміці, зумовлює потребу концентрації зусиль криміналістів з розробки методології, тактики, методики збирання, дослідження й використання доказів з метою досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень про економічні злочини. Переважна більшість елементів матеріальної структури економічних злочинів має певну специфіку, що відрізняє її від структури інших видів злочинів. І тому застосування тактичних можливостей криміналістики в збиранні й оцінці доказів за такими кримінальними провадженнями повинно не лише спиратися на загальні тактико-криміналістичні розробки, а й враховувати специфіку підготовки, вчинення економічних злочинів, механізму слідоутворення, способів, які застосовують злочинці для приховування власних слідів тощо. Фактично правоохоронній практиці потрібне вивчення закономірностей утворення економічної інформації про злочини у сфері економіки, а також про механізм криміналістичної інтерпретації такої інформації з метою забезпечення діяльності по боротьбі з економічними злочинами засобами криміналістичної тактики.

Слідчі дії й інші тактичні засоби, що застосовуються при досудовому розслідуванні економічних злочинів і розгляді таких кримінальних проваджень судами, базуються на загальних принципах процесуального закону і криміналістичної тактики. Водночас специфіка певної сфери, в якій вчиняються економічні злочини, вносить певні корективи до відносин, які складаються під час кримінальних проваджень за злочинами цієї категорії. Починаючи з дій з виявлення ознак протиправної економічної діяльності і протягом усього процесу збирання, дослідження й оцінки доказів, вся ця специфіка може бути врахованою переважно на рівні криміналістичної тактики і насамперед під час реалізації тактичних засобів розслідування злочинів та розгляду матеріалів кримінальних проваджень судом.

Переважає більшість вітчизняних і зарубіжних криміналістів основним елементом криміналістичної тактики, основним тактичним засобом вважають тактичний прийом. Так, наприклад, В.П. Бахін, І.В. Гора і П.В. Цимбал тактичні прийоми і рекомендації та слідчі дії, у рамках яких вони реалізуються, відносять до головних засобів криміналістичної тактики [1, с.179]. Важливою відмітною рисою кожного тактичного прийому як окремого засобу криміналістичної тактики є його вибірковість у застосуванні. Тактичні прийоми, що застосовуються під час збирання й оцінки доказів за кримінальними провадженнями про економічні злочини розробляються на основі загальної теорії і вчення криміналістичної тактики з урахуванням особливостей матеріальної структури конкретних економічних злочинів і засобів відображення їх слідів на матеріальних носіях чи в свідомості людини.

О.М.Васильєв свого часу тактичний прийом дорівнював до окремої рекомендації і вважав, що тактичний прийом не обов'язковий до виконання оскільки це лише криміналістична рекомендація. Ніяких тактичних правил в процесуальних нормах не міститься [2, с. 29]. Сприйняття кримінально-процесуальним законом окремих

тактичних рекомендацій як найбільш ефективних при розслідуванні перетворило їх на обов'язкові норми [3, с. 16].

В криміналістичній літературі крім тактичного прийому розглядається також поняття тактичної рекомендації. Підходи різних науковців до цього визначення не однозначні: від визнання тактичної рекомендації окремою криміналістичною категорією до ототожнювання її з тактичними прийомами. Так, М.П.Яблоков розглядає тактичну рекомендацію у нерозривному зв'язку з тактичним прийомом і вказує на те, що тактична рекомендація – це науково обгрунтована порада щодо застосування певного або іншого тактичного прийому в типовій слідчій ситуації. Зазвичай вона містить описування цього прийому і найбільш оптимальних умов його використання [4, с. 189]. Під час розслідування злочинів перед слідчим може виникнути ситуація, коли для вирішення завдань кримінального судочинства використання окремого тактичного прийому або тактичної рекомендації є недостатнім. За такої ситуації виникає необхідність проведення тактичних комбінацій чи тактичних операцій. На сьогодні у сучасній криміналістичній тактиці використовуються обидва ці поняття – поняття «тактична комбінація» і «тактична операція», визначення та розуміння яких інколи має дискусійний характер. Як зазначає Г.А. Матусовський, для досягнення мети розслідування економічних злочинів криміналістичними методами поряд з окремими слідчими і організаційними діями, оперативно-розшуковими заходами необхідним є застосування також криміналістичних операцій – відповідних комплексів зазначених дій і заходів [5, с. 149]. В сьогоднішній слідчій і судовій практиці досудового розслідування й розкриття злочинів у сфері економіки використання тактичних операцій є явищем доволі розповсюдженим. Так, наприклад, під час розслідування розкрадань, учинених на м'ясопереробних підприємствах, проводяться такі тактичні операції. Тактична операція «Викриття на місці злочину», проведення якої залежить від одержання достовірної процесуальної та оперативно-розшукової інформації про час і місце вчинення розкрадачами злочинних дій. За наявності відомостей про те, що з м'ясопереробного підприємства у певний час буде вивозитися викрадена продукція для подальшої її реалізації в іншому місці, вивчається доцільність проведення початку операцій в період транспортування продукції або в момент одержання її реалізатором. Для проведення цієї тактичної операції створюється слідчо-оперативна група, до складу якої залучаються спеціалісти (бухгалтери, технологи, криміналісти та ін.). Кожний із них у межах своєї компетенції докладно інструктується. Основна мета тактичної операції "Невідкладний збір і фіксація доказів" полягає в негайному збиранні і закріпленні всієї доказової інформації, а необхідність її проведення визначається умовами слідчої ситуації, коли розкрадачі неповідомлені про початок кримінального провадження і цей факт для них є несподіваним. Зазначена тактична операція передбачає необхідність проведення комплексу слідчих і організаційних дій та оперативно-розшукових заходів: виявлення системи документального відображення процесу виробничої діяльності; перевірка первинних документів і журналів лабораторій; перевірка за документами складу (цеху) подальшого просування і використання продукції; перевірка наявних рекламцій на випуск недоброякісної продукції; перевірка документації на вивезення готової продукції; призначення інвентаризації, документальної ревізії та ін.

Науковці вказують і на те, що в розслідуванні економічних злочинів складається практика застосування певних комплексів дій, які можуть бути класифіковані в

залежності від характеру і обсягу слідчого завдання, що розв'язується в межах: окремої слідчої дії (її підготовки і провадження); етапу розслідування (початкового, наступного, завершального) або окремого його періоду, епізоду, об'єкта; розслідування загалом (особливо при використанні методу мереживого планування розслідування). З огляду на це і спираючись на усталені в криміналістиці поняття й термінологію, систему криміналістичних комплексів дій слідчого розглядають, виходячи з такої класифікації: тактико-криміналістична комбінація прийомів провадження певної слідчої дії; тактико-криміналістична операція розв'язання слідчих завдань в межах етапу розслідування; методико-криміналістична операція розв'язання основних, стратегічних завдань розслідування злочинів.

Окрім питань слідчої дії, тактичних операцій, тактичних комбінацій в криміналістиці розробляються й питання тактичного рішення та розглядається його значення в практиці розслідування. В криміналістичному розумінні тактичне рішення повинно відображати не хід думок, а результат розумової діяльності, який завершує процес оцінки ситуації і відшукування того вибору дій та засобів їх здійснення, які і пов'язуються з усвідомленням діяти в конкретній ситуації певним чином. На нашу думку, тактичне рішення – це насамперед вольовий акт слідчого, прокурора, судді, вираз усвідомленої процесуальною особою необхідності і готовності діяти певним чином. Тактичне рішення – це визначення мети тактичного впливу на слідчу ситуацію в цілому або на окремі її компоненти, на перебіг і результати процесу розслідування та його елементи, вибір методів, прийомів та засобів досягнення мети.

Окреме значення в системі тактичних засобів збирання й оцінки доказів під час досудового розслідування кримінальних проваджень про економічні злочини відводиться слідчим діям. Особливість цього тактичного засобу полягає у поєднанні процесуальної форми, що передбачена процесуальним законом, і тактичного змісту, який визначається сукупністю тактичних прийомів здійснення пізнавальної діяльності слідчого, прокурора. Слідчі дії є єдиним засобом процесуальної реалізації усіх інших тактичних засобів розслідування злочинів. За їх допомогою можуть бути відображені зовні і закріплені в матеріалах кримінального провадження загальні й окремі результати застосування тактичних прийомів, тактичних комбінацій, операцій, реалізації тактико-криміналістичних рекомендацій. Закріплена в протоколах слідчих (розшукових) дій криміналістична інформація набуває силу судових доказів. Особливості конкретних слідчих дій, що найчастіше здійснюються під час розслідування економічних злочинів – слідчого огляду документів, допиту, обшуку, отримання зразків та призначення й проведення експертизи тощо, зумовлені особливостями конкретних проявів економічної злочинності. Тактика слідчої дії передбачає найбільш раціональне вирішення питань щодо підготовки, вибору місця й часу проведення слідчої дії, залучення окремих її учасників, організаційно-технічного забезпечення тощо.

Збирання доказів під час досудового розслідування за кримінальними провадженнями про економічні злочини в переважній більшості випадків здійснюється шляхом проведення слідчих дій. Вже в ході проведення таких дій слідчим чи прокурором водночас здійснюється і оцінка отриманих доказів та визначаються подальші шляхи їх використання в доказуванні. Вітчизняний законодавець в новому Кримінальному процесуальному кодексі дає визначення слідчих (розшукових) дій, називаючи їх діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже

отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні – частина 1 ст. 223 КПК України. Збирання доказів за допомогою слідчих (розшукових), судових та інших процесуальних дій є основним із способів одержання доказів та їхніх процесуальних джерел у кримінальному судочинстві. Під час проведення досудового розслідування економічних злочинів поширеною слідчою(розшуковою) дією, спрямованою на пошук слідів та речових доказів, є огляд документів, а в деяких випадках і предметів та місць події. Щоправда, останній із зазначених вид огляду як слідчої (розшукової) дії має значення лише для деяких господарських злочинів і в більшій мірі пов'язаний з потребою встановлення обставин створення резервів для розкрадання продукції, способів фальсифікації продукції виробництва тощо. Як процесуальна категорія поняття «огляд» як різновид слідчих (розшукових) дій характеризує певний спосіб збирання доказової інформації. Воно об'єднує різні види процесуальних дій, в основі яких лежить особисте й безпосереднє вивчення слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на проведення огляду процесуальною особою різноманітних об'єктів з метою виявлення та фіксації матеріальних слідів, що можуть вказувати на підготовку, вчинення або приховування злочину. Залучення до проведення огляду спеціаліста, яким за провадженнями про економічні злочини частіш за все виступає бухгалтер, економіст чи криміналіст, і використання його допомоги у вивченні різноманітних об'єктів не позбавляє огляд характеру особистого й безпосереднього сприйняття об'єкту слідчим, прокурором оскільки до протоколу огляду, на відміну від висновку експерта, записують те, що сприймав і спостерігав слідчий, прокурор та інші учасники слідчої дії, а не лише спеціаліст. Проте в разі проведення огляду за кримінальними провадженнями про злочини в сфері економіки завдання огляду завжди є конкретними і визначаються головним чином його об'єктами. Так, якщо об'єктами огляду є документи, то під час його проведення вивчають ті властивості об'єктів, які можуть вказувати на наявність підчисток, виправлень, дописок, а також піддають аналізу змістовні дані, що містяться в окремих документах та зіставляють їх з даними інших документів [6, с. 101]. Безпосередній огляд бухгалтерських документів дозволяє встановити осіб, які причетні до оформлення, підписання документів та виконання зазначених у документах фінансово-господарських операцій; встановити зміст фінансово-господарських операцій; визначити перелік документів, за допомогою яких можлива перевірка фактичного виконання фінансово-господарських операцій; визначити перелік документів, які підлягають вилученню; визначити перелік суб'єктів підприємництва, з якими необхідно провести зустрічні перевірки; визначити необхідні для проведення експертні дослідження документів.

Обшук є однією із слідчих дій, в результаті проведення яких виявляють значну частину документів та інших об'єктів, що отримують статус доказів у кримінальному провадженні, та результати яких уміло й тактично грамотно використовують слідчі для отримання інших доказів, зокрема, показань обвинувачених, висновків ревізії, висновків експерта тощо. Обшуканими можуть бути об'єкти, які перебувають у власності, володінні або віданні окремих юридичних осіб, фізичних осіб, зокрема й іноземних або таких, що мають особливий статус чи особливий режим охорони як, наприклад, приміщення банківської установи, режимні підприємства тощо. За справами про злочини в сфері економіки підставами для проведення обшуку може бути встановлення слідчим чи прокурором події, що має ознаки правопорушення в господарській сфері, ймовірність того, що відшукувані документи мають значення

для досудового розслідування й розгляду судом матеріалів кримінального провадження, а відомості, які містяться у відшукуваних речах і документа, можуть стати змістом фактичних обставин, котрі стануть доказами вчинення злочину і будуть враховані судом під час судового розгляду.

Отже, тактико-криміналістичні засоби є процесуальною і організаційно-тактичною формою реалізації оптимальної лінії поведінки слідчого, прокурора, судді для вирішення тактичних завдань з метою досягнення мети розкриття та розслідування злочинів і прийняття законного судового рішення за кримінальним провадженням. До основних засобів криміналістичної тактики, що використовуються для збирання й оцінки доказів за кримінальними провадженнями про економічні злочини, слід віднести тактичний прийом, тактичну комбінацію, тактичну операцію, тактичне рішення і слідчі дії, під час яких реалізуються такі засоби.

Список використаних джерел:

1. Бахін В. П. Криміналістика : курс лекцій : у 2 ч. / В. П. Бахін, І. В. Гора, П. В. Цимбал. – Ірпінь : Акад. ДПС України, 2002. – Ч. I. – 356 с.
2. Васильев А. Н. Основы следственной тактики : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. Н. Васильев. – М., 1960. – 31 с.
3. Коновалова В. Е. Теоретические проблемы следственной тактики (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике) : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. Е. Коновалова. – Харьков, 1966. – 30 с.
4. Яблоков Н. П. Криминалістика : краткий учебный курс / Н. П. Яблоков. – М : НОРМА-ИНФРА-М, 2002. – 371 с.
5. Матусовский Г. А. Экономические преступления : криминалистический анализ. – Х.: Консум, 1999. – 480 с.
6. Керівництво з розслідування злочинів: науково-практичний посібник / Кол. авторів: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. – Х.: «Одіссей», 2010. – 960 с.

Чеберяк П.П. Тактика сбора и оценки доказательств по уголовным производствам об экономических преступлениях / П. П. Чеберяк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 311-316.

Статья содержит комплекс теоретических и практических вопросов, связанных с тактикой собирания и оценки доказательств по уголовным производствам про экономические преступления.

Ключевые слова: тактический прием, тактическая рекомендация, тактическая комбинация и операция, следственные (розыскные) действия.

Cheberyak P.P. Tactic of collection and estimation of proofs after criminal realizations about economic crimes / P. P. Cheberyak // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 311-316.

The article contains a complex of theoretical and practical issues, connected with tactics collection and estimation proofs of case proceeding economic crimes.

Key words: investigative actions.

УДК 343.121.5

ПЕРЕЮДИЦІАЛЬНІСТЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ АКТІВ ТА ПРИНЦИП ВІЛЬНОЇ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ

Шилін Д. В.

Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса, Україна

Стаття присвячена розгляду системної концепції преюдицій у кримінальному процесі, визначенню шляхів удосконалення механізму використання преюдицій у кримінальному провадженні. Досліджується механізм дії преюдицій в процесі доказування у кримінальному провадженні та її зв'язок із принципом вільної оцінки доказів.

Ключові слова: преюдиція, преюдиціальність, доказування у кримінальному провадженні, оцінка доказів.

Питання про дію преюдиції у кримінальному процесі є практично нерозробленим у межах української правової доктрини.

У теорії кримінального процесу до проблематики преюдицій у кримінальному процесі зверталися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як А.М. Безруков, О.І. Бережний, О.Ю. Гай, Ю.М. Грошевий, О.В. Левченко, В.Т. Маляренко, Я.О. Мотовіловкер, І.Л. Петрухін, Г.М. Резнік, П.А. Скобліков, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, Ф.Н. Фаткуллін, О.З. Хотинська, В.Д. Шундіков, У.М. Юсубова та ін.

Однак, незважаючи на наявні наукові дослідження преюдицій та преюдиціальності, залишилося багато невирішених питань щодо сутності преюдиції у кримінальному процесі та її зв'язку із принципом вільної оцінки доказів.

Метою цієї статті є дослідження особливостей реалізації преюдиції в процесі доказування в кримінальному провадженні, виявлення недоліків процесуальної регламентації цього питання та формулювання деяких пропозицій щодо її вдосконалення.

Оцінка доказів як елемент процесу доказування у науці кримінального процесу розуміється як розумова, логічна діяльність з вирішення питання про належність, допустимість, достовірність доказів, а також щодо достатності сукупності доказів для прийняття процесуального рішення [1, с. 273; 2, с. 98].

Оцінка доказів за внутрішнім переконанням насамперед означає формування власного погляду на фактичні обставини справи, необхідність особистої оцінки доказів органом, що провадить оцінку доказів. Оцінка доказів за внутрішнім переконанням означає, що суддя (слідчий, прокурор,) тільки в тому випадку повинен визнати факт встановленим, коли він на основі зібраних доказів в цьому особисто переконався [3, с. 55; 4, с. 47]. Формування їхнього переконання відбувається в умовах, що виключають будь-яке стороннє втручання.

Діючий КПК не виділяє у якості самостійного принципу вільної оцінки доказів (або оцінки доказів за внутрішнім переконанням), хоча і фіксує у ст. 94, що суд, прокурор, слідчий суддя, слідчий оцінюють докази за своїм внутрішнім переконан-

ням, що ґрунтується на всебічному, повному і неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження в їх сукупності, керуючись законом. Ніякі докази для суду, прокурора, слідчого судді, слідчого не мають наперед встановленої сили. У доктрині принцип визнається у якості самостійного окремих вченими [3, с. 54], хоча ця точка зору і не є загально визнаною [5, с. 39-41].

Юридичний зміст принципу вільної оцінки доказів у кримінальному процесі включає такі положення: докази та їхні процесуальні джерела оцінюються органами розслідування та судової влади за своїм внутрішнім переконанням; висновки органу розслідування, прокурора і суду мають впливати з всебічного, повного і об'єктивного розгляду всіх обставин кримінального провадження в їхній сукупності; при оцінці доказів та їх процесуальних джерел необхідно керуватися тільки законом та професійною правосвідомістю; ніякі докази для суду, прокурора, слідчого, не мають наперед встановленої сили [6, с. 75-77].

Застосування преюдицій є винятком із загального правила оцінки доказів за внутрішнім переконанням, оскільки означає використання в доказуванні вже встановлених фактичних даних. Складно погодитися із висловленим у літературі твердженням, що поняття преюдиціальності судового рішення та внутрішнє переконання не пов'язані між собою безпосередньо: "Призначення преюдиції полягає не у наданні допомоги суду у встановленні об'єктивної істини у справі, а у забезпеченні законної сили рішення, винесеного раніше, іншими словами, не у сфері пізнання, а у сфері організації чіткості та визначеності в реалізації рішень" [7, с. 58]. Дійсно, преюдиціальність є властивістю судового рішення, яке набрало законної сили, однак значення преюдиції є не формальним - забезпечення законної сили рішення, винесеного раніше, а змістовним, тобто певне «спрощення» доказування у наступній справі. Саме тому, наприклад, у КПК РФ ст. 90, присвячена преюдиції, знаходиться у розділі III «Докази та доказування».

Проте, на практиці виникають ситуації, коли встановлені судом раніше обставини які покладені в основу вироку, суперечать переконанням суду по справі, що розглядається. Такі обставини не можуть мати значення заздалегідь встановлених доказів, оскільки практиці відомі випадки набрання законної сили незаконними і необґрунтованими вироками, а істинність вироку є лише правовою презумпцією, а не правовою аксіомою. Тому уявляється, що у разі, коли при розгляді кримінальних справ, пов'язаних з раніше вирішеною, з'являються дані, що свідчать про неправосудність раніше винесеного вироку, він не може бути покладений в основу висновків у новому судовому рішенні [8, с. 88-89].

Г.М. Резнік вказує на три випадки колізії між преюдицією і внутрішнім переконанням: а) суд дійде іншого висновку з питання про те, чи мала місце подія або дія, ніж суд, що вже розглянув це питання раніше в порядку кримінального чи цивільного судочинства; б) розглядаючи кримінальну справу про завідомо неправдиві показання (дачу завідомо неправдивого висновку), суд переконується, що ці показання чи висновок, власне кажучи, правильні; в) внутрішнє переконання суду по виділеній кримінальній справі вступає в суперечність з висновками, що містяться у вироку по основній справі [3, с. 57]. На думку О.І. Бережного, виникнення колізії між преюдицією і внутрішнім переконанням суду можливе в таких випадках: по-перше, коли при провадженні по кримінальній справі стосовно осіб, що брали участь у розгляді цивільної справи, суд ставить під сумнів правильність висновків про подію чи дії по

цивільній справі. По-друге, колізія можлива й у випадках, коли при провадженні по кримінальній справі стосовно особи, що має судимість, у суду з'являються сумніви в правильності правових висновків, зроблених у раніше винесеному судовому рішенні. І нарешті, по-третє, у випадку, коли у суду, що розглядає питання про скасування раніше винесеного вироку за нововиявленими обставинами, з'являються сумніви в законності чи обгрунтованості вироку, що встановив ці обставини [8, с. 97-98].

Як правило, у літературі проблема співвідношення преюдиції та внутрішнього переконання досліджується стосовно внутрішнього суддівського переконання. Відповідно до ст. 129 Конституції України, судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону. Закон не містить вказівок щодо вирішення преюдиціальних колізій при провадженні у кримінальній справі. В юридичній літературі немає єдиної точки зору на те, як необхідно діяти суду при виникненні колізії між його внутрішнім переконанням і преюдиціальними фактами; намітилося три шляхи вирішення цієї проблеми.

Одні процесуалісти пропонують можливість заново досліджувати преюдиціально встановлені факти, якщо виникають сумніви в їх істинності [9, с. 23]. Тобто, хоч суд і зв'язаний преюдиціальними фактами, якщо у суду виникають сумніви в істинності преюдиціально встановлених фактів, він вправі їх заново досліджувати.

Інші вчені виходять з того, що у формуванні своїх висновків суд не зв'язаний ніякими раніше винесеними рішеннями [10, с. 124-125].

Також існує підхід, що факти, встановлені вироком, який вступив в законну силу, чи рішенням суду повинні прийматися як вже доведені, істинні положення. Ці вчені вважають, що до скасування судового рішення (вироку), що має преюдиціальне значення, суд, який розглядає справу, пов'язану з раніше вирішеною, не вправі виносити вирок (рішення) за внутрішнім переконанням [11, с. 82]. Тобто у даному випадку наявний формальний підхід обов'язковості застосування преюдицій.

Як уявляється, найбільш правильною є точка зору, яка не дозволяє використовувати преюдицію у разі протиріччя з внутрішнім суддівським переконанням. Преюдиція не повинна обмежувати вільну за внутрішнім переконанням оцінку доказів та їх процесуальних джерел.

У правовій системі не повинні існувати випадки, коли судові рішення, які виносяться іменем України, суперечать одні одному. Це суперечить принципу правової визначеності. Тому є слушною думка тих вчених, які намагаються знайти розумний баланс між дотриманням правила про оцінку доказів за внутрішнім переконанням та збереженням значення преюдиції.

На думку Г.М. Резніка, яка підтримується у літературі, "якщо у суду виникають сумніви у істинності преюдиціально встановлених фактів, він вправі їх заново досліджувати. Дійшовши висновку, що ці факти встановлені неправильно, суд зупиняє провадження у справі та входить із поданням про опротестування раніше винесеного вироку (рішення) у порядку нагляду або за нововиявленими обставинами" [3, с. 59]. Однак таке вирішення проблеми суперечить сутності зупинення судового розгляду, оскільки він зупиняється для вирішення правового питання. Крім того, суд повинен буде вже до постановлення вироку висловити переконання у справі, яке у нього склалося і яке суперечить раніше винесеному судовому рішенню.

На думку Ю.М. Грошевого, в подібній ситуації суд повинен виносити вирок за своїм переконанням, але оскільки ним відкинута преюдиція, то цей вирок набуває

законної сили після перевірки вищим судом обох вироків, тому що "...мова йде про незв'язаність суддів у встановленні фактичних обставин вчиненого злочину і формуванні власного їхнього знання з усіх питань, що підлягають вирішенню у вирок" [12, с. 117]. Цю точку зору підтримує І.Л. Петрухін: „Суд, який розглядає кримінальну справу, пов'язану з раніше вирішеною кримінальною чи цивільною справою, повинен мати можливість винести вирок за своїм внутрішнім переконанням, навіть якщо це і суперечить вирок (рішенню) суду, що вступив у законну силу. Однак вирок, яким відкинута преюдиція, не набуває законної сили доти, доки вищий суд не перевірить обидва вирок, і не вирішить питання, який з них правильний” [4, с. 360]. Подібний підхід підтримується й іншими авторами [8, с. 95]. Однак у літературі заперечується доцільність такої процедури. Як зазначає, наприклад, О.В. Левченко, "такий порядок є громіздким. Вищестоящий суд, мабуть, перевірятиме обидва вирок у касаційному або наглядовому порядку. Але ці стадії процесу мають свої, специфічні засоби перевірки законності та обґрунтованості вироків, які у даному випадку можуть бути неефективними. Вирішувати цю проблему доцільно раніше, у стадії попереднього розслідування, коли немає кінцевих висновків у виділеній справі. У такому випадку, якщо преюдиціальна сила вирок у одній справі та внутрішнє переконання прокурора, слідчого, дізнавача у іншій, виділеній у окреме провадження, справі, суперечать один одному, то вирок не набирає законної сили, а вирок, який набрав законної сили, не звертається до виконання до розгляду обох справ у вищестоящому суді по першій інстанції та винесення єдиного вирок у обох справах" [13, с. 141-142]. Однак незрозуміла сутність процедури, запропонованої О.В. Левченко. Який саме вирок не набирає законної сили? Якщо проблему колізійності-преюдиції та внутрішнього переконання необхідно вирішувати с стадії попереднього розслідування, то які ж вирок повинні перевірятися вищестоящим судом?

Як уявляється, приколізійності-преюдиції та внутрішнього переконання у стадії досудового розслідування (тобто у випадку необхідності спростування преюдиції) необхідно передбачити у КПК наступну процедуру: слідчий або прокурор складають подання про закриття кримінальної справи та направляють його до суду; суд вирішує питання про обґрунтованість цього подання і у залежності від цього або закриває справу, або повертає справу прокурору, відмовивши у її закритті. Надання повноважень на прийняття у такому випадку кінцевого рішення слідчому або прокурору буде нівелюванням конституційної функції правосуддя, оскільки рішення представника виконавчої влади, по суті, перекреслить судові рішення та зведе нанівець результат судового розгляду; а повноважень на ініціацію перегляду рішення у кримінальній справі у них немає і не повинно бути, оскільки це суперечить сутності їх кримінально-процесуальних функцій. У стадії судового розгляду у подібних випадках суд повинен виносити рішення за внутрішнім переконанням, навіть якщо будуть порушені правила преюдиції, оскільки саме на суд покладено конституційну функцію правосуддя.

Якщо суд виносить рішення у кримінальній справі, що суперечить рішенню, яке містить преюдиціальні факти, то необхідно передбачити спеціальну судову процедуру перегляду таких обох таких рішень разом. Для цього необхідно утворювати судову колегію *ad hoc* Верховному Суді України, до якої направляти такі справи для остаточного вирішення. Такий підхід до розв'язання цієї проблеми забезпечить стабільність кримінально-процесуальних рішень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кримінально-процесуальне право України: Підручник / За загальною редакцією Ю.П. Аленіна. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2009. – 816 с.
2. Ляш А.О. Докази і доказування у кримінальному судочинстві / за наук. ред. Ю.М. Грошевого / А.О. Ляш, С.М. Стахівський. – Київ: Університет «Україна», 2006. – 185 с.
3. Резник Г.М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств / Резник Г.М. – М., 1977. – 126 с.
4. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Под ред. Жогина Н. В.- М: Юрид. лит., 1973.- 732 с.
5. Добровольская Т.Н. Принципы советского уголовного процесса / Добровольская Т.Н. – М. 1971. – 200 с.
6. Грошевий Ю. Стахівський С. Докази і доказування у кримінальному процесі. Науково-практичний посібник / Ю. Грошевий, С. Стахівський. – К.: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2006. – 272 с.
7. Тарбагаева Е.Б. Истинность, преюдициальность и законная сила судебного решения / Е.Б. Тарбагаева// Проблемы доказывания по уголовным делам: межвуз. сб. науч. тр. – Красноярск: Изд-во Красноярского ун-та, 1988. – С. 52-60.
8. Бережний О.І. Преюдиціальність судових рішень у кримінальних справах / Бережний О.І. – Х.: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2004. – 176 с.
9. Искендеров Р. О преюдициальном значении приговора / Р. Искендеров// Советская юстиция. – 1990. - №22. – С. 22-23.
10. Мотовиловкер Я.О. О пределах судебской независимости при установлении фактов и применении права по уголовному делу / Я.О. Мотовиловкер // Советское государство и право.- 1986.- № 5. – С.124-127.
11. Дорохов В.Я. Законная сила приговора в советском уголовном процессе / В.Я. Дорохов // Советское государство и право. – 1954. – №6. – С. 80-86.
12. Грошевой Ю. М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе / Грошевой Ю.М. – Харьков: Вища школа, 1979. – 144 с.
13. Левченко О.В. Общеизвестные, преюдициально установленные и законом презюмируемые факты и особенности их использования в уголовно-процессуальном доказывании :дис. ... кандидат юридических наук : 12.00.09. / Левченко Ольга Владимировна. – Казань, 1994. – 268 с.

Шилин Д. В. Преюдициальность криминально-процессуальных актов и принцип свободной оценки доказательств / Д. В. Шилин // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 317-321.

Статья посвящена рассмотрению системной концепции преюдиций в уголовном процессе, определению направлений усовершенствования механизма использования преюдиций в уголовном производстве. Исследуется механизм действия преюдиций в процессе доказывания в уголовном производстве и ее связь с принципом свободной оценки доказательств.

Ключевые слова: преюдиция, преюдициальность, доказывание в уголовном производстве, оценка доказательств.

Shilin D. V. Prejudicial'nist' of criminal-procedural acts and principle of free estimation of proofs / D. V. Shilin // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 317-321.

The article is devoted consideration of system conception of prejudice in criminal procedure, to determination of directions of improvement of mechanism of the use of prejudice in a criminal production. The mechanism of action of prejudicial in the process of proving in a criminal production and its connection is probed with principle of free estimation of proofs.

Keywords: prejudice, prejudiciality, proving in criminal process, evaluation of evidence.

УДК 328.185(338.45)

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫХ ОСНОВ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Шукайло Т. И.

Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь, г. Могилев, Беларусь

Данная статья посвящена проблеме коррупции. Коррупция выступает как сложное социальное явление, которое зародилось в глубокой древности и продолжает существовать в настоящее время практически во всех странах мира. В статье рассматриваются исторические корни явления коррупции.

Ключевые слова: коррупция, история, анализ, противодействие.

Многовековая история человечества в настоящее время достаточно изучена, поэтому для любого исследователя открываются широкие возможности поиска исторических корней, определения генезиса явления, составляющего предмет научного интереса. Для нас таковым предметом является коррупция.

Как справедливо отмечается в научной литературе, «история коррупции не уступает по древности известной нам истории человеческой цивилизации, где бы она ни творилась – в Египте, Риме или Иудее» [1, с. 31].

Необходимо отметить, что одно из древнейших упоминаний о коррупции встречается еще в клинописях древнего Вавилона. Как следует из расшифрованных текстов, относящихся к середине третьего тысячелетия до нашей эры, уже тогда перед шумерским царем Урукагином весьма остро стояла проблема пресечения злоупотреблений судей и чиновников, вымогавших незаконные вознаграждения [2, с. 17]. С аналогичными вопросами сталкивались и правители древнего Египта. Так, в «Поучении Гераклеопольского царя своему сыну Мерикара» (Египет, XXII в. до н.э.) указывается: «Возвышай своих вельмож, чтобы они поступали по твоим законам. Непристрастен тот, кто богат в своем доме, он владыка вещей и не нуждается» [3, с. 31–32]. Документы, обнаруженные в процессе археологических исследований, свидетельствуют и о массовых проявлениях коррупции в Иерусалиме в период после вавилонского пленения евреев в 597–538 гг. до н.э. Большое внимание уделяется социальным обычаям в древнейшем разделе Библии – Ветхом Завете: «Я знаю как многочисленны ваши преступления и как тяжки ваши грехи: вы притесняете правого, берете взятки, а нищего, ищущего правосудие, гоните от ворот». В Священном Коране по данной проблеме говорится: «Не присваивайте незаконно имущества друг друга и не подкупайте судей, чтобы намеренно присвоить часть собственности других людей» [3, с. 68].

Не избежала этого негативного явления и античная эпоха. Ее разрушительное влияние было одной из причин распада Римской империи.

Более поздние периоды западноевропейской истории также сопровождались развитием коррупционных отношений. При этом их присутствие в жизни и делах общества получило отражение не только в исторических документах, но и во многих художественных произведениях таких мастеров, как Д. Чосер («Кентерберийские рассказы»), У. Шекспир («Венецианский купец», «Око за око»), А. Данте («Ад» и «Чистилище»).

Многие известные западные мыслители уделяли исследованию проявлений коррупции немало внимания. Как представляется, весьма и всесторонне в этом смысле исследовал ее истоки Н. Макиавелли. Характерно, что многие его воззрения на эту проблему весьма актуальны и сегодня. Достаточно вспомнить его образное сравнение коррупции с чахоткой, которую вначале трудно распознать, но легче лечить, а если она запущена, то «хотя ее легко распознать, но излечить трудно» [4, с. 6–7].

Проблема коррупции была известна и в Великом Княжестве Литовском, и в Речи Посполитой. Важнейшими источниками права того периода времени являлись статуты Великого Княжества Литовского 1529 г., 1566 г., 1588 г., в которых основным коррупционным преступлением рассматривалось взяточничество, как злоупотребление должностными лицами своей властью. Так, например, Статут 1588 г. четко содержит такую антикоррупционную норму, которая регламентировала перечень лиц, которые не могли быть адвокатами: «...судья, подсудок и писарь земский, также и вряд гродский, и [только] в тех уездах и при тех судах, где они есть врядныками, однако в своих собственных делах и в тех уездах могут [в суде] выступать и правосудие себе искать, а в уездах и в судах других, где не являются врядныками, те лица, вышеуказанные, где бы кому потребность случилась, и от кого другого из приятелей своих отвечать могут, но они прокураторами быть не могут. Не могут также быть прокураторами лица духовные, лишь только в своем собственном деле каждому из них разрешено будет в суде отвечать» [5, с. 170–171].

Многочисленные русские исторические и литературные источники свидетельствуют о широком распространении коррупции на Руси. В IX–X вв. возник институт «кормления» – князь посылал своих представителей (воевод, наместников) в провинцию без денежного вознаграждения. Поэтому мздоимство чиновников, а также бесправие низших классов стало воистину национальным бедствием.

В Древней Руси митрополит Кирилл осуждал «мздоимство» наряду с чародейством и пьянством. При Иване IV Грозном впервые введена смертная казнь в качестве наказания за чрезмерность во взятках, так, например, был казнен дьяк, получивший свыше положенного жареного гуся [1, с. 31]. Петр I, склонный к решительным действиям, вешал воевод-мздоимцев, однако взятки продолжали давать и брать. Показательно, что усиление наказания за корыстные злоупотребления по службе, как правило, приводят к большей латентности данных явлений [6, с. 17]. Интересен тот факт, что на протяжении всего царствования династии Романовых коррупция являлась немалой статьей дохода и мелких государственных служащих, и сановников. Например, елизаветинский канцлер Бестужев-Рюмин получал за службу Российской империи 7 тысяч рублей в год, а за услуги британской короне (в качестве «агента влияния») – 12 тысяч рублей.

Советская власть продолжала решительную борьбу с коррупцией. В.И. Ленин считал взяточничество одним из опаснейших пережитков царского режима и требо-

вал для борьбы с ним «варварских» мер. В письме члену коллегии Народного комитета юстиции Д.И. Курскому он требовал: «Необходимо тотчас внести законопроект, что наказания за взятку (лихоимство, подкуп, сводка для взятки и прочее и тому подобное) должны быть не ниже десяти лет тюрьмы и, сверх того, десяти лет принудительных работ». Суровость мер в борьбе со взяточничеством объясняется тем, что большевиками оно рассматривалось не только как пережиток старого общества, но и как попытка эксплуататорских классов подорвать основы нового строя. Однако, несмотря на все требования В.И. Ленина жестко, вплоть до смертной казни карать взяточников, сталинские указы, предусматривающие исключительно строгое наказание за хищение, все эти меры ни к чему хорошему не привели [6, с. 30]. Еще сегодня многие советские граждане хорошо помнят, как вынуждены были давать взятки за получение государственной квартиры, за выделение «по благу» дефицитных промышленных и продовольственных товаров, за прием в престижные вузы, за командировки за границу и тому подобное.

Во времена перестройки и после нее рост коррупции происходил на фоне ослабления государственной машины. Он сопровождался следующими процессами: уменьшением централизованного контроля, далее – распадом идеологических догм, экономической стагнацией, а затем и падением уровня развития экономики, и, наконец, крахом СССР и появлением новой страны – Республики Беларусь, которая на первых порах лишь номинально могла считаться государством.

Таким образом, нынешнее состояние коррупции в Беларуси во многом обусловлено давно наметившимися тенденциями. Из числа наиболее важных, на наш взгляд, факторов, определяющих рост коррупции, помимо дисфункций государственной машины, следует отметить такие как: стремительный переход к новым экономическим отношениям, не подкрепленным необходимой правовой базой и правовой культурой и распад существовавшей партийной системы контроля.

Из изложенного следует, что коррупция известна с глубокой древности. Первоначально коррупция была больше нравственной проблемой. Однако по мере развития человеческого общества и смены общественно-экономических формаций она начинает проникать во все сферы общественного бытия, в органы управления государством, в том числе политику. Поэтому коррупцию стали рассматривать как «порчу» и разложение власти. К сожалению, коррупция в настоящее время стала универсальным свойством любого государства, свойством, которое потенциально, в определенных условиях социального бытия может привести к появлению проблем, ставящих под сомнение само существование государства. Являясь глобальной проблемой современности, коррупция сегодня в той или иной степени существует во всех странах мира. Не является исключением и Республика Беларусь. Будучи неотъемлемым субъектом мирового сообщества, занимая важное геополитическое положение и являясь стратегическим партнером для многих стран ближнего и дальнего зарубежья, она объективно не могла не быть подвержена этому явлению. Однако есть страны с весьма низким уровнем коррупции. Следовательно, эффективная борьба с этим негативным и крайне опасным явлением требует комплексного анализа истоков коррупции, а также изучения и использования позитивного зарубежного и отечественного опыта по формированию антикоррупционной политики.

Список литературы:

1. Гладких В.И. Коррупция в России: генезис, детерминанты и пути преодоления / В.И. Гладких // Российский следователь. – 2001. – № 3. – С. 31–36.
2. Массон В.М. Первые цивилизации / В.М. Массон. – Ленинград : Наука, 1989. – 274 с.
3. Хрестоматия по истории Древнего Востока : в 2 ч. / М.А. Коростовец [и др.] ; под общ. ред. М.А. Коростовца. – М. : Высшая школа, 1980. – Ч. 1. – 328 с.
4. Борьба с коррупцией в Беларуси : информационный материал для информационно-пропагандистских групп / Инф.-аналит. центр при Админ. Президента Республики Беларусь ; сост.: В.Г. Дедков, И.М. Сергеев. – М., 2009. – № 1(61). – 23 с.
5. Ефремова, Н.В. Судебное представительство по статуту 1588 г. / Н.В. Ефремова // Проблемы истории государства и права Беларуси : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 90-летию со дня рожд. А. Юхо, Минск, 18–19 марта 2011 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: С.А. Болоньшанка [и др.]. – Минск, 2011. – С. 169–172.
6. Басецкий, И.И. Коррупция: теория и практика противодействия : монография / И.И. Басецкий, А.В. Башан. – Минск : Акад. МВД Респ. Беларусь, 2005. – 567 с.

Шукайло Т. И. Становлення і розвиток теоретико-правових засад протидії корупції / Т. И. Шукайло // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 322-325.

Дана стаття присвячена проблемі корупції. Корупція виступає як складне соціальне явище, яке зародилося в глибокій старовині і продовжує існувати в даний час практично у всіх країнах світу. У статті розглядається історичне коріння явища корупції.

Ключові слова: корупція, історія, аналіз, протидія.

Shukaylo T. I. Stanovlenie and development of теоретико-правовых bases of counteraction a corruption / T. I. Shukaylo // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 322-325.

This article deals with the problem of corruption. Corruption is a difficult social phenomenon which has appeared in ancient times and continues to exist nowadays practically worldwide. In article consider historical roots of the phenomenon of corruption.

Key words: corruption, history, the analysis, counteraction.

УДК 343.977

СОСТЯЗАТЕЛЬНЫЕ НАЧАЛА ПРИВЛЕЧЕНИЯ ЭКСПЕРТА В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ УКРАИНЫ

Щербаковский М. Г., Щербаковская Л. П.

Харьковский национальный университет внутренних дел, г. Харьков, Украина

Рассмотрены возможности стороны обвинения, стороны защиты и суда по привлечению эксперта. Уточнено наименование документа, на основании которого привлекается эксперт. Показано преимущество стороны обвинения и суда в привлечении эксперта и собирании объектов для экспертизы. Предложен способ фиксации доказательств, собранных стороной защиты.

Ключевые слова: состязательность, привлечение эксперта, стороны уголовного производства.

В ст. 7 Уголовного процессуального кодекса Украины 2012 г. (далее – УПК) одним из оснований уголовного производства провозглашена состязательность сторон, как формы осуществления уголовно-процессуальной деятельности. В соответствии со ст. 22 УПК состязательность предусматривает равные права сторонами уголовного производства на собирание и подачу в суд предметов, документов и других доказательств. Принцип состязательности сторон в том контексте, в каком его сформулировал законодатель в ст. 7 УПК, представляет собой такой способ организации процессуальной деятельности, при котором: 1) функция защиты и обвинения отделены от функции разрешения дела (функции правосудия); 2) суд выступает в качестве независимого и беспристрастного арбитра правового спора сторон; 3) стороны равны перед судом в доказывании правоты собственной позиции и опровержении доводов оппонента.

Необходимо отметить, что еще в дореволюционный период развития науки уголовно-процессуального права основы теории состязательности были заложены в работах видных процессуалистов тех лет – Л.Е. Владимировым, Н.Д. Ссриневским, В.К. Случевским, И.Я. Фойницким и другими. И.Я. Фойницкий, указывал, что в состязательном процессе «судейская деятельность, освобожденная от чуждых ей обязанностей сторон, сводится к естественной для нее функции оценки предъявленных ими требований на основании собранного доказательственного материала» [1, с. 63-64].

Согласно ст. 93 УПК сторона обвинения и сторона защиты имеют равные права на собирание доказательств, в том числе в привлечении сведущих лиц, обладающих специальными знаниями. Целью статьи является рассмотрение возможностей, которые предоставляет уголовный процессуальный закон в части реализации принципа состязательности в привлечении сторонами судебного эксперта на досудебном следствии и в суде.

Основной формой использования специальных знаний в судопроизводстве признается судебная экспертиза. Согласно ст. ст. 242, 243, 332 УПК субъектами привлечения судебного эксперта являются: следователь, прокурор, сторона защиты, следственный судья, суд. Сторона обвинения (следователь, прокурор) назна-

чают судебную экспертизу по своему усмотрению либо в ситуациях обязательного ее проведения (ч. 2 ст. 242 УПК). Потерпевший, хотя и отнесен законом к стороне обвинения (п. 19 ч. 1 ст. 3 УПК), свое желание провести экспертизу может реализовать только путем подачи ходатайства следователю, прокурору (ч. 1 ст. 243 УПК). В связи с этим, полагаем ошибочным рассматривать обращение потерпевшего, указанное в Инструкции министерства юстиции Украины о назначении и проведении судебных экспертиз, в качестве основания проведения экспертизы [2].

Стороне защиты предоставлены три возможных варианта привлечения эксперта (ст. 243 УПК). Во-первых, провести экспертизу можно направлением обоснованного ходатайства следователю или прокурору. Во-вторых, в случае отказа следователя, прокурора в удовлетворении ходатайства стороны защиты о привлечении эксперта, лицо, которое заявило ходатайство, имеет право обратиться о привлечении эксперта к следственному судье (ст. 244 УПК). В-третьих, сторона защиты может самостоятельно привлекать экспертов на договорных условиях для проведения экспертизы, в том числе обязательной.

Приведенные пути привлечения экспертов стороной защиты отличаются не только процессуальными, но и финансовыми особенностями. Так, согласно ст. 15 Закона Украины «О судебной экспертизе» проведение судебных экспертиз государственными специализированными учреждениями по уголовным производствам по поручению следователя, прокурора, суда осуществляется за счет средств, которые целевым назначением выделяются этим экспертным учреждениям из Государственного бюджета Украины, а проведение судебных экспертиз теми же учреждениями по заказу подозреваемого, обвиняемого, осужденного, оправданного, их защитников, законного представителя, потерпевшего, его представителя осуществляется за счет заказчика [3].

В связи с указанным неравенством сторон в оплате производства экспертизы, уместно привести мнение И.Б. Михайловской о сущности буржуазного доказательственного права, изложенном в классическом труде по теории доказательств в уголовном процессе: «...следствием состязательной формы экспертизы является ее фактическая недоступность неимуществу обвиняемому. Дело в том, что расходы на производство экспертизы, как правило, составляют крупную сумму, уплатить которую может далеко не каждый» [4, с. 112]. Представляется, что данное суждение в полной мере применимо и к реалиям украинской действительности.

Согласно ст. 242 УПК следователем, прокурором, стороной защиты эксперт «привлекается» для производства экспертизы, а в соответствии со ст. ст. 244, 332 УПК следственный судья и суд имеют право своим определением «поручить» проведение экспертизы экспертному учреждению, эксперту или экспертам. В связи с различной трактовкой процедуры назначения экспертизы, возникает практический вопрос – какой документ является юридическим основанием для проведения экспертизы и каково его наименование?

Исходя из содержания УПК, сложно сделать вывод о том, какой именно процессуальный документ является основанием привлечения эксперта к уголовному производству. Согласно ч. 3 ст. 110 УПК решение следователя, прокурора принимается в форме постановления. Часть 7 ст. 69 УПК позволяет сделать вывод о том, что эксперту направляется поручение. Статья 332 УПК предусматривает право суда своим постановлением поручить проведение экспертизы. Буквальное толкование ч.

3 ст. 332 УПК позволяет сделать вывод, что постановление суда называется «Определение о поручении проведения экспертизы». Исходя из стремления обеспечить единообразие уголовной процессуальной терминологии и руководствуясь вышеуказанными статьями УПК, предлагается юридическим основанием для привлечения эксперта именовать «Постановление в поручении проведения экспертизы» [5, с. 441].

Поскольку в соответствии с ч. 3 ст. 93 УПК сторона защиты имеет право собирать доказательства, в том числе и путем получения заключений экспертов, закон, как отмечено выше, дает право представителям стороны защиты возможность самостоятельно привлекать экспертов на договорных условиях для проведения экспертизы, в том числе обязательной. Инструкция министерства юстиции основанием проведения экспертизы, помимо постановления следователя, прокурора и определения суда, предписывает рассматривать письменное обращение стороны защиты уголовного производства [2, п.1.8.]. В связи с этим необходимо отметить, что согласно ст. 10 Закона Украины «О судебной экспертизе» судебными экспертами могут быть сотрудники государственных специализированных учреждений либо соответствующие сведущие лица, которые не работают в таких учреждениях. Поэтому представляется, что документом, инициирующим проведение экспертизы, является не «письменное обращение», а договор, заключенный между стороной защиты и руководителем государственного специализированного судебно-экспертного учреждения, если экспертиза проводится в этом учреждении, или непосредственно с экспертом, который не работает в государственном специализированном учреждении.

Назначение экспертизы (привлечение эксперта) неразрывно связано с процедурой предоставления в распоряжение эксперта объектов исследования. Рассмотрим возможности сторон по собиранию и предоставлению эксперту объектов исследования. Согласно ст. 93 УПК, сторона защиты и потерпевший имеют одинаковые права со стороной обвинения по собиранию доказательств, за исключением проведения следственных (розыскных) действий и негласных следственных (розыскных) действий, о производстве которых может быть направлено ходатайство. Вместе с тем, возможности получения предметов, документов, сведений для последующего предоставления на экспертное исследование у сторон не равноценны.

Следователь, прокурор собирают доказательства осуществляют путем проведения следственных (розыскных) действий и негласных следственных (розыскных) действий, результаты которых отражаются в соответствующих протоколах (ч. 1 ст. 100 УПК). При необходимости стороной обвинения могут быть направлены требования в органы государственной власти или местного самоуправления, предприятия, учреждения, организации, служебным или физическим лицам о предоставлении необходимых для расследования преступлений сведений, предметов или документов. Требования носят императивный характер и подлежат выполнению. Запросы следователя органов внутренних дел подкрепляются положениями п. 17 ст. 11 Закона Украины «О милиции», согласно которым следователь имеет право «получать бесплатно от предприятий, учреждений и организаций независимо от форм собственности и объединений граждан на письменный запрос сведения (в том числе и те, которые составляют коммерческую и банковскую тайну), необходимые в делах о преступлениях, которые находятся в производстве милиции» [6]. Требования прокурора согласно ст. 8 Закона Украины «О прокуратуре» являются «обязательными для всех органов, предприятий, учреждений, организаций, должностных лиц и

граждан» [7]. В результате проведения следователем, прокурором процессуальных действий формируются источники доказательств – показания, вещественные доказательства, документы (ч. 2 ст. 84 (УПК), которые используются впоследствии для экспертного исследования.

Потерпевший лишь гипотетически может самостоятельно собирать доказательства. Потерпевший вправе представлять доказательства, находящиеся в его распоряжении (п. 3 ч. 1 ст. 56 УПК). В частности, потерпевший может представлять фотодокументы и звукозапись, на которых оказались запечатлены, случайно или преднамеренно, отдельные моменты совершения преступления (например, звукозапись разговора между подозреваемым и потерпевшим). В отдельных случаях указанные материалы могут быть представлены потерпевшим для доказывания обстоятельств, предшествовавших преступлению или последовавших за ним, если они имеют значение для дела.

Стороне защиты дано право собирать и подавать доказательства следователю, прокурору, следственному судье (п. 8 ч. 3, п. 2 ч. 4 ст. 48 УПК). Наделяя защитника правом представлять доказательства, уголовный процессуальный закон не указывает, в каких пределах, каким путем и с помощью каких способов он может их собирать. Нередки случаи, когда документы или предметы, могущие быть доказательствами по делу, защитник получает от самого обвиняемого или его родственников. Кроме того, в распоряжение защитника могут поступить различного рода документы, истребованные путем подачи адвокатского запроса. В соответствии со ст. 20 Закона Украины «Об адвокатуре» адвокат имеет право «обращаться с адвокатскими запросами, в том числе о получении копий документов, в органы государственной власти, органы местного самоуправления, их должностных и служебных лиц, предприятий, учреждений, организаций, общественных объединений, а также к физическим лицам (по согласию таких физических лиц)..., собирать сведения о фактах, которые могут быть использованы как доказательства, в установленном законом порядке запрашивать, получать и изымать вещи, документы, их копии, знакомиться с ними и опрашивать лиц с их согласия» [8]. Таким образом, для проведения экспертизы стороной защиты могут быть представлены предметы, документы, возможно являющиеся вещественными доказательствами или образцами для сравнительного исследования, показания лиц. Однако в случае отказа в выдаче предметов или документов, даче пояснений адвокаты не имеют властных полномочий в преодолении противодействия их законным запросам.

В связи с возможностью собирания доказательств стороной защиты, возникает вопрос о достоверности и допустимости этих доказательств, собранных вне рамок уголовного процесса. Закон Украины «Об адвокатуре» не регламентирует форму фиксации собранных доказательств. По нашему мнению с целью устранения сомнения в достоверности добытых адвокатом доказательств обнаружение, изъятие, осмотр предметов и документов следует проводить с участием двух незаинтересованных лиц, а результаты этих действий отражать в протоколе. Также в протоколе следует фиксировать сведения, которые согласился дать адвокату опрашиваемые им лица. Протоколы подписываются адвокатом и всеми участниками указанных действий.

Одним из обеспечивающих экспертное исследование средств является получение образцов для экспертизы (ст. 245 УПК). Ситуация с отбором образцов стороной

обвинения, стороной защиты и потерпевшим аналогична рассмотренной выше, связанной с собиранием доказательств. Наличие властных полномочий создают для следователя, прокурора, суда благоприятные возможности получения необходимых образцов (в том числе с использованием при необходимости принуждения) с целью дальнейшего проведения экспертизы. Самостоятельное получение стороной защиты образцов сравнения затруднено по указанным ранее причинам. Однако при согласии лиц, которые предоставляют такие образцы, либо получении образцов без необходимости получения такого согласия (например, отбор образцов почвы с предполагаемого места преступления) процесс отбора образцов для экспертизы должен фиксироваться адвокатом в протоколе с участием двух независимых участников.

В заключение рассмотрим роль суда в проведении судебных экспертиз. Инициатором назначения экспертизы в суде согласно ст. 332 УПК являются стороны уголовного производства, потерпевший, суд. Однако право суда назначить экспертизу ограничено лишь двумя случаями: когда суду представлены несколько экспертных заключений, которые противоречат друг другу, и когда во время судебного разбирательства возникает вопрос о психическом состоянии личности обвиняемого.

На первый взгляд концепция активности сторон и пассивности суда в установлении обстоятельств дела не должна вызывать особых возражений, ибо в полной мере соответствует состязательному построению процесса. Под таким углом зрения суду, действительно, нет необходимости прилагать усилия к установлению истины, восполнению пробелов расследования, т.к. это должны делать в своих интересах стороны обвинения и защиты; роль же суда состоит в определении допустимости и достаточности доказательств и, на этой основе, - доказанности или недоказанности обвинения. А как быть суду в том случае, когда состояние обвиняемого вполне адекватно, в деле нет противоречивых заключений, но по делу не установлены некоторые обстоятельства, требующие проведения судебных экспертиз, а стороны не проявляют инициативы в привлечении эксперта. В литературе неоднократно высказывались мнения относительно необоснованного ограничения полномочий суда по собиранию доказательств, в том числе назначения экспертиз [9, с. 44; 10, с. 102; 11, с. 19; 12, с. 107 та ін.]. С.А. Шейфер указывает на необходимость суда активно участвовать в процессе доказывания [13, с. 34]. По нашему мнению на решение суда не может влиять несостоятельность прокурора должным образом доказательно обеспечить и поддержать обвинение или неумение или нежелание защитника выполнять свои функции. Приговор должен основываться не на процессуальной истине, установленной на основании доказательств, предоставленных одной из сторон, а на объективной или материальной истине, то есть такой, которая получила фактическое подтверждение в отражении реальной действительности, имевшей место в прошлом [4, с. 539]. Поэтому считаем, что исходя из конечной цели уголовного производства – полного и беспристрастного судебного рассмотрения (ст. 2 УПК), для преодоления сомнения, приобретения достоверного знания, необходимого для принятия обоснованного решения, суд имеет право и обязан при определенных обстоятельствах принять меры для получения новых и проверки имеющихся доказательств по собственной инициативе в том числе путем проведения судебных экспертиз.

Подводя итог, можно констатировать, что новый УПК открывает широкие возможности в привлечении эксперта сторонами уголовного производства, однако их

правовая реализация для стороны защиты и потерпевшего требует дальнейшего совершенствования.

Список литературы :

1. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. – СПб., 1996. – Т. 1. – 446 с.
2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз // Наказ Міністерства юстиції України від 8.10.1998 р. № 53/5 ; із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства юстиції України станом на 01.01. 2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>. – Назва з екрана.
3. Про судову експертизу: Закон України № 4038-ХІІ від 25.02.1994 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 28. – Ст. 233 ; із змінами, внесеними згідно із Законами України станом на 01.01.2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>. – Назва з екрана.
4. Теория доказательств в советском уголовном процессе / отв. ред. Н.В. Жогин. – М.: Юридическая литература, 1973 г. – 736 с.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», Національна академія правових наук України. У 2-х томах. – Харків: «Право», 2012. – Т.1. – 685 с.
6. Про міліцію : Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20; 1992. – № 36. – Ст. 526. ; із змінами, внесеними згідно із Законами України станом на 01.01.2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/565-12>. – Назва з екрана.
7. Про прокуратуру : Закон України № 1789-ХІІ від 5.11.1991 // Відомості Верховної Ради України, 1991. – № 53. – Ст. 793 ; із змінами станом на 01.01.2013 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. – Назва з екрана.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України № 5076-VI від 05.07.2012 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>. – Назва з екрана.
9. Кудрявцева А. В. Доказательственная деятельность суда первой инстанции по уголовным делам / А. В. Кудрявцева, В. Л. Сысков. – М. : Юрлитинформ, 2007. – 256 с.
10. Шибіко В. П. «Мала реформа» судового розгляду кримінальної справи: рух від істини до змагальності? / В. П. Шибіко // Судова реформа в Україні : мат. наук.-практ. конф. – Харків, 2002. – С. 100-105.
11. Мирошниченко Ю.М. Правові і тактико-організаційні основи судового розгляду кримінальних справ дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ю.М. Мирошниченко; Харківський нац. ун-т. внутр. справ. – Харків, 2011. – 238 с.
12. Мірошников І.Ю. Судове слідство в апеляційній інстанції: монографія / І.Ю. Мірошников. – Х.: Право, 2007. – 324 с.
13. Шейфер С.А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / С.А. Шейфер. – Тольятти: Волжский университет им. В.Н. Татищева, 1997. – 92 с.

Щербаковский М. Г., Щербаковская Л. П. Состязательные начала привлечения эксперта в уголовном судопроизводстве Украины / М. Г. Щербаковский, Л. П. Щербаковская // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 326-331.

Розглянуто можливості сторони обвинувачення, сторони захисту і суду по залученню експерта. Уточнено найменування документа, на підставі якого залучається експерт. Показано перевагу сторони обвинувачення і суду в залученні експерта і збиранні об'єктів для експертизи. Запропоновано спосіб фіксації доказів, зібраних стороною захисту.

Ключові слова: змагальність, залучення експерта, сторони кримінального провадження.

Scherbakovskiy of M., Scherbakovskaya L. P. Sostyazatel'nye began bringing in of expert in the criminal trial of Ukraine / M. Scherbakovskiy, L. P. Scherbakovskaya // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 326-331.

The possibilities of the prosecution, the defense and the court to involve expert. Specifies the name of the document, under which involved expert. The advantage of the prosecution and the court to attract the expert and the collection of objects for examination. A method of fixing the evidence gathered by the defense.

Key words: competitiveness, attraction expert, the parties criminal proceedings.

УДК 343.985.2

К ВОПРОСУ О СУЩНОСТИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Свиридов Д. А.

Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь

Статья посвящена проблемам сущности специальных знаний, отграничению специальных знаний от специальных познаний. Проведен анализ различных подходов к данному понятию. Рассматриваются вопросы определения уровня профессиональных знаний специалиста. Предложена авторская программа действий лица, осуществляющего производство по уголовному делу, при организации использования специальных знаний.

Ключевые слова: специалист, эксперт, экспертиза, специальные знания, специальные познания, расследование преступлений, программа действий, профессиональное образование.

В обществе развитие всех отраслей науки, возрастающий объем информации, интеграция и дифференциация наук, усложнение понятийного и научного аппарата вызвало необходимость разделения знаний, и в настоящее время проявляется тенденция к дальнейшей специализации знаний.

В литературе отмечалось, что в настоящее время трудно представить современника-энциклопедиста, который бы имел одинаково хорошую и глубокую подготовку во всех отраслях знаний [1, с. 28]. В связи с этим лицу, осуществляющему производство по уголовному делу, необходимо приглашать соответствующих специалистов для оказания помощи при производстве следственных действий и расследования преступлений в целом.

Повышение эффективности расследования уголовных дел во многом обуславливается использованием знаний различных областей человеческой деятельности. Принимая во внимание особую значимость специальных знаний при исследовании события преступленного деяния, применение специальных знаний, возможно, рассматривать как разновидность деятельности правоохранительных органов. Активное использование специальных знаний лицом, осуществляющим производство по уголовному делу, а также судом представляются одним из важнейших условий повышения качества уголовного судопроизводства, так как позволяет обеспечить полноту, всесторонность и объективность предварительного и судебного следствия, способствуют быстрому расследованию преступлений, а также вынесению законного, обоснованного и справедливого приговора. В каждой конкретной ситуации вопрос о применении специальных знаний и, соответственно, привлечении для этого соответствующих экспертов и специалистов обусловлен совокупностью причин, в числе которых отсутствие у лица, осуществляющего производство по делу, права непосредственно использовать в ходе доказывания знания и навыки, выходящие за пределы его профессиональных знаний, а также редкий характер требуемых знаний, доступность последних ограниченному кругу лиц» [2, с. 13].

Несмотря на то, что институт использования специальных знаний получил развитие, некоторые проблемы, имеющие приоритетное значение для теории и практи-

ки, продолжают оставаться нерешенными [3, с. 422]. Одна из них связана с отсутствием в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Беларусь (далее УПК Республики Беларусь) разъяснения сущности специальных знаний, что обуславливает различное толкование учеными и практиками, как данного понятия, так и его содержания.

Термин «специальные знания» законодатель употребляет исключительно применительно к характеристике эксперта и специалиста как лиц, обладающих специальными знаниями (ст. 61, ст. 62 УПК Республики Беларусь), при этом не раскрывая его содержание. При этом четкое понимание специальных знаний в уголовном судопроизводстве очень важно для их эффективного использования, так как оно способствует правильному определению тех областей знаний, которые могут быть использованы; привлечению к участию в следственных действиях соответствующих специалистов и экспертов, а также решению иных важных вопросов.

Одной из причин, породившей научную дискуссию, послужил тот факт, что законодателем непоследовательно употребляется терминология понятий «специальные знания» и «специальные познания». Отсутствие единообразия в употреблении терминологии вновь подняло проблему соотношения указанных понятий¹. Не понятным остается основание разграничения, согласно которому специальные познания рассматриваются как процесс приобретения знаний в определенной сфере деятельности человека, а специальные знания как совокупность сведений какой-либо сферы деятельности, представляющей собой объем информации, который сформировался на определенном этапе развития [4].

Противоречие данного подхода заключается в несогласованности самой трактовки, так как процесс получения знаний невозможен без того объема информации, который уже существует в науке, иначе само познание будет беспредметным. Кроме того, непосредственно анализ законодательства приводит к следующему выводу: УПК Республики Беларусь предусматривает наличие у лица знаний. При этом процесс их получения не имеется в виду.

Представляется спорной и позиция, в соответствии с которой специальными знаниями обозначается система сведений, полученных в результате как научной, так и практической деятельности, а специальными познаниями – знания, полученные в результате теоретического и практического обучения. Исходя из данных положений следует, что эксперты обладают познаниями, но применяют знания [5, с. 4].

Спорность данной позиции обусловлена рядом причин: во-первых, не всегда лица занимаются научной деятельностью, но данное обстоятельство не выступает в качестве препятствия для обладания специальными знаниями; во-вторых, только лишь практическая деятельность, без научных положений не может сформировать специальные знания.

Вышеизложенное позволяет сделать вывод о том, что приемлемым в уголовном судопроизводстве будет термин «знания» как результата познания и данной точки зрения придерживается ряд ученых [6, с. 38-39]. Законодателю необходимо применить в УПК и смежных законах единообразную терминологию, чтобы не допускать возникновения подобных проблем. «Слово, включенное в целостность «материи

1

В частности, постановление министерства внутренних дел республики Беларусь 14 ноября 2006 г. n 303 об утверждении инструкции об особенностях проведения экономической экспертизы в экспертно-криминалистических подразделениях органов внутренних дел республики Беларусь (в ред. постановления мвд от 02.02.2010 n 20)

права», перестает быть обычным явлением речи, превращается в деталь словесного образа юридической нормы и подчиняется уже не смысловым связям в системе языка, а внутрисистемным закономерностям субординации правовых понятий» [7, с. 457]. А.А. Эйсман рассматривал специальные знания как «знания не общеизвестные, не общедоступные, не имеющие массового распространения; короче, это знания, которыми располагает ограниченный круг специалистов, причем, очевидно, что глубокие знания в области, например, физики, являются в указанном смысле специальными для биолога, и наоборот» [8, с. 91].

Некоторые авторы толкуют специальные знания в уголовном судопроизводстве необоснованно широко, определяя их как не общеизвестные и не общедоступные знания, которыми обладает лицо в определенной области и которые должны быть шире и глубже знаний других лиц в этих же областях [9, с. 43].

Данное положение представляется спорным. В уголовном судопроизводстве специалисты и эксперты используется путем их привлечения к участию в следственных и иных процессуальных действиях, дачи заключения (ст.ст. 61, 62, 95 УПК Республики Беларусь), производства экспертиз (гл. 26 УПК Республики Беларусь) и т.д. В отношении экспертов государственных судебно-экспертных учреждений проблема уровня профессиональной подготовки не актуальна, так как они занимают должность эксперта, проходят аттестацию, повышают профессиональный уровень. Их подготовка может быть различной, но она, в принципе, не вызывает сомнений. В отношении иных специалистов, в том числе и тех, которые привлекаются для производства экспертиз, то критерием будет являться не уровень специальных знаний, так как определить его в большинстве случаев практически невозможно, а факт их наличия, т. е. констатация, что лицо является специалистом в определенной области знаний. Представляется, что «завышенный» критерий уровня профессионализма неприемлем и, прежде всего, закон его не содержит. В УПК Республики Беларусь под специалистом понимается лицо, обладающее специальными знаниями (ст. 61 УПК Республики Беларусь), в связи с чем нельзя исключать использование специалистов с уровнем знаний соответствующему современному состоянию науки.

В.И. Шиканов в качестве элемента специальных знаний рассматривает практический опыт, определяя знания как «знания и практический опыт, оказавшиеся необходимыми для всестороннего, полного, объективного выяснения обстоятельств, входящих в предмет доказывания по уголовному делу, в уголовном судопроизводстве» [1, с. 23], но при этом В.И. Шиканов не указывает на профессиональный характер специальных знаний, которые приобретаются в ходе профессиональной подготовки.

Другое направление определяется как узкая трактовка специальных знаний. Так, З.М. Соколовский полагал, что «под специальными знаниями следует понимать совокупность сведений, полученных в результате профессиональной специальной подготовки, создающих для их обладателя возможность решения вопросов в какой-либо области» [10, с. 202], что «отнесение тех или иных знаний к числу специальных имеет процессуальное значение только, когда от этого зависит решение вопроса о необходимости назначения экспертизы. Вне указанных пределов оно имеет лишь общетеоретический интерес, но никаких процессуальных последствий не влечет» [10, с.112].

Третье направление при определении сущности специальных знаний связано с их внутренней структурой. А.А. Закатов и Ю.Н. Оропай понимают под специальными знаниями профессиональные знания компетентных лиц, проверенные практикой, умение пользоваться научно-техническими приемами и средствами для обнаружения, фиксации и исследования доказательств в процессе расследования [11, с. 81]. В структуре специальных знаний вместе со знаниями авторы выделяют, кроме того, умения.

Р.С. Белкин включал в содержание специальных знаний профессиональные знания и умения в области науки, техники, искусства или ремесла, необходимые для решения вопросов, возникших при расследовании и рассмотрении в суде конкретных дел [12, с. 217]. Аналогичное содержание специальных знаний предлагают и другие ученые [13, с. 165].

Трактовка специальных знаний только как специальных умений и навыков представляется не совсем верной. Исключение из их структуры профессиональных теоретических знаний неприемлемо, так как оно создает видимость наличия двух видов профессиональных знаний. Только сочетание теоретической и практической основ может образовывать специальные знания. Кроме того, представляется сомнительным сама необходимость определения оптимального уровня профессионального мастерства, так как наиболее оптимальный уровень – это высшая ступень и измерить глубину профессиональных знаний практически невозможно: наличие у лица профессионального мастерства изначально предполагает глубокий уровень в какой-либо области.

Говорить о единой структуре специальных знаний представляется не верным, так как их содержание может включать только теоретические знания (например, в области математики и некоторых иных наук). В отношении практического опыта применительно к специальным знаниям в этих областях можно говорить, имея в виду участие в качестве специалиста в уголовном судопроизводстве, в связи с чем для некоторых областей знаний практический опыт выражается в качестве факультативного признака. На основании изложенного специальные знания можно условно разделить на две группы: а) теоретические; б) с теоретическим и практическим элементами.

В литературе достаточно давно дискутируется вопрос о принадлежности знаний из области права к специальным. Многие ученые и практики считают, что правовые (юридические) знания специальными не являются. Некоторыми авторами ставится вопрос о том, что все правовые знания следует относить к специальным. Однако, необходимо иметь в виду, что специфика специальности «юриспруденция» подразумевает необходимость изучения юристом нового законодательства для решения задач, соответствующих определенным требованиям, предусмотренным для юристов. В ходе осуществления уголовно-процессуальной деятельности лицо, производящее расследование не имеет возможности пополнения знаний во всех отраслях права при постоянно изменяющемся законодательстве. В частности, знания следователем налогового права и налогового законодательства, как правило, будут менее глубокие, чем у юриста, работающего с налогами и систематически занимающегося практикой применения соответствующих правовых норм.

Доказывание фактов мнимости, фиктивности договоров, ведения недостоверного первичного учета, осуществления финансово-хозяйственной деятельности по-

средством «подставных» организаций, – это исключительная компетенция следствия [14, с. 20-21].

Эффективность расследования отдельных преступлений, в том числе и экономических во многом определяется грамотной организацией использования следователем (лицом, производящем дознание) специальных знаний. Значимой с точки зрения практики представляется следующая программа действий лица, осуществляющего производство по уголовному делу, при организации использования специальных знаний:

- 1) анализ имеющихся материалов показывает, что выяснение обстоятельств, для установления которых необходимо использовать специальные знания, имеют существенное значение для дела;
- 2) так как обстоятельства возможно установить различными процессуальными средствами, необходимо определить, действительно ли для решения вопросов требуются специальные знания и нет альтернативных вариантов для получения необходимой информации;
- 3) в случае наличия альтернативных способов получения информации необходимо учитывать, обеспечит ли использование специальных знаний большую достоверность, надежность, и оперативность ее получения;
- 4) выяснение обоснованности использования специальных знаний с экономической точки зрения – в случае, если затраты на получение результата очевидно выходят за разумные рамки, необходимо предусмотреть возможность применения иных способов получения доказательств;
- 5) определение области специальных знаний, подлежащих применению, что предопределено необходимостью решения вопросов, которые выходят за пределы знаний лица, осуществляющего производство по делу, и обстоятельствами, подлежащими установлению по делу;
- 6) выбор вида и формы применения специальных знаний;
- 7) выбор компетентного судебно-экспертного учреждения либо эксперта;
- 8) организация взаимодействия с экспертом, который привлекается к участию в расследовании с целью решения организационных вопросов о материально-техническом обеспечении, месте проведения исследования и т.д.;
- 9) исходя из материалов уголовного дела, определение вопросы, которые должны быть решены с использованием специальных знаний;
- 10) подготовка объектов исследования, при необходимости материалов уголовного дела, необходимых эксперту для исследования;
- 11) подготовка постановления о назначении судебной экспертизы либо иного процессуального документа для привлечения эксперта (специалиста) и направление его эксперту (специалисту) (в судебно-экспертное учреждение);
- 12) оценка результатов использования специальных знаний: заключения эксперта, протокола следственного действия с участием специалиста, протокола допроса специалиста, эксперта;
- 13) на основании полученных результатов принятие конкретных процессуальных и тактических решений.

На основании вышеизложенного, представляется верным констатировать тот факт, что специальные знания в уголовном судопроизводстве – это совокупность знаний в различных областях деятельности (теоретической и практической), полу-

ченных, как правило, в рамках высшего профессионального образования, не являющихся правовыми, и используются сторонами уголовного судопроизводства и судом в целях выявления, расследования и предупреждения преступлений в соответствии с уголовно-процессуальным законодательством.

Достичь абсолютной системности в УПК Республики Беларусь в настоящее время по объективным причинам не представляется возможным, что объясняется структурой закона (отражение отдельных аспектов использования специальных знаний в отдельных главах).

Список использованных источников:

1. Шиканов, В.И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. На материале процессуальных и криминалистических исследований уголовных дел об убийстве / В.И. Шиканов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1978. – 190 с.
2. Гришина, Е.П. Перспективы использования специальных знаний психолога в уголовном судопроизводстве / Е.П. Гришина // Российский следователь. – 2005. – № 7. – 13-14.
3. Петрова, Т.В. Понятие специальных знаний и субъекты использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве / Т.В. Петрова // «Черные дыры» в Российском законодательстве. – 2006. – № 2. – 420-431.
4. Шуматов, Ю.Т. Использование специальных познаний на предварительном следствии / Ю.Т. Шуматов: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – 179 с.
5. Арсеньев, В.Д. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела / В.Л. Арсеньев, В.Г. Заблоцкий. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. – 152 с.
6. Махов, В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений / В.Н. Махов. – М.: Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.
7. Губаева, Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности / Т.В. Губаева. – М.: Норма, 2007. – 157 с.
8. Эйсман, А.А. Заключение эксперта. Структура и научные обоснования / А.А. Эйсман. – М.: Юрид. лит., 1967. – 152 с.
9. Морозов, Г.Е. Участие специалиста в стадии предварительного расследования / Г.Е. Морозов: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1977. – 19 с.
10. Соколовский, З.М. Понятие специальных знаний / З.М. Соколовский // Криминалистика и судебная экспертиза. – 1969. – № 6. – С. 199-205.
11. Закатов, А.А. Использование научно-технических средств и специальных познаний в расследовании преступлений / А.А. Закатов, Ю.Н. Опопай. – Киев, 1980. – 104 с.
12. Белкин, Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. – М.: ББК, 1997. – 342 с.
13. Андреев, И.С., Грамович, Г.И., Поповов, Н.И. Криминалистика: Учебное пособие / И.С. Андреев, Г.И. Грамович, Н.И. Поповов. – Минск: Выпэйш. шк., 2000. – 335 с.
14. Ефимов, С.В. Проблемы методического обеспечения расследования налоговых преступлений / С.В. Ефимов // Вестник МВД России. – 2005. – № 3 (80).

Свіридов Д. А. До питання про суттєвості спеціальних знань при розслідуванні злочинів / Д.А. Свіридов // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 332-337.

Стаття присвячена проблемам суті спеціальних знань, відмежуванню спеціальних знань від спеціальних пізнань. Проведений аналіз різних підходів до даного поняття. Розглядаються питання визначення рівня професійних знань фахівця. Запропонована авторська програма дій особи, що здійснює виробництво у кримінальній справі, при організації використання спеціальних знань.

Ключові слова: фахівець, експерт, експертиза, спеціальні знання, спеціальні пізнання, розслідування злочинів, програма дій, професійна освіта.

Sviridov D. A. To the question about the essence of the special knowledges at investigation of crimes / D.A. Sviridov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 332-337.

The article is devoted to the problems of the essence of special knowledge, expertise delimitation of special knowledge. The analysis of various approaches to the given concept is done. Issues of determining the level of professional knowledge available are considered. The author's program of action the person performing the criminal proceedings, the organization of the use of specialized knowledge is offered.

Keywords: specialist, expert, examination, expertise, special knowledge, investigation of crimes, the program of action, professional education.

УДК 343. 13. 477

**ОСОБЛИВОСТІ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗА НОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ**

Юрченко Л.В.

*Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського,
м. Сімферополь, Україна*

У статті аналізуються положення нового кримінального процесуального законодавства України щодо початку досудового розслідування і проблеми, що пов'язані з їх правозастосуванням на практиці, та пропонуються деякі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: досудове розслідування, права людини, принципи кримінального провадження, навантаження на слідчі підрозділи.

Одним із найважливіших результатів правової реформи в Україні стало прийняття нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК), норми якого спрямовані на досягнення верховенства права в кримінальному провадженні, згідно з яким людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

Новим КПК було запроваджено ціла низка новел. Одна з них - це положення щодо відмови від інституту порушення кримінальної справи. В.Фаринник, один з авторів нового КПК, відзначив, що «за таких умов громадяни матимуть змогу реалізувати право на захист своїх інтересів відразу після надходження заяви чи повідомлення про злочин. Зазначене виключить "конфлікти" між працівниками правоохоронних органів та громадянами, оскільки кожна заява, кожне повідомлення громадянина буде розглянуто та, відповідно, буде прийнято рішення щодо них» [3].

Дослідженню проблематики впровадження норм нового КПК України, у тому числі стосовно початку досудового розслідування, були присвячені наукові статті вчених-процесуалістів та практиків: В. Гончаренка, Ю.Грошевого, В. Зеленецького, М. Погорецького, М. Шумило, В. Пшонки, В.Фаринника, В. Войцишена та інших. Однак, норми нового КПК діють майже чотири місяці, тому практичний інтерес викликають особливості початку досудового розслідування та проблеми, що виникають при застосуванні норм КПК на практиці на цьому етапі.

Початковий етап досудового розслідування є принципово новим щодо української правової системи. У відповідності з п.5 ч. 1 ст. 3 КПК (2012р.), досудове розслідування – це стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про учинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР та розпочати розслідування (ч.1 ст. 214 КПК).

Вважаємо, що кримінально-процесуальна діяльність відповідних органів починається не з моменту початку досудового розслідування – внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч.2 ст. 214 КПК)¹, а з моменту отримання відомостей про вчинене кримінальне правопорушення (з заяви, повідомлення, безпосереднього виявлення правоохоронними органами ознак кримінального правопорушення, тощо). Тому що, між заявником, потерпілим та співробітниками правоохоронних органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю, на підставі відповідних законодавчих актів (наприклад: закони України «про міліцію», «про Службу безпеки»), виникають відповідні кримінально-процесуальні правовідносини.

Так при затриманні особи, підозрюваної у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у вигляді позбавлення волі, у випадках, указаних у ч.1 ст. 208 КПК, строк затримання, без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесяти двох годин із моменту затримання². Моментом затримання та сплину вказаного строку є не внесення відомостей до ЄРДР, а момент, коли така особа силою або через підкорення наказу змушена залишатися поряд із уповноваженою службовою особою чи в приміщенні, визначеному уповноваженою службовою особою (*примітка автора* – не тільки слідчим, прокурором) (ст. 209 КПК).

Таким чином, ще до початку досудового розслідування з'являється такий суб'єкт кримінального провадження як підозрюваний, який має права та обов'язки, передбачені ст. 42 КПК.

До початку досудового розслідування з'являються також захисник затриманого у випадках, передбачених ч.1 ст. 208 КПК (ч.1 ст. 48 КПК), заявник (ст. 60 КПК), потерпілий (ч.2 ст. 55 КПК), представник потерпілого (ст. 58 КПК). А в разі оскарження заявником, потерпілим, його представником чи законним представником, підозрюваним, його захисником чи законним представником у порядку ст. 303 КПК бездіяльності слідчого, прокурора, яка полягає в невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення – слідчий суддя.

У разі проведення огляду місця події у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 214 КПК – слідчий, прокурор, поняті, спеціаліст та інші особи (ст. 237 КПК).

Одже, можна зробити висновок, що процесуальна діяльність у кримінальному провадженні починається не з початку досудового розслідування, а з моменту провадження процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. Що не суперечить визначенню терміна «кримінальне провадження», що надане п.10 ч.1 ст. 3 КПК.

Така діяльність більш детально регламентована в Положенні про Єдиний реєстр досудових розслідувань (далі – Положення про ЄРДР), яке не є законодавчим актом.³

1 Крім випадку, передбаченим ч.3 ст. 214 КПК. А саме: У разі виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, досудове розслідування розпочинається негайно; відомості про нього вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань при першій можливості.

2 Такий строк прямо вказаний у ч.2 ст. 29 Конституції України

3 Кожне відомство має також свої відомчі інструкції щодо порядку прийому та реєстрації інформації про вчинене кримінальне правопорушення: Інструкція про порядок приймання, реєстрації та розгляду в Службі безпеки України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення затверджена Наказом Голови СБУ від 16 листопада 2012 № 515; Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії Інструкції про порядок ведення єдиного обліку в органах і підрозділах внутрішніх справ України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та інші події та положень про комісії затверджена Наказом Міністерства внутрішніх справ від 19 листопада 2012 № 1050, тощо.

Що, по-перше, суперечить вимогами статті 1 КПК. Відповідно до якої порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, що складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК та інших законів України.

По-друге, принципу верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями і визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ст. 3 Конституції України, ст. 8 КПК).

Згідно з ч.1 ст. 60 КПК заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим. У ч.2 ст. 60 вказані тільки окремі права та ніяких обов'язків. Однак головний обов'язок заявника-фізичної особи – не подавати завідомо неправдиві повідомлення про злочин. Теж стосується і фізичної особи-потерпілого (ст. 57 КПК). Такий обов'язок витікає із ст. 383 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про злочин. Фізична особа повинна знати свої обов'язки. Тому, що за їх порушення вона може бути притягнута до кримінальної відповідальності, а тут вже буде стояти питання про її конкретні права.

Як вказує п. 1.3. розділу II Положення про ЄРДР, особа, яка подає заяву чи повідомляє про кримінальне правопорушення, під розпис попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення, крім випадків надходження заяви, повідомлення поштою або іншими засобами зв'язку.

У КПК зовсім не передбачений обов'язок слідчого, прокурора, іншої службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, попередити фізичну особу: заявника або потерпілого про кримінальну відповідальність за свідомо неправдиве повідомлення про злочин, передбачену ст. 383 КК.

Частина 4 ст. 214 КПК тільки передбачає обов'язок прийняти та зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Крім того, відмова в прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається.

У той же час, пункт 1.4. Положення про ЄРДР вказує, що заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення вважаються *поданими з моменту попередження* особи про кримінальну відповідальність (за виключенням випадків, коли таке попередження не можливо зробити з об'єктивних причин: надходження заяви, повідомлення поштою, іншим засобом зв'язку, непридатний стан заявника, відрадження тощо).

Вважаємо, що пункт 1.4. Положення про ЄРДР порушує права особи, що з'явилася, наприклад, до прокурора з заявою – явкою з повинною. З одного боку, коли така особа буде попереджена про кримінальну відповідальність за ст. 383 КК, буде порушений принцип свободи від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї (ст. 63 Конституції України, ст. 18 КПК). З другого, якщо не повідомити таку особу про кримінальну відповідальність, то відповідно до вказаного пункту така заява не буде вважатися поданою.

На практиці зустрічаються випадки, коли особа подає заяву про злочин та вказує особу, яка вчинила злочин. Однак неврегульованість нормами КПК вимог до заяв та повідомлень про кримінальне правопорушення та порядку їх прийому призводить до конфліктів між громадянами та працівниками правоохоронних органів.

Так заявника попереджено про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення, слідчий вносить до ЄРДР відомості про злочин, *крім відомостей про особу, яка його вчинила, вказаних у заяві*, та приступає до розслідування. Заявник оскаржує бездіяльність слідчого в порядку ч.1 п.1 ст. 303 КПК слідчому судді. Своєю ухвалою слідчий суддя відмовляє у відкритті провадження мотивуючи тим, що відомості про злочин внесені до ЄРДР після подання заяви, а неповнота внесення відомостей до ЄРДР – такої підстави для оскарження нема. Це з одного боку. З другого, особа, щодо якої повідомлено в заяві як про таку, що вчинила злочин, та всі відомості, указані в заяві, внесені до ЄРДР, позбавлена права оскаржувати дії слідчого, прокурора слідчому судді. Хоча при цьому починається розслідування та проводиться збір відомостей, доказів стороною обвинувачення шляхом проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій щодо обставин, указаних у ст. 91 КПК, у тому числі відомостей про особу, про яку вказано в заяві як про таку, що вчинила злочин.

Гірше положення, якщо в заяві ведеться мова про неочевидне кримінальне правопорушення. Заявника повідомлять, що відомості про заяву внесено до ЄРДР та почато досудове розслідування. А коли буде проведений допит потерпілого, інші слідчі (розшукові) та процесуальні дії невідомо. Норми КПК не передбачають строку проведення досудового розслідування в таких випадках.

Не можна не погодитися з думками, що вищевказані пункти Положення про ЄРДР та відсутність чіткої регламентації в нормах КПК порядку прийому та оформлення заяв та повідомлень про кримінальні правопорушення, як це було в КПК 1960р (ст.ст. 94–99) можуть також призвести до: направлення та подачу заяв і повідомлень «недобросовісними заявниками», відправлених із хуліганських або інших мотивів [4, с.49], у тому числі й проти самих «неугодних» слідчого, прокурора, судді [5, с.33], та зростання навантаженості на слідчих і прокурорів.

Досудове розслідування за новим КПК здійснюється, як і за КПК 1960р., у двох формах: дізнання та досудове слідство. Відповідно КПК 1960р. дізнання здійснювали органи дізнання (ст. 101), а досудове слідство органи досудового слідства (ст. 102). Дізнання починалося після порушення кримінальної справи та закінчувалося передачею кримінальної справи слідчому через прокурора або закриттям кримінальної справи, у випадках передбачених ст. 6 (ст.ст. 104, 108, 109).

КПК, на відмінність від КПК 1960р., впровадив таку нову категорію як "кримінальні правопорушення", яка поділяється на злочини та кримінальні проступки за критерієм тяжкості. Досудове розслідування злочинів здійснюється у формі досудового слідства (п.6 ч.1 ст. 3 КПК), щодо кримінальних проступків – у формі дізнання (п.4 ч.1 ст. 3 КПК).

У КПК відсутнє визначення поняття "кримінальний проступок", однак детально описані особливості досудового розслідування кримінальних проступків у главі 25 КПК (ст.ст. 298-302) та процедура спрощеного провадження щодо кримінальних проступків у § 1 главі 30 (ст.ст. 381-382).

Відповідно до першого абзацу пункту 1 Розділу X Прикінцеві положення КПК досудове розслідування у формі дізнання щодо кримінальних проступків буде введено в дію одночасно з набранням чинності закону України про кримінальні про-

ступки. Однак законодавчий акт про кримінальну відповідальність за кримінальні проступки ще не прийнято.⁴

Як повідомив журналістам під час брифінгу в Донецьку 27.02.2013 року Генеральний прокурор України В. Пшонка, що прийняття Кодексу про кримінальні проступки очікується до початку 2014 року[6].

Згідно з ч.1 ст. 38 КПК органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є слідчі підрозділи: 1) органів внутрішніх справ; 2) органів безпеки; 3) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; 4) органів державного бюро розслідувань⁵.

При досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства (ч.3 ст. 38 КПК).

На нашу думку, усе це є діяльним чинником збільшення навантаження на слідчих відповідних слідчих підрозділів, особливо органів внутрішніх справ. Тому своєчасне прийняття закону про кримінальні проступки збільшить чисельність уповноважених осіб починати та проводити досудове розслідування, не за рахунок збільшення чисельності слідчих відповідних слідчих підрозділів, а за рахунок співробітників інших підрозділів органів внутрішніх справ (дільничних тощо), органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Крім розглянутих чинників зростання навантаження на слідчого можна вказати ще такі:

- у слідчого зараз у провадженні знаходяться всі заяви та повідомлення, які раніше у великому обсязі «фільтрувалися» через органи дізнання, які приймали рішення про відмову в порушенні кримінальної справи в порядку п.2 ч.1 ст.6 КПК 1960р. На наш погляд, ця проблема буде вирішена з декриміналізацією ряду злочинів та прийняттям закону про кримінальні проступки;

- заборона зупиняти кримінальне провадження у випадку не встановлення особи, яка вчинила злочин, як це було передбачено (п.3 ч.1 ст.206, ст.209, ст.104, ст.108 КПК 1960р). Строк досудового розслідування за новим КПК починається з моменту повідомлення особі про підозру (коли відома особа) (ст. 219 КПК), тому досудове розслідування може провадитися в межах строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, передбачених ст. 49 КК. Це дозволяє та іноді примушує по-верхово проводити розслідування або зовсім не звертати увагу на такі кримінальні провадження у разі, коли є провадження відносно особи або щодо більш тяжкі та резонансні кримінальні правопорушення. Таке положення явно суперечить принципу кримінального провадження – розумні строки (ст. 28 КПК);

- заборона доручати виконання слідчих (розшукових) дій іншим співробітникам органів внутрішніх справ (дільничним, наприклад, допит сусідів-свідків, тощо), крім

4 Не зовсім зрозуміло така позиція законодавця. Як показує практика прийняття та набрання чинності законодавчих актів, норми матеріального закону приймаються раніше або разом з нормами процесуального закону, через які вони реалізуються.

5 Відповідно до Прикінцевих положень КПК - Державного бюро розслідувань України повинно бути створено не пізніше п'яти років з дня набрання чинності КПК, а доки злочини, що підслідні слідчим ДБР, розслідуються слідчими прокуратури (Перехідні Положення КПК).

як співробітникам оперативних підрозділів (ст. 41 КПК). На наш погляд, наділення повноваженнями співробітників інших підрозділів виконувати доручення про проведення слідчих (розшукових) дій та включення їх у слідчі групи, зменшить навантаження на слідчих органів досудового розслідування, підвищить ефективність розслідування та повною мірою налагодить взаємодію вказаних підрозділів при розслідуванні злочинів.

Треба відмітити, що аналіз проблем, виникаючих при правозастосуванні норм кримінального процесуального законодавства не тільки тих, що регулюють початок досудового розслідування, а й всього кримінального провадження в цілому, та проблем забезпечення діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та їх вирішення це головне завдання правової політики держави з урахуванням цивілізованого консенсусу прав людини та інтересів держави у встановленні ефективного режиму правозастосування кримінально-процесуальних норм слідчими, прокурорами, суддями, адвокатами та іншими юристами.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. // Голос України. — 2012. — № 90—91. — 19 травня.
3. Фаринник В. Початок досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України // Юридичний вісник України — №24 (889). — 16-22 червня 2012 року.
4. Фастовець В. Реєстрація заяв та повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення за новим Кримінальним процесуальним кодексом України // Вісник прокуратури — 2013. — №2 (140). — С.49 (43–51).
5. Софієв В. Актуальні проблеми початку досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених суддями // Вісник прокуратури — 2013. — №2 (140). — С.33 (29-37).
6. Ми очікуємо прийняття Кодексу про кримінальні проступки до початку 2014 року — Генеральний прокурор — Генеральна прокуратура України, офіційний веб-портал. Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/actual.html?_m=publications&_c=view&_t=rec&id=116930

Юрченко Л.В. Начало досудебного расследования: проблемы правоприменения / Л. В. Юрченко // Ученые записки Таврического национального университета В.И. Вернадского. — 2013. — Серия «Юридические науки». — Том 26 (65). — №1. — С. 338-343.

В статье анализируются положения нового уголовного процессуального законодательства Украины о начале досудебного расследования и проблемы, связанные с их правоприменением на практике, и предлагаются некоторые пути их разрешения.

Ключевые слова: досудебное расследование, права человека, принципы уголовного производства, нагрузка на следственные подразделения.

Yurchenko L. Beginning of pretrial investigation: problems of enforcement / L. Yurchenko // Uchenye Zapiski Taurida National V. I. Vernadsky University. — 2013. — Series «Law sciences». — V. 26 (65). — № 1. — P. 338-343.

This article analyzes the new criminal procedural legislation of Ukraine on the beginning of pretrial investigation and the problems, associated with their enforcement in practice, and suggests some ways to solve them.

Keywords: pretrial investigation, human rights, the principles of criminal procedure, the load on the investigative force.

Трибуна молодого ученого

УДК: 9(45747): 614.46

ДІЯЛЬНІСТЬ КЕРЧЕНСЬКОГО КАРАНТИННОГО ОКРУГУ У ДРУГІЙ ПОЛОВІНІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Вороніна Є. О.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

Досліджується складний процес відновлення Керченського карантину після Кримської війни та умови подальшої діяльності Керченського карантинного округу у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. Визначено його особливий склад, основні напрямки діяльності, вплив на карантинну справу міжнародних санітарних конвенцій ратифікованих Російською імперією у досліджуваній період.

Ключові слова: карантинний округ, Керч, Крим, особливий склад, діяльність.

Актуальність обраної проблеми дослідження обумовлюється необхідністю вдосконалення діючого комплексу анти епідеміологічного законодавства, взаємодії державних служб (митної, прикордонної, медичної) потребою в аналізі і використанні значного вітчизняного і зарубіжного досвіду діяльності в цій сфері, аналізу вживаних раніше заходів і оцінка їх ефективності, зокрема на прикладі створення спеціальної карантинної служби в Російській імперії і галузевого законодавства.

Звертаючись до історіографії проблеми, вкажемо, що загалом у виявлених нами роботах розглядаються дотично окремі аспекти створення і діяльності карантинних служб, установ і відповідного галузевого законодавства. При цьому історіографія проблеми представлена роботами учених з імперського і до сучасного періодів. Серед них, очевидно, слід зазначити праці таких дослідників як Змерзлий Б.В., Ерісман, Галанін М.І., Черкаський Б.Л., Сергієв В.П., Ладний І.Д., Щепін О.П., Єрмаков В.В., Прістанськова Н.І. [1-8]. У більшості випадків ці учені розглядають медичні аспекти профілактики і попередження розповсюдження епідеміологічних захворювань, окремі карантинні заходи. І лише в працях Б.В. Змерзлого і Н.І. Прістанської ми знаходимо спробу систематизації російського законодавства досліджуваного періоду у галузі управління медициною і, деякі особливості регулювання карантинної служби, створення мережі карантинних установ на Півдні України. У той же час, проблема діяльності карантинних установ в умовах другої половини ХІХ в. недосліджена.

Період після закінчення Кримської війни був вельми непростим в роботі карантинних установ Таврійської губернії. З одного боку, Росія була змушена була піти на значне спрощення діяльності своїх установ в цій сфері, через що був прийнятий карантинний статут 1866 р., з іншого боку, регулярні міжнародні санітарні конференції, своїми рішення кожного разу ставили під загрозу само існування карантинних закладів в їх колишньому вигляді. При цьому небезпека проникнення через порти Чорного і Азовського морів небезпечних захворювань зберігалася на вельми високому рівні, а діяльність карантинних установ в регіоні, через руйнування в роки

війни практично всіх їх будівель, знаходилася на вельми низькому рівні. Проблеми також доповнювалися загальним поганим станом фінансів держави, яка боячись зайвих витрат не наважувалася виділити істотні кошти на ремонт карантинних будівель.

Формально, карантинні установи під час Кримської війни не припиняли своє функціонування, просто багато з них покинули місце свого розташування. З початком же мирних переговорів вони за наказом повернулися на місця.

З введенням основних змін за статутом 1866 р., станом на 1871 р. знаходимо наступних службовців карантинних закладів в Таврійській губернії. Карантинний округ Феодосії: начальник округу: статський радник, доктор медицини Ф.І. Пекарський. Старший лікар Ф.Ф. Ергардт, молодший лікар С.Д.Тірютін. Капітан порту К.Е. Сутовський. Директор карантинного будинку А.І. Стріхін. Комісари: І.П. Тамара, А.А. Каганлі. Перекладач В.О. Руссен. Діловод і скарбник М.А. Каганлі. Повивальна бабця М.Ф. Шафрановська.

Свпаторійське агенство. Агент, статський радник, штаб-лікар І.Ф. Мисловський. Комісар І.А. Дулов. Севастопольське агенство. Агент, лікар Ю.К. Вель, комісар К.С. Деламурье. Піврота Феодосійської Карантинної варті. Командир поручик С.М. Страхович, підпоручик Т.Ф. Кравченко, прапорщик Я.Е. Тахтаєв [9, с. 84].

Керченський округ. Начальник округу дійсний статський радник А.П. Савіцький. Старший лікар К.М. Крокко. Директор карантинного будинку Н.Е. Вуськодіч-Кульов. Комісари: В.Н. Шпілярський, А.І. Щепотьєв. Капітан над портом, капітан 1 рангу В.М. Сухомлін. Його помічник К.Н. Михайлопуло. Перекладачі А.І. Тріполітов, В.С. Латишев. Справочинець В.П. де-Сілла. Його помічник С.А. Дзбановський. Повивальна бабця П.Х. Павлінська [9, с. 85].

Керченська піврота Карантинної варті. Командир штаб-капітан Л.М. Краєвський, субалтер офіцери поручик Д.Д. Задворецький, А.Ф. Михайлов [9, с. 85].

Звертаючись до вивчення історії карантинних установ в цей період, логічно буде обрати для цього найбільш важливе з них і, таке, що найбільш постраждало в роки війни – Керченський портовий карантин, Керченського карантинного округу. Необхідно відзначити, що листування про відновлення і споруду будівель Керченського карантину після руйнувань Кримської війни, було почате місцевим карантинним керівництвом ще в 1858 р., але безрезультатно. З перетворенням карантинної частини в Новоросійському краю, згідно прийнятому 1 березня 1866 р. Карантинного статуту, генерал-губернатор Коцебу визнав за необхідне відновити Керченський карантин [10, арк. 6].

Окрім лих війни, додали руйнувань і природні катаклізми. Так, 14 березня 1867 р., директор Керченського карантинного будинку докладав начальникові Керченського карантинного округу про вельми серйозні пошкодження в будівлях карантину від бурі 12-13 березня. Звалилася частина зовнішньої огорожі, 13 аршин стіни колишнього товарного навісу впало в море, на дахах окурних було вивернуто і побито черепицю [11, арк. 1]. І це крім того, що багато будівель і так звалилися, а інші покосилися і готові були звалитися, оскільки не були відремонтовані ще після Кримської війни. Не відремонтували будівлі директора карантину, будинок для досліджень, квартири для приміщення капітана порту [11, арк. 4-4 зв.]. Виходячи з цього звернення Керч-Єнікальський градоначальник, 28 березня 1867 р. наказав начальникові Керченського карантинного округу Савіцькому скласти кошторис на всі необхідні роботи по карантину [11, арк. 6 зв.]. Для їх виконання, 23 червня 1867 р. місь-

кий архітектор Покровський надав генеральний план карантину начальникові карантинного округу [11, арк. 11].

Савіцький пропонував відновити будинок правління карантину, будинок з 4 кварталами для чиновників карантину, аптеку з квартирою для аптекаря, дім з 6 номерами для пасажирських покоїв, нове кладовище, будинок для провітрювання бавовняного паперу [11, арк. 17]. Враховуючи, що Савіцький пропонував відновити лише частину будівель карантину, то 7 липня градоначальник зажадав пояснень, чому і конкретно які будівлі вимагають негайного відновлення. Тільки вивчивши ситуацію особисто, градоначальник 8 серпня 1867 р. зібрався надати прохання генерал-губернатору про відновлення карантинних споруд [11, арк. 11].

Через те, що справа відновлення застопорилася, у вересні 1874 р., Савіцький писав Керч-Снікольському градоначальникові про необхідність підготовки карантину до роботи, оскільки, в околицях Бенгазі з'явилася чумна зараза. При цьому карантин був абсолютно не готовий до широкомасштабних дій. Враховуючи, що в порт Керчі приходило 1850 судів в рік, частину з них доводилося відправляти в непристосований для цього карантин Феодосії [10, арк. 6]. Савіцький відзначав, що карантин у Феодосії малий, та і знаходився в місті, тобто розширити його можливості не було. У той же час Керченський карантин розташовувався в 4 верстах від міста, чим вже хоча б забезпечував його безпеку [10, арк. 3]. Він також указував, що карантин Феодосії створювався переважно для торгівлі кримських татар з Мало-Азіатською Туреччиною і міг прийняти на очищення одночасно не більше 4 судів. При появі чуми, зі значним збільшенням об'єму роботи щодо кораблів які ішли через Керченську протоку в Азовське море, не справляться ні Феодосійський ні Одеський карантини. Крім того, останніми роками з'явилася практика приїзду з Анатолії до Росії маси чорнороб, до 300 душ щодня. У разі небезпеки заховрювань їх також очищати було ніде [10, арк. 18]. Виходячи з вищезазначеного, Савіцький просив перш за все відновити чумний квартал, переговорні, опитові, приміщення для команд-веслярів і інших нижніх чинів [10, арк. 3 зв. – 7].

Багато в чому через те, що градоначальник в лютому і березні 1875 р. давав особисті вказівки по карантинних спорудах архітекторові Гаскету, їх план і кошторис довго не могли розробити [178, арк. 9, 11]. Втім, Савіцький зумів довести справу до царя, проте це мало допомогло. 24 червня 1876 р. керченський градоначальник генерал-майор Вей писав йому, що цар наказав відкласти відновлення Керченських карантинів до закінчення переговорів про висновок Віденської санітарної конференції 1874 р. і можливого, у зв'язку з цим, подальшого перегляду карантинного статуту. Але при цьому було наказано подати негайно міркування «о временних карантинних устроях для Азовського моря» [10, арк. 21].

Розуміючи що більшого не добитися, Савіцький відповів, що багато будівель карантину ним вже були відновлені, а якщо до цього додати ще декілька, то карантин зможе почати нормальну роботу [10, арк. 22]. Для розгляду питання про необхідні карантинні споруди в Керченському карантині, градоначальник створив комісію з начальника Керченського карантинного округу, директора Керченського карантинного будинку, архітектора і командира керченської півроти карантинної варті. Її перше засідання було призначене на 31 червня 1876 р. [10, арк. 23].

Підготовлений в результаті цієї роботи кошторис (на 115108 крб. 21 $\frac{3}{4}$ коп.) і плани були надані міністрові внутрішніх справ, а той, у свою чергу, направив їх на

розгляд технічного будівельного комітету. При цьому, виходячи з об'ємів фінансування, міністр вирішив обмежитися виправленням лише 3 карантинних будівель, а судна підозрілі і заражені чумою відправляти в карантини Феодосії і Керчі [10, арк. 27]. Всього ж було виділено на ремонт з міністерства 17363 крб. 33 коп. сріблом [10, арк. 31]. Виходячи з цієї суми, 17 жовтня 1877 р. відбулися публічні торги на споруду будівель в управлінні Керченського карантинного округу. Учасникам пропонували за ці кошти збудувати: «1) каменного двухэтажного дома для канцелярии капитана порта и каменной ограды с 3 воротами; 2) возобновление зданий переговорной, опросной, для переводчиков, окурки бумаг и проч., с галереей и кладовой с кладовой маркитанту; устройство очага для сжигания сора и постройка помещения для предварительного опроса шкиперов, равно оград решетчатых с воротами. 3) постройка 2 деревянных пристаней» [10, арк. 35].

Мабуть, необхідно відзначити і те, що Віденська санітарна конференція 1874 р. зобов'язала ліквідувати карантини проти холери, зокрема в портах Чорного моря. Ці установи були визнані необхідними лише в Каспійському морі, а саме в Баку і Астрахані. У Чорному ж морі пропонувалося обмежитися лише системою медичних ревізій, тобто лікарських оглядів. З питання ж про збереження карантинів проти чуми, конференція до єдиної думки не прийшла. У той же час делегати Константинопольської конференції, з оглядкою на регулярні спалахи чуми в Азії, прийшли до думки про необхідності збереження широкої мережі карантинних установ в басейні Чорного моря, до російських берегів якого приходило в цей час близько 4000 судів в рік [12, арк. 1-4].

Виходячи з цього, карантинні установи опинилися в «підвішеному» стані, з одного боку над ними висіла загроза ліквідації, з іншою ж, необхідність їх існування підтверджувалася світовою медичною практикою.

Варто вказати, що в цей період, в 1876 р., в Керченському карантинному окрузі були наступні службовці: начальник округу статський радник Андрій Павлович Савіцький [13, арк. 3]. Старший лікар Керченського окружного карантину, надвірний радник Людвіг Михайлович Джіаммальва [13, арк. 15]. Молодший лікар Керченського окружного карантину, надвірний радник Олександр Ілліч Васильєв [13, арк. 20]. Капітан Керченського карантинного порту, капітан 1 рангу Василь Мойсейович Сухомлін (на цій посаді з 1868 р.) [13, арк. 22]. Помічник капітана Керченського порту окружного карантину, колезький асесор Костянтин Миколайович Михайлопуло [13, арк. 33]. Директор Керченського карантинного будинку колезький радник Микола Єгорович Вуськович-Кульов [13, арк. 41]. Комісари Керченського окружного карантину колезький асесор Степан Андрійович Дзбановський, колезький асесор Василь Миколайович Шпілярський і губернський секретар Андрій Іванович Щепотьєв [13, арк. 54, 59, 68]. Перекладачі Керченського окружного карантину колезькі асесори Василь Степанович Латишев і Олександр Кирилович Тріполітов [13, арк. 76, 81]. Діловод і скарбник Керченського окружного карантину надвірний радник Іван Полідорвіч де-Силла [181, арк. 91]. Помічник діловода і ексектор губернський секретар Василь Петрович Будський [13, арк. 100]. Повивальна бабця Пелагея Христофорівна Павлінська [13, арк. 107].

Постійна загроза ліквідація карантинних установ, у зв'язку з можливою реорганізацією цієї служби вносила значні коректування до їх діяльності. Як ми вже звертали увагу, на ремонт і розвиток карантиннов виділялося мінімум коштів, до того ж

під постійною загорою звільнення знаходився їх особовий склад. Цей чинник приводив до нервозності у взаєминах керівників карантинних округів. Так, наприклад, коли в 1883 р. начальник Феодосійського карантинного округу запропонував організувати приватний з'їзд начальників Одеського, Керченського і Феодосійського карантинних округів для обговорення питань про єдність карантинних дій, цю ідею підтримали Таврійський губернатор і Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор, але Савіцький відповів, що не бачить в цьому необхідності, оскільки йому абсолютно зрозуміли всі положення діючого карантинного статуту. Так замість сумісних дій розсварилися керівники двох довоколишніх карантинних округів, які повинні були б тісно взаємодіяти [14, арк. 1-6].

З іншого боку, можливо позиція А.П. Савіцького обумовлювалася скоріше особистими причинами – похилий вік, підготовка до відходу на пенсію. Зокрема, нам відомо, що трапилося це на початку 1885 р., замість нього ж начальником Керченського карантинного округу 8 квітня 1885 р. був призначений Васильєв [15, арк. 1, 12]. До цього ж року відбулися і певні зміни серед службовців округу. Старший лікар окружного карантину Торопьяно [15, арк. 23], а молодший П. Міловзоров [183, арк. 29]. Капітаном Керченського карантинного порту залишився (вже контр-адмірл) Сухомлін [183, арк. 31], його помічник – Михайлопуло [15, арк. 43]. Директор Керченського карантинного будинку Вуськовіч-Кульов [15, арк. 50], комісари Дзбановський і Куражінський [15, арк. 86], перекладачі Латишев і Тріполітов, діловод і скарбник – де-Сілла [15, арк. 105]. Його помічником і екзетором був Шилов [15, арк. 113]. Посаду повивальної бабці, як і раніше, займала Павлінська [15, арк. 122]. Серед канцеляристів знаходимо Тарасева, Буділовського і сина бувшого начальника округу, Миколу Андрійовича Савіцького [15, арк. 130, 132, 125].

Останньою точкою розвитку карантинних установ взагалі, і Керченського карантинного округу зокрема у Російській імперії стало прийняття 21 березня 1910 р. закону «О введении новых штатов карантинных учреждений северного побережья Черного моря» (№33245). Ним передбачалося затвердження штатів морських лікарсько-наглядових станцій і пунктів Північного побережжя Чорного моря, з ліквідацією всіх раніше діючих карантинних установ [16, с. 326-327].

Список використаних джерел і літератури:

1. Эрисман. Холера. Эпидемиология и профилактика / Эрисман. – М., 1893. – 150 с.
2. Галанин М.И. Мероприятия против холеры русского и иностранных правительств / М.И. Галанин. – СПб., 1892. – 178 с.
3. Черкасский Б.Л. Эпидемиологические аспекты международной миграции населения / Б.Л. Черкасский, В.П. Сергиев, И.Д. Ладный. – М.: Медицина, 1984. – 285 с.
4. Щепин О.П. Международный карантин / О.П. Щепин, В.В. Ермаков. – М.: Медицина, 1982. – 320 с.
5. Пристанкова Н.И. Систематизация врачебно-санитарного законодательства в первой половине XIX в. / Пристанкова Наталья Ивановна // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. Аспирантские тетради. – 2007. – №9 (20). – С. 95-99.
6. Пристанкова Н.И. Систематизация врачебно-санитарного законодательства в первой половине XIX века Н.И. Пристанкова / Н.И. Пристанкова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Аспирантские тетради. 2006. – № 9 (27). – С. 123-139.
7. Змерзлий Б.В. Створення карантинних установ в Криму у кінці XVIII – початку XIX ст.) / Б.В. Змерзлий // Часопис Київського університету права. – 2012. – №1. – С. 18-23.
8. Змерзлий Б.В. Частные карантинные в институте карантинной службы Российской империи в XIX в. / Б.В. Змерзлий // Часопис Київського університету права. – 2012. – №2. – С. 10-14.
9. Нороссийский календарь на 1872 высокосный год, издаваемый канцелярией Новороссийского и Бессарабского Генерал-губернатора. – Одесса, 1871. – 204 с.
10. Державний Архів Автономної Республіки Крим (далі – ДААРК), ф. 242, оп. 1, спр. 10. О возобновлении Керченского карантинного округа. 7.09.1874 – 8.10.1877 г. 44 арк.

11. Там само, ф. 242, оп. 1, спр. 1. О возобновлении некоторых карантинных зданий и об исправлении карантинной ограды. 24.03.1867 – 12.02.1868 гг. 30 арк.

12. Там само, ф. 242, оп. 1, спр. 13. Относительно очистительных карантинных при Черном море. 2.06.1878 г. 4 арк.

13. Там само, ф. 242, оп. 1, спр. 14. Формулярные списки о службе чиновников Керченского карантинного округа. 1878 г. 110 арк.

14. Там само, ф. 242, оп. 1, спр. 41. О назначении частного съезда начальников карантинных округов: Одесского, Керченского и Феодосийского, для обсуждения вопросов о единстве действий. 31.01 – 18.02.1883 г. 6 арк.

15. Там само, ф. 242, оп. 1, спр. 95. Формулярные списки о службе чинов Керченского карантинного округа. 1885 г. 138 арк.

16. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. XXX. 1910 г. Отделение 1. – СПб, 1913. – 1408 с.

Воронина Е.О. Деятельность Керченского карантинного округа во второй половине XIX – началу XX ст. / Е.О. Воронина // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 344-349.

Исследуется сложный процесс возобновления Керченского карантинного округа после Крымской войны и условия последующей деятельности Керченского карантинного округа во второй половине XIX – началу XX ст. Определен его личный состав, основные направления деятельности, влияние на карантинное дело международных санитарных конвенций ратифицированных Российской империей в исследуемый период.

Ключевые слова: карантинный округ, Керчь, Крым, личный состав, деятельность.

Voronina E.O. Activity of the Kerch quarantine district in the second half XIX – to beginning of XX item / E.O. Voronina // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 344-349.

The difficult process of proceeding in the Kerch quarantine is probed after Crimean war and condition of subsequent activity of the Kerch quarantine district in the second half XIX – to beginning of XX item Certainly him the special composition, basic directions of activity, influence on quarantine business of international sanitary conventions of ratified by the Russian empire in a probed period.

Keywords: quarantine district, Kerch, Crimea, special composition, activity.

УДК 347.965.42

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРІШЕННЯ КОРПОРАТИВНИХ СПОРІВ

Джемілова Ф.С.

Таврійський національний університет ім.В.І.Вернадського, Сімферополь, Крим,Україна

Стаття присвячена удосконаленню правового регулювання вирішення корпоративних спорів. Розглянуто існуючі шляхи вирішення корпоративних спорів. Досліджено недоліки судового вирішення корпоративних спорів, перспективи впровадження та подальшого розвитку інституту медіації. Проаналізовано переваги альтернативних шляхів вирішення конфліктів перед традиційним зверненням до господарського суду.

Ключові слова: корпоративний спір, альтернативне вирішення спорів, медіація, медіатор, третейські суди.

Актуальність дослідження обумовлена недосконалістю українського законодавства, якому притаманні риси перехідного періоду. Зокрема, воно не забезпечує збалансованого врахування інтересів учасників корпоративних відносин, що неминуче призводить до корпоративних спорів. У зв'язку з тим виникає необхідність в удосконаленні правового регулювання відносин шляхом знаходження оптимальних методів запобігання та вирішення корпоративних спорів між суб'єктами господарювання. Це є важливим для забезпечення стабільності та розвитку економіки країни в цілому.

Питання, що пов'язані з вирішенням корпоративних спорів, досліджували такі вчені-правознавці, як Г.О. Аболонін, С.С.Алексєєв, В.П. Грибанов, Н.С. Кузнецова, О.Я. Курбатов, С.Д. Могилевський, А.Я. Пилипенко, В.К. Попов, Ю.О. Тихомиров, О.В.Бринцев та інші.

Чинне законодавство не містить визначення поняття «корпоративний спір».

У практиці складалася точка зору, згідно з якої корпоративні спори - це корпоративний конфлікт у відносинах акціонерів товариства, акціонерів та менеджменту суспільства, інвесторів та суспільства, який призводить або може призвести до наступних обставин: порушення норм чинного законодавства, статуту або внутрішніх документів товариства, прав акціонера або групи акціонерів, позови до суспільства, його органам управління або по суті прийнятих ними рішень, дострокове припинення повноважень діючих органів управління, істотні зміни в складі акціонерів [1].

В свою чергу аналіз положень Господарського та Цивільного кодексів України дозволяє визначити корпоративний спір як спір, що виникає між господарським товариством та його учасником (засновником, акціонером), у тому числі учасником якій вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами) господарських то-

вариств ,що пов'язані зі створенням,діяльністю, управлінням та припиненням діяльності цього господарського товариства.

Практичною цінністю корпоративного спору є не тільки його врегулювання, а саме встановлення правомірності чи незаконності суджень учасників про той чи інший стан прав і обов'язків в правовідносинах.

Слід зазначити, що такі фактори як неоднозначність тлумачення норм корпоративного законодавства різними судовими інстанціями, недостатньо чітке правове регулювання корпоративних відносин в Україні та неефективність судового контролю, відсутність чітких критеріїв визнання недійсними корпоративних рішень ускладнює процес вирішення корпоративних конфліктів [2].

Існує два способи вирішення корпоративних спорів: судове та за допомогою медіаторів.

В Україні традиційним вирішенням спорів є звернення до господарського суду. Багато судових позовів розглядаються роками, внаслідок чого виносяться рішення, що суперечать один одному,виконання яких пов'язано з певними перешкодами. Недосконала судова процедура, корупція, низька кваліфікація суддів в сфері вирішення корпоративних спорів наштовхують на пошук більш раціональних способів вирішення корпоративних конфліктів.

На даний час існує досить стала практика вирішення корпоративних спорів, однак недосконалість правового регулювання корпоративних відносин та динаміка законодавчих реформ у корпоративній сфері залишає за судом обов'язок аналізу й тлумачення норм чинного законодавства та вирішення при цьому питань, які чітко не врегульовані нормами чинного законодавства.

У зв'язку з цим, вважаємо необхідним звернути увагу на країни ЄС, які знайшли альтернативу судовому розгляду корпоративних спорів в залученні медіаторів та третейських суддів. Таке вирішення спорів, по-перше, звільнить державні суди від дрібних, тривалих за часом розгляду справ, по-друге, юридичні та фізичні особи знайдуть захист своїх законних інтересів в альтернативних способах вирішення спорів.

Медіація – це процес, коли сторони залучають третю особу або осіб для допомоги у мирному врегулюванні спорів, що виникають із приводу контрактних чи інших правових відносин, або пов'язані з ними [3]. Тобто сторони не змагаються між собою, що притаманне судовому процесу, а намагаються досягнути угоди та примирення. Сама наявність бажання врегулювання конфлікту мирним шляхом, сприяє конструктивному діалогу між опонентами. Прийняте рішення буде найбільш вигідним для обох сторін, забезпечить зберегання стосунків за для подальшого партнерства. Медіатор веде переговорний процес, вислуховує аргументацію сторін щодо суті спору й активно допомагає сторонам зрозуміти свої інтереси, оцінити можливість компромісів і самостійно прийняти рішення.

Медіація дає змогу вирішити правовий конфлікт не тільки з мінімальними затратами коштів та часу, а й на умовах, прийнятних для обох сторін спору. Застосування такого альтернативного засобу вирішення корпоративних конфліктів надасть, по-перше, можливість збереження партнерських стосунків, по-друге, зменшення кількості корпоративних конфліктів, розвантаження судової влади. [4]

Завдання медіатора полягає в тому, щоб полегшити переговори, створити можливість для подолання стереотипів.

Слід зауважити, що в Україні мережа українських регіональних груп медіації починає формуватись лише з 1994р., тобто використання медіації як способу вирішення корпоративних спорів має недовгу історію. При Києво-Могилянській Бізнес-Школі створений Український Центр Медіації. Головними напрямками його діяльності є навчання медіаторів та надання ними послуг. В 2006 році був виданий Указ Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів», де зазначається, що держава повинна сприяти розвитку таких недержавних інституцій, як третейські суди, посередники тощо, які допомагають залагодити спір, не доводячи його до суду [5].

Слід додати, що до прийняття Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності третейських судів та виконання рішень третейських судів», додатковим способом вирішення корпоративних спорів було також залучення третейських суддів. Третейський суд - недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин [6].

Незважаючи на всі позитивні риси вирішення конфліктів за допомогою третейських суддів, слід зазначити, що в Україні внаслідок недосконалості законодавчої бази діяльність третейських судів призводила до виникнення значних ускладнень і проблем. Досить важливим було питання виконання та оскарження рішення третейського суду, що нерозривно пов'язані з відповідним зверненням до державного суду, тобто практично всі проблеми, пов'язані з третейським розглядом справ, ставали актуальними і для суддів. Тобто замість розвантаження судової влади, впровадження діяльності третейських суддів в корпоративній сфері, навпаки, додавало справ для розгляду господарськими судами.

Таким чином, аналізуючи практику застосування законодавства при розгляді справ, що виникають з корпоративних правовідносин, можна зробити висновок, що для правильного застосування господарськими судами норм матеріального та процесуального права у розгляді відповідних справ, необхідно заповнити існуючі у законодавстві прогалини.

Варто зазначити, що нормативно-правове забезпечення нашої держави не встигає за вимогами розвитку корпоративного середовища. Наявність альтернативних способів вирішення правових суперечок – ознака розвинутого демократичного суспільства. Залучення до вирішення спорів посередників є досить ефективним і прогресивним, оскільки дає змогу особам уникнути деяких недоліків, притаманних державному судочинству.

Вважаємо, що доцільним для господарської юрисдикції України може стати включення до процесуального законодавства норм щодо посередництва, яке ефективно застосовується в міжнародній практиці поряд з іншими альтернативними методами вирішення спорів. Юридичними формами закріплення результатів відповідної процедури можуть бути, зокрема, відмова від позову, визнання позову, відкликання скарги, укладення мирової угоди.

Список літератури:

1. Господарські, корпоративні, майнові, немайнові спори [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://a2k.ua/ua/legal-services/corporate/business-disputes/>
2. Шустік О.Ю. Корпоративні конфлікти: удосконалення процедури вирішення // Газета "Юрид
3. Типовий Закон ЮНСІТРАЛ «Про міжнародну комерційну примирювальну процедуру з настановами щодо її впровадження й застосування» 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uncitral.org/pdf/english/texts/arbitration/ml-conc/03-90953_Ebook.pdf фінансовий Вісник України". – 2007. – № 1.
4. Беліков О. Конфлікти у підприємницькій діяльності та можливості їх врегулювання / О.Беліков. – Юр. журнал: Юстиніан №5\2007 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2664>.
5. Указ Президента України № 361/2006 «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10.05.2006
6. Про третейські суди: Закон України: від 11.05.2004 № 1701-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 35. – Ст. 412.

Джемілова Ф.С. Усовершенствование правового регулирования разрешения корпоративных споров / Ф.С.Джемілова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 350-353

Статья посвящена усовершенствованию правового регулирования разрешения корпоративных споров. Рассмотрены существующие способы решения корпоративных споров. Исследованы недостатки судебного разрешения корпоративных споров, перспективы внедрения и дальнейшего развития института медиаторства. Проанализированы преимущества альтернативных способов разрешения конфликтов перед традиционным обращением в хозяйственный суд.

Ключевые слова: корпоративный спор, альтернативное разрешение споров, медиация, медиатор, третейские суды.

Djemilova F.S. Improvement legal improvement resolution of corporate disputes / F.S.Djemilova // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 350-353.

The existing solutions to corporate disputes. Investigated shortcomings judicial resolution of corporate disputes, the prospects for the implementation and further development of the institution of mediation. The advantages of alternative methods of dispute resolution before the traditional address to the Commercial Court.

Keywords: corporate dispute, alternative dispute resolution, mediation, mediator, arbitration courts.

УДК 351.713(47+57)

**РЕГУЛИРОВАНИЕ КАБОТАЖНОГО СУДОХОДСТВА
ТАМОЖЕННЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ В XIX –
НАЧАЛЕ XX В.**

Радайде Д. С.

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

В статье рассмотрен опыт нормативно-правового регулирования каботажного судоходства по Черноморскому побережью Крыма в XIX – нач. XX в. Изучена деятельность таможенных учреждений региона по данному направлению; показаны местные особенности торгового каботажного судоходства, его роль в развитии Крыма.

Ключевые слова: каботажное судоходство, правовое регулирование, таможенные учреждения.

Актуальность избранной для исследования проблемы обуславливается, необходимостью изучения истории развития таможенного дела в истории государства и права Украины и Крыма, как ее составляющей части, а также использования опыта организации и регулирования каботажного судоходства таможенными органами.

К наиболее известным и ярким работам по истории развития таможенного дела, очевидно, следует отнести труды таких ученых как Бородич Л.В., Волков М.Я., Головако Ю.И., К.М. Колесников, О.В. Морозов, Г.М. Виноградов, Ковальський В.К., Макаров Л.Н., Павлов А., Рисич Й.Л., Новосад Б.М., Чорний В. и многих других [1-11]. В них авторы рассматривают различные этапы и аспекты становления и развития таможенной службы в Украине и России, в том числе и с древнейших времен. Тем не менее, процесс регулирования каботажного судоходства таможенными органами в Крыму, практически остается неизученным.

Важное место в деятельности Крымских таможен занимало обеспечение бесперебойного каботажного судоходства, от которого, из-за неразвитости дорожного сообщения в регионе, особенно на Южном берегу Крыма, во многом зависело благополучие населения и развитие торговли.

Во многом развитие каботажного судоходства зависело от возможности оставлять на время в таможенных учреждениях привезенные товары. Из-за особенностей российского законодательства данного периода, такое право имели лишь крупнейшие таможенные учреждения. Очевидно учитывая местную специфику, в 1806 г. специальным указом, в Феодосии было разрешено складировать различные транзитные товары. В 1808 г. этот указ был дополнен [12, с. 321].

Уже в 1817 г., благодаря принятым мерам и развитию торговли, из феодосийского порта было отпущено отечественных товаров на 4 млн. 47 тыс. руб. и ввезено иностранных на 3 млн. 592 тыс. руб. [13, с. 142]. А в 1819 г., каботаж феодосийского порта состоял из 400 судов приспособленных, в том числе, и для дальнего плавания [14, с. 57].

С становлением новых таможенных учреждений в регионе им устанавливались стандартные правила по отношению к каботажному судоходству, без учета специфики местных условий. Так, в инструкции для Ялтинской заставы от 28 января 1828 г. сказано, что лодкам отходящим от Ялты необходимо выдавать перед отходом

свидетельства, а с ними же отплывает гвардион. Целью столь строгих мер, очевидно было желание не допустить общения и частных сделок местных граждан с иностранными судами и купцами, в первую очередь турецкими. Это требовало как карантинное так и таможенное законодательство, но крайне стесняло деятельность местного населения, удорожая и усложняя мелкую и мелкооптовую торговлю в прибрежных населенных пунктах, создавая предпосылки к коррупции со стороны местных таможенных органов.

Учитывая неразвитость сухопутных дорог, лодками местные жители перевозили товары из одной деревни в другую и т.д. Феодосийский градоначальник предлагал феодосийской таможне упростить таможенные формальности для ялтинских лодочников, особенно по месту. Те же, что отплывали, например, в Феодосию, также лишь словесно объявляли бы свой груз и т.д. [15, л. 112-113]. Такие меры, безусловно, были разумны, но для их легализации еще необходимо было получить разрешение министра финансов.

Лишь 3 февраля 1839 г. был издан циркуляр по таможенному ведомству «О мерах к облегчению каботажного судоходства по Черному, Азовскому и Каспийскому морях». Им, в частности, предписывалось, что по подаче кем либо объявления на погрузку товаров на каботажное судно, с указанием их качества, количества и цены, с обозначением, кому должны быть выпущены по привозе, таможня выдает на погрузку товаров ярлык. В нем должно быть означено: звание допускаемых к погрузке товаров, число мест, их знаки и номера. На ярлыке таможенный и карантинный чиновник или служитель, смотря по тому в чьем ведении будет производиться нагрузка, должен отмечать, по мере погрузки, сколько из прописанных в ярлыке товаров и каких именно в каботажное судно погружено. Товары иностранные, подлежащие при отпуске в другие российские порты платежу дополнительной пошлины, досматривались и очищались пошлиной по особому объявлению, на общем основании.

По окончании погрузки ярлык предоставлялся в таможню которая при отпуске товаров запрещенных и обложенных по тарифу значительной отпускнуой пошлиной, должна была требовать, согласно ст. 418 свода таможенного, от хозяев или их уполномоченных обязательства о доставлении из другого российского порта оборотного свидетельства (в течении 6 месяцев считая со дня отплытия корабля).

За тем таможня должна выдать отходящему каботажному судну паспорт, показывая в нем, на основании ст. 456 свода уставов таможенных, качество, количество и объявленную цену всех погруженных товаров и мест, их знаки и номера, а также все прочие находящиеся при судне и шкипере вещи и российские ассигнации, с обозначением сверх того, взыскана ли с погруженных иностранных товаров привозная пошлина и к кому какой товар адресован, или же он должен быть отдан в распоряжение шкипера. Судовые принадлежности и вещи экипажа разрешалось вместо прописывания в паспорте, в особом реестре, представленном от шкипера и по соответствующей проверке утвержденном подписью одного из присутствующих таможенников. В этом случае в паспорте необходимо было прописать, что упомянутым вещам прилагается особый реестр.

Во всех Черноморских портах Закавказского округа разрешалось не означать в паспортах подробно всех товаров, которые согласно ст. 1821 г. свода таможенного

выданы хозяевам от таможенных мест указывались в билетах на вывоз, но взамен этого объяснить в паспортах, кому выданы билеты и на сколько товарных мест.

Прибыв с таковым паспортом в другой российский порт, шкипер каботажного судна подавал его в карантин или в таможенную, смотря по тому в чье ведение он поступит, при декларации, согласно с 457 ст. Свода таможенного, в которой мог не прописывать всех товаров, показанных в паспортах и билетах, а означать просто что «у него, кроме показанных в паспортах и билетах, товаров, никаких других нет», или что «кроме товаров, показанных в паспортах и билетах, они привоз еще такие-то, кои не показаны потому то».

На эти последние товары шкипер или приемщик должны были подать объявление обыкновенным порядком и таможенник же поступать с ними на основании общих таможенных правил, потому что они не принадлежали к каботажному судоходству.

Что касается товаров показанных в паспортах и билетах, то их предписывалось выгружать и досматривать по паспорту и билетам не требуя особых объявлений, и отмечая только на этих документах что показанные в них товары привезены в том самом количестве, как в них значиться; потом все согласно с паспортами и билетами выпускали беспрепятственно шкиперу или тем лицам, кому какой товар адресован, а с приемщика брали расписку на тех же самых паспортах и билетах.

Если же оказывалось что либо не показанное ни в декларации ни в паспорте ни в билетах, то таможенникам предписывалось отмечать об этом в данных документах, а сам товар признавать утаенным и подвергать действию законов о тайно провозимых товарах.

Если же при досмотре товаров оказывалось, что согласно представленных документов чего либо не хватает, в таком случае таможенникам предписывалось объяснив о том подробно в паспорте или билетах, в тоже время отбирать от шкипера и того лица, к кому не оказавшийся товар был адресован письменные отзывы, от первого, почему он привез не все товары, а от последнего не известна ли ему причина недостатка и не имеет ли он на шкипера каких либо требований по случаю неполного привоза товаров. Этот случай был прописан с следующей целью: 1) избежать возможности контрабандной передачи товаров во время плавания; 2) обезопасить товар торговцев во время плавания от хищения, утери, незаконной продажи.

Срок на подачу объявлений и досмотр товаров, не значащихся в паспорте, но объявленных в декларации предлагалось соблюдать общий, как в отношении к заграничным товарам. Вообще же эти товары, если они иностранные, не оплаченные пошлиной, подлежали всем правилам, постановленным для товаров, привезенным из-за границы, а если российские, то законам о российских изделиях, для подачи объявления на товары, поступающие предварительно в карантин. Двухнедельный срок считался со дня передачи товаров из карантина в таможенную.

В случае если за указанными в паспорте товарами не являлся их приемщик, циркуляр предписывал таможенникам досматривать их 2 недели со дня поступления в ведомство таможенника, а потом следовать общим правилам.

О каждом прошедшем каботажном судне с товарами, таможенник приняв его, немедленно должны была уведомлять ту таможенную, которая его отпустила: что товары показанные в ее паспорте, такого то числа привезены в надлежащем количестве и выпущены кому следует; если же обнаруживался излишек или недостаток, то объяснять подробно, что сделано по сему предмету и какие показания дали шкипер и

приемщик товаров, чтобы в случае не представления ими законных оправданий, можно было приступить к соответствующему взысканию.

В случае не представления в установленный срок оборотного свидетельства на те товары, на которые они требовались и в представлении которого взяты обязательства, предписывалось взыскивать определенный по закону штраф «неупустительно, не взирая на то, что имеется уведомление таможни о привозе тех товаров».

Правила эти предписывались к исполнению таможням Черного, Азовского и Каспийского морей, с тем: 1) что бы все вообще карантинные правила и предосторожности, предписанные в своде медицинской полиции и других постановлениях, были исполняемы таможнями неукоснительно, на прежнем основании, как при привозе, так и при отпуске товаров по каботажному судоходству. 2) Чтобы равномерно, при исполнении правил для облегчения каботажного судоходства, таможни в точности соблюдали и правила, предписанные в своде таможенном для предупреждения водворения в российские порты из других российских портов таких иностранных товаров, которые, по данным некоторым портам преимуществам, оплачивались меньшей пошлиной. Это положение касалось, прежде всего, порто-франко, данного Одессе.

3) Чтобы правила для облегчения каботажного судоходства не были распространены на неоплаченные пошлиной иностранные товары, перевозимые на каботажных судах из Керчи в Азовские порты, на основании изданных в 1833 г. временных правил, равно как и на российские товары, доставляемые из азовских портов и Керчь на каботажных судах, на основании изданных в 1833 г. Временных правил; равно как и российские товары, доставляемые из азовских портов в Керчь на каботажных судах, на основании тех же временных правил, для погрузки там в корабли и отправленные за границу [16, л. 38-39].

В развитие и исполнение данного циркуляра, 4 апреля 1839 г. был издан другой циркуляр, о паспортах для каботажного судоходства по Черному, Азовскому и Каспийскому морях [16, л. 43].

Учитывая, что развитие местной торговли значительно опережало возможности российского судостроения, и к тому же ощущалась острая нехватка российских же экипажей, к каботажному судоходству были допущены и иностранные суда. Циркуляром же от 6 марта 1840 г. были продолжены еще на 5 лет предоставленные иностранным судам права производить каботажное судоходство между Черноморскими, Азовскими и Дунайскими российскими портами [16, л. 73].

Заботу о развитии местной торговли и облегчения действовавших правил про-являли и руководители среднего звена в имперской иерархии Так, в 1850 г., для улучшения местной торговли, начальник Таврической губернии при поддержке Кавказского наместника предложил, чтобы каботажные суда по Южному берегу Крыма прибывали и отбывали по разрешению карантинных чиновников, офицеров таможенной стражи, чиновников таможенных и пограничных застав; т.е. там, где им удобнее и с кем быстрее на месте быстрее уладить необходимые формальности [17, л. 37].

Предполагалось возложить эту обязанность на офицеров пограничной стражи, находящихся на постах Ласпи №32, Алушты №42 и Судака №49. Для чего предполагалось снабдить эти 3 поста установленными книгами для записи и выделить средства на канцелярские расходы (прием заявлений, выдача ярлыков и паспортов на отход судна и т.д.). В качестве правовой базы предполагалось использовать законоположения действовавшие для Ялты и Балаклавы.

Прислушавшись к мнению начальника и заместника, Совет министров разрешил с 13 августа так поступать судам, приставших ближе к постам таможенной пограничной стражи, нежели к таможенным заставам или таможням. Им же предписывалось сообщать о таких судах в таможенные учреждения. Для налаживания работы на этих постах с 1851 г. было решено командировать на них по 2 досмотрщика из Евпаторийской и Феодосийской таможен, с дополнительным отпуском на каждый пост по 50 руб. серебром из сумм департамента внешней торговли [17, л. 38].

С окончанием Крымской войны 1853 – 1856 гг., одной из важнейших забот правительства стало возрождение разрушенного края, налаживание нормальной жизни, не мыслимой без возрождения, в том числе и каботажной торговли. Это было необходимо и для восстановления Керчи и Севастополя. Известно, что еще в 1856 г. было восстановлено регулярное пароходное сообщение Керчи с портами Азовского моря. Для оживления этих тенденций принимались и соответствующие нормативно-правовые акты. Так, к примеру, 18 июня 1859 г. вышел циркуляр об изменении некоторых правил на уже начавшуюся навигацию. В нем регулировались пошлины, продажи гербовой бумаги, особенности оформления документов каботажных судов, содержание на них провизии, дополнительная пошлина (с 15 наименований товаров) при перевозке из ближайшего к западной сухопутной границе порта, в более отдаленные, если не был доказан факт оплаты за эти товары ранее и т.д. [18, л. 32-33].

В этом же году, 26 декабря, вышло циркулярное предписание департамента внешней торговли министерства финансов портовым таможням и таможенным заставам. Им предписывалось при выдаче паспортов для всех каботажных судов и пароходов, руководствоваться примечаниями к ст. 1109 Св. зак. т. 6 Уст. там., т.е. выдавать паспорта по желанию тех судов или пароходов или на каждый рейс или на всю навигацию [19, л. 1]. Этим шагом устанавливался индивидуальный подход в работе с шкиперами и судовладельцами, некоторым из которых достаточно было 1 раз в навигацию зайти в российский порт.

Циркуляром же от 24 сентября 1860 г., предлагалось на будущее не требовать паспортов от пассажиров кораблей, плывущих из одного российского порта в другой на Черном море, как это уже было на Балтике [19, л. 39].

Принятые меры по облегчению каботажной торговли, безусловно приносили результаты и положительно сказывались на развитии Крымской торговли и промышленности. Приведем следующий пример, в Керчь-Еникальском градоначальстве в 1869 г. действовало 32 различных фабрик и заводов, выпускавших продукцию на сумму 500000 руб. серебром. Наиболее известные из них это табачные фабрики, паровой завод для выделки цемента и рыбные заводы [20, с. 92].

В 1870 г. Керчь-Еникальском градоначальстве насчитывалось 29 фабрик и заводов, которые произвели продукции на 427775 руб. серебром [20, с. 168]. В городе находились консулы и консульские агенты Турции, Великобритании, Италии, Испании, Германии, Австро-Венгрии, Греции, Швеции и Норвегии.

С началом первой мировой войны торговля, а в месте с ней и каботажное судоходство в бассейне Черного моря практически были приостановлены. В связи с военной опасностью специальными нормативно-правовыми актами регулировались лишь частные случаи. Так, к примеру, 4 декабря 1914 г. был утвержден порядок каботажных рейсов на Черном море (ст. 6 Правил страхования от военной опасности морских судов, грузов и фрахта от 2 октября 1914 г.). Рейсы в направлении Одесса-

Херсон и обратно были исключены из числа военно-опасных. Все прочие линии в Черном море считались опасными. Отдельные рейсы могли быть разрешаемы штабом командующего Черноморским флотом, в который предписывалось обращаться по надобности через начальников порта. Плавание же в Азовском море, благодаря его внутреннему расположению и надежной охране зоны Керченского пролива, не считали опасным [142, л. 124].

Отображают эту тенденцию и документы. Так в книге для записи прихода и отхода каботажных судов менее 10 ластов на 1914 г. Судакского таможенного поста находим следующие данные. В январе этого года пришло в порт 21 судно, в феврале 6, в марте 31, апреле 7, мае 17, июне 12, июле 24, августе 11 [143, л. 1-21]. За остальные же месяцы журнал пуст.

Таким образом, можно указать, что регулирование каботажного судоходства таможенными учреждениями региона было одной из важнейших их задач, от качественного выполнения которой зависело экономическое благосостояние жителей Крыма, развитие местной торговли, увеличения поступлений в бюджет государства налогов.

Список использованных источников и литературы:

1. Бородич Л.В. Військово-охоронна система Російської імперії на території України у XIX – на початку XX ст. // Історія України. – 1999. – №6 (118). – Лютий. – С. 1-3.
2. Волков М.Я. Отмена внутренних таможен в России // История СССР. – 1957. – №2. – С. 80.
3. Головако Ю.І. Джерела з історії митниць південної України (1775 – 1819 рр.). – Автореф. дис. канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2004. – 20 с.
4. Історія митної справи в Україні / К.М. Колесников, О.В. Морозов, Г.М. Виноградов та ін.; За ред. П.В. Пашка, В.В. Ченцова; Вступне слово О.Б. Єгорова. – К.: Знання, 2006. – 606 с.
5. Ковальський В.К. Становлення та розвиток митної справи на півдні України з давніх часів до 1917 року (на прикладі Миколаївської митниці): Історико-правове дослідження. – О.:Юрид.лг., 2006. – 134с.
6. Макаров Л.Н. Очерки по истории таможенной службы. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1987. – 160с.
7. Морозов О. Історія митної справи та митної політики в Україні (V ст. до н.е. – 1991 р.): Навч. Посіб. – Д.: АМСУ, 2005. – 313 с.
8. Нариси з історії митної справи та митного законодавства України-Руси / П.М. Дідусенко, Т.С. Мавродій та ін. – К.: Софія-А, 2005. – 634 с.
9. Павлов А. Українська митниця на шляху відродження та розвитку: Правові та історичні аспекти. – К.: Акцент, 2002.
10. Риси́ч Й.Л., Новосад Б.М., Морозов О.В. Історія митної справи і митної політики в Україні: Навч. Посіб. – Д.: АМСУ, 2000.
11. Чорний В. Україна і митна справа: історичний нарис. – К., 2000. – 349 с.
12. Полное собрание законов Российской империи. Т. XXX. 1808-1809. – СПб., 1830. – 1404 с.
13. Петрова Э. Б. Феодосия: Очерк-путеводитель / Петрова Э. Б., Катюшин Е. А., Евсеев А. А. – Симферополь: СОНАТ, 2006. – 192 с. – (Новый крымский путеводитель).
14. Барсанов Н. Феодосия / Барсанов Н. – Симферополь: Крымиздат, 1953. – 206 с.
15. Государственный Архив Автономной Республики Крым (далее – ГААРК), ф. 221, оп. 1, д. 179. Годовые ведомости о работе таможни. 1828 г.
16. ГААРК, ф. 359, оп. 1, д. 3. Циркуляры по тамженному ведомству за 1838, 1839, 1849г. 1838–1840г.
17. ГААРК, ф. 368, оп. 1, д. 20. Узаконения и предписания начальства по разным предметам (Трактат о торговле и мореплавании России и Турции 13 июля 1850 г. с предписаниями департамента о взимании пошлин). 2.01 – 19.12.1851 г. 55 л.
18. ГААРК, ф. 368, оп. 1, д. 34. К сведению и исполнению: переписка об усилении надзора за проходившими через заставу пароходов; в деле имеется трактат о торговле и мореплавании заключенный в 1858 г. между Россией и Великобританией, географическая карта Дарданел. 19.02.1859 – 24.08.1860 г. 56 л.
19. ГААРК, ф. 368, оп. 1, д. 37. О узаконеннях и распоряжениях начальства. Об экспорте и импорте товаров, выдаче паспортов и по иностранцам и переселение татар в Турцию. 17.01.1860–30.01.1861 г. 55л.
20. Нороссийский календарь на 1872 высокосный год, издаваемый канцелярией Новороссийского и Бессарабского Генерал-губернатора. – Одесса, 1871. – 204 с.
21. ГААРК, ф. 223, оп. 1, д. 35. По мобилизации во время империалистической войны; о правильных обеспечениях семей вольноопределяющихся служащих, призванных на военную службу, о запрещении вывоза товаров за границу, имеются списки товаров и о перестройке работы таможенных учреждений в связи с военным временем. 16.07.1914 – 16.12.1915 г. 131 л.
22. ГААРК, ф. 223, оп. 1, д. 36. Книга для записи прихода и отхода каботажных судов, менее 10 ластов. 1914 г.

Радаїде Д. С. Регулювання каботажного судноплавства митними установами Таврійської губернії в ХІХ – початку ХХ ст. / Д. С. Радаїде // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 354-360.

У статті розглянутий досвід нормативно-правового регулювання каботажного судноплавства по Чорноморському побережжю Криму в ХІХ – початку ХХ століття. Вивчена діяльність митних установ регіону по даному напрямку; показані місцеві особливості торгового каботажного судноплавства, його роль в розвитку Криму.

Ключові слова: каботажне судноплавство, правове регулювання, митні установи.

Radayde D. S. Reguliovanie coastwise navigation custom establishments of the Tavrisheskoy province in XIX – beginning XX in. / D. S. Radayde // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 354-360.

In the article experience of the normatively-legal adjusting of coastwise navigation is considered on the black Sea coast of Crimea in XIX – beginning of XX age. Activity of custom establishments of region is studied to this direction; the local features of point-of-sale coastwise navigation, his role, are rotined in development of Crimea.

Keywords: coastwise navigations, legal adjusting, custom establishments.

УДК 347.734 (477)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ СПЕЦІАЛЬНО ВИЗНАЧЕНИХ СУБ'ЄКТІВ ПЕРВИННОГО ФІНАНСОВОГО МОНІТОРІНГУ

Бурдонова О. Ю.

Сімферопольський університет економіки і управління, м. Сімферополь, Україна

У статті проведено аналіз законодавства України стосовно правового статусу суб'єктів первинного фінансового моніторингу, в тому числі нотаріусів та адвокатів, які уповноважені здійснювати фінансовий моніторинг у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Ключові слова: спеціально визначений суб'єкт, фінансовий моніторинг, відмивання грошей, адвокат, нотаріус, запобігання, протидія.

XXI ст. розпочалося стрімким вдосконаленням нових інформаційно-комунікаційних технологій, розвитком світової фінансової системи та появи поняття «електронний гаманець». З одного боку, створюються умови поліпшення повсякдення особи користувача цими технологіями, однак, з іншого боку – відкриваються можливості проведення фінансових операцій у найкоротший час, що створює додаткові можливості для легалізації злочинних доходів.

Аналіз наукових досліджень учених з проблем боротьби з відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом, показує, останнім часом сталося помітне зростання професіоналізму протиправної діяльності організованих злочинних формувань і витонченості схем з відмивання «брудних» коштів. Разом з цим, спостерігається процес виділення відмивання грошей в окрему злочинну галузь. Така тенденція пов'язана, зокрема, з виходом на міжнародну арену організованих злочинних угруповань з пострадянських країн.

Безперечно, що для України питання боротьби з відмиванням грошей, одержаних злочинним шляхом, є питанням забезпечення національної безпеки, оскільки легалізація злочинних доходів є не лише суспільно небезпечним діянням, а і системною загрозою для фінансових ринків і національної економіки в цілому. Отже, для належного розвитку держави необхідним є контроль за здійсненням фінансових операцій фізичними та юридичними особами.

Окремі питання запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, розглядалися О.М. Бандуркою, А.С. Беніцьким, С.А. Буткевичем, В.П. Головіною, О.В. Київець, А.О. Клименком, О.С. Користіним, І.Є. Мезенцевою, Л.В. Новіковою, Є.В. Павліченко, С.В. Симв'яном, Ю.Г. Старовойтовою тощо. Але, незважаючи на значну кількість досліджень у цій галузі, досі існують спірні питання, які вимагають певного вирішення.

Метою статті є аналіз правового статусу спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу, в тому числі адвокатів і нотаріусів, а також ви-

роблення пропозицій щодо вдосконалення їх діяльності у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму.

Відповідно до Закону України № 2258-17 від 18.05.2010, Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» викладено в новій редакції [1]. Зокрема, у ст. 1 указанного Закону вперше закріплено поняття фінансового моніторингу як сукупності заходів, що здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу [2]. Отже, існують два рівні фінансового моніторингу – первинний і державний.

Також у новій редакції зазначеного Закону значно розширено перелік суб'єктів первинного фінансового моніторингу. Крім фінансових установ, тепер суб'єктами є нотаріуси, адвокати, аудитори, аудиторські фірми, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, суб'єкти господарювання, що надають юридичні послуги (за винятком осіб, які надають послуги у рамках трудових правовідносин), у випадках, передбачених статтями 6 і 8 Закону [2].

Детальніше зупинимось на питаннях здійснення первинного фінансового моніторингу такими суб'єктами первинного фінансового моніторингу, як нотаріуси та адвокати. Разом з цим, підкреслимо, що чинне законодавство відносить нотаріусів та адвокатів не лише до суб'єктів первинного фінансового моніторингу, а до *спеціально визначених*. Очевидно і виконання такої функції, як проведення фінансового моніторингу, та перелік обов'язків у спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу, відрізняються від виконання функцій та переліку обов'язків суб'єктами первинного фінансового моніторингу [3].

На адвокатів і нотаріусів як на спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу поширюються обов'язки, передбачені ст. 6 Закону, яка визначає загальний перелік їх завдань, обов'язків і прав. Так, п. 1 ч. 2 ст. 6 Закону передбачено обов'язок суб'єкта первинного фінансового моніторингу стати на облік у Державній службі фінансового моніторингу України в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [2]. Порядок взяття на облік суб'єктів первинного фінансового моніторингу, реєстрації ними фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, і подання Державній службі фінансового моніторингу України інформації про зазначені та інші фінансові операції, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2010 № 747 [4].

Згідно з абзацом п'ятим п. 6 указанного Порядку, адвокати, аудитори, аудиторські фірми, нотаріуси, особи, які надають юридичні послуги, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку подають Державній службі фінансового моніторингу України інформацію, необхідну для взяття їх на облік, не пізніше ніж протягом трьох робочих днів з дати встановлення ділових відносин з клієнтом, який має намір вчинити один з правочинів, визначених ч. 1 ст. 8 Закону [2]. Також ст. 6 Закону передбачено, що на спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу не поширюються певні обов'язки, в тому числі: щодо виявлення фінансових операцій, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу відповідно до ст. 15 Закону та повідомлення Державної служби фінансового моніторингу України про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу, – протягом трьох робочих днів з дня їх реєстрації або спроби їх проведення.

Водночас, згідно з ч. 1 ст. 8 Закону виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу забезпечується адвокатами та нотаріусами, якщо вони беруть участь у підготовці і здійсненні правочину щодо: купівлі-продажу; управління активами клієнта; управління банківським рахунком або рахунком у цінних паперах; залучення коштів для утворення юридичних осіб, забезпечення їх діяльності чи управління ними, а також купівлі-продажу юридичних осіб; утворення юридичних

осіб, забезпечення їх діяльності чи управління ними, а також купівлі-продажу юридичних осіб [5].

При обговоренні проектів законів України в цій сфері найбільшу дискусію серед фахівців у галузі права викликала колізія між збереженням адвокатської і нотаріальної таємниці та необхідністю інформувати уповноважений орган про низку операцій своїх клієнтів. Так, відповідно до ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат зобов'язаний зберігати адвокатську таємницю. Її предметом є будь-яка інформація, що стала відома адвокату про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених цим Законом підстав) звертався до адвоката, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи і відомості, одержані адвокатом під час здійснення адвокатської діяльності [6]. А відповідно до ст. 8 Закону України «Про нотаріат» нотаріальна таємниця – це сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення заінтересованої особи до нотаріуса, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права і обов'язки тощо. Нотаріус, а також стажист нотаріуса зобов'язані зберігати нотаріальну таємницю, навіть якщо їхня діяльність обмежується наданням правової допомоги чи ознайомленням з документами і нотаріальна дія або дія, яка прирівнюється до нотаріальної, не вчинялась [7].

Разом з цим, нотаріуси як суб'єкти первинного фінансового моніторингу не повідомляють Спеціально уповноважений орган про свої підозри щодо фінансових операцій у разі, якщо відповідна інформація стала їм відома за обставин, що є предметом таємниці вчинюваних нотаріальних дій, крім випадків посвідчення договорів купівлі-продажу нерухомого майна, за умови, що сума такої операції дорівнює чи перевищує 400 000 грн. або дорівнює чи перевищує суму в іноземній валюті, еквівалентну 400 000 грн. У свою чергу, адвокати, особи, які надають юридичні послуги, аудиторі, аудиторські фірми, фізичні особи – підприємці, які надають послуги з бухгалтерського обліку, не повідомляють Спеціально уповноважений орган про свої підозри щодо фінансових операцій у разі, якщо відповідна інформація стала їм відома за обставин, що є предметом їх адвокатської таємниці та професійної таємниці, коли вони виконують свої обов'язки щодо захисту клієнта, представництва його інтересів у судових органах та у справах досудового врегулювання спорів [2]. Тобто під ознаки ч. 7 ст. 8 Закону підпадає надання адвокатських послуг клієнту щодо забезпечення його господарської діяльності з метою захисту від впливу негативних наслідків [5].

Пункт 9 ст. 6 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» також закріплює обов'язок надавати на запит Спеціально уповноваженого органу додаткову інформацію з приводу фінансових операцій, які стали об'єктом фінансового моніторингу, копії первинних документів, на підставі яких були проведені такі операції та пов'язані з ними фінансові операції, відомості про їх учасників, а також іншу інформацію, зокрема ту, що становить банківську або комерційну таємницю, таємницю страхування, копії документів, необхідні для виконання покладених на Спеціально уповноважений орган завдань, протягом п'яти робочих днів з дати надходження запиту [2].

Також у п. 4 ст. 12 Закону закріплено, що подання інформації суб'єктом первинного фінансового моніторингу Спеціально уповноваженому органу в установленому порядку не є порушенням професійної таємниці, таємниці страхування, банківської або комерційної таємниці [2]. Отже, у своїй діяльності нотаріуси та адвокати як спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу мають керуватися нормами антилегалізаційного законодавства.

З метою встановлення процедури притягнення до відповідальності Міністерство юстиції України наказом від 29.09.2010 № 2340/5 затвердило Порядок розгляду справ про порушення вимог законодавства, що регулює діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та застосування санкцій. Факти порушень вимог Закону та/або нормативно-правових актів, що регулюють діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним

шляхом, виявляються службовими особами Міністерства юстиції України, управління юстиції під час здійснення нагляду за діяльністю суб'єктів, зокрема шляхом проведення планових і позапланових перевірок [8].

Законом було встановлено відповідальність за порушення вимог щодо фінансового моніторингу, зокрема:

– за порушення вимог щодо ідентифікації та вивчення фінансової діяльності осіб – у розмірі до 500 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (для фізичних осіб – у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів);

– за невиявлення, несвоєчасне виявлення та порушення порядку реєстрації фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу, у розмірі до 800 неоподатковуваних мінімумів (для фізичних осіб – у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів);

– за неподання, несвоєчасне подання, порушення порядку подання або подання спеціально уповноваженому органу недостовірної інформації про фінансові операції, що відповідно до Закону підлягають такому моніторингу, у розмірі до 2000 неоподатковуваних мінімумів (для фізичних осіб – у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів);

– за порушення порядку зупинення фінансових операцій – у розмірі до 1000 неоподатковуваних мінімумів (для фізичних осіб – у розмірі до 100 неоподатковуваних мінімумів).

Також Законом встановлено, що суб'єкт первинного фінансового моніторингу, його посадові особи та інші працівники не несуть дисциплінарної, адміністративної, цивільно-правової та кримінальної відповідальності за подання Спеціально уповноваженому органу інформації про фінансову операцію, якщо вони діяли в межах цього Закону, навіть якщо такими діями завдано шкоди юридичним або фізичним особам, та за інші дії, пов'язані з виконанням цього Закону [2].

На виконання положень антилегалізаційного законодавства Міністерство юстиції України наказом від 29.09.2010 № 2339/5 затвердило Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство. Положенням врегульовано діяльність суб'єктів первинного фінансового моніторингу, державне регулювання і нагляд за діяльністю яких у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму здійснює Міністерство юстиції України. Відповідно до цього нормативно-правового акту нотаріуси та адвокати повинні забезпечувати щодо клієнтів з ризикованих країн їхньої посилену ідентифікацію; забезпечувати збір необхідної інформації про зміст їхньої діяльності, фінансовий стан, репутацію; вживати заходів щодо перевірки достовірності та повноти інформації, отриманої від клієнта; приділяти підвищену увагу фінансовим операціям клієнта, що мають високий ступінь ризику легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму [9]. Однак, якщо брати до уваги нотаріусів, то вони є спеціально визначеними суб'єктами первинного фінансового моніторингу і головний їх обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [10]. Нотаріуси не володіють будь-якими навичками та знаннями щодо бухгалтерського обліку та аудиту, щоб на достатньому рівні вивчити фінансову діяльність та фінансовий стан клієнта.

Тому для досягнення адвокатами та нотаріусами ефективного виконання повноважень, пов'язаних із фінансовим моніторингом необхідно врегулювати питання надання відповідними органами відповідних документів, що підтверджували б наявність достатньої фінансової діяльності клієнта, а також підтверджували фінансовий стан клієнта незалежно чи є це фізична чи юридична особа.

Крім того, складну ситуацію виконання своїх обов'язків нотаріусами та адвокатами викликають велика кількість підзаконних нормативних документів з цього питання прийнятих Міністерством юстиції України та Державною службою фінансового моніторингу України, та відсутність прописаних норм у головних актах стосовно регулювання діяльності цих суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Щодо передового досвіду країн пострадянського простору в цій сфері, то найбільш системне і прогресивне антилегалізаційне законодавство в Республіці Узбекистан [11]. Так, нотаріальні контори або адвокатські формування здійснюють внутрішній контроль при здійсненні для клієнтів або від їх імені операцій у таких сфе-

рах: купівля-продаж нерухомості; управління грошовими коштами, цінними паперами або іншим майном клієнта; управління банківськими, ощадними рахунками або рахунками цінних паперів; акумулювання коштів для створення, забезпечення функціонування або управління юридичними особами; створення, функціонування або управління юридичними особами та купівля-продаж підприємств. При цьому цілями такого контролю є: ефективне виявлення та припинення операцій з грошовими коштами або іншим майном, направлених на легалізацію доходів, одержаних від злочинної діяльності, та фінансування тероризму; недопущення навмисного чи ненавмисного залучення нотаріальних контор або адвокатських формувань у злочинну діяльність; забезпечення неухильного дотримання вимог антилегалізаційного законодавства такими суб'єктами при підготовці та здійсненні операцій з грошовими коштами або іншим майном.

З метою організації протидії легалізації доходів, одержаних від злочинної діяльності, та фінансуванню тероризму в нотаріальних конторах і адвокатських формуваннях призначається особа, відповідальна за дотримання правил внутрішнього контролю. Система внутрішнього контролю нотаріальних контор і адвокатських формувань організується з урахуванням особливостей їх функціонування, основних напрямків діяльності, клієнтської бази та рівня ризиків, пов'язаних з клієнтами та їх операціями [12].

Так, особа, відповідальна за дотримання правил внутрішнього контролю в державних нотаріальних конторах, призначається наказом територіального органу юстиції. У державній нотаріальній конторі, до складу якої входять два і більше державних нотаріусів, такою особою призначається державний нотаріус цієї нотаріальної контори, вказаний у наказі територіального органу юстиції. Особа, відповідальна за дотримання правил внутрішнього контролю в адвокатському формуванні призначається наказом керівника адвокатського формування з числа адвокатів; копія наказу з персональними даними направляється до територіального органу юстиції протягом десяти днів з дня видання наказу. Втім, якщо до складу державної нотаріальної контори входить один державний нотаріус, а адвокатська діяльність здійснюється адвокатом індивідуально (адвокатське бюро), відповідальність за дотримання правил внутрішнього контролю покладається на таких осіб [12]. На наш погляд, доцільно врахувати вказані вище положення й у національному антилегалізаційному законодавстві.

Отже, враховуючи викладене вище, вважаємо доцільним упорядкувати національне антилегалізаційне законодавство в частині визначення правового статусу спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу. На наш погляд, доцільним є внесення змін до чинного законодавства, зокрема, в закони України «Про нотаріат», «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», *Інструкцію про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України*, які б чітко регламентували положення, обов'язки та права цих суб'єктів, що допомогло б уникнути дублювання та колізій у цій сфері.

Список літератури:

1. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом»: Закон України від 18 трав. 2010 р. № 2258-VI // Офіційний вісн. України. – 2010. – № 39. – Ст. 1293.
2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму: Закон України від 28 листоп. 2002 р. № 249-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 1. – Ст. 2.
3. Нотаріуси як спеціально визначені суб'єкти первинного фінансового моніторингу: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 29 верес. 2010 р. – К., 2010. – 8 с.
4. Деякі питання організації фінансового моніторингу: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серп. 2010 р. № 747 // Офіційний вісн. України. – 2010. – № 65. – Ст. 2261.
5. Лист Державного комітету фінансового моніторингу України від 8 верес. 2010 р. № 4605/0340-4. – К., 2010. – 2 с.
6. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 лип. 2012 р. № 5076-І/І // Офіційний вісн. України. – 2012. – № 62. – Ст. 2509.
7. Про нотаріат: Закон України від 02 верес. 1993 р. № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.

8. Про затвердження Порядку розгляду справ про порушення вимог законодавства, що регулює діяльність у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та застосування санкцій : Наказ Міністерства юстиції України від 29 верес. 2010 р. № 2340/5 // Офіційний вісн. України. – 2010. – № 74. – Ст. 2653.
9. Про затвердження Положення про здійснення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство юстиції України : Наказ Міністерства юстиції України від 29 верес. 2010 р. № 2339/5 // Офіційний вісн. України. – 2010. – № 74. – Ст. 2652.
10. Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності : Закон України від 6 верес. 2012 р. № 5208-VI // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
11. Буткевич С. А. Досвід Республіки Узбекистан по протидії легалізації доходів, одержаних від злочинної діяльності, та фінансуванню тероризму / С. А. Буткевич // Форум права. – 2010. – № 1. – С. 38–44 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10bcatft.pdf>.
12. Об утверждении правил внутреннего контроля по противодействию легализации доходов, полученных от преступной деятельности, и финансированию терроризма в нотариальных конторах и адвокатских формированиях : Постановление Министерства юстиции Республики Узбекистан, Департамента по борьбе с налоговыми, валютными преступлениями и легализацией преступных доходов при Генеральной прокуратуре Республики Узбекистан от 13 октября 2009 г. №№ 10, 39 // Собрание законодательства Республики Узбекистан. – 2009. – № 43. – Ст. 461.

Бурдонова Е. Ю. Особенности правового статуса специально определенных субъектов первичного финансового мониторинга / Е.Ю. Бурдонов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 361-366.

В статье проведен анализ законодательства Украины относительно правового статуса субъектов первичного финансового мониторинга, в том числе нотариусов и адвокатов, какие уполномоченные осуществлять финансовый мониторинг в сфере предотвращения и противодействия легализации (отмыванию) доходов, полученных преступным путем, или финансированию терроризма.

Ключевые слова: специально определенный субъект, финансовый мониторинг, отмывание денег, адвокат, нотариус, предотвращение, противодействие.

Burdonova H. J. Features of Legal Status of Specially Certain Subjects of the Primary Financial Monitoring / H. J. Burdonova // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 361-366.

In the article the analysis of legislation of Ukraine is conducted in relation to legal status of subjects of the primary financial monitoring, including notaries and advocates, what authorized agents to carry out the financial monitoring in the field of prevention and counteraction to legalization (laundering) of the profits got a criminal way, or financing of terrorism.

Key words: specially certain subject, financial monitoring, money-laundering, advocate, notary, prevention, counteraction.

УДК 343.137.9

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ НА ПІДСТАВІ УГОДИ ПРО ВИЗНАННЯ ВИНУВАТОСТІ ВІДПОВІДНО ДО НОВОГО КПК УКРАЇНИ

Добровольская О. Г.

Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса, Україна

У статті аналізуються проблеми становлення та розвитку нової форми кримінального провадження – провадження на підставі угод про визнання винуватості особи. Розкриваються недоліки процесуальної форми даного провадження та шляхи її удосконалення.

Ключові слова: процесуальна форма, угода, визнання вини, судочинство.

Постановка проблеми. Реалізація ідей гуманізму у сфері судово-правової реформи закономірно обумовлює появу нових цікавих ідей і правових інститутів. В Новому КПК України, що набрав чинності 19 листопада 2012 року передбачена нова особлива форма судового провадження – провадження на підставі угод. Спроба реалізації даних положень показує наявність багатьох проблем, що обумовлюють дослідження даного інституту.

Актуальність проблеми. Прийняття нового КПК України, якому передували не один його проект, поставило багато проблем щодо майбутнього правосуддя. Запропонована в новому процесуальному законі модель спрощеного провадження на підставі угоди про визнання вини викликає багато питань, які досі не отримали достатнього наукового дослідження.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує як на розмаїття думок вчених так і на багато нерозв'язаних проблем правосуддя [1-23].

Метою даної роботи є визначення основних орієнтирів удосконалення процесуальної форми реалізації інституту провадження на підставі угод.

Викладення основного матеріалу дослідження. Витоки появи спрощеної моделі судового розгляду справи можна знаходити у міжнародних правових актах: у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (прийнятою резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року), Віденській декларації про злочинність та правосуддя: відповіді на виклики XXI сторіччя (прийнятою резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 2000 року), Рекомендації № R (85) 11 "Відносно положення потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу" (прийнятою Комітетом Міністрів Ради Європи від 28 червня 1985 року), Рекомендації № R (87) 18 "Відносно спрощення

кримінального судочинства" (прийнятою Комітетом Міністрів Ради Європи від 17 вересня 1987 року).

З прийняттям у 2001 році Кримінального кодексу України, у вітчизняному законодавстві намітилися певні тенденції до реалізації вказаного підходу у врегулюванні кримінальної політики держави. Так, до підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності віднесено положення ст. 46 КК України "Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим". Згодом даний підхід був розширений уже в новому КПК України.

Провадження на підставі угоди про визнання вини є проявом диференціації кримінально-процесуальної форми, як реакції держави на значну завантаженість слідчих і судових органів справами, розв'язання кримінально-правових конфліктів у яких та подолання шкідливих наслідків злочину може бути здійснено з застосуванням процесуальної економії.

Відповідно до ст. 468 нового КПК України у кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості.

При цьому згідно ст. 269 КПК України «угода про визнання винуватості між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні, в якому бере участь потерпілий, не допускається».

Запровадженню даних форм спрощеного судового процесу передували певні дискусії науковців. Спершу ще до прийняття діючого КК України В. М. Тертишник пропонував передбачити в законі правило про те, що справи про злочини невеликої тяжкості закриваються за примиренням сторін при умові повного відшкодування матеріальної і компенсації моральної шкоди потерпілому [19, с. 500-501]. Але автор був проти запровадження так званої "угоди про визнання вини", яка набула поширення в США. Такий підхід отримав підтримку в юридичній літературі [18, с. 1-7; 23, с. 42].

"Суд, - як зазначає Олександр Тертишник, - має бути активним дослідником обставин справи. Без цього неможливо докопатись до істини в складних умовах кримінального процесу, де сторони нерідко зацікавлені в справі і готові на протидію встановленню правди, де не виключені факти непрофесіоналізму, корупції, безвідповідальності, фарисейства і просто фальсифікацій... Чи потрібен нам суд, - риторично запитує О. Тертишник, - "в образі сови", що "ліниво спостерігає за дебатами сторін та неквапливо крокує до винесення вироку", не досить піклуючись про його законність і справедливість? [18, с. 1-17]"

На думку В. Тертишника, угода про визнання вини (США) та мирова угода й дійове каяття – це різновиди правового компромісу. Але принципова різниця між угодою про визнання вини і мировою угодою та дійовим каяттям ось у чому. В

першому випадку предметом угоди є питання факту - сама істина (визнання чи не визнання вини) та юридична кваліфікація дій особи, часто незалежно від доказів в справі та самої об'єктивної дійсності.

Згідно юридичного компромісу на підставі мирової угоди злочин має бути розкрито, встановлення істини має бути безсумнівним (всі сумніви, якщо вичерпані можливості їх усунення, тлумачаться і вирішуються на користь обвинуваченого); має бути дана належна оцінка події злочину та здійснена правильна юридична кваліфікація дій обвинуваченого; відповіді на головні питання справи (чи мало місце діяння, у вчиненні якого обвинувачується підсудний, чи містить це діяння склад злочину і якою саме статтею кримінального закону він передбачений, чи вчинив це діяння підсудний, чи винний підсудний у вчиненні цього злочину) здійснюються беззаперечно лише на підставі доказів.

Лише на цій основі, на основі встановленої об'єктивної істини та правильної юридичної оцінки скоєного злочину, коли вина особи у скоєнні злочину доказана, здійснюється компроміс щодо конкретного розв'язання справи з урахуванням тяжкості злочину, особистості обвинуваченого та пом'якшуючих відповідальність обставин. Такий компроміс здійснюється не відносно питань об'єктивної істини, а щодо інших обставин, які є умовами розв'язання справи без кримінального покарання обвинуваченого [16, с. 107-112].

Але законодавець визнав доцільним застосувати в нашому законодавстві інститут угоди щодо визнання винуватості. В ст. 472 КПК України визначено, що «в угоді про визнання винуватості зазначаються її сторони, формулювання підозри чи обвинувачення та його правова кваліфікація з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, істотні для відповідного кримінального провадження обставини, беззастережне визнання підозрюваним чи обвинуваченим своєї винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, обов'язки підозрюваного чи обвинуваченого щодо співпраці у викритті кримінального правопорушення, вчиненого іншою особою (якщо відповідні домовленості мали місце), узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням, наслідки укладення та затвердження угоди».

Цей новий інститут тільки починає аналізуватись вченими. На користь запровадження даного інституту називаються такі аргументи: введення інституту угод відображає напрям розвитку кримінального процесу України щодо його подальшого скорочення і спрощення; такі зміни пов'язані з більшим спрямуванням Кодексу на розвиток процесу в напрямі його гуманізації, забезпечення змагальності та рівності сторін;

Рекомендація № R(87)18 Комітету Міністрів Ради Європи стосовно спрощення кримінального правосуддя, зокрема, розглядає угоди як принципи та способи процесуальної економії; спрощення та скорочення процедури розгляду кримінальних справ, зменшення строків перебування осіб під вартою, заощадження коштів та часу, що витрачаються на розгляд кримінальної справи, позасудове вирішення кон-

фліктних ситуацій, зменшення навантаження на суд та суддю [6, с. 962-968; 7, с. 328].

Практика укладання угод в кримінальному провадженні неодноразово була предметом розгляду у Європейському суді з прав людини (справи «Ніколов проти Болгарії», «Бабар Ахмад та Інші проти Сполученого Королівства» та інші). ЕСПЛ зазначав, що саме по собі існування таких спрощених процедур не суперечить Конвенції з прав людини та практиці Європейського суду з прав людини, але наголосив на дотримання умови - відповідність угоди фактичним обставинам справи.

Угоду про визнання винуватості можна визначити як юридичну домовленість сторін обвинувачення (виключно прокурора та, безумовно, без участі потерпілого) та захисту (обвинуваченого або підсудного) щодо вирішення кримінальної справи на взаємовигідних умовах - визнання обвинуваченим своєї винуватості в обмін на узгоджену міру покарання, що визначена законом щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості тяжких злочинів, внаслідок яких шкода завдана лише державним чи суспільним інтересам (ч. 4 ст. 469 КПК).

Як бачимо, практику застосування угоди про визнання вини автори зазвичай пов'язують з обміном на узгоджену міру покарання. Виникає проблема: якщо вина обвинуваченого доведена доказами, який сенс суду домовлятися про покарання. З іншого боку, чи не будуть мати місце застосування «обміну на міру покарання» за умови сумнівних доказів винуватості обвинуваченого. А тут є небезпека засудження саме невинуватих осіб, відступу від цілей процесу і принципів справедливості.

Висновок. Думається що застосування інституту угоди про визнання вини слід застосовувати лише при доведеності вини, а само визнання вини розцінювати як позитивний виховний момент, обставину що пом'якшує відповідальність, а в сукупності з дійовим каяттям може бути і обставиною, що звільняє особу від відповідальності.

У законі доцільно більш детально визначити зміст та форму процесуальних документів, які складаються під час провадження на підставі угоди про визнання винуватості особи, які створювали б додаткову гарантію дотримання прав обвинуваченого (підсудного) та прийняття законних та обґрунтованих рішень.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці пропозицій щодо удосконалення процесуальної форми провадження на підставі угоди про визнання винуватості особи, розробці комплексу механізмів протидії проти судових помилок та зміцнення гарантій прав і свобод людини.

Список літератури:

1. Верещак В. М. Судовий компроміс у кримінальному судочинстві / В. М. Верещак. // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – № 1. – С. 41– 43;
2. Гайворонська І. Історичний розвиток мирного і компромісного вирішення кримінально – правових конфліктів на українських землях.//Юридична Україна. – 2008. – №5. – С.105.
3. Головки Л.В. Альтернативы уголовному преследованию в современном праве. СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2002. – 544 с. – С. 70.

4. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям: Монографія. – Харків, 2004.
5. Костін М. Щодо реалізації принципу з'ясування істини у кримінальному судочинстві // Право України. – 2004. – №7. – С. 48-50.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар/ За заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М. Є. Шумила. – Київ: Юстініан, 2012. – 1224 с. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар/ За заг. ред. професорів В. Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М. Є. Шумила. – Київ: Юстініан, 2012. – 1224 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т.2. / О. М. Бандурка, Э. М. Блажівський, та ін., за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 664 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: структурно-логічні схеми і таблиці, типові бланки та зразки процесуальних документів: науково-практичний посібник / Андреев Р. Г., Блажівський Є. М., Гошовський м. І. та вн. – К.: Алерта, 2012. – 736 с.
9. Маляренко В. Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика: Монографія / В. Т. Маляренко. – Київ: “Ін Юре”, 2004. – 544 с.
10. Мойсик В. УПК к прийняттю еще не готов // Юридическая практика. – 2004. – № 29. – С. 1-4.
11. Нескороджена Л. Л. Мирова угода та угода про визнання вини : можливість їх застосування в кримінальному процесі України / Л. Л. Нескороджена // Вісник Верховного Суду України. — 2001. — № 1. — С. 58—60;
12. Осипова Н. П. Компроміс // Юридична енциклопедія. – Т. 3. – Київ: Вид. “Українська енциклопедія” ім. П. М. Бажана, 2001. – С.196-197.
13. Парфило О. А. Кримінально-процесуальний компроміс – необхідність продиктована часом // Теорія та практика криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів у сучасних умовах: тези доповідей мін. нук. пакт.кнференції. – Ч. 1.. – Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 2001. – С. 53-56;
14. Тертишник В. Безсуду і слідства: гострі кути реформування кримінально-процесуального законодавства / В. Тертишник // Юридичний журнал. – 2004. - №11. – С. 116-118.
15. Тертишник В. Гострі кути реформування кримінального процесу: сім раз... не для нас / В. Тертишник // Право і суспільство. – 2012. - №1. – С. 259-262.
16. Тертишник В. Компроміс у кримінальному процесі / В. М. Тертишник // Підприємство, господарство і право. – 2002. – №11. – С.107-112.
17. Тертишник В. Концептуальна модель КПК України й актуальні проблеми реалізації ідей правової держави у сфері правосуддя // Право України. – 2003. – №11. – С. 89-94.
18. Тертышник А. Судебная власть и судопроизводство // Юридическая практика. – 2004. – № 27. – С. 1-17;
19. Тертышник В. М. Уголовный процесс. Изд. 3-е дополненное и переработанное. – Харьков, 2000. – С. 500-501.
20. Туркота С. Правовий компроміс у кримінальному судочинстві // Право України. – 2001. – №12. – С.69-71
21. Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс. – Київ, 2001. – С. 3-128; Верещак В. М. Судовий компроміс у кримінальному судочинстві // Вісник Верховного Суду України. – 2000. – №1. – С. 41- 43.
22. Шевчук С. Європейський Суд з прав людини та українська судова система: необхідність узгодження судової практики / С. Шевчук // Право України. – 2011. – №7. – 88-91.
23. Шмаленя С. Негативне в скороченні судового слідства // Вісник прокуратури. – 2003. – №6. – С. 42.

Добровольская О. Г. Уголовное производство на основании сделки о признании вины в соответствии с новым УПК Украины / О. Г. Добровольская // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 367-372.

В статье анализируются проблемы становления и развития новой формы уголовного производства – производство на основании сделки о признании вины. Раскрываются недостатки процессуальной формы данного производства и пути ее совершенствования.

Ключевые слова: процессуальная форма, сделка, признание вины, судопроизводство.

Olga G. Dobrovolskaya. Criminal proceedings on the basis of the agreement on the recognition of culpability, according to the new KPK Ukrainian / Olga G. Dobrovolskaya // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 367-372.

This article analyses the problems of formation and development of a new form of criminal proceedings, the proceedings on the basis of agreements on recognition of culpability. Procedural shortcomings are a form of proceedings and ways of its improvement.

Keywords: procedural form, agreement, acknowledgment of guilt, litigation.

УДК 349.22

СПІВВІДНОШЕННЯ ЮРИДИЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО АСПЕКТУ У ДИСПОЗИТИВНОСТІ НОРМ ТРУДОВОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Оніщенко В. В.

Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, Сімферополь, Україна

Диспозитивний початок норми права, у тому числі і трудового, передбачає волю, свободу (право) розпорядження своїми матеріальними та процесуальними можливостями. У зв'язку з чим, необхідно визначити диспозитивність – як таке «явище», в основу якого покладені норми права, які визначають юридичну свободу (можливість, право) здійснювати суб'єктивні права за своїм розсудом у межах закону.

Ключові слова: норма права, диспозитивність, межі диспозитивності, свобода дій.

Особлива зацікавленість проблемами правового статусу особистості у демократичній державі створює необхідність звернути увагу на таку правову категорію як інститут диспозитивності.

У цивільному праві сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд [1], однак, водночас, чинним законодавством встановлено, що сторони в договорі не можуть відступати від положень актів цивільного законодавства, якщо в цих актах прямо вказано про це, а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства випливає з їх змісту або із суті відносин між сторонами.

Тобто, сторони не можуть встановити договором регулювання відносин між ними інше, ніж встановлено імперативною нормою, натомість диспозитивні норми діють лише в разі, якщо сторони не передбачили інше [2].

Проаналізувавши соціальний зміст диспозитивності можна дійти висновку про правовий аспект природи інституту диспозитивності.

Як вже говорилося раніше – свобода осіб та їх об'єднань у суспільстві – це і є тим самим «змістом» інституту диспозитивності у праві – свобода, воля, якою може користуватися особа чи об'єднання осіб (індивідуальна свобода) [3].

Та що ж таке – соціальна свобода, та чи дійсно вона існує і дотримана у нормах чинного законодавства взагалі і у трудовому законодавстві окремо? В.П. Тугарінов охарактеризував співвідношення соціальної свободи та індивідуальної як загальне і окреме, тому що індивідуальна свобода складається з форм та ступенів свободи дій, які встановлюються суспільним ладом, державою, суспільною думкою і т.п., а також форм і ступенів свободи вибору дій, які визначаються, вирішуються самою особистістю безпосередньо [4].

Держава надає позитивні права та свободи у різноманітних галузях громадського життя. Свобода – це категорія багатомерна і знання про це повинно сприяти правильному розумінню і застосуванню такого правового інституту як диспозитивність.

Дуже вірно й точно у своїй праці «Диалектика возможного и действительного. Некоторые вопросы диалектики объективного и субъективного в развитии социального общества» В.Ф. Паркін зауважив на те, що термін «свобода» часто тлу-

мачиться як «усвідомлена необхідність». Для того, щоб вільно діяти у якості особистості і суспільства необхідно пізнати закони дійсності, закони суспільного розвитку тощо [5]. Зі зв'язку «необхідність» – «свобода», «необхідність» – «можливість» виникає зв'язок «свобода» – «можливість» [3]. Враховуючи вищенаведене, можна дійти висновку про те, що свободу, волю можливо виразити у вигляді визначених законодавством можливостей, якими володіють окремі особи або їх об'єднання. Свобода відкривається лише на підставі можливого, тобто можливості визначають свободу [3].

Для того, щоб розумно враховувати та використовувати можливості особи та їх об'єднань у правовому аспекті необхідно правове закріплення та облік цієї соціальної свободи. І саме інститут диспозитивності виступає таким засобом правового закріплення соціальної свободи.

Інститут диспозитивності – це особлива форма прояву загальних законів буття, завдяки якому здійснюється регулювання у суспільстві різноманітних взаємовідносин, у тому числі і трудових. Трудові відносини – є одним із конкретних волевових проявів існуючих у суспільстві виробничих відносин, які об'єктивно склалися у сфері виробництва і розподілу матеріальних благ.

Також, приймаючи до уваги, що метою досліджень учених є саме диспозитивність у праві, яку часто інтерпретують як «воля», «свобода», об'єктивно виникає питання: чи можливо виміряти таку волю, таку свободу, чи є в неї межі?

Для того, щоб визначити загальні межі диспозитивності норм трудового права України необхідно згадати, у якій спосіб та чи інша норма розцінюється як імперативна чи диспозитивна за відсутності згаданої підказки з боку законодавця. Звичайно, це здійснюється за допомогою тлумачення. Інколи тлумачення є досить простим. Наприклад, наявність слів «якщо інше не встановлено договором» або подібного виразу вказує на те, що норма не є імперативною, і сторони правовідносин можуть відступити від її положень і врегулювати свої відносини на власний розсуд. За відсутності такої прямої вказівки питання про те, чи є норма імперативною або диспозитивною, вирішується шляхом аналізу цієї норми в кожному окремому випадку та із застосуванням різноманітних способів тлумачення.

Проблема загальних меж диспозитивності норм трудового права обумовлена численними факторами, головними серед яких є потреби суспільних відносин, на які поширюється чинність законодавства про працю, та специфіка метода трудового права.

Загально визнаною є думка про те, що останній характеризує комплексність, яка включає елементи диспозитивності (метод договірної автономного регулювання) і імперативного впливу у сукупності, за участю трудових колективів у регулюванні трудових і тісно пов'язаних з ними відносинами. Виникає враження, що за таких умов саме договірне регулювання трудових відносин мало б набути поширення. Втім, саме з огляду на невдале вирішення питання про загальні межі диспозитивності норм трудового права таке враження не відповідає дійсності: є підстави стверджувати, що вони (ці межі) носять суто односторонній характер.

Йдеться про наступне. Стаття 21 КЗпП, надає широкий простір для використання договірної регулювання трудових відносин, які виникають між працівником і роботодавцем, тобто встановлює укладання трудового договору, за яким працівник зобов'язується виконувати роботу, визначеною самим договором, з підляганням внутрішньому трудовому розпорядку, а власник підприємства зобов'язується ви-

плачувати працівникові заробітну плату і забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором або угодою сторін. Втім, законодавець, дозволивши при укладанні трудового договору сторонам визначити умови такого договору, встановив певні межі реалізації цього права: ст. 9¹ КЗпП [6] підсилює загальний дозвіл на установавання трудовим договором умов праці, наданий ст. 21 КЗпП, зазначенням на те, що роботодавці «можуть встановлювати додаткові порівняно з законодавством трудові і соціально-побутові пільги для працівників».

Наведені законодавчі положення у своїй сукупності обмежують начебто наявні широкі права сторін трудового договору на договірне регулювання їх відносин. На справді, зміст цього права зводиться до наявності у сторін трудового договору можливості встановлювати на користь працівників додаткові права (розширювати їх зміст). Можливість зустрічних поступок працівників на користь роботодавців при цьому виключається повністю. Врешті-решт, такий підхід законодавця позбавляє договірне регулювання трудових відносин будь-якого сенсу, а диспозитивність норм трудового права набуває ознаки односторонності.

Рішення цієї проблеми було запропоновано у проекті нового Трудового Кодексу України. Необхідно перейти від оцінювання кожної конкретної умови праці до загального оцінювання трудового договору. Вважаємо, що втілення цієї ідеї у законодавство надасть ознаки реальності диспозитивним положенням актів законодавства про працю.

Список літератури:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003р. № 435-IV // ВВР, 2003, № 40-44, ст. 356.
2. Попов Ю.Ю. Критерії визначення імперативності чи диспозитивності норм у цивільному кодексі України: історія повторюється двічі / Попов Ю.Ю. // Вісник господарського судочинства. – 2006. – № 4. – С. 4.
3. Глухова О.Ю. Институт диспозитивности как элемент свободы / Глухова О.Ю. // Ленинградский юридический журнал. – 2007. – № 3(9). – С. 17-19.
4. Тугаринов В.П. Личность и общество / Тугаринов В.П. – М.: Наука, 1965. – 65 с.
5. Паркин В.Ф. Диалектика возможного и действительного. Некоторые вопросы диалектики объективного и субъективного в развитии социалистического общества. / Паркин В.Ф. – Тула: Луч, 1969. – 109 с.
6. Кодекс законів про працю. Прийнятий Верховною Радою Української РСР 10.12.71 // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2004. – № 1.

Онищенко В.В. Соотношение юридического и социального аспекта в диспозитивности норм трудового права Украины / В. В. Онищенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 373-375.

Диспозитивное начало нормы права, в том числе и трудового, предусматривает волю, свободу (право) распоряжаться своими материальными и процессуальными возможностями. В связи с чем, необходимо определить диспозитивность – как такое «явление», которое основано на нормах права, определяющих юридическую свободу (возможность, право) осуществлять субъективные права по своему усмотрению.

Ключевые слова: норма права, диспозитивность, границы диспозитивности, свобода действий.

Onischenko V. Correlation of legal and social aspect is in non-mandatoryness of norms of labour right for Ukraine / V. Onischenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 373-375.

Top dispositive law, including labor, provides freedom, freedom (right) disposal of their substantive and procedural capabilities. In this connection, it is necessary to determine the dispositive - as a "phenomenon", which is based on legal rules that define legal freedom (to the right) to subjective rights at his discretion within the law.

Keywords: rule of law, discretionary, discretionary limits, freedom of action.

УДК 343.985

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ

Кікінчук В. В.

Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна

Висвітлено значення криміналістичної класифікацій формувани окремих методик розслідування. З урахуванням комплексного підходу до криміналістичного вивчення злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі, здійснено їх класифікацію.

Ключові слова: криміналістична класифікація, бюджетні кошти, агропромисловий комплекс, криміналістична методика.

Сільське господарство України є однією з провідних галузей економіки. Воно є центральною ланкою агропромислового комплексу, що являє собою сукупність галузей економіки, пов'язаних із виробництвом продовольства та предметів широкого вжитку із сільськогосподарської сировини та постачанням їх населенню [2, с. 139].

Варто зазначити, що агропромисловий комплекс України відзначається слабким розвитком сільськогосподарських підприємств, низьким рівнем виробництва національної продукції та нерациональним використанням земельних ресурсів. Дана ситуація викликала необхідність створення й впровадження державних цільових програм щодо розвитку українського села, удосконалення сільськогосподарської техніки тощо. Дані програми спрямовані на здійснення підтримки фермерських та інших агропромислових господарств, забезпечення належного функціонування аграрного ринку за рахунок бюджетних коштів [3, с. 278].

У результаті реалізації вказаних державних цільових програм щодо покращення ефективності діяльності агропромислового комплексу за рахунок бюджетних коштів, знайшли своє відображення чимало порушень встановлених законодавством вимог при використанні зазначених коштів. Слідчій практиці відома достатня кількість вказаного роду кримінальних правопорушень, які вчиняються службовими особами підприємств агропромислового комплексу України й полягають у заволодінні державним майном (бюджетними коштами) або придбанні права на майно шляхом обману чи зловживання довірою; привласненні чи розтраті державного майна; заволодінні бюджетними коштами шляхом зловживання службовим становищем; шахрайстві з фінансовими ресурсами тощо.

Вищевказане вказує на необхідність формування криміналістичної методики розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. У свою чергу, як відомо, без логічно обгрунтованої криміналістичної класифікації злочинів вибудувати систему окремих криміналістичних методик неможливо [4]. Тому створення криміналістичної класифікації зазначеного вище типу злочинів є актуальним, першочерговим науковим завданням.

Слід зазначити, що в працях таких учених, як А. Ф. Волобуєв, В. І. Василичук, Р. Л. Степанюк, С. С. Чернявський предметом уваги була криміналістична класифікація злочинів у бюджетній сфері загалом. Але незважаючи на низку сформульованих науковцями принципово важливих положень, залишається ряд невирішених питань щодо криміналістичної класифікації саме злочинів, пов'язаних з використання бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. Саме ці обставини й обумовлюють актуальність статті.

Як ефективний засіб пізнання класифікація притаманна різним науковим галузям. Її широко використовують і в криміналістиці.

Однією із головних функцій криміналістичної класифікації злочинів є надання підстав для формування окремих методик розслідування. Її розуміють як диференціацію (або систематизацію) кримінальних правопорушень за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик [9, с. 324].

У цьому контексті слід погодитись з позицією В. В. Тіщенко, який вважає, що криміналістична класифікація злочинів дозволяє провести багатосторонній аналіз виділених категорій злочинів, синтезувати їх криміналістично значимі властивості й дати відповідні криміналістичні характеристики таким категоріям злочинів. Вона надає можливість розробляти різного рівня методики розслідування: міжвидові, видові, групові та позавидові, що дозволить успішно їх застосовувати у відповідних слідчих ситуаціях [12, с. 44].

Науці відома пропозиція висунути дві форми криміналістичної класифікації злочинів. До першої О. М. Васильєв відносить слідчі ситуації й обумовлені ними напрями розслідування злочинів. До другої форми класифікації відноситься криміналістична характеристика злочину [10, с. 25-26]. В. О. Образцов також запропонував використовувати криміналістичну характеристику як форму класифікації злочинів [11, с. 106]. На наш погляд, можна погодитись з таким твердженням, оскільки вказані форми криміналістичної класифікації злочинів визначають її цільове призначення.

Не слід забувати про те, що криміналістична класифікація засновується на кримінально-правовій класифікації за родами та видами злочинів (убивство, розбій, крадіжка тощо) з урахуванням елементів складу злочину [8, с. 91]. Зокрема, Р. С. Белкін, прийнявши склад злочину за підставу, запропонував класифікувати злочини наступним чином:

1) класифікації злочинів, пов'язаних із суб'єктом злочину, що вчиняються: одноособово і групою; вперше і повторно; особами, що перебувають в особливих відносинах з безпосереднім предметом посягання, та такими, що не перебувають у таких відносинах; дорослими злочинцями та неповнолітніми; чоловіками та жінками;

2) класифікації злочинів, пов'язаних з об'єктом злочину: за особою потерпілого; за характером безпосереднього предмета посягання (за місцем вчинення злочину); за способом і засобами охорони безпосереднього предмета посягання;

3) класифікації злочинів, пов'язаних з об'єктивною стороною злочину: за способом учинення злочину; за способом приховування злочину, якщо він не входить як складова частина до способу вчинення злочину;

4) класифікації злочинів, пов'язаних із суб'єктивною стороною злочину: вчинені із задалегідь обдуманим наміром; вчинені з умислом, що раптово виник; вчинені з необережності [7, с. 326].

Виходячи з наведеного, можна припустити, що в основі криміналістичної класифікації злочинів, запропонованої Р. С. Белкіним, переважно перебувають кваліфікуючі обставини норм Особливої частини Кримінального кодексу.

В основі системи окремих видових криміналістичних методик знаходиться кримінально-правова класифікація злочинів, що здійснюється, як правило, за об'єктом посягання. Проте до числа злочинів, пов'язаних із використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі відносяться протиправні діяння, відповідальність за вчинення яких передбачена різними статтями Кримінального кодексу України.

Зазначене вказує на можливість поділу злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі, у залежності від кримінально-правової кваліфікації діянь. Зокрема, до них відносяться: шахрайство (ст. 190 КК України) та привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України), що вчиняються у зв'язку з розпорядженням бюджетними коштами в агропромисловому комплексі. Однак даний перелік злочинів не є повним, оскільки вони можуть вчинятися на ряду з іншими протиправними діяннями.

Так, А. Ф. Волобуєв запропонував комплекси взаємопов'язаних злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами з метою отримання матеріальної вигоди і з використанням легальних форм господарської діяльності називати злочинними технологіями збагачення (технологіями злочинної діяльності). У структурі злочинної технології він виділив основний і вторинні (підпорядковані) злочини [5, с. 33]. Влучно визначив поняття технології злочинної діяльності і В. Б. Смелік в своєму дослідженні, а саме як систему (комплекс) злочинів різних видів, пов'язаних закономірними зв'язками та спрямованих на досягнення загальної злочинної мети [1, с. 52].

На комплексний характер злочинів вказував і В. В. Тіщенко. На його думку, поняттям злочину охоплюється як поодинокі одноелементні дії, так і сукупність тривало скованих вчинків, що утворює певний склад злочину. У криміналістичному аспекті злочинну діяльність розуміють ширше: вона може складатися як із низки дій, що кваліфікуються за однією статтею кримінального закону, так і за сукупністю діянь, які кваліфікуються по-різному, об'єднаних загальними мотивами, метою [6, с. 104].

Ми погоджуємося з думкою вказаних авторів і відзначаємо доцільність виокремлення основних і підпорядкованих злочинів у структурі технологій злочинної діяльності. Тобто вищевказані протиправні діяння відносяться до основних, у той час як до другої категорії (підпорядкованих злочинів) слід віднести: шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України); зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України); службове підроблення (ст. 366 КК України); одержання хабара (ст. 368 КК України); пропозиція або давання хабара (ст. 369 КК України) тощо. Слідусе, щовищевказані протиправні діяння мо-

жуть бути взаємопов'язаними, хоча й залишаються різними за видом.

Повертаючись до криміналістичної класифікації злочинів, варто відмітити, що існує багато критеріїв такої класифікації. Так, Р. Л. Степанюк у своєму дослідженні зазначає, що найбільш загальними критеріями криміналістичної класифікації злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері, можуть бути визначені форма вини, злочинна мета, стадія бюджетного процесу, на якій вчиняються злочини, і ознаки предмету посягання [3, с. 35].

В. Б. Смелік у межах технології злочинної діяльності виділяє наступні критерії криміналістичної класифікації злочинів у сфері підприємництва: 1) за юридичною кваліфікацією (правовою оцінкою); 2) з точки зору ролі, яку відіграють злочини у складі технології; 3) за характеристикою участі суб'єкта у злочинній діяльності; 4) за суб'єктним складом; 5) за кримінально-правовою характеристикою; 6) за кримінально-правовим критерієм (або за змістом); 7) за етапами злочинної діяльності; 8) за сферою; 9) за часом [1, с. 70-71].

Проаналізувавши роботи вказаних учених, ми вирішили виділити окремі критерії із запропонованих й об'єднати їх, створивши криміналістичну класифікацію злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. Дана класифікація складається з наступних критеріїв:

1. *За сферою:* а) злочини, що вчиняються в секторі Аграрного фонду; б) злочини, що вчиняються в ході реалізації державної підтримки підприємств аграрного сектору економіки; в) злочини, спрямовані на привласнення бюджетних коштів у діяльності Українського державного фонду підтримки фермерських господарств; г) злочини, пов'язані з закупівлею сільськогосподарської продукції до державного резерву.

2. *За часом:* а) короткострокові злочини; б) довгострокові злочини.

3. *За суб'єктом:* а) злочини, що вчиняються з використанням службового становища правопорушника; б) злочини, що вчиняються матеріально-відповідальними особами.

4. *За суб'єктним складом:* а) злочини, що вчиняються однією особою (як правило службовою); б) злочини, що вчиняються двома і більше особами.

4.1. *За характеристикою участі суб'єкта:* а) організовані; б) неорганізовані.

5. *За роллю, яку відіграють злочини (у випадку злочинних технологій збагачення, далі - ЗТЗ):* а) основні злочини; б) підпорядковані злочини.

5.1. *За типом:* а) прості ЗТЗ; б) складні ЗТЗ.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про те, що з урахуванням комплексного підходу до криміналістичного вивчення злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі, проведена відповідна класифікація злочинів. Остання є структурним елементом окремих методик розслідування відповідної категорії злочинів. Відтак, створення оптимальної криміналістичної класифікації злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі, допоможе розробити дієві науково-обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації з розслідування злочинів у вказаній сфері.

Література:

1. Смелік В. Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинців у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування): дис. ... кандидата юридичних наук: 12.00.09 / Смелік Володимир Борисович. – Х., 2005. – 243 с.

2. Погрібний О. О. Аграрне право України : підручник / О. О. Погрібний. – К. : Істина, 2007. – 448 с.
3. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / Р. Л. Степанюк ; За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. – Х. : Вид-во ХНУВС, 2012. – 436 с.
4. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення з суміжними поняттями / Б. В. Щур [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2010_2/sbvisp.pdf.
5. Протидія економічній злочинності / П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін. – Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.
6. Тищенко В.В. Криміналістические аспекты изучения преступной деятельности / В. В. Тищенко // Проблемы государства и права Украины: тематический сборник научных трудов. – Киев, 1992. – С. 103-109.
7. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 3: Криміналістические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – 464 с.
8. Белкин Р. С. Курс криминалистики. В 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики / Р. С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – 408 с.
9. Шепітько В. Ю. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько. – К.: Ін Юре, 2010. – 496 с.
10. Васильев А. Н. О криміналістической классификации преступлений / А. Н. Васильев // Методика расследования преступлений (Общие положения). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 198 с.
11. Образцов В. А. Криміналістическая классификация преступлений / В. А. Образцов. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. – 176 с.
12. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів: монографія / В. В. Тищенко. – Одеса: Фенікс, 2007. – 260 с.

Кикинчук В.В. Криміналістическая классификация преступлений, связанных с использованием бюджетных средств в агропромышленном комплексе / В. В. Кикинчук // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 376-380.

Отражено значение криміналістической классификации в формировании отдельных методик расследования. С учетом комплексного подхода к криміналістическому изучению преступлений, связанных с использованием бюджетных средств в агропромышленном комплексе, осуществлена их классификация.

Ключевые слова: криміналістическая классификация, бюджетные средства, агропромышленный комплекс, криміналістическая методика.

Kikinchuk V.V. Criminalistics classification of crimes, related with the use of budgetary facilities in an agroindustrial complex / V.V. Kikinchuk // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 376-380.

The value of criminalistics classification is reflected in forming of separate methods of investigation. Taking into account the complex going near the criminalistics study of crimes, related with the use of budgetary facilities in an agroindustrial complex, their classification is carried out.

Key words: criminalistics classification, budgetary facilities, agroindustrial complex, criminalistics method.

УДК 347.412

ВИКОНАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ГРОШОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

Карабань Я. А.

Господарський суд Донецької області, м. Донецьк, Україна

У статті аналізуються положення цивільного і господарського законодавства, що визначають порядок виконання грошових зобов'язань, зокрема валюту виконання, черговість погашення здійсненим платежем вимог кредитора, якщо таких вимог у межах даного зобов'язання існує декілька. Розглядаються принципи належного і реального виконання стосовно грошових зобов'язання.

Ключові слова: грошове зобов'язання; належне виконання; реальне виконання; погашення вимог; готівкові розрахунки; безготівкові розрахунки.

Виконання грошових зобов'язань з огляду на те, що грошові зобов'язання є супутніми майже всім майновим відносинам, в яких здійснюється цивільний обіг, має істотне соціально-економічне значення. Проте в науці цивільного права проблемі виконання грошових зобов'язань приділяється недостатня увага, наслідком чого є неврегулювання відповідних відносин у певній частині або недоцільне їх врегулювання. З огляду на ці обставини дослідження проблеми виконання цивільних грошових зобов'язань має ознаку актуальності.

У наці цивільного права до цієї проблеми звертались Лунц Л. А., Белов В. А., Лавров Д. Г., Новосьолова Л. О., Подцерковний О. П., Печений О. П., Безклубий І. А., Опадчий І. М. та інші дослідники.

Метою цієї статті є пошук варіантів більш доцільного врегулювання грошових відносин та теоретичне обґрунтування цих варіантів.

Грошові зобов'язання, як і інші цивільні зобов'язання, мають виконуватись з дотриманням принципів реального і належного виконання. Брагінський М. Й. правильно стверджував, що в принципі реального виконання проявляється сутність виконання, а принцип належного виконання характеризує якість виконання [1, с. 336]. З цим слід погодитись як із схемою, що дає змогу побачити сутність речей. Якщо ж ми підемо далі і почнемо розмежовувати зазначені два принципи, то це навряд чи буде конструктивним зайняттям. Справа в тому, що ці два принципи пов'язані, тому порушення одного принципу може перетворитись у порушення іншого і навпаки. Так, нездійснення платежу за грошовим зобов'язанням є порушенням принципу реального виконання, але боржник може здійснити платіж пізніше. Тут уже боржник не може вважатись таким, що порушив принцип реального виконання. Грошове зобов'язання він виконав, але він виконав його несвоєчасно, тобто неналежно.

Подцерковний О. П. зазначає на те, що неправильне заповнення рядка „призначення платежу” у платіжному документі означає неналежне виконання грошового зобов'язання [2, с. 92]. Але ж отримання платежу, який оформлений платіжним документом з неправильною вказівкою на його призначення, означає отримання коштів без достатньої правової підстави. Вони підлягають поверненню відповідно до ст. 1212 ЦК, якщо отримувач платежу не скористався правом зробити заяву про залік

взаємних одnorідних (грошових) вимог, а існуюче грошове зобов'язання, якщо отримувач платежу не скористався зазначеним правом, залишається реально не виконаним. Отже, порушення принципу реального виконання може проявитись у кінцевому рахунку як порушення принципу належного виконання, а порушення принципу належного виконання може проявитись у кінцевому рахунку як порушення принципу реального виконання.

Згідно ч. 1 ст. 533 ЦК грошове зобов'язання має бути виконане у гривнях. Використання іноземної валюти при здійсненні розрахунків на території України за зобов'язаннями допускається у випадках, порядку та на умовах, встановлених законом (ч. 3 ст. 533 ЦК). Ч. 2 ст. 198 ГК також встановлює, що грошові зобов'язання учасників господарських відносин підлягають оплаті у гривнях. Встановлення в Господарському кодексі такого правила є цілком нормальним з огляду на комплексний характер цього законодавчого акта, у ньому формулюються норми як публічного, так і приватного права. Що стосується наведеного вище положення ст. 533 ЦК, то воно також має комплексний характер, встановлює і норму цивільного права і норму публічного права. Проте кредитор за грошовим зобов'язанням може прийняти виконання в іноземній валюті, хоч документально виконання оформляється як таке, що виконане в національній валюті. Це – надзвичайно поширене явище у грошових зобов'язаннях фізичних осіб. Держава виявилась нездатною боротися з ним, бо репресивні заходи навряд чи дадуть позитивний ефект, а можливості зміцнення національної валюти виявились бездарно втраченими. За таких умов у розрахунках між фізичними особами часто використовується іноземна валюта, а держава до останнього часу непрямо сприяла цьому, дозволяючи видачу банками кредитів фізичним особам в іноземній валюті. Інша функція кредитів в іноземній валюті, що надавались фізичним особам, – це перекладення ризику девальвації національної валюти з банків – суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють її за свій ризик за визначенням, на фізичних осіб, що отримували у банках кредити в іноземній валюті.

Виконання грошових зобов'язань між фізичними особами, якщо ці зобов'язання не пов'язані з підприємницькою діяльністю, здійснюється у готівковій і безготівковій формі (ч. 1 ст. 1087 ЦК). Розміщення цього законодавчого положення в главі 74 „Розрахунки” Цивільного кодексу є невдалим з огляду а те, що при готівкових розрахунках через каси підприємств розрахункові правовідносини не виникають узагалі, тому законодавче положення, що включене до ст. 1087 ЦК, доцільно було б розмістити поряд із ст. 533-535 ЦК, а у випадку, якщо в Цивільному кодексі буде виокремлена глава „Грошові зобов'язання”, то – в цій главі.

Виконання грошових зобов'язань між юридичними особами (а також зобов'язань за участю фізичних осіб, якщо такі зобов'язання пов'язані з їх підприємницькою діяльністю) здійснюється у безготівковій формі, але може здійснюватись і готівкою, якщо інше не встановлено законом (ч. 2 ст. 1087 ЦК). Ці законодавчі положення передбачають необхідність адекватного тлумачення поняття готівкових розрахунків, маючи на увазі, що в решті випадків (які не охоплюються поняттям готівкових розрахунків) розрахунки є безготівковим. Втім, можна йти і протилежним шляхом, якщо це видається зручнішим: визначити поняття безготівкових розрахунків, а решту розрахунків визнати розрахунками готівкою.

Проте поняття розрахунків готівкою у законодавстві не визначається. Визначення цього поняття немає, зокрема в Положенні про ведення касових операцій в

національній валюті України. Безготівкові розрахунки в Інструкції про безготівкові розрахунки в національній валюті визначаються як „перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки одержувачів, а також перерахування банками за дорученнями підприємств і фізичних осіб коштів, внесених ними готівкою в касу банку, на рахунок одержувачів коштів”.

Черешнюк В. стверджує, що випадки, коли платник вносить готівкові кошти в касу банку для зарахування на поточний рахунок одержувача в цьому ж банку, підпадають під наведене вище нормативне визначення безготівкових розрахунків [3, с. 88]. Але це твердження є неправильним, оскільки наведене визначення безготівкових розрахунків неодмінно пов'язує останні з „перерахуванням”, якого у зазначених випадках немає. У будь-якому випадку підстав для твердження про те, що Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті однозначно визнає безготівковими розрахунки, про які йдеться, немає. Отже, названа Інструкція дане питання принаймні не вирішує. За таких умов слід звернутись до того розуміння поняття платежів готівкою, яке випливає із ч. 1 ст. 198 ГК. У цьому законодавчому положенні вказується на те, що платежі (розрахунки) готівкою здійснюються через установи банків. Раз законодавець стверджує, що такі готівкові розрахунки можуть бути, то це оспорювати не можна, а можна тільки обґрунтовувати пропозиції щодо внесення змін до законодавства.

Пропозиція Черешнюк В. вилучити слова „через установи банків” із ч. 1 ст. 198 ГК аргументується тим, що визнання готівковими розрахунками платежів готівкою через установи банків „суперечить самому змістові готівкових розрахунків» [3, с. 88], є непереконливою: законодавець не позбавлений права встановлювати будь-які правові конструкції, що не суперечать Конституції України. Та й з точки зору потреб доцільного врегулювання суспільних відносин думка Черешнюк В. може бути визнана обґрунтованою тільки стосовно сільських місцевостей, в інших випадках заборона розрахунків у господарських відносинах готівкою через каси одержувачів, що випливає із ч. 1 ст. 198 ГК, є доцільною.

Один із аспектів проблеми виконання грошових зобов'язань пов'язаний із визначенням того із двох чи декількох зобов'язань, на виконання якого має бути зарахована отримана від боржника сума (отриманий платіж). Із російських авторів цієї проблеми торкався Белов В. А., але його думки з цього приводу є суперечливими і не відповідають змісту ст. 319 ЦК РФ, на яку він при цьому посилається. Він звертає увагу на те, що зазначена стаття диспозитивною нормою вирішує питання про черговість погашення зобов'язань платника (боржника) перед одержувачем платежу (кредитором) у разі недостатності здійсненого платежу для погашення всіх зобов'язань. При цьому відповідно до ст. 319 ЦК у першу чергу погашаються витрати боржника на отримання виконання, у другу чергу – зобов'язання щодо сплати процентів, а в третю – основне зобов'язання. Висновок Белова В. А. є несподіваним: „Якщо платник не зазначив грошове зобов'язання, на виконання якого здійснений платіж, кредитор вправі зарахувати отриману суму в погашення будь-якого із існуючих зобов'язань однієї черги [4, с. 114], але ж це – суто свавільне рішення, що не має під собою правової підстави за законодавством Російської Федерації.

У Цивільному кодексі України черговість погашення вимог за грошовим зобов'язанням встановлена ст. 534, що має той же зміст, що і ст. 319 ЦК РФ. Єдина відмінність полягає в тому, що ст. 534 ЦК України до другої черги відносить не

тільки проценти, а й неустойку. Логіці цього нормативного положення буде відповідати пропорційне зарахування отриманого платежу у рахунок погашення зобов'язання щодо сплати процентів і зобов'язання щодо сплати неустойки. При цьому слід звернути увагу на те, що ст. 534 ЦК не поділяє проценти на ті, що сплачуються в межах регулятивних зобов'язань, і ті, що сплачуються в межах охоронних зобов'язань. У будь-якому випадку цей поділ процентів на два види має більш істотне значення, ніж відшкодування кредитору витрат на прийняття виконання, про яке йдеться у п. 1 ст. 534 ЦК і яке не має того практичного значення, що обумовлювало б необхідність уваги до нього з боку законодавця. Тому п. 1 із ст. 534 ЦК можна було б вилучити. Але і вся ця стаття за своїм змістом викликає сумніви у доцільності її існування. Є власник грошових коштів, що має право розпоряджання ними на свій угляд (ч. 1 ст. 317 ЦК), і наявність заборгованості за грошовим зобов'язанням не позбавляє його цього права. Є кредитор, що має право стягнути заборгованість за грошовим зобов'язанням шляхом пред'явлення позову до суду. Разом боржник і кредитор можуть домовитись про черговість погашення грошових зобов'язань, якщо це має для них реальне значення. Але законодавець вирішив, що кредитори у таких правовідносинах потребують спеціальної правової охорони. Необхідність у такій охороні видається вельми сумнівною, інтереси кредиторів і без того охороняються і процентами, що сплачуються в межах регулятивних зобов'язань, і процентами, що сплачуються в межах охоронних зобов'язань, і індексацією заборгованості за грошовим зобов'язанням, і неустойкою, і правом кредитора на відшкодування збитків. На додаток до цього законодавець встановлює ще один засіб правової охорони інтересів кредиторів за грошовими зобов'язаннями у вигляді встановлення такої черговості погашення вимог кредитора при недостатності здійсненого платежу для погашення всіх вимог, яка максимально враховує інтереси кредитора: навіть вимога про відшкодування збитків у вигляді витрат на прийняття виконання, яка потребує визначення її розміру, поставлена попереду вимоги щодо сплати основної суми боргу з тією метою, щоб кредитор отримав більші суми процентів, індексації, неустойки, що нараховуються на основний борг. Складається таке враження, що Цивільний кодекс писав юрисконсульт банку, що здійснює найагресивнішу кредитну політику.

Науковці, однак, високо оцінюють зміст ст. 534 ЦК. Так, Єсіпова Л. О. пише, що правові норми, встановлені ст. 534 ЦК, є безумовно необхідними для практики цивільного обігу, що на практиці ст. 534 ЦК „має неабияке значення, оскільки майнові санкції (перш за все неустойка) за несплату (прострочення сплати) основного боргу є більшими, ніж за несплату (прострочення сплати) процентів (неустойка) за несплату неустойки, розуміється, не нараховується)” [5, с. 387-388]. Подцерковний О. П. підкреслює, що ця черговість стимулює боржник до найшвидшого виконання зобов'язань [6, с. 222].

Є, однак, набагато більш актуальна проблема черговості погашення здійсненими платежами заборгованості за одним і тим же зобов'язанням, що виникла у різні періоди. Заборгованість у сфері комунальних послуг, електро- і водопостачання стала хронічним явищем. Платники переважно визначають призначення здійснюваних ними платежів указівкою на договір. Одержувачі платежів зараховують отримані кошти в погашення грошових зобов'язань в календарній черговості їх виникнення. Платники при наступному розгляді спорів у судах часто стверджують, що

платежі повинні були зараховуватись у погашення поточних зобов'язань, а за невиконаними раніше грошовими зобов'язаннями минув строк позовної давності. Позивці і позивачів і відповідачів у таких справах не ґрунтуються на законі. Ще більше невизначеності у відповідні відносини вносять роз'яснення, що даються державними органами. Зокрема, Комітет Верховної Ради України з питань фінансів та банківської діяльності роз'яснив, що у випадку отримання платежів, у призначенні яких вказано лише вид послуги і не вказано період, за який ці послуги надавалися, платежі слід зараховувати в порядку, що відповідає періоду їх виникнення, тобто в хронологічному порядку. Подцерковний О. П. зазначає на те, що така ж позиція була сформульована у листі Головного управління у справах захисту прав споживачів м. Києва, а також підтримана в судовій практиці [6, с. 224-225]. У зв'язку з цим у пресі зверталась увага на цивільно-правове значення вказівки на призначення платежу у платіжних документах. Подцерковний О. П., однак, стверджує, що цивільно-правове значення за вказівкою в платіжних документах на призначення платежу слід визнати тільки тоді, „коли таке „призначення платежу” не суперечить інтересам кредитора в розрізі зазначеної черговості, визначеної в ЦК, за загальногосподарської практики (традиції) про першочерговість погашення простроченої заборгованості перед іншими сумами основного боргу” [6, с. 225]. Далі Подцерковний О. П. пропонує за аналогією застосовувати Закон „Про виконавче провадження” і ст. 31 Закону „Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” з метою забезпечення пропорційності погашення грошових зобов'язань” [6, с. 225].

Але як аналогія закону застосовується у випадку неврегульованості відносин актами законодавства (ч. 1 ст. 8 ЦК), так і звичаї можуть застосовуватись, якщо вони не суперечать актам цивільного законодавства (ч. 2 ст. 7 ЦК). До того ж аналогія закону в цивільному праві передбачає застосовування актів „цивільного” законодавства, до яких Закон „Про виконавче провадження” не належить. Головне ж полягає в тому, що відносини, про які йдеться, врегульовані положеннями цивільного законодавства, відповідно до яких і має вирішуватись проблема, про яку йдеться. Мається на увазі наступне.

Платники (відповідачі у таких справах) як власники коштів мають право визначати призначення здійснюваних ними платежів у межах ст. 534 ЦК. За відсутності такого визначення і наявності у платника декількох грошових зобов'язань однієї черги (ст. 534 ЦК) перед одержувачем останній не має права на свій угляд визначати призначення платежів, бо це порушувало б право власності платника. Отже, в таких випадках має місце безпідставне отримання грошових коштів. Одержувач платежу зобов'язаний повернути їх на підставі ст. 1212 ЦК. За наявності зустрічного грошового зобов'язання, строк виконання якого настав, одержувач коштів вправі зробити заяву про зарахування отриманого платежу в рахунок будь-якого грошового зобов'язання платника, строк виконання якого уже настав, але позовна давність за яким не минула (ст. 601, 602 ЦК). Якщо така заява не була зроблена, отримані кошти підпадають під дію ст. 1212 ЦК. Вони можуть бути стягнені платником, якщо не буде пропущена позовна давність, у свою чергу кредитор (одержувач коштів) може стягнути заборгованість за грошовими зобов'язаннями, але також у межах позовної давності.

Такі ситуації є хронічними явищами в діяльності комунальних підприємств. Судова практика так і не дійшла до кваліфікації відповідних обставин, яка (кваліфікація) враховувала б викладені вище міркування. Викладені міркування для повсякденної судової практики виявились занадто складними, хоч вони і відповідають обставинам, що мають місце у зазначених випадках. Тому для врегулювання відносин у вказаних та подібних їм випадках доцільно було б встановити, що платник за грошовими зобов'язаннями, яких є два чи декілька, має право на свій розсуд визначити конкретне грошове зобов'язання, для погашення якого призначається платіж. За відсутності такого зазначення платежами погашаються грошові зобов'язання платника перед одержувачем у календарній черговості їх виникнення. Це істотно спростило б відносини, про які вище йшлося, і внесло б у ці відносини правову визначеність. У цьому, на нашу думку, полягає суть проблеми.

Актуальною є проблема визначення моменту виконання грошового зобов'язання. Будь-якого загального правила з цього приводу у цивільному законодавстві не встановлюється, а визначення в ст. 30 Закону „Про платіжні системи та переказ грошей в Україні” моменту, з якого переказ грошей визнається завершеним, нічого не дає для розмежування сфер відповідальності платника і одержувача платежу як сторін грошового зобов'язання. Лише стосовно позики ч. 3 ст. 1049 ЦК встановлює, що позика вважається повернутою позикодавцю в момент зарахування грошової суми, що позичалася, на його банківський рахунок. Це законодавче положення є невдалим уже з огляду на те, що грошова сума може бути передана позикодавцеві готівкою і не зараховуватись на банківський рахунок узагалі. Але і стосовно випадків повернення суми позики шляхом безготівкових розрахунків це правило є неприйнятним, оскільки негативні наслідки дій банку, який обслуговує позикодавця і якого вибрав та укладав договір з яким позикодавець, безпідставно перекладаються на позичальника. Тому ч. 3 ст. 1049 ЦК є невдалою навіть стосовно позики, і застосування її за аналогією до інших грошових зобов'язань було б не виправданим.

Не може застосовуватись за аналогією з метою визначення моменту виконання цивільного грошового зобов'язання і ч. 3 ст. 20 Закону „Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, яке днем сплати страхових внесків страхувальниками визнає день списання банком коштів з рахунку страхувальника. По-перше, ст. 8 ЦК допускає застосування до цивільних правовідносин в порядку аналогії закону лише актів цивільного законодавства. По-друге, правова норма, що встановлена названим Законом, має свою специфічну мету, що виключає застосування цієї норми за аналогією. Цілком очевидно, що вона встановлює пільгу для платників страхових внесків: на випадок неплатоспроможності банку, що обслуговує платника. Держава бере на себе негативні наслідки невиконання банком, що обслуговує платників страхових внесків, платіжних доручень платників.

Тому момент виконання цивільного грошового зобов'язання має визначатись відповідно до загального правила ст. 528 ЦК, що передбачає можливість покладення виконання зобов'язання на іншу особу. Платник за грошовим зобов'язанням дає доручення банку, що його обслуговує, перерахувати грошові кошти одержувачу коштів. Банк доручає здійснити подальше перерахування коштів Національному банку (не виключається здійснення розрахунків через інший банк, у якому платник і одержувач платежу мають кореспондентські рахунки). Національний банк (інший банк) зараховує кошти на кореспондентський рахунок банку одержувача платежа, який у

свою чергу зараховує кошти на рахунок одержувача платежу. При цьому і платник і одержувач платежу повинні нести ризик неплатоспроможності банків, яких вони вибирали і з якими вони укладали договори про розрахунково-касове обслуговування.

Подальше дослідження проблеми виконання цивільних грошових зобов'язань повинне підготувати наукове підґрунтя для приведення всього спектру правових норм, що стосуються виконання грошових зобов'язань, у відповідність з потребами доцільного врегулювання відповідних відносин.

Список літератури

1. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право: Общие положения / М.И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут, 1997. – 682 с.
2. Подцерковный О. П. Денежные обязательства и расчетные правоотношения в Украине / О. П. Подцерковный. – О. : Негоциант, 2005. – 308 с.
3. Черешнюк В. Зміст принципу належного виконання господарського договору в національному законодавстві та міжнародних актах / В. Черешнюк // Право України. – 2007. – № 4. – С. 85-89.
4. Белов В. А. Денежные обязательства / В. А. Белов. – М. : Новая правовая культура, 2007. – 280 с.
5. Цивільний кодекс України: Коментар. – Х. : Одисей, 2003. – 856 с.
6. Подцерковный О. П. Грошові зобов'язання грошового характеру: проблеми теорії і практики / О. П. Подцерковный. – К. : Юстиніан, 2006. – 424 с.

Карабань Я. А. Исполнение гражданских денежных обязательств / Я. А. Карабань // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 381-387.

В статье анализируются положения гражданского и хозяйственного законодательства, определяющие порядок исполнения денежных обязательств, в частности, валюту исполнения, очередность погашения осуществленным платежом требований кредитора, если таких требований в пределах данного обязательства существует несколько. Рассматриваются принципы надлежащего и реального исполнения применительно к денежным обязательствам.

Ключевые слова: денежное обязательство; надлежащее исполнение; реальное исполнение; погашение требований; наличные расчеты; безналичные расчеты.

Karaban Ya. Execution of civil of monetary obligations / Ya. Karaban // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 381-387.

The paper analyzes the situation of civil and commercial law, determining the order of execution of monetary obligations, in particular, the performance of the currency, the order of repayment osuschestvennym on delivery of the creditor, if such requirements within this commitment, there are several. Discusses the principles of proper and specific performance in relation to monetary obligations.

Keywords: monetary obligation; proper performance, specific performance, redemption requirements, cash payments, non-cash payments.

УДК 343.61.001.11

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ВБИВСТВА

Каранікола О. П.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У роботі досліджується поняття “вбивство” та аналізуються притаманні йому ознаки. Зазначається, що відповідно до чинного кримінального законодавства, ознаками вбивства є умисність, протиправність, наслідки у вигляді смерті іншої особи, на підставі чого вбивством визнається діяння, вчинене з умислом (прямим чи непрямим). Відповідальність за вбивство міститься у Кримінальному кодексі України. Це діяння може бути вчинене з моменту початку фізіологічних пологів до моменту біологічної смерті. Обґрунтовується позиція відносно недоцільності використання ознаки “протиправність” у визначенні аналізованого поняття на підставі того, що ознака “протиправність” є обов’язковою ознакою будь-якого злочину, виходячи з визначення цього поняття, що міститься у ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України. Дається авторське визначення поняття “вбивство”, на підставі якого під вбивством розуміється умисне позбавлення життя іншої людини.

Ключові слова: вбивство, життя, смерть, протиправність.

З’ясування поняття та визначення ознак є обов’язковим кроком у характеристиці будь-якого явища або поняття. Це дозволяє виділяти його особливості та відмежувати від суміжних. Крім того, виокремлення і вірне тлумачення ознак, що притаманні будь-якому явищу або поняттю, є необхідною умовою правильного його застосування та виключення помилок при кваліфікації діянь.

Необхідно зазначити, що дослідженню поняття “вбивство” вже приділялася увага у роботах багатьох вчених, серед яких можна визначити праці П. П. Андрушко, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, В. О. Глушкова, В. К. Грищука, М. Й. Коржанського, В. М. Куца, П. С. Матишевського, М. І. Мельника, В. О. Навроцького, В. Т. Нора, В. В. Сташиса, Є. В. Фесенко, С. Д. Шапченко, С. С. Яценко та ін.

Однак, незважаючи на існуючі дослідження, серед авторів немає єдності думок відносно визначення аналізованого поняття, виокремлення та характеристики ознак, що йому притаманні.

Мета цієї роботи – проаналізувати поняття “вбивство”, визначити і розтлумачити її ознаки.

До прийняття КК 2001 р. в українському законодавстві було відсутнє нормативне визначення поняття вбивства, тому науковці намагалися сформулювати його на теоретичному рівні.

Наприклад, в теорії радянського кримінального права існували, зокрема, наступні визначення. А. А. Жижиленко свого часу під вбивством розумів “позбавлення винним життя іншої людини” [1, с. 6], А. А. Піонтковський розглядав вбивство, як умисне або необережне позбавлення життя іншої людини [2, с. 8]. З позиції Г. О. Мендельсона, під вбивством розумілося умисне або необережне протиправне позбавлення життя іншої людини [3, с. 5] тощо. На думку М. Д. Шаргородського, під вбивством необхідно розуміти умисне неправомірне позбавлення життя іншої людини [4, с. 22]. В. О. Глушков визначав вбивство, як протиправне позбавлення життя

іншої особи, вчинене умисно або з необережності, коли безпосереднім основним об'єктом злочину є життя людини [5, с. 41 - 42].

На сучасному етапі автори, що проводять дослідження цієї теми, дають наступні визначення поняттю “вбивство”.

За Ю. В. Бауліним, вбивство необхідно розуміти як протиправне умисне позбавлення життя іншої особи, вчинене суб'єктом злочину за відсутності обставин, що виключають протиправність такого діяння [6, с. 19]. Окремі науковці пропонують під вбивством розуміти суспільно небезпечне протиправне діяння, вчинене особою, що підлягає кримінальній відповідальності, і полягає в умисному позбавленні життя іншої людини [7, с. 112 - 113]. В. К. Гришук визначає вбивство, як винне, протиправне заподіяння смерті іншій людині [8, с. 248]. За О. А. Чуваковим, під умисним вбивством необхідно розуміти умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині [9, с. 247]. Відповідно до чинного кримінального законодавства, а саме ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України (далі – КК України) під вбивством розуміється умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині [10].

На нашу думку, для визначення цього поняття необхідно виокремити та проаналізувати ознаки, що йому притаманні. Так, відповідно до вищевказаного та на підставі аналізу чинного кримінального законодавства, ознаками вбивства є:

- умисність, тобто наявність умислу на його вчинення;
- протиправність;
- наслідок у вигляді заподіяння смерті іншій людині.

Отже, першою ознакою вбивства є умисність. На наш погляд, беззаперечним є той факт, що при вчиненні найтяжчого злочину проти особи, вина винної особи повинна виявлятися виключно у формі умислу.

Розкриваючи це питання, не можна не зазначити ст. 119 КК України, що передбачає відповідальність за вбивство з необережності. Відносно зазначеної норми, ми цілком погоджуємося з думкою М. І. Хавронюка, який зазначає, що спричинення смерті у разі вчинення умисного діяння та у випадку необережності є двома різними, за правовим змістом, кримінально-правовими явищами. Для обох характерним є один вид суспільно небезпечного наслідку – смерті людини, але діяння, які призводять до нього, є істотно різними, що є визначальним для недопустимості позначення позбавлення життя з необережності терміном “вбивство” [11, с. 652].

Крім того, необхідно зауважити, що у кримінально-правовій літературі вже неодноразово наголошувалося на недоцільності або неточності законодавчого визначення норми, передбаченої ст. 119 КК України. На підставі зазначеного серед науковців існують різні думки відносно зміни редакції вказаної норми, а саме: заподіяння смерті через необережність [12, с. 73], заподіяння або спричинення смерті через необережність [13, с. 4], необережне заподіяння смерті [14, с. 75] тощо.

У зв'язку з тим, що дослідження законодавчого визначення норми, передбаченої ст. 119 КК України, не є безпосереднім предметом нашого дослідження, ми не будемо розвивати дискусію з цього питання, лише зазначимо, що погоджуємося з позицією відносно недосконалості визначення вказаної норми.

Наступною ознакою вбивства є протиправність. У загальному виді зазначена ознака, на підставі аналізу поняття “злочин” та ознак, що йому притаманні, виражається у передбаченні того чи іншого діяння в Особливій частині КК України, звідси діяння характеризується як злочинне. Виділення законом кримінальної протиправ-

ності як обов'язкової ознаки злочину є конкретним вираженням принципу законності в кримінальному праві: кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, що вчинила таке суспільно небезпечне діяння, яке передбачено законом як злочин, вичерпний перелік яких міститься в Особливій частині КК України. У зв'язку з цим, уже сам факт наявності будь-якої норми в Особливій частині КК України, в тому числі норми, що передбачає відповідальність за вбивство, прямо вказує на протиправність цього діяння.

Досліджуючи це питання необхідно зауважити, що окремі автори зазначають, що акцентування у визначенні, передбаченому в ч. 1 ст. 115 КК, на протиправність заподіяння смерті іншій людині виділяє поняття вбивства зі звичайного поняття позбавлення життя. В цьому аспекті не будь-яке позбавлення життя є неправомірним і таким, що тягне кримінальну відповідальність. Зокрема, не вважається вбивством умисне заподіяння смерті іншій людині, вчинене за наявності деяких обставин, що виключають злочинність діяння [15, с. 21].

На нашу думку, з метою термінологічного розвантаження кримінального закону та недоцільності використання слова “протиправність” у визначенні вбивства, що дається законодавцем у ч. 1 ст. 115 КК України, враховуючи те, що будь-яке діяння, що міститься в Особливій частині КК України, характеризується такою ознакою як протиправність, є доцільним його виключення.

Наступною ознакою вбивства є наслідок у вигляді заподіяння смерті іншій людині. Вказівка в ч. 1 ст. 115 КК на заподіяння смерті іншій людині підкреслює, що заподіяння смерті самому собі (самогубство) не розглядається як злочин, і в разі невдалої спроби суїциду особа не несе за це відповідальності.

Тут також слід звернути увагу, що, на думку законодавця, вбивство – це заподіяння смерті. Але, в КК є цілий ряд статей, які встановлюють відповідальність за злочини, наслідком яких є смерть потерпілого (наприклад, ч. 2 ст. 286, ч. 3 ст. 314 КК України та ін.). Тому, на наш погляд, доцільним є зазначити про спрямованість на заподіяння зазначених наслідків.

Розглядаючи це питання необхідно зазначити, що смерть людини є кінцевим моментом її буття у реальній дійсності, кінцевим моментом її життя. Життя – це певний проміжок часу, протягом якого людина, як біологічна істота, існує у реальній дійсності. Необхідно зауважити, що у кримінально-правовій літературі серед авторів немає єдності думок відносно того, коли має місце початок життя, тобто коли життя особи потребує самостійної кримінально-правової охорони та коли має місце кінець життя, тобто коли особа вважається померлою.

Для розв'язання питання про початок людського життя у юридичному плані, у першу чергу, слід керуватися медичним аспектом. Згідно з Інструкцією “Про визначення критеріїв живонародженості, мертвонародженості та перинатального періоду”, затвердженою Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 19 лютого 1996 року, № 31, зареєстрованої Міністерством юстиції України від 5 квітня 1996 року, № 160/1185, живонародження – це повне вигнання або витягнення продукту зачаття з організму матері незалежно від тривалості вагітності, який після такого відокремлення дихає або виявляє інші ознаки життя, такі як: серцебиття, пульсація пуповини або відповідні рухи довільної мускулатури незалежно від того, перерізна пуповина, чи ні, чи відшарувалась плацента [16]. Кожен продукт такого народження вважається живонародженим. Звідси випливає, що в разі відсутності першого вдиху новонародженого він

може вважатися живим, тобто вже почалося його життя, за умови наявності інших ознак життя, а саме: серцебиття, пульсації пуповини тощо. Таким чином, у медичному аспекті питання про початок життя вирішується в альтернативному варіанті: початковим моментом людського життя є повне вигнання продукту зачаття з організму матері незалежно від тривалості вагітності, який після такого відокремлення дихає або виявляє інші ознаки життя, такі як: відповідні рухи довільної мускулатури незалежно від того, перерізна пуповина чи ні, чи відшарувалась плацента.

Розкриваючи це питання, необхідно зазначити, що серед науковців немає єдності думок відносно початку життя людини, серед яких можна виокремити: кримінально-правова охорона життя людини повинна починатися саме з початку фізіологічних пологів незалежно від того, чи з'явилася хоча б одна частина тіла дитини з утроби матері; з юридичної точки зору, початок життя людини датується народженням мозку, а більш точно – досягненням плоду повних двадцяти двох тижнів внутрішньоутробного розвитку; момент повного відділення плоду від утроби матері й першого вдиху новонародженого. Із цього моменту починається самостійний кисневий обмін в організмі новонародженого, тобто життя. У теорії кримінального права найпоширенішою позицією відносно життя людини є те, що початком життя вважається початок фізіологічних пологів. Така позиція, враховуючи й те, що вона підтверджена медичним критерієм, на наш погляд, є вірною.

Другою часовою межею життя людини є смерть. Як кінцевий результат життєдіяльності живої істоти смерть є невідворотним припиненням життєдіяльності організму, загибеллю особи як відокремленої живої системи.

З медичної точки зору смерть розглядається не як одиничний акт, а як певний процес, який має два етапи: клінічну смерть і біологічну. Клінічна смерть – це відворотний етап вмирання, який має місце впродовж 5-7 хвилин після припинення кровообігу і дихання. Протягом цього періоду ще зберігається робота нервових клітин головного мозку, після чого настає біологічна смерть, коли внаслідок кисневого голодування (гіпоксії) гинуть нервові клітини головного мозку і настає невідворотне припинення фізіологічних процесів у клітинах і тканинах, при якому заходи по оживленню організму залишаються безрезультатними. Розмежування клінічної і біологічної смерті має важливе практичне значення, оскільки в стані клінічної смерті особа є суб'єктом права, зокрема права на життя, по відношенню до якого медичні працівники несуть обов'язок по наданню медичної допомоги [17].

Відповідно до ст. 15 зазначеного закону людина визнається померлою з моменту констатації смерті її мозку, тобто повної і незворотної втрати всіх його функцій.

Отже, на підставі зазначеного можна дійти висновку, що кінцевим моментом життя визнається настання фізіологічної смерті, коли внаслідок повної зупинки серця і припинення постачання клітинам кисню, відбувається незворотний процес розпаду клітин центральної нервової системи і смерть мозку.

У ч. 1 ст. 115 Кримінального кодексу України прямо вказано на заподіяння смерті іншій людині.

З урахуванням того, що вбивство, за нашим переконанням, може бути вчинено лише з умисною формою вини, вказівка на спрямованість діяння при вбивстві на відповідний об'єкт, життя іншої людини з метою відмежування вбивства від інших злочинів із складною формою вини (коли відношення до наслідку – заподіяння сме-

рті людини або загибелі людей є необережним) вважається доцільним та обґрунтованим кроком законодавця.

Для підтвердження зазначеного, на нашу думку, доцільно зазначити наступне. Щодо визначення вбивства залежно від того, роль якого за видом об'єкту злочину (єдиного безпосереднього, основного безпосереднього чи додаткового безпосереднього – в залежності від того на що безпосереднє спрямоване злочинне посягання винної особи, тобто в залежності від спрямованості її умислу) грає життя іншої людини у відповідному посяганні, доцільно зазначити, що життя людини є однаково цінним як у тому випадку, коли воно є основним безпосереднім об'єктом певного злочину, так і в тому випадку, коли воно є додатковим безпосереднім об'єктом певного злочину. Тому вбивство має місце у будь-якому випадку умисного протиправного позбавлення життя іншої людини, яке є або єдиним безпосереднім об'єктом, або основним безпосереднім об'єктом, або додатковим безпосереднім об'єктом злочину. А використання у законодавчому визначенні поняття вбивства формулювання “заподіяння смерті іншій людині” є виправданим.

Таким чином, незалежно від того, яким об'єктом злочину є у посяганні життя іншої людини, умисне позбавлення життя іншої людини завжди є вбивством, навіть якщо воно є способом вчинення іншого злочину. У випадку, коли життя іншої людини не є єдиним або основним безпосереднім об'єктом злочину, її вбивство кваліфікується або за відповідною статтею Кримінального кодексу або за сукупністю злочинів.

На підставі вищевказаного, на нашу думку, з метою термінологічного розвантаження кримінального закону є доцільним виключення слова “протиправне” з визначення вбивства, що дається у ч. 1 ст. 115 КК України. Отже, ми вважаємо, що під вбивством необхідно розуміти умисне позбавлення життя іншої людини.

Список використаної літератури:

1. Жижиленко А. А. Преступления против личности / А. А. Жижиленко. – М., Л. : Госиздат., 1927. – 140 с.
2. Пионтковский А. А. Преступления против личности / А. А. Пионтковский. – М. : Юр. изд-во НКЮ СССР, 1938. – 136 с.
3. Мендельсон Г. А. Уголовная ответственность за убийство и телесные повреждения / Г. А. Мендельсон. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1962. – 40 с.
4. Шаргородский М. Д. Избранные работы по уголовному праву / М. Д. Шаргородский. – СПб. : «Юридический центр Пресс», 2003. – 434 с.
5. Глушков В. А. Ответственность за преступления в области здравоохранения / В. А. Глушков. – К. : Вища школа, 1987. – 199 с.
6. Баулін Ю. В. Протиправність як ознака вбивств / Ю. В. Баулін // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004 р. – К.– Х. : “Юрінком Інтер”, 2004. – С. 18 – 19.
7. Андреева Л. А. Влияние жестокости преступного поведения на уголовную ответственность / Л. А. Андреева, П. Ю. Константинов. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. – 210 с.
8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [3-тє вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2003. – 1056 с.
9. Уголовный кодекс Украины : Научно-практический комментарий / под ред. Е. Л. Стрельцова. – [Издание седьмое, переработанное и дополненное]. – Х. : ООО “Одиссей”, 2010. – 904 с.
10. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. [Електроний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1329869296477451>.
11. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. Монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
12. Мамчур В. Проблема визначення поняття вбивства в кримінальному праві України / В. Мамчур // Право України. – 1999. – № 3. – С. 71 – 73.
13. Остапенко Л. А. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом'якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук :

- 12.00.08 “кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Л. А. Остапенко. – К., 2003. – 17 с.
14. Дзюба В. Т. Деякі питання кримінальної відповідальності за вбивство за кримінальним законодавством України / В. Т. Дзюба // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : Матер. наук.-практ. конф. [Харків] 22-23 квітня 2004 р. – К.– Х. : “Юрінком Інтер”, 2004. – С. 72 – 78.
15. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / В. М. Мамчур. – Київ, 2002. – 207 с.
16. Інструкція “З визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості”, затвердженої Наказом Міністерства охорони здоров'я України № 179 від 29 березня 2006 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06>.
17. Закон України “Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини” від 16 липня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/%D0%BF%D196>.

Каранікола Е.П. Понятіе и признаки убийства / Е. П. Каранікола // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 388-393.

В работе исследуется понятие “убийство” и анализируются присущие ему признаки. Указывается, что в соответствии с действующим уголовным законодательством, признаками убийства являются умысленность, противоправность, последствие в виде смерти другого человека, на основании чего убийством признается деяние, совершенное с умыслом (прямым или косвенным). Ответственность за убийство содержится в Уголовном кодексе Украины. Данное деяние может быть совершено с момента начала физиологических родов до момента биологической смерти. Обосновывается позиция относительно нецелесообразности использования признака “противоправность” в определении анализируемого понятия на основании того, что признак “противоправность” является признаком любого преступления, исходя из определения данного понятия, которое содержится в ч. 1 ст. 11 Уголовного кодекса Украины. Дается авторское определение понятию “убийство”, в соответствии с которым под убийством понимается умысленное лишение жизни другого человека.

Ключевые слова: убийство, жизнь, смерть, противоправность.

Karanikola L. Concept and signs of murder / L. Karanikola // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 388-393.

In this work the concept “murder” is investigated and appropriate features are analyzed. Specified, that by the signs of murder, in accordance with a current criminal legislation, there are intention, illegality, consequence as death of other human, on the basis of what an act perfect confesses murder with intention (direct or indirect), responsibility for murder is contained in the Criminal code of Ukraine, this act can be accomplished from the moment of beginning of physiological childbirth to the article of biological death. The position is justified concerning inexpediency using of a sign “illegality” in definition of analyzed concept, on the basis of that sign “illegality” is the sign of any crime, coming from determination of this concept which is contained in p. 1 art. 11 the Criminal code of Ukraine. Author's definition of the concept “murder” is given in accordance with which under murder intentional privation of life of other human is understood.

Keywords: murder, life, death, illegality.

УДК 343.14

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ ЙОГО ВИДІВ

Коришков М. В.

Донецький інститут внутрішніх справ

Розглядаються сучасні теоретичні й практичні питання тактики пред'явлення для впізнання. Проблеми, що підняті автором, стосуються визначення впізнання як ототожнення об'єкта за його ідеальним образом, класифікації впізнання за видами.

Ключові слова: "досудове розслідування", "слідча (розшукова) дія", "впізнання", "об'єкти впізнання", "доказування".

Встановлення фактичних обставин вчинення злочину й доведення причетності до нього конкретних осіб під час кримінального провадження здійснюється за допомогою доказування, одним із засобів якого є отримання доказів з такого джерела, яким може бути протокол пред'явлення для впізнання. Порядок й підстави проведення даної слідчої (розшукової) дії докладно регламентовані чинним кримінально-процесуальним законодавством. Проте ця обставина не виключає значної кількості помилок, котрі характеризують організацію, підготовку й проведення пред'явлення для впізнання та використання його результатів у кримінальному провадженні. Аналіз слідчої практики показує, що при проведенні пред'явлення для впізнання припускаються помилки як процесуального, так і тактичного характеру, що інколи призводить до втрати доказів, порушення прав і інтересів особи. Найчастіше такі порушення пов'язані з прорахунками в організації його проведення, здійсненні комплексу підготовчих заходів та використанні криміналістичних засобів, прийомів та методів під час проведення даної слідчої (розшукової) дії.

Пред'явлення для впізнання, як засіб збирання криміналістичної інформації у практиці розкриття злочинів, відомий вже давно. Але до того, як набути теперішнього вигляду, впізнання пройшло тривалий шлях визнання, організаційного формування, удосконалення та законодавчого визнання. Питання формування криміналістичних знань щодо здійснення пред'явлення для впізнання глибоко досліджені вітчизняними та зарубіжними вченими в галузі кримінального процесу й криміналістами. Зокрема, цим проблемам на дисертаційному рівні приділили свою увагу Н.Г.Бритвіч, Т.А.Вольська, А.Я.Гінзбург, М.О.Головецький, Л.М.Іванська, Г.І.Кочарова, Л.Д.Удалова, П.П.Цветков, І.В.Шевчук та ін. Окремі аспекти пред'явлення для впізнання висвітлювалися в працях О.Я.Баєва, В.П.Бахіна, Р.С.Белкіна, О.М.Васильєва, В.К.Гавло, В.Г.Гончаренка, Г.О.Зоріна, Л.М.Карнеєвої, В.А.Колесника, В.О.Коновалової, В.С.Кузьмічова, О.М.Ларіна, В.Г.Лукашевича, Є.Д.Лук'янчикова, М.В.Салтевського, З.Г.Самошиної, М.О.Селіванова, В.О.Снеткова, О.Г.Філіпова, К.О.Чаплинського, В.Ю.Шепітька, Н.А.Якубович, Д.Ю.Яковлева та інших вчених, проте в них відсутні комплексні дослідження, які розглядали б методологічні та методичні напрями інформаційної сутності пред'явлення для впізнання, недостатньо розглядалися проблеми ситуаційного підходу до провадження даної слідчої дії. Деякі, переважно процесуальні та психологі-

чні аспекти проблеми впізнання отримали належне дослідження та висвітлені в ґрунтовних працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Між тим тактико-криміналістичний аспект пред'явлення для впізнання вимагає удосконалення і додаткового аналізу під кутом зору сучасних змін, що відбуваються у сфері судочинства, нових підходів до формулювання окремих норм вітчизняного кримінального процесуального законодавства та сучасних потреб правоохоронної практики. Різноманітність процесуальних і криміналістичних проблем впізнання особи та речей зумовлює потребу подальших наукових пошуків на цьому напрямі юридичної науки й правоохоронної практики.

Під час проведення досудового розслідування поширеною слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на пошук та перевірку доказів, є пред'явлення для впізнання. Процесуальні, психологічні й тактико-криміналістичні проблеми впізнання як окремої слідчої дії тривалий час перебувають у сфері уваги вітчизняних та зарубіжних науковців, якими здійснено низку важливих в теоретичному й практичному розумінні дисертаційних досліджень, наявність яких сприяє реалізації теоретичних положень криміналістики в практиці підготовки й проведення впізнання та використання його результатів у розслідуванні, що мало б істотно підвищувати якість цієї слідчої (розшукової) дії. Проте поява за останній час високоточних наукових засобів ідентифікації людини за матеріальними слідами-відображеннями показала низьку достовірність традиційно використовуваних способів впізнання особи, застосування яких в багатьох випадках призводило до отримання недостовірних результатів і тягло за собою засудження невинних осіб, яких в наступному доводилося реабілітувати. Це викликало інтерес вчених до причин помилкового впізнання і слугувало одним з чинників для продовження наукових пошуків у цьому напрямі криміналістичної тактики [1, с.500].

Проблемні питання пред'явлення для впізнання мають широке висвітлення в низці наукових праць, окремі з яких постають теоретичним підґрунтям для здійснених і майбутніх наукових досліджень. Водночас багатоаспектність даної проблеми, її важливість для практики кримінального судочинства не дають можливості в якійсь одній праці висвітлити усі питання, що мають як теоретичне, так і практичне значення. Чимало питань перед науковцями і практиками поставило введення в дію Кримінального процесуального кодексу України, в якому процесуальні норми, що встановлюють порядок підготовки й проведення впізнання, а також визначають його види, потребують свого тлумачення, а можливо й уточнення. Використання сучасних досягнень криміналістики, кримінального процесу, психології, експертології, судової медицини та інших наук дає змогу значно підвищити ефективність пред'явлення для впізнання, використовуючи при цьому новачі вітчизняного процесуального законодавства, більш повно оцінити його результати, своєчасно виявити і виправити допущені помилки чи окремі недоліки. Сьогодні, з урахуванням накопиченого наукового й практичного досвіду, критичного осмислення наявних недоліків потрібно не лише переглянути традиційні питання пред'явлення для впізнання, але й розробити низку додаткових рекомендацій з проведення даної слідчої дії в умовах нового кримінального процесуального законодавства України. Все це зумовлює потребу, доцільність і актуальність подальших наукових пошуків в межах тактики окремої слідчої дії – пред'явлення для впізнання.

Інформаційною основою впізнання є ознаки об'єкта (особи, речі), який підлягає пред'явленню для впізнання, котрі сприймаються і особою, яка впізнає, і слідчим, і іншими учасниками слідчої дії під час її проведення. Шляхом виділення та порівняння найбільш характерних ознак та особливостей образу в пам'яті та об'єкта в натуральному вигляді відбувається встановлення тотожності, подібності або відмінності. Таким чином, на думку Є.Д. Лук'янчикова, впізнання припустимо розглядати як криміналістичну ідентифікацію, яка відбувається за ідеальними відображеннями (слідами пам'яті) зовнішніх ознак об'єктів. Під ознакою розуміють зовнішнє відбиття властивостей об'єкта. Якість – це те, що внутрішньо притаманне об'єкту та характеризує його. Сукупність властивостей об'єкта робить його якісно визначеним, індивідуальним. Протягом значного часу властивості об'єкта зберігаються незмінними, мають добру сталість, а ознаки його можуть відносно змінюватися. Це повинно враховуватися при проведенні пред'явлення для впізнання. Специфіка такої ідентифікації полягає у тому, що вона може здійснюватися лише тими особами, які особисто сприймали об'єкт; ідентифікованим виступає образ пам'яті об'єкта, який відбився у свідомості особи, що впізнає, та є недоступним для безпосереднього сприйняття іншими особами [2, с. 6], а про акт узнавання, що відбувся, інші особи, зокрема й слідчий, дізнаються лише зі слів тієї особи, яка впізнає.

Проведення впізнання особи та речей під час проведення досудового розслідування має відповідне наукове обґрунтування, що дає підстави стверджувати про достовірність отримуваних результатів. Проте окрім наукової обґрунтованості, впізнання як процесуальна дія повинно мати належне процесуальне вираження та здійснюватися із дотриманням процесуальних норм, тактико-криміналістичних прийомів і рекомендацій, які й забезпечують правомірність та достовірність отриманих результатів, що можуть бути визнані як докази у кримінальному провадженні.

Специфіка досудового розслідування зумовлюється обставинами вчинення злочину та конкретними умовами проведення слідчих (розшукових) дій. Загалом, обстановка, в якій триває досудове розслідування, має специфічний характер, оскільки формується під впливом низки об'єктивних та суб'єктивних факторів. Така обстановка впливає на рішення слідчого, прокурора щодо потреби й можливості проведення конкретної слідчої дії, вибору ним часу, місця, тактичних прийомів її проведення. Це стосується й прийняття процесуального рішення про доцільність та порядок проведення впізнання особи чи речей. До об'єктивних факторів, що впливають на прийняття слідчим рішення про проведення впізнання, можна віднести механізм учинення кримінального правопорушення, його слідову картину, наявність доказів, місце й час проведення досудового розслідування. Суб'єктивними факторами виступають рівень професійної підготовки слідчого, прокурора, поведінка учасників, які беруть участь у кримінальному провадженні тощо.

Уміння правильно організувати й провести слідчу (розшукову) дію, правильно оцінити отримані результати вказує на належний рівень професійної підготовки слідчого, прокурора. Під час досудового розслідування вся система тактико-криміналістичних прийомів, рекомендацій, комбінацій, операцій втілюється за допомогою слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, важливе значення серед яких надають проведенню впізнання особи чи речей.

На сьогодні пред'явлення для впізнання має відповідну процесуальну урегульованість в Кримінальному процесуальному кодексі України і є доволі розповсюджене

ною в практиці досудового розслідування слідчою (розшуковою) дією, але в науковій літературі вчені до визначення поняття та розуміння сутності пред'явлення для впізнання, тлумачення процесуальних вимог і правил, тактичних прийомів його підготовки й проведення фіксування отриманих результатів і їх оцінки все ще підходять по-різному.

Так, сьогодні, на думку однієї групи вчених, пред'явлення для впізнання – це самостійна слідча (процесуальна) дія, яка проводиться з метою встановлення тотожності, подібності або відмінності наданих для ознайомлення декількох предметів або окремих осіб з тими, які очевидець (свідок, потерпілий, підозрюваний) сприймав за певних обставин розслідуваної події [3, с.48; 4, с.447; 5, с.450; 6, с.171]. У таких визначеннях автори вказують на самостійне значення впізнання і називають суб'єктів впізнання – свідка, потерпілого, підозрюваного та обвинуваченого.

Інші вчені пред'явлення для впізнання визначають як слідчу дію, що полягає у пред'явленні свідкові чи іншій особі об'єктів, які вони спостерігали раніше, з метою встановлення їх тотожності або групової належності [7, с.314; 8, с.147]. Суб'єктами впізнання у цьому визначенні виділяють лише свідка та інших осіб, не конкретизуючи їх процесуальний статус і ставлячи за завдання окрім встановлення тотожності, також визначення групової належності об'єкта впізнання, не даючи переліку таких об'єктів.

На думку інших науковців, пред'явлення для впізнання – це слідча дія, яка полягає в пред'явленні особі, яка раніше була допитана, будь-якого об'єкта (в числі однорідних) з метою його ототожнення або встановлення групової належності з об'єктом, якій раніше спостерігався у зв'язку з обставинами, що мають значення для розслідуваної справи [9, с.43]. Автори цього визначення, спираючись на думки інших науковців, вказують також і на обов'язковість проведення попереднього допиту особи, котра має впізнавати, та пред'явлення об'єктів впізнання у числі однорідних, що загалом не змінює розуміння сутності впізнання.

Впізнання не належить до слідчих (розшукових) дій, проведення яких, відповідно до кримінального процесуального закону, є обов'язковим. Необхідність у проведенні цієї дії кожного разу визначається особою, яка проводить досудове розслідування, відповідно до слідчої ситуації, що склалася на певному його етапі. Загальна мета пред'явлення для впізнання полягає в отриманні доказів, які являють собою висновок одного з учасників процесу, про результати проведеної ним ідентифікації – тотожність, схожість або відмінність особи чи речей, представлених для ознайомлення, з ознаками таких об'єктів, що збереглися в його пам'яті. Пред'явлення для впізнання, як самостійна слідча (розшукова) дія, є важливим засобом збирання доказової інформації, а також дозволяє перевірити показання осіб, які допитані (потерпілого, свідка, підозрюваного), висунути й перевірити слідчі версії, отримати нові та перевірити існуючі докази у кримінальному провадженні.

Сьогодні в нашій країні процесуальний порядок проведення впізнання регламентується нормами чинного кримінального процесуального законодавства – ст.ст. 228-232 КПК України, а підстави для його проведення впливають не із змісту чи букви, а із духу закону, а також із сутності та завдань конкретного кримінального провадження.

К.О. Чаплинський слушно підкреслює те, що пред'явлення для впізнання проводиться за наявності юридичних та фактичних підстав, зокрема, при наявності

ті: суб'єкта впізнання; протоколу його допиту, в якому зафіксовано показання про прикмети та особливості об'єкта, та про обставини, за яких він його сприймав; об'єкта, який підлягає впізнанню; декількох схожих об'єктів, які пред'являються разом з об'єктом впізнання. Під фактичними підставами він розуміє наявність у слідчого даних процесуального та непроцесуального характеру, які дозволяють зробити висновок про необхідність (доцільність) та можливість проведення даної слідчої дії [10, с.333-334]. Ці думки були висловлені К.О.Чаплинським з урахуванням процесуальних норм, які діяли до прийняття нового Кримінального процесуального кодексу, але вони не втратили свого значення й з урахуванням сучасних реалій кримінального процесу, оскільки відповідають як теорії кримінальної процесуальної науки, так і криміналістичним положенням тактики підготовки й проведення впізнання як окремої слідчої (розшукової) дії.

Найбільші розбіжності у кримінальній процесуальній та криміналістичній класифікації видів впізнання ми спостерігаємо саме за ознакою об'єктів пред'явлення для впізнання. За об'єктами, які можуть пред'являтися для впізнання відповідно до чинного КПК України, розрізняють тактику пред'явлення для впізнання особи (ст. 228 КПК), пред'явлення для впізнання трупа (ст. 230 КПК) та речей (ст. 229 КПК). Проте, з криміналістичної точки зору, встановлення лише такого переліку об'єктів впізнання є явно не достатнім з огляду на фактичну практику та потреби досудового розслідування й судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень. Водночас варто зазначити, що які саме матеріальні об'єкти слід відносити до речей, законодавець на сьогодні не визначає взагалі. Так само не прописано в процесуальній нормі чіткого розуміння тих обставин, що пред'явлення для впізнання трупа завжди пов'язується із впізнанням особи, яку той, хто впізнає, знає чи просто бачив за її життя, а не трупа як окремого об'єкта із властивими йому ознаками.

Дослідження слідчої практики дає підстави дійти висновків, що на досудовому слідстві пред'являються для впізнання різноманітні об'єкти, зокрема, й ті, котрі прямо не вказані в процесуальній нормі і котрі не можуть повністю відповідати розумінню ні особи, ні предметів, як це було вказано в процесуальних нормах КПК України 1961 р., ні речей, як це вказано в чинному вітчизняному КПК. Такими об'єктами можуть виступати окремі приміщення, споруди, окремі ділянки місцевості, транспортні засоби, тварини чи їх трупи та ін. Відсутність у процесуальному законі визначеного переліку об'єктів, які підлягають пред'явленню для впізнання, викликає серед вчених процесуалістів і криміналістів та практиків різноманітність думок стосовно цього.

Так, одні автори до кола об'єктів, які можуть бути пред'явлені для впізнання, включають: живих осіб; трупи людей та їх частини; предмети і документи; тварин та їх трупи; ділянки місцевості, приміщення і споруди [11, с.226; 12, с.378]. Деякі автори, наприклад, Ю.М.Корухов, М.В.Жогін, поруч з раніше зазначеними, відносять до числа об'єктів, які можуть бути пред'явлені для впізнання, рукописи текстів [13, с.7; 14, с. 410]. Інші науковці, автори підручників з криміналістики, до об'єктів впізнання відносять маски з обличчя, що виготовлені після смерті особи, зліпки окремих частин тіла [15, с.301], хоча вірогідність та значущість для практики впізнання саме таких об'єктів викликає значні сумніви.

Правомірним процесуально, зважаючи на головну ідею законодавця, і тактично обґрунтованим може бути проведення впізнання не лише особи чи речей, а й інших

об'єктів (тварин, приміщень, будівель, ділянок місцевості та ін.) за фотографіями або відеографічними зображеннями.

В.І.Комісаров вказує на те, що з криміналістичної точки зору впізнання доцільно поділяти (класифікувати) на такі види: 1 – за суб'єктом впізнання – свідок, потерпілий (зокрема і малолітній), підозрюваний, обвинувачений; 2 – за об'єктами впізнання – живі особи, предмети (документи), трупи, тварини; 3 – за особливостями відображення ознак об'єктів у навколишньому середовищі – за усним мовленням і ходом, за фотографічним зображенням, за "моделями", частинами шуканого об'єкта; 4 – за умовами організації провадження слідчої дії – повторне впізнання, "зустрічне" впізнання та інші; 5 – за органолептичними ознаками сприйняття і впізнання об'єкта – зорове, слухове, тактильне (сліпими особами); 6 – за іншими учасниками слідчої дії – з участю педагога, перекладача, спеціаліста, захисника та інших осіб; 7 – за слідчими ситуаціями і обстановкою впізнання – конфліктне і безконфліктне, в морзі, в лікарні, в місцях тимчасового тримання під вартою тощо [16, с.120]. Така класифікація видів впізнання за криміналістичними ознаками варта на увагу, претендує на деяку повноту, проте не позбавлена й недоліків. Так, не зовсім зрозумілим є таке: чому серед суб'єктів виокремлюють впізнання, що проводиться з малолітнім лише потерпілим, а не називають малолітнього свідка, чому за об'єктами документи дорівнюють до предметів, а серед об'єктів називають живих осіб і трупи людей, проте тварин називають лише як живих, а не вказані трупи тварин? Фотографічне зображення – це не особливість відображення об'єкта у навколишньому середовищі, а особливість способу фіксації зображення об'єкта і чому в такому випадку не називається відеографічне зображення, котре більш повно передає збережені властивості об'єкта, до того ж у супроводі звукової інформації. Сьогодні розроблені такі новітні способи фіксації як голографічні та 3D-зображення, які не можна віднести ні до фотографічних, ні до відеографічних. Також немає пояснень тим позиціям, чому серед органолептичних ознак не враховані смакові, а проведення тактильного впізнання передбачається тільки для сліпих, хоча тактильні властивості мають й інші люди, а деякі сліпі, навпаки, мають надзвичайно низькі тактильні відчуття. Навряд чи доцільно тактичні ситуації впізнання конфліктні та безконфліктні (а є ще й сприятливі) як підстави для класифікації слідчих дій ставити в один ряд із визначенням їх за місцем проведення – морг, лікарня, до того ж вказівка у переліку класифікації на "та інші" розширює класифікаційний ряд видів впізнання до безмежності.

Як висновок можна сформулювати ту тезу, що відмінність підходів до криміналістичної класифікації видів впізнання підкреслює різноманітність об'єктів, які можуть і повинні бути пред'явлені для впізнання під час досудового розслідування. Розроблення тактичних прийомів і рекомендацій для проведення впізнання як слідчої (розшукової) дії потребує додаткового глибокого вивчення та нових кроків у реалізації в практику роботи органів досудового розслідування. Водночас така різноманітність видів впізнання, які потребують свого тактико-криміналістичного забезпечення, вказує й на те, що кримінально-процесуальна і криміналістична класифікація видів впізнання завжди матимуть певні розбіжності. В процесуальних нормах передбачити всі об'єкти впізнання і встановити для них правила проведення слідчої (розшукової) дії неможливо, а тому криміналістична класифікація видів впізнання завжди буде ширшою але такою, яка враховує загальні процесуальні приписи щодо проведення цієї процесуальної дії.

Список використаних джерел:

1. Солодов И.А. Проблемы обеспечения достоверности опознания человека при расследовании / И.А.Солодов // Вестник Воронежского гос. ун-та. Серия Право. 2010. – №1. – С.499-505.
2. Лук'янчиков Є.Д. Пред'явлення для впізнання : навч. посібник / Є.Д.Лук'янчиков, О.М.Моїсєєв. – Макіївка : Графіті, 1998. – 104 с.
3. Криминалистика : краткая энциклопедия / Автор-составитель Р.С.Белкин. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1993. – 111 с.
4. Ищенко Е.П. Криминалистика : учебник / Е.П.Ищенко, А.А.Топорков; под ред. Е.П.Ищенко. – М. : Юр. фирма "КОНТРАКТ": ИНФРА-М, 2005. – 748 с.
5. Когутич І.І. Криміналістика : курс лекцій / І.І.Когутич. – К. : Атіка, 2008. – 888с.
6. Гора І.В. Криміналістика : посіб. для підготовки до іспитів / І.В.Гора, А.В.Іщенко, В.А.Колесник. – 3 вид. – К. : Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. – 236 с.
7. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.Ю.Шепітька. – 2-ге вид., переробл. і допов. – К. : Концерн "Видавничий Дім Ін Юре", 2004. – 728 с.
8. Настільна книга слідчого : [наук.-практ. видання для слідчих і дізнавачів] / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін. – К. : Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. – 720 с.
9. Біленчук П.Д. Основи криміналістичної тактики: курс лекцій / П.Д.Біленчук, А.П.Гель. – Вінниця : Вінницька філія МАУП, 2001. – 116 с.
10. Чаплинський К.О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : дис. докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / К.О.Чаплинський. – Дніпропетровськ, 2011. – 570 с.
11. Кузьмічов В.С. Криміналістика : навч.посіб. / В.С.Кузьмічов, Г.І.Прокопенко. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
12. Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. / М.В.Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
13. Корухов Ю.М. Предъявление для опознания на предварительном следствии и в суде / Ю.М.Корухов. – М. : Юрид. лит., 1969. – 135 с.
14. Руководство для следователей / Отв. ред. Н.В.Жогин. – М. : Юрид.лит., 1971. – 752 с.
15. Криминалистика : учебник / Отв. ред. Н.П.Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 718 с.
16. Тактика следственных действий : учебное пособие / Под ред. В.И.Комиссарова. – Саратов : СГАП, 2000. – 202 с.

Коршиков М. В. Современные проблемы предъявления для опознания и классификация его видов / М. В. Коршиков // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 394-400.

Рассматриваются современные теоретические и практические вопросы тактики предъявления для опознания. Поднятые автором проблемы касаются определения опознания как отождествления объекта по его идеальному образу, классификации опознания по видам.

Ключевые слова: "досудебное расследование", "следственное (розыскное) действие", "опознание", "объекты опознания", "доказывание".

Korshikov M. V. Sovremennyye problems of producing for identification and классификация of his kinds / M. V. Korshikov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 394-400.

The modern theoretical and practical questions of tactics of producing are examined for recognition. Problems that heaved up by an author touch determination of recognition as equation of object after his ideal character, classifications of recognition on kinds.

Keywords: "pre-trial investigation", "inquisitional(of criminal investigation) action", "recognition", "objects of recognition", "finishing" telling.

УДК 343.195.3

ЗАСТАВА ЯК ЗАПОБІЖНИЙ ЗАХІД В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Крайнюк В.Г.

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпропетровськ, Україна

У статті розглядаються суть та основні напрямки застосування застави як запобіжного заходу у кримінальному судочинстві. Розглядається історичні аспекти застави, згідно до російського дореволюційного законодавства. Сучасне застосування застави за Українським законодавством, психологічні, матеріальні та інші аспекти використання застав для держави, суспільства, звинувачуваних осіб.

Ключові слова: Застава як запобіжний захід в кримінальному судочинстві.

Здобуття Україною незалежності, розбудова демократичної правової держави викликали необхідність реформувати кримінально-процесуальне законодавство як у цілому, так й окремі його інститути. Прийнята у 1996 році Конституція України вимагає посилення правових гарантій дотримання прав і свобод громадян. Небезпеку їх безпідставного обмеження чи порушення у кримінальному процесі становлять запобіжні заходи. Останні у певний спосіб впливають на реалізацію конституційних прав громадян, оскільки так чи інакше обмежують особисту свободу, хоч і тільки на підставах та в порядку, які встановлені законом, й при дотриманні усіх кримінально-процесуальних гарантій прав особи.

Однією із таких гарантій є запровадження нового запобіжного заходу - застави. Вона була введена в систему запобіжних заходів у листопаді 1996 року з метою ліквідувати суттєвий розрив у “суворості” її окремих елементів, запровадити певну альтернативу запобіжному заходу у вигляді тримання під вартою. Адже застава впливає на майнову сферу особи, не обмежуючи усіх інших фундаментальних прав громадян, і водночас гарантує досягнення мети застосування запобіжних заходів.

Кримінально-процесуальний закон Російської імперії (Статут кримінального судочинства 1864 р.) передбачав заставу як “захід судового примусу”, що робило можливим її активне використання. Перші кодифіковані кримінально-процесуальні закони УРСР також знали цей запобіжний захід (ст.ст. 142, 151 КПК УРСР 1922 р., 1927 р.), але наступна кодифікація кримінально-процесуального законодавства УРСР (1960р.) цим запобіжним заходом знехтувала. Застава знову була введена до кримінально-процесуального законодавства України лише 20 листопада 1996 року. Однак в Україні значних наукових досліджень не проводилось. Хоч деякі його теоретичні та практичні аспекти розглядались М.М.Михеєнком, В.Т.Нором, В.П.Шибіком, А.Я.Дубинським, Є.Н.Александровим, Г.Н.Ветровою, М.Гранкіним, Ю.М.Грошевим, П.М.Давидовим, З.З.Зінатулліним, З.Д.Єнікєєвим, З.Ф.Ковригою, М.Колоколовим, Ф.М.Кудіним, Ю.Д.Лівшицем, І.Л.Петрухіним, П.П.Пилипчуком, І.Я.Фойницьким, Л.В.Франком, М.А.Чельцовим, В.П.Шибіко та ін.. Проте, практика правозастосування висунула значно ширше коло проблемних питань для вирішення їх наукою кримінально-процесуального права. Отже, існуючий стан дослі-

дженості застосування застави у кримінальному процесі та практичний характер наукової проблеми засвідчують необхідність її наукового дослідження.

Відповідно до Закону України від 20 листопада 1996 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України» у систему діючих запобіжних заходів, передбачених ст.149 КПК України (в редакції 1960 року), введена застава [8]. Внесення цього доповнення до закону було ініційовано Верховним Судом України з метою ліквідувати суттєвий розрив у системі запобіжних заходів, запровадити певну альтернативу запобіжному заходу у вигляді тримання під вартою [23].

Як відзначив свого часу Ю.Д.Лівшиц, один з дослідників проблем застосування запобіжних заходів, застава з давніх часів існувала не лише в цивільному, але й в кримінальному процесі. В епоху існування майнової відповідальності особи за делікти застава, а також майнова порука, застосовувались порівняно з іншими запобіжними заходами найчастіше. У подальшому, коли майнову відповідальність змінила особиста, ці запобіжні заходи зовсім втратили своє значення. У період панування інквізиційного процесу, де покарання за своїм характером було особистим, а по суті – індивідуально фізичною розправою, домінуючим запобіжним заходом став арешт. Згодом, у період промислового капіталізму, були поновлені такі запобіжні заходи, як застава та майнова порука [18].

Існувала застава як запобіжний захід та широко запроваджувалась в колишній Російській імперії на підставі Статуту кримінального судочинства 1864 р (ст.ст. 78, 79), а в колишньому СРСР застава знаходила своє застосування лише в період НЕ-Пу [19].

Кримінально-Процесуальним кодексом УРСР в редакції 1927 р. передбачалась можливість застосування запобіжних заходів з тим, щоб обвинувачений не ухилився від слідства і суду. Відповідно до ст.142 цього кодексу видами запобіжних заходів були: підписка про невиїзд; порука особиста й майнова; порука професійних і інших громадських організацій; зарука; домашній арешт; ув'язнення. Зі змісту ст.151 цієї вітчизняної пам'ятки права вбачається, що зарука була фактично заставою. Так, в ст. 151, 152, 153, 154 цього Кодексу встановлювалось, що «зарука це є гроші або інше майно, що його кладе в депозит суду саме винувачений або інша особа, або група осіб чи організація на забезпечення стання винуваченого до слідства або на суд».

Суму заруки мав визначити слідчий орган чи суд з врахуванням ваги вини, ваги доказів, що є в справі, майнового стану поручника або заручника та інших обставин справи. Про прийняття поруки чи заруки складався відповідний протокол, який підписувався поручником чи заручником, копія протоколу видавалась цим особам. Передбачалось, що в разі втечі обвинуваченого чи ухилення від слідства і суду, покладена зарука зверталась в доход Української Республіки [13].

Багатьма авторами висловлювалось негативне ставлення до застави. Так, В.М. Корнуков, погоджуючись з думкою практичних працівників щодо неефективності застави та необхідності її виключення з законодавства, обґрунтував свою позицію тим, що застава як запобіжний захід неприйнятна з позицій досягнутих соціальних та економічних перетворень. Водночас автор визнав, що працівники органів слідства та дізнання, які опитувались при проведенні відповідного дослідження, заставу не застосовували, а отже конкретних даних, що давали б підставу говорити про реальну неефективність цього запобіжного заходу наведено не було [14].

Зокрема, М.С. Строгович дотримувався тієї точки зору, що користі і добра від запобіжного заходу - застави - ніколи не було і не буде, а непорозуміння і непорозумінь скільки завгодно. Обґрунтовуючи свою позицію, він вважав, що немає таких злочинів, по яких в якості запобіжного заходу можливо обрати заставу, адже застава за своєю природою придатна лише у відношенні заможних осіб. Неприпустимо, підкреслював М. С. Строгович, обирати заставу у серйозних злочинах у випадках, коли запобіжним заходом могло б бути обрано тримання під вартою, оскільки в цих випадках вийшло б, що майново сильні особи мають можливість відкуповуватися від тюрми грошима, інші ж такої можливості не мають. Однак, якщо застосувати інше положення, тобто обрати заставу лише у випадках, коли могли б бути обрані інші, ніж тримання під вартою, більш легкі запобіжні заходи, подібного положення не вийде, але непорозуміння і неув'язки як і раніше залишаться. М.С. Строгович порівнював внесення застави як запобіжного заходу з відкупом від в'язниці, посилаючись на те, що заставу з обвинуваченого силою взяти не можна, вона вноситься тільки добровільно і якщо припустити, що обвинувачений, до якого слідчий в якості запобіжного заходу призначив заставу, цю заставу внести не хоче, в цьому випадку слідчий натомість застави не може обрати тримання під вартою, оскільки виходить, що обвинувачений, вносячи заставу, відкуповується від в'язниці. За таких умов, робив висновок М.С. Строгович, «єдино правильним виходом є повна відмова від подібної кримінально-процесуальної поступки обвинуваченому, якою є застава в якості запобіжного заходу».

Ставлячись з великою повагою до думки М.С. Строговича, хотілося б звернути увагу на соціальну і політичну його основу і відзначити, що державі просто не вигідно було використовувати заставу та інші запобіжні заходи, не пов'язані із триманням під вартою якості запобіжних заходів, в силу необхідності розробки законодавцем механізму застосування цих запобіжних заходів. А з приводу застосування застави у вигляді відкупу від в'язниці, необхідно зауважити, що запобіжний захід - це не покарання за скоєний злочин, а лише засіб, що дозволяє перешкодити обвинуваченому сховатися від слідства і суду, запобігти вчиненню нових злочинів.

Ми дотримуємося тієї точки зору, що застава як запобіжний захід має право на існування, вона ефективна і дієва, особливо при вчиненні корисливих злочинів, і це підтверджує практика.

Як свідчать дані, наведені на міжнародному семінарі з питань застосування застави та досудового тримання під вартою, що відбувся у Львові у листопаді 1998 р., організаторами якого були Американська асоціація правників "Правова ініціатива у Центральній та Східній Європі" та Львівське адвокатське об'єднання «Верховенство права», у США застава застосовується щодо 70 відсотків всіх обвинувачених.[12].

Таким чином, запровадження у судочинстві України норм про заставу викликано як необхідністю дотримання норм міжнародного права, що стало частиною національного законодавства, так і потребою самого судочинства.

Незастосування застави призвело зрештою до різкого зростання числа осіб, що за обвинуваченням у малозначних злочинах позбавлялися волі. У рамках репресивної кримінальної політики істотних змін зазнало і процесуальне законодавство. З'явилися норми, що ставлять необхідність арешту обвинуваченого в пряму залежність від характеру злочину. На практиці це привело до того, що "серйозним" визнавався лише арешт. Що ж до підписки про невиїзд, то вона використовувалася тільки тому,

що застосування запобіжних заходів щодо обвинуваченого до направлення справи в суд вважалось "де-факто" обов'язковою вимогою.

Застава, власне, займає якраз проміжне місце серед названих заходів: вона менш сувора за взяття під варту, але й більш сувора, ніж усі інші заходи, передбачені ст.176 КПК України. А тому вона без позбавлення особи волі здатна в більшій мірі за інші заходи гарантувати неухилення підозрюваного, обвинуваченого від явки до органів розслідування, прокурора, суду та його належну поведінку. В цьому полягає особливе місце застави серед інших заходів.

Застава у кримінальному судочинстві - це один з видів процесуального примусу, який застосовується у встановлених кримінально-процесуальним випадках до визначених ним суб'єктів за наявності встановлених ним умов та у передбаченому порядку. Згідно із ст.182 КПК України суть застави як запобіжного заходу полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок органу досудового розслідування або суду підозрюваним, обвинуваченим, підсудним, іншими фізичними чи юридичними особами чи передачі їм інших матеріальних цінностей з метою забезпечення належної поведінки, виконання зобов'язання не відлучатися з місця постійного проживання або з місця тимчасового знаходження без дозволу слідчого чи суду, явки за викликом до органу розслідування і суду особи, щодо якої застосовано запобіжний захід.

Застосування застави має і психологічний аспект. Слідчий і прокурор, а також суд в цілому ряді випадків може розраховувати на те, що підозрюваний, обвинувачений також може бути зацікавлений в забезпеченні нормальних умов провадження у справі. Відмова від використання в рамках закону подібної зацікавленості потрібно розцінювати як тактичну помилку. Якщо підозрюваний, обвинувачений спроможний усвідомити, що від його поведінки багато в чому залежить не тільки те, чи буде він до суду під вартою чи ні, але й обсяг покарання, то, як правило, в його лояльності до своїх кримінально-процесуальних обов'язків сумніватися не доводиться. Однак такий запобіжний захід, як арешт, застосовуються звичайно в односторонньому порядку, думка підозрюваного, обвинуваченого, наявність у нього бажання співробітничати не з'ясовується і не враховується [27]. Цю прогалину вдається заповнити, вдаючись до майнових гарантій, які перешкоджають ухиленню підозрюваного від слідства і правосуддя.

Державний примус в процесі застосування застави полягає в існуванні реальної загрози втрати підозрюваним чи заставодавцем майна, що складає предмет застави у випадку невиконання підозрюваним покладених на нього і прийнятих ним обов'язків. Як відмічав М.О.Чельцов, застава розрахована на створення у підозрюваного, обвинуваченого достатньо сильного егоїстичного мотиву, спрямованого на неухилення від явки і тим самим до збереження своїх чи заставодавця майнових прав та інтересів [33].

Для застосування застави необхідні певні підстави для цього, зокрема наявність у матеріалах кримінального провадження доказів, які вказують на те, що підозрюваний, обвинувачений (підсудний) дійсно скоїв злочин і що він буде ухилятися від слідства і суду або виконання процесуальних рішень; перешкоджати встановленню істини чи продовжить злочинну діяльність, тобто коли є підстави для обрання запобіжного заходу, при цьому взяття під варту чи подальше тримання під вартою не викликано необхідністю.

Має рацію В.Руднев, відзначаючи, що виникає парадоксальна ситуація, коли особи, що підозрюються в здійсненні тяжких злочинів та володіють значними коштами, звільняються під заставу, в той час як осіб, що не мають грошей і не вчинили тяжких злочинів, беруть під варту без всякої надії бути відпущеними на свободу під заставу, оскільки оскаржити суму застави, призначену слідчим, прокурором, судом, не можна. Таким чином, виходить, що мета застави - забезпечення явки підозрюваного - відсувається на другий план, а на перший виступає вилучення як можна більшої суми грошей у них. Показово, що судді США в деяких випадках дотримуються принципу, згідно якого "бейл" (застава, поручительство) взагалі не застосовується до осіб, які не спроможні внести гроші або цінності. У той же час пропонуються інші варіанти звільнення особи з-під варту. Тим самим досягається рівність захищеності особистості і разом з тим особи, що здійснили тяжкі злочини і здатні внести заставу, з-під варту не випускаються [26].

Безумовно, що визначаючи розмір застави в даний час, органи слідства і суду не мають права вказувати його у меншій сумі, ніж це встановлено законом, навіть за наявності якихось виняткових обставин. Цікавою з цього приводу є думка М.Колоколова. Автор вважає, що коли про те, що якщо запобіжний захід обраний лише з метою отримання доказів або з матеріалів справи явно простежується, що з урахуванням тяжкості вчиненого злочину та даних про особу засудження до позбавлення волі мало ймовірно, розмір застави може бути мінімальним. Це можна проілюструвати на наступному прикладі. В одній із справ був арештований М. Він не був раніше судимий, а роль його в здійсненні злочину незначна. Промисловий районний суд м. Курська, розглянувши скаргу М. на законність і обґрунтованість арешту, звільнив його під заставу. Розрахунок судді виявився правильним. М. Ухилився від правосуддя не став. Виграш очевидний: держава не понесла витрат на утримання обвинуваченого в слідчому ізоляторі, людина повернулася в сім'ю, сума застави йому повернена після вступу вироку в законну силу. З урахуванням поведінки М. йому була призначена умовна міра покарання. Аналіз правозастосування показує, що в подібній ситуації застава найбільш раціональний запобіжний захід. Число осіб, що ухилилися від органів слідства і суду, за статистичними даними, не перевищує 2% [15].

При вирішенні питання щодо розміру застави виникло ще одне питання: чи слід враховувати цивільний позов у частині тільки стягнення матеріальної шкоди, чи такий необхідно визначати і з врахуванням розміру заподіяної моральної шкоди, обґрунтованої достатніми доказами. Для прикладу розглянемо наступний казус. Тернопільський районний суд у справі про обвинувачення К. (ст.ст.215, ч.2, 111 ч.2, 177 ч.1 КК України) своїм вироком звернув заставу в розмірі 1000 грн. на відшкодування матеріальних збитків. В даному випадку органи досудового слідства встановили розмір застави менший за розмір цивільного позову, як в частині матеріальних збитків, так і моральної шкоди [10].

Привіренні постановленого питання необхідно звернутись до норм цивільного законодавства, зокрема ст. 440-1 ЦК України, якою визначено, що моральна шкода є немайновою. Тому на визначення мінімального розміру застави в кожному конкретному випадку не повинні впливати заявлені в грошовому виразі вимоги про компенсацію моральної шкоди, а також матеріальні вимоги потерпілого, не пов'язані з вчиненням щодо нього злочину, розмір судових витрат тощо.

Список літератури:

1. Александров Е.Н. Залог скорее “мертв”, чем “жив”. – Материалы конференции “Государство и право на рубеже веков”. – М.: ИГПРАН, 2001. – С.172-176.
 2. Архів Апеляційного суду Львівської області. Справа №44у-28/97.
 3. Архів Галицького РВВС м.Львова. Матеріали кримінальної справи №141-2568/97.
 4. Бажанов М.И., Грошевой Ю.М. Советский уголовный процесс. – К.: Вища школа, 1978. – 471 с.
 5. Бандурка О.М., А.В. Портнов та ін. Кримінально- процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т.1. – К.: Право, 2012.-768 с.
 6. Бойко В.Ф. Гарантовані Конституцією України права і свободи людини мають надійно захищатися незалежним, компетентним і неупередженим судом // Вісник Верховного Суду України. – 1999. – №1. – С. 5-13.
 7. Буряков А.Д. Залог как мера пресечения в советском уголовном процессе // Вопросы борьбы с преступностью по советскому законодательству.– Иркутск, б.и., 1969.– С. 53-54.
 8. Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №4. – Ст.21.
 9. Гуценко К.Ф., Головки Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных стран. – М.: Зерцало, 2001. – 470 с.
 10. Довідка Верховного Суду України за результатами узагальнення слідчої і судової практики застосування запобіжного заходу у вигляді застави. – К.: Архів Верховного Суду України, 1998. – 14 с.
 11. Долгоруков С.В. Принцип неприкосновенности личности в уголовном судопроизводстве : автореф. дис...канд. юр. наук: 12.00.09 / Минский гос. ун-т. – Минск, 1985. – 21 с.
 12. Донченко Ю.В. Застава як запобіжний захід // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні (13-14 лютого 2002 р.): матеріали VIII регіональної науково-практичної конференції. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, юридичний факультет, 2002. – С. 302-305.
 13. Збірник Узаконень УРСР. – 1927. – №36-37. – Арт.163.
 - Корнуков В.М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве / В. М. Корнуков. – Саратов: Изд-во Саратов. юрид. ин-та. – 1978. – 137 с.
 15. Колоколов Н. Меры пресечения имущественного характера / Н. Колоколов // Российская юстиция. – 1998. – №12. – С.41-42.
 16. Кримінально-процесуальний кодекс України. Проект (за станом на 1 березня 2000 р.) підготовлено робочою групою КМ України. – Київ, 2000. – 178 с.
 17. Кримінально-процесуальний кодекс України. Цивільний процесуальний кодекс України / Верховний Суд України. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
 18. Лившиц Ю.Д. Меры пресечения в советском уголовном процессе / Ю. Д. Лившиц. – М.: Юридическая литература, 1964. – 138 с.
 19. Люблинский П.И. Меры пресечения. Комментарий к ст.ст. 143-161 Уголовно-процессуального кодекса / П. И. Люблинский. – М.: Право, 1926. – 74 с.
 20. Михайлов В.А. Залог – мера пресечения в уголовном судопроизводстве / В. А. Михайлов. – М.: Академия МВД РФ. – 1993. – 59 с.
 21. Михайлов В.А. Меры пресечения в российском уголовном процессе / В. А. Михайлов. – М.: Право и Закон, 1996. – 300 с.
 22. Николайчик В.М. Уголовный процесс США В. М. Николайчик. – М.: Наука, 1981. – 253 с.
 23. Пилипчук П.П. Питання застосування в слідчій та судовій практиці запобіжного заходу у вигляді застави / П.П. Пилипчук // Вісник Верховного Суду України. – 1998. – №3 (9). – С. 48-53.
 24. Права человека и предварительное заключение. Сборник международных стандартов, касающихся предварительного заключения. – Х.: Консум, 1997. – 158 с.
 25. Реформування системи запобіжних заходів у кримінальному судочинстві. Збірник матеріалів. – К.: Проект реформування кримінального права Департаменту Юстиції США сумісно з Програмою правових ініціатив у країнах Центральної та Східної Європи Американської Асоціації Правників у співробітництві з Верховним Судом України. – Київ: Верховний Суд України, 2000. –194 с.
 26. Руднев В. Залог в России, “бейл” в США / В. Руднев // Российская юстиция. – 1998. – №4. – С. 22.
 27. Томин В.Т. Острые углы уголовного судопроизводства В. Т. Томин. – М.: Юридическая литература, 1991. – 240 с.
 28. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германии (с изменениями и дополнениями на 1 января 1993 г.). Перевод Б.А.Филимонова. – М.: Правлит, 1994. – 365 с.
 29. Уголовный процесс Российской федерации. Учебник для вузов. Под общей ред. проф. П.А.Лупинской. – М.: Юрист, 1998. – 696 с.
 30. Урядовий кур’єр. – 30 серпня 2001 року, – №155. – С.9
 31. Цивільне право України. За редакцією О.В. Дзери, К.С. Кузнєцової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 803 с.
 32. Цивільний кодекс України / Кодекси України. Книга 2. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – С.135-238.
 33. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс / М.А. Чельцов. – М.: Госюриздат, 1951. – 512 с.
- Крайнюк В. Г. Залог в порядке меры пресечения в криминальном судопроизводстве / В. Г. Крайнюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 265 (65). № 1. – С. 401-407.**

В статье рассматриваются суть и основные направления применения залога как меры пресечения в криминальном судопроизводстве. Рассматриваются исторические аспекты залога, согласно российскому дореволюционному законодательству. Современное применение залога по украинскому законодательству, психологические, материальные и другие аспекты использования залогов для государства, общества, обвиняемых лиц.

Ключевые слова: Залог в порядке меры пресечения в криминальном судопроизводстве.

Kraynyuk V. G. Zalog for safe custody in the criminal legal proceeding / V. G. Kraynyuk // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 401-407.

In the article essence and basic directions of application of mortgage is examined as measures of suppression are in the criminal legal proceeding. Rozlyadaet'sya historical aspects of mortgage, concordantly to the Russian pre-revolution legislation. Modern application of mortgage on the Ukrainian legislation, psychological, material and other aspects of the use of mortgages for the state, society, accused persons.

Keywords: A mortgage is for safe custody in the criminal legal proceeding.

УДК 343.135

ПРОЦЕСУАЛЬНА ФОРМА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ВИПАДКАХ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ ОСОБЛИВОЮ ЧАСТИНОЮ КК УКРАЇНИ

Леоненко І. В.

Національна академія внутрішніх справ

У статті розглянуто процесуальну форму звільнення від кримінальної відповідальності як окремої структурної частини чинного КПК України. Наголошується на необхідності розмежування дискреційних та спеціальних підстав звільнення особи від кримінальної відповідальності, передбачених КК України.

Ключові слова: процесуальна форма, суд, прокурор, обвинувачений, захисник, звільнення від кримінальної відповідальності, клопотання, ухвала, закриття кримінальної справи, дискреційні підстави, спеціальні підстави.

У ст. 9 Конституції України зазначається: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України». Діяльність суду, а також сторін та інших учасників кримінального провадження регламентується кримінальним процесуальним законом.

Відповідно до ч. 1 ст. 9 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог цього Кодексу. Іншими словами, суд та інші органи державної влади, які беруть участь у кримінальному провадженні, зобов'язані дотримуватися кримінально-процесуальної форми.

В юридичній літературі *кримінально-процесуальна форма* визначається як передбачений кримінально-процесуальним законом порядок усієї кримінально-процесуальної діяльності органів досудового розслідування, прокуратури і суду, а також громадян, залучених до сфери цієї діяльності, як і порядок вчинення й оформлення окремих процесуальних дій, прийняття, оформлення та звернення до виконання процесуальних рішень [1, с. 26].

Додержання процесуальної форми забезпечує виконання всіх завдань кримінального судочинства загалом, а також спеціальних завдань кожної стадії та інститутів кримінального провадження.

Сучасні тенденції розвитку кримінального та кримінально-процесуального законодавства зумовлюють необхідність створення реального та дієвого процесуального механізму реалізації відповідних положень законів України.

Визначною подією стало прийняття 13 квітня 2012 р. нового КПК України. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності нарешті отримав належне законодавче оформлення у вигляді виділення в окрему структурну частину чинного КПК України.

Відомо, що у КПК України 1960 р. процесуальна форма звільнення від кримінальної відповідальності регулювалася ст. ст. 7 – 12. Даними статтями передбачався порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими підставами, які передбачені ст. ст. 45 – 49 та ст. 97 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Водночас процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності за спеціальними підставами, передбачений ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 4 ст. 258-5, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 4 ст. 321-1, ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4, ч. 6 ст. 369 КК, ч. 4 ст. 401 КК України, не був закріплений в даному КПК України взагалі. Таке звільнення здійснювалось здебільшого за аналогією.

Деякі радянські дослідники цілком виправдовували застосування аналогії у практичній діяльності органів досудового розслідування та суду. Так, Р. Д. Рахунов зазначав, що «застосування закону за аналогією у випадках наявності прогалин у діючому законодавстві – прийом цілком правомірний» [2, с. 69]. На думку М. С. Строговича, якщо яке-небудь питання, що виникло в слідчій чи судовій практиці не отримало прямого вирішення в діючому кримінально-процесуальному законодавстві, а його вирішення є необхідним, то цілком можливо застосувати той процесуальний закон, який передбачає найбільш схожий випадок [3, с. 49].

Зрештою, даний підхід знайшов своє відображення у п. 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» від 26 квітня 2002 р. № 4, де вказується, що звільнення від кримінальної відповідальності та закриття кримінальної справи на підставах, передбачених ч. 4 ст. 307 та ч. 4 ст. 309 КК України має здійснюватись за правилами, передбаченими ст. ст. 7, 7-1, 7-2 КПК України [4, с. 270].

Застосування «аналогії» у кримінальному провадженні є, на думку автора, суттєвим порушенням кримінально-процесуальної форми та в багатьох випадках призводить до процесуального спрощенства. Це, в свою чергу, призводить до порушення закону і може спричинити скасування або зміну прийнятого рішення.

Новим КПК України усунуто дану прогалину та встановлено загальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності, який передбачений ст. ст. 285 – 289 § 2 «Звільнення від кримінальної відповідальності» глави 24 «Закінчення досудового розслідування. Продовження строку досудового розслідування» цього Кодексу.

Статтею 285 КПК України визначено загальні положення кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Так, у ч. 1 ст. 285 КПК України вказується, що особа звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність.

Під звільненням від кримінальної відповідальності слід розуміти передбачену законом відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, обмежень її певних прав і свобод, визначених КК України [5, с. 58].

До випадків звільнення від кримінальної відповідальності належать: 1) дійове, каяття; 2) примирення винного з потерпілим; 3) передача особи на поруки; 4) зміна обстановки; 5) закінчення строків давності та 6) спеціальні випадки, передбачені Особливою частиною КК України.

Статтею 286 КПК України визначається порядок звільнення від кримінальної відповідальності. У ч. 1 цієї статті зазначається, що звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення здійснюється судом.

Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності (далі – клопотання) та без проведення досудового розслідування у повному обсязі надсилає його до суду (ч. 2 ст. 286 КПК України).

Перед направленням клопотання до суду прокурор зобов'язаний ознайомити потерпілого та з'ясувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності. На думку Д. П. Письменного, дана вимога є зрозумілою і логічною, оскільки спрямована на захист законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні [6, с. 622].

З одного боку, законодавець цілком правильно зобов'язує прокурора з'ясувати ставлення потерпілого до звільнення особи від кримінальної відповідальності, а з іншого така вимога є доцільною тільки щодо застосування дискреційних підстав звільнення від кримінальної відповідальності. Звільнення ж від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених Особливою частиною КК України, так само, як і у випадках, що передбачені ст. ст. 45, 46 та 49 КК України, з'ясування ставлення потерпілого до такого звільнення, на думку автора, не потребує взагалі, оскільки є імперативним (обов'язковим до виконання).

Вимоги (зміст та форма), яким має відповідати клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені у ст. 287 КПК України «Клопотання прокурора про звільнення від кримінальної відповідальності».

Як зазначає Ю. В. Баулін, питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності виникає тільки в тих випадках, коли були всі підстави для покладання на неї такої відповідальності [5, с. 52]. Звідси логічним видається встановлення та подальше викладення у клопотанні прокурора, зокрема, доказів, які підтверджують факт вчинення особою кримінального правопорушення (п. 6 ч. 1 ст. 287 КПК України).

Втім, не завжди таке клопотання надходить від прокурора. Відповідно до ч. 4 ст. 286 КПК України, якщо під час здійснення судового провадження щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом, сторона кримінального провадження (наприклад, обвинувачений або його захисник. – *І.Л.*) звертається до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого, суд має невідкладно розглянути таке клопотання.

Так, 4 січня 2013 р. під час підготовчого засідання в приміщенні Голосіївського районного суду м. Києва по обвинуваченню М. у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 309 КК України, захисник обвинуваченого попросив закрити провадження у справі та звільнити його підзахисного від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 309 КК України. При цьому він попросив долучити до кримінального провадження медичну довідку. Суддя задовольнив клопотання та долучив документи до провадження. Прокурор з приводу заявленого клопотання відмітив, що *є законні підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності та закриття кримінального провадження*. Обвинувачений підтримав клопотання захисника в повному обсязі, просив його задовольнити та звільнити його від кримінальної відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 309 КК України на підс-

таві ч. 4 ст. 309 КК України. Вислухавши думку учасників, встановивши у підготовчому засіданні підстави для прийняття рішення, передбаченого п. 2 ч. 3 ст. 314 КПК України, суд виніс ухвалу про закриття кримінального провадження та звільнення М. від кримінальної відповідальності на підставі ч. 4 ст. 309 КК України [7].

Як вже зазначалося раніше, звільнення від кримінальної відповідальності є наявним на протязі всього судового розгляду у кримінальному провадженні, але до моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду. А отже в деяких випадках клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності може надходити до суду у визначеному законом порядку й під час судового розгляду кримінального провадження.

1 січня 2013 р. під час відкритого судового розгляду у Компаніївському районному суді Кіровоградської області кримінального провадження по обвинуваченню Г. у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ч. 2 ст. 317, ч. 1 ст. 309 КК України, обвинувачений Г. та його захисник заявили клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності у відповідності до вимог ч. 4 ст. 309 КК України, оскільки вважають, що на час розгляду справи обвинувачений Г. перестав бути суспільно-небезпечним, так як добровільно пройшов стаціонарне лікування від наркоманії. До матеріалів справи обвинувачений попросив долучити медичну довідку про проходження ним курсу стаціонарного лікування від наркоманії. Прокурор не заперечував щодо задоволення клопотання. Заслухавши клопотання обвинуваченого та його захисника, *врахувавши думку прокурора*, дослідивши матеріали кримінального провадження, суд своєю ухвалою задовольнив клопотання обвинуваченого Г., заклавши кримінальне провадження та звільнивши останнього від кримінальної відповідальності [8].

Таким чином, стає очевидним, що звільнення від кримінальної відповідальності є наявним на протязі всього судового розгляду у кримінальному провадженні, але до моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду.

На думку автора, врахування думки прокурора при звільненні особи від кримінальної відповідальності у випадку, передбаченому ч. 4 ст. 286 КПК України, є цілком виправданим, оскільки, по-перше, відповідає принципу змагальності у кримінальному судочинстві, по-друге, дає можливість заперечити щодо задоволення клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності в разі відсутності на те, з точки зору прокурора, законних підстав. До того ж не слід забувати, що прокурор є стороною обвинувачення, а тому у випадку надходження відповідного клопотання від сторони захисту може ставити підстави, що містяться у ньому, під сумнів. Зокрема, це стосується таких елементів звільнення від кримінальної відповідальності, як добровільність, своєчасність тощо.

Так, наприклад, існують випадки, коли суд, не перевірявши ретельно обґрунтованість спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених Особливою частиною КК України, ухвалює рішення про закриття кримінальної справи та звільняє особу від кримінальної відповідальності.

Статтею 288 КПК України регулюється процесуальний порядок розгляду питання про звільнення від кримінальної відповідальності.

У ч. 1 цієї статті передбачено загальний порядок розгляду клопотання прокурора в судовому засіданні, але з певними особливостями, які встановлюються цією

статтею. Він полягає в тому, що розгляд клопотання прокурора здійснюється у присутності сторін кримінального провадження, а також потерпілого.

Розглянувши клопотання прокурора (обвинуваченого, захисника. – *авт.*), з'ясувавши думку потерпілого (у випадку, якщо таке клопотання надійшло від сторони захисту – прокурора. – *авт.*) щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності, суд своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє особу від кримінальної відповідальності (ч. 2, ч. 3 ст. 288 КПК України).

Відповідно до ч. 4 ст. 288 КПК України у разі встановлення судом необґрунтованості клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (наприклад, зроблена особою заява про вчинений нею злочин є не добровільною, а вимушеною; особа, яка вчинила злочин, вирішила звернутися до правоохоронних органів вже після повідомлення їй про підозру; завдані злочином збитки були відшкодовані не в повному обсязі; в особі мається непогашена або незнята судом в установленому законом порядку судимість за вчинення аналогічного злочину тощо) суд своєю ухвалою відмовляє у його задоволенні та повертає клопотання прокурору для здійснення кримінального провадження в загальному порядку. Якщо таке необґрунтоване клопотання надійшло після направлення обвинувального акта до суду, то він продовжує судове провадження у загальному порядку.

Не дивлячись на позитивні зміни, що відбулися у кримінальному процесуальному законодавстві України, все ж таки воно не є досконалим. Зокрема, це стосується й аналізованого в статті інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Справа в тому, що застосування передбачених Особливою частиною КК України заохочувальних норм про звільнення від кримінальної відповідальності не пов'язується із реалізацією дискреційних повноважень суду, тобто таке звільнення завжди є обов'язковим [9, с. 137]. Обов'язковому звільненню від кримінальної відповідальності особа підлягає також у випадках, передбачених ст. ст. 45 та 46 КК України. Натомість звільнення від кримінальної відповідальності, передбачене ст. ст. 47, 48, 97 КК України здійснюється на розсуд суду.

Так, наприклад, у ст. 48 КК України вказується, що особу, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, *може бути* (курсив авт. – *І. Л.*) звільнено від кримінальної відповідальності, якщо буде визнано, що на час розслідування або розгляду справи в суді внаслідок зміни обстановки вчинене нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

Словосполучення «може бути звільнена від кримінальної відповідальності» надає право суду діяти у випадках, що передбачені ст. ст. 47 та 48 КК України, на власний розсуд. Натомість, словосполучення «звільняється від кримінальної відповідальності» носить імперативний характер та за наявності відповідних підстав, передбачених Особливою частиною КК України, зобов'язує суд, незалежно від свого внутрішнього переконання, звільнити особу від кримінальної відповідальності.

Таким чином, у КПК України відсутня чітка законодавча регламентація можливої відмови суду у звільненні особи від кримінальної відповідальності у передбачених ст. ст. 47 та 48 КК України випадках. Дана обставина потребує окремої процесуальної регламентації імперативних та дискреційних підстав звільнення від кримінальної відповідальності.

Не до кінця розроблено й процедуру розгляду судом клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, яке подається стороною захисту в порядку, передбаченому ч. 4 ст. 286 КПК України. На думку автора, в даному випадку потребує

законодавчого закріплення врахування судом думки прокурора щодо наявності законних підстав звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності.

З огляду на викладені обставини пропонується:

1) частину четверту статті 286 КПК України доповнити реченням такого змісту:

«В разі, якщо таке клопотання надійшло від обвинуваченого або його захисника, суд зобов'язаний вислухати думку прокурора щодо наявності законних підстав звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності»

2) частину 2 статті 288 КПК України викласти в такій редакції:

2. Суд зобов'язаний з'ясувати думку потерпілого щодо можливості звільнення підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених статтями 47, 48 Кримінального кодексу України.

Запропоновані автором зміни покликані встановити обов'язкове звільнення судом особи від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених Особливою частиною КК України. При цьому регламентується процесуальна роль прокурора при вирішенні в суді питання щодо можливості звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності за дискреційними та імперативними підставами.

Список літератури:

1. Назаров В. В., Омеляненко Г. М. Кримінальний процес України: Навчальний посібник. – Вид. 2-ге, доп. і переробл. – К., 2008. – 584 с.
2. Рахунов Р. Д. Аналогія в советском уголовном процессе / Р. Д. Рахунов // Правоведение. – 1971. – № 2. – С. 68 – 75.
3. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса М. С. Строгович. – М., 1968. – 470 с.
4. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах (Серія: «Кодекси і закони України»). – К.: Видавничий дім «Скіф», 2006. – 472 с.
5. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: Монографія / Ю. В. Баулін. – К.: Атіка, 2004. – 296 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.С. Шумила. – К.: Юстиніан, 2012. – 1224 с.
7. Єдиний державний реєстр судових рішень [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28967942> (28.02.2013р.).
8. Єдиний державний реєстр судових рішень [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29200395> (28.02.2013 р.).
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: 9-те видання, перероблене та доповнене / за редакцією М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.

Леоненко І. В. Процесуальна форма звільнення від кримінальної відповідальності на підставах, передбачених Особливою частиною КК України / І. В. Леоненко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 408-414.

В статье рассмотрена процессуальная форма освобождения от уголовной ответственности в качестве отдельной структурной части действующего УПК Украины. Отмечается необходимость разграничения дискреционных и специальных оснований освобождения лица от уголовной ответственности, предусмотренных УК Украины.

Ключевые слова: суд, прокурор, обвиняемый, защитник, процессуальная форма, освобождение от уголовной ответственности, ходатайство, постановление, закрытие уголовного дела, дискреционные основания, специальные основания.

Leonenko I. V. The procedural form of exemption from criminal responsibility on the grounds, stipulated by the Special part of the criminal code of Ukraine / I. V. Leonenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 408-414.

The article considers the procedural form of exemption from criminal liability as a structural part of the current of the CPC of Ukraine. It is noted necessity to distinguish between discretionary and special grounds for exempting a person from criminal responsibility provided for by the criminal code of Ukraine.

Key words: court, the Prosecutor, the accused, the lawyer, the legal form, the exemption from criminal liability of the application, the resolution, the closure of the criminal case, discretionary grounds, special grounds.

УДК 343.137.2

СДЕЛКА О ПРИЗНАНИИ ВИНЫ: НОВАЦИЯ УПК УКРАИНЫ

Макаров А. П.

Фирма «АБК», г. Симферополь, Украина

В статье рассматриваются проблемные вопросы применения в уголовно - процессуальном законодательстве Украины института соглашений о признании вины и определяются основные перспективы данного процесса.

Ключевые слова: соглашение о признании вины, процедура о признании вины.

Закрепление в уголовно процессуальном кодексе Украины института соглашений о признании вины подозреваемым (обвиняемым) является существенной и целесообразной новацией в уголовном процессуальном законодательстве Украины.

Такое утверждение имеет право на существование хотя бы по той причине, что то, что у нас является новацией уже апробировано на опыте зарубежными странами и длительное время применяется на практике.

Институт соглашений в уголовном судопроизводстве наиболее распространён в странах англо-саксонской правовой системы. Американский (англосаксонский) уголовный процессуальный институт является самым известным и наиболее изученным среди отечественных и зарубежных специалистов.

Причина такого внимания ученых к этому институту заключается в том, что он наиболее "контрастирует" по сравнению с отечественным принципом установления истины по каждому уголовному делу.

«Соглашения о признании вины» получили процессуальное оформление в США еще в XIX веке, где сначала они существовали как правоприменительные меры, а впоследствии они были официально признаны и законодателем, и судьями.

В частности, в 1968 – 1970 годах Верховный Суд США в ряде своих решений по конкретным делам признал конституционность практики «сделок о признании вины», фактически окончательно их легализовав.

По данным известного американского юриста Раймонда Моли если в 1839 г. в штате Нью-Йорк 22% приговоров по уголовным делам были результатом «сделки о признании вины» то, к 1869 году уже 70% всех уголовных дел были разрешены подобным способом.

В 1920 г. 88% всех уголовных дел были разрешены посредством заявлений о признании вины. В настоящее время более 90% уголовных дел в США не проходят через процедуру судебного разбирательства [5]. Соглашаясь на участие в сделке о признании вины, как устно, так и письменно, обвиняемый тем самым отказывается от некоторых конституционных и процедурных норм. Самое главное – это отказ от права на суд присяжных, гарантированный ему поправкой VI к Конституции США.

Соглашение о признании вины устраняет любые споры между обвинителем и защитой в отношении вины обвиняемого, а также является для обвиняемого средством избавиться от риска, который неизбежен в любом состязательном процессе.

Признание своей вины в уголовном процессе США автоматически влечет вынесение обвинительного приговора и судебное исследование других фактов (а значит и доказательств, представленных защитой) не производится.

Более того, факт признания своей вины обвиняемым прямо влияет на объем его прав на обжалование приговора и даже на определение наказания.

В настоящее время постоянно растет количество стран, где внедряется данный институт, несмотря на существующие видимые различия в национальных законодательствах и правовых менталитетах этих стран.

Институт соглашений о признании вины обвиняемым (подозреваемым) тесно связан с современными тенденциями внедрения преобразований в уголовном судопроизводстве Украины для повышения эффективности работы судебных и правоохранительных органов, а также решения ряда других задач, а именно:

1) ускорение процесса расследования преступления, а также ускорение судебного разбирательства;

2) экономический аспект – этот институт приводит к значительному уменьшению траты средств из государственного бюджета затраченных с момента сообщения лицу о подозрении в совершении преступления и до момента оглашения судом приговора;

3) сотрудничество подозреваемого или обвиняемого с правосудием помогает эффективно раскрывать преступления и оказывает значительную помощь правоохранительным органам в борьбе с организованной преступностью.

В уголовном судопроизводстве Украины (ст. 468 УПК Украины) выделяют два вида соглашений:

✓ соглашение о примирении между потерпевшим и подозреваемым или обвиняемым;

✓ соглашение между прокурором и подозреваемым или обвиняемым о признании вины [2, с. 820].

Рассматривая институт соглашений, наиболее актуальным и дискуссионным является соглашение между прокурором и подозреваемым или обвиняемым о признании вины, которое будучи одним из двух видов соглашений в уголовном производстве Украины приобрело наибольший общественный и информационный резонанс.

Соглашение о признании вины – это юридически оформленная договоренность, по которой стороны обвинения и защиты достигают согласия по решению дела, включая пункты обвинения, по которым обвиняемый признает себя виновным.

Предпосылкой, а также научно-правовой основой внедрения данного института вполне обоснованно можно считать Рекомендацию № 6 R(87)18 Комитета министров Совета Европы государствам-членам «Относительно упрощения уголовного правосудия» от 17 сентября 1987 года [3, с. 116-122].

В разделе III, «Упрощение обычных судебных процедур» данной рекомендации содержатся следующие положения: «Если конституционные и правовые традиции допускают это, то должна быть введена процедура «заявления подсудимого о признании вины», при которой от обвиняемого требуется явка в суд на ранней стадии производства, чтобы заявить в суде публично, принимает ли он или отвергает обвинения против себя, или должны быть введены подобные процедуры.

В таких случаях суд первой инстанции должен быть в состоянии решать, или обойтись без всего процесса расследования или части его и немедленно пе-

рейти к рассмотрению личности правонарушителя, вынесению приговора и, по возможности, решению вопроса о компенсации».

Когда это допускается конституционно-правовой традицией государства, должна применяться процедура «признания вины», согласно которой подозреваемый, правонарушитель должен в начале процесса выступить в суде с публичным заявлением о том, признает ли он обвинения против себя, или аналогичные процедуры. В таких случаях суд должен иметь возможность полностью или частично отказываться от следствия и непосредственно рассматривать личные качества правонарушителя, приговор и, когда это уместно, решать вопрос о компенсации.

Данное соглашение заключается в производстве по уголовным проступкам и преступлениям небольшой, средней тяжести, и тяжких преступлений, но только при условии, что вред в этом случае наносится общественным и государственным интересам. Соглашение между прокурором и подозреваемым или обвиняемым о признании вины может заключаться по инициативе, как прокурора, так и по инициативе подозреваемого или обвиняемого.

Сторонами заключения соглашения о признании вины выступают прокурор, осуществляющий процессуальное руководство соответствующим уголовным делом, и подозреваемый (обвиняемый).

Неоднозначно в УПК Украины решен вопрос о возможности защитника представлять интересы подзащитного в процессе заключения соглашения, в частности, если о возможности участия защитника при заключении соглашения о примирении прямо указано в кодексе, то об участии защитника при заключении сделки о признании вины ничего не сказано.

Однако, исходя из положений п. 3 ч. 3 ст. 42, ст. 48 УПК Украины и общих принципов уголовного судопроизводства подозреваемый (обвиняемый) должен иметь возможность консультироваться с защитником по условиям соглашения, порядка и правовых последствий его заключения [1].

Процесс заключения прокурором соглашения о признании вины состоит из трех этапов: уточнение позиций сторон, составление текста проекта соглашения, внесения соответствующих поправок в текст, разъяснение прокурором стороне последствий невыполнения соглашения, изготовление окончательного варианта соглашения, ознакомления подозреваемого (обвиняемого) с ним; подписания сторонами соглашения о признании вины [4].

В ч.4 статьи 469 УПК Украины законодательно закреплено одно существенное ограничение на заключение данного соглашения, таковым является недопустимость заключения соглашения о признании вины в уголовном производстве, в котором принимает участие потерпевший [2].

Соглашение о признании вины необходимо анализировать не односторонне, а учитывая все возможные положительные и отрицательные аспекты его внедрения в уголовном производстве нашего государства.

Правовой менталитет нашего государства, будучи сходным с другими странами, постсоветского пространства, не был адаптирован на такой резкий переход, к заимствованию, хоть и удачных в зарубежной практике, но всё же чуждых нашему пониманию сделок с государством в лице прокурора.

Поэтому среди отечественных юристов существуют опасения, что возможно этот институт будет работать в нашем государстве не совсем так идеально как в США – прародителе данного соглашения.

Ещё до принятия Украиной нового УПК высказывались мнения, что подозреваемый или обвиняемый, заключая соглашение о признании вины, может сознательно оговаривать других подозреваемых, совершая действия, подпадающие в рамки сотрудничества со следствием, с целью любой ценой получить более мягкое наказание.

Эти опасения могут быть вполне обоснованными и не беспочвенными, учитывая, что заключение или не заключение данного соглашения зависит от обстоятельств, которые учитываются прокурором, а одним из них как раз является степень и характер содействия подозреваемого или обвиняемого в уголовном производстве.

Противники данного соглашения приводят доводы о невозможности применения к подозреваемому или обвиняемому лицу иного наказания, чем это предусмотрено законом и первоначальной квалификацией и пересмотра квалификации только с целью «ускорения уголовного процесса».

Высказывая такую точку зрения, противники данного института указывают также и на то, что существенное ускорение уголовного процесса также может свидетельствовать и об утрате правоохранительными органами в погоне за скорейшим завершением уголовного производства доказательств необходимых для правильного установления истины в каждом конкретном случае.

Таковыми являются наиболее частые высказывания скептиков в адрес соглашения между прокурором и подозреваемым или обвиняемым о признании вины.

Тем не менее, реформирование уголовного судопроизводства Украины уже давно считалось необходимым.

Можно с уверенностью утверждать, что с течением времени дальнейшая сознательная и неукоснительная правоприменительная практика подскажет, насколько эти новации были эффективны, своевременны и обоснованы. Только предпринимая активные меры, используя зарубежную и мировую практику, можно усовершенствовать национальное законодательство и решить существующие, а также новые задачи, которые стоят не только перед уголовным судопроизводством Украины, но и перед государством и государственными органами в целом.

Список литературы:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Голос України. – 2012 – № № 90-91.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко. — Х.: Одіссей, 2013. — 1104 с.
3. Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – М.: СПАРК, 1998.– с. 116-122.
4. Портал Право Украины. Статья 472. «Содержание сделки о признании вины» – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : <http://pravo-ukraine.org.ua/resyrsi/kz/ugolovno-protsessualnyj-kodeks/5656-statya-472-soderzhanie-sdelki-o-priznanii-viny/> – Название с экрана.
5. Махов В.Н., Пешков М.А. Уголовный процесс США (досудебные стадии). Учебное пособие. – М.: ЗАО "Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. – 208 с.

Макаров О.П. Угода про визнання вини: новація КПК України / О. П. Макаров // Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І Вернадського. – Серія: Юридичні науки. – 2013. – Т. 26 (65). №1. – С. 415-419.

У статті розглядаються проблемні питання застосування у кримінальному процесуальному законодавстві України інституту угод про визнання вини та визначаються основні перспективи даного процесу.

Ключові слова: угода про визнання вини, процедура про визнання вини.

Makarov A. Plea agreement: Innovations LF Ukraine / A. Makarov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 415-419.

The article deals with the problematic issues of the criminal procedural legislation of Ukraine Institute of the plea agreement and identifies the major perspectives of the process.

Keywords: plea agreement, process of plea.

УДК 347.644/462(470+571) “17/19”

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СИРОТСКИХ СУДОВ ТАВРИЧЕСКОЙ ГУБЕРНИИ
ПО ОРГАНИЗАЦИИ ОПЕКИ, ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ПЕРЕДАЧИ В
ГОСУДАРСТВЕННУЮ СОБСТВЕННОСТЬ ИМУЩЕСТВА ЭМИГРАНТОВ
КРЫМСКИХ ТАТАР В XIX В.**

Ниметуллаева С. С.

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

В статье рассматривается деятельность сиротских судов Таврической губернии по организации опеки, использования и передачи в государственную собственность имущества эмигрантов крымских татар во второй половине XIX в. Указывается, что они действовали вместе с иными органами опеки, такими как Дворянские опеки и Таврическое Мусульманское Духовное Правление в вопросах выявления, использования и передачи в государственную собственность имущества эмигрировавших крымских татар.

Ключевые слова: сиротские суды, крымские татары, эмиграция, опека.

Актуальность проблемы исследования обуславливается необходимостью обращения к опыту организации регулирования 1) имущественных отношений, возникающих в результате оставления наследства несовершеннолетним, 2) решение принципиальных вопросов владения землей и прочим имуществом вынужденных и добровольных эмигрантов в условиях многонационального населения Крыма и региональных особенностей регулирования вопросов землепользования.

Обращение к истории и правовым основам деятельности сиротских судов, существовавших в Российской империи с принятием в 1775 г. «Учреждение губерний» и, в некоторых регионах до 1920 гг., на сегодняшний день обусловлено не только необходимостью выработки социально-экономических и правовых регуляторов защищающих права сирот и опекаемых, но и непрекращающихся споров о необходимости и формах развития ювенальной юстиции.

Среди современных исследователей проблемы, очевидно, в первую очередь необходимо назвать работы таких авторов как Азизбаева Р.Е. [1], Думенко О. Е. [2-3], Киприянова Н. В. [4], Нечаева А.М. [5], Стародубцев Ю.И. [6] и другие. Не сложно заметить, что это в основном российские авторы, исследовавшие те или иные аспекты деятельности сиротских судов или же общей системы заботы о малолетних и сиротах и т.д. Украинская историография проблемы менее богата, тем более что проблемы деятельности сиротских судов в Таврической губернии затрагивают лишь две найденные работы таких авторов как Змерзлый Б. В. [7] и Хутько [8].

В статье Б. В. Змерзлого в основном очерчены основные перспективы возможных исследований сиротских судов губернии, обозначены содержащиеся соответствующие материалы фонды Государственного Архива Автономной Республики Крым (далее – ГААРК), предложены некоторые методики исследования [7, 23-28].

Очевидно, учитывая высказанные Б. В. Змерзлым предположения, Т. В. Хутько в своей статье «Створення судових органів у Таврійській області у 80-ті –90-ті роки XVIII століття», в том числе, со ссылкой на архивные источники, указывает на даты открытия некоторых сиротских судов в регионе [8, с. 361]. При этом, иных работ, раскрывавших бы те или иные аспекты деятельности сиротских судов в Таврической губернии, их участие в государственной политике по отношению к различным национальностям Крыма, на сегодняшний день нет.

Приступая к изложению основного материала, необходимо указать, что отсутствие взвешенной национальной политики по отношению к крымским татарам, затянувшееся более чем на пол века определение их земельной и вакуфной собственности, разрыв многовековых традиционных религиозных связей с Турцией, а также множество других разнохарактерных причин привели к тому, что часть крымскотатарского населения в ходе Восточной войны 1853 – 1856 гг. активно поддержала антироссийскую коалицию, в особенности Турецкие войска. С окончанием боевых действий большинство из них узнав о принятии решения по оставлению Крыма в собственности России положили начало массовой эмиграции, в результате которой выехало десятки тысяч человек, а по некоторым данным и более.

Как общеизвестно, в подписанном по результатам Крымской войны мирном договоре (заключен 18/20 марта 1856 г., опубликован 10 апреля №30411) царское правительство вынуждено был пойти на многочисленные уступки, в том числе, согласно ст. 5. «Их Величества Император Всероссийский... даруют полное прощение тем из Их подданных, которые оказались виновными в каком либо в продолжение военных действий соучастии с неприятелем. При сем постановляется именно, что сие общее прощение будет распространено и на тех подданных каждой из воевавших Держав, которые во время войны оставались в службе другой из воевавших Держав» [9, с. 226-227].

Не смотря на столь широкий жест, эмиграция приняла весьма широкий характер, перешедший затем в мало управляемое бегство. Важным вопросом, как для оставшихся крымских татар, так и для российского правительства, стало определение дальнейшей судьбы имущества эмигрантов. Учитывая, что основным достоянием крымских татар в регионе была земля, то именно вокруг нее и развернулись основные баталии. Пытаясь спасти хотя бы часть брошенных земель, и, возможно отчасти улучшить собственное материальное положение, Таврическое Магометанское Духовное Правление во второй половине 1850-х начале 1860-х гг. пыталось некоторые из них объявить вакуфными. Однако учитывая значительную массу брошенных земель, недостаток их арендаторов и подтверждающих передачу земель и имущества документов, а также давление со стороны российского чиновничества, многие из них были утеряны [10, с. 156].

Значительная часть работы по выяснению, взятию на учет и дальнейшему использованию имущества и земель эмигрантов была возложена на сиротские суды. Очевидно, что такой шаг был вызван значительным опытом данных учреждений по опеке и контролю за сохранностью самого различного имущества. А именно эти работы предстояло провести в первую очередь, так как предстояло выяснить соответствие принадлежности брошенных земель именно эмигрантам, а в дальнейшем, в течении порядка 10 лет, не только их сохранить, но и при возможности получить доход, который, исходя из ситуации и действовавшей законодательной базы, так

или иначе в месте с землями должен был перейти государству. Учитывая что забота о выморочных имениях, с целью их перевода в казну была одним из важнейших направлений деятельности Сиротских судов, а также крайне расстроены финансы России после Крымской войны, этой работе сиротских судов было уделено особое внимание.

Учитывая ограниченный объем исследования приведем лишь наиболее типичные случаи из работы Евпаторийского и Бахчисарайского сиротских судов по опеке и дальнейшем переводе в казну брошенного имущества крымскотатарских эмигрантов.

Необходимо сразу отметить, что в Евпатории решение этих вопросов было возложено не только на местный сиротский суд, но и на специально созданный «Евпаторийский комитет над имениями ушедших за границу татар», с подключением других органов власти по мере необходимости. Так, к примеру, список земель оставшихся после выехавших за границу татар, был составлен Евпаторийским земским судом. На общем заседании комитета и сиротского суда от 26 февраля 1858 г., согласно представленному списку, оказалось, что некоторые из указанных в нем земель, принадлежали евпаторийским мещанам: Летий баю – 1700 десятин; Катлу баю 108 десятин, купцу Максуту 1557 десятин. Учитывая, что уездный кадий от принятия этих земель в свою опеку отказался, их решили отдать в опекуное управление. В результате Евпаторийская городская дума утвердила предложенные сиротским судом и комитетом двух опекунов по этим землям: купца Евстафия Христонопуло и мещанина Курутхай Батия [11, л. 2-3].

Но уже в скором времени выяснилось, что список земель эмигрантов был составлен земским судом несколько недобросовестно, что вскоре вызвало дополнительные разбирательства. Так, 19 июня 1858 г. Таврический губернатор писал Евпаторийскому комитету, что к нему поступили жалобы от вдовы и дочери уехавших. Он требовал объяснить, на каком основании эти земли были взяты в опеку как брошенные при наличии наследников [11, л. 7]. Комитету ничего не оставалось, как ответить, что если дочь представит доказательства, что она действительно наследница Летий бея, то ей земли вернут [11, л. 9]. В подтверждение этого, 21 января 1859 г. Куртаная Батиев писал в Евпаторийский сиротский суд, что Летий бай умер еще до войны в деревне Келечи, но у него осталась дочь, которой более 40 лет. Исходя из чего, необходимости устанавливать опеку не было, так как она и так уже по факту управляла наследством [11, л. 30].

По вопросу о принадлежности других земельных участков также началась ожесточенная борьба. Так, родственники купца Максут эфенди писали в сиротский суд, что он не бежал, а уехал поклониться гробу Магомета, но в Крыму остался его родной сын, который и являлся прямым наследником [11, л. 12]. Для выяснения ситуации был произведен опрос татар из деревень по этой земле с соответствующими подписями на показаниях [11, л. 20-24].

Сложившаяся ситуация вокруг опекаемого имущества создавала обстановку нервозности среди опекунов. Так, в своем письме от 29 января 1859 г. назначенный опекуном купец Евстафий Христонопуло всячески отбивался от опеки. Он писал что взят под надзор полиции за критические высказывания против начальства, а потому не может выезжать из города и заниматься этими землями [11, л. 27]. 3 февраля Христонопуло опять просил отставки, ссылаясь на то, что хотя его и освободили

от надзора полиции, но за время надзора его торговые дела пришли в расстройство и потому он будет вынужден много ездить, а значит, не может исполнять свои опекунские обязанности [11, л. 33]. Лишь 25 февраля вместо него назначили купца Караяна [11, л. 38].

В последующие годы шел длительный процесс выявления и использования брошенного имущества, при этом Евпаторийский сиротский суд строго следил за доходностью сданной земли в аренду. Так, к примеру, по состоянию на 10 ноября 1872 г. у мещанина Муратчи Белали Оглу арендовавшего 80 десятин земли при деревне Кары, обнаружилась недоимка 3 руб. 77, 5 коп. да еще налог 3 руб. 4 коп., итого – 6 руб. 81,5 коп. долга [12, л. 6].

Деятельность сиротского суда жестко контролировалась со стороны Таврического губернского правления, безусловно, материально заинтересованного в получении дополнительного дохода. Так, к примеру, 11 февраля 1874 г. правление приказало немедленно доставить из сиротского суда полные сведения об использовании имений татар, уехавших за границу, за 1872 – 1873 гг.: в чем состоит, сколько получено с них дохода, где он храниться, есть ли недоимки и т.д. [12, л. 17]. Из ответа сиротского суда мы узнаем, что таковых (арендаторов) было 5 человек, а самой опекаемой земли только 80 десятин [12, л. 18]. Вполне возможно, что аренда несколькими арендаторами была маловыгодна суду и потому, в 1875 г. он предпочел сделать попытку сдать всю землю в аренду в одни руки. Так или иначе, но им было составлено следующее объявление:

«Объявление от Евпаторийского сиротского суда, сим объявляется, что в присутствии его на 1-е число июля месяца сего года назначены торги, на отдачу в арендное содержание сроком на 3 года земли при деревне Кары Евпаторийского уезда состоящей в количестве 80 десятин принадлежащей ушедшему за границу татарину мещанину Муратши Байоглу, с узаконеную через 3 дня переторockкою. Желающие взять вышеозначенную землю в аренду могут явиться на то число в присутствии сего суда. Июня 20 дня 1875 г. Объявление публичное» [12, л. 23].

Безусловно, что имущество эмигрантов составляло куда более 80 десятин земли. Весь этот период шло выявление и составление описи пустых и разрушенных домов ушедших татар [12, л. 45]. Всех строений татар ушедших за границу, по состоянию на 1867 г., в Евпаторийском уезде было 485, в том числе разоренных 173. А по состоянию на 1875 г. – 241 строение. Из них на 189 описи доставили в управление бывшей городской думы, а на 81 в сиротский суд. Часть из них продали, а 15 отдали наследникам. Стоит, очевидно, упомянуть, что с городскими учреждениями по этим вопросам сотрудничало управление государственных имуществ [12, л. 46].

Учитывая длительность времени прошедшей с момента эмиграции, власть более решительно приступила к ликвидации опекаемых имуществ и окончательному превращению их в казенные. 9 июля 1875 г., указом из губернского правления, чиновнику по особым поручениям при начальнике губернии было поручено ехать в Евпаторию и лично заняться татарскими имениями [12, л. 47].

Следует, очевидно, также указать, что в этот период (1875 г.) в Евпаторийский сиротский суд входили: городской голова Самуил Мошевич Панпулов. Члены: Мортхай Осипович Сарачь, Гегель Моисеевич Гегелович, Константин Ильич Попойдопуло, Петр Петрович Фельдман, Курт Сеит Смаил Оглу, Агон Митаевич Сеореров [12, л. 54].

В связи с передачей земли государству, так как прошло более 10 лет, взявшим ее в аренду возвращали залого, в том числе титулярному советнику Василию Ива-

новичу Бембери 6 руб. [12, л. 57]. А логическим завершением этого вопроса можно назвать решение симферопольского окружного суда, в составе – председатель Д. А. Калмыков, члены: князь Н. С. Давыдов, почетный мировой судья К. А. Десеварджи, прокурор В. К. Анастасьев, от 5 сентября 1875 г. о передаче земли государству 180 десятин при деревне Кары [12, л. 64].

Аналогичные процессы происходили и в Бахчисарае. Так, 23 марта 1866 г. Таврическое губернское правление слушало рапорт губернского стряпчего №14, которым он сообщал, что на основании 213 ст. II ч. X т. по продолжению 1863 г., взятые в опекуное управление земли в Крыму, составлявшие собственность татар самовольно удалившихся за границу, были оставлены в опекуном управлении до окончания срока земской повинности со дня ратификации Парижского трактата, и было установлено, что если бы в течение того времени кто либо из означенных лиц возвратился и предъявил свои права на владение землей, то претензию каждого такого лица рассматривать отдельно установленным судебным порядком. На момент доклада вышеозначенный срок земской давности минул, и в связи с тем, что предъявление прав на земли было предоставлено только возвратившимся татар, а не «вступившим в подданство Турции и появляющихся в Крыму временно в звании турецкоподданных, также к оставшимся в Крыму родственникам их», то стряпчий предлагал все числящиеся ранее за ними земли и все собранные с них доходы, с разрешения правительства, передать в казну. О чем и доложил на усмотрение начальнику губернии. Опираясь на этот доклад, 22 апреля 1866 г. Таврическое губернское правление приказало Бахчисарайскому сиротскому суду, впрочем как и прочим сиротским судам, дворянским опекам и ТМДП, о татарах ушедших за границу и их имуществе, а также данные о том, сколько собрано с них доходов. Именные списки предлагалось предоставить в губернское правление [80, л. 8-9]. Приказ подписал старший советник Оболенский.

Справедливости ради, следует отметить и внешне близкие, но совершенно различные по исходным причинам дела, проводившиеся в сиротских судах по вопросу ушедших за границу, или не вернувшихся из-за нее. Так, к примеру, в своем заседании от 29 марта 1860 г. Бахчисарайский сиротский суд, по отношению Бахчисарайского городской ратуши от 22 марта 1860 г., учредил опеку над «имением оставшегося после выезда за границу Бахчисарайского мещанина Селемета Ильяс Оглу», с определением опекуна. Этим же решением опекуну было поручено составить в 3-х экземплярах опись имущества (дом) при члене суда Абибулле оглу и 2-х посторонних свидетелях. Как и полагается, об учреждении опеки решено было донести Таврической палате гражданского суда и уведомить ратушу [77, л. 3].

В свою очередь, 21 мая 1860 г., Таврическая палата гражданского суда приказала сиротскому суду доставить ей опись имущества [77, л. 5]. Однако в процессе развития дела, у дома нашелся собственник – 3-й гильдии купец Аблы Осман Оглу, сумевший доказать свои права и решением от 14 февраля 1861 г. дело об опеке в сиротском суде прекратили. Однако наиболее интересным и показательным является тот факт, что «дом оставшийся после бежавшего за границу Бахчисарайского мещанина Селемета Илья оглу владела бесспорно жена его Нафизе более 40 лет а после смерти ее перешел оный во владение Бахчисарайского 3-1 гильдии купца Аблы...» [77, л. 16]. Данный факт заставляет задуматься, ведь в этом деле оказались нарушены все возможные процессуальные нормы, впрочем, как и этически-моральные. Каким образом вообще возникло дело, если человек (вначале он прописан пропавшим, а затем сбежавшим) пропал как минимум более сорока лет назад, оставив дееспособных наследников, не совсем понятно. Это может лишь объяснить низкий кадровый уровень персонала, работы судов, или, наконец, стремление государства как можно больше пополнить растратченную за Крымскую войну казну всеми возможными способами.

Таким образом, можно отметить следующее. Сиротские суды, входя в систему иных государственных органов опеки, были вовлечены в процесс выявления, использования и дальнейшей передачи в государственную собственность недвижимого имущества крымских татар эмигрировавших за границу в годы Крымской войны. Сам этот процесс происходил весьма болезненно и усложнялся запутанной системой землевладения и землепользования крымских татар. В тоже время, необходимо

отметить, что значительная часть имущества была передана законным наследникам эмигрантов.

Перспективы дальнейшего исследования проблемы состоят в изучении иных особенностей деятельности сиротских судов Таврической губернии в регионе, формирования их правовой базы.

Список использованных источников и литературы:

1. Азизбаева Р.Е. Призрение сирот и незаконнорожденных в России XVIII века : дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Азизбаева Раиса Евгеньевна. – М., 2004. – 414 с.
2. Думенко О. Е. Сиротские суды Тверской губернии в последней четверти XVIII – первой половине XIX века: дис. ... кандидата ист. наук : 07.00.02. / Думенко Ольга Евгеньевна. – Тверь, 2010. – 192 с.
3. Думенко О. Е. Документы сиротских судов в справочниках региональных государственных архивов / О. Е. Думенко // Отечественные архивы. – 2012. – № 3. – С. 30-34.
4. Киприянова Н. В. Деятельность Сиротского суда г. Владимира в конце XVIII – первой половине XIX в. / Н. В. Киприянова // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: История и политические науки. – 2010. – № 1. – С. 32–41.
5. Нечаева А.М. Государственно-правовая охрана детей-сирот в России / А. М. Нечаева // Советское государство и право. – 1991. – №6. – С. 121-126.
6. Стародубцев Ю.И. Особые суды для несовершеннолетних в России. Историко-правовой аспект: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Стародубцев Юрий Ильич. – Санкт-Петербург, 1998. – 255 с.
7. Змерзлий Б. В. Сирітські суди в Таврійській губернії: історія і перспективи вивчення (кінець XVIII – початок XX ст.) / Б. В. Змерзлий // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2011. – №2, том 24 (63). – С. 23-28.
8. Хутько Т. В. Створення судових органів у Таврійській області у 80-ті –90-ті роки XVIII століття / Т. В. Хутько // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. – 2011. – №2, том 24 (63). – С. 357-366.
9. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. XXXI. Отделение первое. 1856. – Спб., 1857. – 1105 с.
10. Ревін К. І. Формування та діяльність духовних судів у Таврійській губернії (кінець XVIII – початок XX ст.): історико-правове дослідження: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Ревін Кирил Ігоревич. – Сімферополь, 2012. – 227 с.
11. Государственный Архив Автономной Республики Крым, ф. 727, оп. 1, д. 63. О взятии в опеку имущества ушедших за границу татар – Евпаторийских мещан. 26.02.1858 – 7.06.1874 г.
12. Там же, ф. 727, оп. 1, д. 68. О взятии в опеку имущества ушедших за границу татар – Евпаторийских мещан. Т. 6. 1858 – 1874 гг.
13. Там же, ф. 56, оп. 1, д. 741. По именным указам и предписаниям губернского правления. 1866 г. 28 л.
14. Там же, ф. 56, оп. 1, д. 605. О взятии в опеку селения после выезда Селямета Илья Оглу за границу. 1860 г. 24 л.

Німетулаєва С. С. Діяльність сирітських судів Таврійської губернії по організації опіки, використанню і передачі в державну власність майна емігрантів кримських татар в XIX ст. / С. С. Німетулаєва // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 420-425.

У статті розглядається діяльність сирітських судів Таврійської губернії по організації опіки, використанню і передачі в державну власність майна емігрантів кримських татар в другій половині XIX в. Указується, що вони діяли разом з іншими органами опіки, такими як Дворянська опіка і Таврійське Мусульманське Духовне Правління в питаннях виявлення, використанню і передачі в державну власність майна кримських татар, що емігрували.

Ключові слова: сирітські суди, кримські татари, еміграція, опіка.

Nimetulaeva S. S. Dwork orphan courts of the Tavrisheskoy province on organization of guardianship, use and transmission in the public domain of property of emigrants of Crimean Tatars in XIX in. / S. S. Nimetulaeva // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 420-425.

In the article activity of orphan courts of the Tavrisheskoy province is examined on organization of guardianship, use and transmission in the public domain of property of emigrants of Crimean Tatars in the second half XIX in. Specified, that they operated together with other organs of guardianship, such as Nobiliary guardianships and Tavrisheskoe Moslem Spiritual Rule are in the questions of exposure, use and transmission in the public domain of emigrating Crimean Tatars.

Keywords: orphan courts, Crimean Tatars, emigration, guardianship.

УДК 331.109.64

НОВІ СТАНДАРТИ ДІЯЛЬНОСТІ АРБІТРАЖНИХ КЕРУЮЧИХ

Плевако В. Ю.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

В статті досліджуються проблеми правового статусу арбітражного керуючого, пов'язані з оновленням законодавства про банкрутство, виявлено недоліки нормативного регулювання та розроблено шляхи їх усунення.

Ключові слова: арбітражний керуючий, правовий статус, професійна діяльність, відповідальність.

Актуальність теми зумовлена тим, що нова редакція Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» №4212-VI від 22 грудня 2011 р. (далі – Закон), суттєво вплинула на інститут арбітражних керуючих, змінила їх статус. Закон вводить принципово новий розділ, присвячений визначенню статусу арбітражних керуючих, яким встановлено права, обов'язки та гарантії арбітражного керуючого.

Метою статті є дослідження переваг і недоліків головних змін Закону, які, в першу чергу, торкнулися діяльності арбітражних керуючих.

Підвищення вимог до арбітражних керуючих полягає у тому, що окрім передбачених Законом «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 30.06.1999 р. юридичної або економічної освіти, фахівець з арбітражного управління, згідно нової редакції Закону, повинен мати також стаж роботи за фахом не менше 3 років або 1 року на керівних посадах після отримання вищої освіти, пройти навчання та стажування протягом 6 місяців та скласти кваліфікаційний іспит, володіти державною мовою, після чого має бути внесеним до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України. Як бачимо, врегулювання підготовки арбітражних керуючих у загальному нормативному регулюванні відносин у сфері банкрутства займає важливе місце і постійно вдосконалюється [3].

Відповідно до частини 2 ст.97 Закону, встановлені додаткові вимоги, згідно з якими не може бути арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) особа:

- 1) яка визнана судом обмежено дієздатною або недієздатною;
- 2) яка має судимість за вчинення корисливих злочинів;
- 3) яка не здатна виконувати обов'язки арбітражного керуючого за станом здоров'я;
- 4) якій заборонено обіймати керівні посади;
- 5) якій відмовлено в наданні допуску до державної таємниці або скасовано раніше наданий допуск за порушення законодавства у сфері охорони державної таєм-

ниці, якщо такий допуск є необхідним для виконання обов'язків, визначених Законом, у разі якщо з часу такої відмови або скасування пройшло менше року.

Суттєвих змін зазнала процедура призначення арбітражних керуючих, яка визначена у ст. 144 Закону, так кандидатура арбітражного керуючого для виконання повноважень розпорядника майном визначається судом самостійно із застосуванням автоматизованої системи з числа осіб, внесених до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України.

Вважаємо, ця норма в новій редакції Закону, є дуже суперечною та неефективною, тому що згадана система не в змозі правильно визначити потрібну особу для вирішення запропонованої ситуації [4]. При автоматизованому виборі кандидатури арбітражного керуючого не враховуються його професійні навички, досвід роботи та інші якості. Як слідство, виникне ситуація, при якій арбітражний керуючий не маючи достатнього практичного досвіду буде призначений на підприємство, яке потребує особливої уваги, спеціальних знань та вмінь. Автоматизоване призначення арбітражного керуючого тільки посилить корупційні дії в судовому корпусі [5, с. 284].

Ще одним нововведенням, викладеним у ст. 4 Закону, є наближення арбітражного керуючого за статусом до адвокатів та нотаріусів. Арбітражний керуючий більше не суб'єкт підприємницької діяльності, а особа, що надає публічні послуги. Щоб мати право на здійснення діяльності арбітражного керівника, необхідно отримати відповідне свідоцтво (що підтверджує кваліфікацію) і бути внесеним в Єдиний реєстр арбітражних керівників України (розпорядників майна, осіб що управляють санацією, ліквідаторів). Тобто, особам, бажаючим стати арбітражними керівниками, не треба отримувати ні виписку з ЄДРПОУ, ні ліцензію, як це було раніше.

Відповідно до ч 2 ст. 4 Закону з моменту винесення ухвали (постанови) про призначення його арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) до моменту припинення здійснення ним повноважень прирівнюється до службової особи підприємства - боржника. Ця норма має як позитивні, так і негативні наслідки. Важливим моментом цієї норми є чітке розуміння норми «прирівнюється», тобто законодавець знов конкретно не встановив правовий статус арбітражного керуючого, з точки зору кримінального та адміністративного законодавства. В Кримінальному кодексі України вже є статті 365-2 та 368-2, які встановлюють відповідальність арбітражного керуючого за вчинення ним кримінальних дій. Прирівнювання його до службової особи підприємства автоматично вводить додаткову кримінальну відповідальність стосовно службової особи.

Отже, арбітражний керуючий, який призначається на підприємстві за рішенням суду автоматично займає програшну позицію у порівнянні з керівником підприємства щодо питань притягнення першого до адміністративної відповідальності, наприклад, за неподання обов'язкової звітності до контролюючих органів. А реальна ситуація складається таким чином, що арбітражному керуючому найчастіше просто не передається бухгалтерська та інша документація, печатки тощо. Їх відновлення займає дуже великий проміжок часу, а під час це взагалі неможливо з ряду причин, що призводить до неможливості подання відповідних звітів, декларацій і т.п. Неподання звітності в свою чергу, веде того що, арбітражного керуючого необгрунтовано притягують до адміністративної відповідальності як керівника підприємства, хоча по суті це є нелогічним [5, с. 282-283].

Арбітражні керуючі несуть за свої дії (бездіяльність) цивільно-правову, адміністративну, дисциплінарну та кримінальну відповідальність. При цьому дисциплінарним стягненням, що накладає на арбітражних керуючих Державний орган з питань банкрутства, може бути позбавлення права на здійснення діяльності арбітражного керуючого. Шкода, заподіяна особі внаслідок умисних дій чи бездіяльності, відшкодовується арбітражним керуючим власним коштом.

Оскільки в прийнятій редакції Закону діяльність арбітражного керівника починають трактувати як «професійна діяльність», відповідно, вона має бути оплачуваною. Законом встановлено матеріальне стимулювання підвищення ефективності праці через встановлення додаткової винагороди за стягнення на користь боржника активів, які на день порушення провадження у справі про банкрутство перебували у третіх осіб, а також за погашення вимог конкурсних кредиторів.

Законом передбачено обов'язкове страхування професійних ризиків через укладання зі страховиком договору страхування відповідальності арбітражного керуючого. Страхування професійних ризиків арбітражних керуючих за шкоду, заподіяну внаслідок неумисних дій або помилки під час здійснення їхніх повноважень, здійснюється на підставі укладеного зі страховиком договору страхування протягом 3 робочих днів з дня внесення до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України запису про надання особі права на здійснення діяльності арбітражного керуючого, здійснення професійної діяльності без договору страхування ризиків Законом заборонено.

Вважаємо позитивною норму щодо діяльності арбітражних керуючих по встановленню розмірів винагороди для арбітражного керуючого, включно із відсотками від суми стягнутих на користь боржника коштів від продажу майна (ст. 115 Закону). Так, для розпорядника майна встановлюється винагорода від двох до п'яти мінімальних заробітних плат, для керуючого санацією та ліквідатора — від двох середніх зарплат керівника за останні два місяці до десяти мінімальних зарплат. Додаткова грошова винагорода арбітражного керуючого за виконання повноважень керуючого санацією визначається у розмірі 5% від обсягу стягнутих на користь боржника активів (повернення грошових коштів майна, майнових прав), які на дату порушення провадження у справі про банкрутство перебували в третіх осіб, а також 3% від обсягу погашених вимог конкурсних кредиторів [6, с. 33].

Проте це питання ще до кінця не вирішене, ніяких гарантій в тому, що арбітражний керівник отримує винагороду, що належить йому, немає. Знов законодавець своїми ініціативами демотивує арбітражного керуючого до якісного виконання їм своїх професійних обов'язків та позбавляє його законної матеріальної зацікавленості, спонукаючи останнього шукати інші шляхи. Аналізуючи статтю 45 Закону на предмет черговості задоволення вимог кредиторів в частині «виплати додаткової грошової винагороди керуючому санацією або ліквідатору», вважаємо, що віднесення оплати додаткової грошової винагороди арбітражному керуючому до п'ятої черги задоволення є нелогічним і повинно бути включено до четвертої черги [5, с. 285-286]. Це дозволило би мінімізувати зловживання під час процедури банкрутства та бути арбітражним керуючим незалежним ані від кредиторів, ані від боржника.

Викладене дає підстави для наступних висновків. Прийняття нової редакції Закону є важливим кроком в економічному житті нашої країни, у сфері провадження справ про банкрутство виправлено низку суттєвих недоліків. Однак і досі існують серйозні

розбіжності між різними законодавчими актами, які регламентують діяльність арбітражних керуючих, що негативно відіб'ється на їх професійну діяльність, призведе до суттєвого звуження їх прав, не надаючи дійсно необхідної незалежності їх професійної діяльності. Це може потягнути до виходу з ринку справжніх професіоналів у цій сфері. У разі знищення цього ринку, інститут арбітражного керуючого необхідно буде або ліквідувати законодавчо, або змінити законодавство і потім чекати поки нові арбітражні керуючі не набудуть необхідного досвіду.

Список літератури:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III.
2. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 22.12.2011 №4212-VI.
3. Роз'яснення Міністру від 27.04.2012 «Новели в законодавстві щодо підготовки арбітражних керуючих».
4. Гардієнко М. Новий закон про банкрутство: коли арбітражні керуючі поза грою // Юридичний Вісник України. – № 22 (883). – 2 – 8 червня 2012 року.
5. Штокалов Є. Банкрутство: Оновлена версія // Український юрист: Журнал сучасного правника. – 2012. – № 1/2. – С. 32–33.
6. Сорока Н.В., Рабушко В.С. Аналітичний розгляд змін у законодавстві про банкрутство та їх вплив на практичне застосування процедур ліквідації та відновлення платоспроможності підприємств // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – 2012. – № 4 (20). – С. 280–287.

Плевако В. Ю. Новые стандарты деятельности арбитражных управляющих / В. Ю. Плевако // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 425-428.

В статье исследуются проблемы правового статуса арбитражного управляющего, связанные с обновлением законодательства о банкротстве, выявлены недостатки нормативного регулирования и разработаны пути их устранения.

Ключевые слова: арбитражный управляющий, правовой статус, профессиональная деятельность, ответственность.

Plevako V. New standards of arbitration managers / V. Plevako // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 425-428.

The article examines the legal status of the arbitration manager associated with the upgrade of bankruptcy legislation, regulatory shortcomings identified and developed ways to address them.

Keywords: trustee in bankruptcy, legal status, professional activity, responsibility.

УДК 342.951:35.088 (477)

РОЛЬ І МІСЦЕ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В СИСТЕМІ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

Плетньов О. В.

Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна

У статті з'ясовані особливості та сутність службово-бойової діяльності правоохоронних органів спеціального призначення. Встановлено їх роль та місце в системі сил охорони правопорядку, докладно охарактеризовано форми і методи їх службово-бойової діяльності, а також тактичні особливості.

Ключові слова: загрози, національна безпека, правоохоронні органи, сили охорони правопорядку, службово-бойова діяльність.

У сучасних умовах проблемні питання забезпечення національної безпеки України від внутрішніх і зовнішніх загроз, належного функціонування єдиної державної системи цивільного захисту, а також організаційно-правових засад діяльності відповідних правоохоронних та інших державних органів вимагають якнайшвидшого вирішення та нормативного врегулювання.

На тлі посилення загроз і зростання нестабільності у світі постають нові виклики міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній і продовольчій сферах. А такі загрози, як поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, нелегальна міграція, піратство, ескалація міждержавних і громадянських конфліктів, стають дедалі інтенсивнішими, охоплюють нові регіони і держави. Зростають регіональні загрози міжнародній безпеці, які за своїми негативними наслідками можуть мати потенціал глобального впливу [1, с. 153–199].

Спостерігається небезпечна тенденція перегляду національних кордонів поза нормами міжнародного права. Застосування сили і погрози силою повернулися до практики міжнародних відносин, у тому числі в Європі. Різновекторні геополітичні впливи на Україну в умовах неефективності гарантій її безпеки, «заморожених» конфліктів поблизу її кордонів, а також критична зовнішня залежність національної економіки обумовлюють уразливість держави, послаблюють її роль на міжнародній арені та виштовхують на периферію світової політики, у «сіру зону безпеки».

Не менш нагальними залишаються внутрішні виклики національній безпеці. Консервація неефективної пострадянської суспільної системи, насамперед державної влади, викривлення демократичних процедур, що штучно стримують процеси кадрового оновлення державних органів, обумовлюють слабкість, а подеколи і неспроможність держави виконувати її функції, передусім у сфері захисту прав і свобод людини й громадянина, зростаючу недовіру до держави з боку суспільства [2]. Ці фактори разом із незадовільним станом системи забезпечення національної безпеки, поширенням корупції в органах державної влади та органах місцевого самоврядування перешкоджають розв'язанню нагальних проблем суспільного розвитку, породжують політичну радикалізацію, призводять до зростання екстремістських

настроїв і рухів, що у стратегічній перспективі може створити реальну загрозу національному суверенітету і територіальній цілісності України.

Провідні фахівці в галузі військових наук констатують, що останнім часом різко загострилася проблема забезпечення національної безпеки України у її основних сферах, що зумовлено появою нових і збільшенням рівня традиційних зовнішніх загроз національним інтересам [3, с. 3]. Серед внутрішніх факторів найбільш небезпечними є корупція, правовий нігілізм, організована злочинність, незаконна міграція, соціально-економічна та політична нестабільність, протистояння різних гілок влади тощо. Саме ці загрози, на думку багатьох політиків та експертів, найбільш деструктивно впливають на національну безпеку. Їх нейтралізація згідно з чинним законодавством покладається в основному на сили охорони правопорядку. Водночас їх діяльність регулюється законодавчими актами, які неповно враховують специфіку умов надзвичайних ситуацій певної генези. Це обумовлено, насамперед, відсутністю належного науково-методичного забезпечення такої діяльності, недостатньою організацією та координацією наукових досліджень у правоохоронній сфері, несформованістю відповідної галузі науки та її системного функціонування, яка передбачає міждисциплінарну інтеграцію окремих напрямків у систему наук з проблем національної безпеки.

Цієї позиції дотримуються О.Ф. Долженков, Ю.В. Дубко, В.А. Ліпкан, І.О. Кириченко, В.В. Конопльов, О.В. Копан, С.О. Кузніченко, І.І. Мусієнко, В.Я. Настюк, В.І. Олефір, М.Б. Саакян, О.М. Шмаков та інші дослідники.

Отже, метою статті є визначення ролі та місця правоохоронних органів спеціального призначення серед військових формувань, правоохоронних та інших державних органів, що сприятиме подальшому розвитку наукової спеціальності 21.07.05 – службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку.

На наш погляд, для України питання забезпечення національної безпеки постають особливо гостро, що пояснюється: потребою створення сприятливих умов для подальшого розвитку українського суспільства та держави; перебігом перманентної фінансової економічної кризи; порушенням прав і свобод людини і громадянина в державі та за її межами; зростанням рівня організованої злочинності та корупції; поширенням загрози тероризму, неконтрольованого розповсюдження зброї і вибухових речовин, наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; загрозливим станом довкілля; погіршенням демографічної ситуації; появою нових видів злочинів (кібертероризм, екстремізм, неофашизм, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та ін.).

Обов'язковою передумовою належного захисту національних інтересів і протидії названим загрозам є створення та ефективне функціонування системи забезпечення національної безпеки. Вважаємо, що у цій системі провідну роль відіграють правоохоронні органи спеціального призначення. Відповідно, в умовах сьогодення останні поступово перетворюються із державних органів, що виконують лише каральні функції, на органи, основним пріоритетом діяльності яких є захист прав і свобод людини та законних інтересів суспільства. А це зумовлює зміну їх ролі та місця в системі забезпечення національної безпеки в цілому та серед сил охорони правопорядку зокрема.

Підкреслимо, що історичний розвиток держави обумовив виокремлення поліцейського аспекту її діяльності. Це було спричинено прагненням до впорядкування

суспільних відносин з метою забезпечення правопорядку та безпеки громадян, створення належних умов для реалізації кожним з них конституційних прав і свобод. Отже, одним із найважливіших завдань держави донині залишається розбудова ефективної правоохоронної системи, суб'єкти якої наділені повноваженнями застосування легітимного примусу при охороні суспільного блага та протидії існуючим загрозам (небезпекам).

У сучасних реаліях державотворення в незалежній країні особливого значення набуває подальша розбудова правоохоронних органів спеціального призначення, здатних у межах своєї компетенції оперативно та дієво реагувати на загрози національним інтересам і національній безпеці України. Такий процес має відбуватися не фрагментарно й однобічно, а комплексно та системно. Наприклад, у Концепції протидії тероризму у Російській Федерації закріплено, що організація боротьби з тероризмом здійснюється на підставі *комплексного підходу* до аналізу причин виникнення та поширення тероризму, виявлення суб'єктів терористичної діяльності, чіткого розмежування функцій і зон відповідальності суб'єктів протидії тероризму, своєчасного визначення пріоритетів у вирішенні поставлених завдань, удосконалення організації і взаємодії оперативних, оперативно-бойових, військових і слідчих підрозділів шляхом упровадження штабного принципу організації управління контртерористичними операціями та забезпечення вказаних суб'єктів інформаційними ресурсами, в тому числі сучасними апаратно-програмними комплексами [4].

Що стосується поняття «правоохоронний орган спеціального призначення», то в чинному законодавстві та наукових розвідках воно не знайшло належного відбиття.

Відповідно до ст. 6 Закону України «Про Державну прикордонну службу України», Державна прикордонна служба України є правоохоронним органом спеціального призначення і має таку загальну структуру: спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у справах охорони державного кордону; територіальні органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону; Морська охорона, що складається із загонів морської охорони; органи охорони державного кордону – прикордонні загони, окремі контрольно-пропускні пункти, авіаційні частини; розвідувальний орган спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону. В системі Державної прикордонної служби України є також навчальні заклади, науково-дослідні установи, підрозділи спеціального призначення та органи забезпечення [5].

Стаття 11 Закону України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» визначає Управління державної охорони України як державний правоохоронний орган спеціального призначення, підпорядкований Президенту України та підконтрольний Верховній Раді України [6].

У свою чергу, у ст. 1 Закону України «Про Службу безпеки України» закріплено, що Служба безпеки України – державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України [7].

На нашу думку на сучасному етапі основними реальними та потенційними загрозами національній безпеці України, стабільності в суспільстві, на які мають реагувати правоохоронні органи спеціального призначення, є:

у зовнішньополітичній сфері: посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав; спроби втру-

чання у внутрішні справи України з боку інших держав; воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;

у сфері державної безпеки: розвідувально-підривна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції, хабарництва в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боєприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;

у воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України: поширення зброї масового ураження і засобів її доставки; недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; нелегальна міграція; можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося; незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України;

у внутрішньополітичній сфері: порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини і громадянина, в тому числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції та виконання законів України; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин і релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України;

в екологічній сфері: небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму;

в інформаційній сфері: комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм; розголошення інформації, яка становить державну та іншу передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави [8].

Усе це створює надзвичайну обстановку з різноманітними за складністю локалізації ситуаціями, що формують особливі умови, вносять відповідні ускладнення та напругу в діяльність правоохоронних органів спеціального призначення, відволікають їх увагу від поточної роботи, вимагають використання значних сил і засобів, пошуку їх резервів, удосконалення та значної активізації всієї оперативно-службової діяльності, термінового відпрацювання нових, тактично та організаційно вивірених прийомів і методів управління на всіх рівнях відомчої ієрархії.

Оскільки окремі підрозділи правоохоронних органів спеціального призначення навіть у мирний час виконують службово-бойові завдання у плановому порядку, вони повинні бути готовими виконувати покладені на них завдання як поліцейськими, так і військовими формами та методами. У цьому зв'язку О.М. Шмаков звертає увагу на низку прогалин і суперечностей у правовому полі: не сформульовано поняття «правоохоронні органи» і «формування держави», відсутнє однозначне розуміння відмінностей органів держави від формувань держави, відмінностей правоохоронних формувань від військових, сутності військової і правоохоронної діяльності, співвідношення діяльності і дій, сутності службової, службово-бойової, бойової діяльності військових і правоохоронних формувань держави [9, с. 3, 4]. Безперечно, що це значно ускладнює розуміння форм і методів їх дій, питань планування, підготовки і забезпечення тощо.

Натомість на службово-бойову діяльність правоохоронних органів спеціального призначення, що залучаються для забезпечення національної безпеки держави в межах компетенції, прямо впливає правоохоронний характер завдань, що актуалізує питання про систематизацію знань у цій сфері.

У дослідженні авторського колективу розробників паспорту наукової спеціальності 21.07.05 – службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку вказується, що Служба безпеки України, органи внутрішніх справ України, Державна прикордонна служба України, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, Управління державної охорони України, Державна кримінально-виконавча служба України є озброєними державними органами. Вони мають у своєму складі спеціальні озброєні чи військові формування. Ці сили застосовуються як у плановому, регулярному порядку, так і під час проведення спеціальних заходів і дій за надзвичайних обставин (у тому числі контрдиверсійних, антитерористичних, інформаційно-психологічних, миротворчих тощо) з використанням правоохоронних, військових та інших методів і, таким чином, можуть бути віднесені до правоохоронних органів спеціального призначення. Саме тому запропоновано дати цим органам загальну назву – сили охорони правопорядку, а їх діяльності – службово-бойова [3, с. 6, 7].

Підсумовуючи результати наукової розробки, провідні вчені Академії внутрішніх військ МВС України доходять висновку, що суб'єктами службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку є органи та озброєні формування правоохоронних центральних органів виконавчої влади спеціального призначення [3, с. 21]. Натомість з цим можна погодитися лише частково, оскільки до сил охорони правопорядку належать як правоохоронні органи спеціального призначення (Служба безпеки України, Державна прикордонна служба України, Управління державної охорони України), так і правоохоронний орган (органи внутрішніх справ України), спеціальне правоохоронне (Військова служба правопорядку у Збройних Силах України) та військове формування (внутрішні війська МВС України). Проте в будь-якому разі правоохоронні органи спеціального призначення посідають чільне місце в системі сил охорони правопорядку, що передусім обумовлено специфікою та значущістю виконуваних ними службово-бойових завдань у сфері запобігання і реагування на наявні та потенційні загрози національним інтересам і національній безпеці у сфері державної безпеки, безпеки державного кордону України, зовнішньополітичній, внутрішньополітичній, інформаційній сфері тощо.

Враховуючи зазначене вище, подальше вдосконалення нормативно-правових та організаційно-тактичних засад службово-бойової діяльності правоохоронних органів спеціального призначення визначається передусім нагальною потребою підвищення ефективності виконання ними службово-бойових завдань у випадку ускладнення оперативної обстановки або під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій різної генези, зокрема недопущення порушень або відновлення порушених прав і свобод людини, запобігання (мінімізації) наслідків протиправних діянь, виявлення правопорушників і нейтралізації їх протиправних дій тощо.

Отже, доходимо висновку, що метою діяльності правоохоронних органів спеціального призначення є захист із застосуванням відповідних форм і методів основних об'єктів національної безпеки, насамперед прав, свобод і законних інтересів особи, життєво важливих інтересів і цінностей суспільства та держави. Вважаємо, що в повному обсязі службово-бойова діяльність правоохоронних органів спеціального призначення реалізується при проведенні відповідних спеціальних операцій (дій, заходів) щодо запобігання та реагування на надзвичайні ситуації соціального, техногенного, природного та воєнного характеру. Така діяльність безпосередньо залежить від бойової готовності окремих працівників таких органів до виконання службово-бойових завдань, тобто здатності негайно починати виконання таких завдань відповідно до мети, задуму та оперативної обстановки.

Таким чином, у державному механізмі забезпечення національної безпеки правоохоронні органи спеціального призначення є провідними суб'єктами, покликаними в межах компетенції реагувати на наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

Список літератури:

1. Теличкін О. О. Правоохоронна діяльність у сфері забезпечення міжнародного миру і безпеки: організаційно-правові засади : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.07 / Теличкін Олександр Олександрович ; МВС України, Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2004. – 428 с.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України»: Указ Президента України від 8 черв. 2012 р. № 389/2012 // Офіційний вісн. України. – 2012. – № 45. – Ст. 1749.
3. Кириченко І. О. Шляхи вдосконалювання наукового супроводу службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку / І. О. Кириченко, В. Ю. Богданович, В. В. Крутов [та ін.] // Честь і закон. – 2009. – № 1. – С. 3–23.
4. Концепция противодействия терроризму в Российской Федерации : Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 5 октября 2009 г. // Российская газета. – 2009. – № 198. – Ст. 14.
5. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квіт. 2003 р. № 661-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 27. – Ст. 208.
6. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб : Закон України від 4 берез. 1998 р. № 160/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 236.
7. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 27. – Ст. 382.
8. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
9. Шмаков О. М. Словник офіцера внутрішніх військ з воєнно-наукових питань / О. М. Шмаков. – 5-те вид., переробл. і доповн. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2009. – 518 с.

Плетнев О. В. Роль и место правоохранительных органов специального назначения в системе сил охраны правопорядка / О. В. Плетнев // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 430-436.

В статье выяснены особенности и сущность служебно-боевой деятельности правоохранительных органов специального назначения. Установлено их роль и место в системе сил охраны правопорядка, детально охарактеризованы формы и методы их служебно-боевой деятельности, а также тактические особенности.

Ключевые слова: угрозы, национальная безопасность, правоохранительные органы, силы охраны правопорядка, служебно-боевая деятельность.

Pletnev O. V. Role and Place of Law Enforcement Bodies of Special Purpose in System of Forces of Protection of the Law and Order / O. V. Pletnev // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 429-435.

In article features and essence of official-military activity of law enforcement bodies of special purpose are found out. It is established its role and place in system of forces of protection of the law and order, forms and methods of its official-military activity, and also tactical features are in details characterized.

Key words: threats, national safety, law enforcement bodies, forces of protection of the law and order, official-military activity.

УДК 343.98.06

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Полянська Г. С.

Донецький юридичний інститут МВС України, м. Донецьк, Україна

Статтю присвячено висвітленню методологічних основ криміналістичної діагностики як самостійного вчення в науці криміналістиці. На основі визначень поняття й сутності криміналістичної діагностики, що запропоновані вітчизняними та зарубіжними вченими, зроблено спробу осмислити, яке місце займає криміналістична діагностика в розкритті й розслідуванні кримінальних правопорушень.

Ключові слова: "криміналістична діагностика", "діагностична ознака", "методологія".

Вирішення проблем розкриття та розслідування злочинів неможливе без подальшого розвитку криміналістики. При цьому ми виходимо із визначення криміналістики як науки про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про кримінальне правопорушення та його учасників, збирання, дослідження та оцінки доказів та заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних засобах і методах здійснення кримінального провадження. Мета даної статті полягає в тому, щоб на основі аналізу методологічних основ, практики використання положень криміналістичної діагностики, визначити її роль і місце у розкритті й розслідуванні злочинів.

Проблеми криміналістичної діагностики мають певне висвітлення в наявних працях вітчизняних і зарубіжних вчених, чий науковий здобуток складають теоретичну основу дослідження, зокрема, це праці: Т.В. Авер'янової, Л.Й. Ароцкера, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, О.Ф. Волинського, В.Г. Гончаренка, О.В. Гортинського, Г.І. Грамовича, Г.Л. Грановського, С.В. Дубровіна, А.В. Іщенко, В.Я. Колдіна, Ю.Г. Корухова, В.К. Лисиченка, Н.І. Клименко, М.О. Новосолової, О.С. Подшибякіна, Т.М. Пучкової, О.Р. Росинської, М.В. Салтевського, Ю.П. Сєдих-Бондаренка, М.О. Селіванова, В.О. Снеткова, В.О. Тимченка, О.О. Ейсмана, Б.І. Шевченка, М.П. Яблокова та ін. які розглядали концептуальні основи криміналістичної діагностики, як окремий метод пізнання, що дає змогу отримати уявлення про механізм злочинних дій на основі його відображення в об'єктах матеріального світу. Проте невпинний поступ науково-технічного прогресу та впровадження його результатів у криміналістичну практику, розвиток багатьох загальнонаукових та окремих теоретичних засад науки криміналістики, а також реалії сучасної практики роботи органів досудового розслідування вказують на потребу подальших наукових досліджень цього криміналістичного напрямку.

Вивчення наукових праць вчених-криміналістів дозволяє обґрунтовано стверджувати, що теоретичні основи криміналістичної діагностики, як і криміналістичної ідентифікації виникли в надрах практики криміналістичних досліджень та судових експертиз, проте можливості і значення діагностування виходять далеко за межі експертної діяльності та роботи спеціаліста. Подальший розвиток криміналістичної

діагностики, підвищення ефективності виконання покладених на неї соціальної функції та завдань у сучасних умовах потребує розширення її пізнавальних можливостей, поглибленого вивчення її природи, закономірностей формування, забезпечення практичної реалізації знань.

Для створення наукових основ криміналістичної діагностики знадобилося здійснити аналіз і систематизацію значної кількості типових ситуативних умов, що характеризувалися як стани й властивості окремих об'єктів, а також цілісні кримінальні ситуації. Виявлені під час цього закономірності і лягли основу відповідних методик діагностичних досліджень. Такий теоретичний базис методу криміналістичної діагностики виходить з однієї із закономірностей матеріального процесу, його повторюваності, що в кінцевому висновку приводить до висновку про ситуативний характер виникнення, існування і зникнення доказів. Повторюваність подій, дій забезпечує стабільне відображення, що дає змогу виявити дані, які є загальними для усіх аналогічних процесів, а також відомості про можливі відхилення і причину таких відхилень [1, с.106-107]. Криміналістична діагностика базується на методологічному фундаменті криміналістики, який визначає принципову можливість пізнання будь-якого об'єкта, на підставі його відображення, відомостей про загальні закономірності виникнення доказової інформації як фрагмента відображеної дійсності, накопичених криміналістикою відомостей про властивості й ознаки досліджуваних нею об'єктів, методик дослідження об'єктів, які потрапляють в орбіту правового регулювання [2, с.41].

Теорія криміналістичної діагностики спирається на своїх попередниць, які мають визначальне значення для розвитку науки та вдосконалення практики використання науково-технічних досягнень в розкритті й розслідуванні злочинів і поза їх впливом формуватися не може. Це такі теорії та учення як: теорія розвитку криміналістичної науки, криміналістична теорія причинності, криміналістична теорія про механізм слідоутворення; криміналістична теорія про ознаки; теорія криміналістичної ідентифікації, використання можливостей природничих, технічних та суспільних наук у розслідуванні злочинів, про предмет криміналістики, про історію розвитку криміналістики, про способи скоєння та приховування злочинів, про використання можливостей криміналістики у окремих галузях науки та практики.

Створення криміналістичної діагностики покликане в теоретичному плані доповнити методологію науки криміналістики, яка становить собою систему її світоглядних принципів, теоретичних концепцій, категорій, понять, методів. У практичному плані криміналістична діагностика повинна забезпечити вирішення експертних завдань та аналіз слідчих ситуацій шляхом вивчення властивостей і станів об'єктів, змін, що відбулися в них в результаті злочинної дії, і виявлення на цій основі механізму скоєння злочину в цілому або окремих його фрагментів (етапів). Дослідити криміналістичну діагностику в якості елемента предмета криміналістики та частини її методології – це означає розкрити її сутність і специфіку як пізнавального процесу, показати, яке місце вона займає у вирішенні загальнотеоретичних проблем і як вона "працює" на практиці, яким чином і для вирішення яких слідчих та експертних завдань вона може бути використана.

Сутність процесу криміналістичної діагностики полягає в тому, щоб на основі розпізнання об'єкта, подібного до вже відомого, і виокремлення його з числа інших подібних, прийти до кінцевого визначення як об'єкта діагностики, його властивос-

тей, станів, змін та зв'язків з навколишнім середовищем [3, с.29]. Методологію криміналістичної діагностики визначає багато в чому наявність типових моделей дій і подій з урахуванням об'єктивних властивостей предметів, які взаємодіяли, умов їх взаємодії і в необхідних випадках властивостей особи (фізичних, психофізіологічних та інших) [3, с.65].

Вирішуючи діагностичні завдання у криміналістиці, дослідник йде від вивчення окремого до більш загального і знову до окремого. Це – вивчення окремих слідів, ознак об'єкта, явищ, подій; оцінка сукупності слідів, зіставлення з типовою моделлю подібного роду слідів (ознак) по опису, наведеному в літературі, і знову звернення до окремого з метою характеристики події, яка відбулася; кінцевої його розшифровки, уточнення, конкретизації. Очевидним при криміналістичній діагностиці є хід думок дослідника, що підпорядковується загальним законам пізнання – від чуттєво-конкретного спостереження до абстрактного мислення (оцінці ознак окремо і у сукупності, виборі варіантів, що відповідають картині ознак, яка спостерігається, оцінці результатів зіставлення досліджуваних ознак з найбільш ймовірною моделлю), і знову звернення до конкретного, до практики, до об'єкта дослідження, з тим, щоб дати достовірний висновок про об'єкт, подію, явище, що діагностується.

Основоположні принципи використання діагностики як методологічного підходу до вирішення наукових та практичних завдань були закладені філософами та медиками, котрі обґрунтували і стали застосовувати цей підхід раніше криміналістів. Це праці І.М.Осіпова, П.В.Копніна[4], К.Е.Тарасова[5], М.К.Авілова[6] та ін.

У 70-х роках минулого століття В.О.Снетковим було запропоновано поняття, описані основні елементи процесу та теорії криміналістичної діагностики, визначена в загальному вигляді сфера її застосування [7]. Зусиллями вчених В.О.Снеткова, Ю.Г.Корухова, С.В.Дубровіна та ін.. теорія криміналістичної діагностики почала розвиватися як окрема криміналістична теорія. Її основні положення полягають у наступному: криміналістична діагностика може бути визначена як окремий метод пізнання, який дозволяє отримати уяву про механізм злочинного діяння на основі його відображення в об'єктах матеріального світу; криміналістична діагностика встановлює фактичну обставину на основі самих матеріальних об'єктів, їх слідів, інших відображень фізичних процесів шляхом дослідження властивостей і станів об'єкта, відображень об'єкта, результатів дій (подій), співвідношення (зв'язків) фактів тощо.

Методичні основи криміналістичної діагностики базуються, з одного боку, на гносеологічній сутності процесу діагностування, з іншого – на солідному фундаменті загальної методології криміналістики. В цьому плані методологічну основу криміналістичної діагностики визначають: принципова можливість пізнання об'єкта, події за його відображенням; відомості про загальні закономірності виникнення доказів, включаючи речові, як засоби відображення й носіїв потенціалу криміналістично значущої інформації; відомості, що накопичені криміналістикою про закономірності виникнення об'єктів, що нею вивчаються, їх властивостях та ознаках; відомості про типові моделі відображення дій (подій) з урахуванням об'єктивних властивостей, предметів, що взаємодіяли, умов взаємодії й, за необхідності, властивостей особи (фізичних, психофізіологічних); володіння методиками дослідження об'єктів криміналістичної експертизи та усім арсеналом необхідних методів (аналогією, моделюванням, екстраполяцією, аналізом, синтезом, експериментом тощо).

Приведені положення знайшли відображення в загальній методиці процесу діагностування.

Основою криміналістичної діагностики є узагальнений і систематизований досвід, що накопичений в криміналістиці як окремій галузі знань. До того ж, цей досвід повинен базуватися на справжніх наукових закономірностях. Звідси необхідною умовою криміналістичної діагностики виступає вивчення закономірностей і створення на основі їх пізнання того фундаментального утворення, яке даватиме змогу здійснювати під час діагностування рух пізнання від конкретного до загального на рівні індукції, а потім від загального знову до окремого випадку розслідування кримінального правопорушення, тобто до дедуктивного методу. Можна погодитися з Ю.Г.Коруховим в тому, що основою діагностики є емпірика (багаторазові емпіричні спостереження), але емпірика, що піддана науковому узагальненню, науковому аналізу і синтезу, перевірена науковими експериментами. Отримані знання повинні бути здатними функціонувати і поповнюватися новими знаннями. Не останню роль у створенні таких знань і їх використанні відіграє спосіб їх виразу – мова знань, яка повинна відрізнятися достатньою точністю і відповідати спеціальним логічним вимогам [3, с.49]. Саме правильне використання та однозначне розуміння термінів має важливе значення для формування правильного діагностичного висновку, на що зверталася нами увага і в попередньому розділі даного дослідження.

Конкретність висновку, що носить діагностичний характер, залежить від обсягу й характеру інформації про досліджувану ситуацію, від міри конкретності даних про типові ситуації подібного роду, а при експертизі – ще й від ступеня деталізації питань, які поставлені на вирішення експертизи. Отже, діагностування можна представити як процес звуження й конкретизації альтернатив – аж до вибору найбільш ймовірної на стадії переходу в достовірне судження про факт. Конкретність вирішуваної при цьому задачі визначається тим, що встановлюють: одну умову з усіх можливих; встановлювана умова сама по собі достатньо конкретна, оскільки пов'язана з конкретною ситуацією, з певними об'єктами.

Поряд з методами аналогії й порівняння в діагностичному процесі широко застосовують методи моделювання, експерименту, екстраполяції. В теорії криміналістичної ідентифікації існує чітка класифікація об'єктів на ті, що ідентифікуються і ті, за допомогою яких ідентифікують, на шукані й перевірювані. Подібна класифікація є і в діагностиці. Тут також об'єкти можуть бути поділені на ті, що діагностуються, і ті, за допомогою яких діагностують, шукані і перевірювані. Діагностується стан, властивості об'єкта, механізм злочину. Ознаками, за допомогою яких діагностують є відображувані в матеріальному вигляді такий стан, властивості, механізм. Шуканими є ситуативні умови, що визначають динаміку події й відображені в його речовій обстановці. Тими, що перевіряються – припущення (версії) слідчого, суду, експерта, пояснення інших учасників процесу (потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого). Так, призначаючи експертизу для вирішення діагностичних завдань, слідчий, слідчий-суддя або суд завжди діють в стані невизначеності (ентропії) по відношенню до встановлюваного факту. Ступінь ентропії може бути різною, залежно від повноти (неповноти) зафіксованих умов й складності ситуації. У будь-якому випадку такі дані дозволяють конструювати певну версію (загальну, окрему), яка потребує перевірки (підтвердження або спростування) за допомогою експертизи. В якості об'єкта,

що перевіряють, може виступати, наприклад, припущення щодо динаміки ДТП, засноване на аналізі слідів, що залишилися на місці події й на транспортних засобах.

В методиці діагностичних досліджень використовують положення й розробки не лише криміналістики, а також можливості інших наук, зокрема фізики, хімії, математики, біології. Пояснюється це характером закономірностей, що лежать в основі вивчення явища, процесу, стану, а також необхідністю різнобічного підходу до розв'язання діагностичних завдань. Результати діагностичних досліджень оцінюються слідчим, прокурором, судом за загальними правилами оцінки доказів і використовуються в процесі досудового розслідування й судового розгляду на основі рекомендацій з методики розслідування окремих видів злочинів.

Спектр діагностичних завдань доволі широкий, проте об'єднує їх та обставина, що в усіх випадках в основу їх розв'язання покладається вивчення властивостей і станів об'єкта діагностики з урахуванням змін, які відбулися в ньому і тих, що визначаються умовами й факторами кримінальної ситуації. В.Г.Гончаренко визначає такі діагностичні завдання, що вирішуються на рівні суб'єктів доказування в судочинстві та шляхом проведення експертиз: а) встановлення властивостей об'єкта, включаючи його відповідність певним обумовленим чи стандартним характеристикам; б) встановлення початкового стану об'єкта; в) визначення фактичного стану об'єкта, наявності яких-небудь відхилень від його нормальних параметрів; г) встановлення причин настання якогось результату; г) встановлення причинного зв'язку між дією і зміною стану об'єкта; д) пояснення причини певного явища; е) визначення придатності певного сліду для ідентифікаційного дослідження; є) встановлення стану об'єкта в момент його відображення; ж) визначення причини зміни властивостей або станів об'єкта; з) визначення обставин і механізму утворення слідів; и) встановлення можливості настання якогось результату за певних умов; і) встановлення динамізму події; ї) визначення напрямку руху транспортного засобу за слідами його ходової частини на дорожньому покритті [2, с.41-42].

При діагностуванні результатів дій, а також співвідношення фактів, подій, головною обставиною, що потребує ретельного аналізу, є механізм події. Для вирішення діагностичних завдань, пов'язаних з вивченням механізму події, необхідно отримати доволі чітке й вірогідне уявлення щодо об'єктів, які взаємодіють, умов цієї взаємодії, стадій подій, динаміки. Так, наприклад, органи досудового розслідування можуть цікавити питання, пов'язані з дослідженням слідів пострілів, які залишилися в самій зброї, на компонентах спорядження патронів, на різноманітних перешкодах, об'єктах речової обстановки на місці події, а також на одязі й руках особи, яка підозрюється у здійсненні пострілу. Вирішення цих питань дасть змогу слідчому відтворити подію, яка відбулася на місці злочину, й порівняти отримані дані з показаннями підозрюваного й свідків. Серед діагностичних найбільш розповсюдженими є завдання, що пов'язані з дослідженням слідів пострілу на різноманітних перешкодах, найчастіше на одязі потерпілих, на меблях, частинах дверей, стін, на автомобілях тощо. Найбільш розробленими і такими, що вирішуються в категоричній формі є такі питання: чиє ушкодження вогнестрільним; які ушкодження вхідні, а які вихідні; яким снарядом причинені ушкодження; якою є дистанція пострілу, що спричинив ушкодження; в якому напрямку було здійснено постріл; під яким кутом до перешкоди було здійснено постріл, яке з пошкоджень спричинене першим пострілом та ін. [8, с.51].

Таким чином, з вищевказаного можна зробити **висновки**, що в діяльності як слідчих та прокурорів, що здійснюють досудове розслідування, так і оперативних співробітників, які діють в межах наданих їм прав та можливостей із протидії злочинності, криміналістична діагностика має важливе значення. Досліджуючи наслідки кримінального протиправного прояву або ознаки підготовки до його вчинення, співробітники правоохоронних органів широко використовують діагностування різноманітних об'єктів, їх станів, процесів, які мають відношення до події злочину чи кримінального проступку.

Список використаних джерел:

1. Аверьянова Т.В. Криміналістика : учебник для вузов / под. ред. Р.С.Белкина. 2-е изд., перераб. и доп. / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская. – М. : Норма, 2006. – 992 с.
2. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров [та ін.]. – К.: ЮрінкомІнтер, 2011. – 504 с. бібліогр.: 490-495.
3. Корухов Ю.Г. Криміналістическая диагностика при расследовании преступлений : научно-практическое пособие / Ю.Г.Корухов. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 288 с.
4. Осипов И.Н. Основные вопросы теории диагноза/ И.Н. Осипов, П.В. Копнин. Изд.2-е, доп. и испр.– Томск : Изд-воТомскогоун-та, 1962. – 190 с.
5. Тарасов К.Е. Общая методология процесса диагностики как специфического вида познания : автореф. дисс.... докт.философ.наук / К.Е.Тарасов. – М., 1969. – 36 с.
6. Авилов Н.К. Гносеологические проблемы диагностического мышления: автореф. дисс. ... канд.философ. наук / Н.К. Авилов. – Омск, 1977. - 20 с.
7. Снетков В.А. Проблемы криминалистической диагностики. – В кн.: Труды ВНИИ МВД СССР. № 23. – М., 1972. – С.103-106.
8. Горбачев И. В. Современные возможности экспертизы оружия и следов выстрела / И. В. Горбачев, И. Н. Шлюдина, А. Н. Астапов // Теория и практика судебной экспертизы. № 1(1), 2007. – С.46-56.

Полянская Г. С. Методологические основы криминалистической диагностики и ее значение в уголовном процессе / Г. С. Полянская // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 436-441.

Статья посвящена освещению методологических основ криминалистической диагностики как самостоятельного учения в криминалистике. На основе определений понятия и сущности криминалистической диагностики, предложенных отечественными и зарубежными учеными, предпринята попытка осмыслить место криминалистической диагностики в раскрытии и расследовании уголовных правонарушений.

Ключевые слова: "криминалистическая диагностика", "диагностический признак", "методология".

Polyanskaya G. S. Methodologicheskies bases of criminalistics diagnostics and its value in criminal procedure / G. S. Polyanskaya // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 436-441.

The article is devoted illumination of methodological bases of criminalistics diagnostics as independent studies in criminalistics. On the basis of determinations of concept and essence of criminalistics diagnostics, offered domestic and foreign scientists, an attempt to comprehend the place of criminalistics diagnostics in opening and investigation of criminal offences is undertaken.

Keywords: "criminalistics diagnostics", "diagnostic sign", "methodology".

УДК 343.985.7

**КРИМІНАЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ УМИСНИХ ВБИВСТВ
ПРИ ПЕРЕВИЩЕННІ МЕЖ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ АБО У РАЗІ ПЕРЕВИЩЕННЯ
ЗАХОДІВ, НЕОБХІДНИХ ДЛЯ ЗАТРИМАННЯ ЗЛОЧИНЦЯ**

Помазан С. Г.

Запорізький Класичний приватний університет

У статті розглядаються питання кримінологічної кваліфікації обставин і способів навмисного вбивства. Автор бере на себе сміливість описати способи вчинення умисних вбивств, враховуючи сучасну структуру, кримінальних обставин місця події та кримінального рішення

Ключові слова: вбивство, умисне вбивство, механізм скоєння злочину, необхідна оборона, перевищення заходів.

Скоєння злочину при захисті від суспільно небезпечного посягання, хоча і з перевищенням меж необхідної оборони, в праві вважається обставиною, пом'якшувальною відповідальності. Значення перевищення меж необхідної оборони як пом'якшувальної обставини найвиразніше проявляється у справах про вбивства. Кримінальний кодекс України одним з видів вбивства при пом'якшувальних обставинах визнає вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 УК України).

Скоєння вбивства при перевищенні меж необхідної оборони свідчить про відносно меншу небезпеку злочину через низку обставин. Передусім основою для пом'якшення відповідальності за цей злочин являється його мотив, а саме - прагнення захистити інтереси держави, громадські інтереси, життя, здоров'я, особу або права того, що обороняється або іншої особи від суспільно небезпечного посягання. Несподіваність нападу затрудняє правильне орієнтування того, хто обороняється, внаслідок чого він не завжди вміє розмірити характер і небезпеку посягання з характером і небезпекою оборони. При вбивстві в результаті перевищення меж необхідної оборони винний часто знаходиться в стані сильного душевного хвилювання, викликаного нападом потерпілого, і не контролює свої дії в такому ступені, щоб його оборона повністю відповідала інтенсивності посягання. Усі ці і ряд інших ознак вбивства, здійсненого при перевищенні меж необхідної оборони, дає основу розглядати склад цього злочину як менш небезпечний.

Питання про перевищення меж необхідної оборони нерозривно пов'язане з питанням про умови правомірності цієї оборони. Саме перевищення меж необхідної оборони логічно припускає наявність стану необхідної оборони, тому представляється необхідним коротко зупинитися на питанні про поняття необхідної оборони і умови її правомірності.

Ми погоджуємося з думкою вчених, що необхідна оборона – це правомірні і суспільно корисні дії особи, зроблені на захист інтересів держави, громадських інтересів, здоров'я, особи або прав того, що обороняється або іншої особи від суспільно небезпечного посягання шляхом спричинення нападаючому шкоди, якщо при цьому не було допущено явну невідповідність захисту характеру і безпеці посягання.

Умови правомірності акту необхідної оборони, що відносяться до посягання, зводяться до наступного: а) посягання має бути громадське небезпечним; б) посягання має бути наявним; в) посягання має бути дійсним.

Умови правомірності акту необхідної оборони, що відносяться до захисту, зводяться до наступного:

- а) допускається захист не лише своїх інтересів, але і державних і громадських інтересів, а також інтересів інших осіб;
- б) захист здійснюється шляхом спричинення шкоди тому, що зазіхає, а не третім особам;
- в) захист має бути своєчасним;
- г) захист не повинен перевищувати меж необхідної оборони.

Характер і небезпека посягання визначаються значущістю об'єкту, на який спрямовано посягання, способом посягання, мірою його інтенсивності (силою і нестримністю), застосованими знаряддями і засобами нападу, числом осіб, що беруть участь в нападі, стадією посягання (приготування, замах, юридично закінчений злочин), можливістю довести злочин до кінця, часом, місцем, усією обстановкою здійснення посягання і т. п.

Під явною невідповідністю захисту характеру і небезпеці посягання слід розуміти спричинення нападаючому явно непотрібної, надмірної, такої, що не викликається обстановкою тяжкої шкоди (зокрема, смерті або тяжких тілесних ушкоджень), коли той, що обороняється удався до захисту такими засобами до методів, застосування яких явно не викликалося ні характером нападу, ні реальною обстановкою, і без необхідності завдав нападаючому тяжкої шкоди.

Перевищення меж необхідної оборони має передусім місце у випадках явної невідповідності між загрозливою шкодою і шкодою, що заподіюється обороною, у випадках різкої неспівмірності між цінністю, важливістю, громадським значенням інтересу того, що захищається і інтересу, що порушується обороною. Йдеться саме про різку неспівмірність між благом що захищається і благами, що порушуються обороною, а не взагалі про порушення висуваної вимоги співмірності благ при необхідній обороні. Вимоги про обов'язкову співмірність між заподіяною шкодою і шкодою запобігання привело б на практиці до неможливості прибігати у ряді випадків до необхідної оборони. При такому положенні не можна, наприклад, заподіяти тілесне ушкодження злочинцю, вбити особу, що намагається згвалтувати жінку, оскільки життя є ціннішим благом в порівнянні із статевою недоторканістю, і т. п. Ось чому помилковим є і висунене деякими авторами вимога, щоб шкода, заподіяна такими, що обороняються нападаючому, була мінімально можливою, необхідною для припинення нападу і, що нібито інакше, якщо той, що обороняється завдає нападаючому не мінімально можливої шкоди, достатньої в той же час для припинення нападу, а серйозніший, інтенсивність захист є перевищує інтенсивність напад. Тому тут матиме місце перевищення меж необхідної оборони.

Така вимога значно обмежує право громадян на необхідну оборону. У стані необхідної оборони у більшості випадків дуже скрутно визначити, яким має бути та "мінімальна шкода", спричинення якої буде "достатнім" для відбиття нападу. Важливо, щоб ця шкода не була різко неспівмірною в порівнянні з відверненою шкодою, а не "мінімально можливим". Насправді, важко вимагати від жінки, що захищається від згвалтування, щоб вона не вбивала насильника, а лише обмежилася спричиненням йому тілесних ушкоджень. Шкода, що заподіюється нападнику особою, що діє в стані необхідної оборони, може бути і значнішим в порівнянні з тією шкодою, настання якої було відвернене актом необхідної оборони.

Малоцінний інтерес, нікчемне благо не можна захищати шляхом спричинення нападаючому серйозної шкоди. Так, наприклад, вбивство особи, що намагається зірвати яблуко в чужому саду, повинне розцінюватися як вбивство з корисливих мотивів. Об'єкт, що в даному випадку захищається, настільки незначний, що посягання на нього позбавлене ознаки громадської небезпеки, отже, стан необхідної оборони відсутній, і заподіяння посягаючому шкоди потрібно розглядати як відповідний умисний злочин, нічого спільного не має з необхідною обороною.

Перевищення меж необхідної оборони має місце і у випадках явної невідповідності між способами і засобами захисту, з одного боку, і способами і засобами посягання - з іншого. Спосіб дії, застосований нападаючим, є однією з обставин, що визначають характер і не-

безпеку посягання. При посяганні на один і той же об'єкт ступінь громадської небезпеки в основному визначається виходячи із способу дії. Наприклад, грабіж, сполучений з насильством, не небезпечним для життя і здоров'я потерпілого, характеризується більшою небезпекою в порівнянні з простим грабіжем. Істотне значення мають і засоби, застосовані нападаючим або тим, хто захищається. Озброєний напад є небезпечнішим в порівнянні з нападом неозброєним. Проте за певних умов і неозброєний напад (наприклад, нападаючий душить того, хто обороняється) по ступені небезпеки може не поступатися озброєному нападу. Велике значення має і спосіб застосування оборонних засобів. Загроза пістолетом і постріл з пістолета – різні по своїй небезпеці дії.

Для правомірної оборони зовсім не потрібно пропорціональність (абсолютній домірності) між способами і засобами захисту і способами і засобами посягання. Абсолютно неправильною є вимога, щоб той, хто обороняється захищався тією ж зброєю або тими ж способами, які застосовував той, хто зазіхає.

Неозброєний напад при конкретних обставинах може представляти для життя не просто споріднену небезпеку, запобігання якої за допомогою зброї цілком виправдане. Потрібно враховувати, що люди розрізняються за силою, спритністю, умінням володіти зброєю або оборонятися без зброї. Вимога користуватися при захисті тією ж зброєю, що і нападаючий, ставить того, хто обороняється в гірше положення, ніж злочинця. Окрім того, що не завжди можливо захищатися співвимірними засобами слід мати на увазі, що у того, хто захищається немає часу для роздумів, сумірні чи застосовувані ним способи та засоби захисту способам і засобам посягання. Засоби захисту можуть бути і більш ефективнішими.

Той, хто обороняється має право застосувати ті засоби і способи захисту, які в цих умовах найбільш придатні для оборони від посягання, з урахуванням, зрозуміло, характеру і небезпеки посягання, щоб не перевищити меж необхідної оборони. Проте явна невідповідність способів і засобів захисту способам і засобам посягання є перевищенням меж необхідної оборони.

Перевищенням меж необхідної оборони є і явна невідповідність інтенсивності захисту інтенсивності посягання. Під інтенсивністю посягання розуміється його сила, енергія, нестримність. Сила, енергія, нестримність оборонних дій характеризують інтенсивність захисту.

Якщо напад дуже сильний і стрімкий, такий, що його можна відобразити лише шляхом спричинення смерті або тяжкого поранення нападаючому, то це останнє не буде перевищенням меж необхідної оборони.

Захист може бути навіть інтенсивнішим, ніж посягання. У ряді випадків тільки такий захист може забезпечити успіх необхідної оборони. Висновок про те, чи мало місце перевищення меж необхідної оборони або ні, можна зробити лише в результаті ретельного аналізу конкретних обставин справи, особи яка зазіхає та яка обороняється. Треба враховувати співвідношення сил нападаючого і того, хто обороняється, можливості доведення нападаючим злочину до кінця, здібності та можливості посягання, хто обороняється до відображення, його душевний стан, кількість нападаючих і тих, які захищаються. Має значення вік, стать, стан здоров'я, фізична сила того, хто зазіхає та обороняється. Наприклад, для відображення нападу фізично сильного неозброєного чоловіка престарілою людиною або підлітком буде виправдано застосування в якості засобів захисту зброї або замінюючих його предметів і спричинення тяжкої шкоди нападаючому. Навпаки, для відображення нападу фізично слабкої людини людиною, що має достатню фізичну силу, застосування зброї може виявитися перевищенням меж необхідної оборони.

Важливе значення мають час, місце і уся обстановка в якій відбувається посягання. Напад, здійснений вночі у відлюдному місці, іноді вимагає рішучіших засобів захисту, ніж напад, здійснений вдень на людній вулиці.

Кількість осіб, що здійснюють суспільно небезпечне посягання, робить певний вплив на характер і способи захисту. Природно, що чим більше нападаючих, тим велику небезпеку

представляє посягання. Навіть у тих випадках, коли посягання здійснює одна особа, а інші спільники, не проявляючи активності, підтримують його лише морально своєю присутністю, небезпека посягання зростає.

Але приведені вище аргументи – це лише половина диспозиції даної кримінально-правової норми. Інша її частина полягає в умисному вбивстві при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця. Нам представляється, що Законодавцем внесені істотні доповнення до Кримінального кодексу в порівнянні з минулим Кримінальним кодексом України в частині перевищення меж необхідної оборони у випадках перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Необхідність існування вказаної норми обумовлюється тим фактом, що більша половина кримінальних справ про вбивства при перевищенні заходів необхідної оборони як раз і доводиться на категорію справ, пов'язаних із завданням шкоди злочинцеві при його затриманні. У кримінальному праві напрямок теорії і практики застосування вказаної норми тільки починаються, проте думається, що проблем з розробкою теорії великих складнощів у учених в області кримінального права не передбачається.

Питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за перевищення заходів необхідних при затриманні злочинця повинен вирішуватися за вище передбачуваною схемою, стосовно перевищення меж необхідної оборони. Частковими можуть бути ті факти, коли особа яка затримує злочинця вичерпало усі засоби для того, щоб наявними у нього доступними заходами зупинити злочинця, або його знешкодити, а спричинення тяжких тілесних ушкоджень або його вбивство було викликано в якості крайнього заходу в розумінні суб'єкта. Наприклад, нарядом міліції зупинений громадянин, за прикметами схожий з орієнтуванням прикмет вчиненого злочину. На законні вимоги пред'явити документи, громадянин з кишеня вихопив предмет схожий за формою на пістолет, і був застрелений міліціонером, який до цього привів свою табельну зброю у готовність. Перевіркою встановлено, що декількома хвилинами раніше слідуючи з роботи, вказаний громадянин вже двічі зупинявся аналогічними нарядами міліції для посвідчення особи, а предмет той, що нагадує зброю був усього лише непромокальний портсигар, де у нього зберігалися документи. Будучи у своїй більшості працівниками структур правоохоронних органів, можливо маючи при собі спеціальні засоби і вогнепальну зброю, вказані суб'єкти мають бути відповідно підготовлені як фізично, так і юридично. Ясність застосування зброї на поразки злочинця має бути представлена характером вчиненого злочину і ступенем небезпеки злочинця. Випадок, що розглядається вище, показує явне перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

І останнє, особа яка затримує злочинця, будь то громадянин або працівник правоохоронних органів, повинен до кінця вичерпати усі засоби для його фізичної або моральної ізоляції, інакше його дії розцінюватимуться як перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. Схематичні такі основні ознаки, які повинні враховуватися при вирішенні питання про наявність або відсутність перевищення меж необхідної оборони або у випадках перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. Зрозуміло, усі ці ознаки повинні враховуватися, в сукупності, що дозволить більш повно і усебічно з'ясувати питання про ступень відповідності захисту характеру і небезпечності посягання.

Окрім перевищення меж необхідної оборони, що виразилося в явній невідповідності захисту характеру і небезпеці посягання, можливо виникне питання про перевищення меж необхідної оборони і не своєчасність оборони (перевищення меж необхідної оборони в часі).

Так зване перевищення меж необхідної оборони в часі не ув'язується з істотою самого поняття необхідна оборона. Річ у тому, що перевищення меж необхідної оборони може мати місце лише при захисті від готівкового посягання, коли особа, здійснюючи своє право на оборону, в той же час виходить за рамки допустимого захисту. У тих випадках, коли посягання ще не почалося або коли воно вже закінчилося, посягання в наявності немає, отже, немає і права на оборону, а там, де ще немає або вже немає стану необхідної оборони, не може бути і мови про перевищення її меж. Не можна порушити те, що не існує, не можна

перевищити те, чого немає. Тільки знаходячись в стані необхідної оборони, можна перевищити її межі. Ми вважаємо абсолютно правильною точку зору, про неспроможність конструкції так званого перевищення меж необхідної оборони в часі.

Визначення перевищення меж необхідної оборони, як явної невідповідності захисту характеру і небезпеці посягання законодавства, також повністю виключає так званий ексцес оборони в часі (невчасність оборони). Законодавець не розглядає "несвоєчасну оборону" в якості виду перевищення меж необхідної оборони.

У тих випадках, коли особа завдає шкоди, в якійсь мірі обумовлений передбачуваним або вже закінченим посяганням, питання про відповідальність цієї особи повинне вирішуватися, на наш погляд, таким чином. Якщо суб'єкт усвідомлює, що посягання ще немає або що воно фактично вже закінчилося, і проте завдає шкоди, він повинен нести відповідальність за відповідний умисний злочин.

Список літератури:

1. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30.
2. Кримінальний кодекс України. – К.: Парламентське вид-во, 2001.
3. Кримінальний кодекс УРСР - науково-практичний коментар. – К. 1987 р.
4. Кримінальне право України. Особлива частина / За ред. Професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ –Харків: 2001.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т.; за заг. ред. В.Я.Тація, В.П.Пшонки, А.В.Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
6. Курс кримінології: Підручник: у 2 книгах / За ред. О.М. Джузи. – К.: 2001.
7. Зелінський А.Ф. Кримінологія: Навчальний посібник / А.Ф. Зелінський. – Х.: 2000.

Помазан С.Г. Криминалистические проблемы расследования умышленных убийств при превышении пределов необходимой обороны либо в случае превышения мер, необходимых для задержания преступника / С. Г. Помазан // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 442-446.

В статье рассматриваются вопросы криминалогической квалификации обстоятельств и способов умышленных убийств. Автор берет на себе смелость описания способов совершения умышленных убийств, учитывая современную структуру, криминальные обстоятельства места происшествия и уголовно-процессуальные решения.

Ключевые слова: убийство, умышленное убийство, механизм совершения преступления, необходимая оборона, превышение мер.

Pomazan S.G. Criminalistics of problem of investigation of intentional murders at exceeding of limits of necessary defensive or in excess of measures necessary for detention of criminal / S.G. Pomazan // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 442-446.

The article deals with the issues of criminological qualification of the circumstances and ways of premeditated murder. The author ventures to describe ways of committing premeditated murders, considering modern structure and criminal circumstances of the scene of action and crime solving.

Key words: murder, premeditated murder, the mechanism of the crime, necessary defense, excess of measures.

УДК 343.811/462(470+571) “17/19”

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ СОЗДАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЛАВУЧИХ ТЮРЕМ В СЕВАСТОПОЛЕ

Сибилева А. Ю.

Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, г. Симферополь, Украина

В статье рассматриваются правовые основы создания и деятельности такой формы пенитенциарных заведений в Российской империи, как плавучей тюрьмы в городе Севастополе в 1883 г. Указаны основные направления ее деятельности, устройства, служебного порядка, подчиненности, взаимоотношений служащих и заключенных. Установлено, что такая специфическая форма тюрем – плавучие, была вызвана к жизни специфическими условиями быстрого восстановления в Севастополе базы Черноморского флота в конце XIX в.

Ключевые слова: плавучая тюрьма, Севастополь, правовые основы.

Правосудие является одним из тех столпов в жизни любого государства, на котором во многом держится само здание власти, им же регулируются такие вопросы как правовая, социальная, а иногда и политическая ответственность его граждан. Исполнение решений органов правосудия, методы и подходы которые при этом используются во многом определяют такие важные вопросы как отношение государства к своим гражданам, уровень развитости, демократичности общества, места в правовой культуре страны таких базовых понятий как права человека и гражданина.

Украина сегодня находится в процессе реформирования своей пенитенциарной системы. В его ходе происходит попытка использования и внедрения европейских принципов, пересмотр сложившихся в советский период базовых подходов в отношении как самой пенитенциарной системы так и к каждому отдельному человеку, имеющему к ней то или иное отношение. Исходя из этого является необходимым обращение к имеющемуся богатому историческому и правовому опыту, как отечественному так и зарубежному, для его тщательного изучения, а по необходимости и возможного использования отдельных, наиболее удачных подходов, методов, средств и т.д. Впрочем, многие вопросы из истории развития пенитенциарной системы Российской империи были рассмотрены в своих работах такими авторами как Гернет М. Н., Неалов А.П., Зборовская Л. Ю., Воскобойников Н., Иванов А.А., Детков М. Г. и многими другими [1-8].

Особое место в пенитенциарной системе всегда занимали военные учреждения тюремного типа. Их наличие обуславливается обычно особой ролью и местом вооруженных сил в стране, спецификой выполняемых ими задач, традиционным стремлением к автономности в своих действиях и т.д. В Российской империи, как и во многих других государствах, возникновение таких мест заключения изначально было облегчено тем, что значительная часть армейских подразделений составляла гарнизоны крепостей, которые одновременно и становились местами заключения. На флоте также отдавали предпочтение строительству в портах дислокации специальных зданий, однако в некоторых специфических исторических условиях для это-

го либо не хватало времени, либо не было острой необходимости вкладывать значительные средства в постройку таких зданий.

Первый опыт в России использования кораблей в качестве мест заключения, очевидно, относится к 1826 г., когда указом от 27 ноября (№706) «О сформировании в Ревеле двух арестантских рот», для них был послан неспособный к дальнейшей строевой службе корабль [9, с. 1253]. Так была решена проблема размещения арестантов. Очевидно, что в дальнейшем этот опыт был признан успешным, более того, его творчески развили. Обычное размещение служащих арестантских рот лишь экономило средства казны, использование же боевого корабля в качестве исправительных учреждений для служащих флота, в частности рядового состава, позволяло одновременно содержать их в заключении и продолжать обучение военно-морскому делу.

Однако консолидировать весь имеющийся опыт и совместить его с положениями проведенной пенитенциарной реформы удалось лишь к началу 1880-х гг. Лишь 11 апреля 1883 г. за №1498 было утверждено царем «Положение о военно-исправительной плавучей тюрьме морского ведомства в Севастополе». Время открытия этой тюрьмы, по окончании производящихся уже работ по приспособлению назначенного для этой цели судна, было предоставлено на усмотрение управляющего Морским Министерством. Правовой базой деятельности данного учреждения стали содержащаяся в Военно-Морском уставе о наказаниях, изд. 1875 г. (прил. 2 к ст. 59, лит. б), правила об отдаче нижних чинов Балтийского флота в военно-исправительную тюрьму морского ведомства в С.-Петербурге, которые решено было распространить, со временем открытия плавучей тюрьмы в Севастополе, и на нижних чинов черноморского флота и портов, которые будут приговариваться к содержанию в этой тюрьме. Соответствующие изменения в уставе было поручено произвести главному Военно-Морскому Судному управлению [10, с. 155].

Согласно положения, военно-исправительная плавучая тюрьма морского ведомства в Севастополе учреждалась для содержания морских нижних чинов, осужденных на тюремное заключение и размещалась на специально для этого приспособленном разоруженном военном судне, стоящем на мертвых якорях в Севастопольской южной бухте. Флаг на тюремном судне не поднимался.

Система тюремного содержания состояла в одиночном содержании заключенных по ночам и в использовании днем, под жестким надзором и обязанностью молчания, на работу и военно-морские упражнения, с производством за работы установленной платы. При этом, заключенные, в продолжении пребывания своего в тюрьме, продолжали числиться на службе и, по освобождении, возвращались в команды морского ведомства. Исходя из этого, главной целью тюремного начальства объявлялось «исправление заключенных и поддержание в них духа воинской дисциплины и подчиненности» (п. 1-4).

Устройство и порядок содержания тюрьмы устанавливались следующие. Одиночные камеры, для ночного содержания заключенных, должны были отделяются друг от друга с помощью двойных деревянных перегородок, с прокладкой между ними войлока. Предусматривалось, что в них должна быть вентиляция. Кроме того, предполагалось наличие в тюрьме, некоторого количества особых камер для одиночного содержания заключенных (на основании ст. 50 и 120 (пп. б, в и д). Такие камеры устраивались со светом, но так, чтобы заключенных в наказание (ст. 120 пп. в и д) можно было, для усиления мер исправления, и лишить света. В дверях всех

вообще камер предписывалось делать небольшие отверстия для удобнейшего надзора за содержащимися. Все вообще одиночные помещения снабжались койками и другими необходимыми предметами. В одной из палуб тюремного судна устраивалось помещение для совместного занятия заключенных работами. Это же помещение служило также столовой для заключенных и для обучения их грамоте в положенное для этого время; в нем же совершались общие молитвы заключенных, а в праздничные дни – богослужение.

В тюрьме предполагалось собрание книг «нравственного и назидательного содержания, доступных пониманию заключенных». Для занятий заключенных в военно-морском деле на тюремном судне предписывалось наличие 1 мачта в полном вооружении и необходимое количество орудий и гребных судов. На тюремном же судне должен был находиться и лазарет для болеющих заключенных на 6 кроватей с соответствующим материальным обеспечением. Производство всех необходимых исправлений по корпусу тюремного судна, снабжение его предметами по кораблестроительной части и ремонт их, а также отпуск, в необходимом количестве, в распоряжение начальника тюрьмы осветительных и окрасочных материалов, топлива для тюремного судна – возлагалось на обязанности порта (п. 5-12).

При этом помещения заключенных, коридоры и клозеты, по наступлению темноты, должны были хорошо освещаться всю ночь, а окраска тюремного судна и его принадлежностей возлагалась на заключенных. На них же, по соглашению портового начальства с начальником тюрьмы, могло быть возложено производство ремонтных работ по тюремному судну.

При тюрьме же предполагалось обязательное наличие офицерского караула, от которого при всех выходах и других местах тюремного судна, по надобности и усмотрению тюремного начальства, ставились часовые. Численность караула определялась по усмотрению командира Севастопольского порта (п. 13) [10, с. 156]. Общий же штат плавучей тюрьмы предусматривал 28 человек служащих тюрьмы. В том числе 10 матросов [10, с. 105].

Все необходимые расходы на содержание тюрьмы, довольствие состоящих при ней чинов и заключенных производилось за счет казны, на ассигнованные для этого по сметам суммы. Количество необходимых для тюрьмы вещей и материалов по кораблестроительной части, осветительных и окрасочных материалов, топлива, вещей и припасов по медицинской части, а также предметов обмундирования заключенных, определялось особым положением, с утверждения Адмиралтейств-совета.

Провизия для питания заключенных и состоящих на службе в тюрьме нижних чинов отпускалась тем же порядком, как и на суда флота: первым – по особо установленной для сего ведомости (прил. к ст. 56), а последним – на основании правил о морском довольствии. Для сокращения казенных издержек по устройству и содержанию тюрьмы, удерживалась в пользу казны половина полагающейся заключенным платы за их работу. Суммы эти заносились в смету доходов. Относительно приема, хранения, свидетельства и записки в приход и расход отпускаемых из казны вещей, предметов довольствия и всех вообще денежных сумм, а также ведения отчетности соблюдался порядок, установленный хозяйственным уставом для судов флота (п. 14-17).

В положении отдельно оговаривалось управление, личный состав и содержание чинов тюрьмы. Главное руководство над военно-исправительной плавучей тюрьмой

морского ведомства в Севастополе принадлежало Главному Командиру Черноморского флота и портов; ближайшее же заведование тюрьмой возлагалось на командира Севастопольского порта, которому непосредственно подчинялся начальник тюрьмы. Непосредственное заведывание тюрьмой и состоящими при ней чинами, а также и заключенными, поручалось начальнику тюрьмы. Он назначался в должность приказом царя из морских штаб-офицеров, по личному избранию управляющего Морским министерством, и о всех случаях, о которых в данном положении не сделано особого постановления, пользовался правами и властью командира судна 2-го ранга. Кроме начальника тюрьмы, при тюрьме состояли: его помощник, на правах старшего офицера судна; содержатель тюремного имущества (офицер); боцман; 2 боцманта; 6 квартирмейстеров; 10 матросов; священник; врач, зав. тюрьмой в медицинском отношении и тюремным лазаретом; фельдшер; писарь (п. 18-21).

Все чины тюрьмы находились в полном подчинении начальнику тюрьмы во всем, что касается полиции, дисциплины и внутреннего распорядка заведения. Помощник начальника тюрьмы утверждал в должности, по представлению командира Черноморского флота и портов, управляющим Морским министерством, из штаб или обер-офицеров морского ведомства, имеющих нужные качества для данной службы. Содержатель тюремного имущества назначался, по представлению начальника тюрьмы, Главным командиром Черноморского флота и портов. Исполнение обязанностей врача при тюрьме возлагалось главным командиром Черноморского флота на одного из врачей, состоящих при Севастопольском порте, а фельдшер назначался из наличного числа морских фельдшеров, по распоряжению медицинского начальства порта. Боцман и прочие нижние чины назначались «из лучших, по нравственной благонадежности, грамотных людей», по распоряжению Главного командира Черноморского флота и портов. Относительно всех вообще чинов и должностных лиц тюрьмы положение требовало не сменяемость «без особенно уважительных причин» (п. 21-27) [10, с. 157].

Для совещания по вопросам потребностей тюрьмы и заключенных, начальник тюрьмы должен был созывать, под своим председательством, совет, состоящий из его помощника и священника, а в случаях, относящихся к сохранению здоровья заключенных – и врача. Совету принадлежало право заявления всех новых мер и предположений об усовершенствовании системы заключения, а также порядка содержания и занятия заключенных на основании практических наблюдений и результатов опыта. Кроме того, на тюремный совет возлагалось рассмотрение вопросов, относящихся к порядку заготовки инструментов и материалов для изделий и заведывание ими, а также принятия заказов на работы, и наблюдение за правильным распределением зарплаты. О постановлениях совета не требующих разрешения высшего начальства, как и о собственных распоряжениях в более важных случаях, и о полученных от начальства приказах, начальник тюрьмы объявляет по тюрьме приказами, которые если нужно, прочитывались и заключенным. Все постановления совета производились большинством голосов и вносились в журнал, который подписывался на общем основании, всеми присутствовавшими. Кроме того, начальник тюрьмы должен был вести журнал о происшествиях и алфавитную ведомость о поведении заключенных (п. 28-34) [10, с. 158].

Все служащие в тюрьме лица, за исключением священника и врача, должны были жить на тюремном судне и там же питаться. Никто из них не имел права отлу-

чаться от судна без разрешения начальника тюрьмы; он же может ночевать вне судна без особого всякий раз разрешения командира Севастопольского порта. Помощник начальника тюрьмы объявлялся ближайшим начальником заключенных и «блюститель строгого исполнения ими установленных правил и приказаний», он обязывался знать каждого заключенного, «входить в их нужды, принимать и удовлетворять их просьбы, наставлять, наблюдать за их обучением грамоте... считать им зарплату». Боцман же командовал обучением заключенных по военно-морскому делу, работами по содержанию судна и т.д. (п. 35-38) [10, с. 159].

П. 39-51 включали в себя перечень порядка производства периодических осмотров в тюрьме (гл. 6). Отдельно регулировался процесс поступления и зачисления осужденных в тюрьму (гл. 7) [10, с. 160]. В частности, предусматривалось, что осужденные получали тюремную одежду – летняя и зимняя, обувь, постельные вещи. Пища для заключенных должна была состоять «из свежих припасов, за доброкачественностью коих обязан наблюдать врач...». Боцман, унтер-офицеры и прочие нижние чины тюрьмы питались отдельно от заключенных. Пища заключенных определялась следующей: 1) в сутки: хлеба черного, «хорошо выпеченного», 2 фунта 81 золотник и соли 6 золотников на человека; 2) горячая пища, состоящая из щей или похлебки, для которой разрешалось употреблять крупу, горох, картофель и другую зеленью. Горячая пища приготавливалась: в скоромные дни – с коровьим маслом или салом, а в постные – с постным маслом. К этой пище 3 раза в неделю, по воскресеньям, вторникам и четвергам, а также в большие праздники и торжественные дни добавлялась мясная или рыбная порция, чаще всего говядины, а в посты рыбы по ¼ фунта на человека. Для утоления жажды полагал квас. В случае использования заключенных на трудные валовые работы, особенно в холодное или ненастное время, начальник тюрьмы мог, если признавал необходимым, дать им по одной чарке водки на человека (п. 52-57).

Порядок содержания и общее распределение времени заключенных предусматривался следующим (гл. 9). Заключенные вставали летом в 5, а зимой в 6 ч. утра, за 2 часа до начала работ и упражнений. В это время они должны были бриться, мыться, одеваться и привести постель и все в камерах, а также судно в порядок, строятся и идти молча по 2 в ряд при боцмане и унтер-офицерах в столовую, где им производилась переключка. Они обедали в полдень и ужинали летом и зимой в 20 часов [10, с. 161]. Те заключенные, которые содержались в одиночном заключении, завтракали, обедали и ужинали в положенное для прочих заключенных время в своих камерах.

После обеда заключенным давалось полчаса, в воскресные же и праздничные дни – 1 час времени для отдыха. Это время они, если позволяла погода, проводили на верхней палубе, а в иных случаях – в помещении для работ. Во время отдыха заключенным разрешалось тихо разговаривать, при этом курить табак, песни и игры запрещалось. Из одиночек на время отдыха также выводили заключенных, кроме тех, кто сидел на цепи. Письма заключенных читались руководством тюрьмы. Зимой баня полагалась 2 раза в месяц баня, а летом разрешалось мыться под помпой или купаться в море. Белье и одежда заключенных стирались [10, с. 162].

Одной из форм поощрения заключенным были свидания с родными. В воскресные дни для этого выделялся 1 час для не находящихся под штрафом. Их полагалось давать 1 раз в месяц, но отличившимся разрешалось ходить на свидания чаще.

Сами свидания происходили под присмотром боцмана [с. 163]. Кроме того, в воскресные и праздничные дни, заключенные обучались чтению, письму, счету. Книги также давались лишь в воскресенье и праздничные дни по выбору священника. Независимо от основных оплачиваемых работ, заключенные использовались в тюрьме: для ткания матов, делания плетеных кадок, ушатых ведер, лопат, брезентов, чехлов, мешков, рубашек и предметов обмундирования матросов; для несложных парусных и такелажных работ по тюремному судну (п. 61-99) [10, с. 164].

Кроме свидания, предполагались и другие меры поощрения заключенных. Так, каждый заключенный за хорошее поведение получал на руки часть своей зарплаты по воскресеньям, но не более 6 коп. серебром. Запрещалось наличие в одних руках более 12 коп. Кроме того, заключенным, за хорошее поведение командиром Черноморского флота и портов, мог быть сокращен срок на 1/6 часть (п. 118-119) [10, с. 166].

Положение также предусматривались средства взыскания за проступки заключенных. Среди них, в частности, предусматривалось: лишение платы за работы или ее уменьшение; лишение права на отдых до 4 дней; одиночное заключение с содержанием на хлебе и воде до 2 недель; одиночное заключение в темном карцере с содержанием на хлебе и воде не более 8 дней (в одиночках горячая пища давалась на 3-й день, спали на палубе); наказание розгами до 50 ударов; одиночное заключение в темном карцере, с содержанием в цепях на время не свыше 7 дней (п. 113-120).

Если же заключенный совершал подсудное деяние, в особых случаях совету предоставлялось право просить оставить его для наказания в тюрьме без суда. При этом он мог подвергнуться: одиночному заключению в камерах ночного содержания до 6 месяцев с наложением или без наложения цепей (на хлебе и воде – не более 2-х недель подряд с недельным промежутком; в темноте – не более 8 дней с недельным промежутком); увеличение срока содержания в тюрьме 1/6 часть времени содержания [10, с. 167].

Отдельно положение содержится в положениях о «Гл. 13. Пользование больных заключенных» [10, с. 168], «Гл. 14. Деньги тюремные и собственные заключенных», «Гл. 15. Выбытие заключенных» [10, с. 169] и т.д.

Последующее уточнение и изменение отдельных составных данного положения произошло уже в 1884 г., когда 2 января за №1935 был принят указ «Об изменении 4 ст. Положения о военно-исправительной тюрьме морского ведомства в Санкт-Петербурге и соответственной статьи Положения о военно-исправительной плавучей тюрьме морского ведомства в Севастополе». В ней, в частности, предусматривалось, что заключенные, на протяжении своего пребывания в тюрьме, не исключались из морского ведомства, но время нахождения в ней вычиталось из срока действительной их службы». Соответственно сему изменили редакцию 4 ст. утвержденного 11 апреля 1883 г. (№ 1498) «Положения о военно-исправительной плавучей тюрьме морского ведомства в Севастополе» [11, с. 1]. Такой ход законодателя ужесточил ранее принятый положения. Ведь теперь, заключенный, оставаясь во власти морского ведомства и будучи в тюрьме, был подчинен более жестким военно-морским законам, само же время нахождения в тюрьме ему в службу не зачитывалось. Этим, очевидно, законодатель хотел стимулировать заключенных военных тюрем к «скорейшему исправлению», без получения штрафных и дополнительных сроков содержания, а по возможности и стремиться предусмотренному положением досрочному освобождению. Устройство плавучей тюрьмы в Севастополе именно в

этот период было не случайно – шел активный процесс восстановления Черноморского военно-морского флота со всеми необходимыми службами. Так, 23 мая 1895 г. издан указ о переводе военно-морского суда Николаевского порта из Николаева в Севастополь [12, с. 319-320].

Таким образом, создание столь специфическим мест заключения, каковыми были плавучие тюрьмы в Севастополе в конце XIX в. было вызвано спецификой развития Черноморского флота в этот период и базировалось с учетом военно-морского судебного устава 1867 г. и его последующих редакций, на специальном положении. Дальнейшие перспективы изучения проблемы состоят в последующем исследовании развития гражданской и военной пенитенциарной систем в Таврической губернии.

Список использованных источников и литературы:

1. Неалов О.П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Українських губерній) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О. П. Неалов. – Харків, 2003. – 20 с.
2. Зборовская Л. Ю. Пенитенциарное законодательство Российской империи XX века / Л. Ю. Заборовская. – Тамбов : Изд-во Тамб. Гос. Техн. Ун-та, 2006. – 16 с.
3. Воскобойников Н. Материалы по истории призрения бедных и неимущих в России // Тюремный вестник. – 1893. – № 10. – С. 402 – 423; № 11. С. 450-469; № 12. С. 525-540.
4. История царской тюрьмы. Т. 1. М., 1762 – 1825. – М.: Госюриздат. 1951 г. – 357 с.
5. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. Т. 2. М., 1825 – 1870. – М.: Госюриздат. 1951 г. – 548 с.
6. Гернет М. Н. История царской тюрьмы. Т. 3. М., 1870 – 1900. – М.: Госюриздат. 1952 г. – 521 с.
7. Иванов А.А. Историография политической ссылки в Сибирь второй половины XIX – начала XX в. / А. А. Иванов. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та 2001. – 275 с.
8. Детков М. Г. Тюрьмы, лагеря и колонии России / М. Г. Детков. – М.: "Вердикт-ІМ", 1999. Под редакцией Министра юстиции РФ Я. В. Крашенинникова. – 448 с.
9. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Т. I. С 12 декабря 1825 по 1827. – СПб., 1830. – 1204 с.
10. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. III. 1883. – СПб., 1886. – 501 с.
11. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. IV. 1884. – СПб., 1887. – 626 с.
12. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. Т. XV. 1895 г. – СПб., 1899. – 750 с.

Сибільова Г. Ю. Правові основи створення і діяльності плавучих тюрем в Севастополі / А. Ю. Сибільова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 447-453.

У статті розглядаються правові основи створення і діяльності такої форми пенітенціарних закладів в Російській імперії, як плавучої в'язниці в місті Севастополі в 1883 р. Вказані основні напрямки її діяльності, устрою, службового порядку, підлеглих, взаємовідносин службовців і ув'язнених. Встановлено, що така специфічна форма в'язниць – плавучі, була викликана до життя специфічними умовами швидкого відновлення в Севастополі бази Чорноморського флоту в кінці XIX ст.

Ключові слова: плавуча в'язниця, Севастополь, правові основи.

Sibileva A. Yu. Pravovye bases of creation and activity of floating тюрем in Sevastopol / A. Yu. Sibileva // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 447-453.

In the article of examined legal frameworks of creation and activity of such form of prison establishments are in Russian of empire, as floating prison in town Sevastopol in 1883 Basic directions of its activity is indicated, device, official order, subordination, mutual relations of office workers and prisoners. It is set that such specific form of prisons – floating, was caused to living by the specific terms of rapid renewal in Sevastopol of base of the black Sea fleet at the end of XIX in.

Keywords: floating prison, Sevastopol, legal frameworks.

УДК 343.985.7.

СЛІДИ УХИЛЕННЯ ВІД СПЛАТИ ПОДАТКУ НА ПРИБУТОК

Філоненко Г. Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

У статті досліджено особливості слідової картини ухилення від сплати податку на прибуток. Встановлено, що основними носіями слідів податкових злочинів виступають предмети, документи та сліди пам'яті людини, які містять криміналістично значиму інформацію про ухилення від сплати податків. Автором окремо детально проаналізовано кожен з видів носіїв слідів ухилення від сплати податку на прибуток.

Ключові слова: сліди злочину, ухилення від сплати податків, документи.

Сліди злочину виступають однією з найважливіших об'єктивних передумов пізнання суспільно небезпечного протиправного явища, яке мало місце в минулому. Сліди злочину – це будь-які зміни середовища, що виникли внаслідок вчинення злочину [1, с. 279]. Носіями слідів ухилення від сплати податків можуть бути: предмети; ідеальні сліди (сліди пам'яті людини); документи, що містять криміналістично значиму інформацію про злочинну фінансову-господарську діяльність підприємства, спрямовану на ухилення від сплати податків. Така точка зору поділяється і у науковій літературі, так, В. В. Лисенко відмічає, що залежно від змісту дій, які виконуються в ході здійснення підприємницької діяльності, сліди злочину знаходять своє відображення у предметах, документах та пам'яті людей [2, с. 74].

На основі комплексного аналізу положень, викладених в інформаційному листі Вищого адміністративного суду України від 20.07.2010 року №112/11/13-10 [3] та Листі Державної податкової адміністрації України від 03.02.2009 р. N2012/7/10-1017 [4], можна зробити висновок, що слідова картина ухилення від сплати податку на прибуток тісно пов'язана з господарською діяльністю та її наслідками, тому при встановленні фактів ухилення від сплати податку на прибуток слід перевіряти фізичні, технічні та технологічні можливості підприємства, які необхідні для вчинення тих чи інших дій, що становлять зміст господарської операції, а саме наявність: – кваліфікованого персоналу; – виробничих потужностей, необхідних для здійснення певних технологічних процесів; – складських приміщень, використання/невикористання їх можливостей для зберігання товарів; – транспортних засобів (наприклад, встановлення, чиїм транспортом перевозився товар, за чий рахунок, яким є розмір витрат, їх використання, реалізація прав власності); – можливості здійснення операцій з відповідною кількістю певного товару у відповідні строки з урахуванням терміну його придатності, доступності на ринку, віддаленості, розташування контрагентів один від одного, місця знаходження майна тощо; сировини, продукції (наприклад, можливі випадки здійснення операцій з товаром, що не вироблявся або не міг бути вироблений в обсязі, зазначеному платником податків у документах обліку без достатніх ресурсів, чи здійснення операцій з товаром, продукцією, які є нехарактерними для діяльності платника податків).

Вищий адміністративний суд України в інформаційному листі від 02.06.2011 року №742/11/13-11 [5] акцентує увагу на тому, що для встановлення факту здійснення господарської операції, формування витрат для цілей визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток належить з'ясувати, зокрема, такі обставини: 1) рух активів у процесі здійснення господарської операції; 2) установа спеціальної податкової правосуб'єктності учасників господарської операції; 3) установа зв'язку між фактом придбання товарів (послуг), спорудження основних фондів, імпортом товарів (послуг), понесенням інших витрат і господарською діяльністю платника податку.

Отже, на основі зазначеного вище, можна прийти до висновку, що ухилення від сплати податку на прибуток нерозривно пов'язано з веденням господарської діяльності, тому при розслідуванні таких злочинів слід звертатись перш за все до предметів та обставинки, які є носіями слідів вчинення таких злочинів. Виникнення таких слідівобумовлено невідповідністю між змістом фактичної та задекларованої у відповідній документації господарської діяльності. Тому при розслідуванні ухилення від сплати податку на прибуток для встановлення реального змісту господарських операцій слід досліджувати фізичні, технічні та технологічні можливості підприємства. Дані обставини необхідно досліджувати комплексно, враховуючи причинно-наслідковий зв'язок, адже встановлення одного чи декількох з перерахованих вище фактів не може автоматично свідчити про ухилення від сплати податків.

Після цього належить співставити сліди-предмети ухилення від сплати податків з слідами, які містяться у документах податкової звітності (первинних документах) та відповідно до яких нараховуються суми податкових зобов'язань підприємств. У разі наявності факту вчинення податкового злочину буде мати місце невідповідність між документами податкової звітності та реальними економічними результатами вчинення господарської діяльності (чи потенційної можливості вчинення тих чи інших господарських дій).

Із зазначеного вище витікає, що специфіка податкових злочинів полягає в тому, що слідова картина ухилення від сплати податків, як правило, знаходить своє відображення в бухгалтерських та інших документах.

Відповідно до ч. 1 ст. 99 Кримінального процесуального кодексу України [6] документ це спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження.

В цілях бухгалтерського обліку документ визначають як письмове свідчення про фактично вчинену чи про право на вчинення господарської операції [7, с. 65]. Однак більш повним у цьому контексті видається визначення документа як встановленого законодавством письмового акту, форма та зміст якого відображають розмір отриманого прибутку (витрат) та правильність перерахування обов'язкового внеску в бюджет [8, с. 14].

При оцінці правильності нарахування та сплати сум податку на прибуток суб'єктами господарювання слід керуватися спеціальними нормами податкового законодавства, які встановлюють необхідні ознаки первинних (бухгалтерських) документів для цілей податкового обліку. Однією з основних ознак первинних документів згідно з пунктом 44.1 статті 44 Податкового кодексу України [9] є їх достові-

рність, тобто відображення реального змісту вчиненої господарської операції. Таким чином, перевагу слід надавати суті господарської операції, а не її формі. Це обумовлено тим, щонавіть формально бездоганні первинні документи не можуть бути доказами у випадку, якщо вони є не відповідають реальному змісту господарської діяльності підприємства, і цей факт належним чином доведений під час розслідування податкового злочину. При цьому дослідженню підлягають усі первинні документи, які належить скласти залежно від певного виду господарської операції – договори, акти виконаних робіт, документи про перевезення, зберігання товарів тощо.

Відповідно до вимог законодавства всі фінансово-господарські операції підприємств повинні знаходити своє відображення у відповідних бухгалтерських документах ґрунтуючись на принципах обачності, повного висвітлення, послідовності, безперервності. Отже здійснити ухилення від сплати податків без залишення слідів у таких документах видається неможливим. Разом з тим без документарного підтвердження виявлених фактів ухилення від сплати податків неможливо доказати вчинення податкового злочину та притягнути винних осіб до відповідальності. Це обумовлено перш за все способами вчинення та приховання податкових злочинів, найпоширенішими з яких, як показало проведене дослідження, є укладання фіктивних договорів, які не спрямовані на настання реального господарського результату та використання підроблених документів.

Необхідна для процесу розслідування злочину інформація може міститися: 1) у матеріалі, з якого виготовлений документ; 2) у тексті, відображеному у документі; 3) у матеріальних слідах, які знайшли відображення у документі [10, с. 78]. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що при ухиленні від сплати податків найчастіше має місце інтелектуальна підробка документів, тому сліди злочину в першу чергу слід шукати в тексті (змісті) документів.

В науковій літературі пропонується наступна класифікація документів, які є носіями слідів ухилення від сплати податків: 1) зміст яких був предметом злочинного посягання; 2) які були засобом вчинення злочину; 3) які були засобом приховання злочину; 4) які характеризують особу злочинця; 5) які містять інформацію про інші суттєві обставини злочину [11, с. 52]. Однак видається, що дана класифікація є надто загальною та у разі практичного використання її при розслідуванні ухилення від сплати податків, не може виступати інструментом ефективного виявлення та розслідування податкових злочинів.

До документів, які повинні досліджуватися при розслідуванні ухилення від сплати податків, відносять: 1) установчі документи; 2) документи діловодства; 3) бухгалтерські документи; 4) фінансово-господарські документи; 5) інші документи, які відображають всі етапи діяльності юридичних осіб [12, с. 302]. Цей перелік документів, в яких можуть міститися сліди ухилення від сплати податків, конкретизується наступними документами: 1) товарно-транспортні накладні; 2) ордери; 3) рахунки-фактури; 4) накладні на приймання та відпуск продукції; 5) платіжні доручення; 6) податкові декларації [13, с. 150]; 7) документи, які дозволяють здійснення певних видів підприємницької діяльності; 8) ділове листування; 9) чорнові записи [14, с. 72-73].

Дійсно, всі ці документи можуть містити сліди ухилення від сплати податків. Однак в кожному окремому випадку слід з'ясувати особливості здійснення господарської діяльності на підприємстві та відповідно до цього встановлювати перелік документів, які можуть містити сліди податкових злочинів. Так, наприклад, сама

по собі відсутність відповідних ліцензій та інших дозвільних документів, що необхідні для здійснення певного виду господарської діяльності не є безумовним доказом неправомірності вчиненої господарської операції. Разом з цим ця обставина може вказувати на те, що окреме підприємства не мало право здійснювати певні господарські операції, а отже, і на їх можливу відсутність. У цьому випадку лише звернення до інших документів допоможе відтворити фактичний стан справ.

Слід відзначити, що наведений вище перелік документів слід доповнити актами податкових перевірок, які відповідно до статті 86 Податкового кодексу України, складаються у разі встановлення порушень при проведенні податкової перевірки посадовими особами органу державної податкової служби. Такі акти перевірок, як правило, виступають підставою для відкриття кримінального провадження у цій категорії справ.

Беззаперечно обґрунтованою видається класифікація слідів, які містяться в документах бухгалтерського обліку на економічні, документальні та звітні [15, с. 86]. Документальні сліди вчинення податкових злочинів знаходять своє відображення на рівні первинних облікових документів господарських операцій. Первинний обліковий документ – документ, який містить відомості про господарську операцію та підтверджує її здійснення [16]. Звітні на рівні формування реєстрів бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Така класифікація слідів може бути використана при розслідуванні ухилення від сплати податків для виявлення невідповідності між первинними документами та фактичними результатами господарських операцій, між різними первинними документами, між даними бухгалтерського обліку на первинними документами, між показниками реєстрів бухгалтерського обліку.

Носіями інформації про особливості господарської діяльності підприємств, а також злочинних дій, спрямованих на ухилення від сплати податків можуть бути такі особи: 1) керівник та головний бухгалтер підприємства; 2) особи, до функцій яких входить облік руху товаро-матеріальних цінностей і грошових коштів та їх реалізація; 3) контрагенти – пособники вчинення податкових злочинів; 4) особи, які були свідками тих чи інших кримінальних господарських операцій, але не приймали участі у таких діях; 5) особи, які були свідками тих чи інших кримінальних господарських операцій, але не оцінювали їх як такі; 6) особи, які здійснюють функції контролю за фінансово-господарською діяльністю; 7) особи, які не працюють на відповідному підприємстві, але володіють інформацією про злочинну діяльність по ухиленню від сплати податків [17, с.81-83].

Підсумовуючи зазначене вище слід відмітити, що ознаками вчинення податкових злочинів можуть бути: повна невідповідність проведеної господарської операції її документарному відображенню, невідповідність записів первинних та звітних документів, наявність матеріальної підробки в документах бухгалтерського обліку, недотримання встановлених правил ведення обліку та звітності, порушення правил ведення касових операцій, необґрунтоване списання товаро-матеріальних цінностей, неправильне ведення документообігу, порушення технологічної дисципліни. Ці ознаки ухилення від сплати податків можуть знаходити своє відображення у таких видах носіїв слідів як предмети, документи, сліди пам'яті людини. При цьому, зважаючи на особливості здійснення господарської діяльності, всі сліди злочину належить досліджувати в їх сукупності.

Список літератури:

1. Криміналістика: Підручник / Кол. авт.: В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін./ За ред. проф. В. Ю. Шепітька. – 4-е вид., перероб. і доп. – Х.: Право 2008. – 464 с.
2. Лисенко В.В. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування. Монографія // Лисенко В.В., Задорожний О.С., Дзісяк О.П. – К.: Істина, 2008. – 216 с.

3. Лист Вищого адміністративного суду України від 20.07.2010 року №112/11/13-10. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vaas.gov.ua/>
4. Лист Державної податкової адміністрації України від 03.02.2009 р. N 2012/7/10-1017 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua/wiki/metodichn-rekomendac-or-algori-110977/>
5. Лист Вищого адміністративного суду України від 02.06.2011 року №742/11/13-11. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vaas.gov.ua/>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України [Текст]: Верховна Рада України від 13.04.2012 № 4651-VI // Голос України. – 19.05.2012. – № 90-91.
7. Чельшева О. В. Расследование налоговых преступлений / О. В. Чельшева, М. В. Феськов. – Питер, 2001. – 288 с.
8. Шапиро Л. Г. Использование специальных познаний при расследовании преступного уклонения от уплаты налогов: Автореф. дис. ... канд. юр. наук. Саратов, 1999. – 26 с.
9. Податковий кодекс України [Текст]: Верховна Рада України від 02.12.2010 № 2755-VI // Голос України. – 04.12.2010. – № 229, (№ 229—230).
10. Лисенко В.В. Ухилення від сплати податків: виявлення та розслідування. Монографія // Лисенко В.В., Задорожний О.С., Дзісяк О.П. – К.: Істина, 2008. – 216 с.
11. Пирцхалава К. А. Выявление и первоначальный этап расследования уклонений от уплаты налогов или страховых взносов в государственные внебюджетные фонды. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Пирцхалава К. А. – М., 1999. – 169 с.
12. Потомська Н. А. Характеристика видів документів як джерел доказів у кримінальних справах про ухилення від сплати податків // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право), 4(47) 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvnuodpsu/2009_4/Pravo/Potomska.pdf
13. Сукач І. В. Правові аспекти та криміналістична характеристика злочинів у сфері оподаткування // Вісник Академії адвокатури України, №1(20). - 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vaau/2011_1/.../11sivzso.pdf
14. Задорожний О. С. Криміналістична характеристика ухилень від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів та основні положення їх розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Задорожний Олександр Степанович. – Х., 2005. – 220 с.
15. Матушкина Н.В. Криминалистическая модель преступной деятельности по уклонению от уплаты налогов и ее использование в целях выявления и раскрытия преступлений этого вида. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Матушкина Н.В. – Ижевск, 1997. – 214 с.
16. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність [Текст]: Закон України від 16.07.1999 № 996-XIV // Голос України. - від 07.09.1999.
17. Матушкина Н.В. Криминалистическая модель преступной деятельности по уклонению от уплаты налогов и ее использование в целях выявления и раскрытия преступлений этого вида. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Матушкина Н.В. – Ижевск, 1997. – 214 с.

Филоненко А. Г. Следы уклонения от уплаты налога на прибыль / А. Г. Филоненко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 454-458.

В статье рассматриваются особенности следовой картины уклонения от уплаты налога на прибыль. Установлено, что основными носителями следов налоговых преступлений выступают предметы, документы и следы памяти человека, содержащи екриминалистически значимую информацию об уклонении от уплаты налогов. Автором отдельно детально проанализированы каждый из видов носителей следов уклонения от уплаты налога на прибыль.

Ключевые слова: следы преступления, уклонение от уплаты налогов, документы.

Filonenko A. G. Sledy avoiding payment of income tax / A. G. Filonenko // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 454-458.

The features of track picture of avoiding payment of income tax are examined in the article. It is set that objects, documents and tracks of memory of man, come forward the basic transmitters of tracks of tax crimes, содержащи екриминалистически meaningful information about avoiding payment of taxes. By an author separately in detail analysed each of types of transmitters of tracks of deviation from уплаты налога on an income.

Keywords: tracks of crime, avoiding payment of taxes, documents.

УДК 347.91

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ УЧАСТИЯ В СУДЕБНОМ ЗАСЕДАНИИ В РЕЖИМЕ ВИДЕОКОНФЕРЕНЦИИ

Худоба В. Н.

*Крымский юридический институт Национального университета «Юридическая академия
Украины имени Ярослава Мудрого», г. Симферополь, Украина*

В научной статье на основе анализа положений Конституции Украины, Законов Украины, судебной практики, общепризнанных принципов международного права, выработанных практикой Европейского суда по правам человека, исследуются особенности участия в судебном заседании в гражданских делах в режиме видеоконференции. В результате проведенного исследования сделан вывод о необходимости усовершенствования гражданского процессуального законодательства относительно участия в судебном заседании в режиме видеоконференции в связи с чем сделаны соответствующие предложения.

Ключевые слова: видеоконференция, публичное разбирательство дела, справедливое рассмотрение, доступность, судебное заседание, судебная защита, Европейский суд по правам человека.

Одной из задач «Концепции усовершенствования органов правосудия для утверждения справедливого суда в Украине в соответствии с европейскими стандартами» (далее — Концепция), одобренной указом президента Украины 10 мая 2006 года № 361/2006, является дальнейшее развитие правосудия в Украине, направленное на обеспечение его доступности. В Концепции подчеркивается необходимость внедрения автоматизированных систем (видеоконференцсвязи) в деятельность органов правосудия для достижения значительного сокращения сроков рассмотрения судебных споров и экономии бюджетных средств [1].

В свою очередь и в Конституции Украины (далее Конституция) были предусмотрены все необходимые условия [2] для становления доступной судебной власти: 1) обращение в суд для защиты прав и свобод человека и гражданина гарантируется непосредственно Конституцией (ст.8); 2) юрисдикция судов распространяется на все правоотношения, возникающие в государстве (ст. 124) и другое.

С принятием же Закона Украины «О судостроительстве и статусе судей» 7 июля 2010 года № 2453-VI, и закреплением в ч.3 ст.3 положения, согласно которому: «Судебная система обеспечивает доступность правосудия для каждого лица в порядке, установленном Конституцией и законами Украины» [3], необходимость реализации указанной задачи приобрела особую актуальность.

Одним из возможных способов ее выполнения на современном этапе и стал Закон Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно участия в судебном заседании в режиме видеоконференции» от 4 июля 2012 года № 5041-VI [4]. Данным Законом закреплена возможность использования телекоммуникационных систем, современный уровень развития которых позволяет совершенствовать действующее гражданское процессуальное законодательство в целях повышения эффективной деятельности судов.

С целью сокращения сроков рассмотрения судебных дел, повышения качества правосудия, обеспечения гарантий доступности правосудия и реализации права на судебную защиту данным Законом Гражданский процессуальный кодекс Украины (далее ГПК Украины) был дополнен статьей 158-1 предусматривающей возможность участия в судебном заседании в режиме видеоконференции [5], то есть проведения так называемого дистанционного гражданского процесса.

Закрепление в ГПК Украины процедуры участия в судебном заседании в режиме видеоконференции при рассмотрении гражданских дел, по нашему мнению, даст возможность, во-первых, участникам гражданского процесса избежать финансовых и временных затрат, связанных с проездом от места их жительства или нахождения до места расположения суда. Во-вторых, разрешит вопрос участия в рассмотрении дела лиц ограниченных физических возможностей, нетрудоспособных, а также лиц, находящихся в местах содержания под стражей и в местах отбывания наказания в виде лишения свободы. В конечном итоге, это позволит сэкономить как «расходы граждан на поездки в областные центры и иные регионы Украины для участия в судебных заседаниях» [6], так и бюджетные средства, а также повысить качество правосудия. В-третьих, в силу реализации статьи 6 Конвенции о защите прав человека и основных свобод от 4 ноября 1950 года, согласно которой: «Каждый имеет право на справедливое и публичное разбирательство дела в разумный срок...» [7], применение видеоконференции в судебном заседании будет способствовать сокращению сроков судебного разбирательства.

Последнее, по мнению практиков, защитит стороны от умышленного затягивания процесса при рассмотрении гражданского дела, снижающего эффективность самого процесса и подрывающего доверие к государству [8]. Особенно это актуально сегодня, когда по данным Верховного Суда Украины, преимущественное число решений, Европейского суда по правам человека против Украины, касается нарушений права человека на рассмотрение дела в разумные сроки [9].

Однако следует отметить, что не все положительные моменты данной нормы могут быть в полной мере реализованы на практике, и удачно гармонируют с закрепленными в Конституции новыми демократическими стандартами в области судебной защиты прав человека: правом граждан на справедливое судебное рассмотрение, доступностью к правосудию и другим.

Так, ч.1 ст.158-1 ГПК Украины предусматривает возможность рассмотрения в судебном заседании гражданского дела в режиме видеоконференции. Согласно данной норме, суд может осуществить такую процедуру – по собственной инициативе, а стороны и иные участники процесса – путем предъявления соответствующего ходатайства. Вместе с тем, случаев и оснований с наличием (или отсутствием) которых указанные субъекты гражданских процессуальных правоотношений могли бы это сделать, законодателем не определены. По нашему мнению, данный законодательный пробел идет в разрез с конституционными положениями посвященными, во-первых, «обязанности органов государственной власти..., их должностных лиц действовать только на основании, в пределах полномочий и способом, предусмотренным Конституцией и законами Украины» (ст.19 Конституции); во-вторых, правом граждан «иметь равные процессуальные права и свободы и быть равными перед законом» (ст.24 Конституции); в-третьих, принципом верховенства права (ст.8 Конституции), составной частью которого выступает правовая (юридическая) опреде-

ленность, сформулированная практикой Европейского суда по правам человека и являющаяся общепризнанным принципом международного права [10, с.142]. Данный принцип правовой (юридической) определенности неоднократно применял в своей практике и Конституционный суд Украины, который в одном из своих решений отметил, что «из конституционных принципов равенства и справедливости вытекает требование определенности, ясности и недвусмысленности правовой нормы, поскольку иное не может обеспечить ее единообразное применение, не исключает неограниченности трактовки в правоприменительной практике и неизбежно приводит к произволу» [11]. Кроме того, «ограничение основных прав человека и гражданина и воплощение этих ограничений на практике допустимо только при условии обеспечения предусмотренности применения правовых норм, установленных таким ограничениями» [12]. В итоге, отсутствие в ГПК Украины указанных оснований, может привести, с одной стороны – к образованию у суда широких полномочий, их злоупотреблению последним, а с другой – ущемлению прав участников процесса, и как следствие затягиванию сроков рассмотрения гражданских дел. В этой связи, представляется необходимым в ч.1 ст.158-1 ГПК Украины, ограничить собственную инициативу суда по проведению судебного заседания в режиме видеоконференции, отсутствием возражений со стороны и иных участников гражданского процесса.

Следующим, на наш взгляд, недостатком ст.158-1 ГПК Украины являются положения, касающиеся сроков, до наступления которых возможно проведение судебного заседания в режиме видеоконференции.

Так, согласно ч.2 ст.156 ГПК Украины: «дело должно быть назначено к рассмотрению не позднее семи дней после окончания действий подготовки к судебному рассмотрению».

Вместе с тем, согласно ч.2 ст.158-1 ГПК Украины, ходатайство стороны и иных участников процесса об участии в судебном заседании в режиме видеоконференции может быть подано не позднее, чем за семь дней до дня проведения самого судебного заседания. Иными словами, сторона или иной участник процесса должны успеть подать указанное ходатайство не позднее того дня (или в тот же день), когда суд вынес соответствующее определение, в котором указана дата рассмотрения и разрешения дела по существу. В тоже время суд, согласно ч.3 ст.158-1 ГПК Украины, может разрешить вопрос об использовании видеоконференции, по собственной инициативе не позднее, чем за пять дней до судебного заседания.

Подобное соотношение процессуальных сроков, закрепленное в части второй и третьей ст.158-1 ГПК Украины, на наш взгляд, является несправедливым по отношению к стороне (как правило, и выступающей инициатором процесса) и иным участникам гражданского процесса (права и законные интересы которых могут быть существенным образом затронуты судебным решением). Более того, среди указанных субъектов не всегда есть лица, имеющие определенные навыки и опыт участия в судебных заседаниях, свободно ориентирующиеся в действующем и динамично развивающемся гражданском процессуальном законодательстве.

Учитывая сказанное, мы считаем, что максимально ограниченное временное пространство, которое законодатель выделил для предъявления соответствующего ходатайства, с момента, когда стало известно о дате судебного заседания, может дезориентировать указанных лиц, и как следствие сделать невозможной реализацию ими своего права на участие в таком заседании в режиме видеоконференции. В ре-

зультате этого, с одной стороны – возможность проведения последней будет зависеть только от суда, а с другой – сторона и иные участники процесса в определенной степени будут лишены доступности к правосудию, ограничены в праве на справедливое судебное рассмотрение и другое.

В этой связи, представляется необходимым сократить срок, с наступлением которого указанные участники не смогут обратиться в суд с соответствующим ходатайством путем замены во втором предложении ч.2 ст.158-1 ГПК Украины слов «семь дней», словами «пять дней».

Кроме прочего, нельзя оставить без внимания и еще одно положение ч.3 ст.158-1 ГПК Украины, согласно которому: определение суда, принятое по результатам разрешения вопроса об участии в судебном заседании в режиме видеоконференции, не подлежит обжалованию.

На наш взгляд, указанное положение никоим образом не сочетается с одним из закрепленных в Конституции принципом судопроизводства: «обеспечение апелляционного и кассационного обжалования решения суда...» (п.8 ст.129 Конституции). Особенно это проявляется тогда, когда (как и в нашем случае) законодателем не предусмотрен перечень причин с наличием (или отсутствием) которых суд может отказать в удовлетворении ходатайства об участии в судебном заседании в режиме видеоконференции. Более того, неправомерность исследуемого положения подчеркивается и в решениях Конституционного Суда Украины, в которых он акцентирует внимание на том, что: «Реализацией права личности на судебную защиту является возможность обжалования судебных решений в судах апелляционной и кассационной инстанций. Пересмотр судебных решений в апелляционном и кассационном порядке гарантирует восстановление нарушенных прав и охраняемых законом интересов человека и гражданина» [13].

С учетом изложенного, представляется необходимым закрепить в последнем предложении ч.3 ст.158-1 ГПК Украины права обжалования стороной или иными участниками гражданского процесса возможного определения суда об отказе в участии в судебном заседании в режиме видеоконференции.

Таким образом, на наш взгляд, на основе проведенного анализа исследуемой проблемы и с учетом внесенных предложений, участие в судебном заседании в режиме видеоконференции в Украине, в полной мере позволит: 1) сэкономить расходы, связанные с рассмотрением дела; 2) действительно сократить сроки судебного разбирательства; 3) повысить качество правосудия; 4) и, в конце концов, реализовать право человека и гражданина на справедливое судебное рассмотрение и доступность правосудия в Украине, отвечающее международным стандартам.

Список использованных источников и литературы:

1. Указ Президента України «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10.05.2006 № 361/2006. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/U361_06.html
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
3. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 № 2453-VI. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/page>
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо участі у судовому засіданні в режимі видеоконференції» від 04.07.2012 № 5041-VI. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5041-17>

5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/page5>
6. Радник Президента України Портнов А. «Закон щодо участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції передбачає згоду особи на таку процедуру». – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/24967.html>
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004
8. Богунов В. «Відеоконференції дозволять учасникам процесу економити час і гроші» //Закон і Бізнес №35 (1074) 29.08 – 07.09.2012. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/11349videokonferencii_dozvoliat_uchasnikam_sudovih_zasidan_ekonom.html
9. Щодо перевищення розумних строків розгляду справ. Верховний Суд; Лист від 25.01.2006 № 1-5/45. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v5_45700-06
10. Курс цивільного процесу: підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В.В. Комарова. – Х.: Право, 2001. – 1352с.
11. Рішення Конституційного Суду України за конституційним поданням 51 народного депутата України від 22.09.2005 № 5-рп/2005. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-05>
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради від 29.06.2010 № 17-рп/2010. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10>; Рішення Конституційного Суду України за конституційним поданням 50 народних депутатів України від 11.10.2011 № 10-рп/2011. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-11>;
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Касьяненко Б.П. від 11.12.2007 № 11-рп/2007. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07>; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України від 11.03.2010 № 8-рп/2010. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-10>
- Худоба В.М. Проблемні питання участі у судовому засіданні в режимі відеоконференції / В. М. Худоба // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 459-463.**
- У науковій статті на основі аналізу положень Конституції України, Законів України, судової практики, загальновизнаних принципів міжнародного права, вироблених практикою Європейського суду з прав людини, досліджуються особливості участі в судовому засіданні в цивільних справах в режимі відеоконференції. В результаті проведеного дослідження зроблено висновок про необхідність вдосконалення цивільного процесуального законодавства щодо участі у судовому засіданні у режимі відеоконференції в зв'язку з чим зроблено відповідні пропозиції.
- Ключові слова:** відеоконференція, публічний розгляд справи, справедливий розгляд, доступність, судові засідання, судовий захист, Європейський суд з прав людини.

Khudoba V.N. Explanatory statements of the Plenum of Supreme Court on the problem of statutory regulation / V.N. Khudoba // Scientific Notes of Tavriada National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 459-463.

In a scientific article based on an analysis of the provisions of the Constitution, laws, litigation, generally accepted principles of international law, developed the practice of the European Court of Human Rights to investigate features of participation in court in civil cases in a videoconference. The study concluded that the need to improve civil procedural law regarding participation in the hearing by videoconference and therefore made proposals.

Keywords: video conferencing, public hearing, a fair hearing, availability, trial, judicial protection, the European Court of Human Rights.

УДК 343.98

РЕЗУЛЬТАТИ СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ, ТА ЇХ ДОКАЗОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Чернецький О. К.

*Кримський юридичний інститут Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого», м. Сімферополь, Україна*

У роботі розглянуто основні питання, щодо результатів слідчого експерименту. Проаналізована теоретична основа достовірності та імовірності. Викладена відмінність між достовірністю й імовірністю, яка пояснює, чому висновки з результатів слідчого експерименту можуть служити підтвердженням або спростуванням версій, коли вони достовірні.

Ключові слова: результат, слідчий експеримент, доказове значення.

На досудовому слідстві до експерименту рідко звертаються на удачу, у пошуках нових, несподіваних явищ. У більшості випадків дослідження проводять для оцінки про правильність або помилковість певних теоретичних і практичних положень вже отриманих доказових положень. Оцінка результатів дослідницьких дій слідчого в процесі проведення експерименту носить досить складний характер і далеко не завжди однозначна. Насамперед, повинна бути впевненість у тому, що всі необхідні умови, що існували в реальній дійсності, у ході події, що перевіряється, минулого відтворені або дотримані, істотних змін в обстановку не вносилося й що наявні відхилення ніякого впливу на результат експерименту не вплинули. Тільки після цього можна оцінювати результати.

В криміналістичній літературі авторами традиційно визнається, що результати слідчого експерименту можуть бути позитивними або негативними. Позитивний означає, що визначені дії можуть бути зроблені у відповідних умовах, а явища або подія могла існувати, відбутися в дійсності. Негативний результат свідчить про неможливість здійснення певних дій і існування події, явища у відомих умовах .

Але зустрічаються ще й інші міркування. Так, Н.І. Жукова вважає, що в процесі проведення слідчого експерименту, може бути отримане й нульовий результат цієї слідчої дії – маються на увазі такі ситуації, коли в ході експерименту не вдалося ні підтвердити, не спростувати те або інше припущення. І із цією точкою зору не можна не погодитися, тому що, в деяких окремих випадках експеримент закінчується безрезультатно. Наприклад, таке положення виникає, коли проведені багаторазові дослідницькі дії приводять до різних результатів, через що неможливо однозначно оцінити кінцевий підсумок. Така ж ситуація складається й тоді, коли слідчий заздалегідь знаючи, про те, що відтворені їм обставини не можуть бути максимально наближені к тим, які існували в момент події, через випадковий характер їх походження. І тут виникає питання, як бути з такими результатами, оскільки невідомо, які б вони були при інших більш точно відтворених умовах? Тому доцільніше визнавати такі результати нульовими [1;6].

Необхідно зазначити, що в основі слідчого експерименту завжди лежить зіставлення, порівняння (показань, об'єктивних слідчих даних, висновків експерта і т.п.).

Коли запущений механізм порівняння, а за ним неминуче впливає ухвалення рішення, вибір як мінімум із двох можливих варіантів. Але всяке порівняння, а тим більше порівняння за аналогією, умовно. Тому вибір рішення багато в чому визначається тем, наскільки об'єктивно й логічно точно будуть визначені результати слідчого експерименту.

На наш погляд, визначення позитивним або негативним результат слідчого експерименту повинен співвідноситися з версією слідчого, яка перевіряється, як раз шляхом проведення дослідів. Наприклад, коли перевіряється можливість особи бачити в визначених умовах ті чи інші об'єкти згідно з гіпотезою слідчого відносно того, що це можливо.

Ми згодні В.О. Коноваловою, що результат слідчого експерименту може бути позитивним (особа в процесі експерименту бачить) і негативним (особа в даних умовах не бачить) [2;10-16]. Позитивний результат проведеного слідчого експерименту дозволяє встановити можливість існування того чи іншого факту саме шляхом проведенням дослідів, а негативний виключає можливість встановлення цих фактів шляхом проведення дослідів.

Треба зазначити, що за допомогою експерименту визначена гіпотеза або підтверджується у своїй сутності, або спростовується. При цьому варто мати на увазі: тільки шляхом експерименту сутність гіпотези не може бути доведена абсолютно [3;90]. На наш погляд, в процесі проведення експерименту слідчий може отримати на поставленні питання негативні (заперечливі) або позитивні (стверджувальні) відповіді. В будь якому випадку, не можна стверджувати про абсолютно негативний або позитивний результати експерименту. Обидва результати, як позитивний так і негативний, мають значення для встановлення істини.

Достовірність у кримінальному судочинстві означає повну відповідність висновків слідчого й суду об'єктивної реальності, тобто встановлення по цій справі об'єктивної істини, єдино правильне рішення питання, тому що істина завжди єдина, конкретна [4;152]. Імовірність же завжди означає тільки припущення, гіпотезу. Причому це припущення, навіть якщо воно має найвищий ступінь імовірності, не перестає бути припущенням, а тому не виключає іншого, навіть прямо протилежного припущення.

Як зазначає В.П. Колмаков результати експерименту можуть бути, як достовірними, так і імовірними. Питання про оцінки результатів слідчого експерименту нерозривно пов'язані з поняттями достовірності й імовірності висновків слідчого й суду в процесі дослідження обставин справи й установлення об'єктивної істини. При цьому слід розрізняти достовірність результатів слідчого експерименту й достовірність висновків, які роблять слідчий і суд з результатів слідчого експерименту [5;48]. У першому випадку мова йде про правильність, істинність результатів самого слідчого експерименту. Достовірність результатів цієї слідчої дії означає, що зафіксований результат здійснених дослідів дійсно мав місце й що він неминучий при проведенні даних конкретних експериментів при даних конкретних умовах [6;32].

Про достовірність результатів слідчого експерименту можна говорити лише тоді, коли всі зроблені досвіди привели до одного й того ж підсумку - або позитивному, або негативному. В окремих випадках результати слідчого експерименту можуть бути й недостовірними. Це можливо в тих випадках, коли перевіряються показання зацікавлених осіб (підозрюваного, обвинувачуваного, потерпілого) і свідків,

коли досвідчені дії безпосередньо пов'язані з їхніми яким-небудь суб'єктивними якостями. Наприклад, у ході експерименту перевіряється можливість обвинувачуваного виконати які-небудь дії з використанням його професійних навичок. Навіть якщо перед проведенням експерименту обвинувачуваний при допиті зізнався в тому, що вміє виконувати відповідні дії, він може в ході слідчого експерименту з метою дезорієнтації слідства продемонструвати своє невміння [7;134]. У цьому випадку, хоча результати експерименту й будуть негативними, вони не будуть достовірними.

Достовірність висновків з результатів експерименту залежить від достовірного характеру цих самих результатів. Достовірний висновок може бути зроблений тільки з достовірних результатів експерименту. Якщо одна частина досвідів приводить до одному результату, а інша - до іншого з таких результатів не може бути зроблений достовірний висновок.

Стосовно до окремих видів слідчого експерименту питання про достовірність висновків та їх результатів практично перетворюється в питання про достовірну цінність результатів зроблених дослідів. Із цього погляду, усі зазначені раніше види слідчих експериментів можуть бути розділені на дві групи: слідчі експерименти, якими встановлюється можливість або неможливість того або іншого факту або явища (можливість спостереження, сприйняття факту або явища, можливість здійснення якої не будь дії, можливість існування явища), і слідчі експерименти, якими встановлюється можливість існування самого факту, або процес його походження.

Однак установлення можливості ще не означає встановлення дійсності. Наприклад, якщо при проведенні експерименту встановлене, що постріл, що пролунав у дворі будинку, чутний у кімнаті, де живе свідок, це означає, що він міг його чути, але не свідчить про те, що він його чув у дійсності.

Установлення можливості того, або іншого факту означає ймовірність його існування, але не дає підстав затверджувати категорично, що цей факт дійсно мав місце в момент розслідуваного події. Негативне рішення, тобто затвердження неможливості даного факту, явища, означає його неможливість у момент розслідуваного події, якщо результати експерименту достовірні. Наприклад, якщо експериментом установлена неможливість проникнення дорослої людини в пролам, виявлений у стелі магазину, те це буде означати, що при здійсненні крадіжки доросла людина не пролізла в цей пролам[4;150]. Таким чином, негативний результат експерименту при його вірогідності носить категоричний характер і дозволяє на його основі зробити не ймовірний, а достовірний висновок.

При проведенні слідчих експериментів, якими встановлюється втримування самого факту або процесу його походження, вирішується питання про те, як відбулося те або інша подія або ж, як утворювалися сліди цієї події. Висновки з результатів даних експериментів можуть також носити як достовірний, так і ймовірний характер. Якщо шляхом експерименту встановлюється, що дана подія могла відбутися тільки так і не інакше або тільки не так, а як завгодно інакше, то висновки з подібних результатів експерименту будуть носити категоричний, достовірний характер. У тих же випадках, коли слідчим експериментом встановлюється лише можливість певного плину події, можливість утвору слідів даним образом, то висновки з результатів цих експериментів будуть тільки ймовірними, тому що можливість плину події даним образом ще не виключає, що воно протікало інакше, ще не дозволяє затверджувати, що воно протікало тільки так.

Імовірний характер висновку їх результатів слідчого експерименту не є перешкодою для висування припущення.

Залежно від ступеня ймовірності треба розрізняти формальну й реальну можливість. Формально можливим вважається такий розвиток події, який саме по собі не суперечить установленим експериментальним даним, коли результати експерименту не виключають, а допускають такий розвиток. На відміну від формальної, реальна можливість характеризується більшою ймовірністю події за рахунок наявності додаткових умов її реалізації. Тут результати слідчої дії не просто допускають, але припускають саме такий розвиток події, як це відбувалося в експерименті. Точно так само результати слідчого експерименту можуть бути з більшою ймовірністю поширені на реальну ситуацію злочину, якщо вони підтверджуються іншими матеріалами кримінальної справи або доведений повний збіг умов, у яких проводився експеримент і розвивалася розслідувана ситуація. По своїй доказовості висновок у цьому випадку буде наближатися до категоричного висновку.

Незважаючи на те, що ймовірнісні можливі дані не можуть бути покладені в основу обвинувального висновку й вироку суду, все-таки не можна заперечувати значення встановлення ступені ймовірності (або заходу можливості) події. Це важливо, насамперед, для формування нових слідчих версій, визначення перспективних напрямків розслідування або планування експертних досліджень.

Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що результати слідчого експерименту можна визнати достовірними, коли всі проведені дослідження призвели до однакових результатів, які визначаються таким чином не випадковими, а необхідними. Якщо при неодноразовому проведенні дослідів будуть одержані різні результати, то і результати слідчого експерименту не можуть бути достовірними. Ми згодні, що результати слідчого експерименту є базою для достовірних чи ймовірних висновків, які робить слідчий. Вони можуть бути такими, що підтверджують або заперечують передбачення слідчого, або ж самі є підставою для нового передбачення (версії) щодо досліджуваного явища [8;214].

Викладена відмінність між достовірністю й ймовірністю пояснює, чому висновки з результатів слідчого експерименту тільки тоді можуть служити підтвердженням або спростуванням версій, коли вони достовірні. У тих випадках, коли висновки з результатів слідчого експерименту служать підставою лише для висування тих або інших припущень, вони можуть бути як достовірними, так і ймовірними, тому що наявність ймовірних за своїм характером даних не є перешкодою для висування слідчих версій.

Отже результати слідчого експерименту можна визнати достовірними якщо: усі необхідні умови, що існували в реальній дійсності, у ході події минулого, що перевіряється, відтворені або дотримані; істотних змін в обстановку не вносилося й що наявні відхилення ніякого впливу на результат експерименту не виявили; кількість проведених дослідів достатня для визначення достовірності експерименту; усі проведені дослідження призвели до однакових результатів.

Результати слідчого експерименту повинні розглядатися лише в сукупності з іншими матеріалами розслідуваної кримінальної справи, як правило, вони або підтверджують або спростовують існуюче в слідчого припущення, або самі стають базою для знову виникаючого припущення про факт або явище. Щоб результати експерименту могли служити підставою або спростуванням версії, що фігурувала в

справі, висновки слідчого або суду з результатів експерименту повинні бути достовірні, тобто дійсні, повинні відображати об'єктивно існуючу дійсність. У тому випадку, якщо результати експерименту служать базою для висування нової версії, нового припущення про факт або явище, висновки, зроблені з них, можуть бути як достовірними, так і ймовірними.

В криміналістичній літературі є дві різні думки на доказове значення результатів слідчого експерименту, що отримані в ході проведення слідчого експерименту. Наприклад, ряд вчених вважає, що отримані при проведенні даної слідчої дії позитивні (факт, що перевіряється, дія, подія - могло бути) або негативні (факту, що перевіряється, події не було й не могло бути) результати мають доказове значення [9; 420-421] [10;79].

Інша група криміналістів вважає, що результат тільки того слідчого експерименту має доказове значення, який підтвердив подію, що перевіряється, або факт, процес, явище [11; 338-339] [12;264].

Ми згодні з В.Ю. Шепітько, що доказове значення мають як позитивні, так і негативні результати експериментальної перевірки[13;90]. І на наш погляд, більш конструктивним і продуктивним є думка першої групи криміналістів, які визнають доказове значенні як негативних, так і позитивних результатів проведеного слідчого експерименту.

Визначення доказового значення обставин, установлених слідчим експериментом, пов'язане з певними труднощами. У практиці спостерігається переоцінка доказової цінності слідчого експерименту: установлена можливість здійснення якої-небудь дії часом трактується слідчими як доведеність відповідного факту[14;90]. На неприпустимість подібного трактування звернув увагу Р.С. Белкин, який розробив критерії оцінки результатів слідчого експерименту[6;35][15;64]. Така оцінка залежить від ряду факторів. Наприклад, якщо результат слідчого експерименту носить імовірний, тобто можливо випадковий характер (наприклад, при експерименті на чутність виявилось, що з п'яти пострілів чутний лише один), він доказової цінності не має. Доказове значення має лише достовірний, тобто необхідний і безперечний результат (усі п'ять пострілів чутні) [14;90].

Наприклад, підготовча робота до проведення слідчого експерименту включає в себе як практичну (реконструкцію місця події, підготовку технічних засобів тощо), так і мислену (визначення мети, кола учасників і т. под.) роботу.

Тільки після цього можна оцінювати результати. Однак при оцінці результатів слідчий повинен аналізувати не тільки самі результати, але й ті умови, у яких проводився експеримент, його втримування. Зовсім правий Л.Е. Ароцкер, який вважає, що при оцінці результатів слідчого експерименту: а) необхідно аналізувати конкретні обставини справи, що викликали необхідність у проведенні експерименту; б) слід оцінювати всі умови, при яких проводився експеримент, а також урахувати характер умов, що змінилися. Це є логічною передумовою для правильних висновків[16;14].

Результати експерименту повинні бути критично оцінені з урахуванням покладених в основу умов об'єктивного і суб'єктивного характеру та варіантності впливів, що не піддаються точному визначенню, обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру, що не піддаються кількісному визначенню і відтворенню, та пов'язаності результатів експерименту з іншими доказами і результатами розслідування.

Результати проведеного слідчого експерименту оцінюються слідчим на основі загальних логічних правил, до яких відносяться: правильність визначення мети; умови проведення; зміст і хід досліджуваних подій; достовірність одержаних даних і відповідність їх іншим встановленим у справі доказам.

Оцінка результатів експерименту вимагає перевірки коректності його підготовки та проведення [17;145]. На експериментатора покладено безумовний обов'язок перевірити повноту документування та його відповідність дійсності. Тут мова йде про протоколи, фотографії, креслення, схеми, документи, в яких фіксуються дані вимірів, в ряді випадків правильність проведених підрахунків, зведені форми для підсумкової оцінки результатів дослідів. Особливо ретельно варто перевіряти висновки і мотиви, що свідчать за і проти ймовірних суджень, які на основі експерименту повинні бути ретельно інтерпретовані і точно відмежовані від констатації фактів.

Таким чином, процес оцінки результатів експерименту укладається в наступному: перевірка правильності відтворених умов і обстановки, у яких проводився експеримент; перевірка правильності зроблених дослідницьких дій, чистоти їх здійснення; оцінка особистих якостей учасника, показання якого перевіряються (для експериментів по перевірці показань); оцінка достовірності результатів експерименту й одержання у зв'язку із цим висновків; зіставлення отриманих висновків з іншими доказами в справі.

Заключним етапом роботи слідчого по оцінці результатів експерименту є зіставлення отриманих даних з іншими доказами [18;194]. Однак кримінально-процесуальний закон вимагає від слідчого обмежити свої особисті оціночні судження, що не засновані на конкретних фактах. Для того щоб результати слідчого експерименту могли бути вбудовані в загальну схему доказів у справі, необхідно дати їм строго об'єктивну й логічно вивірену оцінку [19;47]. Така оцінка припускає вирішення наступних питань:

- чи є слідчий експеримент адекватним засобом для досягнення поставленої мети;
- чи виконані при проведенні слідчої дії обов'язкові процесуальні вимоги;
- наскільки достовірні отримані дані (чи правильно обрані вихідні дані, критерії порівняння, чи дотримані необхідні тактичні умови при проведенні дослідів, наскільки стійкі отримані результати експерименту);
- чи відповідають фактичні результати слідчої дії іншим матеріалам справи й чи можуть вони бути поширені на розслідувану ситуацію.

В процесі оцінки результатів слідчого експерименту, відзначимо, що головним у роботі слідчого з перерахованих пунктів, є визначення достовірності результатів дослідів і їх зіставлення з іншими матеріалами справи [20;56]. Маючи на увазі ці завдання, різні види слідчого експерименту можна підрозділити на дві групи: поперше, на дії, що проведені для перевірки вже відомих даних, версій слідчого (припущень фахівця), і, по-друге, дії, що мають метою встановлення обставин, що цікавлять слідство, або їх прогнозування.

Якщо експеримент проводився з метою перевірки вже встановлених фактів або обставин, викладених у показаннях, висновку експерта або інших матеріалах справи, то для слідства й суду має значення як позитивний, так і негативний результат слідчої дії, тобто й підтвердження, і спростування фактів, що перевіряються, або обставин. Однак при цьому виникає необхідність визначити, з одного боку, наскільки достовірні отримані результати, і, з інший, чи можна поширити їх на реальну кримінальну ситуацію.

Висновки з результатів слідчого експерименту можуть бути використані слідчим при подальшій розслідуванні двояким шляхом: у якості підстави для повторного проведення тих або інших слідчих дій і в якісному проведенні слідчих дій які ще

не проводилися, або взагалі не планувалися проводитись. В практиці, особливо часто зустрічається повторний огляд місця події, допит свідків і обвинувачуваних. Наприклад, повторний допит свідків і обвинувачуваних після проведення слідчого експерименту проводиться тоді, коли:

а) експеримент проводився для перевірки їх показань, результати слідчого експерименту дозволяють зробити висновок про те, що ці показання недостовірні;

б) експеримент проводився не для перевірки їх показань, а з іншого метою, але обставини, які встановлені експериментальним шляхом, об'єктивно суперечать цим показанням;

в) експеримент з'явився засобом, що нагадав допитуваному ті або інші обставини, що мають значення для справи.

Висновки з результатів слідчого експерименту можуть послужити підставою також і для проведення таких слідчих дій, які раніше в справі не проводилися. Звичайно такими слідчими діями є допит, огляд, експертиза.

До речі кажучи, результати слідчого експерименту можуть бути використані в якості засобів, що викриває допитуваного в неправдивих показаннях вже при першому допиті, якщо слідчий експеримент проводився за даними, отриманим у результаті допиту інших осіб зважаючи на аналогічні обставини справи.

Ще Ганс Гросс наводив приклад, коли шляхом слідчого експерименту встановили те місце, звідки потерпілий був скинутий у воду (на макеті, за формою й ваги відповідному до трупа)[21;89]. У цьому випадку слідчий експеримент логічно спричинив слідчий огляд того місця, яке, за результатами експерименту, могло виявитися місцем здійснення злочину.

Виходячи з результатів експерименту, слідчий може розв'язати питання й про необхідність проведення огляду інших предметів: одягу, на якому повинні були залишитися сліди фарби або крейди при проникненні через певний отвір у приміщенні, знарядь, які найімовірніше могли б бути використані при здійсненні злочину, іт.п.

За результатами слідчого експерименту може бути призначена судова експертиза, коли для дозволу виниклих питань потрібні спеціальні пізнання в галузі науки, мистецтва або ремесла. Так, наприклад, якщо в процесі слідчого експерименту буде встановлено, що ключами, знайденими при обшуку у підозрюваного, можна відкрити замок у кімнаті потерпілого, то буде потрібно проведення експертизи для виявлення або не виявленні на цьому замку слідів від даних ключів.

Підводячи підсумки необхідно зробити наступні висновки:

1. Результати слідчого експерименту повинні розглядатися лише в сукупності з іншими матеріалами розслідуваної кримінальної справи.

2. Результати слідчих експериментів визнаються в якості доказів й підлягають оцінці за загальними правилами оцінки доказів, зібраних органами попереднього слідства.

3. Доказова чинність результатів слідчого експерименту визначається лише достовірністю цих результатів і правильністю зроблених з них висновків.

4. При оцінці результатів слідчого експерименту слідчий і суди враховують, насамперед, ступені подібності (аналогічності) між умовами експерименту й умовами досліджуваного події.

Список літератури:

1. Жукова Н.И. Вопросы теории и практики следственного эксперимента : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук / Н. И. Жукова. – Свердловск, 1984. – С. 6–16.
2. Коновалова В.Э. Психологическая характеристика следственного эксперимента. Криминалистика и судебная экспертиза: сб. науч. тр. / отв. Ред. Яворский А.Е. – К.: РИО МВД Украины, 1976. – вып. 12. – С.10-16.
3. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С.А. Шейфер. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 90.
4. Лившиц Е.М. Тактика следственных действий / Е. М. Лившиц, Р. С. Белкин. – М., 1997. – С. 152.
5. Колмаков В.П. Тактика производства следственного осмотра и следственного эксперимента / В. П. Колмаков. – Харьков, 1956. – 48 с.
6. Белкин Р.С. Эксперимент в судебной, следственной и экспертной практике / Р.С. Белкин. – М.: Юрид. лит., 1964.

7. Стратонов В.М. Відтворення обстановки і обставин події як метод пізнання під час розслідування злочинів: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України. – Х., 2001. – С. 134
8. Радянська криміналістика. Криміналістична техніка і слідча тактика / під ред. В.П. Колмакова. – К., 1973 – С. 214.
9. Колдин В.Я. Тактика следственного эксперимента // Криминалистика: Учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2004. – С. 420 – 421.
10. Криминалистика: Учебно-наглядное пособие. Изд. 2-е, перераб. и доп. / Под общ.ред. В.П. Сальникова; под ред. И.А. Возгрина, К.И. Сотникова. – М., 2004. – С. 79.
11. Максудов И.Х. Тактика следственного эксперимента и проверки показаний на месте // Криминалистика: Учебник / Под ред. И.Ф. Крылова. – Л., 1976. – С. 338 – 339.
12. Ратинов А.Р. Судебная психология для следователей. – М., 1967. – С. 264.
13. Шепітько В.Ю. Криміналістика: підручник / В.Ю. Шепітько. – К.: Ін Юре, 2010. – 496 с.
14. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М.: Юрид. лит., 1981. – С. 90.
15. Белкин Р.С. Эксперимент в уголовном судопроизводстве / Р.С. Белкин, А.Р. Белкин. – М.: Норма, 1997.
16. Ароцкер Л. Е. Следственный эксперимент в советской криминалистике : автореф. дис... канд. юрид. наук / ХНИИСЭ им. Н.С. Бокариус. – Х., 1951. – С. 14.
17. Кримінальний процес: підручник / за ред. Ю.М. Грошевого та О.В. Капліної. – Х.: Право, 2010. – С.145.
18. Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. – М.: Наука, 1966. – С.194.
19. Жук О. Д. Особенности производства следственных действий по уголовным делам об организации преступного сообщества // Законодательство и экономика. – 2003. – № 11. – С. 47.
20. Тертышник В.М. Теория доказательств: Учеб. издание / В. М. Тертышник, С. В. Слинко. – Харьков: Арсис, 1998. – С. 56.
21. Старченко А.А. Логика в судебном исследовании. – М., Госюриздат, 1958. – С. 89.

Чернецький О. К. Результати следственного эксперимента, и их доказательное значение / О. К. Чернецький // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 464-471.

В работе рассмотрены основные вопросы, относительно результатов следственного эксперимента. Проанализирована теоретическая основа достоверности и вероятности. Изложено отличие между достоверностью и вероятностью, которая объясняет, почему выводы из результатов следственного эксперимента могут служить подтверждениям или опровержениям версий, когда они достоверны.

Ключевые слова: результат, следственный эксперимент, доказательное значение.

Cherneckiy O. K. Rezul'tati investigation experiment, and them evidential value / O. K. Cherneckiy // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 464-471.

Basic questions are in-process considered, in relation to the results of investigation experiment. Theoretical basis of authenticity and probability is analysed. A difference is expounded between authenticity and probability which explains, why conclusions from the results of investigation experiment can serve confirmations or refutations of versions, when they are reliable.

Keywords: result, investigation experiment, evidential value.

УДК 342.6 (477)

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ В СИСТЕМІ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

ШКОЛЬНА Н. І.

Одеський державний університет внутрішніх справ, м. Одеса, Україна

У статті досліджені основні складові адміністративно-правового статусу Пенсійного фонду України, а також етапи становлення та розвитку останнього в системі центральних органів виконавчої влади. Основну увагу приділено з'ясуванню механізму взаємодії Пенсійного фонду України з іншими уповноваженими суб'єктами, а також його адміністративно-юрисдикційним повноваженням.

Ключові слова: органи виконавчої влади, пенсійне забезпечення, розвиток, становлення, удосконалення.

Реформування та оптимізації, що здійснюються в Україні у сфері державного будівництва протягом останніх років, настільки глибокі й масштабні, що навіть при їх непослідовності та суперечливості неважко зробити висновок – триває процес радикального оновлення української державності. Змінюються роль і місце держави у житті суспільства, взаємовідносини держави й особи, цінності та пріоритети, що визнаються й захищаються державою, та ін.

Відповідно до Конституції України: рівність прав жінки і чоловіка забезпечується встановленням пенсійних пільг (ч. 3 ст. 24); пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (ч. 3 ст. 46); виключно законами України визначаються основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення (п. 6 ч. 1 ст. 92) [1]. Отже, на конституційному рівні зафіксована приналежність до ідей і цінностей соціальної держави в умовах сучасної модернізації країни. Не випадково одним із ключових завдань політики національної безпеки у внутрішній сфері визначено подолання диспропорцій у соціально-гуманітарній сфері шляхом подальшого реформування пенсійної системи, підвищення ефективності соціальних гарантій для найбільш уразливих верств населення [2].

Враховуючи викладене вище, обумовлюється безперечна наукова актуальність і практична значущість розроблення шляхів подальшої розбудови системи пенсійного забезпечення, зокрема оптимізації діяльності Пенсійного фонду України.

Окремі аспекти діяльності Пенсійного фонду України були предметом досліджень таких науковців, як О.Г.Белінська, С.Б.Березіна, С.В.Богославець, Ю.А.Бондар, О.М.Макаренко, А.О.Надточій, М.Б.Ріппа, Л.Г.Стожок, Г.В.Татаренко, В.О.Ткач, Н.М.Тополенко, Л.П.Якімова тощо. Втім, незважаючи на підвищений інтерес з боку різних наукових шкіл і спеціальностей, діяльність Пенсійного фонду України не обиралася предметом окремої наукової розвідки або вивчалася в рамках ширшої проблематики.

Метою статті є аналіз основних етапів становлення та розвитку Пенсійного фонду України в системі центральних органів виконавчої влади, а також вироблення пропозицій і рекомендацій щодо оптимізації його діяльності.

Первинно Українське республіканське відділення Пенсійного фонду СРСР було утворено відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР і Ради Федерації незалежних профспілок України від 21.12.1990 № 380 з метою реалізації пенсійної реформи [3].

Наступним кроком у розбудові національної пенсійної реформи стала постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.1992 № 39, згідно з якою Пенсійний фонд України визначений як самостійна фінансово-банківська система, що здійснює управління фінансами пенсійного забезпечення на всій території України. При цьому грошові кошти Фонду не входили до складу республіканського бюджету, інших бюджетів і фондів і вилученню не підлягали [4]. Відтак, головними завданнями Пенсійного фонду України були: забезпечення фінансування витрат на виплату пенсій відповідно до Законів України «Про пенсійне забезпечення», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», пенсій військовослужбовцям і працівникам органів внутрішніх справ, допомоги на дітей, а також інших витрат, покладених чинним законодавством на Пенсійний фонд України; збір і акумуляція внесків, призначених для пенсійного забезпечення і виплати допомоги; здійснення розширеного відтворення коштів Пенсійного фонду України на основі принципів самофінансування; участь у фінансуванні державних, регіональних і обласних програм соціальної підтримки пенсіонерів, інвалідів, інших категорій населення та страхуванні здоров'я пенсіонерів через страхові компанії; організація міжнародного співробітництва у сфері пенсійного забезпечення, зокрема щодо виплати пенсій громадянам, які виїхали за межі України.

З березня 2001 р. Пенсійний фонд України становиться центральним органом виконавчої влади, що здійснював керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, провадив збір, акумуляцію та облік страхових внесків, призначав пенсії та готував документи для їх виплати, забезпечував своєчасне і в повному обсязі фінансування та виплату пенсій, допомоги на поховання, інших соціальних виплат, які згідно із законодавством здійснювалися за рахунок коштів Пенсійного фонду України, здійснював контроль за цільовим використанням коштів Пенсійного фонду України. Діяльність Пенсійного фонду України спрямовувалася та координувалася Кабінетом Міністрів України через Міністра праці та соціальної політики України [5].

Разом з цим, основних завдань Пенсійного фонду України було лише три: по-перше, участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення та соціального страхування; по-друге, забезпечення збирання та акумулювання коштів, призначених для пенсійного забезпечення, повного і своєчасного фінансування витрат на виплату пенсій, допомоги на поховання та інших соціальних виплат, що здійснюються з коштів Пенсійного фонду України; по-третє, ефективне використання коштів Пенсійного фонду України, здійснення в межах своєї компетенції контрольних функцій, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів Пенсійного фонду України. Водночас підкреслимо, що Пенсійний фонд України узагальнював практику застосування законодавства з питань, які належали до його компетенції, розробляв пропозиції щодо вдосконалення законодавства і в установленому порядку вносив їх на розгляд Міністрові праці та соціальної політики України, а також у межах компетенції організував виконання актів законодавства та здійснював систематичний контроль за їх реалізацією [5].

З жовтня 2007 р., відповідно до постанови Кабміну України від 24.10.2007 № 1261, основними завданнями Пенсійного фонду України стають: участь у формуванні і реалізації державної політики у сфері пенсійного забезпечення та соціального страхування; керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; забезпечення збирання та акумулювання внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, ведення їх обліку; призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та підготовка документів для їх виплати; забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством; ефективно та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів [6].

Сучасний Пенсійний фонд України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра соціальної політики України. Він входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – єдиного внеску).

Нині основними завданнями Пенсійного фонду України є: реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску; внесення пропозицій Міністру соціальної політики України щодо формування державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску; керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці та підготовка документів для їх виплати; забезпечення своєчасного і в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які згідно із законодавством здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством; ефективно та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів; забезпечення збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску, інших коштів відповідно до законодавства та здійснення контролю за їх сплатою; виконання інших завдань, визначених законами України та покладених на Пенсійний фонд України Президентом [7].

Враховуючи виняткову важливість і особливу значущість завдань, що покладені на вказаний центральний орган виконавчої влади, Голова правління Пенсійного фонду України та його заступники призначаються на посади за поданням Прем'єр-міністра України, внесеним на підставі пропозицій Міністра соціальної політики України, і звільняється з посад Президентом України. Також для виконання покладених на Пенсійний фонд України завдань він має право:

1) залучати спеціалістів центральних та місцевих органів виконавчої влади, вчених, представників інститутів громадянського суспільства (за згодою) для розгляду питань, що належать до компетенції Пенсійного фонду України;

2) одержувати в установленому законодавством порядку безоплатно від міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого

самоврядування необхідні для виконання покладених завдань інформацію, документи і матеріали, зокрема від органів статистики – статистичні дані;

3) користуватися відповідними інформаційними базами даних державних органів, державними, в тому числі урядовими, системами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку та іншими технічними засобами;

4) скликати в установленому порядку наради з питань, що належать до компетенції Пенсійного фонду України;

5) проводити планові, а у випадках, передбачених законом, позапланові перевірки на підприємствах, в установах і організаціях, у фізичних осіб – підприємців бухгалтерських книг, звітів, кошторисів та інших документів, пов'язаних із нарахуванням, обчисленням та сплатою єдиного внеску, страхових внесків, призначенням пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям у відставці, та отримувати необхідні пояснення, довідки і відомості (зокрема, письмові) з питань, що виникають під час таких перевірок;

6) вимагати від керівників та інших посадових осіб підприємств, установ, організацій, а також від фізичних осіб – підприємців усунення виявлених порушень законодавства про збір і ведення обліку єдиного внеску, про порядок нарахування, обчислення та сплати страхових внесків, здійснення фінансових операцій з коштами Пенсійного фонду України та порядок їх використання;

7) вилучати в установленому законодавством порядку у підприємств, установ і організацій, фізичних осіб – підприємців копії документів, що підтверджують заниження розміру заробітної плати (доходу) та інших виплат, на які нараховується єдиний внесок, страхові внески, або порушення порядку використання коштів Пенсійного фонду України;

8) проводити перевірку цільового використання коштів Пенсійного фонду;

9) звертатися до господарських судів із заявами щодо порушення справ про банкрутство платників єдиного внеску у випадках та порядку, передбачених законами;

10) порушувати в установленому законом порядку питання про притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні законодавства про збір та ведення обліку єдиного внеску, про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування;

11) звертатися в установленому законом порядку до відповідних правоохоронних органів у разі виявлення фактів порушення порядку нарахування, обчислення і сплати єдиного внеску, страхових внесків;

12) одержувати кредити в установах банків у порядку, визначеному законодавством [7]. Разом з цим, Пенсійний фонд України з метою організації своєї діяльності координує та контролює роботу головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі [8], управлінь у районах, містах, районах у містах, а також управлінь у містах та районах [9].

Щодо розширення і специфікації напрямків взаємодії Пенсійного фонду України з іншими уповноваженими суб'єктами, то вони наочно представлені у табл. 1. Водночас з 2011 р. Голова правління Пенсійного фонду України забезпечує взаємодію Фонду із структурним підрозділом Міністерства соціальної політики України, визначеним Міністром відповідальним за взаємодію з Пенсійним фондом України [9]. Також для реалізації свого адміністративно-правового статусу у повному обсязі Пенсійним фондом України окремими нормативно-правовими актами деталізований порядок взаємодії з іншими центральними органами виконавчої влади [10–

13]. Отже, виконуючи у взаємодії свої функції, Пенсійний фонд України та інші органи, які беруть участь у цій взаємодії, одержують додаткові можливості для ефективного використання властивих їм форм і методів діяльності в цій сфері, що дозволяє уникнути дублювання їх функцій і вузьковідомчого підходу до такої діяльності.

Таблиця – 1. Напрямки взаємодії Пенсійного фонду України

Напрямки взаємодії	1992	2001	2007	2011
Ради народних депутатів та їх виконавчі комітети	+			
міністерства і відомства України	+			
громадські організації, діяльність яких пов'язана із захистом інтересів пенсіонерів, інвалідів і дітей	+			
Міністр праці та соціальної політики України		+	+	
центральні та місцеві органи виконавчої влади		+	+	+
органи місцевого самоврядування		+	+	+
об'єднання громадян		+	+	
підприємства, установи та організації		+	+	+
відповідні органи іноземних держав		+	+	+
допоміжні органи і служби, утворені Президентом України				+
міжнародні організації				+
всеукраїнські об'єднання профспілок, всеукраїнські об'єднання роботодавців				+

Безперечно, що як і будь-який центральний орган виконавчої влади, Пенсійний фонд України має право використовувати застосовувати заходи державно-правового переконання і примусу. Так, Порядком проведення Пенсійним фондом України та його територіальними органами планових та позапланових перевірок платників єдиного внеску визначений механізм проведення Пенсійним фондом України та його територіальними органами планових та позапланових перевірок на підприємствах, в установах та організаціях, фізичних осіб – підприємців, які відповідно до Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» є платниками єдиного внеску, щодо правильності нарахування, обчислення та сплати єдиного внеску, контроль за сплатою якого покладено на Пенсійний фонд України, а також достовірності відомостей, поданих до Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування [14].

Планові та позапланові перевірки проводяться органами Пенсійного фонду України за місцезнаходженням платника єдиного внеску, або у приміщенні відповідного органу Пенсійного фонду України у випадках, передбачених законом. Такі перевірки проводяться на підставі бухгалтерських книг, звітів, кошторисів та інших документів.

Для платників єдиного внеску – суб'єктів господарювання встановлюється три ступені ризику – високий, середній та незначний, зокрема:

1) до платників єдиного внеску з *високим ступенем ризику* належать суб'єкти господарювання, що: використовують працю найманих осіб без нарахування єдиного внеску; не подають органам Пенсійного фонду України передбачені законодавством звіти і відомості; систематично порушують установлені строки сплати єдиного внеску; не нараховують та не сплачують єдиний внесок (за інформацією підрозділів податкової міліції, інших органів державної влади або третіх осіб);

2) до платників єдиного внеску із *середнім ступенем ризику* належать суб'єкти господарювання, що: здійснюють нарахування єдиного внеску у розмірі, меншому

мінімального страхового внеску в розрахунку на одного працівника; порушують установлені строки подання органам Пенсійного фонду України передбачених законодавством звітів і відомостей; порушують установлені строки сплати єдиного внеску; допускають помилки, неузгодженість у звітах і відомостях, які подаються органам Пенсійного фонду України;

3) до платників єдиного внеску з *незначним ступенем ризику* належать суб'єкти господарювання, що не мають ознак передбачених підпунктами 1 і 2 цього пункту.

Планові перевірки платників єдиного внеску з високим ступенем ризику проводяться не частіше ніж один раз на рік, із середнім – не частіше ніж один раз на два роки, з незначним – не частіше ніж один раз на п'ять років. Перелік питань для здійснення планових перевірок органами Пенсійного фонду України та форма Акта, що складається за їх результатами, затверджені постановою правління Пенсійного фонду України від 31.03.2011 № 9-1 [15].

Позаплановою перевіркою є перевірка платника єдиного внеску, яка не передбачена у кварталному плані роботи органу Пенсійного фонду України. Вони проводяться органами Пенсійного фонду України без попереднього повідомлення платника єдиного внеску за наявності однієї з таких обставин: подання платником єдиного внеску письмової заяви про проведення перевірки за його бажанням відповідному органу Пенсійного фонду України; виявлення та підтвердження недостовірності інформації, зазначеної у поданих платником єдиного внеску документах обов'язкової звітності; звернення фізичних та юридичних осіб про порушення платником єдиного внеску вимог законодавства з питань, що належать до компетенції органів Пенсійного фонду України. У такому разі проводиться позапланова перевірка тільки за наявності згоди Пенсійного фонду України; неподання в установлений строк платником єдиного внеску звітності без поважних причин, а також письмових пояснень про причини, які перешкоджали поданню такої звітності [14]. Отже, Пенсійний фонд України наділений певними важелями впливу на порушників пенсійного законодавства в цілому та фінансової дисципліни зокрема.

Таким чином, в умовах нестабільності сучасного життя суспільства, що передусім характеризується системним кризовим станом політичної системи, послабленням системи забезпечення внутрішньої безпеки, протистоянням центру і регіонів, виникненням інших негативних соціальних процесів, питання забезпечення соціальної захищеності найбільш уразливих верств населення висуваються до числа пріоритетних об'єктів підвищеної уваги органів державної влади. Саме тому вважаємо, що подальша оптимізація системи центральних і місцевих органів виконавчої влади, в тому числі Пенсійного фонду України та його територіальних органів, повинна базуватися на ґрунтовних наукових висновках і положеннях, проводиться гласно, з урахуванням прав і законних інтересів усіх суб'єктів пенсійної системи.

Пенсійний фонд України властиві всі ознаки, які теорія адміністративного права виокремлює для центральних органів виконавчої влади, а саме: організаційно-відокремлена частина державного апарату, що здійснює від імені та за дорученням держави функції управління, має певну компетенцію, структуру, територіальний масштаб діяльності, створюється в порядку, встановленому законом або іншим нормативно-правовим актом. Адміністративно-правовий статус Пенсійного фонду України визначає його положення в системі органів виконавчої влади та створює умови для забезпечення спроможності Фонду своїми односторонніми діями (акта-

ми) породжувати, змінювати або припиняти адміністративно-правові правовідносини у сфері реалізації державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску.

Список літератури:

1. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. // Офіційний вісн. України. – 2010. – № 72/1 (спец. вип.). – Ст. 2598.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» : Указ Президента України від 8 черв. 2012 р. № 389/2012 // Офіційний вісн. України. – 2012. – № 45. – Ст. 1749.
3. Про утворення Українського республіканського відділення Пенсійного фонду СРСР : Постанова Ради Міністрів Української РСР і Ради Федерації незалежних профспілок України від 21 груд. 1990 р. № 380. – К., 1990. – 1 с.
4. Про створення Пенсійного фонду України : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 січ. 1992 р. № 39 // Зб. постанов Уряду України. – 1992. – № 2. – Ст. 47.
5. Про Положення про Пенсійний фонд України : Указ Президента України від 01 берез. 2001 р. № 121/2001 // Офіційний вісн. України. – 2001. – № 9. – Ст. 350.
6. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України : Постанова Кабінету Міністрів України від 24 жовт. 2007 р. № 1261 // Офіційний вісн. України. – 2007. – № 81. – Ст. 3025.
7. Про Положення про Пенсійний фонд України : Указ Президента України від 6 квіт. 2011 р. № 384/2011 // Офіційний вісн. України. – 2011. – № 29. – Ст. 1223.
8. Про утворення головних управлінь Пенсійного фонду України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі : Постанова правління Пенсійного фонду України від 27 черв. 2002 р. № 11-2 // Офіційний вісн. України. – 2002. – № 29. – Ст. 1397.
9. Положення про управління Пенсійного фонду України в районах, містах і районах у містах : Затверджено Постановою правління Пенсійного фонду України від 30 квіт. 2002 р. № 8-2 // Офіційний вісн. України. – 2008. – № 22. – Ст. 643.
10. Про затвердження Порядку взаємодії при обміні інформацією між органами Міністерства внутрішніх справ України та Пенсійного фонду України щодо захисту інтересів держави при нарахуванні та сплаті єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів до Пенсійного фонду України : Постанова правління Пенсійного фонду України від 26 груд. 2009 р. № 28-2 // Офіційний вісн. України. – 2010. – № 25. – Ст. 989.
11. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної податкової служби і органів Пенсійного фонду України під час організації та проведення планових перевірок : Наказ Державної податкової адміністрації України від 24 січ. 2011 р. № 38 // Офіційний вісн. України. – 2011. – № 12. – Ст. 542.
12. Про затвердження Порядку надання інформації Пенсійним фондом України на запити органів державної виконавчої служби : Наказ Міністерства юстиції України від 19 груд. 2011 р. № 3544/5 // Офіційний вісн. України. – 2011. – № 102. – Ст. 3761.
13. Про затвердження Порядку взаємодії органів державної виконавчої служби та органів Пенсійного фонду України : Наказ Міністерства юстиції України від 26 груд. 2011 р. № 3593/5 // Офіційний вісн. України. – 2012. – № 3. – Ст. 106.
14. Про затвердження Порядку проведення Пенсійним фондом України та його територіальними органами планових та позапланових перевірок платників єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 берез. 2011 р. № 233 // Офіційний вісн. України. – 2011. – № 18. – Ст. 770.
15. Про затвердження Переліку питань для здійснення планових перевірок органами Пенсійного фонду України та форми Акта, що складається за їх результатами : Постанова правління Пенсійного фонду України від 31 берез. 2011 р. № 9-1 // Офіційний вісн. України. – 2011. – № 35. – Ст. 1474.

Школьная Н. И. Становления и развитие Пенсионного фонда Украины в системе центральных органов исполнительной власти / Н. И. Школьная // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 473-479.

В статье рассмотрены основные элементы административно-правового статуса Пенсионного фонда Украины, а также этапы становления и развития последнего в системе центральных органов

исполнительной власти. Основное внимание уделено выяснению механизма взаимодействия Пенсионного фонда Украины с другими уполномоченными субъектами, а также его административно-юрисдикционным полномочиям.

Ключевые слова: органы исполнительной власти, пенсионное обеспечение, развитие, становление, усовершенствование.

Shkol'na N. I. Becoming and Development of the Pension Fund of Ukraine in System of the Central Enforcement Authorities / N. I. Shkol'na // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 472-479.

In article the basic elements of an administrative-legal status of the Pension Fund of Ukraine, and also stages of becoming and development of the last in system of the central enforcement authorities are considered. The basic attention is given to finding-out of the mechanism of interaction of the Pension Fund of Ukraine with other authorized subjects, and also it's administrative-jurisdictional powers.

Key words: enforcement authorities, provision of pensions, development, becoming, improvement.

УДК 347.961.41

СТОРОНИ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГ

Ярошевська Г. М.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського

В статті аналізуються основні підходи до визначення сторін договору про надання юридичних послуг. Автор робить висновок, що відповідно до чинних вимог законодавства України виконавцем юридичної послуги може бути будь-який суб'єкт цивільно-правових відносин. Виняток складають лише спеціальні вимоги, що висовуються до статусу адвоката. Разом з тим, надання юридичних послуг можливе й поза адвокатської діяльності. До такої юридичної практики законодавством України не встановлюється необхідних статусних обмежень.

Ключові слова: договір про надання юридичних послуг, правила адвокатської етики, сторони договору про надання юридичних послуг.

Договір про оплатне надання юридичних послуг відноситься до категорії непоіменованих у законодавстві договорів. Як відомо, ані чинний ЦК, ані інші нормативні акти не містять у собі положень про цей договір. Виходячи із такого становища питання про сторони розглядуваного в цій статті договору носитимуть, на перший погляд, суто технічний характер: розповсюдження загальних вимог цивільного законодавства про правочини та договори дозволить отримати відповідь про сторони такої домовленості. Разом з тим пізнавальні цілі результатів подібної імплементації не будуть головними.

Саме через відсутність належної законодавчої регламентації розглядуваних в цій статті на практиці виникають проблеми, пов'язані з тим, що менш потужна у правовому сенсі сторона (послугоотримувач юридичної послуги) інколи позбавляється можливості здійснення захисту своїх прав і інтересів.

Маємо зазначити, що у спеціальній юридичній літературі означеним вище проблемним питанням не приділяється належної уваги. Разом з тим, слід вказати, що окремі питання надання юридичних послуг досліджувалися в роботах В. М. Богославця, Т. І. Ільїної, Д. В. Музюкіна, О. М. Шуковської, І. О. Владімірової. Також можливо зустріти поодинокі фрагменти у періодичних літературних джерелах, де йдеться про сторони договору з надання юридичних послуг. Зрозуміло, що таке становище неможна назвати задовільним. З огляду на приналежність досліджуваного договору до різновиду договорів про надання послуг, сторони такого договору йменуються виконавцем та замовником (ст. 901 Цивільний кодекс України (Далі – ЦК України). Виконавцем є учасник розглядуваного правовідношення, діями якого досягається надання юридичної послуги. Замовником, відповідно, буде учасник даного правовідношення, який здійснює оплату надання юридичної послуги, так в інтересах якого, за загальним правилом, надається ця послуга. Можливі випадки, коли юридична послуга надаватиметься в інтересах третьої особи (ст. 636 ЦК України).

У юридичній літературі виконавця за договором про надання юридичних послуг нерідко ототожнюють з фігурою адвоката, що призводить до безпідставного звужування суб'єктного складу даного правовідношення. Ми виходимо із тієї позиції, що виконавцем за розглядуваним договором може бути як адвокат, так і інша фізична особа, яка має, за загальним правилом, відповідну освіту для надання юридичної послуги, але не набула статусу адвоката. Окрім того, виконавцями можуть виступати юридичні особи приватного права, для яких надання юридичних послуг не суперечить їх статутній діяльності, а точніше – є основною статутною діяльністю. Важко погодитись із тими авторами, які розглядають можливість участі серед виконавців юридичної послуги також державні та муніципальні установи [1, с. 94]. Названі юридичні особи можуть бути учасниками цивільно-правових відносин, але не відносин з надання юридичної послуги, бо подібна діяльність відповідатиме основним цілям їх створення як юридичних осіб публічного права. З тих же міркувань виконавцями не будуть (безпосередньо) держава, Автономна Республіка Крим та територіальні громади.

Участь виконавців-фізичних осіб можлива, як згадувалося вище, у статусі адвоката та через використання особою загального цивільно-правового статусу, за умови наявності в неї спеціальної освіти та досвіду. Останнє зазначення – тобто щодо наявності освіти та досвіду є вимогою законодавця (на жаль), але реалізується на практиці звичайними нормами. Передумовою можливості участі фізичних осіб, як виконавців юридичної послуги, перш за все, є їх відповідність загальним вимогам цивільного законодавства щодо наявності необхідного обсягу право- та дієздатності. При цьому, законодавством України спеціально не вказується на обмеження щодо можливості участі в даних відносинах іноземців, осіб без громадянства (апатридів) чи з подвійним громадянством (біпатридів). Навіть щодо статусу адвоката у ст. 6 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначається, що «адвокатом може бути фізична особа, яка має вищу повну юридичну освіту ...» [2]. З чого можна зробити висновок про правову можливість участі у розглядуваних відносинах й громадян інших держав (за умови їх відповідності іншим вимогам цього Закону). З наведеного можна зробити висновок про неможливість здійснення адвокатської діяльності апатридами, адже сьогодні набути юридичну освіту, підтверджену дипломом державного зразка, без публічно-правової приналежності до певної держави неможливо. Якщо розглядати статусні питання участі у досліджуваних правовідносинах виконавців-неадвокатів (приватнопрактикуючих юристів), то такими суб'єктами формально можуть бути будь-які особи, які щонайменше досягли чотирнадцяти років та отримали від своїх представників дозвіл на вчинення даного правочину (ч. 2 ст. 32 ЦК України). Втім, таке твердження навряд чи можна реалізувати на практиці. Більш реалістичною буде життєва ситуація з наданням юридичної послуги особою, яка хоча і не є повнолітньою, але через обставини, вказані у ст. 34 ЦК України, досягла певного обсягу дієздатності у зв'язку із здійсненням трудової чи підприємницької діяльності (ст. 35 ЦК України). У такому віці особи можуть мати незавершену вищу освіту та цілком здатні надавати юридичні послуги нескладного характеру: консультування, складання проектів договорів та таке інше. При цьому, щоправда, слід згадати й про формальну перепону здійснення такими особами надання юридичних послуг як виду підприємницької діяльності, так як при реєстрації даної діяльності претенденту необхідно підтвердити наявність у нього заведеної юридичної освіти. Аналіз вищезга-

даних норм цивільного законодавства вказує на необхідність закріплення більш чітких статусних вимог до фігури виконавця за договором про надання юридичних послуг. На наш погляд, у законодавстві доцільно було б закріпити правило про можливість надання навіть нескладних оплатних юридичних послуг тільки за наявності у особи завершеної юридичної освіти, як мінімум рівня «бакалавр». Здобути таку освіту раніше досягнення особами вісімнадцятирічного віку практично неможливо, що також є позитивним моментом: з повноліттям особи здобувають й мінімально необхідний соціальний досвід. Отже, бажано встановити вимогу про наявність у виконавця повного обсягу право- та дієздатності та здобуття ним завершеної вищої юридичної освіти. У спеціальних дослідженнях вказувалось на існуючу проблему щодо відсутності в законодавстві України чіткої позиції про заборону надання юридичних послуг міліціонерами, прокурорами, суддями та державними службовцями. В.М. Богославець, проаналізувавши відповідні положення Законів України «Про міліцію», «Про прокуратуру», «Про статус суддів», «Про боротьбу з корупцією», вказує, що законодавством обмежується для даних категорій осіб лише можливість здійснення підприємницької діяльності та надання оплатних послуг (в тому числі й юридичних) без ознак підприємницької діяльності. Можливість надання послуг безоплатно здебільшого не обмежується, що, на думку В.М. Богославця, є неприпустимим [3, с. 16-17]. З подібною позицією В.М. Богославця слід погодитись, адже «безоплатне» надання юридичних послуг може також слугувати лише ширмою для приховання зловживань повноваженнями переліченими посадовцями, а тому у законодавстві необхідно встановити чітку заборону здійснення вказаними особами діяльності про надання юридичних послуг (на підставі укладених цивільно-правових договорів) як таких. Слушною є пропозиція В.М. Богославця й щодо необхідності законодавчого обмеження надання юридичних послуг нотаріусами. Юридичні послуги нотаріусів мають обмежуватися сферою їх професійної діяльності: консультуванням щодо порядку вчинення правочинів, прийняття спадщини, здійснення посвідчення документів та інше [3, с. 17]. Досить розповсюдженими в Україні є надання юридичних послуг як виду підприємницької діяльності, що вимагає від виконавців їх реєстрації в якості приватних підприємців. В літературі з цього приводу відзначається два позитивних моменти. По-перше, індивідуальна юридична практика має певні податкові пільги, що сприяє її розповсюдженню. По-друге, статус приватного підприємця встановлює правило про несення ним майнової відповідальності всім своїм майном, що підвищує гарантію захисту суб'єктивних прав та інтересів замовника [3, с. 17]. Індивідуальна юридична практика не є чимось новим у загальносвітовому масштабі, а тому вивчення історії цього питання дозволяє визначити нормативні параметри її регулювання і у вітчизняному законодавстві [5, с. 64]. Друга форма надання фізичними особами юридичних послуг є адвокатська діяльність. Передумовою набуття особою статусу адвоката є повний обсяг її право- та дієздатності. Спеціальні вимоги пред'являються Законом про адвокатуру та Правилами адвокатської етики. Питання про природу такого нормативного джерела, як Правила адвокатської етики, та його співвідношення з чинним законодавством є мало визначеним. У ст. 1 Правил вказується, що їх норми «не відмінюють і не змінюють положень чинного законодавства про адвокатуру, а доповнюють і конкретизують його», але це ніяким чином не дозволяє визначитись з тим, чи є Правила видом підзаконного акту взагалі. Сумніви, пов'язані з тим, що дане нормативне дже-

рело не прийняте Кабінетом Міністрів України відповідно до встановлених процедур, а лише «схвалено» Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України (01.10.1999 року, протокол від 1-2 жовтня 1999 р. №6/VI), якій, до речі, надане виключне право офіційного їх тлумачення (ст. 3 Правил). На підставі дії норм ЦК України, Правила можна кваліфікувати як системну збірку звичаїв професійної поведінки адвокатів. Але і тут доводиться говорити про своєрідний характер походження подібних звичаїв, адже ЦК України про звичай говорить, як про «правило поведінки, яке не встановлено актами цивільного законодавства, але є усталеним у певній сфері цивільних відносин» (абз. 2 ч. 1 ст. 7). Не всі норми, запропоновані Правилами адвокатської етики, можна визнати такими, що вироблені та закріплені усталеною практикою вітчизняних адвокатів. Деяка їх частина має вигляд новел, запозичених із світового досвіду. Таким чином, Правила адвокатської етики є офіційним документом, що формально закріплює звичаєві норми професійної поведінки адвокатів (абз. 3 ч. 1 ст. 7 ЦК України). Уникаючи деталізації положень про визначення статусу адвоката як учасника (виконавця) договору про надання юридичних послуг, слід вказати на таке. Адвокатом, як згадувалося вище, може бути будь-яка фізична особа повністю право - та дієздатна, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, стаж роботи у галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, склала Присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю (ст. 6 Закону про адвокатуру)¹.

Адвокат має право займатись адвокатською діяльністю індивідуально, відкрити своє адвокатське бюро, об'єднуватися з іншими адвокатами в адвокатські об'єднання (ст. ст. 13-15 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). З аналізу цитованої вище та інших норм законодавства, В. М. Богославець робить висновок про те, що поряд з адвокатськими об'єднаннями юридичними особами слід визнавати й адвокатські бюро. Адвокатське бюро «складається із одного адвоката. Стороною договору про надання правових послуг є не адвокат, а адвокатське бюро як юридична особа» [7, с. 45]. Слід підтримати критику В.М. Богославця щодо відсутності у чинному законодавстві чіткого розуміння видів організаційно-правових форм юридичних осіб, з використанням статусу яких можна здійснювати адвокатську діяльність [7, с. 45-47]. Таке положення законодавства не дозволяє достеменно встановити набір тих прав і обов'язків, що можуть належати подібним юридичним особам та визначати межі їх відповідальності. Таке становище є вкрай незадовільним, адже воно не може сприяти реалізації самої соціальної ідеї створення та функціонування подібних юридичних осіб: гарантування захисту прав та інтересів громадян. Слід також звернути увагу, що законодавство України, як і країн пострадянського простору, виходить із принципу необхідності закріплення вичерпного переліку організаційно-правових форм існування юридичних осіб. Це означає, що законом мають бути встановлені й чіткі межі статусних можливостей щодо тієї

¹ За першою редакцією ст. 2 Закону про адвокатуру адвокатом міг бути тільки громадянин України, що цілком заслужено критикувалося у науці [3, с. 18; 6, с. 56-59].

чи іншої організаційно-правової форми юридичної особи. Є.О. Суханов з цього приводу вказував, що класифікація юридичних осіб повинна мати вичерпну яву про всі їх різновиди. Закріплення її у законі виключає появу правосуб'єктних організацій, які не входять у певний підрозділ даної класифікації, та створює перепони щодо виникнення серед учасників обігу незрозумілих, сумнівних утворень (різного роду «фірм», «центрів» і т.п.) [8, с. 180]. Стосовно таких юридичних осіб як адвокатські об'єднання, згаданої понятійної межі не проведено, навпаки, як раз називаються мало зрозумілі види. в тому числі й «фірми», які наводять Є.О. Сухановим в якості прикладу сумнівних утворень². В.М. Богославцем схвально оцінював запропоновані проектом Закону про адвокатуру №7051-1 такі організаційно-правові форми адвокатських об'єднань, як колегія адвокатів, товариство адвокатів та адвокатська фірма, де змістовно визначається їх статус [9; 7, с. 46-47]. Але не всі із цих видів юридичних осіб відповідають системним положенням ЦК України про визначення видів юридичних осіб. Тому доводиться констатувати наявність проблеми, що заслуговує на окреме дисертаційне дослідження. Сьогоднішня практика здійснення адвокатської діяльності виходить із постулату невизнання такої діяльності в якості підприємницької. Спираючись на це, необхідно визначати у законодавстві відповідні організаційно-правові форми існування юридичних осіб, основна статутна діяльність яких буде пов'язана з наданням юридичних послуг. Тобто, такі юридичні особи повинні визнаватись юридичними особами приватного права, а точніше – не підприємницькими товариствами. В той же час, всупереч висловленій вище позиції, в Україні функціонують різного роду юридичні особи, які надають юридичні послуги як вид підприємницької діяльності. З точки зору цивільного права стороною договору (виконавцем) виступає сама юридична особа, а безпосередні дії, що і є предметом послуги, здійснюються працівниками даної організації, які, до речі, нерідко мають статус адвоката. Замовником юридичної послуги може виступати як фізична, так і юридична особа. До замовника-фізичної особи висуваються вимоги правосуб'єктності, які встановлюються і до будь-якого іншого учасника договірних відносин породжуваних правочином, що не є дрібним побутовим правочином. Іншими словами, для самостійної участі у правовідношенні з наданою юридичною послугою фізична особа (замовник) повинна мати мінімально необхідний обсяг дієздатності, а саме - передбачуваний ч. 2 ст. 32 ЦК України. Найчастіше за договором про надання юридичних послуг замовниками виступають фізичні особи, які мають повний обсяг цивільної дієздатності (ст. 34-35 ЦК України). Обмежень щодо участі в якості замовників фізичних осіб-іноземців українським законодавством не встановлено. У тих випадках, коли замовниками юридичної послуги виступають юридичні особи, їх правосуб'єктність визначається загальними правовими вимогами щодо участі у цивільних майнових правовідносинах. Тобто, специфічних вимог щодо участі юридичних осіб-замовників юридичної послуги законодавством України не встановлюється.

²В літературі зверталась увага на існуючу практику використання у назвах товариств з обмеженою відповідальністю термінів, що створюють оманливе враження про їх дійсний статус: «адвокатська група», «юридична консультатія», «колегія адвокатів», «адвокатське бюро» тощо. Слід підтримати висловлену думку про неприпустимість такого становища [7, с. 47; 10, с. 26; 11, с. 8; 12, с. 6].

Держава України, іноземні держави, Автономна Республіка Крим та територіальні громади України беруть участь у правовідносинах з надання юридичних послуг як замовники тільки через відповідні органи цих суб'єктів, що також не має особливостей. Можливість участі на стороні виконавця третіх осіб, як і участь третіх осіб, на користь яких укладається замовником договір про надання юридичних послуг, визначається тими ж правовими вимогами, що висовуються до основних учасників – виконавця та замовника. З огляду на це, у даному матеріалі означені статусні питання окремо розглядатись не будуть, аби уникнути зайвих повторювань. Проведене дослідження дозволяє сформулювати низку висновків: відповідно до чинних вимог законодавства України виконавцем юридичної послуги може бути будь-який суб'єкт цивільно-правових відносин. Виняток складають лише спеціальні вимоги, що висовуються до статусу адвоката. Разом з тим, надання юридичних послуг можливе й поза адвокатської діяльності. До такої юридичної практики законодавством України не встановлюється необхідних статусних обмежень. З огляду на це, доцільно запровадити до цивільного законодавства необхідні зміни та доповнення, у відповідності з якими право безпосереднього надання юридичних послуг повинна мати тільки та особа, яка має повну право- та дієздатність і здобула завершену юридичну освіту, як мінімум освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр». Подібна вимога має розповсюджуватися й на осіб, що надають юридичну послугу від імені юридичних осіб; в законодавстві України необхідно недвозначно сформулювати положення, згідно з яким встановити пряму заборону надання юридичних послуг співробітниками міліції, прокуратури, суду та державними службовцями. Практика нотаріусів має обмежуватися лише сферою їх професійної діяльності (консультуванням щодо порядку вчинення правочинів, прийняття спадщини; здійснення посвідчувальних написів на документах тощо); нормативні положення Правил адвокатської етики слід кваліфікувати в якості зафіксованих у офіційному документі звичаєвих правил адвокатської професійної поведінки. Разом з тим, доводиться констатувати суперечливість окремих положень Правил нормам ЦК України, що призводить до необхідності здійснення відповідних змін а доповнень;

адвокатські об'єднання, як юридичні особи, не мають у законодавстві України чіткого переліку організаційно-правових форм їх створення, що породжує непорозуміння у визначенні їх статусних можливостей. Дана проблема вимагає проведення окремого наукового дослідження, на підставі висновків якого необхідно законодавчо закріпити вичерпний перелік організаційно-правових форм адвокатських об'єднань.

Список літератури

1. Салчак А. А.-О. Договор об оказании юридических услуг: особенности гражданско-правовой ответственности его участников: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. – М., 2006. – 197 с.
2. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. №5076-VI <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
3. Богославец В. Фізична особа-суб'єкт надання правових послуг / В.Богославец // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – №5. – с. 16-19.
4. Проект Закону України від 09.11.2004 р. (реєстр. №6320) «Про правову допомогу»//www.rada.gov.ua/proza.htm
5. Шуковская О.М. Формы деятельности по оказанию юридических услуг /О.М.Шуковская// Адвокат. – 2001. – №10. – С. 62-66.
6. Ромовська З. Закон України «Про адвокатуру» - ремонт чи повна реконструкція? / З.Ромовська// Право України. – 2000. – №11. – с. 56-59.
7. Богославец В. Цивільно-правова характеристика кола суб'єктів надання правової допомоги / В.Богославец // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – №7. – С. 44-47.
8. Гражданское право: В 2 т. Том I: Учебник/Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. – 2000. – 816 с.

9. Проект Закону України від 14.03.2006 р. (реєстр. №7051-1) «Про адвокатуру»//www.rada.gov.ua/proza.htm

10. Головань І. В. До питання про організаційні форми діяльності адвокатури / В.І. Головань // Адвокат. – 2004. – №5. – С. 25-27.

11. Варфоломеева Т. Адвокат — правозахисник чи підприємець / Т. Варфоломеева // Юридичний вісник України. – 2001. – №14 – С. 1-8.

12. Никифорова Н.П. О правомочности использования в наименованиях юридических лиц словосочетания «коллегия адвокатов» и «юридическая консультация» / Н.П.Никифорова // Адвокатская практика. – 2002. – №3. – С. 5.

Ярошевская А. М. Стороны договора о предоставлении юридических услуг / А. М. Ярошевская // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 480-486.

В статье анализируются основные подходы к определению сторон договора о предоставлении юридических услуг. Автор делает вывод, что в соответствии с действующими требованиями законодательства Украины исполнителем юридической услуги может быть любой субъект гражданско-правовых отношений. Исключения составляют только специальные требования, предъявляемые к статусу адвоката. Вместе с тем, предоставление юридических услуг возможно и вне адвокатской деятельности. К такой юридической практики законодательством Украины не устанавливаются необходимых статусных ограничений.

Ключевые слова: договор о предоставлении юридических услуг, правила адвокатской этики, стороны договора о предоставлении юридических услуг.

A. Yaroshevskaya. The main approaches to indentifying contract parts for legal services are analyzed / A. Yaroshevskaya // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 480-486.

The author makes a conclusion that according to the legislation of Ukraine any legal subject of civil relations can be executive legal service. The only exceptions are special requirements which are presented the status of a lawyer. At the same time providing of legal services are possible out of advocacy. Such legal legislation practice of Ukraine does not need necessary status restrictions. Key words: contract for legal services, parts of contract, rules of advocacy ethic.

Keywords: contract for the provision of legal services, legal ethics rules, parties to the contract for legal services.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Адельсеитова Айсель Бекмамбетовна	Доцент кафедры общетеоретических правовых дисциплин Крымского экономического института ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана, кандидат юридических наук, доцент.
Алексеева Елена Евгеньевна	Доцент кафедры экономики предприятия Международного университета финансов, кандидат юридических наук.
Алимова Гульнара Люмановна	Студентка 4 курса юридического факультета Крымского экономического института ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет им. В.Гетьмана.
Андреев Дмитро Володимирович	Кандидат юридических наук, доцент, профессор кафедры філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ.
Анохин Александр Николаевич	Кандидат юридических наук, доцент кафедры истории и теории государства и права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Бекірова Ельвіна Ескендерівна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры господарського і екологічного права Таврійського національного університету ім. В.І.Вернадського.
Борисенко Ганна Олегівна	Кандидат юридических наук, начальник навчально-методичного відділення Кримського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Сімферополь.
Боровских Роман Николаевич	Кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного права, процесса и криминалистики Новосибирского юридического института (филиал) Томского национального исследовательского государственного университета
Бородин Виктор Сергеевич	Старший преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Таврического национального университета им. В. И. Вернадского.
Бочарова Ольга Станиславовна	ГУ «Центр судебных экспертиз и криминалистики Министерства юстиции Республики Беларусь», кандидат юридических наук.
Бугаев Валерий Александрович	Кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедры уголовного права и криминологии Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Бурдонова Олена Юрійвна	Асистент кафедри гуманітарних дисциплін Сімферопольського університету економіки і управління.
Буржинский Василий Антонович	Управление стратегического анализа и прогнозирования МВД Украины.

Буткевич С. А.	Кримський юридичний інститут Національного університету «Юридична академія України ім. Я. Мудрого».
Велигодская Галина Николаевна	Преподаватель кафедры иностранных языков естественных факультетов Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Велигодский Денис Витальевич	Кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Воронина Евгения Олеговна	Аспирант кафедры истории и теории государства и права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Воспякова Ольга Федоровна	Старший преподаватель кафедры ГПиУПД Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь.
Губанова Елена Владимировна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Гусева Влада Александровна	Старший преподаватель кафедры криминалистики, судебной медицины и психиатрии Харьковского национального университета внутренних дел, кандидат юридических наук.
Даниленко Анастасия Владимировна	Доцент кафедры уголовного процесса Харьковского национального университета внутренних дел, кандидат юридических наук.
Джемілова Феріде Серверівна	Студентка 5 курсу юридичного факультету Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.
Добровольская Ольга Геннадійвна	Здобувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Міжнародного гуманітарного університету.
Доброрез Ігор Олександрович	Доцент кафедри адміністративно-правових та кримінально-правових дисциплін Кримського юридичного інституту Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого» кандидат юридичних наук.
Донская Людмила Дмитриевна	Кандидат юридических наук, доцент, декан юридического факультета Таврического национального университета им. В. И. Вернадского.
Елькин Сергей Владимирович	Заместитель декана по учебной работе юридического факультета, старший преподаватель кафедры хозяйственного и экологического права Таврического национального университета имени В. И. Вернадского.
Єна Ірина Вікторівна	Старший викладач кафедри кримінального права та правосуддя Запорізького національного університету.
Єськов Сергій Валентинович	вчений секретар секретаріату Вченої ради Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка, кандидат юридичних наук, доцент.

Заєць Олександр Михайлович	Кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри економічної безпеки Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка.
Залозний Николай Юрьевич	Кандидат юридических наук, преподаватель кафедры истории и теории государства и права ТНУ им. В.И. Вернадского.
Калініна Ірина Валеріївна	Викладач кафедри криміналістики Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук.
Карабань Яна Анатольевна	Судья хозяйственного суда Донецкой области.
Каранікола Олена Павлівна	Здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ.
Каретник Елена Сергеевна	Ассистент кафедры гражданского и трудового права юридического факультета ТНУ им. В.И. Вернадского.
Кашкаров Олексій Олександрович	Начальник кафедры загально-правових дисциплін Кримського факультету Одеського державного університету внутрішніх справ кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник.
Кікінчук Василь Васильевич	Ад'юнкт докторантури та ад'юнктури Харківського національного університету внутрішніх справ.
Клименко Василь Федорович	Преподаватель кафедры уголовного права и криминологии Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Клименко Нина Ивановна	Доктор юридических наук, проф. КНУ имени Тараса Шевченко, юридический факультет, кафедра правосудия.
Коршиков Максим Валерійович	Здобувач кафедри криміналістики Донецького інституту внутрішніх справ. М. Донецьк.
Кравченко Олександр Анатолійович	Інститут права імені Володимира Сташиса Класичного приватного університету.
Крайнюк Вікторія Георгіївна	Аспірант кафедри кримінального процесу Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.
Куприянова Лариса Сергеевна	Доцент кафедры криминалистики, судебной медицины и психиатрии Харьковского национального университета внутренних дел, кандидат медицинских наук.
Латишева Олена Володимирівна	Доктор історичних наук, професор кафедри історії України Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського.
Леоненко Ігор	Здобувач кафедри кримінального процесу Національної

Володимирович	академії внутрішніх справ.
Леоненко Максим Іванович	доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Класичного приватного університету, кандидат юридичних наук, доцент.
Лысянный Юрий Юрьевич	ГУ «Центр судебных экспертиз и криминалистики Министерства юстиции Республики Беларусь».
Макаров Александр Петрович	Юрист фирмы «АБК», г. Симферополь.
Макаров Петр Александрович	Преподаватель кафедры уголовного процесса и криминалистики Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Мальцева Евгения Витальевна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры истории и теории государства и права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Маслюков Дмитрий Анатольевич	Начальник кафедры ГПиУПД Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь
Михайлов Михаил Анатольевич	Кандидат юридических наук, доцент, заведующий кафедры уголовного процесса и криминалистики Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Нагорная Наталья Александровна	Преподаватель кафедры государственно-правовых и уголовно-правовых дисциплин Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь.
Ниметуллаева Сусанна Серверовна	Аспирант кафедры истории и теории государства и права ТНУ им. В. И. Вернадского.
Носік Володимир Васильович	доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор КНУ імені Тараса Шевченка
Одерій Олексій Володимирович	Начальник кафедры криміналістики ДЮОІ МВС України, кандидат юридичних наук, доцент. Донецький юридичний інститут МВС України, полковник міліції.
Онищенко Виктория Валентиновна	Преподаватель кафедры гражданского и трудового права юридического факультета Таврического национального университета имени В.И. Вернадского.
Плевако Вікторія Юрїївна	Студентка 4 курсу юридичного факультету ТНУ ім. В. І. Вернадського.
Плетньов Олег Вікторович	Здобувач кафедри тактико-спеціальної та вогневої підготовки факультету підготовки фахівців транспортної міліції Одеського державного університету внутрішніх справ, м. Одеса.
Полянська Ганна	Здобувач кафедри криміналістики Донецького інституту

Сергіївна	внутрішніх справ.
Помазан Сергій Григорович	здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Класичного приватного університету (Запоріжжя, Україна).
Попов Георгій Володимирович	Начальник відділу досліджень проблем ювенальної юстиції Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук, юрист 2 класу.
Прокопанич Галина Кризостанівна	Суддя Вищого господарського суду України
Пчеліна Оксана Василівна	Доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії факультету з підготовки слідчих Харківського національного університету внутрішніх справ.
Радаїде Диана Сатан	Аспирант кафедри історії і теорії держави і права Таврического національного університета ім. В.И. Вернадского
Ревинский Виктор Викентьевич	ГУ «Центр судебных экспертиз и криминалистики Министерства юстиции Республики Беларусь».
Романюк Людмила Валеріївна	Кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського і екологічного права ТНУ імені В.І. Вернадського.
Сабдаш Віктор Петрович	Кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права та правосуддя Запорізького національного університету.
Савчук Татьяна Ивановна	Старший преподаватель кафедри криміналістики, судової медицини і психіатрії Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук.
Самбор Микола Анатолійович	Кандидат юридичних наук, заступник начальника штабу Прилуцького МВ (з обслуговування міста Прилук та Прилуцького району) УМВС України в Чернігівській області.
Свиридов Дмитрий Александрович	Преподаватель кафедри державно-правових і уголовно-правових дисциплін Могилевського вищого коледжа МВД Республіки Беларусь.
Сітовська Любов В.	Керівник юридичної клініки, старший викладач кафедри права Відкритого міжнародного університету «Україна».
Сибилева Анна	Аспирант кафедри історії і теорії держави і права

Юрьевна	ТНУ им. В.И. Вернадского.
Скворцова Ольга Владимировна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного права и криминологии Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Сонин Олег Евгеньевич	Кандидат юридических наук, доцент кафедры гражданского и трудового права Таврического национального университета им. В.И. Вернадского.
Талалай Дмитро Володимирович	Кандидат юридических наук, старший следчий в особливо важных делах Головного следственного управления Службы безопасности Украины.
Торган Лілія Миколаївна	Адвокат адвокатської фірми «Довір'я» здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Класичного приватного університету
Филоненко Ганна Геннадіївна	Аспірант кафедри правосуддя Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
Халілев Руслан Амдієвич	Професор кафедри історії, правознавства та методики викладання РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), доктор юридичних наук, доцент.
Худоба Владимир Николаевич	Ассистент кафедри гражданско-правовых и хозяйственно-правовых дисциплин Крымский юридический институт Национального университета «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого».
Чеберяк Павло Петрович	Суддя Київського господарського суду України.
Чернецький Олег Костянтинович	Ассистент кафедри адміністративно-правових та кримінально-правових дисциплін Кримського юридичного інституту Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».
Шармоянц Артур Норайрович	Кандидат юридических наук, преподаватель кафедры истории и теории государства и права ТНУ им. В.И. Вернадского.
Шилін Денис Вікторович	Кандидат юридических наук, доцент кафедры кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія».
Школьна Надія Ігорівна	Аспірант кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності ОВС факультету підготовки фахівців міліції громадської безпеки Одеського державного

	університету внутрішніх справ, м. Одеса.
Шукайло Татьяна Игоревна	Преподаватель кафедры ГПиУПД Могилевский высший колледж МВД Республики Беларусь.
Шурупова Екатерина Владимировна	Кандидат юридических наук, доцент кафедры философии и социальных наук ДВНЗ «Криворожский национальный университет».
Щербаковская Лариса Петровна	Старший научный сотрудник Харьковского научно-исследовательского института судебных экспертиз им. Засл. проф. Н.С. Бокариуса.
Щербаковский Михаил Григорьевич	Кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры уголовного процесса и криминалистики Харьковского национального университета внутренних дел.
Юрченко Лідія Володимирівна	Доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, к.ю.н., доцент.
Ярошевська Ганна Михайлівна	Здобувач кафедри цивільно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та масових комунікацій Харківського національного університету внутрішніх справ.

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

Просим вас придерживаться правил подготовки и оформления рукописей для журнала «Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Юридические науки». Авторские рукописи должны быть оформленными в соответствии с государственными стандартами и отвечать требованиям Постановления ВАК Украины от 15.01.2003 г. №7-05/1: «...принимать к печати... только научные статьи, которые имеют такие необходимые элементы: постановка проблемы в общем виде и ее связь с важными актуальными научными или практическими заданиями; анализ последних исследований и публикаций, положивших начало исследованию данной проблемы и на которые опирается автор; выделение нерешенных ранее частей общей проблемы, которым посвящается указанная статья; формулировка целей статьи (постановка задания); изложение основного материала исследования с полным обоснованием полученных научных результатов; выводы из данного исследования и перспективы последующих исследований в этом направлении» (Бюллетень ВАК Украины, № 1, 2003).

1. Текст рукописи принимаются на украинском или русском языке с указанием даты ее написания, личной подписью автора, аннотациями и ключевыми словами на русском, украинском и английском языках (300-500 зн.), сведениями об авторе (имя, отчество полностью, фамилия, ученая степень, ученое звание, должность, место работы, служебный и домашний телефоны, E-mail).

Для аспирантов, адъюнктов и соискателей необходимо представить рекомендацию научного руководителя или рецензию ученого, имеющего ранее научную степень по специальности, отвечающей предмету исследования, и (или) выписку из протокола заседания соответствующей кафедры (отдела) с рекомендацией статьи к печати.

При направлении рецензии на издание – один экземпляр рецензируемого издания.

К тексту прилагаются: дискета (диск) с рукописью (Microsoft Word), рецензия-рекомендация.

2. Требования к оформлению текста рукописи.

2.1. Бумага формата А4 (размер 210 x 297 мм); параметры страницы: верхнее и нижнее поля – 20 мм, левое – 30 мм, правое – 15 мм; шрифт – Times New Roman 14 pt; интервал между строками – 1,5.

2.2. Ссылки на источники указываются в тексте в квадратных скобках с указанием номеров страниц соответствующего источника, а сами названия источников приводятся в конце текста статьи в порядке упоминания. Каждый источник с новой строки (Бюллетень ВАК №5, 2009 г.).

Библиографические описания источников должны обязательно содержать фамилию и инициалы авторов, названия их трудов, город и год издания (издательство указывать не обязательно).

Авторские примечания оформляются в конце страниц с использованием символа * как знака сноски.

3. Объем авторских рукописей. Объем статьи – не более 10, а рецензии – не более 3 печатных страниц до 0,5 усл. п. л. (до 20 тыс. зн. с пробелами); рецензий и т.п. – до 0,2 усл. п. л.

Рукописи, которые не соответствуют требованиям, указанным в п. 1-3, редакция не регистрирует и не рассматривает с целью публикации.

Рукописи не рецензируются и не возвращаются авторам.

Консультации: ответственный секретарь Змерзлый Борис Владимирович – тел.: (38-0652) 51-64-61, E-mail: zbv1973@rambler.ru

Более подробную информацию, а также электронные версии журнала можно получить на сайте журнала <http://zapiski-dlaw-tnu.org.ua>

Редакция журнала

СОДЕРЖАНИЕ

**ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА.
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. ФИЛОСОФИЯ ПРАВА**

Адельсеітова А.Б., Алімова Г.Л.

Трудова міграція: питання удосконалення законодавства України 3

Алексєєва О. Є.

Адміністративні аспекти проведення всеукраїнського референдуму в
Україні 10

Андрєєв Д. В.

Здійснення правосуддя в ретроспективі формування громадської думки 19

Анохин А. Н.

О понимании правового регулирования как особой формы управления
обществом. 24

Залозный Н. Ю.

Исламская концепция государства и образование османского
(турецкого) эмирата. 30

Латишева О. В.

Особисте страхування ряду категорій радянських службовців та
робітників промислових підприємств УРСР в 20-30 рр. XX століття..... 38

Мальцева Є. В.

Порівняльний аналіз систем виконавчого провадження в Україні та
зарубіжних державах. 44

Шармоянц А.Н.

Перспективы развития нормотворческой деятельности в АР Крым..... 49

**ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРАВО.
ЗЕМЕЛЬНОЕ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРАВО.
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО.**

Бекірова Е. Е.

Удосконалення правового статусу повних товариств 53

Донська Л. Д.

Причинний зв'язок в інституті перевезення залізничним транспортом..... 59

Єлькін С.В.

Правове забезпечення ландшафтної організації території 67

Каретник Е. С.

Законодательство Украины о коммерческих наименованиях: проблемы и перспективы усовершенствования.....	75
Носік В. В.	
Земельні довірчі правовідносини: теорія і практика.....	84
Романюк Л. В.	
Характеристика окремих елементів адміністративно-правового статусу громадських об'єднань в Україні.....	95
Сонин О. Е.	
Окремі питання відшкодування шкоди, завданої ушкодженням здоров'я працівників.....	100
Сітовська Л. В.	
Правові відносини на первинному іпотечному ринку.....	105
Самбор М. А.	
Дотримання строків розгляду справи про адміністративне правопорушення за ст. 173 (дрібне хуліганство) Кодексу України про адміністративні правопорушення та застосування адміністративного затримання під час розгляду такої справи.....	110
Шурупова Е. В.	
Відмова від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації.....	119
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ. УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА	
Боровских Р. Н.	
Актуальные проблемы противодействия преступлениям в сфере страхования.....	129
Бородин В. С.	
Роль ситуационных факторов в организации взаимодействия следователя и оперативных работников.....	135
Бугаев В. А.	
Социально-правовая обусловленность уголовной ответственности за причинение имущественного ущерба путём обмана или злоупотребления доверием.....	140
Буткевич С. А.	
Досвід республіки Вірменія щодо боротьби з відмиванням грошей і фінансування тероризму.....	147
Буржинский В.А., Бочарова О.С., Лысянный Ю.Ю., Ревинский В.В.	
Проблемные вопросы построения многоуровневых автоматизированных поисковых систем дактилоскопических учетов.....	155

Veligodskiy D., Veligodskaya G.	
Legal regulation of political parties in the Autonomous Republic of Crimea.....	162
Маслюков Д. А., Воспякова О. Ф.	
Современные тенденции мошенничества как формы хищения.....	171
Губанова О. В.	
Злочинність як негативний аспект глобалізації.....	177
Даниленко А.В., Савчук Т.І., Купріянова Л.С., Гусєва В.О.	
Деякі проблемні питання освідчування осіб.....	180
Кашкаров О.О., Доброрез І. О.	
Колізії у чинному антикорупційному законодавстві України.....	186
Єна І. В.	
Щодо визначення поняття та структури кримінальної процесуальної компетенції прокурора у досудовому провадженні.....	191
Єськов С. В.	
Зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж як різновид втручання у приватне спілкування: системно-структурний аналіз.....	199
Заєць О. М.	
Криміналістична типологія правопорушень у сфері страхування.....	205
Калініна І. В.	
Ситуаційна обумовленість розслідування господарських злочинів, пов'язаних із підробленням документів.....	212
Клименко В. Ф.	
Новелизация некоторых прокурорских функций в правовой политике Украины.....	218
Клименко Н. И.	
Общая и частные криминалистические теории.....	226
Кравченко О. А.	
Правові та організаційні проблеми регулювання судово-експертної діяльності.....	233
Леоненко М. І.	
Особенности стадийной побудови кримінального провадження за новим кримінальним процесуальним кодексом України.....	238
Макаров П. А.	
Электронный мониторинг в уголовном производстве Украины.....	243
Михайлов М. А.	
Оперирование информацией в ходе расследования преступлений: постановка проблемы.....	248

Одерій О. В.	
Предмет посягання як елемент криміналістичної характеристики злочині проти довкілля: окремі питання	255
Попов Г. В.	
Співвідношення діяльності органів прокуратури та органів державної влади у сфері захисту прав і свобод дітей.	260
Прокопаніч Г. К.	
Використання спеціальних знань в кримінальному, цивільному та господарському процесі України	266
Пчеліна О. В.	
Службова діяльність як об'єкт криміналістичного дослідження	272
Сабадаш В. П.	
Інтернет-шахрайство: реалії сучасності та криміналістичні аспекти протидії.	278
Скворцова О. В.	
Гуманізація відповідальності за злочини у сфері економіки в сучасному кримінальному законодавстві України.....	284
Талалай Д. В., Борисенко Г. О.	
Особливості взаємодії суб'єктів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку.	289
Торган Л. М.	
Інценування злочину у системі підготовки, скоєння та приховування злочинів	296
Халілев Р. А.	
Міжетнічні конфлікти та їх зв'язок зі станом оперативної обстановки	300
Чеберяк П. П.	
Тактика збирання й оцінки доказів за кримінальними провадженнями про економічні злочини.....	311
Шилін Д. В.	
Переюдиціальність кримінально-процесуальних актів та принцип вільної оцінки доказів	317
Шукайло Т. И.	
Становление и развитие теоретико-правовых основ противодействия коррупции	322
Щербаковский М. Г., Щербаковская Л. П.	
Состязательные начала привлечения эксперта в уголовном судопроизводстве Украины.....	326

Свиридов Д.А.

К вопросу о сущности специальных знаний при расследовании преступлений	332
--	-----

Юрченко Л. В.

Особливості початку досудового розслідування за новим кримінальним процесуальним законодавством України.....	338
--	-----

Трибуна молодого ученого**Воронина Е. О.**

Діяльність керченського карантинного округу у другій половні XIX – початку XX ст.	346
--	-----

Джемілова Ф.С.

Удосконалення правового регулювання вирішення корпоративних спорів	350
--	-----

Радайде Д. С.

Регулирование каботажного судоходства таможенными учреждениями Таврической губернии в XIX – начале XX в.	354
---	-----

Бурдонова О. Ю.

Особливості правового статусу спеціально визначених суб'єктів первинного фінансового моніторингу	366
--	-----

Добровольская О. Г.

Кримінальне провадження на підставі угоди про визнання винуватості відповідно до нового КПК України.....	367
--	-----

Онищенко В. В.

Співвідношення юридичного та соціального аспекту у диспозитивності норм трудовго права України	373
--	-----

Кікінчук В. В.

Криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі.....	376
--	-----

Карабань Я. А.

Виконання цивільних грошових зобов'язань	381
--	-----

Каранікола О. П.

Поняття та ознаки вбивства	388
----------------------------------	-----

Коршиков М. В.

Сучасні проблеми пред'явлення для впізнання та класифікації його видів.	394
--	-----

Крайнюк В.Г.

Застава як запобіжний захід в кримінальному судочинстві.....	401
---	------------

Леоненко І. В.	
Процесуальна форма звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених особливою частиною КК України	408
Макаров А. П.	
Сделка о признании вины: новация в УПК Украины.....	414
Ниметулаева С.С.	
Деятельность сиротских судов Таврической губернии по организации опеки, использования и передачи в государственную собственность имущества эмигрантов крымских татар в XIX в.	420
Плевако В. Ю.	
Нові стандарти діяльності арбітражних керуючих	425
Плетньов О. В.	
Роль і місце правоохоронних органів спеціального призначення в системі сил охорони правопорядку.....	429
Полянська Г. С.	
Методологічні основи криміналістичної діагностики та її значення в кримінальному провадженні	436
Помазан С. Г.	
Криміналістичні проблеми розслідування умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.	442
Сибилева А. Ю.	
Правовые основы создания и деятельности плавучих тюрем в Севастополе	447
Филоненко Г. Г.	
Сліди ухилення від сплати податку на прибуток.....	454
Худоба В. Н.	
Проблемные вопросы участия в судебном заседании в режиме видеоконференции	459
Чернецький О. К.	
Результати слідчого експерименту, та їх доказове значення.....	464
Школьна Н. І.	
Становлення та розвиток пенсійного фонду України в системі центральних органів виконачої влади.....	472
Ярошевська Г. М.	
Сторони договору про надання юридичних послуг.....	480
Сведения об авторах	489
К сведению авторов